

อรรถกถาพระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา

สมนตปาสาทิกา นาม วินยญฺจกถา

วรรณนามหาวิภังค์ ภาค ๑

มหาวิภังควณฺณนาย ปจฺมภาโค

อารัมภกถา

อารมฺภกถา

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการแด่พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา พระองค์ผู้ทรง กระทำกรรมที่ทำได้ยากยิ่ง ตลอดกาลซึ่งจะนับ ประมาณมิได้ แม้ด้วยหลายโกฏิกัป ทรงถึงความ ยากลำบาก เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์โลก.

โย กปฺปโกฏิตฺธิ อปฺปเมยฺยํ
กาลํ กโรนฺโต อติทุกกฺรานิ
เขทํ คโต โลกหิตาย นาโถ
นโม มหาคฺรุณิกสฺส ตสฺส ฯ

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการแด่พระธรรมอัน ประเสริฐ อันขจัดเสียซึ่งข้ายคือกิเลส มีอวิชชา เป็นต้น ที่พระพุทธรเจ้าทรงเสพออยู่เป็นนิตย์ ซึ่ง สัตว์โลกเมื่อไม่หยั่งรู้ ต้องท่องเที่ยวไปสู่ภพน้อย และภพใหญ่.

อสมฺพุธํ พุทฺธนิเสวิตํ ยํ
ภาวาภํ คจฺจติ ชิวโลโก
นโม อวิชชาตฺติกิเลสชาล-
วิทฺธฺลิโน ธมฺมวรสฺส ตสฺส ฯ

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระอรียสงฆ์ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลสมาธิ ปัญญาวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะเป็นค้ำมูล เป็นเนื่อนาบุญของเหล่าชนผู้มีความต้องการด้วย กุศล.

คุณฺเฑติ โย สีลสมาธิปญฺญา
วิมุตติญาณปฺปฏฺติติ ยุตฺโต
เขตตถฺยชนานํ กุสลตฺถิกานํ
ตมรียสงฺฆํ สีรสา นมามิ ฯ

ข้าพเจ้านมัสการอยู่ ซึ่งพระรัตนตรัยอัน ครอบงำมัสการโดยส่วนเดียว ด้วยประการดังกล่าว มานี้ ได้แล้วซึ่งกุศลผลบุญที่ไพบูล หลังไหลไม่ขาด สายอันใด ด้วยอานุภาพแห่งกุศลผลบุญนั้น ขอ ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ปลอดอันตราย.

อิจฺเจวมจฺจนฺตณฺมสฺสเนยฺยํ
นฺมสฺสมาโน รตนตฺตยํ ยํ
ปฺญญาภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ
ตสฺसानุภาเวน ทตฺนตราโย ฯ

ข้าพเจ้าจักอาศัยอานุภาพของท่านบูรพาจารย์ พรรณนาพระวินัยให้ไม่ปะปนกัน ซึ่งเมื่อทรงอยู่ แล้ว ศาสนาของพระพุทธรเจ้า ผู้มิได้ทรงตั้งมั่น อยู่ (ในส่วนสุดทั้งสอง) แต่ทรงดำรงชอบด้วยดี (ในมัชฌิมาปฏิปทา) เป็นอันประติษฐานอยู่ได้.

[๒] *** ยสฺมี จิตฺเต สาสณฺมจฺจิตฺตสฺส
ปฺติจฺจิตฺโต โทติ สฺสณฺจิตฺตสฺส
ตํ วณฺณยิสฺสํ วินยํ อมิสฺสํ
นิสฺสาย ปุพฺพาวจฺรียานุภาวํ ฯ

แท้ที่จริง พระวินัยนี้ถึงท่านบูรพาจารย์ผู้ ่องอาจ ซึ่งขจัดมลทินและอาสวะออกหมดแล้ว ด้วยน้ำคือญาณ มีอวิชชาและปฏิสัมภิทาบริสุทธิ ฉลาดในการสังวรพรรณาพระลัทธิธรรม หาผู้เปรียบ ปาน ในความเป็นผู้ขัดเกลาได้ไม่ง่าย เปรียบดัง

กามณฺจ ปุพฺพาวจฺรียาสภฺทิ
ญาณมฺพุนิทฺุโรตมลาสเวหิ
วิสุทฺธวิชฺชาปฺปฏิสฺมฺภิเทหิ
สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิทฺเทหิ

ธงชัยของวัดมหาวิหาร ได้สังวรธรรมนาไว้โดยนัยอัน
วิจิตร คล้อยตามพระสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

กระนั้น เพราะสังวรธรรมนา นี้ มิได้อำนวย
ประโยชน์ใดๆ แก่ชาวภิกษุในเกาะอื่น เพราะท่าน
เรียบเรียงไว้ด้วยภาษาชาวเกาะสิงหล ฉะนั้น
ข้าพเจ้าผู้รำลึกอยู่ด้วยดีโดยชอบ ถึงคำเชิญของ
พระเถระนามว่า พุทธสิริ จึงจักเริ่มด้วยดี ซึ่ง
การสังวรธรรมนาอันควรแก่นัยพระบาลี ณ บัดนี้.

และเมื่อจะเริ่มด้วยดี ซึ่งสังวรธรรมนา นั้น จัก
เอามหาอรรถกถา เป็นโครงของสังวรธรรมนา นั้นไม่
ละข้อความอันควร แม้จากวินัจฉัย ซึ่งท่านกล่าว
ไว้ในอรรถกถามหาปัจฉริ และอรรถกถาอันปรากฏ
ด้วยดี โดยชื่อว่า กุรุนที เป็นต้น กระทำเถรวาทไว้
ในภายในแล้ว จึงจักเริ่มด้วยดีโดยชอบซึ่งสังวรธรรมนา.

ขอภิกษุทั้งหลาย ปุณเถระ ปุณใหม่ และปาน
กลาง ผู้มีจิตเลื่อมใสเคารพนับถือพระธรรมของ
พระตถาคตเจ้า ผู้มีดวงประทีปคือพระธรรม จง
ตั้งใจฟังสังวรธรรมนา นั้นของข้าพเจ้า โดยเคารพเถิด.

พระอรรถกถาจารย์ชาวสิงหล มิได้ละมติ
(อธิบาย) ของท่านพุทธบุตรทั้งหลาย ผู้รู้ธรรมวินัย
เหมือนอย่างที่ท่านพุทธเจ้าตรัสไว้ ได้แต่งอรรถ
กถาในปางก่อน. เพราะเหตุนี้แล คำที่ท่าน
กล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหมด ยกเว้นคำที่เขียนด้วย
ความพลั้งพลาดเสีย ย่อมเป็นประมาณแห่งบัณฑิต
ทั้งหลาย ผู้มีความเคารพในสิกขาในพระศาสนา. ก็
เพราะแม้ธรรมนา นี้ จะแสดงข้อความแห่งคำทั้ง
หลาย ที่มาในพระสูตรต้นตะให้เหมาะสมแก่พระสูตร
ละทั้งภาษาอื่นจากอรรถกถานั้นเสียทีเดียว และ
ย่นผลความพิสดาร (คำประพันธ์ที่พิสดาร) ให้
รัดกุมเข้า ก็จักไม่ให้เหลือไว้ ซึ่งข้อวินัจฉัยทั้งปวง

สลลกุชียะ โน สุลลูปเมหิ
มหาวิหารสุส ธชูปเมหิ
สัณณโตยั วินโย นเยหิ
จิตเตหิ สมพุทธวรนวเยหิ ฯ
สัณณนา สีลททีปกเณ
วากุเณ เอสา ปน สงขตตดา
น กิณฺจิ อตถั อภิสมฺภุณฺณตี
ทีปนฺตเร ภิกฺขุชนฺสส ยสฺมา
ตสฺมา อิมิ ปาลินยานุรูป
สัณณนทานิ สมารภิสฺส
อชฺเชสฺนํ พุทฺธสิริวฺหยสฺส
เถรฺสส สมฺมาสมนุสฺสรนฺโต ฯ
[๓] สัณณนํ ตมฺจ สมารภนฺโต
ตสฺสา มหาภุจฺจกถํ สิริ
กตฺวา มหาปัจฉริยํ ตเถว
กุรุนทีนามาทิสฺ วีสฺสุตาสฺ
วินิจฺฉโย อภุจฺจกถาสฺ วุตฺโต
โย ยุตฺตมตฺถํ อปริจฺจชนฺโต
ตโตปิ อนฺโตคฺชเถรวาทํ
สัณณนํ สมฺมสมารภิสฺส ฯ *** (๗/๒๕๐๖)
ตมฺเม นิสฺสามนฺตุ ปสนฺนจิตฺตา
เถรา จ ภิกฺขุ นวมฺชฌิมา จ
ธมฺมปฺปทีปสฺส ตถาคตฺส
สภฺกจฺจ ธมฺมํ ปฏิมาณยนฺตา ฯ
พุทฺเธน ธมฺโม วินโย จ วุตฺโต
โย ตสฺส ปุตฺเตหิ ตเถว ภาโต
โส เยหิ เตสํ มติมฺจจฺชนฺตา
ยสฺมา ปุเร อภุจฺจกถา อภิสฺ
ตสฺมา ทิ ยํ อภุจฺจกถาสฺ วุตฺตํ
ตํ วชฺชยิตฺวาน ปมาทเลหิ
สพฺพมฺปิ สิภฺขาสฺ สคารวานํ
ยสฺมา ปมาณํ อิธ ปญฺทิตานํ
ตโต จ ภาสฺนฺตฺรเมว ทิตฺวา
วิตถารมคฺคณฺจ สมายิตฺวา
[๔] วินิจฺฉยํ สพฺพมเสสยิตฺวา
ตนฺตฺติกมํ กิณฺจิ อโวภฺกมิตฺวา

ไม่ข้ามลำดับพระบาลีที่เป็นแบบแผนอย่างใดอย่าง
หนึ่ง เพราะฉะนั้น บัณฑิตควรตามศึกษาวรรณนา
นี้โดยเอื้อเพื่อแล.

สุดตฺนตฺกานํ วจฺนนานมตฺถํ
สุดตฺตานุรูปํ ปรีทียปฺนตฺติ
ยสฺมา อโย เทสฺสติ วจฺณนาปิ
สกุจฺจ ตสฺมา อนุสิทฺทิตฺตพฺพาติ ฯ

เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคาถาเหล่านั้นว่า จัก
พรรณนาพระวินัย ดังนี้ ผู้ศึกษาควรกำหนดพระวินัยก่อน
ว่า วินัยนั้นคืออะไร ? เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวคำ
นี้ว่า ที่ชื่อว่า วินัย ในที่นี้ประสงค์ เอาวินัยปฏิภกทั้งสิ้น.

ตตฺถ ตํ วจฺณนยิสฺสํ วินยฺนตฺติ วจฺตตฺตฺตา
วินโย ตาว วฏฺฏจเปตฺตพฺโพ โก โส วินโยติ ฯ
เตเนตํ วจฺจติ วินโย นาม อธิ สกฺลํ วินยปฏิภกํ
อธิปเปตฺนตฺติ ฯ

ก็เพื่อจะสังวรรรณนาพระวินัยนั้น ข้าพเจ้าจะกล่าว
มาตีกาดังต่อไปนี้ว่า

ลํวจฺณนตฺถํ ปนสฺส อโย มาตีกา

“พระวินัยปฏิภกนี้ ผู้ใดกล่าวไว้ กล่าวในกาล
ใด ผู้ใดนำสืบมา และตั้งอยู่แล้วในบุคคลใด
ข้าพเจ้ากล่าววิธีนี้แล้ว ภายหลังจักแสดงเนื้อ
ความแห่งปาฐะว่า ‘เตน’ เป็นต้น โดยประการ
ต่างๆ ทำการพรรณนาอรรถแห่งพระวินัย.”

วจฺตตํ เยน ยทา ยสฺมา ธาริตํ เยน จาภฺภู
ยตฺถปฺปตฺติฏฺฐิตฺตยเจต- เมตํ วจฺจวา วจฺจินตฺโต
เตนาตฺติอาทิปาฐสฺส อตฺถํ นานปฺปการโต
ทสฺสยฺนโต กริสฺสामी วินยสฺสตฺถวณฺณนตฺติ ฯ

บรรดามาติกาเหล่านั้น คำว่า วจฺตตํ เยน ยทา
ยสฺมา นี้ ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอาคำมีอาทิอย่างนี้
ก่อนว่า โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ (ณ
โคนต้นไม้สะเดาอันนเพรุษย์กษัตริย์สิงสถิต) ใกล้เมืองเวรัญชา.
เพราะคำนี้มีใช่เป็นคำที่กล่าวให้ประจักษ์กับพระองค์เอง
แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงควร
กล่าวตั้งปัญหานั้นดังนี้ว่า “คำนี้ ใครกล่าวไว้ กล่าวไว้ใน
กาลไหน และเพราะเหตุไร จึงกล่าวไว้”. (แก้วว่า) คำนี้
ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวไว้. ก็แลคำนั้น ท่านพระอุบาลีเถระ
กล่าวไว้ในคราวทำสังคายนาใหญ่ครั้งแรก. อันชื่อว่า
ปฐมมหาสังคีตนี้ พระธรรมสังคาคทเถระทั้งหลายได้กล่าว
แล้วในปัจฉิมสังคีตชั้นแรกกะแม่ก็จริง ถึงอย่างนั้น เพื่อ
ความเป็นผู้ฉลาดในนิทานบัณฑิตควรทราบตามนัยนี้ แม้
ในอรรถกถานี้.

ตตฺถ วจฺตตํ เยน ยทา ยสฺมาติ อิทฺนตฺวา
วจฺจํ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรฺชชาโย วิหฺรตฺติ
เอวมาทิวจฺจํ สนฺธาย วจฺตตํ ฯ อิทํ ทิ พุทฺธสฺส
ภควโต อตฺตปจฺจกฺขวจฺจํ น โหติ ฯ ตสฺมา
วจฺตตพฺพเมตํ อิทํ วจฺจํ เกน วจฺตตํ กทา กสฺมา จ
วจฺตตฺนตฺติ ฯ อายสฺมา อุปาสิตฺเถเรณ วจฺตตํ ฯ ตยฺจ
ปน ปจฺมมหาสังคีตีกาเล ฯ ปจฺมมหาสังคีตํ นาม
เจสา กิจฺจายปี [๕] ปยฺจสตฺติกสงฺคีตฺตฺกฺขนฺธเก วจฺตตฺตา
นิทานโกสฺลลตฺถํ ปน อิทฺยาปี อิมินา นเยน
เวทิตพฺพา ฯ

พาหิรนิทานวรรณนา

***ตั้งจะขอกกล่าวโดยพิสดาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลกทรงบำเพ็ญพุทธกิจ เริ่มต้นแต่ยังพระธรรมจักรให้เป็นไป จวบจนถึงทรงแนะนำสุภัททปริพาชก แล้วจึงเสด็จปรินิพพานด้วยนิพพานธาตุซึ่งไม่มีขันธบัญญัติ อันกรรมและกิเลสเข้าไปถือมั่นเหลืออยู่ ในเวลาใกล้รุ่ง ณ วันเพ็ญเดือน ๖ ในระหว่างคู่มิรั้งที่สวนป่าไมรั้งซึ่งเป็นที่เสด็จประพาส ของพวกเจ้ามัลละ ใกล้เมืองกุสินารา ท่านพระมหากัสสปะผู้เป็นพระสังฆเถระของภิกษุจำนวน ๗ แสนรูป ซึ่งประชุมกันในเพราะการเสด็จปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ระลึกได้อยู่ถึงคำพูดที่ขรัวตาสุภัททะพูดในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วันว่า “พอที่ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย, ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกเลย, อย่ารำไรเลย, พวกเราพ้นได้เป็นอย่างดีแล้วจากมหาสมณะนั้น, ด้วยว่า พวกเราถูกมหาสมณะนั้นรบกวนว่า ‘สิ่งนี้ ควรแก่พวกเธอ, สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ’ ก็บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักกระทำสิ่งนั้น, ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่กระทำสิ่งนั้น” ดังนี้ จึงดำริอยู่ว่า “ก็ข้อที่พวกภิกษุลามก จะสำคัญว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว’ ได้พวกแล้วต่อเวลาไม่นานนักพึงยังพระสัทธรรมให้เสื่อมหายไป เป็นฐานะที่จะมีได้แล, ก็ตราบใด พระธรรมและวินัยยังดำรงอยู่, ตราบนั้น ปาพจน์ยังมีพระศาสดาไม่ล่วงไปแล้วที่เดียว, ข้อนี้สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อน อานนท์ ธรรมและวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ, ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยล่วงไปแห่งเรา ไฉนหนอ เราพึงสังคายนาพระธรรมและพระวินัย โดยประการที่พระศาสดานี้จะพึงเป็นสิ่งควรแก่กาลอันยาวนาน พึงเป็นสิ่งดำรงอยู่ตลอดกาลนาน, อนึ่ง เราใด ผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘ดูก่อนกัสสปะ ก็เธอจักทรงผ้าบังสุกุลซึ่งทำด้วยป่านของเรา ซึ่งสำเร็จการนุ่งห่มแล้วหรือ” ดังนี้ แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธารณบริโภคในจีวร และทรงอนุเคราะห์ ด้วยการทรงสถาปนาเท่าเทียมกับพระองค์ ในอุตริมนุสสรธรรมอันต่างด้วยอนุปปุพวิหารเก่าและอภิฏญญาหก โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้ง

พาหิรนิทานวณณนา

ธมมจกกปवादตน์ ทิ อาที กตวา ยาว
 สุกททปริพาชกวินยนา กตพุทธกิจเจ กุสินาราย
 อุवादตเน มลลान् सालने यमकसालानमनुदे
 विसाखपुण्डमीतिवसे पञ्जसम्मये अनुपातिसेसय
 निपुण्णธาटुया प्रिणपुते षकवति लोकाने षकवते
 प्रिणपुणे सनपितानं सदत्तन्नं गिखुसत्तहसुसानं
 संखत्तेरो आयसुमा महाकसुलो सदताहप्रिणपुते
 षकवति सुकटुणे वुत्तपप्पचित्तेन ‘อล อวสุ,
 มา โสจิตถ, มา ปรีเทวิตถ, สุมุตตา มย เตน
 มหาสมเณน, อุปทตฺตา จ โหม ‘อิท โว กปฺปติ,
 อิท โว น กปฺปตีติ, อิทานิ ปน มย ยं
 อิจฺฉิสสาม, ตं กสิสสาม, ยं น อิจฺฉิสสาม, ตं
 น กสิสสามาติ วุตตวจนมนุสฺสรนโต ‘จानं โข
 ปเนตं วิชฺชติ, ยं ปापगिखु อตีตसत्तुकिं ปาวจन्नติ
 मण्यमाना पकुं लभित्वा नजिरुसेव सत्थम्मं
 अनतरथापेयुं, यव ज धम्मविनोये तिष्ठति, ताव
 अतीतसत्तुगमेव पावजं होति, वुत्तं हेतं षकवता,
 โย वो आननुत्त मया धम्मो ज विनोये ज तेलीते
 पण्यत्ते, सो वो ममज्जेन सत्ताति यन्नुनाहं
 धम्मण्णं विनयण्णं संकायेय्यं, यद्यथं सालनं
 अथनियं อस्स जिग्घत्तिकं, यण्णं षकवता चाเรस्सलि
 पन [७] मे त्वं कसुप सालानि पसुगुलानि
 निपुण्णानिति वत्ता जीवे सालारणप्रीगेकेन अहि
 गिखवे यवत्ते आगखामि विविजेव कामेति ॥ १ ॥
 पञ्चं णानं उपसम्पञ्च विहरामि कसुलोपि गिखवे
 यवत्ते आगखति विविजेव कामेति ॥ १ ॥ पञ्चं
 णानं उपसम्पञ्च विहरत्ति आवมาतिना नयेन
 नवानुपुพวิหารฉथिण्णापเกते उदत्ตริมนุสसธम्ममे
 अत्तना समसग्गुप्पणेन ज अनुคค्हितो तस्स मे
 गिमण्णं आनण्यं गविस्सति ननु मं षकवा राजा विय
 सकवजอิสसริยานुपทาเนน अत्ततो कुवल्लपतिग्गुप्पโก
 पुत्तं सत्थम्मवल्लपतिग्गुप्पโก मे अयं गविस्सत्ति
 मनुत्ता อิมिना อसारणेन अनुคค्हेन अनुคค्हेलीตี
 जिन्दयन्तो धम्मविनयसंकायन्दत्तं गिखुณं อस्सสาहं
 चเนलि ॥

หลาย เราหวังอยู่เพียงใดเล่า เราส่งแล้วจากกามทั้ง
หลายนั้นเที่ยว ฯลฯ ย่อมเข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แมื่กัสนพหวังอยู่ เพียงใดเล่า เธอ
ส่งแล้วจากกามทั้งหลายนั้นเที่ยว ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌาน
อยู่เพียงนั้น ความปลอดภัยของเรานั้น จักมีเป็นอย่าง
อื่นได้อย่างไรกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรามีใช้
หรือว่า กัสนปะผู้นี้จักเป็นผู้ให้วงศ์พระลัทธิธรรมของเรา
ตั้งมั่นอยู่ แล้วทรงอนุเคราะห์ ด้วยการอนุเคราะห์ ที่ไม่
ทั่วไปนี้ คล้ายกับพระราชามาเมื่อทรงทราบถึงพระราชโอรส
ผู้ที่ให้ราชสกุล วงศ์ของพระองค์ตั้งมั่น จึงทรงอนุเคราะห์
ด้วยการทรงมอบเกราะและอิสริยยศของพระองค์
พระราชทานฉะนั้น ดังนี้ จึงยังความอาจหาญให้เกิดแก่
เหล่าภิกษุ เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย. *** (ส.๘/๒๕๒๐)

เหมือนที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า.
“ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสนปะเผด็จภิกษุทั้งหลายว่า
“ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ดังเราจะบอกเล่า สมัยหนึ่ง เรา
เดินทางไกลจากเมืองปาวามาถึงเมืองกุสินารา พร้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ คือภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป”.
สุภททกัณฑ์ทั้งปวง ผู้ศึกษาพึงทราบโดยพิสดาร.

ยถา ๑ อถโย อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขุ
อามนฺเตสิ เอกมิตาหํ อาวุโส สมยํ ปาวาย กุสินาร
อทุธานมคคฺคปฏิปนฺโน มหตา ภิกฺขุสงฺฆเณ สทฺธิ
ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสฺสเดหิติ ๑ สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ
วิตถารโต เวทิตพฺพํ ๑

พระมหากัสนปะชักชวนทำสังคายนา

ต่อแต่นั้นไป ท่านพระมหากัสนปะกล่าวว่า “ดู
ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ขอพวกเราพึงสังคายนาพระธรรม
และพระวินัย, ในภายหน้า อธรรมจะรุ่งเรือง, ธรรมจะ
ถูกขัดขวาง, อวินัยจะรุ่งเรือง, วินัยจะถูกขัดขวาง,
ในภายหน้า พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะ
ถอยกำลัง, พวกอวินยวาทีจะมีกำลัง, พวกวินยวาที
จะถอยกำลัง”. *** (ส.๘/๒๕๒๐, ๒๕๓๐)

ตโต ปรี อาท หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมณฺจ
วินยณฺจ สงฺคายาม, ปุเร อธฺมโม ทิปฺปติ, ธฺมโม
ปฏฺวิพาทียติ, อวินโย ทิปฺปติ, วินโย ปฏฺวิพาทียติ,
ปุเร อธฺมวาทีโน พลวนฺโต โหนฺติ, ธฺมวาทีโน
ทพฺพลา โหนฺติ, อวินยวาทีโน พลวนฺโต โหนฺติ,
วินยวาทีโน ทพฺพลา โหนฺติตติ ๑

ภิกษุทั้งหลายได้เรียนท่านว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ !
ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระโปรดคัดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด”.

ภิกฺขุ อาหํสุ เตนฺหิ ฆนฺเต เตโร ภิกฺขุ
อุจฺฉินฺตุติ ๑

พระมหากัสสปะคัดเลือกภิกษุ ๔๙๙ รูป

พระเถระ เว้นภิกษุผู้เป็นปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระชีณาสพลุข-วิปัสสกะ ผู้ทรงพระปริยัติ คืออนวัจลัตถุศาสน์ ทั้งสิ้นเสียจำนวนหลายร้อย และหลายพัน เลือกเอาเฉพาะพระภิกษุชีณาสพลเท่านั้น มีจำนวน ๔๙๙ รูป ผู้ทรงไว้ซึ่งประเภท แห่งสรรพปริยัติ คือ พระไตรปิฎก ได้บรรลุปฏิสัมภิมิทานุภาพมาก แดกฉานในไตรวิชาเป็นต้นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นสู่เอตทัคคะโดยมาก. ผู้ซึ่งพระธรรมลังคาทกาทจารย์หมายถึงจึงกล่าวคำนี้ว่า ‘ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะได้คัดเลือกพระอรหันต์ ๔๙๙ รูป ดังนี้เป็นต้น.

ทำสังคายนาจะเว้นพระอรหันต์ไม่ได้

ถามว่า ก็พระเถระทำให้หย่อนอยู่ ๑ รูป เพื่อใคร ? แก้วว่า เพื่อให้โอกาสแก่ท่านพระอรหันต์เถระ. จริงอยู่ การสังคายนาธรรมไม่อาจทำทั้งรวม ทั้งแยกจากท่านพระอรหันต์นั้นได้. เพราะท่านพระอรหันต์นั้น ยังเป็นพระเสขะมีกิจจำต้องทำอยู่ ฉะนั้น จึงไม่อาจทำร่วมกับท่านได้. แต่เพราะอนวัจลัตถุศาสน์ มีสุดตะ เคยยะ เป็นต้น อะไรๆ ที่พระทศพลแสดงแล้ว ชื่อว่าท่านมิได้รับเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี ฉะนั้น จึงไม่อาจจะเว้นท่านได้. ถามว่า ถ้าเมื่อไม่อาจทำอย่างนั้นได้ ถึงแม้ท่านยังเป็นพระเสขะอยู่ พระเถระก็ควรเลือก เพราะเป็นผู้มีอุปการะมากแก่การสังคายนาพระธรรม เมื่อมีความจำเป็นต้องเลือกอย่างนั้น เพราะเหตุไร พระเถระจึงไม่เลือกท่าน. แก้วว่า เพราะจะเว้นคำค้อนขอของผู้อื่น. ความจริง พระเถระเป็นผู้ค้อนเคยในท่านพระอรหันต์อย่างยิ่งยวด. จริงอย่างนั้น แม้เมื่อศิระะหงอกแล้วท่านพระมหากัสสปะก็ยังเรียกท่านพระอรหันต์นั้นโดยใช้กุมารกวางทะว่า เด็กคนนี้ไม่รู้จักประมาณเสียเลย”. อนึ่ง ท่านพระอรหันต์นี้ประสูติในคากยสกุล เป็นพระภคตาของพระตถาคต เป็นโอรสของพระเจ้าอา, จริงอยู่ ภิกษุทั้งหลายจะสำคัญในพระมหากัสสปเถระนั้น เหมือนถึงฉันทาคติ จะพึงกล่าวค้อนขอ

[๗] เถโร สกลนวงคตตุสาสนปริยตติธเว ปุถุชชนโสดาปนนสกทาคามีอนาคามีสุกขวิปัสสกชีณาสว-ภิกษุ อนเนกสเท อนเนกสทสเส จ วชเชตวา ติปิฎก-สพพปริยตติปปเภทธเว ปฏิสมภิปปตเต มหานุภาเว เยภุเยน ภควตา เอตทคคฺ อาโรปีเต เดวิชชาทิเภท-ชีณาสวภิกษุเยว เอภูนปภยสเส ปรีคคฺเหลสิ ฯ เย สนธาย อิทํ วุตตํ ‘อถโย อายสฺมา มหากสฺสโป เอภณฺนปภยจอรหนตสทานิ อุจฺจินฺติ ฯ

กิสส ปน เถโร เอภณฺนมหากัสสิติ ฯ อายสมโต อานนทตเถรสส โอภาสกรณตถํ ฯ เตน หายสมตาสหปิ วินาปี น สกกา ธมมสงคฺคิตฺติ กาทุ ฯ โส หายสฺมา เสกฺโข สกรณโย ตสฺมา สท น สกกา ฯ ยสฺมา ปนสฺส กิณฺจิทลพลเทสิตํ สุตตเคยยาทิกํ ภควโต อสมมุขาปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถิ ตสฺมา วินา น สกกา ฯ ยทิ เอวํ เสกฺโขปิ สมาน ธมมสงคฺคิตฺติยา พหุการตฺตา เถเรน อุจฺจินฺตพฺโพ อสฺส, อถ กสฺมา น อุจฺจินฺโตติ ฯ ปรุปรวาทํ วิวชฺชนโต ฯ เถโร ทิ อายสมนฺเต อานนฺเต อติวिय วิสฺสโตโถ อโหสิ ฯ ตถาหิ นํ ลีรสฺมี ปฺลิตฺเตสุ ชาเตสฺสปี น วายํ กุมารโก มตฺตมณฺเฑยาสิตฺติ กุมารกวางเทน วทติ ฯ สกฺยกุลปฺปสุโต จายมายสฺมา อานนฺโท ตถาคตฺสส ภาตา จุฬปิตุปฺโต, ตตร ทิ ภิกฺขุ ฉนทาคนฺนิ วिय มณฺเฑยมานา พหุ อเสกฺขปฏิสมภิปปตเต ภิกฺขุ จเปตวา อานนฺทํ เสกฺขปฏิสมภิปปตตํ เถโร อุจฺจินฺติ อุปรเวทยุ, ตํ ปรุปรวาทํ ปรีวชฺชนโต อานนฺทํ วินา สงคฺคิตฺติ น สกกา กาทุ ‘ภิกฺขุณฺเวยว อนฺุมตฺติยา คเหลสํมิตฺติ ตํ น อุจฺจินฺติ ฯ

ว่า พระเถระเว้นภิกษุทั้งหลายผู้ได้บรรลุปฏิสัมภิตาเป็น
อเสขะเสียเป็นอันมาก ได้เลือกเอาพระอานนท์ผู้บรรล
ุปฏิสัมภิตาเป็นเสขะ. พระเถระเมื่อจะเว้นคำค้อนขอด
ของผู้อื่นนั้นเสีย คิดว่า “การสังคายนา ไม่อาจทำได้โดย
เว้นพระอานนท์เสีย เราจักรับเอาพระอานนท์เข้าด้วย
ตามอนุมัติของภิกษุทั้งหลายเท่านั้น. จึงมิได้เลือกพระอานนท์
นั้นเข้าด้วย.

ภิกษุทั้งหลายขอให้เลือกพระอานนท์

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงพากันวิงวอนพระเถระ
เพื่อต้องการให้เลือกพระอานนท์เสียเองทีเดียว. เหมือน
อย่างที่ว่าพระโหราณาจารย์กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุได้กล่าว
คำนี้กะท่านพระมหากัสสปะว่า “ท่านผู้เจริญ! ถึงท่าน
อานนท์นี้ จะยังเป็นเสขะ เป็นผู้ไม่ควรถึงความลำเอียง
เพราะความรัก ความชัง ความหลง ความกลัวก็จริง
ถึงกระนั้นธรรมและวินัย ที่ท่านได้เล่าเรียนในสำนักของ
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีมาก, ท่านผู้เจริญ! ถ้ากระนั้น
ขอพระเถระโปรดเลือกท่านพระอานนท์เข้าด้วยเถิด”.
ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะจึงได้เลือกท่านอานนท์
เข้าด้วย. รวมกับท่านพระอานนท์นั้นที่ท่านพระมหากัสสปะ
เลือกตามอนุมัติของภิกษุทั้งหลาย จึงเป็นพระเถระ ๕๐๐ รูป
ด้วยประการฉะนี้.

เลือกกรุงราชคฤห์เป็นที่ทำปฐมสังคายนา

ครั้งนั้นแล ภิกษุเถระทั้งหลายได้มีความปริวิตก
อย่างนี้ว่า “พวกเราพึงสังคายนา พระธรรมและพระวินัย
ณ สถานที่ไหนหนอแล”. ครั้งนั้นแล ภิกษุเถระทั้งหลาย
ได้ปรึกษากันอย่างนี้ว่า “กรุงราชคฤห์แล มีที่โคจร
กว้างขวาง มีเสนาสนะมากมาย, อย่างกระนั้นเลย พวก
เราพึงอยู่ จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ทำสังคายนาพระธรรม
และพระวินัยเถิด, ภิกษุเหล่าอื่นไม่ควรเข้าจำพรรษาใน
กรุงราชคฤห์” ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านเหล่านั้น
จึงปรึกษาตกลงกันดั่งนั้น. แก้วว่า เพราะจะมี
วิสภาคบุคคลบางคน เข้าไปสู่ท่ามกลางสงฆ์ แล้วพึง

อถ สยเมว ภิกขุ อานนทสสตาย เถร์ ยาจีสุ ฯ
[๘] ยถาท ฯ ภิกขุ อายสมนตฺ มหากัสสป
เอตทโวจุ ‘อโย ภนฺเต อายสฺมา อานนฺโท กิญจาปี
เสกฺโข อภพฺโพ ฉนฺทา โทสา โมหา ภยา อคตฺ
คนฺตุ, พหุ จาเนน ภควโต สนฺติเก ธมฺโม จ วินโย จ
ปฺริยตฺโต, เตนฺทิ ภนฺเต เถโร อายสมนตฺปี อานนฺท
อุจฺจินฺตฺติ ฯ อถ โข อายสฺมา มหากัสสป
อายสมนตฺปี อานนฺท อุจฺจินิ ฯ เอว ภิกขุณฺ ออนุมัติยา
อุจฺจินิเตน เตนายสฺมา สทฺธิ ปญฺจ เถรสฺตานิ
อเหตุ ๑

อถ โข เถรานํ ภิกขุณฺ เอตทโหสิ กตถ นุโย
มยํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยยามาติ ฯ อถ โข
เถรานํ ภิกขุณฺ เอตทโหสิ ‘ราชคหํ โข มหาโคจร
ปทุตเสนาสนํ, ยนฺนฺน มยํ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา
ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยยาม น อญฺเวย ภิกขุ
ราชคเห วสฺสํ อุปคฺจเจยฺยุนฺติ ฯ กสฺมา ปน เนล
เอตทโหสิ ฯ อิทํ อมหากํ ถาวรกมฺมํ โภจิจิ วิสภาค-
ปฺคุคฺโล สงฺฆมฺชณฺมํ ปวิสิตฺวา อุทฺโถกฺเขยฺยาติ ฯ
อถายสฺมา มหากัสสปํ ติตฺติทฺติเยน กมฺเมน สาเวสิ ฯ
ตํ สงฺคีติภฺนฺนฺเก วุตฺตนเยเนว ฆาตพฺพํ ๑

คัดค้าน ถาวรกรรมของพวกเรานี้เสีย. ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะจึงสวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรม. ญัตติทุติยกรรมนั้นผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในลัทธิขันธกะนั้นแล.

พระมหาเถระแยกกันเดินทางไปสู่กรุงราชคฤห์

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระทราบวา “นับแต่วันที่พระตถาคตปรินิพพานมา เมื่อวันสารทศิวาและวันบูชาพระธาตุล่วงไปได้อย่างละ ๗ วัน เป็นอันล่วงไปแล้วก็ถึงเดือน, บัดนี้ ฤดูคิมหันต์ยังเหลืออยู่เดือนหนึ่ง, ดิถีที่จะเข้าจำพรรษา ก็ใกล้เข้ามาแล้ว” จึงกล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ! พวกเราไปยังกรุงราชคฤห์กันเถิด” แล้วได้พาเอาภิกษุสงฆ์ซึ่งหนึ่ง เดินทางไปทางหนึ่ง. พระอนุรุทธเถระก็พาเอาภิกษุสงฆ์ซึ่งหนึ่งเดินทางไปอีกทางหนึ่ง. ท่านพระอานนทเถระถือเอาบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุสงฆ์แวดล้อม มีความประสงค์จะเดินทางผ่านกรุงสาวัตถี ไปยังกรุงราชคฤห์ ก็หลีกจาริกไปทางกรุงสาวัตถี.

พระอานนทไปถึงที่ไหนมีเสียงร้องไห้ในที่นั้น

ในสถานที่ที่พระอานนทไปแล้วๆ ได้มีการร้องไรร่ำไรมากมายว่า “ท่านอานนทผู้เจริญ ! ท่านพักพระศาสดาไว้ที่ไหน จึงมาแล้ว”. ก็เมื่อพระเถระ ไปถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ได้มีการร้องไห้ร่ำไรมากมาย เหมือนในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน ฉะนั้น.

พระอานนทปิดกวาดเสนาสนะที่เคยประทับ

ได้ทราบว่า ในกรุงสาวัตถีนั้น ท่านพระอานนทได้ปลอบโยนมหาชนนั้นให้เบาใจ ด้วยธรรมีกถาอันปฏิสังขตด้วยไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วเข้าไปยังพระเชตวันเปิดประตูพระคันธกุฎีที่พระทศพลเคยประทับ แล้วนำเตียงและตั้งออกมา เคาะตี ปิดกวาดพระคันธกุฎี เก็บหยากเยื่อดอกไม้ ที่เหยียบแห้งทิ้งเสีย แล้วนำเอาเตียงและตั้งกลับเข้าไปตั้งไว้ในที่เดิมอีก ได้ทำวัตรทุกอย่างที่ควรทำ เหมือนในเวลาทีพระผู้มีพระภาคเจ้ายังดำรงอยู่ฉะนั้น.

อถ ตถาคตสส ปรีนิพพานโต สตตสฺส สาธุกัณฑทิวเสสฺส สตตสฺส จ ธาตุปูชาทิวเสสฺส วิดีวตเตสฺส อชุตมาโส อติกุกนโต, อิทานิ คิมหานิ ทียทุโธมาโส เสโส, อุปกฏฐา วสสุภนายิกาติ มนตวามหากสสปตเถโร ราชคหิ อาวุโส คจฺฉามาติ อุปทฺถมภิกขุสงฺฆํ คเหตุวา เอกํ มคคํ คโต ฯ อนรุฑฺฒตเถโร อุปทฺถม คเหตุวา เอกํ มคคํ คโต ฯ [๙] อานนทตเถโร ภควโต ปตตจิวริ คเหตุวา ภิกขุสงฺฆ-ปรีวุโต สวตถิ คนฺตวา ราชคหิ คนฺตกาโม เยน สวตถิ เตน จาริกิ ปกุกาโม ฯ

อานนทตเถเรณ คตคตฏฐาเน มหาปริเทโว อโหสิ ภนฺเต อานนท กุหิ สตถาริ จเปตวา อาคโตสิติ ฯ อนุปุพฺเพน ปน สวตถิมนุสฺส ปตเตเถเร ภควโต ปรีนิพพานทิวเส วิย มหาปริเทโว อโหสิ ฯ

ตตร สฺหิ อายสฺมา อานนฺโท อนิจฺจตาติ-ปฏิสังขตตาย ธมฺมียา กาย ตํ มหชนํ สญฺญาเปตวา เซตวนํ ปวีสิตวา ทสพเลน วสิตคนฺธกุฎียา ทวาริ วิริตวา มณฺจปิจฺจํ นีหริตวา ปปิเณฏฺเทวา คนฺธกุฎิสมฺมุชฺชิตวา มิลาตมาลากจวริ ฉทุเทตวา มณฺจปิจฺจํ อติหริตวา ปุณฺน ยถาฏฐาเน จเปตวา ภควโต จิตกาเล วิย กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสิ ฯ

พระอานนที่ฉันยาระบาย

ในกาลนั้น พระเถระเพราะเป็นผู้มากไปด้วยการยืน และการนั่ง จำเดิมแต่กาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ปรีณิพพานมา เพื่อชำระกายที่มีธาตุหนาแน่นให้สบาย ในวันที่สอง จึงนั่งฉันยาระบายที่เจือด้วยน้ำนมอยู่ในวิหาร นั้นเอง ซึ่งท่านหมายถึงจึงได้กล่าวคำนี้กะมานพที่สุกมานพ ส่งไปว่า “มิใช่กาลเสียแล้วมานพ ! เผอิญวันนี้เราตีม ยาระบายเสียแล้ว ถ้ากระไรเอาไว้พรงนี้เถิด เราจึงจะ เข้าไป”. ในวันรุ่งขึ้นพระเถระมีพระเจตกเถระเป็นปัจฉิมขณะ ได้ไป (ยังนิเวศน์ของสุกมานพ) ถูกสุกมานพถาม จึงได้ แสดงพระสูตรที่ ๑๐ ชื่อสุกสูตร ในทีฆนิกาย. ในกาล นั้นพระเถระสั่งให้นายช่างทำการปฏิสังขรณ์สถานที่ปรัก ทักพัง ในพระเชตวันวิหารแล้ว เมื่อวันวัสสุปนายิกาใกล้เข้า มา ได้ไปยังกรุงราชคฤห์. ถึงพระมหากัสสปเถระและ พระอนุรุทธเถระก็พาเอาภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ไปสู่กรุง ราชคฤห์เหมือนกัน.

อถ เถโร ภควโต ปรีณิพพานโต ปฏฺฐิตี จาน- นิสชชพหุลตตฺตา อุสฺสณฺณธาตุกั กายํ สมสฺสาเสตุํ พุตฺติยทิวเส ชีววิเรจฺจํ ปวีตฺวา วิหารเวยว นิสฺสิตี ยํ สนฺธาย สุภณฺ มานเวณ ปหิตํ มาณวกั เอตทโวจ อกาโล โข มาณวก อตฺถิ เม อชฺช เภสชชมตฺตา ปิตา อปฺเปวนาม เสวปี อุปลงฺกเมยยามาติ ฯ พุตฺติยทิวเส เจตกตฺเถเรณ ปจฺฉาสมเณณ คนฺตฺวา สุภณฺ มานเวณ ปฏฺฐาโ จี ทัชฅนิกายे สุภสฺสตุตฺตํ นาม ทสมํ สุตฺตมภาสิ ฯ อถ เถโร เชตวนวิหารเ ขณฺทผลฺลปฏิสงฺขรณํ การาเปตฺวา อุปกฏฺฐาย วสฺสุปนายิกาย ราชคหํ คโต ฯ ตถา มหากสฺสปตฺเถโร จ อนุรุทฺตเถโร จ สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆํ คเหตฺวา ราชหเมว คโต ฯ

พระเถระทั้งหลายคิดซ่อมวิหาร ๑๘ แห่ง

ก็โดยสมัยนั้นแล ในกรุงราชคฤห์ มีมหาวิหารอยู่ ๑๘ แห่ง. มหาวิหารเหล่านั้นแม้ทั้งหมดได้รกรุงรังด้วย ของที่ถูกทิ้งและตกเกลื่อน จริ่งอยู่ พวกภิกษุทั้งหมดพากันถือเอาบาตรและจีวรของตนๆ ได้ทอดทิ้งวิหารและ บริเวณไปในสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีณิพพาน. พระเถระทั้งหลายในวิหารเหล่านั้น เพื่อที่จะบูชาพระดำรัส ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเพื่อจะเปลื้องวาตะของพวก เติยรเถียรเสีย จึงคิดกันว่า ตลอดเดือนแรก พวกเราจะ ทำการปฏิสังขรณ์ที่ชำรุดทรุดโทรม. ก็พวกเดียรเถียรฟัง กล่าววว่า “เหล่าสาวกของพระสมณโคดม เมื่อพระศาสดา ยังดำรงอยู่เท่านั้นจึงปฏิบัติวิหาร เมื่อปรีณิพพานแล้วก็ พากันทอดทิ้งเสีย”. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “ก็เพื่อจะ เปลื้องวาตะของพวกเดียรเถียรเหล่านั้น พระเถระทั้ง หลายจึงได้คิดกันอย่างนั้น”. ข้อนี้สมจริงดัง พระธรรม- สังคคาทกจารย์กล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นแล พระภิกษุเถระทั้ง หลายได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ! พระผู้มีพระภาคเจ้าแล ทรงสรรเสริญการปฏิสังขรณ์ที่

เตน โข ปน สมเยณ ราชคเห อฏฺฐารส มหาวิหารา โหนฺติ ฯ [๑๐] เต สพฺเพปี ฉทฺทิต- ปตฺติตฺตอกฺกุลาปา อเหตุํ ฯ ภควโต ทิ ปรีณิพฺพานเ สพฺเพ ภิกฺขุ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจิวโร คเหตฺวา วิหารเ จ ปรีเวเณ จ ฉทฺเทตฺวา อคมฺโส ฯ ตตฺถ เถรา ภควโต วจฺนปฺชฺชนตฺถํ ติตฺถียวาทปรีโมจฺนตฺถณฺจ ปจฺมํ มาสํ ขณฺทผลฺลปฏิสงฺขรณํ กโรมาติ จินฺเตสุ ฯ ติตฺถียา ทิ วเทยฺยํ สมณฺสสฺส โคตมสฺส สวากา สตฺถิริ จิตฺเตเวว วิหารเ ปฏิชคฺคิสุ ปรีณิพฺพุเต ฉทฺเทสุณฺติ ฯ เตสํ วาทปรีโมจฺนตฺถณฺจ จินฺเตสุณฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ วุตฺตมปิ เจตํ อถ โข เถรานํ ภิกฺขุณํ เอตทโหสิ ‘ภควตา โข อาวุโส ขณฺทผลฺลปฏิสงฺขรณํ วณฺณิตํ, หนฺท มยํ อาวุโส ปจฺมํ มาสํ ขณฺทผลฺล- ปฏิสงฺขรณํ กโรม, มชฅิมํ มาสํ สนฺนิปตฺติวา ธมฺมณฺจ วินยณฺจ สงฺคายิสฺสามาติ ฯ

ชำระทุกข์โทษ, เอาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ! พวกเราจะทำการปฏิสังขรณ์ที่ชำระทุกข์โทษตลอดเดือนแรก จักประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ตลอดเดือนอันมีในท่ามกลาง”.

พระเถระทูลขอหัตถกรรมจากพระเจ้าอชาตศัตรู

ในวันที่ ๒ พระเถระเหล่านั้นได้ไปยืนอยู่ที่ประตูพระราชวัง. พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาถวายนมัสการ แล้วรับสั่งถามว่า “ข้าแต่ พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระคุณเจ้าทั้งหลาย พวกท่านมาเพราะเหตุไร” แล้วจึงทรงรับสั่งย้อนถามถึงกิจที่พระองค์เองควรทำ. พระเถระทั้งหลายได้ทูลบอกหัตถกรรม เพื่อประโยชน์แก่การปฏิสังขรณ์ มหาวิหารทั้ง ๑๘ ตำบล.

เต ทูตยทิวเส คนตวา ราชทวาเร อฏฺจิสฺสุ ฯ อชาตสตุตฺต ราชชา อากนตวา วนทิตวา กิ ฆนฺเต อากตตถาติ อตตนา กตตพพกิจจํ ปฏิปฺจณิ ฯ เถรา อฏฺจาสสมหาวิหารปฏิสังขรณตถาย หตถกมฺมํ ปฏิเวทฺเสฺสุ ฯ

พระราชาทรงอุปถัมภ์กิจสงฆ์ทุกอย่าง

พระราชาทรงรับว่า “ดีละ เจ้าข้า” แล้วได้พระราชทานพวกภิกษุผู้ทำหัตถกรรม. พระเถระทั้งหลายสั่งให้ปฏิสังขรณ์วิหารทั้งหมด เสร็จสิ้นเดือนแรก แล้วได้ทูลให้พระราชาทรงทราบ ว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! การปฏิสังขรณ์วิหารเสร็จสิ้นแล้ว บัดนี้อาตมภาพทั้งหลายจะทำการสังคายนา พระธรรมและพระวินัย”

สาธุ ฆนฺเตติ ราชชา หตถกมฺมการเก มนุสฺเส อทาลิ ฯ เถรา ปจฺมมาสํ สพฺพวิหาเร ปฏิสังขรเวเตวารณฺโวย อาริเจสฺสุ นิฏฺฐิตํ มหาราช วิหารปฏิสังขรณอิทานิ ธมฺมวินยสงฺคหํ กโรมาติ ฯ

ราชาตรัสว่า “ดีละ เจ้าข้า ! ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงหมดความคิด ระแวงสงสัย กระทำเถิด, อาณาจักร จงไว้เป็นภาระของโยม, ธรรมจักร จงเป็นภาระของพระคุณเจ้าทั้งหลาย ขอพระคุณเจ้าโปรดใช้โยมเถิด เจ้าข้า, จะให้โยมทำอะไร”. พระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ! ขอพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง สถานที่นั่งประชุม สำหรับภิกษุทั้งหลายผู้ทำสังคายนา”. ราชาตรัสถามว่า “จะให้โยมสร้าง ณ ที่ไหน เจ้าข้า ?”. พระเถระทูลว่า “ควรสร้างที่ประตูถ้ำสัตตบรรณ ข้างภูเขาเวภารบรรพต ขอถวายพระพร”.

สาธุ ฆนฺเต วิสฺสตุถา กโรถ มยฺหิ อาณาจกฺกํ ตุมหากํ ธมฺมจกฺกํ โทตฺต อาณาเปถ มํ ฆนฺเต กิ กโรมีติ ฯ สงฺคหํ กโรนฺตานํ ภิกฺขุณฺ สนนิสฺซชฺชนฏฺจานํ มหาราชาติ ฯ กตถ กโรมี ฆนฺเตติ ฯ เวภารปพฺพตปฺสฺเส สตุตฺตปณฺณคฺคาทวาเร กาทฺตุ ยุตฺตํ มหาราชาติ ฯ

พระราชารับสั่งให้ประดับถ้ำคูวิมานพรหม

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับสั่งว่า “ได้ เจ้าข้า !”
 ดังนี้ แล้วรับสั่งให้สร้าง มณฑปที่มีเครื่องประดับอันเป็น
 สาระซึ่งควรทศนา เช่นกับสถานที่อันวิสุกรรมเทพบุตร
 นิรมิตไว้ มีฝาเสาะและบันไดอันนายช่างจำแนกไว้ดี
 วิจิตรด้วยมาลากรรมและลดากรรมนานาชนิด รวากะว่า
 จะครอบงำเสียซึ่งสมบัติแห่งราชมณเฑียรของพระมหา
 กษัตริย์ ประดุจหนึ่งว่า จะเยาะเย้ยลิริแห่งเทพวิมาน
 ปานประหนึ่งว่า เป็นสถานที่อาศัยอยู่แห่งลิริ ดุจทำเป็น
 ที่ประชุมชั้นเอก ของเหล่าวิหคคือนัยนา แห่งเทพดาและ
 มนุษย์ และประดุจสถานที่รื่นรมย์ในโลกอันเขาประมว
 ลจัดสรรไว้ ตกแต่งมณฑปนั้นให้เป็นเช่นกับวิมานพรหม มี
 เพดานงดงาม รุ่งเรืองดุจสลัดอยู่ซึ่งพวงดอกกุหลุมที่ห้อย
 ย้อยนานาชนิด วิจิตรด้วยเครื่องบูชา ดอกไม้ต่างๆ มี
 การงานอันควรทำที่พื้นทำสำเร็จเรียบร้อยดีแล้ว ประ
 หนึ่งว่า มีพื้นที่บุด้วยแก้วมณีอันวิจิตรด้วยรัตนะ ฉะนั้น
 ภายในมณฑปนั้น ทรงรับสั่ง ให้ปูเครื่องลาดอัน
 เป็นกำปยะ ๕๐๐ ที่ ซึ่งคำนวณค่ามิได้ สำหรับภิกษุ
 ๕๐๐ รูป แล้วให้ปูเถรอาสน์พึงข้างด้านทิศทักษิณ ผิน
 หน้าไปทางทิศอุดร ในท่ามกลางมณฑป ให้ตั้งธรรมาสน์
 อันควรเป็นที่ประทับนั่งของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผิน
 หน้าไปทางทิศบูรพา และทรงวางพัทธวีชนีอันวิจิตรด้วยงา
 ไว้บนธรรมาสน์นั้น แล้วรับสั่งให้เผติยงแก่ภิกษุสงฆ์ว่า
 ท่านผู้เจริญ ! “กิจของโยม สำเร็จแล้ว” ดังนี้.

[๑๑] สาธุ ภาเนติ โข ราชา อชาตศัตรู
 วิสลมมมูนา นิมนิตสทิส สุวิภตตภิตตติตมภโสปานัน
 นานาวิธมาลากรรมลตาทกมวิจิตรดี อภิภานตมิว ราช-
 ภาวนวิภูติ อวทสนตมิว เทววิมานสิริ ลิริยา นิเกตมิว
 เอกนิปาตติตตมิว จ เทวมณุสสนนยนิหิงคานัน โลก-
 รามณเฑยยกมิว สมปิณทิตต์ ฏุกุพพสารมณท มณฑป
 การาเปตวา วิวิภกุสมทามโอสมพกวินิคคณตจารูจิตานัน
 รัตนวิจิตตมณีโกฏิมตลมิว จ นัน นานาปปุပ္พหารวิจิตรดี
 สุปริณวิจิตรภูมิกมมม พุทหมวิมานสทิส อลงกริตวา
 ตลสิมี มหามณฑปเป ปณจสตันน ภิกขุณัน อนคฆานัน
 ปณจกบปิยปจจตตรณสตันน ปณญาเปตวา ทกขินภาคัน
 นิสสาย อุตตราภิมุขัน เถรอาสนัน มณฑปมชฌ
 ปุรตถาภิมุขัน พุททสส ภควโต อาสนารท ธมมาสนัน
 ปณญาเปตวา ทนตขจิตต์ วิชณี เจตถ จเปตวา
 ภิกขุสงฆสส อาโรจาเปลิ นิภูจิตต์ ภาเนต มม กิจจันติ ฯ

พวกภิกษุเตือนพระอานนท์มิให้ประมาท

พวกภิกษุได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า “อาวุโส !
 การประชุมจะมีในวันพรุ่งนี้, แต่ท่านยังเป็นเสขะบุคคล
 มีกิจจำต้องทำอยู่ เพราะเหตุนั้น ท่านไม่ควรไปสู่ที่
 ประชุม ขอท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ดำริว่า “การประชุม
 จะมีในวันพรุ่งนี้ ก็ข้อที่เรายังเป็นเสขะอยู่ จะพึงไปสู่ที่
 ประชุมนั้น ไม่สมควรแก่เราแล” แล้วได้ยับยั้งอยู่ด้วย
 กายคตาสติ ตลอดราตรีเป็นอันมากทีเดียว ในเวลารাত্রี

ภิกขุ อายสมนต อานนท อาหสิ ‘เสว
 อาวุโส สนนิปาโต, ตวณจ เสกโข สกรณีย, เตน
 เต น ยุตต์ สนนิปาต คณต, อปปมตโต โหหิตี ฯ

อถโย อายสมา อานนโท เสว สนนิปาโต น
 โข ปน เม ต ปฏีรูปี ยวาท เสกโข สมาน
 สนนิปาต คจเจยยนติ พุทเมว รตตี กายคตาสติยา
 วิตินาเมตวา รตติยา ปจจสสมย จงกมา โอโรหิตวา

ใกล้รุ่ง ลงจากที่จงกรมแล้วเข้าไปยังวิหาร คิดว่า “จักพักนอน” ได้เอนกายลง. แท้ทั้งสองพันจากพื้น, แต่ศีรษะไม่ทันถึงหมอน, ในระหว่างนี้ จิต ก็พ้นจากอภิสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน. ความจริง ท่านพระอานนท์นี้ยังอยู่แล้วในภายนอกด้วยการจงกรม เมื่อไม่สามารถจะยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ จึงคิดว่า “พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสคำนี้แก่เรามีใช่หรือว่า “อานนท์ ! เธอเป็นผู้ได้ทำบุญไว้แล้ว จงหมั่นประกอบความเพียรเถิด จักเป็นผู้หาอาสวะมิได้ โดยฉับพลัน, อันธรรมดาว่า โทษแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มี, เราปรารถนาความเพียรมากเกินไป, เพราะเหตุนี้ จิตของเราจึงเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน, เอาเถิด ! เราจะประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ” จึงลงจากที่จงกรม ยืนล้างเท้าในที่ล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่วิหารนั่งบนเตียง ดำริว่า “จักพักนอนสักหน่อยหนึ่ง” ได้เอนกายลงบนเตียง. แท้ทั้งสองพันจากพื้น, ศีรษะยังไม่ถึงหมอน, ในระหว่างนี้ จิตก็พ้น จากอภิสวะทั้งหลาย ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน. ความเป็นพระอรหันต์ของพระเถระ เว้นจากอิริยาบถ ๔. เพราะฉะนั้น เมื่อมีผู้กล่าวว่า “ในพระศาสนา นี้ ภิกษุรูปไหน ไม่นอน ไม่นั่ง ไม่นอน ไม่นั่ง ไม่จงกรม ได้บรรลุพระอรหันต์” จะตอบว่า “พระอานนท์เถระ ก็ควร”.

พระอานนท์ดำเนินไปเข้าประชุมสงฆ์

ครั้งนั้นในวันที่ ๒ ภิกษุเถระทั้งหลายทำภัตกิจเสร็จ เก็บบาตรและจีวรแล้วไปประชุมกันที่ธรรมสภา. ส่วนพระอานนท์เถระมีความประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้การบรรลุความเป็นพระอรหันต์ ของตน มิได้ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะนั่งบนอาสนะของตนๆ ตามลำดับผู้แก่ ได้นั่งเว้นอาสนะไว้สำหรับพระอานนท์เถระ. เมื่อภิกษุบางพวกในธรรมสภานั้นถามว่า “นั่นอาสนะใคร” ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “ของพระอานนท์”. ภิกษุทั้งหลายถามว่า “ก็ท่าน พระอานนท์ไปไหนเล่า ?”. ในสมัยนั้น พระเถระคิดว่า “บัดนี้ เป็นเวลาที่เราจะไป” เมื่อจะแสดงอานุกาพของตน ในลำดับนั้น จึงด่าลงใน

วิหาร ปริวิตวา นิชชชิสสามิติ กายั อวภูฏฐสิ ฯ
 เทว ปาทา ภูมิตโต มุตตา อสมปตตมจ สีสั
 พิพโพหนั เอตสมิ อนนเร อนูปาทาย อาสเวหิ
 จิตตัม วิมุจสิ ฯ อัยยั ทิ อายสฺมา จงกเมน พหิ
 วิตตินาเมตวา วิเสสั [๑๒] นิพพตเตตตมสกุโกนโต
 จินเตสิ นนุ มั ภควา เอตทโวจ กตปุญโทยสิ ตวั
 อานนท ปธานมมฺยุญช ชิปปี โหหสิลี อนาสโวติ
 พุทธานญจ กถาโทโส นาม นตถิ มม อจจารทฺธั
 วิริยั เตน เม จิตตัม อุตฺตจฺจาย สัวตฺตติ หนทาหั
 วิริยสมตตัม โยเชมิติ จงกมา โอโรหิตวา ปาทโธวณฺฐาเน
 จตวา ปาเท โอโรหิตวา วิหารั ปริวิตวา มญจเก
 นิสิติตวา โลกั วิสฺสมิสสามิติ กายั มญจเก
 อุปนาเมสิ ฯ เทว ปาทา ภูมิตโต มุตตา สีสั
 พิพโพหนมสมปตตัม เอตสมิ อนนเร อนูปาทาย
 อาสเวหิ จิตตัม วิมุจตัม ฯ จตฺตอิริยาปถวิริทิตัม เถรสฺส
 อรหตฺตัม ฯ เตน อิมสมิ สาสเน อนินฺปนโน อนินฺลินโน
 อญฺจิสโต อจจกมฺนโต โก ภิกฺขุ อรหตฺตัม ปตฺโตติ
 วุตเต อานนฺทเถโรติ วตฺตุม วุฏฐติ ฯ

อถ เถรา ภิกฺขุ ทุตติยทิวเส กตภตตกิจจา
 ปตตจิวริ ปฏิสาเมตวา ธรรมสภายั สนนฺปิตติตา ฯ
 อานนฺทเถโร ปน อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติ ฅาเปตฺกามิ
 ภิกฺขุหิ สทฺธิ น คโต ฯ ภิกฺขุ ยถาวุฑฺฒัน อตฺตโน
 อตฺตโน อาสเน นิสิตินฺดา อานนฺทเถรสฺสาสนั
 จเปตวา นิสินฺนา ฯ ตตถ เกหิจิ เอตมาสนั กสฺสาติ
 วุตเต อานนฺทสฺสาติ ฯ อานนฺโท ปน กุหิ คโตติ ฯ
 ตสมิ สมเย เถโร จินเตสิ อิทานิ มยหัม คมนกาโลติ
 ตโต อตฺตโน อานุภาวึ ทสฺเสนโต ปจฺวิริยั นิมุชฺชิตวา
 อตฺตโน อาสเนเยว อตฺตานั ทสฺเสสิ ฯ อากาเสนาคนฺตวา
 นิสิติติปิ เอเก ฯ

แผ่นดิน แล้วแสดงตนบนอาสนะของตนนั่นเอง.
อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “มาทางอากาศแล้วนั่ง” ก็มี.

พระเถระปรึกษาเริ่มทำสังคายนา

เมื่อพระอานนท์นั้นนั่งแล้วอย่างนั้น พระมหากัสสปเถระจึงปรึกษาภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ! พวกเราจะสังคายนาอะไรก่อน พระธรรม หรือพระวินัย”. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า “ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะ ! ชื่อว่าพระวินัย เป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังตั้งอยู่ พระพุทธศาสนาจืดว่ายังดำรงอยู่, เพราะฉะนั้น พวกเราจะสังคายนาพระวินัยก่อน”.

พระมหากัสสปะ : จะให้ใครเป็นธุระ.

ภิกษุทั้งหลาย : ให้ท่านพระอุบาลี.

ถามว่า พระอานนท์ไม่สามารถหรือ ?

แก้ว่า ไม่สามารถหาได้.

ก็อีกอย่างหนึ่งแล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่นั้นเอง ทรงอาศัยวินัยปริยัติ จึงตั้งท่านพระอุบาลีไว้ในเอตทัคคะว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลาย สาวกของเรา ผู้ทรงวินัย อุบาลี เป็นเลิศ ดังนี้” เพราะฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า “พวกเราจะถามพระอุบาลีเถระสังคายนาพระวินัย”. ลำดับนั้นพระเถระก็ได้สมมติตนเอง เพื่อต้องการถามพระวินัย. ฝ่ายพระอุบาลีเถระก็ได้สมมติตนเพื่อประโยชน์แก่การวิไลสนา.

คำสมมติตนปัจฉาวิไลสนาพระวินัย

ในการสมมติตน มีพระบาลีดังต่อไปนี้ :- ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะเผด็จให้สงฆ์ทราบว่่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า, ถ้าความพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้, ข้าพเจ้าพึงถามพระวินัยกะพระอุบาลี”.

เอวํ นิลินเน ตสฺมี อายสมนฺเต มหากัสสปตฺเถโร ภิกฺขุ อามนฺเตสิ อวฺุโส ก็ ปจฺมํ สงฺคายาม ฐมฺมํ วา วินยํ วาติ ฯ [๑๓] ภิกฺขุ อาหํสุ ‘ภนฺเต มหากัสสป วินโย นาม พุทฺธสาสนสฺส อายุ, วินเย จิตฺเต พุทฺธสาสนํ จิตฺํ โหติ, ตสฺมา ปจฺมํ วินยํ สงฺคายามาติ ฯ

กํ ฐุํ กตฺวาติ ฯ

อายสมนฺตํ อุปาสิติ ฯ

ก็ อานนฺโท นปฺปโหติติ ฯ

โน นปฺปโหติ ฯ

อปิจ โข ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธ ธรรมานเวยว วินยปริยตฺติ นิสฺสาย อายสมนฺตํ อุปาสิ เอตทคฺเค จเปสิ ‘เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ วินยธรรณํ, ยทิทํ อุปาสิติ ตสฺมา อุปาสิตเถโร ปุจฺฉิตฺวา วินยํ สงฺคายามาติ ฯ ตโต เถโร วินยํ ปุจฺฉนฺตถาย อตตนาเว อตตทานํ สมฺมณฺนิ ฯ อุปาสิตเถโรปิ วิสชชนฺตถาย สมฺมณฺนิ ฯ

ตตฺรายํ ปาลี อถฺโข อายสมฺมา มหากัสสปเวิ สงฺฆํ ทาเปสิ ‘สุณฺตฺว เม อวฺุโส สงฺโฆ ‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตตกสฺส, อหํ อุปาสิ วินยํ ปุจฺฉเยยฺยนฺติ ฯ

ฝ่ายพระอุบาลีก็เผด็จให้สงฆ์ทราบบว่า “ท่านผู้
เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า, ถ้าความพร้อมพร้อมของ
สงฆ์ถึงที่แล้วไซ้, ข้าพเจ้าผู้อันท่านพระมหากัสสปะ
ถามแล้วพึงวิสัยชนา พระวินัย”.

ปุจฉาและวิสัชนาพระวินัย

ท่านพระอุบาลีครั้นสมมติตนอย่างนั้นแล้ว ลุกขึ้น
จากอาสนะห่มจีวรเอวียงบ่า ไหว้ภิกษุเถระทั้งหลายแล้ว
นั่งบนธรรมาสน์ จับพัศวีชนีอันวิจิตรด้วยงา. คราวนั้น
พระมหากัสสปะนั่งบนเถรอาสน์ แล้วถามพระวินัยกะท่าน
พระอุบาลีว่า “ท่านอุบาลี ! ปฐมปาราชิกพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงบัญญัติ ณ ที่ไหน ?”.

- พระอุบาลี : ที่เมืองเวสาลี ขอรับ.
- พระมหากัสสปะ : ทรงปรารภใคร ?
- พระอุบาลี : ทรงปรารภพระสุทินกัลันทบุตร.
- พระมหากัสสปะ : ทรงปรารภในเพราะเรื่องอะไร ?
- พระอุบาลี : ในเพราะเรื่องเมถุนธรรม.

ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสปะถามท่านพระอุบาลี
ถึงวัดอุบ่าง นิทานบ้าง บุคคลบ้าง บัญญัติบ้าง
อนุบัญญัติบ้าง อนาบัติบ้าง อนุนาบัติบ้าง แห่งปฐมปาราชิก.
เหมือนอย่างว่า ท่านพระมหากัสสปะถามถึงวัดอุบ่าง
 ฯลฯ ถามถึง อนุนาบัติบ้าง แห่งปฐมปาราชิก ฉันใด ก็
ถามถึงวัดอุบ่าง ฯลฯ อนุนาบัติบ้าง แห่งทุติยปาราชิก ฉันนั้น
แห่งตติยปาราชิก ฉันใด ถามถึงวัดอุบ่าง ฯลฯ
อนุนาบัติบ้าง แห่งจตุตถปาราชิก ก็ฉันนั้น. พระอุบาลี
เถระอันพระมหากัสสปะถามแล้วๆ ก็ได้วิสัยชนาแล้ว.

รวบรวมพระวินัยของภิกษุไว้เป็นหมวดๆ

ลำดับนั้น พระเถระทั้งหลายยกปาราชิก ๔ เหล่านี้
ขึ้นสู่สังคหะ (การสังคายนา) ว่า “นี่ชื่อปาราชิกกัณฑ์”
แล้วได้ตั้งสังฆาทิเสส ๑๓ ไว้ว่า “เตรสกัณฑ์” ตั้ง ๒
สิกขาบทไว้ว่า “อนียต” ตั้ง ๓๐ สิกขาบทไว้ว่า “นิสัลคคิย-
ปาจิตตีย์” ตั้ง ๙๒ สิกขาบทไว้ว่า “ปาจิตตีย์” ตั้ง ๔

อายุสมาธิ อุपालิ สงฆ์ ญาเปลิ ‘สุณาตุ เม
ภนเต สจฺโฆ, ยทิ สงฆสส ปตตกถลฺล, อหิ อายสมตา
มหากสสเปน วินยํ ปุญฺโจ วิสชเชยยนติ ฯ

เอวํ อุตตานํ สมมณินฺตวา อายสฺมา อุपालิ
อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ จิวฺรํ กตฺวา เถเร ภิกฺขุ
วณฺทิตฺวา ธมฺมาสเน นิสิตฺติ ทนฺตขจิตฺตํ วิชฺณี
คเหตุวา ฯ ตโต มหากสฺสโป เถรฺราสเน นิสิตฺติวา
อายสมนฺตํ อุपालิ วินยํ ปุจฺฉิ ‘ปจฺมํ อาวุโส
อุपालิ ปาราชิกํ กตถ ปณฺยตฺตนฺติ ฯ

- เวสาลียํ ภนฺเตติ ฯ
- กํ อารพฺภาติ ฯ
- สุทินฺนํ กถนฺทปฺตฺตํ อารพฺภาติ ฯ
- [๑๔] กิสฺมี วตฺถุสฺมินฺติ ฯ
- เมถุนธมฺเมติ ฯ

อลฺโข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสมนฺตํ
อุपालิ ปจฺมสส ปาราชิกสส วตฺถุมปิ ปุจฺฉิ นิทานมปิ
ปุจฺฉิ ปุคฺคลมปิ ปุจฺฉิ ปณฺยตฺติมปิ ปุจฺฉิ อนุปณฺยตฺติมปิ
ปุจฺฉิ อาปตฺติมปิ ปุจฺฉิ อนาปตฺติมปิ ปุจฺฉิ ฯ ยถา
จ ปจฺมสส ตถา ทุติยสส ยถา ตติยสส ตถา
จตุตถสส ปาราชิกสส วตฺถุมปิ ปุจฺฉิ ฯ เปฯ อนาปตฺติมปิ
ปุจฺฉิ ฯ ปุญฺโจ ปุญฺโจ อุपालิตเถโร วิสชเชลิ ฯ

ตโต อิมานิ จตฺตาริ ปาราชิกานิ ปาราชิกกณฺฑํ
นาม อิทฺนฺติ สงคหํ อารโเบตฺวา เตรส สงฆาทิเสสานิ
เตรสกณฺฑนฺติ จเปสฺสุ, เทว ลิกฺขาปทานิ อนียตานิ
จเปสฺสุ, ติส ลิกฺขาปทานิ นิสลคคิยปาจิตฺตียนิ
จเปสฺสุ, เทวนฺจฺติ ลิกฺขาปทานิ ปาจิตฺตียนิ จเปสฺสุ,

ลิกขาบทไว้ว่า “ปาฏิเทสนียะ” ตั้ง ๗๕ ลิกขาบทไว้ว่า “เสขียะ” (และ) ตั้งธรรม ๗ ประการไว้ว่า “อธิกรณสมณะ” ดังนี้.

จตุตถาริ ลิกขาปทานิ ปาฏิเทสนียานิติ จเปสฺสุ, ปญจสตุตติ ลิกขาปทานิ เสกขียานิติ จเปสฺสุ, สตุตถมเม อธิกรณสมณชาติ จเปสฺสุ ฯ

รวบรวมวินัยของภิกษุณีเป็นหมวดๆ

พระเถระทั้งหลายครั้งนยกมหาวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะอย่างนี้แล้ว จึงตั้ง ๘ ลิกขาบท ในภิกษุณีวิภังค์ไว้ว่า “นี่ชื่อปาราชิกกัณฑ์” ตั้ง ๑๗ ลิกขาบท ไว้ว่า “สัตตรสกัณฑ์” ตั้ง ๓๐ ลิกขาบทไว้ว่า “นิสสัคคิยปาจิตตีย์” ตั้ง ๑๖๖ ลิกขาบทไว้ว่า “ปาจิตตีย์” ตั้ง ๘ ลิกขาบทไว้ว่า “ปาฏิเทสนียะ” ตั้ง ๗๕ ลิกขาบทไว้ว่า “เสขียะ” (และ) ตั้งธรรม ๗ ประการไว้ว่า “อธิกรณสมณะ” ดังนี้.

เอวํ มหาวิภังค์ สงคหํ อารโหเปตวา ภิกขุณีวิภังเก อฏฺฐจ ลิกขาปทานิ ปาราชิกกณฺท์ นาม อิทนฺติ จเปสฺสุ สตุตถรส ลิกขาปทานิ สตุตถรสกณฺฑนฺติ จเปสฺสุ, ตีส ลิกขาปทานิ นิสสัคคิยปาจิตตียานิติ จเปสฺสุ, ฉสฺสจฺจิสตลิกขาปทานิ ปาจิตตียานิติ จเปสฺสุ, อฏฺฐจ ลิกขาปทานิ ปาฏิเทสนียานิติ จเปสฺสุ, ปญจสตุตติ ลิกขาปทานิ เสกขียานิติ จเปสฺสุ, สตุตถ ฐมเม อธิกรณสมณชาติ จเปสฺสุ ฯ

พระเถระทั้งหลาย ครั้งนยกภิกษุณีวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะอย่างนี้แล้วจึงได้ยกแม่ขันธกะและบริวารขึ้น (สู่สังคายนา) โดยอุบายนั้นนั่นแล. พระวินัยปิฎก พร้อมทั้งอุกโตวิภังค์ขันธกะและบริวารนี้ พระเถระทั้งหลายยกขึ้นสู่สังคหะแล้วด้วยประการฉะนี้.

เอวํ ภิกขุณีวิภังค์ สงคหํ อารโหเปตวา เอเตเนว อุปาเยน ขนฺธกปริวารेषิ อารโหเปสฺสุ ฯ เอวเมตํ สอุกโตวิภังคฺคฺขนฺธปริวารํ วินยปิฎกํ สงคหมารุหฺมฺหํ ฯ

พระมหากัสสปเถระได้ถามวินัยปิฎกทั้งหมด. พระอุบาลีเถระก็ได้วิสัชนาแล้ว. ในที่สุดแห่งการปุจฉาและวิสัชนา พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ได้ทำการสาธยายเป็นคณะ โดยนัยที่ยกขึ้นสู่สังคหะนั้นนั่นแล. ในอวสานแห่งการสังคายนาพระวินัย พระอุบาลีเถระวางพัตวิชนีอันขจิตด้วยงาแล้ว ลงจากธรรมมาสน์ ไหว้พวกภิกษุผู้แก่แล้วนั่งบนอาสนะ ที่ถึงแก่ตน.

[๑๕] สพฺพํ มหากัสสปตเถโร ปุจฺฉิ ฯ อุपालิตเถโร วิสฺขฺเชสิ ฯ ปุจฺฉาวิสฺขฺชนปริโยสาเน ปญฺจอรหนตฺสตานิ สงคหํ อารโหปิตนเยเนว คณฺสชฺชฌายมกํสฺสุ ฯ วินยสงคฺคหาวสาเน อุपालิตเถโร ทนฺตขจิตฺตํ วิชฺณีนิกฺขิปีตฺวา ฐมฺมาสนา โอโรหิตฺตฺวา วุฑฺฒเณ ภิกขุวณฺทิตฺตฺวา อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสิธิ ฯ

เริ่มสังคายนาพระสูตร

ท่านพระมหากัสสปะ ครั้งสังคายนาพระวินัยแล้ว ประสงค์จะสังคายนาพระธรรม จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า “เมื่อพวกเราจะสังคายนาพระธรรม ควรจะหาใครให้เป็นธุระ สังคายนาพระธรรม”. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า “ให้ท่านพระอานนทเถระ”.

วินยํ สงคายิตฺตฺวา ฐมฺมํ สงคายิตฺตฺกาโม อายสฺมา มหากัสสปโ ภิกขุ ปุจฺฉิ ‘ฐมฺมํ สงคายนฺเตหิ กํ ปุคฺคํ ฐุโร กตฺวา ฐมฺโม สงคายิตฺตฺโพติ ฯ’ ภิกขุ ‘อานนฺตเถโร กตฺวาติ อหํสฺสุ ฯ’

คำสวดสมมติปจฉาวิชันาพระสูตร

ลำดับนั้นแล ท่านพระมหากัสสปะเผด็จให้สงฆ์ ทราบว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ขอสงฆ์จงฟัง ข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ร ข้าพเจ้าพึงถามพระธรรมกะท่านพระอานนท์”.

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ก็เผด็จให้สงฆ์ทราบ ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้า ความพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้วไซ้ร ข้าพเจ้าอันพระ มหากัสสปะถามแล้วพึงวิชันาพระธรรม”.

ปจฉาและวิชันาพระสูตร

ลำดับนั้นแล ท่านพระอานนท์ลุกขึ้นจากอาสนะห่ม จีวรเฉวียงบ่า ไหว้ภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้วนั่งบน ธรรมาสน์ฉับพัทธวีชนีอันขจิตด้วยงา. พระมหากัสสปะเถระ ถามพระธรรมกะพระอานนท์เถระว่า อานนท์ ผู้มีอายุ ! พรหมชาลสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน ?”.

พระอานนท์ : ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ตรัสที่ พระตำหนักหลวง ในพระราชอุทยานชื่ออัมพลภูจิกา ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาท่อกัน.

พระมหากัสสปะ : ทรงปรารภใคร ?

พระอานนท์ : ทรงปรารภสุปปียปริพาชก และ พรหมทัตตมานพ.

ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสปะถามท่านพระอานนท์ ถึงนิทานบ้าง บุคคลบ้าง แห่งพรหมชาลสูตร.

พระมหากัสสปะ : ท่านอานนท์ผู้มีอายุ ! ก็ สามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน ?

พระอานนท์ : ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ตรัส ณ ที่ สวนอัมพวันของหมอชีวก ใกล้กรุงราชคฤห์.

พระมหากัสสปะ : ทรงปรารภใคร ?

พระอานนท์ : ทรงปรารภพระเจ้าอชาตศัตรูเวเทธิ บุตร.

อถโข อายสุมา มหากัสสปะ สงฆ์ ภาเปลิ ‘สุณาตุ เม อาวุโส สงโฆ, ยทิ สงฆสส ปตตกลล, อหิ อานนทึ ธมมึ ปุจเฉยยนติ ฯ’

อถโข อายสุมา อานนโท สงฆ์ ภาเปลิ ‘สุณาตุ เม ภนเต สงโฆ, ยทิ สงฆสส ปตตกลล, อหิ อายสมตภา มหากัสสเปน ธมมึ ปุจจโจ วิสชเชยยนติ ฯ’

อถโข อายสุมา อานนโท อฏฐายาสนา เอกัสสิ จิวริ กตวา เถเร ภิกขู วนทิตวา ธมมาสเน นิสสิทิ ทนตขจิตติ วิชณี คเหตุวา ฯ มหากัสสปเตโร อานนทเตเธริ ธมมึ ปุจจนิ ‘พรหมชาล อาวุโส อานนท กตถ ภาสิตนติ ฯ’

อนตธา จ ภนเต ราชคหิ อนตธา จ นาพนทึ ราชาคารเก อมพลภูจิกายนติ ฯ

กั อารพภาติ ฯ

สุปปียญจ ปริพพาชกั พรหมทตตญจ มาณวกนติ ฯ

อถโข อายสุมา มหากัสสปะ อายสมนตึ อานนทึ พรหมชาลสส นิทานมปิ ปุจจนิ ปุคคลมปิ ปุจจนิ ฯ

สามญญผลั ปนาวุโส อานนท กตถ ภาสิตนติ ฯ

[๑๖] ราชคเห ภนเต ชิวกมพวเนติ ฯ

เกน สทฐินติ ฯ

อชาตสตุตนา เวเทธิปุตเตน สทฐินติ ฯ

ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสปะถามท่านพระอานนท์ ถึงนิทานบ้าง บุคคลบ้าง แห่งสามัญญผลสูตร. ถาปนิกายทั้ง ๕ โดยอุบายนี้นั้นแล.

อลโข อายสฺมา มหาภสฺสโป อายสมนฺโต อานนฺโท สามญฺญผลสฺส นิตานมปิ ปุจฺฉิ ปุคฺคลมปิ ปุจฺฉิ ฯ เอเตเนว อุปาเยน ปญฺจ นิกายเ ปุจฺฉิ ฯ

นิกาย ๕

ที่ชื่อนิกาย ๕ คือ ทิฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังกยุตตนิกาโย อังคุตตรนิกาย ชุททกนิกาย. บรรดา นิกายเหล่านั้น พระพุทธพจน์ที่เหลืออกเว้น ๔ นิกายเสืย ชื่อว่าชุททกนิกาย. ในชุททกนิกายนั้น พระวินัยท่าน อุปาสิเถระได้วิไลชันาแล้ว. ชุททกนิกายที่เหลื และอีก ๔ นิกาย พระอานนทเถระวิไลชันา.

ปญฺจนิกายา นาม ทิฆนิกายเ มัชฌิมนิกายเ สังกยุตตนิกาโย อังคุตตรนิกายเ ชุททกนิกายเติ ฯ ตตถ ชุททกนิกายเ นาม จตตารเ นิกายเ จเปตฺวา อวเสสํ พุทฺธวจนํ ฯ ตตถ วินโย อายสฺมตฺวา อุปาสิตเถเรน วิสชฺชิตเ ฯ เสสํ ชุททกนิกายเ จตตารเ จ นิกายา อานนทเถเรน ฯ

พระพุทธพจน์มีจำนวนต่างๆ กัน

พระพุทธพจน์แม้ทั้งหมดนี้นั้น พิงทราบว่ามีอย่าง เดียว ด้วยอำนาจ รส, มี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจธรรม และวินัย, มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจปฐมะ มัชฌิมะ ปัจฉิมะ, อนึ่ง มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจปิฎก, มี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจนิกาย, มี ๙ อย่าง ด้วยอำนาจองค์, มี ๘๔,๐๐๐ อย่าง ด้วยอำนาจพระธรรมชั้นร์.

ตเตตํ สพฺพมปิ พุทฺธวจนํ รสวเสน เอกวิธํ, ธมฺมวินยวเสน ทูริธํ โหติ, ปจฺจมมชฺฉิมปิฉิมวเสน ติวริธํ, ตถา ปิฎกวเสน, นิกายวเสน ปญฺจวิธํ, อังคววเสน นววิธํ, ธมฺมกฺขนธวเสน จตฺราสิตีสทสฺสวรินฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

พระพุทธพจน์มีอย่างเดียว

พระพุทธพจน์ชื่อกว่ามีอย่างเดียวด้วยอำนาจรส อย่างไร ? คือ ตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณจนถึงปรินิพพานด้วย อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในระหว่างนี้ ทรงพร้าสอน เทวดา มนุษย์ นาค และยักษ์ หรือทรงพิจารณาตลอด เวลา ๔๕ ปี ได้ตรัสพระพุทธพจน์ได้ไว้, พระพุทธพจน์ นั้นทั้งหมดมีรสเดียว คือมีวิมุตติเป็นรสเท่านั้น. พระพุทธพจน์ชื่อกว่ามีอย่างเดียว ด้วยอำนาจรส ด้วย ประการฉะนี้.

กถํ รสวเสน เอกวิธํ ฯ ยํ ทิ ภควตฺตา อนฺุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสมฺพุชฺฉิมิตฺวา ยาว อนุปาติเสสฺยา นิพฺพานธฺตฺยา ปรีนิพฺพายนฺเตน เอตถนฺตเร จตตาสีสวสฺसानิ เทวมนุสฺสนาคยฺกฺษาทโย อนุสฺสาสนฺเตน ปจฺจเวกฺขนฺเตน วา วุตฺตํ สพฺพนฺตํ เอกรฺสํ วิมุตฺติรสเมว โหติ ฯ เอวํ รสวเสน เอกวิธํ ฯ

พระพุทธรพจน์มี ๒ อย่าง

พระพุทธรพจน์ชื่อว่ามี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจธรรม และวินัยอย่างไร ? คือ อันพระพุทธรพจน์ทั้งหมดนี้ นั่นแล ย่อมถึงการนี้ว่าพระธรรมและวินัย. บรรดาธรรม และวินัยนั้น วินัยปฏิภาณชื่อว่าวินัย. พระพุทธรพจน์ที่เหลือ ชื่อว่าธรรม. เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล พระมหากัสสปะได้ กล่าวไว้แล้วว่า “ผู้มีอายุ ! อย่ากระนั้นเลย พวกเรา พึงสังคายนาธรรมและวินัย และว่า เราพึงถามพระวินัย กะท่านอุบาลี พึงถามพระธรรมกะท่านอานนท์”. พระพุทธรพจน์ ชื่อว่ามี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจธรรมและวินัย ด้วยประการฉะนี้.

พระพุทธรพจน์มี ๓ อย่าง

พระพุทธรพจน์มี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจปฐมะ มัชฌิมะ และปัจฉิมะ อย่างไร ? คือ อันที่จริง พระพุทธรพจน์ทั้งหมดนี้ นั่นแล แบ่งประเภทเป็น ๓ คือ ปฐมพุทธรพจน์ มัชฌิมพุทธรพจน์ (และ) ปัจฉิมพุทธรพจน์.

บรรดาพระพุทธรพจน์ ๓ อย่างนั้น พระพุทธรพจน์ว่า

เราแสวงหาอยู่ ซึ่งนายช่างผู้ทำเรือน เมื่อ ไม่พบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสาร มีความเกิดเป็น อเนก ความเกิดเป็นทุกข์ซ้ำไป แนะนำช่างผู้ทำ เรือน ! เราพบเจ้าแล้ว เจ้าจักสร้างเรือน (คือ อตภาพของเรา) ไม่ได้อีกต่อไป ชีโครงทั้งหมด ของเจ้าเราหักเสียแล้วยอดเรือน (คือ อวิชชา) เราเรือเสียแล้ว จิตของเราได้ถึงพระนิพพาน มี สังขารไปปราศแล้ว เราได้บรรลุลความสิ้นไปแห่ง ตัณหาทั้งหลายแล้วดังนี้

นี้ชื่อว่าปฐมพุทธรพจน์. อาจารย์บางพวกกล่าวถึง อุทานคาถาในชั้นธกะว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ” ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่าปฐมพุทธรพจน์. ก็คาถา นั้นเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้บรรลุลความเป็นพระ ลัพพัญญูทรงพิจารณาปัจจุอาการในพระญาณอันสำเร็จ ด้วยสมณัสในวันปาฏิภท บัณฑิตพึงทราบว่ อุทานคาถา. อนึ่ง พระพุทธรพจน์ได้ตรัสพระดำรัสใด ในคราวปรินิพพาน

ถ้า ธมมวินยวเสน ทูริวั ๑ สพพเมว เจตํ ธมโม เจว วินโย จาติ สงขยํ คจจติ ๑ ตตถ วินยปฏิภาณํ วินโย ๑ อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธมโม ๑ [๑๗] เตเนวาท ‘ยณฺฐน มยํ อากุโส ธมฺมญจ วินยญจ สงคาเยยฺยาม, อหํ อูปาสี วินยํ ปุจฺเจยฺย, อานนฺทํ ธมฺมํ ปุจฺเจยฺยนฺติ จ ๑ เอวํ ธมมวินยวเสน ทูริวั ๑

ถ้า ปจมมชฺฌิมปจฺฉิมวเสน ติวริวั ๑ สพพเมว ทิทํ ปจฺมพุทฺธวจนํ มชฺฌิมพุทฺธวจนํ ปจฺฉิมพุทฺธวจนฺนฺติ ติปฺปเภทํ โหติ ๑

ตตถ

อเนกชาติสสาร	สนฺธาวิสุสฺสํ อนิพฺพิสฺสํ
คหการํ คเวสนฺโต	ทุกฺขา ชาติ ปฺนปฺปฺนํ
คหการก ทิกฺกุโฉสิ	ปฺน เคหํ น กาทสิ
สพฺพทา เต ผาสุกา ภคฺคา	คทฺทฺฎฺฐํ วิสฺขฺขตํ
วิสฺขฺขารคตํ จิตตํ	ตณฺหนานํ ขยมชฺฌมคาคิ

อิทํ ปจฺมพุทฺธวจนํ ๑ เกจิ “ยทา ทเว ปาตฺถวณฺติ ธมฺมาติ ขนฺธเก อุทานคาคํ อาหุ ๑ เอสา ปน ปาฏิภททิวเส สพฺพพญญฺภาวปฺปตฺตสฺส โสมนสฺสมยยาเถ ปจฺจยการํ ปจฺจเวกฺขนตฺสส อฺปฺปนฺนา อุทานคาคาติ เวทิตฺตพฺพา ๑ ยํ ปน ปรีนิพฺพานกาเล อภาสี ‘หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ อิทํ ปจฺฉิมพุทฺธวจนํ ๑

อรรถาธิบายคำว่าวินัย

ในพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมนั้น

ตตถ

พระวินัย อัมบัณฑิตผู้รู้ธรรมแห่งพระวินัย
ทั้งหลาย กล่าวว่วินัย เพราะมีนัยต่างๆ เพราะ
มีนัยพิเศษ และเพราะฝึกกาย และวาจา.

วิวิธวิเสสนยตตทา วินยนโต เจว กายววจานัน
วินยตถวิพฺพติ ‘อัย วินโย วินโยติ อกฺขาโต ฯ

จริงอยู่ ในพระวินัยนี้ มีนัยต่างๆ คือ มีปาฏิโมก-
ขุทเทศ ๕ ประการ กองอาบัติ ๗ มีปาราชิกเป็นต้น
มาตีกาและนัยมีวิภังค์เป็นต้นเป็นประเภท และนัยคือ
อนุบัญญัติเป็นพิเศษ คือมีนัยอันกระทำให้มันและกระทำ
ให้หย่อน เป็นประโยชน์. อนึ่ง พระวินัยนี้ ย่อมฝึกกาย
และวาจา เพราะห้ามซึ่งอชฌมาจาร ทางกายและทาง
วาจา. เพราะฉะนั้น พระวินัยนี้ท่านจึงกล่าวว่ วินัย
เพราะมีนัยต่างๆ เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะฝึกกาย
และวาจา.

วิริธา ทิ เอตถ ปณฺจวิธปาฎิโมกฺขุทฺเทสปาราชิกาทิ-
สตตอาปตติกขณฺธมาตีกาวิภังคาทิปฺปเสทนยา วิเสสภูตา
จ ทพฺพทิกมฺมสิทฺธิสกรณปฺปโยชนา อนุปฺปณฺณตฺตินยา ฯ
กายิกววจาลิกอชฺฌมาจารนิเสธนโต เจส กายัน วาจญจ
วิเนติ ฯ ตสฺมา วิวิธนยตตทา วิเสสนยตตทา
กายววจานัน จ วินยนโต เจส วินโยติ อกฺขาโต ฯ

ด้วยเหตุนี้ เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในอรรถาธิบาย
คำแห่งวินัยนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ว่

*** เตเนตเมตสฺส วจนตถโกสฺลลตถํ วุตฺตํ

“พระวินัยนี้ อัมบัณฑิตผู้รู้ธรรมแห่ง
พระวินัยทั้งหลายกล่าวว่ วินัย เพราะมีนัย
ต่างๆ เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะฝึกกายและ
วาจา” ดังนี้.

วิวิธวิเสสนยตตทา วินยนโต เจว กายววจานัน
วินยตถวิพฺพติ อัย วินโย วินโยติ อกฺขาโตติ ฯ

อรรถาธิบายคำว่าสูตร

ส่วนพระสูตรนอกนี้

[๑๙] อิตริ ปน

ท่านกล่าวว่ สูตร เพราะบ่งถึงประโยชน์
เพราะมีอรรถ อัมพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
เพราะแปลดีประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์
เพราะป้องกันด้วยดี และเพราะมีส่วนเสมอด้วย
เส้นด้าย.

อตถานันฺ สฺวจนโต สุวุตฺตโต สวณโตถ สฺวทฺนโต
สุตฺตทานา สุตฺตสภาคโต จ สุตฺตํ สุตฺตนฺติ อกฺขาตํ ฯ

จริงอยู่ พระสูตรนั้นย่อมบ่งถึงประโยชน์ต่างด้วย
ประโยชน์ มีประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น.
อนึ่ง ประโยชน์ทั้งหลายอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
ในพระสูตรนี้ เพราะตรัสโดยอนุโลมแก่อรรถาศัยแห่ง
เวไนย. อนึ่ง พระสูตรนี้ย่อมแปลดีประโยชน์ ท่าน
อธิบายว่ ย่อมแปลดีผล ดุจข้าวกล้าฉะนั้น. อนึ่ง

ตํ ทิ อตตตถปรตถาทิเสทเอ อตถเอ สฺวจเอติ ฯ
สุวุตฺตทา เจตถ อตถา เวเนยฺยชฺฌมาสยานุโลเมน
วุตฺตตตทา ฯ สวติ เจตํ อตถเอ สสฺสมิว ผลํ สวตีติ
วุตฺตํ โหติ ฯ สฺวทฺติ จ เต เหนฺ วิย ชีรํ ปคฺขมรตีติ วุตฺตํ
โหติ ฯ สฺวจฺจ จ เน ตายติ รกฺขตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ
สุตฺตสภาคญเจตํ ฯ ยถา ทิ ตจฺจนานันฺ สุตฺตํ

พระสูตรนี้ย่อมหลังประโยชน์เหล่านั้น ท่านอธิบายว่า ย่อมริน ดุจแม่โคนม หลังน้ำนมฉะนั้น. อนึ่ง พระสูตรนี้ ย่อมป้องกัน ท่านอธิบายว่า ย่อมรักษาด้วยดี ซึ่ง ประโยชน์เหล่านั้น. อนึ่ง พระสูตรนี้มีส่วนเสมอด้วยเส้น ด้าย. เหมือนอย่างว่าเส้นบรรทัด ย่อมเป็นประมาณของ ช่างไม้ ฉันทใด แม้พระสูตรนี้ ก็ย่อมเป็นประมาณแห่ง วิญญูชน ฉันทนั้น. อนึ่ง เหมือนดอกไม้ที่เขาคุมไว้ด้วย เส้นด้าย อันลมให้เรียวยาวกระจัดกระจายไม่ได้ ฉันทใด, ประโยชน์ทั้งหลายที่ทรงประมวณไว้ด้วยพระสูตรนี้ ย่อมไม่ เรียวยาวไม่กระจัดกระจาย ฉันทนั้น.

ด้วยเหตุนั้น เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในอรรถาธิบาย คำแห่งพระสูตรนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้ว่า

พระสูตรท่านกล่าวว่า สูตร เพราะบังถึง
ประโยชน์ เพราะมีอรรถอันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสดีแล้ว เพราะเพิลัดประโยชน์ เพราะหลัง
ประโยชน์ เพราะป้องกันด้วยดี ละเพราะมีส่วน
เสมอด้วยด้าย ดังนี้.

อรรถาธิบายคำว่าอภิธรรม

ส่วนพระอภิธรรมนอกนี้

ด้วยเหตุที่ธรรมทั้งหลาย ที่มีความเจริญ ที่ มีความกำหนดหมาย ที่บุคคลบูชาแล้วที่บังนิต กำหนดตัด และที่ยัง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ไว้แล้วในพระอภิธรรมนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อภิธรรม.

ก็อภิศัพท์นี้ ย่อมปรากฏในอรรถว่าเจริญ ว่ามีความกำหนดหมาย ว่าอันบุคคลบูชาแล้วอันบังนิต กำหนดตัดแล้วและว่ายัง. จริงอย่างนั้น อภิศัพท์นี้มาใน อรรถว่าเจริญ ในคำเป็นต้นว่า “ทุกขเวทนากล้า ย่อม เจริญแก่เรา”. มาในอรรถว่ามีความกำหนดหมายใน คำเป็นต้นว่า “ราตรีเหล่านั้นใด อันท่านรู้จักแล้ว กำหนดหมายแล้ว”. มาในอรรถว่า อันบุคคลบูชาแล้วใน คำมีว่า “พระองค์เป็นพระราชา ผู้อันพระราชาบูชาแล้ว เป็นจอมมนุษย์” เป็นอาทิ. มาในอรรถว่าอันบังนิต กำหนดตัดแล้วในคำเป็นอาทิว่า “ภิกษุเป็นผู้สามารถเพื่อ

ปมาณ โหติ เอวเมตมปิ วิญญู ๑ ยถา จ สุตเตน
สงคหิตานิ ปุပ္พานิ น วิกิริยนติ น วิทฐลีนนติ
เอวเมเตน สงคหิตา อตถา ๑

***เตเนตเมตสสุ วจนตถโกสสลตถถ วุตต

อตถานํ สฺวจนโต สฺวตฺตโต สวณโตถ สฺวทฺตโต
สฺวตฺตนา สฺวตฺตสภาคโต จ สฺวตฺต สฺวตฺตนฺติ อภฺวตฺตนฺติ ๑

อิติโร ปน

ยํ เอตถ วุฑฺฒิมนฺโต สลกฺขณา ปุชิตา ปริจฺฉินฺนา
วุดฺดาธิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อภฺวตาโต ๑

อโย หิ อภิสทฺโท วุฑฺฒิสลกฺขณปุชิตปริจฺฉินฺนาธิเกสุ
ทิสฺสตี ๑ ตถา เหส ‘พาพฺพา เม ทุกฺขา เวทนา
อภิกฺกมณฺตีตฺถาทีสุ วุฑฺฒิโย อากฺโต ๑ ยา ตา รตฺตีโย
อภิญญาตา อภิลกฺขิตาตฺถาทีสุ สลกฺขณ ๑ ราชาภิราชา
มนุชฺชนฺโตตฺถาทีสุ ปุชิต ๑ ปฏฺวิโถ วิเนตฺ อภิธมฺเม
อภิวินยตฺถาทีสุ ปริจฺฉินฺเน ๑ อญฺยมณฺยสงฺกรวิวิท
ธมฺเม จ วินย ชาติ วุตฺต โหติ ๑ [๒๐] อภิกฺกนฺเตน
วณฺเณนาตฺถาทีสุ อธิเก ๑*** (ส.๗/๒๕๓๒)

จะแนะนำเฉพาะธรรม เฉพาะวินัย”. ท่านอธิบายว่า “เป็นผู้สามารถจะแนะนำในธรรมและวินัย ซึ่งเว้นจากความปะปนกันและกัน”. มาในอรรถว่ายิ่ง ในคำเป็นต้นว่า “มีวรรณะงามยิ่ง” ดังนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมทั้งหลาย ในพระอภิธรรมนี้ มีความเจริญบ้าง โดยนัยมีอาทิว่า “ภิกษุยอมเจริญมรรค เพื่อเข้าถึงรูปภพ ภิกษุมีจิตประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่”. ชื่อว่ามีความกำหนดหมายบ้าง เพราะเป็นธรรมควรกำหนดได้ด้วยกรรมทวารและปฏิปทาที่สัมปยุตด้วยอารมณ์เป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า จิต... ปรารถนารมณ์ใดๆ เป็นรูปารมณ์ก็ดี สัททารมณ์ก็ดี”. อันบุคคลบูชาแล้วบ้าง อธิบายว่า ควรบูชา โดยนัยเป็นต้นว่า เสขธรรม อเสขธรรม โลกุตตรธรรม”. ชื่อว่าอันบัณฑิตกำหนดตัดบ้าง เพราะเป็นธรรมที่ท่านกำหนดตามสภาพ โดยนัยเป็นต้นว่า “ในสมัยนั้น ฝัสดะมี เวทนามี”. ตรัสธรรมทั้งหลายที่ยิ่งบ้าง โดยนัยเป็นต้นว่า “มหัคคตธรรม อปัปมาณธรรม อนุตตรธรรม”.

ด้วยเหตุนี้ เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในอรรถอธิบาย คำแห่งพระอภิธรรมนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้ว่า

ด้วยเหตุที่ธรรมทั้งหลายที่มีความเจริญ ที่มีความกำหนดหมาย ที่บุคคลบูชาแล้วที่บัณฑิตกำหนดตัด และที่ยังอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในพระอภิธรรมนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววาท อภิธรรม ๑

ส่วนปิฎกศัพท์ใด เป็นศัพท์ที่ไม่พิเศษในพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมนี้ ปิฎกศัพท์นั้น

อันบัณฑิตทั้งหลายผู้รู้ธรรมแห่งปิฎกกล่าวว่า ปิฎก โดยอรรถว่าปริยัติและภาชนะ ศัพท์ทั้ง ๓ มีวินัยเป็นต้น บัณฑิตพึงให้ประชุมลงด้วยปิฎกศัพท์นั้น แล้วพึงทราบ.

เอตถ จ รูปูปตติยา มคค์ ภาเวติ เมตตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ปริตวา วิศวตติอาทินา นเยน วุฑฺฒิมนฺโตปิ ธมฺมา วุตฺตา ฯ รูปารมฺมณํ วา สทฺทารมฺมณํ วาติอาทินา นเยน อารมฺมณาทีหิ สลฺลขฺขณียตฺตา สลฺลขฺขณาปี ฯ เสกฺขา ธมฺมา อเสกฺขา ธมฺมา โลกุตฺตรา ธมฺมาติอาทินา นเยน ปุชฺิตาปี ฯ ปุชฺารหาติ อธิปฺปาโย ฯ ผลฺโส โหติ เวทนา โหติติอาทินา นเยน สภาวปริจฺฉินฺนตฺตา ปริจฺฉินฺนาปี ฯ มหคฺคตา ธมฺมา อปฺปมาณา ธมฺมา อนุตฺตรา ธมฺมาติอาทินา นเยน อธิกาปี ธมฺมา วุตฺตา ฯ ** (ส.๗/๒๗)

เตเนตเมตสส วจนตถโกสลลตถํ วุตตํ

ยํ เอตถ วุฑฺฒิมนฺโต สลฺลขฺขณา ปุชฺิตา ปริจฺฉินฺนา วุตฺตาธิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อกฺขาโตติ ฯ

*** ยํ ปเนตถ อวิสิฎฺจํ ตํ

ปิฎกํ ปิฎกตถวิฑู ปริยตติภาชนตถโต อาหุ เตน สโมธานตฺวา ตโยปิ วินยาทโย เถยฺยา ฯ

ปิฎกเปรียบเหมือนตะกร้า

จริงอยู่ แม้ปริยัติท่านก็เรียกว่า ปิฎกในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า “อย่าเชื่อ โดยการอ้างตำรา”. แม้ภาษาจะอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านก็เรียกว่า ปิฎก ในคำเป็นต้นว่า “ลำดับนั้น บุรุษถือจอบและตะกร้ามา”. เพราะเหตุนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้รู้สรรพแห่งปิฎกกล่าวว่า “ปิฎกโดยอรรถว่าปริยัติและภาษา”.

บัดนี้ พึงทราบอรรถแห่งบาทกาลาว่า **เตน สโมธานตวา ตโยปิ วินยาทโย เฌยยา** โดยนัยอย่างนี้. คัมภีร์แม่ทั้ง ๓ มีวินัยเป็นต้นเหล่านั้น อันบัณฑิตพึงย่อเข้าเป็นสมาสกับด้วยปิฎกคัมภีร์ ซึ่งมีอรรถเป็น ๒ อย่างนั้นแล้ว พึงทราบอย่างนี้ว่า วินัยนั้นด้วยชื่อว่าปิฎกด้วย เพราะเป็นปริยัติ และเพราะเป็นภาษา แห่งเนื้อความนั้นๆ เหตุนี้จึงชื่อว่า วินัยปิฎก, สูตรนั้นด้วย ชื่อว่า ปิฎกด้วย โดยนัยตามที่กล่าวแล้วนั้นแล้ว เหตุนี้จึงชื่อว่า สูตรปิฎก อภิธรรมนั้นด้วย ชื่อว่าปิฎกด้วย โดยนัยตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง เหตุนี้จึงชื่อว่า อภิธรรมปิฎก.

ก็ครั้นทราบอย่างนี้แล้วเพื่อความเป็นผู้ฉลาดโดยประการต่างๆ ในปิฎกเหล่านั้นนั้นแลแม่อีก

บัณฑิตพึงแสดงความต่างแห่งเทศนาศานกถา และสิกขา ปทานะ คัมภีร์ภาพในปิฎกเหล่านั้น ตามสมควร. ภิกษุย่อมถึงซึ่งความต่างแห่งปริยัติ กิติ สมบัติและวิบัติกิติ อันใด ในปิฎกใด มีวินัยปิฎกเป็นต้นโดยประการใด บัณฑิตพึงประกาศความต่างแห่งปริยัติเป็นต้นแม่นั้นทั้งหมด โดยประการนั้น.

วจาเครื่องแสดงและวจาเครื่องประกาศ ในปิฎกทั้ง ๓ นั้น ดังต่อไปนี้ :- แท้จริง ปิฎกทั้ง ๓ นี้ ท่านเรียกว่า อาณาเทศนา โวหารเทศนา ปรมัตถเทศนา และยถาปรารคศาสตร์ยถานูโลมศาสตร์ยถารมศาสตร์และว่า ลังวราลังวรกถา ทิฏฐิวินิเวฐนุกถา และนามรูปปริเฉทกถา ตามลำดับ.

***ก็ ในปิฎก ๓ นี้ พระวินัยปิฎก ท่านเรียกว่า อาณาเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ควรแก่อาชญาทรงแสดงแล้ว โดยความเป็นปิฎก มากด้วย

ปริยตติปิ ทิ มา ปิฎกสมปทาเนนาตีอาทีสุ ปิฎกนติ วุจจติ ฯ อถ ปุริโส อาคจเฉยย กุฑทาล- ปิฎกมาทายาตีอาทีสุ ยงกิณจิจิ ภาษาณมปี ฯ ตสฺมา ปิฎกํ ปิฎกตถวิฑู ปริยตติภาษาณตถโต อาหุ ฯ

อิทานิ **เตน สโมธานตวา ตโยปิ วินยาทโย เฌยยา**ติ ฯ [๒๑] **เตน** เอวํ ทูวิธตเถน ปิฎกสทฺเทน สทฺ สมาสํ กตฺวา วินโย จ โส ปิฎกณฺจ ปริยตติภาวโต ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ภาษาณโต จาติ วินยปิฎกํ ยถาวุตฺเตเนว นเยน สุตตมฺจ ตํ ปิฎกณฺจาติ สุตตปิฎกํ อภิธมฺโม จ โส ปิฎกณฺจาติ อภิธมฺมปิฎกนฺติ เอวเมเต ตโยปิ วินยาทโย เฌยยา ฯ

เอวํ ฌตฺวา จ ปุณฺนปี เตเสว ปิฎฺเฏสุ นานปฺปการโกสลลตฺถํ

เทศนาสาสนกถา- สิกขาปทานคัมภีร์- ปริยตติเภทํ สมปตฺตี ปาปุณาติ ยถา ภิกฺขุ **ภทฺนเตสุ ยถารหํ ภาวณฺจ ปรีตีปเย ฯ วิปตฺติณฺจาปิ ยํ ยทึ ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเย ฯ**

ตฺตฺรายํ ปรีตีปนา วิภาวนา จ ฯ เอตานิ ทิ ตินิ ปิฎกานิ ยถากุณฺม อาณาโวหารปรมตฺถเทสนา- ยถาปรารคยถานูโลมยถารมยถาศาสฺนานิ ลังวราลังวรทฺฐิจิ- วินิเวฐนนามรูปปริจฺเฉทกถา จาติ วุจฺจนฺติ ฯ

เอตถ ทิ วินยปิฎกํ อาณารเณ ภควตา อาณาพาหุลลโต เทลิตตฺตา อาณาเทสนา, สุตตปิฎกํ โวหารกุสเลน ภควตา โวหารพาหุลลโต เทลิตตฺตา

อาชญา, พระสุดตันตปิฎก ท่านเรียกว่า โวหารเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในโวหารทรงแสดงแล้ว โดยความเป็นปิฎก มากด้วยโวหาร, พระอภิธรรมปิฎก ท่านเรียกว่า ปรมัตถเทศนา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในปรมัตถ ทรงแสดงแล้วโดยความเป็นปิฎก มากด้วยปรมัตถ.*** อนึ่ง ปิฎกแรกท่านเรียกว่า ยถาปรารคศาสตร์ เพราะสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นผู้มีความผิดมากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนตามความผิดในปิฎกนี้, ปิฎกที่สองท่านเรียกว่า ยถานุโลมศาสตร์ เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีอัธยาศัย อนุสัย จริยา และอธิมุตติไม่ใช่อย่างเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนตามสมควรในปิฎกนี้, ปิฎกที่สามท่านเรียกว่า ยถาธรรมศาสตร์ เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีความสำคัญในสิ่งสักว่า กองธรรม ว่าเรา ว่าของเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนตามธรรมในปิฎกนี้.

อนึ่ง ปิฎกแรกท่านเรียกว่า สังวราสังวรกถา เพราะความล้าระม่น้อย และใหญ่ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความละเมิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปิฎกนี้, ปิฎกที่สองท่านเรียกว่า ทิฎฐิวิเนชนุกถา เพราะการคลี่คลาย ทิฎฐิอันเป็นปฏิปักษ์ต่อทิฎฐิ ๖๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปิฎกนี้, ปิฎกที่สามท่านเรียกว่า นามรูปปริเฉทกถา เพราะการกำหนดนามรูป อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีรากะเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปิฎกนี้. ก็แลในปิฎกทั้งสามนี้ บัณฑิตพึงทราบ ลิกขา ๓ ปหานะ ๓ คัมภีรภาพ ๔ ประการ. จริงอย่างนั้น อธิสัสลลิกขาท่านกล่าวไว้โดยพิเศษในพระวินยปิฎก. อธิจิตตลิกขาท่านกล่าวไว้โดยพิเศษในพระสุดตปิฎก. อธิปัญญาลิกขาท่านกล่าวไว้โดยพิเศษในพระอภิธรรมปิฎก. อนึ่ง ความละวิตกกมกิเลสท่านกล่าวไว้ในวินยปิฎก เพราะศีลเป็นข้าศึกต่อความละเมิดแห่งกิเลสทั้งหลาย. ความละปริยฎฐานกิเลสท่านกล่าวไว้ในพระสุดตปิฎก เพราะสมาธิเป็นข้าศึกต่อปริยฎฐานกิเลส. ความละอนุสัยกิเลสท่านกล่าวไว้ในอภิธรรมปิฎก เพราะปัญญาเป็นข้าศึกต่ออนุสัยกิเลส. อนึ่ง การละกิเลสทั้งหลายด้วยองค์นั้นๆ ท่านกล่าวไว้ในปิฎกที่หนึ่ง. การละด้วยการข่มไว้และตัดขาด ท่านกล่าวไว้ใน ๒ ปิฎกนอกนี้. อนึ่ง การละสังกิเลสคือทุจจริต ท่านกล่าวไว้ในปิฎกที่

โวหารเทศนา, อภิธรรมปิฎก ปรมตถกุสเลน ภควตา ปรมตถพาทูลลิต เทลิตตดา ปรมตถเทศนาติ วุจจติ ฯ ตถา ปจมี เย เต ปจฺราราธา สตฺตา เต ยถา ปราริ เอตถ สาลิตาติ ยถาปรารคศาสตร์, ทุตฺติย อเนกชฌาสนยานุสยจริยาธิมุตติกา สตฺตา ยถานุโลม เอตถ สาลิตาติ ยถานุโลมศาสตร์, ตติย ธรรมปุณฺณมตฺเต อหิ มมาติ สณฺณินิ สตฺตา ยถาธมฺม เอตถ สาลิตาติ ยถาธมฺมสาสนนฺติ วุจจติ ฯ *** (ส.๗/๒๕๒๖)

ตถา ปจมี อชฺฌาจารปฏิปทฺขุทฺต สํวราสังวร เอตถ กถิตฺติ สํวราสังวรกถา, [๒๒] ทุตฺติย ทฺวาสนุจฺติ- ทิฎฺฐิปฏิปทฺขุทฺตา ทิฎฺฐิวิเนชนุกถา เอตถ กถิตาติ ทิฎฺฐิวิเนชนุกถา, ตติย ราคาติปฏิปทฺขุทฺต นามรูป- ปริจฺเฉท เอตถ กถิตฺติ นามรูปปริจฺเฉทกถาติ วุจจติ ฯ ติสฺสุปิ จ เอเตสุ ติสฺโส ลิกฺขา ตินิ ปหานานิ จตฺตฺพิโร คมภีรภาโว เวทิตฺตฺพิ ฯ ตถาหิ วินยปิฎเก วิเสเสน อธิสัสลลิกฺขา วุตฺตา ฯ สุตฺตปิฎเก อธิจิตตลิกฺขา ฯ อภิธรรมปิฎเก อธิปัญญาลิกฺขา ฯ วินยปิฎเก จ วิตฺติกมฺปฺพานิ กิเลสานํ วิตฺติกมฺปฏิปทฺขุทฺตา สีสฺสสุ ฯ สุตฺตปิฎเก ปริยฎฺฐานปฺพานิ ปริยฎฺฐานปฏิปทฺขุทฺตา สมานิสฺส ฯ อภิธรรมปิฎเก อนุสยปฺพานิ อนุสย- ปฏิปทฺขุทฺตา ปณฺญา ฯ ปจฺเม จ ตทฺงคปฺพานิ กิเลสานํ ฯ อิตเรสุ วิภวฺมณสมฺมุจฺเจทปฺพานานิ ฯ ปจฺเม จ ทฺวจฺจริตฺตฺสฺกิเลสฺส ปหานํ ฯ อิตเรสุ ตณฺหาทิฎฺฐิสงฺกิเลสานํ ฯ เอกเมกสมฺมิ เจตฺถ จตฺตฺพิโรปิ ธรรมตถเทศนาปฏิเวธคฺมภีรภาโว เวทิตฺตฺพิ ฯ

หนึ่ง. การละกิเลสคือตัณหาและทิฏฐิ ท่านกล่าวไว้ใน ๒ ปิฎกนอกนี้. ก็บัณฑิตพึงทราบความที่พระพุทธพจน์ เป็นคุณลักษณะ ซึ่ง โดยธรรม โดยอรรถ โดยเทศนา และโดย ปฏิเวธทั้ง ๔ อย่าง ในปิฎกทั้ง ๓ นี้ แต่ละอย่างๆ.

อธิบายคัมภีรภาพ ๔ อย่าง

บรรดาคัมภีรภาพทั้ง ๔ นั้น พระบาลีชื่อว่า**ธรรม**. เนื้อความแห่งพระบาลีนั้นนั่นแล ชื่อว่า**อรรถ**. การแสดงพระบาลีนั้นที่กำหนดไว้ด้วยใจนั้น ชื่อว่า**เทศนา**. การหยั่งรู้พระบาลีและอรรถแห่งพระบาลีตามเป็นจริง ชื่อว่า **ปฏิบัติ**. ก็เพราะในปิฎกทั้ง ๓ นี้ ธรรม อรรถ เทศนา และปฏิบัติเหล่านี้ อันบุคคลผู้มีปัญญาทราวมทั้ง หลายหยั่งลงได้ยากและมีที่ตั้งอาศัยที่พวกเขาไม่พึงได้ ดุจ มหาสมุทรอันล้นตัวทั้งหลายมีกระต่ายเป็นต้นหยั่งลงได้ยาก ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นคุณลักษณะ. ก็แล บัณฑิตพึงทราบคัมภีรภาพทั้ง ๔ ในปิฎกทั้ง ๓ นี้ แต่ละ ปิฎก ด้วยประการฉะนี้.

ตตถ **ธมฺโมติ** ปาลี ฯ **อตุโถติ** ตสสาเยว อตุโถ ฯ **เทศนาติ** ตสสา มนสา ววฏฺฐาปีตาย ปาลิยา เทสนา ฯ **ปฏิบัติ** ปาลิยา ปาลิอตุถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธ ฯ **ติสุปิ** เจเตสุ เอเต ธมฺมตถเทศนา-ปฏิบัติเวธา ยสฺมา สสาทิตฺติ วिय มหาสมฺมุทโท มนุทพุทฺธิทฺติ ทุกฺโขคาพฺหา อลฺพฺกเนยฺยปฏิบัติภูจฺจ ตสฺมา คมฺภีรา ฯ **เอวเม** เกกฺสฺมิญเจตฺถ จตฺพุทฺธิโร คมฺภีรภาโว เวทิตฺตฺโพ ฯ

อธิบายคัมภีรภาพอีกนัยหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่ง เหตุชื่อว่า**ธรรม**. สมจริงดัง พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ความรู้ในเหตุ ชื่อว่า**ธรรมปฏิบัติ**. ผลแห่งเหตุ ชื่อว่า**อรรถ**. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ความรู้ในผลแห่งเหตุ ชื่อว่า**อรรถปฏิบัติ**. บัญญัติ อธิบายว่า การสนทนาธรรม ตามธรรม ชื่อว่า**เทศนา**. การตรัสรู้ ชื่อว่า**ปฏิบัติ**. ก็ปฏิบัตินั้น เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตระ. คือความรู้รวมลงในธรรม ตามสมควรแก่อรรถ ในอรรถ ตามสมควร แก่ธรรม ในบัญญัติ ตามสมควรแก่ทาง แห่งบัญญัติ โดยวิสัยและโดยความ ไม่มมงาย.

อปโร นโย ฯ **ธมฺโมติ** เหตุ ฯ **วุตฺตํ** เหตุ เหตุมฺหิ ภาณํ ธมฺมปฏิบัติสมฺภิตาติ ฯ **อตุโถติ** เหตุผล ฯ **วุตฺตํ** เหตุ เหตุผล ภาณํ อตฺถปฏิบัติสมฺภิตาติ ฯ [๒๓] **เทศนาติ** ปญฺญตฺติ ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลำไปติ อธิปฺปาโย ฯ **ปฏิบัติ** อภิสมฺโย ฯ **โส** จ โลกิยโลกุตฺตโร ฯ **วิสยโต** อสมฺมโหโต จ อตฺถานูรูปิ ธมฺเมสุ ธมฺมานูรูปิ อตฺถesu ปญฺญตฺติปถานูรูปิ ปญฺญตฺติสุ อวโพโธ ฯ

***บัดนี้ ควรทราบคัมภีรภาพทั้ง ๔ ประการ ใน ปิฎก ๓ นี้ แต่ละปิฎก เพราะเหตุที่ธรรมชาตหรืออรรถ ชาติใดๆ ก็ดี อรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้า พึงให้ทราบ ด้วยประการใดๆ ย่อมเป็นอรรถมีหน้าเฉพาะต่อญาณ

อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฎฺเฏสุ ยํ ยํ ธมฺมชาต-มตฺถชาตํ วา โย จายํ ยถา ยถา ภาเปตฺตฺโพ อตุโถ โสตฺถุนํ ภาณสฺส อภิมุโข โหติ ตถา ตถา ตตฺถตฺตฺติกา เทสนา โย เจตฺถ อวิปริตฺวาโพธสงฺขาโต

ของนักศึกษาทั้งหลาย เทศนาอันสองอรรถนั้นให้
กระจำง ด้วยประการนั้นๆ นี้ได้ก็ดี ปฏิเวธคือความหยั่ง
รู้ไม่ปริตในธรรมอรรถและเทศนานี้ได้ก็ดี ในปฏิภนเหล่า
นี้ ธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธทั้งหมดนี้ อันบุคคล
ผู้มีปัญญาทราวมทั้งหลาย มิใช่ผู้มีกุศลสมภารได้ก่อสร้าง
ไว้ ฟังหยั่งลงได้ยากแล ดุจมหาสมุทรอันสัตว์ทั้งหลายมี
กระต่ายเป็นต้นหยั่งลงได้ยาก ฉะนั้น และมีที่ตั้งอาศัยที่
พวกเขาไม่ฟังได้. *** (ส. ๘/๒๕๐๒)

ก็พระคาถานี้ว่า

**บัณฑิตพึงแสดงความต่างแห่งเทศนาศาสนา
กถา และสิกขา ปหานะ คัมภีรภาพในปฏิภนเหล่า
นั้นตาม สมควร.**

เป็นอันข้าพเจ้าขยายความแล้ว ด้วยคำเพียงเท่านี้.

ส่วนในพระคาถานี้ว่า

**ภิกษุย่อมถึงความต่างแห่งปริยัติกัตสมบัติ
และวัติกัตติ อันใด ในปฏิภนใดมีวินยฎเป็นต้น
โดยประการใด บัณฑิตพึงประกาศความต่างแห่ง
ปริยัติเป็นต้น แม้นั้นทั้งหมด โดยประการนั้น
ดังนี้.**

บัณฑิตพึงเห็นความต่างแห่งปริยัติ ๓ อย่าง
ใน ๓ ปฏิภนดังนี้.

ปริยัติ ๓ อย่าง

จริงอยู่ ปริยัติ ๓ คือ อลคัททูปมาปริยัติ ๑
นิสสรณัตถปริยัติ ๑ ภันฑาคาริยปริยัติ. ในปริยัติ ๓
อย่างนั้น ปริยัติใดอันบุคคลเรียนไม่ได้ คือเรียน เพราะ
เหตุมีการโต้แย้งเป็นต้น ปริยัตินี้ชื่อว่า ปริยัติเปรียบ
ด้วยงูพิษ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายตรัสไว้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนบุรุษ ผู้มีความต้องการ
ด้วยงูพิษ เทียบเสาะแสวงหางูพิษ เขาพึงพบงูพิษตัว
ใหญ่ พึงจับงูพิษนั้น ที่ขนาด หรือที่หาง งูพิษนั้นพึงแว้ง
กัดเขา ที่มือหรือที่แขน หรือที่อวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่ง
หนึ่ง เขาพึงถึงความตาย หรือความทุกข์ปางตาย ซึ่งม
การกัตนั้นเป็นเหตุชื่อนั้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ภิกษุทั้งหลาย !

ปฏิเวโธ สพพมเปตํ อนุปจิตกุสลสมภาเรหิ ทุปปญเณหิ
สลาทีหิ มหาสมุทโท วिय ทุกุโขคาพหุ อลพภเนยย-
ปติฎฐจญจ ตสฺมา เอวมปิ เอกเมกสฺมี เอตถ
จตุพพิโธปิ คมภีรภาโว เวทิตพุโพ ฯ

เอตดาวตา จ

**เทศนาสาสนกถา- ภทนต์สุ ยถารห
สิกขาปหานคัมภีร- ภาวญจ ปรีทียะ**

อิติ อัย คาถา วุตตตถา โหติ ฯ

**ปริยตติภทํ สมปตติ วิปตติญจาปิ ยํ ยหิ
ปาปญฺณาติ ยถา ภิกฺขุ ตมปิ สพุพฺ วิกฺกาวะ**

อิติ เอตถ ปน ตีสุ ปิฎฺฐเกสุ ตีธา ปริยตติภท
ทญฺจพุโพ ฯ

ติสฺโส หิ ปริยตติโย อลคทฺทูปมา นิสฺสรณตถา
ภณฺฑา คาริยปริยตติตี ฯ ตตถ ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิ-
เหตุปริยาปฺตา อลคทฺทูปมา, ยํ สนฺธาย วุตตํ
เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก ฯเปฯ โส
ปฺลเสยฺย มหฺนตํ อลคทฺทํ ตเมนํ โภเค วา นงฺคุญฺเจ วา
คณฺเหยฺย ตสฺส โส อลคทฺโท ปรีวตติตฺวา หตฺถ
วา พาหายํ วา อณฺวตฺรสมฺมี วา อญฺคปจฺจญฺเ
ทํเสยฺย โส ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคฺจฺเฉยฺย มรณมตฺตํ
วา ทุกฺขํ, [๒๔] ตํ กิสฺสเหตุ, ทุคฺคหิตตฺตา
ภิกฺขเว อลคทฺทสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว อิธกฺจฺเจ
โมฆปุริสา ฐมฺมํ ปริยาปฺนฺนติ สุตตํ ฯเปฯ เวทลล์

เพราะงูพิษเขาจับไม่ได้ แม้ฉันใด, ภิภษุทั้งหลาย ! โหมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุกทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัฏฐธัมมกะ เวทลละ, พวกเขาครีนเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไม่พิจารณาอรรถแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา, ธรรมเหล่านั้นย่อมไม่ควรต่อการเพ่งพินิจแก่พวกเขาผู้ไม่พิจารณา อรรถด้วยปัญญา, พวกเขาเรียนธรรม มีการโต้แย้งเป็นอาณิสงส์ และมีหลักการบ่นเพื่อ ว่าอย่างนี้เป็นอาณิสงส์ และย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมที่พวกกุลบุตรต้องประสงค์ เล่าเรียน, ธรรมเหล่านั้นที่เขาเรียนไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน แก่โหมฆบุรุษเหล่านั้น, ข้อนั้นเพราะอะไรเป็นเหตุ ? ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย ! ข้อนั้น เพราะธรรมทั้งหลาย อันโหมฆบุรุษเหล่านั้นเรียนไม่ได้.

อนึ่ง ปริยัติอันบุคคลเรียนดีแล้ว คือจำนงอยู่ซึ่งความบริบูรณ์แห่งคุณ มีศีลขันธเป็นต้นนั้นแล เรียนแล้วไม่เรียนเพราะเหตุที่มีความโต้แย้งเป็นต้น ปริยัตินี้ชื่อว่า ปริยัติมีประโยชน์ที่จะออกจากวัฏฏะ. ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมาย ตรัสไว้ว่า ธรรมเหล่านั้นอันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสิ้นกาลนานแก่กุลบุตรเหล่านั้น ข้อนั้น เพราะอะไรเป็นเหตุ ?, ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย ! ข้อนั้นเพราะธรรมทั้งหลาย อันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว” ดังนี้.

ส่วนพระชินาสพ ผู้มีขันธอันกำหนดรู้แล้วมีกิเลสอันละแล้วมีมรรค อันอบรมแล้ว มีธรรมอันไม่กำเริบแทงตลอดแล้วมีนิโรธอันกระทำให้แจ้งแล้ว ย่อมเรียนซึ่งปริยัติใด เพื่อต้องการแก้แค้นดำรงซึ่งประเพณี เพื่อต้องการแก้แค้นตามรักษาซึ่งวงศ์, ปริยัตินี้ชื่อว่าปริยัติของท่านผู้ประดุจขุนคลัง.

ภิภษุผู้ปฏิบัติใน ๓ ปิฎกได้ผลดีต่างกัน

อนึ่ง ภิภษุผู้ปฏิบัติดีในพระวินัย อาคัยศีลสมบัติ ย่อมได้บรรลุนิชา ๓ ก็เพราะตรัสจำแนกประเภทวิชา ๓ เหล่านั้นนั้นแลไว้ในพระวินัยนั้น. ผู้ปฏิบัติดีในพระสุตตร อาคัยสมาธิสมบัติ ย่อมได้บรรลุลอภิญญา ๖

เต ตัม รมมัม ปริยาปุนิตวา เตสั รมมานัม ปญญา ยอตถั น อุปปริกษนติ, เตสั เต รมมา ปญญา ยอตถั อนุปปริกษตัม น นิชฌมานัม ชมนนติ, เต อุปารมณานิสสา เจว รมมัม ปริยาปุนนติ อิติวาทปปโมกษานิสสา จ ยสส จตถาย รมมัม ปริยาปุนนติ ตถจสส ยอตถั นานูโณนติ เตสั เต รมมา ทุกคหิตา ทิมรตตัม อหิตาย ทุกขาย สัวตตุนติ, ตัม กิสสเหตุ ทุกคหิตตตทา ภิกขเว รมมานนติ ฯ

ยา ปน สุกหิตา สิลกขนธาติปาริปุริเยว อากงขมาเนน ปริยาปุตตา น อุปารมณาทิเหตุ อัย นิสสรณตถา นาม ฯ ยัม สนุชาย วุตตัม เตสั เต รมมา สุกหิตา ทิมรตตัม หิตาย สุขาย สัวตตุนติ ตัม กิสสเหตุ สุกหิตตตทา ภิกขเว รมมานนติ ฯ

ยัม ปน ปริณญาตทุกขนโธ ปทินกิเลโส ภาวิตมคโค ปฏิวิทธาทุโป สจจกิตนิโรโธ ชินาสโว เกวลัม ปเวณิपालนตถาย วसानุรุกขณตถาย ปริยาปุนาติ, อัย ภณฐาคาริกปริยตติติ ฯ

วินเย ปน สุปฏิปนโน ภิกขุ สิลสมปตติ นิสสาย ติสโส วิชชา ปาปุนาติ ตาสัเยว จ ตตถ ปภทวจนโต ฯ สุตเต สุปฏิปนโน สมานิสสมปทัม นิสสาย ฉพภิญญา ปาปุนาติ ตาสัเยว จ ตตถ ปภทวจนโต ฯ

ก็เพราะตรัส จำแนกประเภทอภิญา ๖ เหล่านั้นไว้ใน พระสูตรนั้น. ผู้ปฏิบัติดีในพระอภิธรรมอาศัยปัญญา สมบัติ ย่อมได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ ก็เพราะตรัสจำแนก ประเภทปฏิสัมภทา ๔ นั้นไว้ในพระอภิธรรมนั้นนั่นเอง. ผู้ปฏิบัติดีในปิฎกเหล่านี้ ย่อมบรรลุสมบัติต่างกันคือ วิชชา ๓ อภิญา ๖ และปฏิสัมภทา ๔ นี้ตามลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

ผู้ปฏิบัติไม่ดีใน ๓ ปิฎกได้ผลเสียต่างกัน

ก็ ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระวินัย ย่อมมีความ สำคัญว่าหาโทษมิได้ในผัสสะทั้งหลายมีสัมผัสซึ่งรูปเป็น อุปาทินกะเป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามแล้ว โดยความเป็นอาการเสมอกับด้วยสัมผัสซึ่งวัตถุมีเครื่อง ลาดและผ้าห่มเป็นต้น ซึ่งมีสัมผัสเป็นสุข ที่พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้ว. แม้ข้อนี้ต้องด้วยคำที่ พระอริขุฎฐะกล่าวว่า “เราข้อมรู้ทั่วถึง ซึ่งธรรมอันพระผู้ มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วโดยประการที่ว่า เป็นธรรม อันทำอันตรายได้อย่างไร ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถ เพื่อ กระทำอันตรายแก่บุคคลผู้เสพได้” ภิกษุนั้นย่อมถึงความ เป็นผู้ทุศีล เพราะความปฏิบัติไม่ตินั้น.

ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระสูตร ไม่รู้ที่อยู่ซึ่งอธิบายใน พระบาลีมีอาทิว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล ๔ จำพวกนี้มีอยู่ หาได้อยู่” ดังนี้ ข้อมถือเอาผิดที่พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงหมายตรัสว่า “บุคคลมีธรรมอันตนถือ ผิดแล้ว ข้อมกล่าวต่อเราทั้งหลายด้วย ข้อมขุดตนเอง ด้วย ข้อมได้ประสบบาปมิใช่บุญมากด้วย ดังนี้” ภิกษุ นั้นย่อมถึงความเป็นผู้ มีทิฏฐิผิด เพราะการถือเช่นนั้น.

ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในพระอภิธรรม แล่นเกินไปซึ่ง การวิจารณ์ธรรม ข้อมคิดแม้ซึ่งเรื่องที่ไม่ควรคิด ข้อม ถึงความฟุ้งซ่านแห่งจิต เพราะคิดซึ่งเรื่องที่ไม่ควรคิดนั้น. ข้อนี้ต้องด้วยพระพุทพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้ง หลาย ! บุคคลคิดอยู่ซึ่งเรื่องที่ไม่ควรคิดเหล่าใดพึงเป็น ผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า แห่งความลำบากใจ เรื่องที่ ไม่ควรคิดเหล่านี้ ๔ ประการ อันบุคคลไม่ควรคิด” ดังนี้. ภิกษุผู้ปฏิบัติไม่ดีในปิฎก ๓ เหล่านี้ ข้อมถึง

อภิธมเม สุปฏิปนโน ปญญาสมปทํ นิสสาย จตสโส ปฏิสมภทา ปาปุณาติ ตาสณจ ตตเถว ปภทวจนโต ฯ [๒๕] เอวเมเตสุ สุปฏิปนโน ยถากกเมน อิมํ วิชชาตตยฉพภิญาจตุปปฏิสมภทาเกทํ สมปตตี ปาปุณาติ ฯ

วินเย ปน ทุปปปฏิปนโน อนุญญาตสุขสมผลส- อตถรรณปาปุรณาทิสมผลสสามณโยโต ปฏิกุชิตเตสุ อุปาทินนผลสทาทีสุ อนวชชสณญี โหติ ฯ วุตตมปิ เหน็ด ‘ตถาทํ ภควตา ธมมํ เทลิตํ อาชานามิ ยถา เยเม อนตฺตรายิกา ธมมา วุตตา ภควตา เต ปฏิเสวโต นาลํ อนตฺตรายายาติ ฯ ตโต ทุสสีลภาวํ ปาปุณาติ ฯ

สุดเต ทุปปปฏิปนโน ‘จตตารโ มะ ภิกขเว ปุคคลา สนโต สวิชชมานาตาทิสุ อธิปฺปายํ อชานนโต ทุคคหิตํ คณฺหาติ ฯ ยํ สนธาย วุตตํ ‘อตตนา ทุคคหิตน อมเห เจว อพฺภาจิกฺขติ อตตนาณจ ขนติ พหุณจ อปุณญํ ปสวตตี ฯ ตโต มิจฉาทิฏฺฐิ- ตมฺปาปุณาติ ฯ

อภิธมเม ทุปปปฏิปนโน ธมมจินตํ อติชานนโต อจินเตยยานิปี จินเตติ, ตโต จิตตฺกฺเขปํ ปาปุณาติ ฯ วุตตํ เหน็ด ‘จตตาริมาณี ภิกขเว อจินเตยยานิ น จินเตตพฺพานิ, ยานิ จินเตนโต อุมมาทสฺส วิมาตสฺส ภาคี อสฺสาติ ฯ เอวเมเตสุ ทุปปปฏิปนโน ยถากกเมน อิมํ ทุสสีลภาวํ มิจฉาทิฏฺฐิตาจิตตฺกฺเขปเกทํ วิปตตี ปาปุณาติ ฯ

ความวิบัติ ต่างด้วยความเป็นผู้ทุศีล ความเป็นผู้มีทิฐฐิ
ผิดและความฟุ้งซ่านแห่งจิตนี้ตามลำดับ ด้วยประการ
ฉะนี้.

ถึงพระคาถาแม่น้ำว่า

ภิกษุย่อมนถึงซึ่งความต่างแห่งปริยัติกัถิ
สมบัตติและวิบัติกัถิ อันใด ในปฏิภกไถมิวินัยปฏิภก
เป็นต้นโดยประการใด บัณทิตพิงประกาศความต่าง
แห่งปริยัติเป็นต้นแม่น้ำนั้นทั้งหมด โดยประการนั้น

เป็นอันข้าพเจ้าขยายแล้วด้วยคำเพียงเท่านี้.

บัณทิตครั้นทราบปฏิภกโดยประการต่างๆ อย่าง
นั้นแล้วก็ควรทราบ พระพุทธพจน์นั้นว่า มี ๓ อย่าง
ด้วยอำนาจแห่งปฏิภกเหล่านั้น.

เอตตาวตาทา

ปริยตติเกทํ สมปตติ วิปตติญจายิ ยํ ยหิ
ปาปุณนาคิ ยถา ภิกขุ ตมปิ สพพํ วิภาวเย

อิตติ อยมปิ คากา วุตตตถา โหติ ฯ

เอวํ นานปการโต ปฏิภกานิ ญตวา เตลล
วเสนเต พุทธวจนํ ติวิธุนติ ฆาตพพํ ฯ

พระพุทธพจน์มี ๕ นิกาย

พระพุทธพจน์มี ๕ ด้วยอำนาจแห่งนิกาย อย่างไร ?
จริงอยู่ พระพุทธพจน์นั้นทั้งหมดนั้นแล ย่อมมี
๕ ประเภท คือ ทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังกยัตตนิกาย
อังกยัตตนิกาย (และ) ขุททกนิกาย.

[๒๖] กถํ นิกายวเสน ปญจวิธํ ฯ สพพเมว
เจตํ ทิมนิกายो มชฌิมนิกายो สังกยัตตนิกayo
อังกยัตตนิกayo ขุททกนิกายोติ ปญจปเภทํ โหติ ฯ

ทิมนิกาย ๓๔ สูตร

บรรดานิกายทั้ง ๕ นั้น ทิมนิกายเป็นไฉน ?
พระสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น รวบรวมเป็น
๓ วรรค ชื่อทิมนิกาย.

***ตตถ กตโม ทิมนิกายो ฯ ติวคคสงคทานิ
พรหมชาลาทีนิจ จตตติส สุตตานิ ฯ

นิกายใดมีพระสูตร ๓๔ สูตรถ้วนสงเคราะห์
เป็น ๓ วรรค นิกายแรกนี้ อนุโลมตามเนื้อ
ความ ชื่อว่าทิมนิกาย.

จตตติสเสว สุตตุนตาทา ติวคโค ยสส สงคโห
เอส ทิมนิกายोติ ปจโม อนุโลมิโก ฯ

ก็เพราะเหตุไร นิกายนี้ท่านจึงเรียกว่าทิมนิกาย ?
เพราะเป็นทั้งประชุม และเป็นทั้งรวมแห่งพระสูตรทั้งหลาย
ที่มีขนาดยาว. จริงอยู่ ที่ประชุมและที่รวมท่านเรียกว่า
นิกาย. ก็ (ในข้อที่นิกายศัพท์ เป็นศัพท์บอกความ
ประชุมและความรวม) นี้ มีอุทาหรณ์ที่ควรสาธกทั้งทาง
ศาสนาทั้งทางโลก มีอาทิอย่างนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ! เราย่อมนไม่เล็งเห็นแม่น้ำซึ่งหมู่อันหนึ่งอัน

กสมมา ปเนส ทิมนิกายोติ วุจจติ ฯ ทิมปพมาณานํ
สุตตานํ สมุหโต นิवासโต จ ฯ สมุหนิवासาทิ
นิกายोติ วุจจุนติ ฯ นานํ ภิกขเว อญญํ เอกนิกายมปิ
สมนุสสสามิ เอวญจิตตํ, ยถยิทํ ภิกขเว ตिरจจानคตาทา
ปาณา โปณิกนิกายอ จิกขลลิกนิกายอติ เอวมาทีนิจ
เจตถ สาธกานิจ สาสนโต จ โลกโต จ ฯ เอว
เสสานมปิ นิกายภาเว วจนตโถ เวทิตพโพ ฯ

ซึ่งงดงามเหมือนหมู่สัตว์ดิรัจฉานนี้ คือหมู่ปลวก หมู่ สัตว์เล็ก ๆ นະภิกษุทั้งหลาย” บัณฑิตพึงทราบความ หมายของคำในความที่นิกายทั้ง ๔ แม่ที่เหลือ ชื่อว่า นิกาย ด้วยประการฉะนี้.

มัชฌิมนิกายมี ๑๕๒ สูตร

มัชฌิมนิกายเป็นไฉน ? พระสูตร ๑๕๒ สูตร มี มูลปริยายสูตรเป็นต้น สงเคราะห์เป็น ๑๕ วรรค ซึ่งมี ขนาดปานกลาง ชื่อมัชฌิมนิกาย.

นิกายที่มีพระสูตร ๑๕๒ สูตร จัดเป็น ๑๕ วรรค ชื่อว่ามัชฌิมนิกาย.

กตโม มชฺฌิมนิกายี ฯ มชฺฌิมปปมาณานิ ปญจทส-
วคฺคสงคหานิ มูลปริยายสูตรตาทินิ ทิยทฺมสฺสํ เทว
จ สุตฺตานิ ฯ

ทิยทฺมสฺสตฺตุนฺดา เทว จ สุตฺตานิ ยตถ โส
นิกายี มชฺฌิมิ ปญจ ทสวคฺคปริคฺคโห ฯ

สังยุตตนิกายมี ๗,๗๖๒

สังยุตตนิกายเป็นไฉน ? พระสูตร ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น ตั้งอยู่ด้วยอำนาจ แห่งสังยุตมี เทวดาสังยุตเป็นต้น ชื่อสังยุตตนิกาย.

นิกาย ที่มีพระสูตร ๗,๗๖๒ สูตร ซึ่งรวบรวมหมวดสังยุต นี้ชื่อว่าสังยุตตนิกาย.

กตโม สังยุตฺตนิกายี ฯ เทวตาสังยุตฺตาทิวเสน
จิตฺตานิ โอฆตรณสูตรตาทินิ สตฺต สุตฺตสทฺสฺสานิ สตฺต
จ สุตฺตสฺตานิ ทฺวาสภฺภูจฺฉิ เจว สุตฺตานิ ฯ

สตฺต สุตฺตสทฺสฺสานิ สตฺต สุตฺตสฺตานิ จ
ทฺวาสภฺภูจฺฉิ เจว สุตฺตุนฺดา เอโส สังยุตฺตสงคฺโห ฯ

อังกุตตรนิกายมี ๙,๕๕๗

อังกุตตรนิกายเป็นไฉน ? พระสูตร ๙,๕๕๗ สูตร มีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น ที่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจ แห่งองค์หนึ่งๆ และเกินหนึ่ง ชื่ออังกุตตรนิกาย.

ในอังกุตตรนิกาย นับจำนวนพระสูตรได้ดังนี้ คือ ๙,๕๕๗ สูตร

[๒๗] กตโม องฺคุตฺตรนิกายี ฯ เอภฺกองฺคาคติเรกวเสน
จิตฺตา จิตฺตปริยาทานาทินิ นว สุตฺตสทฺสฺสานิ ปญจ
สุตฺตสฺตานิ สตฺตปณฺณาส จ สุตฺตานิ ฯ

นว สุตฺตสทฺสฺสานิ ปญจสุตฺตสฺตานิ จ
สตฺตปณฺณาส สุตฺตานิ สงฺขา องฺคุตฺตเร อโย ฯ

ขุททกนิกายมี ๑๕ ประเภท

ขุททกนิกายเป็นไฉน ? เว้น ๔ นิกายเสีย พระพุทธพจน์ที่เหลือคือ พระวินัยปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ทั้งหมด และพระบาลี ๑๕ ประเภทที่แสดงไว้แล้วในตอน ต้น มีขุททกปาฐะเป็นอาทิ ชื่อขุททกนิกาย ด้วยประการ ฉะนี้.

เว้นนิกายแม้ทั้ง ๔ มีทิมนิกายเป็นต้นนั้น เสีย พระพุทธพจน์อื่นจากนั้น บัณฑิตเรียกว่า ขุททกนิกาย ฉะนี้แล.

พระพุทธพจน์มี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งนิกาย ดังพรรณนามาฉะนี้.

กตโม ขุททกนิกาย ๑ สกัล วิณยปิฎก อภิธมปิฎก ขุททกปาฐาทโย จ ปุพเพ นิทลิตา ปญจทสเสทา จเปตวา จตตารโ อวเสสํ พุทฺธวณฺณติ ๑

จเปตวา จตฺโรเปเต นิกายะ ทิมอาทิเก ตทญฺญํ พุทฺธวณฺณํ นิกายโ ขุทฺทโก มโตติ ๑

เอวํ นิกายวเสน ปญจวิธํ ๑ *** (ส.ท./๒๕๑๒)

พระพุทธพจน์มี ๙ อย่าง

พระพุทธพจน์มี ๙ อย่าง ด้วยสามารถแห่งองค์ อยางไร ? จริงอยู่ พระพุทธพจน์นี้ทั้งหมดทีเดียว มี ๙ ประเภท คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္ภุตรัมมะ เวทลละ.

กถํ อญฺควเสน นววิธํ ๑ สพฺพเมว ทิทํ สุตตํ เคยยํ เวຍยาकरणํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อပ္ภุตรมฺมํ เวทลลนฺติ นวปฺปเภทํ โทติ ๑

อธิบายพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ ทีละองค์

บรรดาพระพุทธพจน์ที่มีองค์ ๙ นั้น อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร และพระสูตร มีมงคลสูตร รตนสูตร นาลกสูตร และตฺวฏฺกสูตร เป็นต้น ในสุดตนิบาต และพระตถาคตพจน์ (พระดำรัสของพระตถาคต) ที่มีชื่อว่า สุตฺรแม่อื่น พึงทราบว่าเป็น พระสูตร. พระสูตรที่มีคาถา แม้ทั้งหมด พึงทราบว่าเป็น เคยยะ. สคาถกวรรค (วรรคที่มีคาถา) แม้ทั้งสิ้นในสังยุตตนิบาต พึงทราบว่าเป็น เคยยะ โดยพิเศษ. พระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น พระสูตรที่ไม่มีคาถาปน และพระพุทธพจน์แม่อื่น ที่ไม่ได้สงเคราะห์เข้าด้วยองค์ ๘ พึงทราบว่าเป็น เวຍยาकरणะ. ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อว่า สุตฺรในสุดตนิบาต พึงทราบว่าเป็น คาถา. พระสูตร ๘๒ สูตร ที่บัญญัติด้วยคาถาซึ่งสำเร็จด้วยโสมนัสสญาณ พึงทราบว่าเป็น อุทาน.

ตตถ อุภโตวิภังคินิทเทสขุขนุภปริวารา สุตตนิปาเต มงฺคฺลสูตรตตนาลกสูตรตฺวฏฺกสูตรตาทินิ อญฺญมฺปิ จ สุตตตตนาทกํ ตถาคตวณฺณํ สุตตตตติ เวทิตพฺพํ ๑ สพฺพมฺปิ สคาถกํ สุตตํ เคยยนฺติ เวทิตพฺพํ ๑ วิเสเสน สญฺจตฺเต สกโลปิ สคาถกวคฺโค ๑ สกัล อภิธมฺปิฎกํ นิคฺคาถกสูตรํ ยญฺจ อญฺญมฺปิ อญฺจทฺติ อญฺจทฺติ อสงฺคทิตํ พุทฺธวณฺณํ ตํ เวຍยาकरणนฺติ เวทิตพฺพํ ๑ ธรรมบทเถรคาถาเถรีคาถา สุตตนิปาเต โนสุตตนาทิกาสุทฺธิกาถา จ คาถาติ เวทิตพฺพํ ๑ โสมนัสสญาณมยิกคาถาปฏิสญฺจตฺตา เทวอสิติสุตตตนา อุทานนฺติ เวทิตพฺพํ ๑

พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า
 ข้อนี้สมจริงดังคำที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว พึง
 ทราบว่า อิติวุตตะกะ. ชาตก ๕๕๐ มีอภินนทชาตก
 เป็นต้น พึงทราบทั่วว่า ชาตกะพระสูตร ที่ปฏิสังยุตด้วย
 อัจฉริยอัปภูตธรรมแม่ทั้งหมด ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้น
 ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อัจฉริยอัปภูตธรรม ๔
 อย่างเหล่านี้ ย่อมมีในพระอานนท” พึงทราบทั่วว่า
 อัปภูตธัมมะ. พระสูตรที่มนุษย์เป็นต้นถามแล้วได้ความรู้
 และความยินดีแม่ทั้งหมด มีจุฬเวทลลสูตร มหาเวทลล
 สูตร สัมมาทิฏฐิสูตร ลักกปัญหสูตร ลังขารภาชนียสูตร
 และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น พึงทราบทั่วว่า เวทลละ.
 พระพุทธพจน์มีองค์ ๙ ด้วยอำนาจแห่งองค์ ดังพรรณนา
 มาฉะนี้.

พระพุทธพจน์มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้

พระพุทธพจน์มี ๘๔,๐๐๐ อย่าง ด้วยอำนาจแห่ง
 พระธรรมชั้นนี้อย่างไร ? จริงอยู่ พระพุทธพจน์นั้น
 ทั้งหมดเพียง มี ๘๔,๐๐๐ ประเภท ด้วยอำนาจแห่ง
 พระธรรมชั้นนี้ที่พระอานนทเถระแสดงไว้แล้วอย่างนี้ว่า

ข้าพเจ้าเรียนเอาพระธรรม จากพุทธสำนัก
 ๘๒,๐๐๐ จากสำนักภิกษุ ๒,๐๐๐ พระธรรมที่
 เป็นไปในหทัยของข้าพเจ้า จึงมีจำนวน ๘๔,๐๐๐
 ดังนี้.

วิธีคำนวณนับพระธรรมชั้นนี้เฉพาะชั้นนี้หนึ่งๆ

บรรดาพระธรรมชั้นนี้ ๘๔,๐๐๐ นั้น พระสูตรที่มี
 อนุสนธิเดียวจัดเป็นหนึ่งพระธรรมชั้นนี้. ในพระสูตรที่มี
 อนุสนธิมากกว่าพระธรรมชั้นนี้ ด้วยอำนาจแห่งอนุสนธิ.
 ในคาถาพันธ์ทั้งหลาย คำถามปัญหา (ข้อหนึ่ง) จัดเป็น
 หนึ่ง พระธรรมชั้นนี้ คำวิสันษา (ข้อหนึ่ง) จัดเป็นหนึ่ง
 พระธรรมชั้นนี้.

[๒๘] วุตต์ เหน็ด ภควตาทิ อาทินยปฺปวตฺตา
 ทสฺสตรสฺสทฺสฺสตนฺตา อิติวุตฺตกนฺติ เวทิตพฺพ ๗
 อปณฺณกชาตกาทินิ ปณฺณาสาทิกานิ ปณฺจชาตกสฺตานิ
 ชาตกนฺติ เวทิตพฺพ ๗ จตฺตาโรเม ภิกฺขเว อัจฉริยา
 อพฺภูตธมฺมา อานนฺเทตฺตฺตาอาทนยปฺปวตฺตา สพฺเพปิ
 อัจฉริยพฺภูตธมฺมปฏิสฺยฺตฺตนฺตา สฺสฺสตนฺตา อพฺภูตธมฺมนฺติ
 เวทิตพฺพ ๗ จุฬเวทลฺลมหาเวทลฺลสมฺมาทิฏฺฐิสกฺกปณฺห-
 ลังขารภาชนียมทาปฺนณฺมสฺสฺสตาทฺโย สพฺเพปิ เวทญฺจ
 ตฺถุสิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตฺสฺสฺสตนฺตา เวทลฺลนฺติ
 เวทิตพฺพ ๗ เอวํ อังควเสณ นววิธ ๗

ภิกฺ ธมฺมกฺขนฺธวเสณ จตฺราสีตฺติสทฺสฺสวิธ ๗
 สพฺพเมว เจตํ พุทฺธวจนํ

ทฺวาสีตฺติ พุทฺธโต คณฺที เทว สทฺสฺสานิ ภิกฺขุโต
 จตฺราสีตฺติสทฺสฺสานิ เย เม ธมฺมา ปวตฺติโนติ

เอวํ ปริทฺธิปตฺตธมฺมกฺขนฺธวเสณ จตฺราสีตฺติสทฺสฺส-
 ปเภทํ โหติ ๗

ตตฺถ เอกานฺนฺสนฺธิกํ สฺสฺสตนฺตํ เอโก ธมฺมกฺขนฺธ ๗ ยํ
 อเนกานฺนฺสนฺธิกํ ตตฺถ อนุสนฺธิวเสณ ธมฺมกฺขนฺธคณฺนา ๗
 คาถาพฺนฺธเสสุ ปณฺหปฺนฺจณฺนิ เอโก ธมฺมกฺขนฺธ วิสขฺชนํ
 เอโก ๗

ในพระอภิธรรม การจำแนกติกะทุกะแต่ละ ติกะทุกะ และการจำแนกวารจิตแต่ละวารจิต จัดเป็นหนึ่ง พระธรรมชั้นนี้.

อภิธมเม เอกเมกั ติกทุกภาชนั เอกเมกญจ จิตตวาราภาชนั เอโก ธมมกฺขนุโร ๑

ในพระวินัย มีวัตถุ มีมาติกา มีบทภาชนีย มี อันตราปติ มีอาบัติ มีอนาบัติ มีกำหนดติกะ. บรรดา วัตถุและมาติกาเป็นต้นเหล่านั้น ส่วนหนึ่งๆ พึงทราบว่าเป็นพระธรรมชั้นอันหนึ่งๆ. พระพุทธพจน์ (ทั้งหมด) มี ๘๔,๐๐๐ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งพระธรรมชั้นนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้.

วินเย อตฺถิ, วตฺถุ อตฺถิ, มาติกา อตฺถิ, ปทภาชนียํ อตฺถิ, อนนฺตราปตฺติ อตฺถิ, อาปตฺติ อตฺถิ, อนาปตฺติ อตฺถิ, ติกจฺเจโท ๑ ตตฺถ เอกเมโก โภจฺจาส อเอกเมโก ธมมกฺขนุโรติ เวทิตฺตโป ๑ เอว ธมมกฺขนุธวเสน จตฺตฺราสีตฺตสฺสสฺสวโร ๑

ปฐมสังคายนาจัดพระพุทธพจน์ไว้เป็นหมวดๆ

พระพุทธพจน์นั้นโดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ โดยความไม่ต่างกัน มีอย่างเดียว ด้วยอำนาจรส โดย ความต่างกัน มีประเภท ๒ อย่างเป็นต้น ด้วยอำนาจ ธรรมและวินัยเป็นอาทิ อันพระมหาเถระผู้เป็นคณะที่ ชำนาญมีพระมหากัสสปะเป็นประมุข เมื่อจะสังคายนา จึงกำหนดประเภทนี้ก่อน แล้วร้อยกรองไว้ว่า นี้พระธรรม นี้พระวินัย นี้ปฐมพุทธพจน์ นี้ชฌิมพุทธพจน์ นี้ปัจฉิม- พุทธพจน์ นี้พระวินัยปิฎก นี้พระสุตตันตปิฎก นี้พระอภิ ธรรมปิฎก นี้ทีฆนิกาย นี้มัชฌมิกาย นี้สังยุตตนิกาย นี้อังคุตตรนิกาย นี้ขุททกนิกาย นี้องค์ ๙ มีสุดตะเป็นต้น นี้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้.

[๒๙] เอวเมตฺ อภทฺโต รสวเสน เอกวิธํ เกทฺโต ธมฺมวินยาทิวเสน ทฺวริธาทีเกทํ พุทฺธวจนํ สงฺคายนฺเตน มหากสฺสปปฺปมฺุเขน วลิตฺถเนน ‘อัย ธมฺโม อัย วินโย อิทํ ปจฺมพุทธฺวจนํ อิทํ มชฺฌิม- พุทฺธวจนํ อิทํ ปจฺฉิมพุทธฺวจนํ อิทํ วินยปิฎกํ อิทํ สุตตฺตนตฺปิฎกํ อิทํ อภิธมฺมปิฎกํ อัย ทีฆนิกายโย ๑เปฯ อัย ขุทฺทกนิกายโย อิมานิ สุตตฺตาทินิ นวญฺคานิ อิมานิ จตฺตฺราสีตฺติธมฺมกฺขนุธสฺสสฺสานินฺติ อิมํ ปเภทํ ววญฺจเปตฺวา ว สงฺคีตํ ๑

ก็ท่านร้อยกรองประเภท ตามที่กล่าวไว้แล้วนี้ เท่านั้นอย่างเดียวยหาไม่ได้ ยังได้กำหนด ประเภทที่ควร รวบรวมไว้แม้อื่น ซึ่งมีหลายชนิด มีอุทานสังคหะ วัคคสังคหะ เปยยาลสังคหะ นิบาตสังคหะ เช่นเอกนิบาต และทุกนิบาตเป็นต้น สังยุตตสังคหะ และปณณาสก- สังคหะเป็นอาทิ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ได้ร้อย กรองอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ ด้วยประการฉะนี้.

น เกวลญจ อิมเมว อญฺญมปิ อุทานสงฺคหฺวคฺค- สงฺคหฺเปยยาลสงฺคหฺเอกนิปาตทุกฺนิปาตาทินิปาตสงฺคห- สยฺยุตตสงฺคหฺปณณาสกสงฺคหาทิมเนกวิธํ ติสฺสุ ปิฎฺฐเกสฺส สนฺทิสฺสมานํ สงฺคหฺปฺปเภทํ ววญฺจเปตฺวา เอว สุตตฺตทฺธิ มาเสทฺธิ สงฺคีตํ ๑

พระพุทธศาสนาอาจตั้งอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี

ก็ในเวลาจบการร้อยกรองพระพุทธพจน์นั้น มหาปฐพี นี้เหมือนเกิด ความปร่าเมื่อยให้สาธุการอยู่ว่า “พระมหา

สงฺคีตฺติปริโยसानเ จสฺส อิทํ มหากสฺสปตฺถเรณ ทสฺพลสฺส สาสนํ ปญฺจวสฺสสฺสทสฺสปฺปมาณกาลํ ปวตฺตน-

กัสนปเถระ ทำพระศาสนาของพระตพณนี้ให้สามารถ เป็นไปได้ตลอดกาลประมาณ ๕,๐๐๐ พรรษา” ดังนี้ ก็ ห้วนไหวเอนเอียงสะเทือนสะท้าน เป็นอเนกประการ จนถึงน้ำรองแผ่นดินเป็นที่สุด. และอัศจรรย์ทั้งหลาย เป็นอันมากก็ได้ปรากฏมาแล้วด้วยประการฉะนี้. ลังคีติใด ในโลก

ท่านเรียกว่า “ปัญจสตาลังคีติ” เพราะ พระธรรมสังคาคหกเถระ ๕๐๐ รูปทำ และเรียกว่า เกริกกา ลังคีติ เพราะพระเถระทั้งหลายนั้นแลทำ แล้ว

ลังคีตินี้ชื่อปฐมมหาสังคีติ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อปฐมมหาสังคีตินี้เป็นไปอยู่, ท่านพระมหากัสสปะ เมื่อจะถามถึงพระวินัย (กะท่านพระอุบาลีเถระ) จึง ถามถึงนิทานที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า “ถามถึงวัตถุบ้าง ถามถึงนิทานบ้าง ถามถึงบุคคลบ้าง” ดังนี้เป็นต้น ซึ่ง เป็นที่สุดแห่งคำมีอาทิอย่างนี้ว่า “ดูก่อนอาวุโสอุบาลี ! ปฐมปาราชิกพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบัญญัติแล้ว ณ ที่ไหน ?” เป็นต้น, คำนิทานนั้นท่านพระอุบาลีเถระ ประสงค์จะให้พิสดารตั้งแต่ต้น แล้วกล่าวถึงบุคคลที่ บัญญัติ วินัยปิฎก และเหตุที่บัญญัตินั้นทั้งหมด จึงกล่าว ไว้แล้ว.

อธิบายความเริ่มต้นแห่งนิทานวินัย

คำนิทาน (คำเริ่มต้น) ว่า **เตน สมเยน พุฑุโธ ภควา เวรณชชาย์ วิหริติ** เป็นอาทิ บัณฑิตควร กล่าวไว้ทั้งหมด เพราะคำเริ่มต้นนี้ ท่านพระอุบาลีเถระ กล่าวไว้อย่างนี้. ก็แลคำเริ่มต้นนั้น บัณฑิตควรทราบ ว่า ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวไว้แล้วในคราวกระทำสังคายนา ใหญ่ครั้งแรก. ก็ ใจความแห่งบทนี้ว่า “ก็คำนี้ใครกล่าว และกล่าวในกาลไหน” เป็นต้น เป็นอันข้าพเจ้าประกาศ แล้วด้วยลำดับแห่งคำเพียงเท่านี้. บัดนี้ ข้าพเจ้าจะ กล่าวเฉลย (ในบทว่า) “กล่าวไว้เพราะเหตุไร” นี้ ต่อไป.

สมตถิ กตุนติ สยชาติปโปมทา สาธุการิ วีย ททมานา อัย มหาปจวิ อุทกปริยนต์ กตวา อเนกปปรการิ สงกมปิ สมปกมปิ สมปเวริ ฯ อเนกานิ จ อจจริยานิ ปาตุรเทศุนติ ฯ อัย ปจมมหาสงคีติ นาม ยา โลเก

สเทหิ ปญจหิ กตา เตน ปญจสตาติ จ เถเรหเว กตตดา จ เกริกกาติ ปวจจตีติ ฯ

อิมิสสา ปจมมหาสงคีติยา วุตตมานาย วินยิ ปุจจนเตน อายสมตทา महाकसुसपेन ปจมิ आवुโส อุปालि पाराशकि कतल पणवतुतनुति ऐवमातिवजन- परिโยसाने वतुमुपि पुजुनि निทานमुपि पुजुनि पुकुคल्पि पुजुฉिति ऐतล निทานे पुजुฉिते त् निทานि आतिโต पुगुति विदुताเรत्तवा येन ज पणवतुत् [๓๐] ยลสุมา จ ปणवตुत् สพพเมตฺ กเถตุกาเมน อายสมตทา อุปาลิตเถเรน วุตฺตํ ฯ

เตน สมเยน พุฑุโธ ภควา เวรณชชาย์ วิหริตีติ สพพํ วุตตพพํ ऐवमित् อายสมตทา อุปาลิตเถเรน วุตฺตํ ฯ ตถจ ปน ปจมมหาสงคีติกาเล วุตตनुติ เวทิตพพํ ฯ ऐตดาวตา จ ‘อิทํ वज्जि केन वुत्तत् कथा ज वुत्तनुति ऐतेस् पथान् ओदुगे पकालितो होति ฯ इथानि कसुमा वुत्तनुति ऐतल वुज्जते ฯ

เพราะท่านพระอุบาลีนี้ ถูกพระมหากัสสปเถระ
ถามถึงนิทานแล้ว ฉะนั้น ท่านจึงได้กล่าวนิทานนั้น ให้
พิสดารแล้วตั้งแต่ต้น ด้วยประการฉะนี้. คำเริ่มต้นนี้
บัณฑิตควรทราบว่ ท่านพระอุบาลีเถระ แม้เมื่อกกล่าว
ในคราวทำสังคายนาใหญ่ครั้งแรก ก็ได้กล่าวแล้วเพราะ
เหตุนี้ ด้วยประการฉะนี้. ก็ใจความแห่งบทมาติกาเหล่านี้
นี้ว่า **วุดต์ เยน ยทา ยสฺมา** ดังนี้ เป็นอัน
ข้าพเจ้าประกาศแล้วด้วยลำดับแห่งคำเพียงเท่านี้.

บัดนี้ เพื่อจะประกาศเนื้อความแห่งบทมาติกาเหล่านี้
นี้ว่า **ธาริตฺ เยน จาภฺญํ ยตถ ปติฏฺฐิตฺเจตเมตฺ**
วตฺวา วิธึ บัณฑิตจึงกล่าวคำนี้ไว้. พระมหาเถระมี
พระอุบาลีเป็นต้นนำพระวินัยปิฎกสืบต่อมา ถามว่า ก็
พระวินัยปิฎกนี้ซึ่งมีนิทานประดับด้วยคำมีอาทิอย่างนี้
ว่า **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชาเย วิหฺรติ** ดังนี้
ใครทรงไว้ ? ใครนำสืบมา ? (และ) ตั้งมันอยู่แล้วใน
บุคคลไหน ? ข้าพเจ้าจะเฉลยต่อไป.

พระวินัยปิฎกนี้ ท่านพระอุบาลีเถระจำทรงไว้ต่อ
พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเบื้องต้นก่อน.
เมื่อพระตถาคตเจ้ายังไม่ปรินิพพานนั้นแล ภิกษุหลายพัน
รูปต่างโดยได้อภิญา ๖ เป็นต้น จำทรงไว้ต่อจากท่าน
พระอุบาลีเถระนั้น เมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานแล้ว
พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย มีพระมหากัสสปะเป็น
ประมุขก็จำทรงกันต่อมา.

บทมาติกาว่า **เกนาภฺญํ** นี้ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป.

ในชมพูทวีปก่อน พระวินัยนั้นนำสืบต่อมาโดย
ลำดับแห่งอาจารย์ ตั้งแต่ต้นพระอุบาลีเถระ จนถึง
สังคายนาครั้งที่ ๓.

ในชมพูทวีปนั้นมีลำดับอาจารย์ดังต่อไปนี้

พระเถระ ๕ องค์เหล่านี้ คือพระอุบาลี ๑
พระทาสกะ ๑ พระโสณกะ ๑ พระสิคคะ ๑
พระโมคคลีบุตรตีสสะ ๑ ผู้มีชัยชนะพิเศษ ได้นำ
พระวินัยมาโดยลำดับ ไม่ให้ขาดสาย ในสิริชมพูทวีป
ในทวีปชื่อชมพูอันเป็นสิริ จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓.

ยสฺมา อยมายสฺมา มหากัสสปตเถเรน นิทานํ
ปฺญฺโฐ, ตสฺมา เตน ตํ นิทานํ อาทิตฺ ปฏฺฐิตฺ วิตฺถาเรตฺ
วุดฺตนฺติ ฯ เอวมิทํ आयสฺมาตา อุपालิตเถเรน ปจฺม-
มหาสงฺคีติกาเล วทฺนเตนาปี อิมินา การเณน วุดฺตนฺติ
เวทิตพฺพํ ฯ **เอตตาวตา จ วุดฺตํ เยน ยทา**
ยสฺมาติ อิมลฺ มาติกาปทานํ อตฺโถ ปกาลิตฺ โหติ ฯ

อิทานิ **ธาริตฺ เยน จาภฺญํ ยตถ ปติฏฺฐิต-**
ตฺยเจตเมตฺ วตฺวา วิธินฺติ เอเตลฺ อตฺถปฺปกาสนตฺถํ
อิทํ วุจฺจติ ฯ ตํ ปเนตํ **เตน สมเยน พุทฺโธ**
ภควา เวรญฺชาเย วิหฺรติติ เอวมาทิวจฺน-
ปฏฺิมนฺติตฺนิทานํ วินยปิฎกํ เกน ธาริตํ เกนาภฺญํ
กตฺถ ปติฏฺฐิตฺนฺติ ฯ วุจฺจเต ฯ

อาทิตฺ ตาว อิทํ ภควโต สมมุขา आयสฺมาตา
อุपालิตเถเรน ธาริตํ ฯ ตสฺส สมมุขโต อปรินิพฺพเตว
ตถาคเต ฉพฺภิณฺยาทิเกเททึ อนเเกทึ ภิกฺขุสฺหลฺเสทึ
ปรินิพฺพเต ตถาคเต มหากัสสปปฺมุขเททึ ธมฺม-
สงฺคาหกตฺเถเรทึ ฯ

เกนาภฺญนฺติ ฯ

ชมพูทึเป ตาว อุपालิตเถรมาทึ กตฺวา อัจริย-
ปรมฺปราย ยาว ตติยสงฺคีติ ตาว อาภฺญํ ฯ

ตตฺรายํ อัจริยปรมฺปฺรา ฯ

[๓๑] **อุपालิ ทาสโก เจว โสณโก ลิกฺควา ตถา**
ติสฺโส โมคฺคลิปฺตฺโต จ ปญฺเจเต วิชิตาวิโน
ปรมฺปราย วินยํ ทึเป **ชมพูสิริวฺทเย**
อจฺฉิซฺฆมานํ อาเนลฺลํ ตติโย ยาว สงฺคโ ฯ

พระอุบาลีเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากพุทธสำนัก

ความพิสดารว่า ท่านพระอุบาลีเรียนเอาวงศ์ ระเบียบ ประเพณี พระวินัย ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วให้ตั้งอยู่ในหทัยของภิกษุเป็นอันมาก. จริ่งอยู่ บรรดาบุคคลผู้เรียนเอาวินัยวงศ์ ในสำนักของท่านนั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย ผู้ที่เป็น ปุถุชน พระโสณกเถระ พระสกทาคามี และพระอนาคามี กำหนดนับไม่ถ้วน. ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวน ๑๐๐๐ รูป.

อายุสมา ทิ อุपालิ อิมั วินยวรัลั วินยตณัตี วินยปรุเวณั กควโต สมมุขา อุกคเหตุวา พหุณั หทยะ ปติฏจาเปลิ ฯ ตลล หายสมโต สนติเก วินยวรัลั อุกคเหตุวา วินยเย ปกตณณุตั ปตเตสุ ปุคคเลสุ ปุถุชนโสตาปนุสกาคามินาคามินอ คณนปถั วิติวตตา ฯ ชีณาสวานั สหสสมเกอ อโหสิ ฯ

พระทาสกเถระเรียนพระวินัยปิฎก จากสำนักพระอุบาลีเถระ

ฝ่ายพระทาสกเถระ ได้เป็นลัทธิวิหาริกของ พระอุบาลีเถระนั้นนั่นเอง. ท่านได้เรียนเอา (พระวินัย) ต่อจากพระอุบาลีเถระแล้วก็บอกสอนพระวินัย (แก่ภิกษุ เป็นอันมาก) เหมือนอย่างนั้น. ปุถุชนเป็นต้นผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของพระเถระแม้นั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย กำหนดนับไม่ถ้วน. ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ รูป.

ทาสกตเถโรปิ ตลลเสว สหุวิวิหาริกอ อโหสิ ฯ โส อุपालิตเถรสล สมมุขา อุกคเหตุวา ตเถว วินยั วาเจสิ ฯ ตลลสาปิ आयสมโต สนติเก อุกคเหตุวา วินยเย ปกตณณุตั ปตตา ปุถุชนาทโย คณนปถั วิติวตตา ฯ ชีณาสวานั สหสสมเกอ อโหสิ ฯ

พระโสณกเถระเรียนพระวินัยปิฎก จากสำนักพระทาสกเถระ

ส่วนพระโสณกเถระ ได้เป็นลัทธิวิหาริกของ พระทาสกเถระ. แม้ท่านก็เรียนเอา (พระวินัย) ต่อจาก พระทาสกเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของตน แล้วก็บอก สอนพระวินัย (แก่ภิกษุเป็นอันมาก) เหมือนอย่างนั้น. ปุถุชนเป็นต้นผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของท่านแม้ นั้น แล้วถึง ความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย กำหนดนับไม่ถ้วน. ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ รูปเช่นกัน.

โสณกตเถโร ปน ทาสกตเถรสล สหุวิวิหาริกอ อโหสิ ฯ โสปิ อตตโน อุปชฌายสส ทาสกตเถรสล สมมุขา อุกคเหตุวา ตเถว วินยั วาเจสิ ฯ ตลลสาปิ आयสมโต สนติเก อุกคเหตุวา วินยเย ปกตณณุตั ปตตา ปุถุชนาทโย คณนปถั วิติวตตา ฯ ชีณาสวานั สหสสมเวอ อโหสิ ฯ

พระลิตควเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากสำนักพระ
โสนกเถระ

ฝ่ายพระลิตควเถระ เป็นสังฆวิการิกของพระโสนกเถระ เรียนเอาพระวินัย ในสำนักของพระเถระ แล้วได้เป็นผู้รับ ฐระของพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์. อนึ่ง ปุณฺชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีก็ตี พระชีณาสพฺกตี ผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของท่านนั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย ก็กำหนดไม่ ได้ว่า “เท่านี้ร้อย หรือว่าเท่านี้พัน”.

ได้ยิ่นว่า เวลานั้น ในชมพูทวีปได้มีการประชุมภิกษุ มากมาย. อานุภาพของพระโมคคัลลิตฺตฺสเถระจกมี ปรากฏชัดในตติยสังคายนา (ข้างหน้า). พระวินัยปิฎกนี้ พึงทราบว่ ชั้นแรกในชมพูทวีป นำสืบกันมาโดยลำดับ แห่งอาจารย์นี้ จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยประการ ฉะนี้.

ลิตควเถโรปิ โสนกเถระสฺส สทุธิวหาริโก เถรสฺส สนฺติเก วินยํ อุกฺคเหตุวา อรหนฺตสทฺสสฺส อฺรคฺคาโห อโหสิ ฯ ตสฺส ปนายสมฺโต สนฺติเก อุกฺคเหตุวา วินเย ปกตญฺญตํ ปตฺตา ปุณฺชน- โสตาปนฺนสกทาคามีอนาคามีโนปิ ชีณาสวาปิ เอตฺตกาณิ สตานีติ วา เอตฺตกาณิ สทฺสสานีติ วา อปริจฺจินฺนา อहेลฺสุ ฯ

[๓๒] ตทา กิร ชมพูทีเป อติมหาภิกฺขุสมฺพุทธโย อโหสิ ฯ โมคคัลลิตฺตฺสเถรสฺส อานุภาโว ตติย- สงฺคีตฺยํ ปากโฏ ภาวิสสตี ฯ เอวมิทํ วินยปิฎกํ ชมพูทีเป ตาว อิมาย อัจฉริยปรมฺปราย ยาว ตติยสงฺคีตฺติ ตาว อากฺขฺนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

เริ่มเรื่องทุติยสังคายนา

ก็เพื่อรู้ทุติยสังคายนาแจ่มแจ้ง ควรทราบลำดับ
ดังต่อไปนี้ :- จริงอยู่ ในกาลใด

พระเถระทั้ง ๕๐๐ มีพระมหากัสสปะเป็นต้น
ผู้มีอาสวะ ล้วนแล้วมีปัญญาอันรุ่งเรืองเหล่านั้น
ครั้นสังคายนา พระสังฆกรรม และยังพระสังฆกรรม
ให้รุ่งเรืองในที่ทั้งปวงแล้วดำรงอยู่จนถึงที่สุดแห่ง
ชีวิต ไม่มีอาลัยสิ้นเชื้อดับไป เหมือนประทีปดับไป
ฉะนั้น.

ภิกษุชาววัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ

ในกาลนั้น เมื่อคืนและวันล่วงไปโดยลำดับ ใน
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จปรินิพพานแล้วได้ ๑๐๐ ปี
พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลี แสดงวัตถุ ๑๐
ประการเหล่านี้ ในเมืองไพศาลี คือ กัปปะว่า เก็บเกลือ
ไว้ด้วยเขนงฉัน กัปปะว่า ทัพพินทาทที่ไม่เค็ม ก็ควร, กัปปะว่า
จะฉันโภชนะในวิกาล เมื่อแจกจ่ายไป ๒ องคุลี ก็ควร,
กัปปะว่า ภิกษุตั้งใจว่าจะไปในละแวกบ้าน ห้ามกัดแล้ว
ฉันโภชนะที่ไม่เป็นเดน ก็ควร, กัปปะว่า จะแยกกันทำ
สังฆกรรมมีอุโบสถเป็นต้นในเสนาสนะ ต่างแห่งในสีมา
เดียวกัน ก็ควร, กัปปะว่า เมื่อตั้งใจว่าจะถือเอาอนุมัตติ
ในเวลาที่พวกภิกษุผู้ยังไม่มา มาแล้ว เมื่อเธอเหล่านั้นยังไม่
ทันมา สงฆ์เป็นวรรคจะทำกรรมนั้น แล้วอนุมัตติภายหลัง
ก็ควร, กัปปะว่า ข้อที่อาจารย์และอุปัชฌาย์เคย
ประพฤติมา ย่อมควร, กัปปะว่า ภิกษุฉันแล้วห้าม
โภชนะแล้วฉันนมสดที่ยังไม่เป็นทมิ ซึ่งไม่เป็นเดน
ย่อมควร, ภิกษุจะดื่มสุราอย่างอ่อน ที่ยังไม่ถึงเป็น
น้ำเมา ก็ควร, ผ้านิตินะที่ไม่มีชาย ก็ควร, ทองและ
เงินควรแก่ภิกษุ”.

พระราชาทรงพระนามว่า กาฬาคอก ผู้เป็น
พระราชโอรสของพระเจ้าสุลลนาค ได้ทรงเป็นฝึกฝายของ
พวกภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นแล้ว.

ทุติยสังคีติวิฆานนตถ์ ปน อยมนุกโกโม เวทิตัพโพ ฯ
ยथा हि

สงคายิตฺวาน สทฺธมฺมํ โชตยิตฺวา จ สพฺพธิ
ยาวชีวิตฺตปริยญฺตํ จตฺวา ปญฺจสตาปี เต
ชฺฌาสวา ชุตินฺนโต เถรา กสฺสปอาทโย
ชฺฌนฺเสนาหา ปทฺธิปาว นิพฺพายีสุ อนาลยา ฯ

อถานุกกเมน คจฺจนฺเตสุ รตฺตินฺทิวเสสุ วสฺสสฺต-
ปรินิพฺพุเต ภควติ เวสาลีกา วชฺชีบุตรตา ภิกฺขุ
เวสาลียํ กปฺปติ ลิงฺคิโณณกปฺโป กปฺปติ ทวงฺกุลกปฺโป
กปฺปติ คามนฺตรกปฺโป กปฺปติ อาวาสกปฺโป กปฺปติ
อนุมตฺตกปฺโป กปฺปติ อาจฺฉณกปฺโป กปฺปติ อมถิตกปฺโป
กปฺปติ ปโลคี ปาตุํ กปฺปติ อทสฺกํ นิสฺสทฺนํ กปฺปติ
ชาตฺรุปรชตฺนติ อิมานิ ทส วตฺถุณี ทีเปสุ ฯ

เตสํ สุลลนาคปฺุตโต กาฬาลอกโก นาม ราชา
ปกุโข อโหสิ ฯ

พระยสเถระได้ทราบเรื่องภิกษุวัชชีบุตร แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ

ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระยสภิกษุวัชชีบุตรเที่ยวจาริกไปในวัชชีชนบท ได้สดับว่า “ข่าวว่าพวกภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลี แสดงวัตถุ ๑๐ ประการในเมืองไพศาลี” ดังนี้ จึงดำริว่า “ข้อที่เรา ได้ฟังความวิบัติแห่งพระศาสนาของพระทศพลแล้วจะพึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยเสีย ไม่สมควรแก่เราเลย เอาละ เราจะข่มพวกอธรรมวาทีเสีย แล้วจะยกย่องธรรม” ดังนี้ จึงได้ไปทางเมืองไพศาลี”.

ดังได้ยินมาว่า ท่านพระยสภิกษุวัชชีบุตรพักอยู่ที่กุฎาคารศาลาใน ป่ามหาวันใกล้เมืองไพศาลินั้น.

ก็โดยสมัยนั้นแล พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองไพศาลี ใส่บาตรให้เต็มถาดทองสัมฤทธิ์แล้วตั้งไว้ในท่ามกลางสงฆ์ในวันอุโบสถนั้น กล่าวแนะนำอุบายสกุขบาลิกาชาวเมืองไพศาลี ผู้มาต่างๆ อย่างนี้ว่า “ผู้มีอายุ ! ท่านทั้งหลายจงถวายรูปะแก่สงฆ์ กหาปณะหนึ่งก็ได้ กิ่งกหาปณะก็ได้ บาทหนึ่งก็ได้ มาสกหนึ่งก็ได้ กิจของสงฆ์ที่ต้องทำด้วยบริวาร จักมี” ดังนี้.

คำทั้งปวงควรเล่าจนถึงคำว่า “ก็วินัยสังคตินี้ ได้มีภิกษุ ๗๐๐ รูป ไม่หย่อนไม่เกิน เพราะฉะนั้น วินัยสังคตินี้ท่านจึงเรียกว่า “สัตตสติกา”.

ก็ภิกษุเหล่านั้นสองแสนรูป ซึ่งท่านพระยสภิกษุวัชชีบุตรชักชวน ได้ประชุมกันในสันติบาตนี้. วัตถุ ๑๐ ประการเหล่านั้น ท่านพระเรวตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย วินิจฉัยเสร็จในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้น อธิกรณ์เป็นอันระงับเสร็จแล้ว.

คัดเลือกพระเถระทำทุติยสังคายนาได้ ๗๐๐ องค์

ภายหลังพระเถระทั้งหลายปรึกษากันว่า “พวกเราจักสังคายนา พระธรรมและพระวินัยอีก” จึงได้คัดเลือกภิกษุ ๗๐๐ รูป ผู้ทรงพระไตรปิฎก บรรลุปฏิสัมภิทาแล้วนั่งประชุมกันที่วาลิการาม ใกล้เมืองไพศาลี ชำระมลทินแห่งพระศาสนาทั้งปวง ได้สังคายนาพระธรรมและ

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา ยโส กากณฺทกปฺตโต วชฺชีสุ จาริกญฺจมาโน เวสาลิกากิร วชฺชีปุตฺตกา ภิกฺขุ เวสาลิย์ ทล วตฺถุณี ที่เปนตฺติ สุตฺวา ‘น โข ปน เม ตํ ปฏฺฐิรูปิ, ยวาทิ ทลพฺลสฺส ลาสนวิปตฺติ สุตฺวา อปฺโปสฺสุโก ภเวยฺย, หนฺทาหิ อธฺมวาทีโน นิคฺคเหตุวา ธมฺมํ ทีเปมิตฺติ จินฺเตนฺโตเยน เวสาลี ตทวสริ ฯ

[๓๓] ตตร สุทฺ อายสฺมา ยโส กากณฺทกปฺตโต เวสาลิย์ วิหฺรติ มทวเน กุฎาคารศาลายํ ฯ

เตน โข ปน สมเยน เวสาลิกาวชฺชีปุตฺตกา ภิกฺขุ ตทหุโปสฺเถ กัลปาทิ อุตฺเทนปุเรตฺวา มชฺเฌ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จเปตฺวา อาคตาคเต เวสาลิกเก อุปาสเก เอวํ วเทนฺติ ‘เทถาวุโส สงฺฆสฺส กหาปณฺมปี อทฺธมฺมปี ปาทมฺมปี มาสกฺรูปมฺมปี ภวิสฺสติ, สงฺฆสฺส ปริกฺขาเรณ กรณฺยณฺติ ฯ

สพฺพนฺตาว วตฺตพฺพิ ยาว อิมาย ปน วินยสงฺคิตฺติยา สตฺต ภิกฺขุสฺตานิ อุนฺนาณิ อนธิกาณิ อหฺลสุ, ตสฺมายํ วินยสงฺคิตฺติ สตฺตสติกาทิ วุจฺจตฺติ ฯ

เอตฺสฺมิณฺจ สนนฺิปาเต ทฺวาทล ภิกฺขุสฺตสทฺสฺสานิ สนนฺิปตฺติสุ อายสฺมตฺตา ยเสน กากณฺทกปฺตเตน สมุสฺสาทิตานิ ฯ เตสํ มชฺเฌ อายสฺมตฺตา เรวเตน ปฏฺฐเณ สพฺพกามิตฺเถเรณ วินยํ วิสฺชเชนฺเตน ตานิทลวตฺถุณี วินิจฺฉิตานิ อธิกรณํ วุปลมิตํ ฯ

อถ เถธา ปุน ธมฺมณฺจ วินยณฺจ สงฺคายสิสฺสามาติ ติปิฎกธเร ปตฺตปฏฺฐิสมฺภิเท สตฺตสเต ภิกฺขุ อุจฺฉินฺตฺวา เวสาลิย์ วาลิการามे สนนฺิสีทิตฺวา มหากสฺสปตฺเถเรณ สงฺคายิตลทิสเมว สพฺพิ ลาสนมลํ โสเรตฺวา ปุน ปิฎฺกวเสณ นิกายวเสณ องฺควเสณ ธมฺมกฺขนฺธวเสณ

วินัยทั้งหมด ด้วยอำนาจปฏิภาณ นิกาย องค์ และธรรมชั้นตรี จ สัพพัง ฌมมณจ วินยณจ สงคายีสู ฯ
 ซ้ำอีก เช่นเดียวกับที่พระมหากัสสปเถระสังคายนาแล้ว
 นั้นแล.

สังคีติได้ในโลก

ท่านเรียกว่า สัตตสสังคีติ เพราะพระเถระ
 ๗๐๐ รูปทำ และเรียกว่าทุติยสังคีติ เพราะเทียบ
 สังคีติที่ทำก่อน

สังคีตินี้ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลสังคีตินี้

อันพระเถระเหล่าใดร้อยกรองไว้แล้วบรรดา
 พระเถระเหล่านั้น พระเถระที่ปรากฏ คือ
 พระสัมพทกามี ๑ พระสาฬหะ ๑ พระเรวตะ ๑
 พระชุชชโสภิตะ ๑ พระยสะ ๑ พระสาณสัมภุตตะ ๑
 เหล่านี้ เป็นสังฆวิहारิกของพระอานนทเถระ
 เคยเห็นพระตถาคต. พระสมณะ ๑ พระวาสภคามี ๑
 ๒ รูปนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นสังฆวิहारิกของ
 พระอนรุทธะ เคยเห็นพระตถาคต. ก็แลพระเถระ
 ทั้งหมด ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ทุกๆ รูปเป็นผู้
 ปลงภาระแล้วเสร็จกิจแล้วหาอาสวะมิได้ ดังนี้แล.

จบทุติยสังคีติเท่านี้.

อัย สังคีติ อฏฐทิว มาเสทิว นิฏฐิตา ยา โลเก

สเททิว สตุตทิว กตา เตน สตุตสตาติ จ
 ปุพเพ กตัง อุปาทาย ทุติยาติ จ วุจจตีติ ฯ

[๓๔] สา ปนาย

เยทิว เถเรทิว สังคีตา สังคีติ เต สุวิสุตทา
 สัพพทกามี จ สาฬุโท จ เรวโต ชุชชโสภิตโต
 ยโส จ สาณสัมภุตโต เอเต สทิววิहारิกา
 เถรา อานนทเถรสสุ ทิวฏฐปุพพา ตถาคตัง ฯ
 สมโน วาสภคามี จ เถยยา สทิววิहारิกา
 เทว อิเม อนรุทธสสุ ทิวฏฐปุพพา ตถาคตัง ฯ
 ทุติโย ปน สังคีโต เยทิว เถเรทิว สังคโท
 สัพเพปิ ปนุณภารา เต กตกัจจา อนาสวาติ ฯ

อัย ทุติยสังคีติ ฯ

เรื่องระหว่างทุติยตติยสังคายนา

พระเถระทั้งหลายเหล่านั้น ครั้นสังคายนาทุติย-
สังคีตินี้อย่างนั้นแล้วจึงตรวจดูว่า “แม่ในอนาคตเสนียด
(เสี้ยนหนาม) เห็นปานนี้ จักเกิดขึ้นแก่พระศาสนาหรือ
หนอแล ?” แล้วได้เห็นเหตุนี้ว่า “ในปีที่ ๑๘ ต่อจาก
๑๐๐ ปีแต่เดี๋ยวนั้น พระราชาทรงพระนามว่าพระเจ้าธรรมโศก
จะทรงอุปถัมภ์ขึ้นในพระนครปาฏลีบุตร ครอบครองราช
สมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น, ท้าวเธอ จักทรงเลื่อมใสใน
พระพุทธศาสนา แล้วจักยังลาภและสักการะเป็นอันมาก
ให้เป็นไป, ในครั้งนั้น พวกเดียรถีย์ผู้ปรารถนาลาภและ
สักการะ จักบวชในพระศาสนา แล้วแสดงทิวฏฐิของตน,
เสนียดใหญ่จักเกิดขึ้นในพระศาสนา ด้วยอาการอย่างนี้”.

ติสสมหาพรหม

จักแก้ความเลื่อมพระศาสนาในอนาคต

ครั้งนั้น พระเถระเหล่านั้นได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า
“เมื่อเสนียดนั้นเกิดขึ้นแล้ว, พวกเราจักทันเห็นหรือไม่
หนอ?”. ลำดับนั้น พระเถระทั้งหมดนั้นแล ทราบความ
ที่ตนเป็นผู้ไม่ทันเห็น (เหตุการณ) ในเวลานั้น จึงคิดว่า
“ใครเล่าหนอ ! จักเป็นผู้สามารถ ให้อริกรณนั้น ระงับได้”
แล้วได้ตรวจดูมนุษยโลกและเทวโลกชั้นกามาวจรทั้งสิ้น
ก็มีให้เห็นใครๆ ได้เห็นแต่ท้าวมหาพรหม ชื่อติสสะ ใน
พรหมโลก ผู้มีอายุยังเหลือน้อย ได้อบรมมรรคเพื่อบังเกิด
ในพรหมโลกชั้นสูงขึ้นไป. พระเถระทั้งหลายเหล่านั้น
ครั้นเห็นแล้วจึงได้มีความดำริดังนี้ว่า ถ้าพวกเราพึงทำ
ความอุตสาหะ เพื่อดองการให้พรหมนั้นเกิดในมนุษยโลก
ไซ้ ปรหมนั้นก็จักถือปฏิสนธิในเรือนของโมคคัลลิตราหณณ์
แน่นอน และต่อจากนั้น ก็จักถูกเล่าโลมด้วยมนต์ แล้ว
ออกบวช ครั้นติสสทวารกนั้นบวชแล้วอย่างนี้ เล่าเรียน
พระพุทธรพจน์ทั้งสิ้น เป็นผู้ได้บรรลุปฏิสัมภิตา จักย้าย
พวกเดียรถีย์ วินิจฉัยอริกรณนั้นแล้วเชิดชูพระศาสนา.

เอวมิม ทุติยสังคีตี สังคายิตวา เต เถธา
‘อุปชชิสสตี นุ โข อนาคเตปี สาสนสส เอวรูป
อพพุทนต์ โอลอยกมานา อิท อททสสุ ‘อิโต
วสสตสส อุปริ อฏฐารสเม วสเส ปาฏฐลิปุตเต
ธมมาโลโก นาม ราชา อุปชชิตวา สกขมพุทเทเป
รชช กาสเรสสติ, โส พุททสาสเน ปสสิทิตวา มหนต์
ลาภสกุการ ปวตตยิสสตี, ตโต ติตถียา ลาภสกุการ
ปฏฐยมานา สาสเน ปพพชิตวา สก สก ทิวฏฐี
ปรีทีเปสสนตี, เอว สาสเน มหนต์ อพพุท
อุปชชิสสตีตี ฯ

อล เตล เอตทโหลสิ กิณนุโข มย เอตสมี
อพพุเท อุปปนเน สมมุขา ภวิสสาม น ภวิสสามาตี ฯ
อล สพุเพเว ตทา อตตโน อสมมุขีภาว ญตวา
โก นุ โข ต อธิกรณ วุปลเมตุ สมตโถ ภวิสสตีตี สก
มนุสสลโลกญจ ฉกามาจรเทวโลกญจ โอลเกณฑา
น กญจ ทิสวา พรหมโลเก ติสส นาม มหาพรหมาน
อททสสุ ปรีตตายุก อุปริพรหมโลกูปตติยา ภาวิตมคค
[๓๕] ทิสวาน เนล เอตทโหลสิ ‘สเจ มย เอตส
พรหมโน มนุสสลโลเก นิพพุตตตถาย อุตสาห์
กเรยยาม, อทธา เอส โมคคัลลิตราหณสส เคเท
ปฏิสนธิ คเสสสติ, ตโต จ มนเตติ ปโลภิต
นิภขมิตวา ปพพชิสสตี, โส เอว ปพพชิตวา สก
พุททวจน อุกคเหตุวา อธิคตปฏิสมภิตา พุทวา
ติตถียะ มททิตวา ต อธิกรณ วินัจฉินิตวา สาสน
ปคคณทิสสตีตี ฯ

พวกพระเถระไปเชิญติสสมหาพรหมให้ลงมาเกิด

พระเถระเหล่านั้นไปยังพรหมโลก แล้วได้กล่าวคำนี้กะทำวติสสมหาพรหมว่า “ดูก่อนสหายผู้นิรทุกข์ ! ในปีที ๑๘ ถัดจาก ๑๐๐ ปีแต่ปีนี้ไป เสนียดอย่างใหญ่จักเกิดขึ้นในพระศาสนา, และพวกเราได้ตรวจดูมนุษย์โลกและเทวโลกชั้นฉกามาจรทั้งสิ้น ก็มีได้เห็นใครๆ ผู้สามารถ เพื่อจะเชิดชูพระศาสนาได้ คั้นดูตลอดพรหมโลก จึงได้พบ ท่านผู้เจริญ, ดังพวกข้าพเจ้าขอโอกาสท่านลัตบุรุษ ! ขอท่านจงให้ปฏิญญา (แก่พวกข้าพเจ้า) เพื่อเกิดในมนุษย์โลก แล้วเชิดชูพระศาสนาของพระศพลเถิด”.

ติสสมหาพรหมรับปฏิญญาทำให้เกิดในมนุษย์โลก

เมื่อพระเถระทั้งหลาย กล่าวเชิญอย่างนั้นแล้วทำมหาพรหมจึงดำริว่า “ได้ยินว่า เราจักเป็นผู้สามารถเพื่อชำระเสนียด ซึ่งจะเกิดขึ้นในพระศาสนา แล้วเชิดชูพระศาสนา” แล้วเป็นผู้สรรษาร่าเริงบันเทิงใจ ได้ให้ปฏิญญา รับว่า “ดีละ”. พระเถระทั้งหลายพิจารณากิจที่ควรทำนั้นในพรหมโลกเสร็จแล้ว ก็พากันกลับมาอีก.

พวกพระเถระลงทัณฑ์กรรม

แก่พระลิกควะและพระจันทวัชชี

ก็โดยสมัยนั้นแล พระเถระทั้ง ๒ รูปคือ พระลิกควะและพระจันทวัชชีเถระ ยังเป็นพระนวกะอยู่. พระเถระเหล่านั้น เป็นภิกษุหนุ่ม ทรงพระไตรปิฎก บรรลุปฏิสัมภทาลินอาสวะแล้ว เป็นลัทธินิการิกของพระโสณกะ. พระเถระทั้ง ๒ รูปนั้น ไม่ได้มาร่วมระงับอภิกกรรมนั้น. พระเถระทั้งหลาย จึงกล่าวว่า “ดูก่อนอาวุโส ! พวกท่านหาได้เป็นผู้ร่วมคิดของพวกเราในอภิกกรรมนี้ไม่, เพราะเหตุนี้ทัณฑ์กรรมนี้ จงมีแก่พวกท่าน คือ ทำวมหาพรหมชื่อติสสะจักถือปฏิสนธิในเรือนของโมคคลีพรหมณ, บรรดาท่านทั้งสอง รูปหนึ่ง จงชักนำทำวติสสมหาพรหมนั้นมาบวช รูปหนึ่งจงให้เรียนพระพุทพจน์” ดังนี้

เต พรหมโลกิ คนตวา ติสสั มหาพรหมานั
เอตทโวจु ‘สมม มาริส อิตั วสสตสส อุปริ
อฏฐารสเม วสเส สาสเน มหนตั อพพุทึ อุปชชิสสตี,
มยญจ สกัลลั มนุสสลโลกิ ฉกามาจรเทวโลกญจ
โโอลกยมานา กญจึ สาสนั ปคคเหตุุ สมตถั อทิสวา
พรหมโลกิ วิจันนตา ภวนตั อททสาม, สาธุ
สปปุริส มนุสสลโลกิ นิพพตติตวา ทสพลสส สาสนั
ปคคเหตุุ ปฏิญญั เทหิตี ฯ

เอวึ วุตเต มหาพรหมมา ‘อหึ กิริ สาสเน
อุปปนณั อพพุทึ โสเธตวา สาสนั ปคคเหตุุ สมตถเ
ภวิสสามิติ ทฏฐปพภูโจ อุกคคคโค หุตวา สาธูติ
ปฏิสสุณิตวา ปฏิญญั อทาลิ ฯ เถธา พรหมโลกเ
ตั กรณียั ติเรตวา ปุน ปจจาคมิสสุ ฯ

เตน โข ปน สมเยน ลิกควตเถโร จ
จณทวชชิตเถโร จ เทวปี นวกา โหนติ ฯ เต
เถธา ททรภิกขุ ติปิฎกธธา ปตตปฏิสสมภิทา ชีณาสวา
โสณกสส สทฐินิทาริกา ฯ เต ตั อธิกรณั น
สมปาปุกวีสุ ฯ เถธา ตุมเห อาวุโส อมหากั อิมสมึ
อธิกรณเ โน สหายกา อหุตถ, เตน โว อิทั
ทณทกมมึ โหตุ ติสโส นาม มหาพรหมมา
โมคคลีพรหมณสส เคเห ปฏิสนธิ [๓๖] คณทิสสตี
ตั ตุมหากั เอโก นีหริตวา ปพพาเซตฺ, เอโก
พุททวณนั อุกคณหาเปตฺติ วตวา สพเพปิ ยาวตายุกั
จตวา

พระเถระแม่เหล่านั้นทุกๆ รูปมีพระสัพพกามี
เป็นต้น เป็นผู้มฤตมิก รุ่งเรืองแล้วในโลก ดำรง
อยู่จนตลอดอายุแล้วก็ปรินิพพาน เหมือนกองไฟ
ลุกโชติช่วงดับไปแล้วฉะนั้น พระเถระชื่อแม่
เหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้วถึงความเป็นผู้ชำนาญ
แตกฉานในปฏิสัมภิทา ครั้นทำหุตยสังคายนา
ชำระพระศาสนาให้หมดจด ทำเหตุ เพื่อความ
เจริญแห่งพระสัทธรรม แม้ในอนาคตแล้ว ก็เข้า
ถึงอำนาจแห่งความเป็นผู้ไม่เที่ยง ธีรชนทราบ
ความที่สังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นของลามก
ก้าวล่วงได้โดยยากอย่างนี้แล้วก็ควรพากเพียร
เพื่อบรรลุอมตบทที่เป็นบทยั่งยืน ดังนี้แล.

พรรณนาหุตยสังคีติ เป็นอันจบลงแล้วโดยอาการ
ทั้งปวง ด้วยลำดับ คำเพียงเท่านี้.

สพพกามีปฏุกโย เตปิ เถรา มหิทธิกา
อคุติขุณฺหาว โลกมฺหิ ชลิตฺวา ปรีนิพฺพุตา ฯ
หุตยสงฺคหํ กตฺวา วิโสเธตฺวาน สาสนํ
อนาคเตปิ กตฺวาน เหตุํ สหฺมมฺวหฺมมฺยา
ชีณาสฺวา วลีปฺตฺตา ปภินฺนปฏิสฺมฺภิตา
อนิจฺจตาวสํ เถรา เตปิ นาม อุปาคฺตา ฯ
เอวํ อนิจฺจตํ ชมฺมํ ฌตฺวา ทฺวริสฺสมภวํ
ตํ ปตฺตํ วายเม ธีโร ยํ นิจฺจํ อมตํ ปทฺนฺติ ฯ

เอตฺตาวตฺตา สพฺพากาเรน หุตยสงฺคีติวณฺณา
นิฏฺฐิตา โหติ ฯ

เริ่มเรื่องตติยสังคยานา

ติสสมหาพรหมเกิดในมนุษย์โลก

แม้ติสสมหาพรหมแล เคลื่อนจากพรหมโลกแล้วได้ถือปฏิสนธิในเรือน ของโมคคลีพรหมณ์. ฝ่ายพระลิกควเถระ จำเดิมแต่ติสสมหาพรหมนั้นถือปฏิสนธิ ก็เข้าไปบิณฑบาตยังเรือนของพรหมณ์ตลอด ๗ ปี. แม้วันหนึ่ง ท่านก็ไม่ได้ข้าวต้มสักว่าหนึ่งกระวย หรือข้าวสวยสักว่าหนึ่งทัพพี. ก็โดยล่วงไปถึง ๗ ปี ในวันหนึ่ง ท่านได้เพียงคำพูดว่า “นิมนต์โปรดข้างหน้าเถิด เจ้าข้า !”.

ติสโสปี โข มหาพรหฺมา พรหมโลกา จิวฺวา โมคคลีพรหฺมณฺสฺส เคเห ปฏิสนฺธิ อคฺคฺเทสิ ฯ ลิกควตฺเถโรปิ ตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคฺหนโต ปฏฺติ สตฺตวสฺสานิ พรหฺมณฺสฺส เคหํ ปิณฺทาย ปาวีสิ ฯ เอกทิวสฺมปี อุทฺตฺตํ วา ยาคูํ กฺกฺจฺจฺมตฺตํ วา ฆตฺตํ นาลตฺถ ฯ สตฺตณฺนํ ปน วสฺसानํ อจฺจเยน เอกทิวสํ อติจฺฉนฺน ฆนฺเตติ วจฺนมตฺตํ อลตฺถ ฯ

พรหมณ์ผู้บิดาของติสสมหาพรหมพบพระลิกควเถระ

ในวันนั้นนั่นเอง แม้พรหมณ์ทำกิจที่ควรทำบางอย่างภายนอกบ้าน แล้วเดินกลับมา ก็พบพระเถระที่ทางสวน จึงเรียนถามว่า “บรรพชิต ผู้เจริญ ! ท่านได้มายังเรือน ของเราแล้วหรือ ?”.

ตํทิวสฺเมว พรหฺมโณปิ พหิทฺธา กิณฺจิกฺกรณียํ กตฺวา อาคจฺฉนฺโต ปฏิปฺเถ เถโร ทิสฺวา โภ ปพฺพชิต อมฺหากํ เคหํ อาคมิตฺถาติ อาท ฯ

พระเถระ : เออ เราได้ไปแล้ว พรหมณ์ !

อาม พรหฺมณฺ อคฺมิมาติ ฯ

พรหมณ์ : ท่านได้อะไรบ้างหรือ ?

อปี กิณฺจิจิ ลภิตฺถาติ ฯ

พระเถระ : เออ ได้ พรหมณ์ !

อาม พรหฺมณฺ ลภิมฺมาติ ฯ

พรหมณ์นั้น ไปยังเรือนแล้วถามว่า “ใครได้ให้อะไรๆ แก่บรรพชิต นั้นบ้างหรือ”.

โส เคหํ คนฺตฺวา ปุจฺฉิ ‘อปี ตสฺส ปพฺพชิตสฺส กิณฺจิจิ อทฺถาติ ฯ’

พวกชนในเรือนตอบว่า “ไม่ได้ให้อะไรๆ”.

[๓๗] น กิณฺจิจิ อทฺมมาติ ฯ

โมคคลีพรหมณ์คอยจับมูสาของพระเถระ

ในวันที่ ๒ พรหมณ์นั่งอยู่ที่ประตูเรือนนั่นเอง ด้วยคิดว่า “วันนี้ เราจักข่มขู่บรรพชิตด้วยการกล่าวเท็จ”. ในวันที่ ๒ พระเถระ ก็ไปถึงประตูเรือนของพรหมณ์. พรหมณ์พอเห็นพระเถระ ก็พูดอย่างนี้ว่า “วานนี้ ท่านไม่ได้ทำอะไร ในเรือนของข้าพเจ้าเลย ก็บอกว่า ได้ การกล่าวเท็จควรแก่ท่าน หรือหนอ ?”.

พรหฺมโณ ทฺตฺติยทิวเส ฆรทฺวาเรเวว นิสฺสิทฺติ ‘อชฺช ปพฺพชิตํ มุสฺวาเวเทน นิคฺคฺคฺคฺสฺสํมิตฺติ ฯ เถโร ทฺตฺติยทิวเส พรหฺมณฺสฺส ฆรทฺวารํ สฺมปฺตฺโต ฯ พรหฺมโณ เถโร ทิสฺวา ว เวมมาท ตฺมฺเห ทฺตฺติโย อมฺหากํ เคเห กิณฺจิจิ อลทฺธาเยว ลภิมฺมาติ อโวจฺจฺตฺถ, วฏฺฏฺติ นุโข ตฺมฺหากํ มุสฺวาวาโทติ ฯ’

พระเถระพูดว่า “พราหมณ์ ! ในเรือนของท่าน เราไม่ได้แม้เพียงคำพูดว่า นิมนต์โปรดข้างหน้าเกิดตั้งนี้ ถึง ๗ ปี วานนี้ ได้เพียงคำพูดว่า นิมนต์โปรดข้างหน้าเกิด เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงได้พูดอย่างนี้ หมายถึงเอาการปฏิสังขรณ์นั้น”.

โมคคลีพราหมณ์เลื่อมใสในพระเถระ

ฝ่ายพราหมณ์คิดว่า “สมณะเหล่านี้ ได้แม้เพียงการปฏิสังขรณ์ก็ยิ่งสรรเสริญว่า ‘ได้’ (ถ้า) ได้ของที่ควรเคี้ยว ควรบริโภคอะไรอย่างอื่นแล้ว ทำไมจักไม่สรรเสริญเล่า”, พราหมณ์เลื่อมใสอย่างนี้แล้ว จึงสั่งให้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง และกับข้าวที่ควรแก่ภิกษานั้นจากภัตที่เขาจัดไว้เพื่อตน แล้วเรียนว่า “ท่านจักได้ภิกษานิดนี้ทุกๆ เวลา”. จำเดิมแต่วันรุ่งขึ้น พราหมณ์นั้นได้เห็นความสงบเรียบร้อยของพระเถระผู้เข้าไปอยู่ ก็ยิ่งเลื่อมใสขึ้นแล้วขอรับรองพระเถระ เพื่อต้องการให้ทำภัตกิจในเรือนของตนตลอดกาลเป็นนิตย์. พระเถระรับนิมนต์แล้วก็ทำได้ทำภัตกิจทุกวันๆ เมื่อจะกลับ ก็ได้ แสดงพระพุทธรูปบ้าง เล็กน้อย จึงกลับไป.

พระลิกควเถระเริ่มสนทนาปราศรัยกับติสสมาณพ

มาณพเมื่อนั้นแล มีอายุได้ ๑๖ ปีเท่านั้น ก็ได้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท. คนอื่นใครๆ จะนั่งหรือนอนบนอาสนะหรือที่นอนของสัตว์ผู้บริสุทธ์ ซึ่งมาจาก พรหมโลก ย่อมไม่ได้. เวลาใด ติสสมาณพนั้นไปเรือนของอาจารย์ เวลานั้นพวกคนใช้ก็เอาผ้าขาว คลุมเตียงและตั้งของเขาห้อยไว้. พระเถระดำริว่า “บัดนี้ เป็นกาลที่จะให้มานพวชได้ และเราก็มาที่นี้มานานแล้ว ทั้งการพูดจาอะไรๆ กับมาณพ ก็มิได้เกิดขึ้น เอาเถิด บัดนี้การพูด (กับมาณพนั้น) จักเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยบัลลังก์ (ของเขา) ด้วยอุบายอย่างนี้”. ท่านจึงไปเรือน (ของมาณพนั้น) แล้วอธิษฐานให้อาสนะอะไรๆ อย่างอื่น ในเรือนนั้นไม่ปรากฏ ยกเว้นแต่บัลลังก์ของมาณพ. คนในเรือนของพราหมณ์ เห็นพระเถระแล้ว เมื่อไม่เห็นที่นั่งอะไรๆ อย่างอื่น ก็ได้ไป

เถโร อาห ‘มยฺ พฺราหมณ ตุมหากิฺ เคเห สตต วสุธานี อติจฺฉณตฺติ วจนมตฺตมปิ อลภิตฺวา หิโยโย อติจฺฉณตฺติ วจนมตฺตํ ลภิมฺหา, อเถตํ ปฏิสฺนถารุ ปฺปาทาย เวมวโจจฺมุหตฺติ ฯ

พฺราหฺมโณปิ จินฺตลฺลิตฺติ อิมฺ ปฏิสฺนถารมตฺตมปิ ลภิตฺวา ลภิมฺหาติ ปสฺสนนฺติ, อญฺญํ กิณฺจิจิ ขาทนียํ โภชนียํ ลภิตฺวา กสฺมา น ปสฺสนนฺตฺติ, เอวํ ปสฺสิตฺวา อตฺตโน อตฺตถาย ปฏิยาทิตภตฺตโต กฏฺจจฺจกฺกขิํ ตทูปิยญฺจ พยญฺชนํ ทาเปตฺวา อิมํ ภิกฺขุํ สพฺพกาลํ ตุมฺहे ลภิสฺสธตฺติ อาห ฯ โส ปุนทิวสโต ปฏฺติ อุตฺตงฺกมฺนตฺสสเถรสฺส อุตฺตมํ ทิสฺวา ภิโยโยโส มตฺตตาย ปสฺสิตฺวา เถโร นิจฺจกาลํ อตฺตโน ชเว ภตฺตวิสฺสคฺคฺครณตฺตถาย ยาจิ ฯ เถโร อธิวาเสตฺวา ทิวเส ทิวเส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา คจฺฉนฺโต โถกํ โถกํ พุทฺทวจนํ กเถตฺวา คจฺฉนฺติ ฯ

โสปิ โข มาณวโก โสฬสวสุทฺเทสิโกเยว ตินฺณญํ เวทานํ ปารคฺคู อโหสิ ฯ พฺรหฺมโลโกโต อากตฺสสฺส สุตฺตสฺสตฺตสฺส อาสเน วา สยเน วา อญฺโฆ โกจิ นิสฺซชิตฺตา วา นิพฺชชิตฺตา วา นตฺถิ ฯ โส ยทา อัจฺฉริยชฺรํ คจฺฉนฺติ ตทาสุสฺส มญฺจปีจํ เสเตน วตฺเถน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ลคฺเคตฺวา จเปนฺติ ฯ [๓๘] เถโร จินฺตลฺลิตฺติ ‘สมฺมโยทานิ มาณวกํ ปพฺพาเชตฺตุ, จิรญฺจ เม อิทาคจฺฉนฺตสฺส น จ กาจิ มาณวเกน สทฺธิ กถา อุตฺตปฺชชิตฺติ, หนทฺทานิ อิมินา อุตฺตาเยน ปลลฺงกํ นิสฺสสาย อุตฺตปฺชชิสฺสตีติ ฯ เคหํ คนฺตฺวา ยถา ตสฺมี เคเห จเปตฺวา มาณวกสฺส ปลลฺงกํ อญฺญํ น กิณฺจิจิ อาสนํ ทิสฺสตี ตถา อธิฏฺฐาจาลิ ฯ พฺราหฺมณสฺส เคหชโน เถโร ทิสฺวา อญฺญํ กิณฺจิจิ

ลาดบัลลังก์ของมานพถวายพระเถระ. พระเถระก็นั่งบนบัลลังก์. ฝ่ายมานพแลก็กลับมาจากเรือนของอาจารย์ ในขณะที่นั้นตนเองเห็นพระเถระ นั่งอยู่บนบัลลังก์ของตน ก็โกรธ เสียใจ จึงพูดว่า “ใครให้ปูบัลลังก์ของเราแก่สมณะ?”. พระเถระทำภักติกจเสร็จแล้ว เมื่อมานพมีความดูร้ายสงบลงแล้วจึงได้พูดอย่างนี้ว่า “ดูก่อนมานพ ก็เธอรู้อันต่ออะไรๆ บ้างหรือ?”. มานพเรียนว่า “ข้าแต่บรรพชิตผู้เจริญ! ในเวลานี้ เมื่อข้าพเจ้าไม่รู้มนต์คนอื่นใครเล่าจึงจักรู้ได้” ดังนี้แล้ว ก็ (ย่อน) ถามพระเถระว่า “ก็ ท่านเล่า รู้มนต์หรือ?”. พระเถระพูดว่า “จงถามเถิดมานพ ท่านถามแล้วอาจะรู้ได้”.

อาสน์ อปสสนโต มาณวกสส ปลลงกั อตถริตวา เถรสส อทาลี ฯ นิสิตี เถโร ปลลงเก ฯ มาณวโกปิ โข ตังณเวยว อาจริยฆรธา อากมม เถร อตตโน ปลลงเก นิลินนั ทิสวา กุปีโต อนตตมโน โภ มม ปลลงกั สมณสส ปญญาเปสตี อาท ฯ เถโร ภตตกิจจั กตวา วุปสนเต มาณวกสส จณตักภาเว เอวมาท ‘กั ปน ตวั มาณวก กิณจิ มนตัง ซานาสตี ฯ มาณโว ‘โภ ปพพชิต มยิทานิ มนเต อชานนเต อญเเย เก ซานิสสนตตีติ วตวา เถร ปุจฉิ ‘ตุมเห ปน มนตัง ซานาถาติ ฯ ปุจฉ มาณว ปุจฉิตวา สกุกา ซานิตุนตี ฯ

ติสสมทานพถามปัญหากับพระเถระ

ครั้งนั้นแล มานพได้ถามพระเถระในข้อที่เป็นปม (ลับซับซ้อน) ซึ่งมีอยู่ในไตรเพท พร้อมทั้งนิษัณทศาสตร์ ญาณศาสตร์ พร้อมทั้งอักษร ประเภทมีอิทธิพลเป็นที่ทำซึ่งมานพเอง แม้ทั้งอาจารย์ของเขาก็ไม่เห็นนัย ด้วยตนเอง.

พระเถระ แม้ตามปกติก็เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท และบัดนี้ก็ได้รับบรรลุปฏิสัมภिता เพราะเหตุนี้ ในการแก้ปัญหาล่าช้านี้ จึงไม่หนักสำหรับท่าน ดังนั้น ท่านจึงแก้ปัญหาล่าช้านี้ ในขณะที่นั้นตนเอง แล้วได้พูดกะมานพว่า “ดูก่อนมานพ ท่านถามเรามากพอแล้วคราวนี้แม้เราก็ตถามปัญหาคะเธอสักข้อหนึ่ง เธอจักพยากรณ์แก่เราไหม”. มานพเรียนว่า “ข้าแต่บรรพชิตผู้เจริญ! จงถามเถิด ขอรับกระผมจักแก้”.

อถโย มาณโว ติสฺส เวเทสฺส สนิมณฺฑกุญฺเญสฺส สากุขรปฺภเทสฺส อิติหาลปญฺจเมสฺส, ยานิ คณฺจิจฺจานานิ, เยสํ นยํ เนว อตตนา ปสฺสตี นาปิสฺส อาจริโย อททส, เตสฺ เถรํ ปุจฉิ ฯ

เถโร ปกตียาปิ ตินฺณํ เวทานํ ปารคฺ, อิทานิ ปน ปฏิสมภิตปฺปโต, เตนสฺส นตฺถิ เตสํ ปญฺหานํ วิสซชเน ภาโรตี ตาวเทว เต ปญฺเห วิสซชตฺวา มาณโว อาท ‘มาณว อหํ ตยา พหุ ปุจฉิตโต, อหฺมปีทานิ ตํ เอกํ ปญฺหํ ปุจฉามิ พุยากริสฺสตี เมตี ฯ [๓๙] อาม โภ ปพพชิต ปุจฉ พุยากริสฺสามีตี ฯ

พระลิกควเถระถามปัญหากับมานพ

พระเถระจึงถามปัญหานี้ในจิตตมกว่า “จิตของบุคคลใดเกิดขึ้นอยู่ ไม่ดับ จิตของบุคคลนั้น จักดับ ไม่เกิดขึ้น, ก็อีกอย่างหนึ่ง จิตของบุคคลใด จักดับ ไม่เกิดขึ้น จิตของบุคคลนั้น เกิดขึ้นอยู่ไม่ดับ?”.

เถโร จิตตยเมเก อิมํ ปญฺหํ ปุจฉิ ‘ยสฺส จิตตํ อฺปปชชตี น นิจฺจมตี ตสฺส จิตตํ นิจฺจมิตฺสตี นฺุปฺปชชิตฺสตี ยสฺส วา ปน จิตตํ นิจฺจมิตฺสตี นฺุปฺปชชิตฺสตี ตสฺส จิตตํ อฺปปชชตี น นิจฺจมตีติ ฯ

มานพไม่สามารถจะกำหนด (ข้อปัญหา) ทั้งเบื้องบน หรือเบื้องต่ำได้ จึงเรียนถามว่า “ข้าแต่บรรพชิตผู้เจริญ ! นี่ชื่อมนต์อะไร ?”.

พระเถระ : นี่ชื่อ พุทฺทมนต์ มานพ !

มานพ : ท่านผู้เจริญ ! ก็ท่านอาจให้พุทฺทมนต์นี้ แก่กระผมได้ไหม

พระเถระ : อาจให้แก่บุคคล ผู้ถือบวรพชาอย่างที่เราถือ มานพ !

มาณโว อุทฺธํ วา อโธ วา หริตุํ อสกุโกนโต
กิณนาม โภ ปพฺพชิต อิณฑิ อาห ฯ

พุทฺทมฺนโต นามายํ มาณวาติ ฯ

สกุกา ปนายํ โภ มยฺหฺมปิ ทาทฺนฺติ ฯ

สกุกา มาณว อมฺเหติ คหิตปพฺพชฺชํ คณฺหนตฺสส
ทาทฺนฺติ ฯ

ติสสมานพขออนุญาตมารดาบิดาบวชเพื่อเรียนมนต์

ต่อจากนั้น มานพเข้าไปหามารดาบิดาแล้วพูดว่า “บรรพชิตรูปนี้ ย่อมรู้พุทฺทมนต์ และท่านก็ไม่ให้แก่ผู้ที่ไม่บวชอยู่ในสำนักของท่าน ฉันจักบวชในสำนักของท่านนั้นแล้วเรียนเอามนต์”. คราวนั้น มารดาบิดาของเขาลำคัญอยู่ว่า “ลูกของเราแม้บวชแล้วจงเรียนมนต์เถิด ครั้นเรียนแล้วก็จักกลับมาบ้านอีก” ดังนี้ จึงอนุญาตว่า จงเรียนเถิด ลูก !”.

พระเถระบอกกรรมฐาน คืออาการ ๓๒ ก่อนแล้ว ให้เด็กบวรพชา. ติสสสามเณรนั้น ทำกรรมฐานในกรรมฐานนั้นอยู่ ต่อกาลไม่นานนัก ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล.

ตโต มาณโว มาตาปิโตร อุปสงฺกมิตฺวา อาห
‘อโย ปพฺพชิตํ พุทฺทมฺนเต นาม ชานาติ น จ
อตฺตโน สนฺติเก อปพฺพชิตฺสส เทติ อหํ เอตฺส
สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา มนฺตํ อุกคณฺหิตฺสสามิตฺติ ฯ
อถสฺส มาตาปิโตร ‘ปพฺพชิตฺวาปิ โน ปฺตโต มนฺเต คณฺหาตุ,
คเหตฺวา ปุณฺคามิสฺสตีติ มณฺณมานา คณฺห ปฺตฺตาติ
อนฺุชานีสุ ฯ

เถโร ทารกํ ปพฺพาเซตฺวา ทฺวตฺตีสาการกมฺมฺกุจฺจํ
ดาว อาจิกฺขิ ฯ โส ตตฺถ ปริกมฺมํ กโรนฺโต
นจิริสฺเสว โสตาปตฺติผลเ ปตฺติกุจฺจาลิ ฯ

พระเถระส่งสามเณรติสสะ ไปยังสำนักพระจันทวัชชีเถระ

ลำดับนั้น พระเถระดำริว่า “สามเณร ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้วบัดนี้ เธอไม่ควรจะเคลื่อนจากพระศาสนา ก็ถ้าเราจะสอนกรรมฐานแก่เธอให้ยิ่งขึ้นไป เธอก็จะพึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ จะพึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย เพื่อจะเรียนพระพุทฺธพจน์ บัดนี้ ก็เป็นเวลาที่จะส่งเธอไปยังสำนักของพระจันทวัชชีเถระ”.

ลำดับนั้น พระเถระก็พูดกะสามเณรนั้นว่า “มานี่นะ สามเณร! เธอจงไปยังสำนักของพระเถระ เรียนเอาพระพุทฺธพจน์เถิด จงถ้ามถึงความไม่มีโรคตามคำสั่งของเรา และจงเรียนอย่างนี้ว่า ‘พระอุปัชฌายะ

ตโต เถโร จินฺเตสิ ‘สามเณโร โสตาปตฺติผลเ
ปตฺติกุจฺจิตฺ, อภพฺโพทานิ สาสนโต นีวตฺติตฺตุํ, สเจ
ปนฺสสาหํ กมฺมฺกุจฺจํ วทฺเตตฺวา กเถยฺยํ, อรหฺตฺตํ
ปาปุณฺณเยย, อปฺโปสฺสกุโก ภาเวยฺย พุทฺธวจฺจํ คเหตฺตุ,
สมโยทานิ นํ จณฺทวชฺชิตฺเถรสฺส สนฺติกํ เปเสตฺนฺติ ฯ

ตโต นํ อาห ‘เอहि ตฺวํ สามเณร เถรสฺส
สนฺติกํ คณฺตฺวา พุทฺธวจฺจํ อุกคณฺห, มม วจฺเณน
อาโรคฺยํ ปุจฺจ [๔๐] เอวญฺจ วเทหิ ‘อุปชฺฌายโ มํ
ภนฺเต ตฺมหากํ สนฺติกํ ปหิณฺตี, โภ นาม เต

(ของกรรม) ส่งกรรมมายังสำนักของใต้เท้า ขอรับ !
เมื่อท่านถามว่า ‘พระอุปัชฌายะ ของเธอชื่ออะไร ?’
ฟังเรียนว่า ‘ชื่อพระลิตควะ ขอรับ’ เมื่อท่านถามว่า
‘ฉัน ชื่ออะไร ?’ ฟังเรียนอย่างนี้ว่า ‘พระอุปัชฌายะ
ของกรรม รู้จักชื่อของใต้เท้า ขอรับ !’”

อุปัชฌายะติ จ วุตเต, ลิตควตเถโร นาม ภนเตติ
วเทยยาสิ ‘อหัง โก นามาติ วุตเต, เอวัง วเทยยาสิ
‘มม อุปัชฌายะ ภนเต ตุมหากัง นามัง ชานาตีติ ฯ’

สามเณรตีสสะไปอยู่ในสำนักของพระจันทวัชชีเถระ

สามเณรตีสสะรับว่า “ดีละ ขอรับ !” แล้วกราบ
ไหว้ทำประทักษิณพระเถระแล้ว เดินทางไปยังสำนักของ
พระจันทวัชชีเถระโดยลำดับ ไหว้แล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง. พระเถระพูดว่า “สามเณร ! เธอมาจาก
ไหน ?”

สามเณร : พระอุปัชฌายะส่งกรรมมายังสำนัก
ของใต้เท้า ขอรับ.

พระเถระ : พระอุปัชฌายะของเธอ ชื่ออะไร ?

สามเณร : ชื่อพระลิตควเถระ ขอรับ !

พระเถระ : ฉันชื่ออะไร ?

สามเณร : พระอุปัชฌายะของกรรม รู้จักชื่อ
ของใต้เท้า ขอรับ !

พระเถระ : จงเก็บบาตรและจีวรเสีย ในบัดนี้เถิด.

สามเณร : ดีละ ขอรับ !.

เอวัง ภนเตติ โข ติสโส สามเณโร เถโร
อภิวาเทตวา ปทกขิณัง กตวา อนุப்புพเพณ จณทวชชิตเถรสส
สนตัง กัณตวา วนทิตวา เอกมณตัง อฏฐาสิ ฯ
เถโร ‘สามเณร กุโธ อาคโตสตีติ อาห ฯ’

อุปัชฌายะ มัง ภนเต ตุมหากัง สนตัง ปหิณตี ฯ

โก นาม เต อุปัชฌายะติ ฯ

ลิตควตเถโร นาม ภนเตติ ฯ

อหัง โก นามาติ ฯ

มม อุปัชฌายะ ภนเต ตุมหากัง นามัง ชานาตีติ ฯ

ปตตจิวรัทานิ ปฏิสาเมหิตี ฯ

สาธุ ภนเตติ ฯ

สามเณรตีสสะปฏิบัติกิจวัตรตามระเบียบพระวินัย

สามเณรเก็บบาตรและจีวรแล้วในวันรุ่งขึ้นก็ปิด
กวาดบริเวณ แล้วเข้าไปตั้งน้ำฉันและไม้ชำระฟันไว้.

พระเถระปิดกวาดสถานที่ที่สามเณรกวาดซ้ำอีก,
เท่านั้นทั้งแล้วนำน้ำอื่นมาไว้ และนำไม้ชำระฟันนั้น
ออกเสีย แล้วถือเอาไม้ชำระฟันอื่น. พระเถระทำอยู่
อย่างนี้ถึง ๗ วัน ในวันที่ ๗ จึงถาม (สามเณร) ซ้ำอีก
สามเณรก็เรียนท่านซ้ำอีกเช่นกันที่กล่าวมาแล้วในก่อน
นั้นแล.

สามเณโร ปตตจิวรั ปฏิสาเมตวา ปุนทิวเส
ปริเวณัง สมนชชิตวา อุทกทนต์โปณัง อุปฏฐาเปสิ ฯ

เถโร สมนชชนฏฐาณัง ปุน สมนชชิต, ตัง อุทกั
จทเทตวา อณณัง อุทกั อาหริ ตณจ ทนตกฏฐัง
อปเนตวา อณณัง ทนตกฏฐัง คณทิ ฯ เอวัง สตต
ทิวสาณิ กตวา สตตเม ทิวเส ปุน ปุจฉิ ฯ
สามเณโร ปุนปิ ปปุพเพ กถิตสทิสเมว กเถสิ ฯ

พระจันทวัชชีเถระให้สามเณรติสสะเรียนพุทธพจน์

พระเถระรู้ได้ดีว่า ‘พราหมณ์คนนี้ เป็นผู้ว่าง่าย หนอ จึงถามว่า ‘เธอมาเพื่อประสงค์อะไร ?’. สามเณรเรียนว่า “เพื่อประสงค์จะเรียนพระพุทธพจน์ ขอรับ !”. พระเถระสั่งว่า “เธอจงเรียนในบัดนี้เถิด สามเณร !” จึงเริ่มให้เรียนพระพุทธพจน์ ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นไป.

เถโร สุวโจ วตายํ พราหมโณติ สณฺขานิตฺวา ‘กิมตถํ อาคโถสฺสิติ อาท ๖ พุทฺธวจนํ อุกฺคณฺหนตฺถาย ฆนฺเตติ ๖ เถโร ‘อฺคฺคณฺหทานิ สามเณรํวติ วตฺวา ปุณฺทิวสฺสโต ปฏฺติ พุทฺธวจนํ ปฏฺจเปลิ ๖

สามเณรติสสะเรียนพุทธพจน์พร้อมทั้งอรรถกถา

ติสสะ ทั้งที่ยังเป็นสามเณรเที่ยว เรียนเอา พระพุทธพจน์ทั้งหมด พร้อมทั้งอรรถกถา เว้นพระวินัยปิฎก. ก็ในเวลาอุปสมบทแล้วยังไม่ได้พรรษาเลย ได้เป็นติปิฎกธรร (ผู้ทรงไตรปิฎก). พระอาจารย์และพระอุปัชฌายะ มอบพระพุทธพจน์ทั้งสิ้นไว้ ในมือ ของพระโมคคัลลิตุสสะแล้ว ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุก็ปริณิพพาน.

ฝ่ายพระโมคคัลลิตุสสะเถระ เจริญกรรมฐานแล้ว บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในสมัยต่อมา บอกสอนพระธรรม และพระวินัย แก่ภิกษุเป็นอันมาก.

ติสฺสโส สามเณโรว หุตฺวา จเปตฺวา วินยปิฎกํ สพุทฺธํ พุทฺธวจนํ อุกฺคณฺหิติ สพุทฺธิ อฏฺฐจกฺกถาย ๖ อุปสมฺปนฺนกาเล ปน อวสฺสลิโกว สมนานิ ติปิฎกธโร อโหสิ ๖ [๔๑] อัจริยฺชฎายา โมคฺคสิปฺตฺตติสฺสตุ-เถรสฺส หตฺเถ สกฺลํ พุทฺธวจนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ยาวตายุกํ จตฺวา ปริณิพฺพายิสฺสุ ๖

โมคฺคสิปฺตฺตติสฺสตุเถโรปิ อปเรน สมเยน กมฺมฏฺจจันํ วทฺเตตฺวา อรหตฺตํ ปตฺโต พหุณฺ ธรรมวินยํ วาเจลิ ๖

พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช

ก็โดยสมัยนั้นแล พระเจ้าพินทุสาร มีพระราชโอรส ๑๐๑ พระองค์. พระเจ้าอโศกทรงสั่งให้สำเร็จโทษ พระราชโอรสเหล่านั้นเสียทั้งหมด ยกไว้แต่ เจ้าติสสกุमारผู้ ร่วมพระมารดาเดียวกับพระองค์. ท้าวเธอ เมื่อสั่งให้ สำเร็จโทษ ยังมีได้ทรงอภิเษกเลย ครองราชย์อยู่ถึง ๔ ปี ต่อล่วงไปได้ ๔ ปี ในปีที ๑๔ ถัดจาก ๒๐๐ ปี แต่ปี ปริณิพพานของพระตถาคตมา จึงทรงถึงการอภิเษกเป็น เอกราชในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

เตน โข ปน สมเยน พินฺทุสารสฺส เอกสฺตํ ปุตฺตา อเหตุํ ๖ เต สพุทฺเพ อโสโก อตฺตนา สพุทฺธิ เอกมาติกํ ติสฺสกุमारํ จเปตฺวา ฆาเตสิ ๖ ฆาเตนฺโต จตฺตาริ วสฺसानิ อนภิสฺสิตฺโตว รชฺชํ กาเรตฺวา จตฺนุนํ วสฺसानํ อจฺเจเนน ตถาคตฺสส ปริณิพฺพานโต ทฺวิณฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ อฏฺฐารสเม วสฺเส สกฺลชมฺพุทฺธิเป เอกรชฺชชาติเสกํ ปาปุณฺนิ ๖

พระราชอำนาจแม่ไปเบื้องบนเบื้องต่ำ ประมาณ ๑ โยชน์

ก็ด้วยอานุภาพแห่งการทรงอภิเษกของท้าวเธอ พระราชฤทธิ์ทั้งหลายเหล่านี้ ได้มาแล้ว.

พระราชอำนาจแม่ไปภายใต้มหาปฐพีประมาณหนึ่ง โยชน์ ในอากาศเบื้องบน ก็เหมือนกัน. พระราชาทรงมี พระศรัทธาเกิดแล้วในพระศาสนา ได้ทรง (แบ่ง) น้ำ ๘ หม้อ จากน้ำดื่ม ๑๖ หม้อ ที่พวกเทวดานำมาจากสระ อโนดาตวันละ ๘ หาบ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์. ถวายแก่ ภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงพระไตรปิฎก ประมาณ ๖๐ รูป (วันละ) ๒ หม้อ. พระราชทานแก่พระนางอสนิมิตตา ผู้เป็นพระอัครมเหสี (วันละ) ๒ หม้อ. พระราชทานแก่ เหล่าสตรีนักฟ้อน ๑๖,๐๐๐ นาง (วันละ) ๒ หม้อ. ทรง ใช้สอยด้วยพระองค์เอง (วันละ) ๒ หม้อ. กิจคือการ ชำระพระทนต์ และการชำระฟันทุกๆ วันของพระราชอา พระมเหสี ของเหล่าสตรีนักฟ้อนหนึ่งหมื่นหกพันนาง และของภิกษุประมาณหกหมื่นรูป ย่อมสำเร็จได้ ด้วยไม้ ชำระฟันชื่อนาคลดา อสนิท อ่อนนุ่ม มีรส ซึ่งมีอยู่ใน ป่าหิมพานต ที่เทวดาทั้งหลายนั่นเอง นำมาถวายทุกๆ วัน.

อนึ่ง เทวดาทั้งหลายนำมามะขามป้อมที่เป็นพระ ไอสถ สมอที่เป็นพระไอสถ และมะม่วงสุกที่มีสีเหมือน ทองซึ่งสมบุรณ์ด้วยกลิ่นและรส มาถวายแต่พระราชอา พระองค์นั้น ทุกๆ วัน เหมือนกัน. ยังได้นำพระภุชญาทรง พระภุชญาหมเบญจพรรณ ผ้าเช็ดพระหัตถ์ที่มีสีเหลือง และน้ำทิพย์บาน จากสระฉัททันต์มาถวายทุกวัน เหมือน อยู่นั้น.

ส่วนพญานาคทั้งหลาย ก็นำเครื่องพระสุคันธ์ สำหรับสนานพระเศียร พระสุคันธ์สำหรับไล้พระวรกาย ผ้ามีสีคล้ายดอกมะลิ ที่มีได้ทอด้วยด้าย เพื่อเป็นพระภุชญาหม และยาหยอดพระเนตรที่มีค่ามาก จากนาคพิภพ มาถวาย แต่พระราชอาพระองค์นั้น ทุกๆ วัน เช่นกัน.

นกแขกเต้าทั้งหลาย ก็คาบข้าวสาลีเก่าพันเกวียน ที่เกิดเองในสระฉัททันต์นั้นแล มาถวายทุกๆ วัน. นกทั้งหลายก็เกล็ด (แทะ) ข้าวเหล่านั้น ให้หมดเกลบและรำ. ข้าวสารที่หัก แม้มเมล็ดเดียว ก็ไม่มี. ข้าวสารนี้แล ถึง

อภิเสกานุกาเวน จสฺส อีมา ราชิตุโย อาคตา ฯ

มหาปจฺรียา เหมฺจฺจา โยชนปฺปมาเณ อาณา ปวตฺตติ, ตถา อุปริ อากาเส ฯ อโนตฺตตททโต อฏฺฐติ กาเซทิ โสฬส ปาณียฆเณ ทิวเส ทิวเส เทวตา อาหารนฺติ, ยโต สาสเน อุปฺปนฺนสทฺโธ หุตฺวา อฏฺฐิ ฆเณ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทาลิ ฯ เทว ฆเณ สฏฺฐิมตฺตานํ ติปิฎกธฺรณํ ภิกฺขุณฺํ ฯ เทว ฆเณ อคฺคมเหลิยา อสนฺธิมิตฺตาย ฯ เทว ฆเณ โสฬสนฺนํ นาฏกิตฺถิสฺสทฺสณํ ฯ เทว ฆเณ อตฺตนา ปรีภุชฺชิ ฯ เทวตาเอว หิมวฺนเต นาคลตาทนฺตกฏฺจนฺนาม อตฺถิ ลินฺทํ มุทฺกํ รลวณฺต์ ตํ ทิวเส ทิวเส อาหารนฺติ, เยน รหมฺโย จ มเหลิยา จ โสฬสนฺนญจ นาฏกิตฺถิสฺสทฺสณํ สฏฺฐิมตฺตานญจ ภิกฺขุสฺสทฺสณํ เทวสิกํ ทนฺตโปณกิจจํ นิปฺปชฺชติ ฯ

เทวสิกเมว จสฺส เทวตา อคทามลกํ อคทหริตฺกํ สุวณฺณวณฺณญจ คนฺธรสฺสมปฺนฺนํ อมฺพปุกํ อาหารนฺติ ฯ [๔๒] ตถา ฉนฺทนฺตททโต ปญจวณฺณํ นิवासนปารุปนํ ปิตกวณฺณํ หตฺถปฺญณฺนปฏฺกํ ทิพฺพญจ ปานกํ อาหารนฺติ ฯ

เทวสิกเมว ปนฺสฺส สีสฺนทานคฺนฺธํ อนุเลปนคฺนฺธํ ปารุปนตถาย อสฺสุดมยิกํ สุมฺนปฺปมฺปฏฺฏํ มหารทฺถญจ อมฺขณฺํ นาคภวณฺโต นาคราชาโน อาหารนฺติ ฯ

ฉนฺทนฺตทเทว อฏฺฐิตฺสสฺส สาลิโน นว วาฬสฺสทฺสณนิ ทิวเส ทิวเส สุวกา อาหารนฺติ ฯ มูลิกา นิตฺถุสฺสกเณ กโรนฺติ ฯ เอโกปี ชนฺตตณฺฑุโล น โหติ ฯ รหมฺโย สพฺพภุชฺจาเนสุ อยเมว ตณฺฑุโล ปรีภกํ คจฺจติ ฯ

ความเป็นพระกระยาหารเสวยแห่งพระราชานี้ทุกสถาน. ตัวผึ้งทั้งหลายก็ทำน้ำผึ้ง. พวกหมีกิชนพื้นมาไว้ที่โรงครัว. พวกนกการเวกก็บินมาร้องส่งเสียงอย่างไพเราะ ทำพิธีกรรม ถวายแด่พระราชาน.

มธุมกชีกา มธู กโรนติ ฯ กมมารสาลาสุ อจฉา กฐลฺ ปทรนติ ฯ กรวิกสกุณา อาคนตวา มธฺรสฺสรฺ วิภูชนตา รณฺเณ พลิกมมฺ กโรนติ ฯ

พระเจ้าอโศกรับสั่งพญากาฬนาครณมิต พระพุทเจ้าให้ดู

พระราชาทรงประกอบด้วยราชฤทธิเหล่านี้ วันหนึ่งได้ทรงส่งเครื่อง พันธนาการไซ้ทองคำ อัญเชิญพระยากาฬนาคราช ผู้มีอายุได้กัปหนึ่ง ท้นเห็นพระรูปโฉมของพระพุทเจ้า ๔ พระองค์ ให้ขณดนั่งเหนือบัลลังก์อันควรค่ามาก ภายใต้พระเศวตฉัตร แล้วทรงบูชาด้วยบุปผชาติอันเกิดในน้ำและเกิดบนบก หลายร้อยสี และด้วยสุวรรณบุปผชาติทั้งหลาย ทรงแหวดวงโดยรอบด้วยนางพ็อน ๑๖,๐๐๐ นาง ล้วนแต่ล้าอางค้ประดับด้วยเครื่องอลังการครบถ้วน แล้วจึงมีพระราชดำรัสว่า “ขอเชิญท่าน จงกระทำพระรูปโฉมของพระสัมมาสัมพุทเจ้า ผู้มีพระญาณไม่มีที่สิ้นสุด ทรงประกาศ พระสัทธรรมจักรอันประเสริฐ ให้มาสู่คลองแห่งนัยน์ตาเหล่านี้ของข้าพเจ้าก่อนเกิด” ดังนี้ เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็น พระรูปโฉมของพระสัมมาสัมพุทเจ้า อันพระยากาฬนาคราชนั้น ทรงณรมิต ดุจพื้นน้ำอันประดับแล้วด้วยดอกกมลดอกอุบลและดอกบุณฑริกอันบานสะพรั่ง เพราะความที่พระรูปโฉมณรมิตนั้น ประกอบด้วยลิริคือลักษณะแห่งพระมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ซึ่งประดับด้วยอัญมณีชุนะ ๘๐ อันบังเกิดด้วยพระบุญญาภาพ แผ่กระจายไปทั่วพระสกลสระ หรือมีฉะนั้นก็ดุจท้องฟ้าอันเรืองรองด้วยความงามระยิบระยับแห่งกลุ่มข่ายรัศมีหมู่ดารา มีพระเศียรส่วนพระ กระหม่อมงามดุจสีทองคำธรรมชาติสุกปลั่งด้วยพระเกตุมาลา ผุดผาด ปราศจากนาราคี ดุจยอดภูเขาทองอันล้อมรอบด้วยสายรุ้งและแสงฟ้า แลบบาบสีแสงเงินยวง เพราะมีความงามวิลาสล้อมรอบด้วยพระรัศมีมีประมาณวาหนึ่งรังวัดไปด้วยแสงสิ่งามวิจิตรจำแนกเป็นสีเขียว เหลือง แดง เป็นต้น ดุจเป็นที่รมย์รื่นชื่นนัยนาของหมู่พรหม เทพ มนุษย์ ยักษ์ และนาคทั้งหลาย ได้ทรงบูชาด้วยพระเนตรตลอด ๗ วัน.

***อิมาทิ อิทธีติ สมณนาคโตะ ราชาน เอกทิวสํ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ เปเสตวาน จตฺตุนนํ พุทฺธานํ อริคฺตรูปทสฺสนํ กปฺปายุกํ กาฬนาคราชาณํ อานยิตวาน เสตจจตตสฺส เหฏฺฐานา มหารเท ปลลงฺเก นิสีทาเปตวาน อเนกสทวณฺเณทิจ ชลชถลชปฺปเพทิจ จ สุวณฺณปฺปเพทิจ จ ปุชฺชํ กตวาน สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตเททิจ จ โสฬส- นานุกิตถิสทสเสทิจ สมณตโตะ ปริกขิปิตวาน อนนตถาณสฺส ตวาน เม สทฺธมมวรจกฺกปฺวตติโน สมมาสมพุทฺธสฺสรูปํ อิมสํ อุกฺขินํ อาปาถํ กโรทิตฺติ วตฺวาน เตน นิมนฺติ สกสสรวิปฺปกิจฺจนฺตปฺปภาวนิพุทฺธตาสีตยา- นุพฺพชฺชนปฏิมณฺฑิตทวตฺติสมหาปฺุริสทกฺขณสสฺสสิริกตยา วิกสิทกมลปฺปปลฺปนฺตริกปฏิมณฺฑิตตมิว สลิลลลํ ตาราคณฺรสิ- ชาลวิสรวิปฺฟูริตโสภาสมุชฺชลิตตมิว คคณตลลํ [๔๓] นิลปีตโลทิตาทีเกทวิจิตรวณฺณรํสิรินทฺธพฺพยามปฺปภา- ปริกเขปฺปวิลาสิตยา สชฺชมปฺปภาวนุราคอินทฺธนุวิชฺชุลตา- ปริกขิตตมิว กนกคิริสิขรํ นานาวิราควิมลเกตุมาลา- สมุชฺชลิตจารุมตถกโสภา นยนรสาณมิมิว พฺรหมเทว- มนุชฺชนาคยกฺขคณานํ พุทฺธรูปํ ปสฺสนโตะ สตตฺ ทิวสานิ อุกฺขิปุชฺชํ นาม อกาลิ ฯ *** (ส.๗/๒๕๐๕, ๓๑)

พระเจ้าอโศกไม่ทรงเลื่อมใสนักบวชนอกศาสนา

ได้ยินว่า พระราชาทรงรับการอภิเษกแล้วได้ทรงนับถือลัทธิปาลัณฑะ นอกพระพุทธศาสนา ตลอดเวลา ๓ ปีทีเดียว. ในปีที่ ๔ จึงได้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา. ได้ยินว่า พระเจ้าพินทุสารพระชนกของพระราชาพระองค์นั้น ได้ทรงนับถือพวกพราหมณ์. ท้าวเธอ ได้ทรงตั้งนิตยภัตไว้ แก่พวกพราหมณ์ และแก่ตาปะขาว และปริพาชกเป็นต้น ผู้ถือลัทธิปาลัณฑะ อันมีกำเนิดเป็นพราหมณ์ มีประมาณหกหมื่นคน. แม้พระเจ้าอโศกก็ทรงถวายทานที่พระชนกให้เป็นไปแล้วในภายในบุรีของพระองค์ เหมือนอย่างนั้น ในวันหนึ่ง ได้ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ได้ทอดพระเนตรเห็น พวกพราหมณ์เหล่านั้น ผู้กำลังบริโภค (อาหาร) ด้วยมารยาท ที่เห็นห่างจากความสงบเรียบร้อย ไม่มีความสำรวมอินทรีย์ ทั้งไม่ได้รับฝึกหัดอิริยาบถ (กิริยามารยาท) จึงทรงดำริว่า “การที่เรา ไคร่ครวญเสียก่อน แล้วให้ทานเช่นนี้ ในเขตที่เหมาะสม จึงควร”, ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้วจึงตรัสเรียกพวกอำมาตย์ว่า “ไปเถิด พนาย ! พวกท่านจงนำสมณะและพราหมณ์ของตนๆ ผู้สมมติกันว่าดี มาয়ั้งภายในพระราชวัง เราจักถวายทาน”. พวกอำมาตย์ทูลรับพระราชโองการว่า “ดีละ พระเจ้าข้า !” แล้วได้นำนักบวชนอกศาสนามีตาปะขาว ปริพาชก อาชีวก และนิครนถ์ เป็นต้นนั้นๆ มาแล้วทูลว่า “ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ! ท่านเหล่านี้ เป็นพระอรหันต์ ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”. เวลานั้น พระราชาทรงรับสั่งให้ปูลาด อาสนะ ทั้งสูงและต่ำ ไว้ภายใน พระราชวัง แล้วรับสั่งว่า “เชิญเข้ามาเถิด” จึงทรงเชิญพวกนักบวชผู้มาแล้วๆ ว่า “เชิญนั่งบนอาสนะ ที่สมควรแก่ตนๆเถิด” ดังนี้. บรรดานักบวชเหล่านั้น บางพวกนั่งบนตั้งภัทรบิฐ บางพวกก็นั่งบนตั้ง แผ่นกระดาน. พระราชาทอดพระเนตรเห็นกิริยาที่นั่งนั้นแล้วก็ทรงทราบได้ว่า “นักบวชเหล่านั้น ไม่มีธรรมที่เป็นสาระในภายในเลย” ได้ถวายของควรเคี้ยวควร บริโภคที่ควรแก่นักบวชเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงส่งกลับไป.

ราชา กิร อภิเสก ปาปุณิตวา ตีณิเยว
 สัจฉรานิ พาทิรปาสณท์ ปรีคคณฺธิ ฯ จตฺตเถ
 สัจฉเร พุทฺธสาสเน ปสฺสีทิ ฯ ตสฺส กิร ปิตา
 พินทุสาโร พฺรหฺมณฺภตฺโต อโหสิ ฯ โส พฺรหฺมณฺยานญจ
 พฺรหฺมณฺชาตียปาสณฺทานญจ ปณฺทฺรจฺคปรีพฺพาชกาทิน
 สฺสจฺฉิสทสฺสมตฺตานํ นิจฺจภตฺตํ ปฏฺจเปตฺติ ฯ อโศโกปิ
 ปิตฺรา ปวตฺติตฺตํ ทานํ อตฺตโน อนุเตปุเร ตเถว
 ททมาโน เอกทิวสํ สีหปญฺชเร จิตฺเต ออุปสมปรีพาทิเรณ
 อจาเรน ภูมฺชมาเน อสยฺติณฺทฺริเย อวินิตอิริยาปเถ
 ทิสฺวา จินฺเตสิ ‘อิตฺสิ ทานํ อุปปรีกฺขิตฺวา ยุตฺตญฺจฺจฺจ
 ทาตุํ วฏฺฏตฺติ, เอวํ จินฺเตตฺวา อมจฺเจ อาห
 ‘คจฺฉณ ภาณ อตฺตโน อตฺตโน สาธุสมฺมเต
 สมณพฺรหฺมणे อนุเตปุริ อติทรถ ทานํ ทสฺสามาติ ฯ
 อมจฺจา สาธุ เทวาติ รมฺโถ ปฏฺิสฺสฺสนิตฺวา เต เต
 ปณฺทฺรจฺคปรีพฺพาชกาชวฺกนิกคณฺจาทโย อาเนตฺวา
 ‘อิมะ มหาราช อมฺหากํ อรหนฺโตติ อาหุสุ ฯ อถ
 ราชา อนุเตปุเร อุจฺจาวจฺจฺจนิ อาสนานิ ปณฺญาเปตฺวา
 อาคจฺฉนฺตฺติ วตฺวา อาคตาคเต อาห ‘อตฺตโน
 อตฺตโน ปฏฺิรูเป อาสเน นิสฺสีถาติ ฯ เตสุ เอกจฺเจ
 ภทฺทปิจฺเกสุ เอกจฺเจ ผลกปิจฺเกสุ นิสฺสีทิสฺสุ ฯ [๔๔]
 ตํ ทิสฺวา ราชา ‘นตฺถิ เตสํ อนุโตสาโรติ ญตฺวา
 เตสํ อนุรูปุ ขาทนียํ โภชนียํ ทตฺวา อุกฺโยเชสิ ฯ

เมื่อกาลเวลาล่วงไปอยู่อย่างนั้น วันหนึ่ง พระเจ้าอโศก ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชร ได้ทอดพระเนตรเห็นนิโครธ สามเณร ผู้ฝึกฝนคุ้มครองตน มีอินทรียัสงบ สมบูรณ์ ด้วยอิริยาบถ กำลังเดินผ่านไปทางพระลานหลวง.

เอวี่ คจจนเต กาลเอ เอกทิวส์ สีหปญชเร จิตโต อททล นิโครธสามเณร ราชขุคเณน คจจนตฺ ฑนตฺ คุดตฺ สนตินทฺริยํ อิริยาบถสมปนฺนํ ฯ

ประวัตินิโครธสามเณร

ถามว่า ก็ สามเณรชื่อนิโครธนี้ คือใครกัน ?
 แก้วว่า นิโครธสามเณรนี้ เป็นพระโอรสของสุนนราชกุมาร ผู้เป็นพระเชษฐโอรสของพระเจ้าพินทุसार. มีลำดับความ ในเรื่องนั้น ดังต่อไปนี้

โก ปนายํ นิโครโธ นาม ฯ พินทุसारมโห
 เชฏฐปุตตสส สุนนราชกุมารสส ปุตโต ฯ ตตฺรายํ
 อานุพุพิทกา ฯ

ดังได้ลำดับมาว่า ในเวลาที่พระเจ้าพินทุसार (ผู้พระชนก) ทรงทพพลาภภาพนั้นแล (ทรงพระประชวรหนัก) อโศกกุมารได้สละราชสมบัติในกรุงอุชเชนีที่ตนได้แล้ว เสด็จกลับมายึดเอาพระนครทั้งหมดไว้ในเงื้อมมือของตน แล้วได้จับสุนนราชกุมารไว้. ในวันนั้นเอง พระเทวีชื่อสุนนา ของพระสุนนราชกุมาร ได้ทรงพระครรภ์ แก่เต็มทีแล้ว. พระนางสุนนาเทวีนั้นปลอมเพศหนี เดินมุ่งไปสู่บ้านคน จันฑาลแห่งใดแห่งหนึ่งในที่ไมไกล ได้ทรงสดับเสียงของ เทวดาผู้สิงอยู่ที่ตต้นนิโครธแห่งใดแห่งหนึ่ง ในที่ไมไกลจาก เรือน ของหัวหน้าหมู่บ้านคนจันฑาล ซึ่งกล่าวเชิญอยู่ว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้าสุนนา ! ขอจงเสด็จเข้ามา ทางนี้เถิด” ก็ได้เสด็จเข้าไปใกล้เทวดานั้น. เทวดาได้นิรมิตศาลาหลัง หนึ่ง ด้วยอานุภาพของตน แล้วได้ถวายว่า “ขอพระแม่เจ้า จงประทับอยู่ที่ศาลาหลังนี้เถิด”. พระเทวีนั้นได้เสด็จ เข้าไปสู่ศาลาหลังนั้นแล้ว. ในวันที่พระนางเสด็จเข้าไป ถึงนั่นเอง ก็ประสูติพระราชโอรส. เพราะเหตุที่พระโอรส นั้นอันเทวดาผู้สิงอยู่ที่ตต้นนิโครธรักษาไว้ พระนางเทวีนั้น จึงทรงขนานพระนามว่า นิโครธ”. หัวหน้าหมู่บ้านคน จันฑาลได้ล้าคัมยพระเทวีนั้น เป็นดุจธิดาแห่งนายของตน ตั้งแต่วันที่ตนได้พบเห็น จึงได้ตั้งข้อปฏิบัติประจำไว้. พระราชธิดาได้ประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น ล้น ๗ ปี. ฝ่ายนิโครธกุมารก็มีชนมายุได้ ๗ ปีแล้ว.

พินทุसारมโห กิร ทพพลาภเลเยว อโศกกุมารโ
 อตตนา ลทฺธํ อุชเชนिरชฺชํ ปหาย อาคนตฺวา สพุทฺ
 นครํ อตตโน หตถคตฺ กตฺวา สุมนํ ราชกุมารํ
 อคฺคฺเหลสิ ฯ ตํ ทิวสเมว สุมนสฺส ราชกุมารสฺส
 สุมนา นาม เทวี ปริบุญณคพฺภา อโหสิ ฯ ส
 อญญตกเวเสน นิกฺขมิตฺวา อวิทุเร อญญตรํ
 จญฑาลคามํ สนธาย คจจนตฺติ เชฏฐกจญฑาลสฺส
 เคหโต อวิทุเร อญญตรสมฺมิ นิโครธฺรูกฺเข อธิวตฺถาย
 เทวตฺตาย ‘อโธ เอหิ สุมเนติ วฑนตฺติยา สทฺทํ สุตฺวา
 ตสฺสา สมฺปิ คตฺตา ฯ เทวตา อตตโน อานุภาเว
 เอกํ สาลํ นิมนฺนิตฺวา เอตถ วสาหิตฺติ อทาลิ ฯ
 สทา ตํ สาลํ ปาวิลิ ฯ คตฺทิวเสเยว ปุตฺตํ วิชายิ ฯ
 สทา ตสฺส นิโครธเทวตฺตาย ปรีคคหิตตฺตา นิโครโธเตว
 นามํ อทาลิ ฯ เชฏฐจญฑาลโ ทิฏฺฐทิวสโต ปฏฺติ ตํ
 อตตโน สามิธิตรํ วิย มญฺญมาโน นิพทฺธวตฺตํ
 ปฏฺฐเปลิ ฯ ราชธิตฺตา ตตถ สตต วสุสานิ วสิ ฯ
 นิโครธกุมารโปิ สตตวสุสิโก ชาโต ฯ

นิโครธกุมารบวชสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระชนม์ ๗ ปี

ในครั้งนั้น พระเถระรูปหนึ่งชื่อมหาวรรณเถระ เป็นพระอรหันต์ ได้เห็น ความถึงพร้อมแห่งเหตุของการก ได้พิจารณาคิดว่า “บัดนี้ ทารกมีชนมายุได้ ๗ ปี เป็น กาลสมควรที่จะให้เขาบวชได้” จึงทูลพระราชธิดาให้ทรง ทราบแล้วให้นิโครธกุมารนั้นบวช. ในเวลาปลงผมเสร็จ นั้นเอง พระกุมารได้บรรลุปเป็นพระอรหันต์. วันหนึ่ง นิโครธสามเณรนั้นได้ชำระร่างกายแต่เช้าตรู่ ทำอาจารย์ วัตร และอุปัชฌายวัตรเสร็จแล้วถือเอาบาตรและจีวร คิดว่า “เราจะไปยังประตูเรือน ของโยมมารดา” แล้วก็ ออกไป.

ก็นิवासสถานแห่งโยมมารดาของนิโครธสามเณร นั้น ต้องเดินเข้าไปยังพระนคร ทางประตูด้านทิศทักษิณ ผ่านท่ามกลางพระนครไปออกทางประตูด้านทิศปราจีน. ก็โดยสมัยนั้น พระเจ้าอโศกธรรมราชทรงเสด็จจรงมอยู่ ที่สีหบัญชร ผินพระพักตร์ไปทางทิศปราจีน. ขณะนั้นเอง นิโครธสามเณรผู้มีอินทรีย์สงบ มีใจสงบ ทอดสายตาดู ประมาณชั่วแอก เดินไปถึงพระลานหลวง. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวว่า “วันหนึ่ง พระเจ้าอโศกประทับ ยืนอยู่ที่สีหบัญชร ได้ทอดพระเนตรเห็นนิโครธสามเณร ผู้ฝึกฝน คุ่มครองตน มีอินทรีย์สงบ สมบูรณ์ด้วย อิริยาบถ กำลังเดินผ่านไปทางพระลานหลวง” ดังนี้.

พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสนิโครธสามเณร

ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วพระราชชาติทรง พระรำพึง ดังนี้ว่า “ชนแม่ทั้งหมดนี้ มีจิตฟุ้งซ่าน มีส่วน เปรียบเหมือนมฤคที่วิ่งพล่านไป ส่วนทารกคนนี้ ไม่มีจิต ฟุ้งซ่าน การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน และการ เหยียดแขนของเขา งามยิ่งนัก ภายในของทารกคนนี้ น่าจักมีโลกุตระธรรมแน่นอน” ดังนี้. พร้อมกับการทอด พระเนตรเห็นของพระราชานั้นเอง พระหฤทัยก็เลื่อมใส ในสามเณร, ความรักก็ได้ตั้งขึ้น. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะได้ยินว่า แม่ในกาลก่อนในเวลาทำบุญ

ตทา มหาวรรณเถโร นาม เอโก อรหา ทารกสส เหตุสมปทํ ทิสวา วิจารมาโน สดตวลลิกโกทานิ ทารโก กาล [๔๕] นํ ปพพาเชตุนติ จินเตตวา ราชธิตาย อาโรจาเปตวา นิโครธกุมารํ ปพพาเชลล ๑ กุมารุ ชุรคเคเวว อรหตตํ ปาปุณน ๑ โส เอกทิวลล ปาโตว สรโร ปฏฐคคิตวา อัจริยุปชฌมายวตตํ กตวา ปตตจิวรมาทาย มาตุ อุปาสิกาย เคททวารํ คจฉามิตติ นิกขมิ ๑

มาตุ นิवासภูจกถานญจสส ทกขิมทวารเณ นครํ ปวิลิตวา นครมชฌเณน คนตวา ปาจีนทวารเณ นิกขमितวา คนตพพํ โหติ ๑ เตน จ สมเยน อลลโก ธมมราชา ปาจีนทิสากิมุโข สหปญชเร จงกมติ ๑ ตขณเวยว นิโครโธ ราชงคณํ สมปาปุณน สนตินทริโย สนตมานลล ยุคคมตตํ เปกขมาน ๑ เตน วุตตํ ‘เอกทิวลล สหปญชเร จิตโต อททลล นิโครธสามเณรํ ราชงคเณน คจฉนตํ ทนตํ คุตตํ สนตินทริยํ อิริยาบถสมปนุนนติ ๑

ทิสวานสส เอตทโหลล ‘อัย ชโน สพุโพปิ วิกขิตตจิตโต ภนตมิกปฏิภาโค, อัย ปน ทารโก อวิกขิตตจิตโต อตวิยสส อาโลกิตํ วิลกิตํ สมมิญชิตํ ปสารถญจ โสภติ, อทฐา เอตสส อพภนตเร โลกุตตรธมโม ภวิสสตีติ ๑ รมโย สห ทสสเนเนว สามเณเร จิตตํ ปลลิติ, เปมํ สณจหิ ๑ กสมา ๑ ปุพเพปิ กิร ปุณญกรรมกาเล เอส รมโย เชฏฐภاتا วาณชโก อโหลล ๑

นิโครธสามเณรนี้ได้เป็นพ่อค้า ผู้เป็นพี่ชายใหญ่ ของพระราชา.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า

[๔๖] วุตตมปิ เหด

ความรักนั้น ย่อมเกิดเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะการอยู่ร่วมกันในภพก่อน ๑ เพราะการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน ๑ เหมือนอุบลและปทุม เป็นต้นที่เหลือ เกิดในน้ำ ฉะนั้น.

ปุพฺพเพว สนฺนิวาเสน ปจฺจุปฺปนฺนํหิเตน วา
เอวณฺตุ ชาเยเต เปมํ อุปฺปลวํ ยโยทเกติ ฯ

พระเจ้าอโศกมหาราชรับสั่งให้นิมนต์สามเณรเข้ามา

ลำดับนั้น พระราชาทรงเกิดความรัก มีความนับถือมาก (ในสามเณรนั้น) จึงทรงสั่งพวกอำมาตย์ไปว่า “พวกเจ้าจงนิมนต์สามเณรนั้นมา”. ท้าวเธอทรงรำพึงว่า “อำมาตย์เหล่านั้น มัวชักช้าอยู่” จึงทรงส่งไปอีก ๒-๓ นายว่า “จงให้สามเณรนั้น รีบมาเถิด”. สามเณรได้เดินไปตามปกติของตนนั่นเอง. พระราชาตรัสว่า “ท่านทราบอาสนะที่ควรแล้วนิมนต์นั่งเถิด”. สามเณรนั้นเหลียวดูข้างโน้นข้างนี้แล้วคิดว่า “บัดนี้ ไม่มีภิกษุเหล่าอื่น” จึงเดินเข้าไปใกล้บัลลังก์ ซึ่งยกเศวตฉัตรกันไว้ แล้วแสดงอาการแด่พระราชา เพื่อต้องการให้ทรงรับบาตร. พระราชาทอดพระเนตรเห็นสามเณรนั้น กำลังเดินเข้าไปใกล้บัลลังก์นั้นแล จึงทรงดำริว่า “วันนี้เอง สามเณรรูปนี้จักเป็นเจ้าของพระตำหนักนี้ ในบัดนี้”. สามเณรถวายบาตรที่พระหัตถ์พระราชา แล้วขึ้นนั่งบนบัลลังก์. พระราชาทรงน้อมถวายอาหารทุกชนิดคือ ข้าวต้มของควรเคี้ยว และข้าวสวยที่เขาเตรียมไว้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ (แก่สามเณรนั้น). สามเณรรับอาหารพอยังอรรถภาพของตนให้เป็นไปเท่านั้น.

อถ ราชา สยฺชาตเปโม สมฺพหุมาโน ‘เอตํ สามเณโร ปกฺโกสเถติ อมฺจเจ เปเสสิ ฯ ‘เต อติจฺริยานตฺติติ ปุณฺ เทว ตโย เปเสสิ ‘ตฺริตํ อาคจฺจตฺติติ ฯ สามเณโร อตฺตโน ปกฺติยาเอว อคฺมาสิ ฯ ราชา ปฏฺริฐุปฺมาสนํ ฅตฺวา นิสีทเถติ อห ฯ โส อิตฺติจฺโตจ วิโลเกตฺวา ‘นตฺถิทานิ ฅนฺนเฏ ภิกฺขุติ สมฺลลิตเสตจฺจตฺตํ ราชนฺลลํกํ อุปฺสงฺกมิตฺวา ปตฺตคฺคฺหณตฺถาย รณฺโถ อาการํ ทลฺเสสิ ฯ ราชํ ตํ ปฺลลํกสมฺปิ อุปคฺจฺจนฺตํเยว ทิสฺวา จินฺเตสิ ‘อชฺเชว ทานิ อโย สามเณโร อิมฺสฺส เคหฺสฺส สามโก ภวิสฺสตีติ ฯ สามเณโร รณฺโถ หตฺเถ ปตฺตํ ทตฺวา ปฺลลํกํ อภฺริหิตฺวา นิสีทิ ฯ ราชา อตฺตโน อตฺถาย สมฺปาทิตํ สพฺพํ ยาคุชชกภตฺตวิกฺติ อุปฺนาเมสิ ฯ สามเณโร อตฺตโน ยาปฺนิยมตฺตกเมว สมฺปฏฺิจฺฉิ ฯ

พระเจ้าอโศกมหาราชตรัสถามข้อธรรม

ในที่สุดภักตกิจ พระราชาตรัสถามว่า “พ่อเณรผู้ พระโอวาทที่ พระศาสดาทรงประทาน แก่พวกพ่อเณร หรือ?”. สามเณรถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! อาตมภาพ ย่อมรู้โดยเอกเทศ (เท่านั้น)”. พระราชา

ภตฺตกิจจฺวาสาเน ราชา อห ‘สฺตถารา ตุมหากํ ทินฺนํ โอวาทํ ชานาเถติ ฯ ชานามิ มหาราช เอกเทเสนาติ ฯ ตาต มยฺหมฺปิ นํ กเถหิตฺติ ฯ สาธุ มหาราชชาติ รณฺโถ อนฺนุรูปิ ธมฺมปเท อปฺปมาทวคฺคํ

ทรงรับสั่งว่า “พ่อเณร ! ขอจงแสดงโอวาทที่พ่อเณรรู้ขึ้น อนุโมทนตถาย อภาลี ฯ
 แก่โยมบ้าง”. สามเณรทูลรับว่า “ได้ มหาบพิตร !”
 ดังนี้แล้ว ได้กล่าวอภัยมาทวรวรคในธรรมบท ตามสมควร
 แต่พระราชชา เพื่อประโยชน์แก่การอนุโมทนา.

พระราชชาพอได้ทรงสดับว่า

ราชา

ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ความ
 ประมาท เป็นทางแห่งความตาย

อุปปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทนฺติ

ดังนี้เป็นต้น ก็ทรงรับสั่งว่า “พ่อเณร ! ขอจง
 ยั้งธรรมเทศนาที่โยมได้รู้แล้วให้จบไว้ก่อน” ดังนี้.

สุตฺวา ว “อญฺญาตํ ตาต ปรีโยสาเปหิติ
 อาท ฯ

พระเจ้าอโศกถวายนิตยภัตสามเณรเป็นทวีคูณ

ในอวสานแห่งการอนุโมทนา พระราชาทรงรับสั่งว่า
 “พ่อเณร ! โยม จะถวายธูภักดิ์ แก่พ่อเณร ๘ ที”.
 สามเณรถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! อาตมภาพ
 จะถวายธูภักดิ์เหล่านั้น แก่พระอุปัชฌายะ (ของอาต
 มภาพ)”.

พระราชชาตรัสถามว่า “พ่อเณร ! ผู้ที่ชื่อว่า
 อุปัชฌายะนี้ ได้แก่คนเช่นไร ?”. สามเณรถวายพระพรว่า
 “มหาบพิตร ! ผู้ที่เห็นโทษน้อยใหญ่ แล้วตักเตือน
 และให้ระลึกชื่อว่าพระอุปัชฌายะ”.

พระราชชาทรงรับสั่งว่า “พ่อเณร ! โยมจะถวาย
 ภัต ๘ ที แม้อื่นอีก แก่พ่อเณร”. สามเณรถวายพระพรว่า
 “มหาบพิตร ! อาตมภาพ จะถวายภัตเหล่านั้น
 แก่พระอาจารย์ (ของอาตมภาพ)”.

พระราชชาตรัสถามว่า “พ่อเณร ! ผู้ที่ชื่อว่า
 พระอาจารย์นี้ ได้แก่คนเช่นไร ?”. สามเณรถวาย
 พระพรว่า “มหาบพิตร ! ผู้ที่ให้อันเตวาลิกและ
 ลัทธิวิหาริก ตั้งอยู่ในธรรมที่ควรศึกษา ในพระศาสนานี้
 ชื่อว่าพระอาจารย์”.

พระราชชาทรงรับสั่งว่า “ดีละ พ่อเณร ! โยมจะ
 ถวายภัต ๘ ที แม้อื่นอีก แก่พ่อเณร”. สามเณรถวาย
 พระพรว่า “มหาบพิตร ! อาตมภาพจะถวายภัตเหล่านั้น
 แก่พระภิกษุสงฆ์”.

อนุโมทนาสาเน จ ‘อฏฺฐ เต ตาต ธูภคตตานิ
 ทมฺมิติ อาท ฯ สามเณโร อาท ‘เอตานิ อหํ
 อุปชฌายสฺส ทมฺมิ มหาราชชาติ ฯ

โก อยฺ ตาต อุปชฌายโย นามาติ ฯ วชฺชชาวชฺชํ
 ทิสฺวา โจเทตา สาเรตา จ มหาราชชาติ ฯ

[๔๗] อญฺญานิปี เต ตาต อฏฺฐ ทมฺมิติ ฯ
 เอตานิ อัจริยสฺส ทมฺมิ มหาราชชาติ ฯ

โก อยฺ ตาต อัจริโย นามาติ ฯ อิมสฺมึ
 สาสเน ลิกฺขิตพฺพธมฺเมสุ ปติฏฺฐาเปตา มหาราชชาติ ฯ

สาธุ ตาต อญฺญานิปี เต อฏฺฐ ทมฺมิติ ฯ
 เอตานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทมฺมิ มหาราชชาติ ฯ

พระราชชาติรสถามว่า “พ่อเณร ! ผู้ที่ชื่อว่าภิกษุสงฆ์นี้ ได้แก่คนเช่นไร ?”. สามเณร ถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! บรรพชาและอุปสมบทของ อาจารย์ และอุปัชฌายะของอาตมภาพ และบรรพชาของอาตมภาพ อาศัยหมู่ภิกษุใด หมู่ภิกษุนั้น ชื่อว่าภิกษุสงฆ์”.

พระราชาทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง แล้วทรงรับสั่งว่า “พ่อเณร ! โยมจะถวายภัต ๘ ที่แม่อื่นอีกแก่พ่อเณร”. สามเณรทูลรับว่า “ดีละ ในวันรุ่งขึ้นได้พาเอาภิกษุ ๓๒ รูป เข้าไปยังภายในพระราชวังฉันภัตตาหาร.

โก อัย ตาต ภิกษุสงฆ์ นามาติ ฯ ยินิสสหาย มหาราช อมหากิ อจาริยูปชฌายานนจ มมณจ ปพพชชา จ อุปสมปทา จาติ ฯ

ราชา ภิกษุโยโส มตตาย ตูฏจจิตโต อาห ‘อญญานิปี เต ตาต อฏฺฐ ทมมีติ ฯ สามเณโร สาสฺวติ สมปฏฺฐิจฺฉิตฺวา ปุนทิวเส ทวตฺตีส ภิกษุ คเหตุวาราชนฺเตปุโร ปวฺลิตฺวา ภตฺตกิจฺจํ อกาลิ ฯ

พระเจ้าอโศกมหาราชถวายนิตยภัตแก่ภิกษุหกแสนรูป

พระราชาทรงปวารณาว่า “ภิกษุ ๓๒ รูปแม่อื่นพร้อมทั้งพวกท่าน จงรับภิกษา ฟรุ้งนี้เถิด” ดังนี้แล้วทรงให้เพิ่มภิกษุมากขึ้นทุกวันๆ โดยอุบายนั้นนั่นแล ได้ทรงตัดภัตของพวกนักบวชนอกศาสนา มีพราหมณ์และปริพาชก เป็นต้น ตั้งหกหมื่นคนเสียแล้วได้ทรงตั้งนิตยภัตไว้สำหรับภิกษุหกหมื่นรูปในภายในพระราชนิเวศน์เพราะความเลื่อมใสที่เป็นไป ในพระนิโครธเถระนั่นเอง. ฝ่ายพระนิโครธเถระก็ให้พระราชอาพร้อมทั้งบริษัต์ดำรงอยู่ในไตรสรณคมน์และเบญจศีล ทำให้เป็นผู้มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหว ด้วยความเลื่อมใสอย่างปุถุชน แล้วให้ดำรงมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา.

ราชา ‘อญฺเณปี ทวตฺตีส ภิกษุ ตุมเหทิสทธี เสว ภิกษุ คณฺหนฺตฺติ เอเตเนว อฺปาเยน ทิวเส ทิวเส วฑฺฒาเปนฺโต สฏฺฐิสทฺสฺสานํ พฺราหฺมณ-ปริพฺพาชกาทึนํ ภตฺตํ อฺปจฺฉินฺทิตฺวา อนฺโตนิเวสเน สฏฺฐิสทฺสฺสานํ ภิกษุณฺํ นิจฺจภตฺตํ ปฏฺฐเปสิ นิโครธเถระคเตเนว ปสาเทน ฯ นิโครธเถโรปิ ราชานํ สปริสํ ติสฺสุ สรณฺสุ ปณฺจสฺสุ จ สึเลสุ ปตฺติฏฺฐาเปตฺวา พุทฺธสฺสเน ปุชฺชชฺฉินฺเกน ปสาเทน อจฺลปฺปสาทํ กตฺวา ปตฺติฏฺฐาเปสิ ฯ

พระเจ้าอโศกสร้างวัด เจตีย์ ๘๔,๐๐๐ แห่ง

พระราชาทรงรับสั่งให้นายช่างสร้างมหาวิหารชื่อว่าอโศการาม แล้วก็ทรงตั้งภัตไว้ เพื่อถวายภิกษุ ๖๐,๐๐๐ รูปอีก. และทรงรับสั่งให้สร้างพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ซึ่งประดับด้วยพระเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ไว้ในพระนคร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ท้าวชมพูทวีปทั้งสิ้น โดยความชอบธรรมนั่นเอง หาใช้โดยไม่ชอบธรรมไม่.

ปุณฺ ราชา อโศการามํ นาม มหาวิหารํ การาเปตฺวา สฏฺฐิสทฺสฺสานํ ภิกษุณฺํ ภตฺตํ ปฏฺฐเปสิ ฯ สกฺลชฺมพูทีเป จ จตุราสีตฺยา นครสทฺสเสสุ จตุราสีตฺติวิหารสทฺสฺสานิ การาเปสิ จตุราสีตฺติสทฺสเจตฺยปฏฺฐินฺทิตานิ ธมฺเมเนว โน อธฺมเมเนว ฯ

ได้ยินว่า ในวันหนึ่ง พระราชาทรงถวายมหาทาน ที่โอศุการาม ประทับนั่งอยู่ในท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งนับได้ประมาณหกหมื่นรูป ทรงปวารณาสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ แล้วตรัสถามปัญหาที่ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ขึ้นชื่อว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วมีประมาณเท่าไร”. พระสงฆ์ถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! ขึ้นว่าพระธรรม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วนั้น “ว่าโดยองค์ มีองค์ ๙ ว่าโดยชั้น มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี”. พระราชาทรงเลื่อมใสในพระธรรม แล้วทรงรับสั่งว่า “โยมจักบูชาพระธรรมชั้นตรี แต่ละชั้น ด้วยวิหารแต่ละหลังๆ” ในวันเดียวกันนั้น ได้ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง ๙๖ โกฏิ แล้วได้ทรงบังคับพวกอำมาตย์ว่า “ไปเถิดพนาย ! พวกท่าน เมื่อให้สร้างวิหาร ในนครแต่ละนคร จงให้สร้างพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง ไว้ในพระนคร ๘๔,๐๐๐ นครเถิด” ดังนี้ ส่วนพระองค์เอง ได้ทรงเริ่มการงานเพื่อประโยชน์แก่อโศกมหาวิหาร ในโอศุการาม. พระสงฆ์ได้ให้พระเถระชื่อว่าอินทคุตตเถระผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ลั่นอาสวะแล้วเป็นนวกัมมาธิภูฏายี. พระเถระได้ยังการงานที่ยังไม่สำเร็จนั้นๆ ให้แล้วเสร็จด้วยอานุภาพของตน. พระเถระได้ให้การสร้างพระวิหารสำเร็จลง ๓ ปี แม้ด้วยอานุภาพอย่างนั้น.

พระเจ้าอโศกทำการฉลองพระวิหาร

ข่าวสารจากทุกๆ นคร ได้มาถึงวันเดียวกันนั่นเอง. พวกอำมาตย์ได้กราบทูลแด่พระราชารว่า “ขอเดชะพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่งสร้างเสร็จแล้ว. พระราชาทรงรับสั่งให้เที่ยวตักถองประกาศทั่วพระนครว่า “ล่วงไป ๗ วัน แต่วันนี้ จักมีการฉลองพระวิหาร ขอให้ประชาชนทั้งหมด จงสมาทานองค์ศีล ๘ เตรียมการฉลองพระวิหาร ทั้งภายในพระนคร และภายนอกพระนคร”. ล่วงไป ๗ วัน แต่การฉลองพระวิหารนั้น พระราชาแวดล้อมด้วยหมู่เสนาเมือง ๔ นับได้หลายแสน ซึ่งแต่งตัวด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง เสด็จเที่ยวชมพระนคร ที่มหาชนผู้มีความอดุสสาหะ ประสงค์จะตกแต่ง

เอกทิวส์ กิร ราชา อโศการาม มหาทาน ทตวา [๔๔] สฎฐิสทสสงขยสส ภิกขุสงฆสส มชฺเฌ นิสชช สงฆ์ จตุทิ ปจฺเจยทิ ปวาเรตวา อิมํ ปยหํ ปุจฺฉิ ‘ภนฺเต ภควตา เทลิตธมฺโม นาม กิตฺตโก โหตีติ ฯ อังคโต มหาราช นวฺงคานิ ขนฺธโต จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสทสฺสานีติ ฯ ราชา ธมฺเม ปสฺสีทิตวา เอเกกํ ธมฺมกฺขนฺธํ เอเกกวิหาเรณ ปุเชสฺสามิติ เอกทิวสเมว ฉนฺนวุติโกฏฺฐิณํ วิสชฺเชตวา อมฺจเ อาณาเปสิ ‘เอถ ภเณ เอกเมกสฺมี นครเอ เอกเมกํ วิหารํ การาเปนตา จตุราสีติยา นครสทสฺเสสุ จตุราสีติวิหารสทสฺซานิ การาเปถาติ สยญจ อโศการาเม อโศกมหาวิหารตถาย กมฺมํ ปฏฺฐาเปสิ ฯ สงฺโฆ อินฺทคุตฺตเถระนฺนาม มหิทุธิยํ มหानุภาวํ ชีณาสวํ นวกมฺมาธิภูฏายกํ อทาลิ ฯ เถโร ยํ ยํ น ญฺญาจติ ตํ ตํ อตฺตโน อานุภาเวณ ญฺญาจเปสิ ฯ เอวมปี ตีหิ ลวฺจจเรหิ วิหารกมฺมํ ญฺญาจเปสิ ฯ

เอกทิวสเมว สพฺพนครเทหิ ปณฺณานิ อาคมีสุ ฯ อมจฺจา รณฺโฆ อาโรเจสุ ‘ญฺญาจิตานิ เทว จตุราสีติ วิหารสทสฺสานีติ ฯ ราชา นครเอ เภริณฺจาราเปสิ ‘อิโต สตฺตณฺนํ ทิวसानํ อจฺเจยน วิหารมโห ภวิสฺสติ, สพฺเพ อฏฺฐ สีสงฺคานิ สมาทียิตวา อนฺโตนครเอ พหินครเอ จ วิหารมหํ ปฏฺฐิยาเทนตฺติ ฯ ตโต สตฺตณฺนํ ทิวसानํ อจฺเจยน สพฺพาลงฺการวิภูฏิตาย อเนกสทสฺส-สงฺขาย จตฺรจฺจินฺยา เสนาย ปรีวฺโต ราชา เทวโลเก อมรวตฺติยา ราชธานียา ลีริโต อธิกตฺรสสฺสิริกํ วิย นครํ กาทูกาเมณ อุสฺสาหชาเตน มหาชเนน อลงฺกตปฏฺฐียตฺตํ นครํ อนฺวิจฺรณฺโต วิหารํ คนฺตวา ภิกขุสงฆสส

พระนครได้ตกแต่งประดับประดาแล้ว ให้เป็นเหมือน มชฌม อฏฐาลิ ๖
มีความสง่างาม ยิ่งกว่าลิริ แห่งราชธานีชื่ออมรวติ ใน
เทวโลก เสด็จพระราชดำเนินไป ยังพระวิหาร ได้ประทับ
ยืนอยู่ ณ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์.

ก็ภิกษุที่ประชุมกันในขณะนั้นมีประมาณ ๘๐ โกฏิ.
ก็แล พวกนางภิกษุณีมีประมาณเก่าล้านหกแสน.
บรรดาภิกษุเหล่านั้น เฉพาะภิกษุผู้เป็นพระชินาสพ นับได้
ประมาณแสนรูป. ภิกษุชินาสพเหล่านั้น ได้มีความวิตก
ข้อนี้ว่า “ถ้าพระราชา จะพึงทอด พระเนตรเห็นอริการ
(ทานอันยิ่ง) ไม่มีส่วนเหลือของพระองค์ ก็จักพึงเลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง” ต่อจากนั้น จึงได้ทำ
ปาฏิหาริย์ ชื่อว่าโลกวิวรรณ์ (คือการเปิดโลก).

[๕๙] ตสมิณจ ขณ สนนิปติตา อสีติ
ภิกษุโกฏิโย อหุลุ ๖ ภิกษุณินณจ ปน ฉนฺนวุติ-
สทสทสลาณี ๖ ตตถ ชีณาสวภิกษุเยว สทสทสสงขา
อหุลุ ๖ เตสึ เอตทโหสิ ‘สเจ ราชา อตฺตโน
อริการึ อนวเสสิ ปสเสยย, อติวिय พุทฺธสาสน
ปสิเทยยาติ ตโต โลกวิวรรณ์ นาม ปาฏิหาริยึ อฏฺฐลึ ๖

พระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นทั่วทั้งชมพูทวีป

พระราชาประทับยืนอยู่ที่อโศการามนั้นแล ทรง
เหลียวดูตลอดทั้ง ๔ ทิศ ได้ทอดพระเนตรเห็นชมพูทวีป
ซึ่งมีมหาสมุทรเป็นที่สุดโดยรอบ และพระวิหาร ๘๔,๐๐๐
แห่ง ที่รุ่งโรจน์อยู่ ด้วยการบูชาในการฉลองพระวิหาร
อย่างโอฬาร. ท้าวเธอเมื่อทอดพระเนตรดูสมบัดนั้น ก็
ทรงประกอบด้วยปีติปราโมทย์อย่างโอฬาร ทรงพระดำริ
ว่า “ก็มีอยู่หรือ ที่ปีติปราโมทย์ เห็นปานนี้ เคยเกิดขึ้น
แก่ใครๆ อื่นบ้าง” จึงตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า “ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ในพระศาสนาของพระทศพล
โลกนาถเจ้า ของเราทั้งหลาย มีใครบ้าง ได้สละบริจาศ
อย่างมากมาย การบริจาศของใครเล่า ยิ่งใหญ่”. ภิกษุ
สงฆ์ได้มอบการวิชันษาปัญหาที่พระราชตรัสถาม ให้เป็น
หน้าที่ของท่านโมคคลีบุตรตีสสเถระ. พระเถระถวาย
พระพรว่า “มหาบพิตร ! ขึ้นชื่อว่า ผู้ถวายปัจจัยใน
พระศาสนา ของพระทศพล เช่นกับพระองค์ ในเมื่อ
พระตถาคตเจ้า แม้ยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่มีใครเลย,
พระองค์เท่านั้นทรงมีการบริจาศยิ่งใหญ่อ”.

ราชา อโศการาเม จิตฺว จตฺตทิสสา อนุวิโลเกนโต
สมนตโต สมุทฺทปริยन्दํ ชมพูทึปี ปสฺสตี, จตฺราสีตีณจ
วิหารสทสลาณี อุฬาราย วิหารมพฺพุชชาย วิโรจมานานิ ๖
โล ตํ วิภูตี ปสฺสมานิ อุฬารเณ ปีตีปามุชเชน
สมนนาคโต ‘อตฺถิ ปน อณฺวสฺสปี กสฺสจึ เอวรูปี
ปีตีปามุชชึ อุปฺปนนฺนุพฺพนฺตี จินฺเตนโต ภิกษุสงฆ์
ปฺจจึ ‘ภนฺเต อมฺหากํ โลกนาถสฺส ทสพสฺส
สาสนเณ โก มหาปริจจาคํ ปริจจชึ, กสฺส ปริจจาคो
มหนฺโตตี ๖ ภิกษุสงฺโฆ โมคคลีปฺตตตีสฺสเถรสฺส ภาว
อกาลิ ๖ เถโร อาท ‘มหาราช ทสพสฺส สาสน
ปจฺจยทายโก นาม ตยา สทิสโส ธรรมาเนปี ตถาคเต
น โกลิ อโหสิ ตเวว ปริจจาคो มหาตี ๖

พระเจ้าอโคกยังไม่เป็นทายาทแห่งพระศาสนา

พระราชาทรงสดับคำของพระเถระแล้ว ได้มี พระวรกายอันปิติปราโมทย์อย่างโอฬารถูกต้องแล้วหา ระหว่างมิได้ จึงทรงพระดำริว่า “ได้ยินว่า ผู้ที่ถวาย ปัจจัยเช่นกับเรา ไม่มี ได้ยินว่า เรามีการบริจาคยิ่งใหญ่ ได้ยินว่า เรากำลังยกย่องเชิดชูพระศาสนา ด้วย ไทยธรรม ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะได้ชื่อว่า เป็นทายาท แห่งพระศาสนาหรือไม่”. ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงตรัสถาม ภิกษุสงฆ์ว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมเป็น ทายาทแห่งพระศาสนา หรือยังหนอ?”. ในลำดับนั้น ท่านพระโมคคลีบุตรติสสเถระ ฟังพระราชดำรัสแล้ว เมื่อเล็งเห็นอุปนิสัยสมบัติ แห่งพระมหินท์ผู้เป็นพระโอรส (ของท้าวเธอ) จึงดำริว่า “ถ้าพระกุมารนี้ จักทรงผนวช ไชริ้ พระศาสนาก็จักเจริญอย่างยิ่ง” จึงถวายพระพร เรื่องนี้ กะพระราชาวา “มหาบพิตร ! ผู้ที่จะเป็น ทายาทแห่งพระศาสนา หาใช่ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นไม่ ก็ อีกอย่างหนึ่งแล ผู้ถวายปัจจัยเช่นนั้น ย่อมถึงความนับ ว่าปัจจัยทายก หรือผู้อุปฐาก (เท่านั้น) มหาบพิตร ! แท้จริง แม้ผู้ใด ฟังถวายปัจจัยกองตั้งแต่แผ่นดิน ขนาด จดถึงพรหมโลก แม้ผู้นั้น ก็ยังไม่ถึงความนับว่าเป็น ทายาทในพระศาสนาได้”.

ผู้ที่ให้บุตรบวชชื่อว่าได้เป็นทายาทพระศาสนา

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้า ผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น ทายาทแห่งพระศาสนา จะมีได้ อย่างไรเล่า?”. พระเถระถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นผู้มั่งคั่งก็ตาม จะเป็นผู้ยากจน ก็ตาม ให้บุตรผู้เป็นโอรสของตนบวช (ในพระศาสนา) มหาบพิตร ! บุคคลนี้ ท่านเรียกว่า เป็นทายาทแห่ง พระศาสนา”.

เมื่อพระโมคคลีบุตรติสสเถระ ถวายพระพรอย่าง นั้นแล้วพระเจ้าอโคกธรรมราช ทรงพระดำริว่า “ได้ยิน ว่า เราแม้ทำการบริจาคเห็นปานนี้แล้ว ก็ยังไม่ถึงความ เป็นทายาทแห่งพระศาสนาได้เลย” ทรงปรารภความ

ราชา เถรสุส วจัน สุตวา อุพาเรน ปิติปามุชเชน นินนตรั ผุฏฐสรโร หุตวา จินเตสิ ‘นตถิ กิร มยา สทิสโส ปจฺจยทายโก, มยหิ กิร ปริจฺจาโค มหา, อหิ กิร เทยฺยธมฺเมเน สาสนํ ปคฺคณฺหามิ, กิ ปนาหํ เอวํ สติ สาสนสฺส ทายาทโ โหมิ น โหมิติ ฯ ตโต ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิ ‘ภวามิ นุ โข อหิ ภนฺเต สาสนสฺส ทายาทโติ ฯ ตโต โมคฺคสิปฺตตติสฺสเถโร รณฺเวย อิทํ วจัน สุตวา ราชปฺตตสฺส มหิณฺทสฺส อุปนึสฺสยสมฺปตฺติ สมฺปสฺสมาโน ‘สเจ อยํ ราชกุมารโ ปพฺพชิสฺสติ, สาสนสฺส อติวिय วุฑฺฒิ [๕๐] ภวิสฺสตีติ จินเตตฺวา ราชานํ เอตทวโจ ‘น โข มหาราช เอตตาวตา สาสนสฺส ทายาทโ โหติ, อปิจ โข ปจฺจยทายโกติ วา อุปุฏฺฐาโกติ วา สงฺขยํ คจฺฉติ, โยปี ทิ มหาราช ปจฺจวิโต ยาวพฺรหฺมโลกปริมาณํ ปจฺจยวราสี ทเทยฺย, โสปี สาสนเน ทายาทโติ สงฺขยํ น คจฺฉตีติ ฯ

อล กถญจฺรติ ภนฺเต สาสนสฺส ทายาทโ โหตีติ ฯ โย ทิ โกจิ มหาราช อทฺโฒ วา ทลิตฺทว วา อตฺตโน โอรสํ ปุตฺตํ ปพฺพชาเชติ อยํ วุจฺฉติ มหาราช ‘ทายาทโ สาสนสฺสชาติ ฯ

เอวํ วุตฺเต อโลโก ธมฺมราชา ‘อหิ กิร เอวรูปิ ปริจฺจาคํ กตฺวาปิ เนว สาสนสฺส ทายาทภาวํ ปตฺโตติ สาสนเน ทายาทภาวํ ปุฏฺฐยมาโน อิตฺถิจิตฺถ วิโลเกตฺวา อทฺทส มหิณฺทํ กุมารํ อวิหฺวเร จิตฺ ฯ

เป็นทนายทในพระศาสนาอยู่ จึงทรงทอดพระเนตร
 เหลียวดู ข้างโน้นและข้างนี้ ได้ทอดพระเนตรเห็น
 พระมหินทกุมาร (ผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์) ซึ่ง
 ประทับยืนอยู่ในที่ไม่ไกล.

ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วท้าวเธอก็ทรงพระรำพึง
 ดังนี้ว่า “เราประสงค์ จะสถาปนาพระกุมารองค์นี้ไว้ใน
 ตำแหน่งอุปราช จำเดิมแต่เวลาติสสกุมารผนวชแล้วก็
 จริงอยู่. ถึงอย่างนั้น การบรรพชาแล เป็นคุณชาติ
 อุดมกว่าตำแหน่งอุปราชเสียอีก”. ลำดับนั้น ท้าวเธอก็
 ทรงรับสั่งกะพระกุมารว่า “พ่อ ! ลูกจะสามารถบวช
 ได้ไหม ?”. พระกุมารแม้ตามปกติจำเดิมแต่เวลาพระ
 ติสสกุมารทรงผนวชแล้วก็มีพระประสงค์อยากจะผนวช
 อยู่ทีเดียว พ่อได้ทรงสดับพระราชดำรัส ก็เกิดพระปราโมทย์
 เป็นอย่างยิ่ง แล้วกราบทูลว่า “ขอเดชะสมมติเทพ
 หม่อมฉันจะบวช ทูลกระหม่อมทรงพระบรมราชานุญาต
 ให้กระหม่อมฉัน บวชแล้ว จะได้เป็นทนายทใน
 พระศาสนา”.

ก็โดยสมัยนั้นแล แม้พระนางสังฆมิตตา พระราชธิดา
 (ของท้าวเธอ) ก็ประทับยืนอยู่ในสถานที่นั้นเอง. พระกุมาร
 ทรงพระนามว่าอัคคิพรหม ผู้เป็นพระสวามีของพระนาง
 สังฆมิตตานั้นแล ก็ได้ผนวชร่วมกับพระติสสกุมาร ผู้เป็น
 อุปราชแล้ว. พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระนางสังฆมิตตา
 นั้นแล้วจึงรับสั่งว่า “แม่ ! แม่ลูกสามารถจะบวชได้ไหม ?”.
 พระนางทูลตอบว่า “ดีละ ทูลกระหม่อมพ่อ ! หม่อม
 ฉันสามารถ”. พระราชาได้รับน้ำพระทัยของพระราชโอรส
 และธิดาแล้วมีพระหฤทัยเบิกบาน จึงตรัสพระดำรัสนี้
 กะพระภิกษุสงฆ์ว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ขอ
 พระคุณเจ้าทั้งหลาย จงให้เด็กเหล่านี้บวช แล้วกระทำให้
 โยมเป็นทนายทในพระศาสนาเถิด”. พระสงฆ์รับพระราชดำรัส
 แล้วก็ให้พระกุมารบรรพชา โดยมีพระโมคคลีบุตรติสส
 เถระเป็นพระอุปัชฌายะ และมีพระมหาเทวเถระเป็น
 อาจารย์ ให้อุปสมบท โดยมีพระมัชฌันติกเถระเป็น
 อาจารย์. ได้ยินว่า คราวนั้น พระกุมารมีพระชนมายุได้
 ๒๐ ปีบริบูรณ์.

ทิสวานสส เอตทโหสิ ‘กัญจาปี อหํ อิมํ
 กุมารํ ติสสกุมารสส ปพพชิตกาลโต ปภุติ อุปรชเช
 จเปตูกาโม, อถโข อุปรชชโตปี ปพพชชาว
 อุตตมาติ ฯ ตโต กุมารํ อาห ‘สกุสิ ตวํ ตาต
 ปพพชิตุนติ ฯ กุมารโ ปกตียาปี ติสสกุมารสส
 ปพพชิตกาลโต ปภุติ ปพพชิตูกาโมว รณโย วจนํ
 สุตวา อติวिय ปามุชชชาโต หุตวา อาห ‘ปพพชามิ
 เทว มํ ปพพชเตวา ตุมเท สาสเน ทายาทา
 โหธาติ ฯ

เตน จ สมเยน ราชธิดา สงฆมิตตาปี
 ตสมิเยว จาเน จิตา โหติ ฯ ตสฺสาว สามิโก
 อคฺคิพรหฺมา นาม กุมารโ อุปราเชน ติสสกุมารेณ
 สทุธิ ปพพชิตो โหติ ฯ ราชา ตํ ทิสฺวา อาห
 ‘ตวมิ อมม ปพพชิตุํ สกุสิตี ฯ สารุ ตาต
 สกุโกมิตี ฯ [๕๑] ราชา ปุตตานํ มนํ ลภิตฺวา
 ปภุจฺจิตโต ภิกฺขุสงฺฆํ เอตทโวจ ‘ภนฺเต อิเม ทารเก
 ปพพชเตวา มํ สาสเน ทายาทํ กโรธาติ ฯ สงฺโฆ
 รณโย วจนํ สมฺปฏิจฺจิตฺวา กุมารํ โมคฺคลีปุตฺต-
 ติสสเถเรณ อุปชฺฌายेณ มหาเทวเถเรณ จ อจฺริเยณ
 ปพพชยาเปสิ มชฺฌนฺตีกตเถเรณ อจฺริเยณ อุปสมปาเทสิ ฯ
 ตทา กิร กุมารโ ปริบุญฺณวิสฺตวสฺโส โหติ ฯ

พระมหินทเถระบรรลุประอรหัตเวลาอุปสมบท

ท่านได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ในมณฑลอุปสมบทนั้น นั่นแล. พระอาจารย์แม่ของ พระนางสังฆมิตตาราชธิดาชื่อว่าพระอายุपालิตเถรี, ส่วนพระอุปัชฌายะ ชื่อพระธัมมपालิตเถรี. ได้ยินว่า คราวนั้นพระนางสังฆมิตตามีพระชนมายุได้ ๑๘ ปี. ภิกษุสงฆ์ยังพระนางสังฆมิตตานั้น ผู้พอบรรพชาแล้วให้ ดำรงอยู่ในสิกขาในโรงสีมานั้นนั่นแล.

เวลาที่พระโอรสและพระธิดาทั้ง ๒ องค์ผนวช พระราชาทรงอภิเษกครองราชย์ได้ ๖ ปี. ภายหลัง ตั้ง แต่เวลาที่ทรงผนวชแล้วพระมหินทเถระก็ศึกษาเล่าเรียน พระธรรมและพระวินัย อยู่ในสำนักพระอุปัชฌายะของ ตนนั่นเอง ได้เรียนเอาเถรวาททั้งหมด พร้อมทั้งอรรถ กถาที่ท่านสงเคราะห์ด้วยพระไตรปิฎก ซึ่งขึ้นสู่สังคีตทั้ง ๒ คราว จบในภายใน ๓ พรรษา แล้วได้เป็นปาโมกข์ (หัวหน้า) ของพวกภิกษุประมาณ ๑,๐๐๐ รูป ผู้เป็น อันเตวาลิก แห่งอุปัชฌายะของตน. คราวนั้น พระเจ้า อโศกธรรมราช ทรงอภิเษกครองราชย์ได้ ๙ ปี.

พระเจ้าอโศกทรงตั้งมูลนิธิถวายสงฆ์ห้าแสน

ก็ในรัชกาลที่พระราชาทรงอภิเษกได้ ๘ ปีนั้นแล พระโกนตบุตรติสสเถระเที่ยวไปเพื่อต้องการยาบำบัด พยาธิด้วยภิกษาจารย์วัตร ก็ได้เนยใสสักว่าพายมื่อหนึ่ง เลยสิ้นอายุสังขาร เพราะกำลังแห่งพยาธิ ได้โอวาทภิกษุ สงฆ์ด้วยความไม่ประมาท แล้วนั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ เข้าเตโชธาตุ ปรินิพพานแล้ว.

พระราชาทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้ว ได้ทรงทำ ลักการะแก่พระเถระ แล้วทรงรับสั่งว่า “ขึ้นชื่อว่า เมื่อ เราครองราชย์อยู่ พวกภิกษุยังหาปัจจัยได้ยากอย่างนี้” แล้วทรงรับสั่งให้สร้างสระโยกขรณีไว้ที่ประตูทั้ง ๔ แห่ง พระนคร ให้บรรจุเต็มด้วยเกล็ดชงววยไว้. ได้ยินว่า สมัย นั้น เครื่องบรรณาการตั้งห้าแสน เกิดขึ้นแก่พระราชาทุก วันๆ คือ ที่ประตูทั้ง ๔ แห่งพระนครปาดลือบุตรสี่แสน ที่สภาพหนึ่งแสน. ครั้งนั้น พระราชาทรงสละถวายท่าน

โส ตสมิเยว อุปสมปทมนุทเล สห ปฏิสมภิตาหิ อรหตต์ ปาปุณิ ฯ สงฆมิตตายปี ราชธิตาย อัจจิริยา อายุपालิตเถรี นาม อุปชฌายา ปน ธมมपालิตเถรี นาม อโหสิ ฯ ตทา กิร สงฆมิตตา อฏฐารสวสุสา โหติ ฯ ตํ ปพพชิตมตตํ ตสมิเยว สีมามณฺฑลลิกขาย ปติฏฐเปสุ ฯ

อุภินฺนํ ปพพชิตกาเล ราชา นวสุสาภิเสโก โหติ ฯ อถ มหินทเถโร อุปสมปณฺณกาลโต ปญฺจิตตโน อุปชฌายสฺสเว สนฺติเก ธมฺมญจ วินยญจ ปริยาปฺขุนโต เทวปี สงฺคีติโย อารุพฺหํ ติปิฏกสงฺคหิตํ สาฏฐกถํ สพฺพํ เถรวาทํ ติณฺณํ วสุสานํ อพฺภนฺตเร อุกคเหตฺวา อตตโน อุปชฌายสฺส อนฺเตวาลิกานํ สหสฺสมตฺตานํ ภิกฺขุณฺํ ปาโมกฺโข อโหสิ ฯ ตทา อโสโก ธมฺมราชา นวสุสาภิเสโก โหติ ฯ

รณฺโฆ ปน อฏฐวสุสาภิเสกกาเลเยว โกนตปฺุตตติสสเถโร พฺยายิปฏิภมฺมตถํ ภิกษาจารย์วตฺเตน อาทินฺทิตฺวา ปสฺตมตฺตํ สปปี อลภิตฺวา พฺยายิพฺเลน ปริกฺขิณายุสงฺขาโร ภิกษุสงฺฆํ อปฺปมาเทน โอรทิตฺวา อากาเส ปลฺลงฺเกน นิสิติตฺวา เตโชธาตํ สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิ ฯ

[๕๒] ราชา ตํ ปวฺตตี สุตฺวา เถรสฺส สกฺกาโร กตฺวา ‘มยิ นาม รชฺชํ กาเรนฺเต เอวํ ภิกฺขุณฺํ ปจฺจยา ทูลลภาติ นครสฺส จตฺตุสุ ทฺวาเรสุ โภกฺขรณฺนิโย กาเรตฺวา เภสชฺชสฺส ปุราเปตฺวา ทาเปสิ ฯ เตน กิร สมเยน ปาฏฺฐลิปฺุตตสฺส จตฺตุสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาริ สตสฺสทฺสฺสานิ สภายํ สตสฺสทฺสฺสนฺติ ทิวเส ทิวเส ปญฺจ สตสฺสทฺสฺสานิ รณฺโฆ อุปชฺชชนฺติ ฯ ตโต ราชา นิโครธฺตเถรสฺส เทวสิกํ สตสฺสทฺสฺส

นิโครธเถระวันละหนึ่งแสน. หนึ่งแสน เพื่อต้องการทรงบูชาด้วยวัตถุมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นที่พุทธเจดีย์หนึ่งแสน เพื่อต้องการทรงบูชาพระธรรม. คือ ทรงน้อมถวายแสนนั้น เพื่อประโยชน์แก่ปัจฉัย ๔ แก่พวกภิกษุผู้ทรงธรรม เป็นพหูสูต. แสนหนึ่งถวายภิกษุสงฆ์. ถวายอีกแสนหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่ภคัลที่ประตู่ทั้ง ๔ ด้าน. ลากและลักการะอันโอฬาร เกิดแล้วในพระศาสนาด้วยอาการอย่างนี้.

วิเศษเชลี ฯ พุทธสส เจติเย คนธมาลาทีทิ ปุชนตถาย สตสทสล์ ฌมมสส สตสทสล์ ฯ ตํ ฌมมธรานํ พหุสสุตานิ จตูปัจจยตถาย อุปนิยติ ฯ สงฆสส สตสทสล์ ฯ จตุสสุ ทวาเรสุ เภสชชตถํ สตสทสล์ ฯ เอวํ สาสเน อุพาโร ลากสกุการโ วิพพตติ ฯ

พวกเดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนา

เดียรถีย์ทั้งหลายเสื่อมลามกและลักการะแล้วขั้นที่สุดไม่ได้แม้ลักรว่า ของกินและเครื่องนุ่งห่ม เมื่อปรารถนาลามกและลักการะจึงปลอมบวชในพระพุทธศาสนา แล้วแสดงทิวฎี (ลัทธิ) ของตนๆ ว่า “นี่ธรรม นี่วินัย”. พวกเดียรถีย์เหล่านั้น แม้เมื่อไม่ได้บวชก็ปลงผมเสียเอง แล้วนุ่งผ้ากาสายะ เทียวไปในวิหารทั้งหลาย เข้าไป (ร่วม) อุโบสถบ้าง ปวารณาบ้าง สังฆกรรมบ้าง คณะกรรมบ้าง. ภิกษุทั้งหลาย ไม่ยอมทำอุโบสถ ร่วมกับพวกภิกษุเดียรถีย์เหล่านั้น.

ติตถิยา ปริหีนลากสกุการา อนตมโส ฆาสจฉาพน-มตตมปิ อลภนตา ลากสกุการํ ปฏุจยมานา สาสเน ปพพชิตวา สกานิ สกานิ ทิวฎีคตานิ อัย ฌมโไม อัย วินโยติ ทีเปนติ ฯ ปพพชช อลภมานาปิ สยเมว มุณเฑตวา กาสายานิ อจฉาเทตวา วิหาเรสุ วิจรนตา อุโปสถมปิ ปวารณมปิ สงฆกมมมปิ คณกมมมปิ ปริสนติ ฯ ภิกขุ เตหิ สทธี อุโปสถํ น โกรนติ ฯ

คราวนั้น ท่านพระโมคคลีบุตรติสสเถระ ดำริว่า “บัดนี้ อธิกรณ์เกิดขึ้นแล้ว ไม่นานเลยอธิกรณ์นั้นจักหยาบเข้าขึ้น ก็เราอยู่ในท่ามกลางแห่งภิกษุเดียรถีย์เหล่านั้น จะไม่อาจจะจับอธิกรณ์นั้นได้” ดังนี้ จึงมอบการคณะถวายท่านพระมหินทเถระ ประสงค์จะพักอยู่โดยผาสกุวิหารด้วยตนเอง แล้วได้ไปยังโอโธคังคบรรพต.

ตทา โมคคลีปุตตติสสเถโร อุปปนันทานิ อธิกรณ์ํ ตํ นจิสเสว กกขพี ภวิสสติ, น โข ปเนตํ สกุกา อิเมลล์ มชฺเฒ เวสนเตน วุปลเมตุนติ มหินทเถเรสส คณํ นิยยาเทตวา อตตนา ผาสกุวิหารเน วิหริตุกาโม อโธคคังคํ ปพพตํ อคมาสิ ฯ

พวกเดียรถีย์แสดงลัทธินอกพุทธศาสนา

พวกเดียรถีย์แม้เหล่านั้นแล ถึงถูกภิกษุสงฆ์ปราบปรามโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตตฤคาศนา ก็ไม่ยอมตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติอันคล้อยตามพระธรรมวินัย ทั้งได้ให้เสนียดจัญไรมลทินและเสี้ยนหนามตั้งขึ้นแก่พระศาสนา มิใช่อย่างเดียว. บางพวกบ่าเรือไฟ. บางพวกย่างตนให้ร้อนอยู่ในเครื่องอบตน ๕ อย่าง. บางพวกประพฤติหมุนไป

เตปิ โข ติตถิยา ภิกขุสงฆเน ฌมเมเน วินเยน สตถุ สาสเนเน นิคคยหมานาปิ ฌมวินยานุโลมาเย ปฏิปตติยา [๕๓] อสณฺหนตา อเนกรูปิ สาสนสส อพพทญจ มลญจ กณฺฏกญจ สมุฏฺฐาเปลฺลํ ฯ เกจิ อคคิ ปริจจรนติ ฯ เกจิ ปญจาทเป ตปฺปนติ ฯ เกจิ อาทิจจํ อนุปริวตตนติ ฯ เกจิ ‘ฌมมญจ วินยญจ

ตามพระอาทิตย์. บางพวกก็ยืนยันพูดว่า “พวกเรา จัก
ทำลายพระธรรมวินัยของพวกท่าน” ดังนี้.

คราวนั้น ภิกษุสงฆ์ไม่ได้ทำอุโบสถหรือปวารณา
ร่วมกับเดียรถีย์เหล่านั้นเลย. ในวัดอโคคารามอุโบสถ
ขาดไปถึง ๗ ปี. พวกภิกษุได้กราบทูลเรื่องนั้นแม้แต่
พระราชชาแล้ว.

พระเจ้าอโคททรงใช้อำมาตย์ให้ไประงับอิทธิกรรม

พระราชชา ทรงบังคับอำมาตย์นายหนึ่งไปว่า
“เจ้าไปยังพระวิหาร ระงับอิทธิกรรมแล้ว นิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้
ทำอุโบสถเถิด” ดังนี้. อำมาตย์ไม่อาจจะทูลย้อนถาม
พระราชชาได้จึงเข้าไปหาอำมาตย์พวกอื่น แล้วกล่าวว่า
“พระราชชา ทรงส่งข้าพเจ้าไปว่า ‘เจ้าจงไปยังพระวิหาร
ระงับอิทธิกรรมแล้วทำอุโบสถเถิด’ ดังนี้ อิทธิกรรมจะระงับ
ได้อย่างไรหนอ?”. อำมาตย์เหล่านั้นพูดว่า “พวก
ข้าพเจ้ากำหนดหมายได้ด้วยอุบายอย่างนี้ว่า “พวกราช
บุรุษ เมื่อจะปราบปัจฉิมตชนบทให้ราบคาบ ก็ต้องฆ่าพวก
โจร ชื่อฉันไค ภิกษุเหล่าใดไม่ทำอุโบสถ พระราชชาจักมี
พระราชประสงค์ให้ฆ่าภิกษุเหล่านั้นเสีย ฉันนั้นเหมือน
กัน”

ลำดับนั้น อำมาตย์นายนั้นไปยังพระวิหาร นัดให้
ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้วเรียนชี้แจงว่า “พระราชชาทรงส่ง
ข้าพเจ้ามาว่า ‘เจ้าจงนิมนต์ ภิกษุสงฆ์ให้ทำอุโบสถเถิด’
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! บัดนี้ ขอพวกท่านจงทำ
อุโบสถกรรมเถิด”. พวกภิกษุพูดว่า “อาตมภาพทั้ง
หลาย จะไม่ทำอุโบสถร่วมกับเหล่าเดียรถีย์”. อำมาตย์
เริ่มเอาดาบตัดศีรษะ (ของเหล่าภิกษุ) ให้ตกไป ตั้งต้นแต่
อาสนะ ของพระเถระลงไป. ท่านพระติสสเถระได้เห็น
อำมาตย์นั้น ผู้ปฏิบัติผิดอย่างนั้นแล.

ประวัติของพระติสสเถระจะออกบวช

ชื่อว่า พระติสสเถระไม่ใช่คนธรรมดาสามัญ คือ
พระภคตาร่วมพระราช มารดาเดียวกันกับพระราชชา มี

โฆ ภินทิสสามาติ ปคคณทิสฺสุ ฯ

ตทา ภิกษุสงฆ์ น เตหิ สทฺธิ อุโปสถํ วา
ปวารณํ วา อกาลิ ฯ อโลการามे สत्त वसुधानि
อุโปสถे อุปลจฺฉิชิ ฯ รมโยปิ ऐतमत्तं आरोเจसु ฯ

ราชา เอกํ อมจจํ อาณาเปติ ‘วิหารํ คนฺตวา
อิทธิกรรมํ วุปลเมตฺวา อุโปสถํ การาเปหิติ ฯ อมจโจ
ราชานํ ปฏิปฺจุฉิตฺตุํ อวิสหฺนโต อณฺเวย อมจเจ
อุปลงฺกมิตฺวา อาห ‘ราชา มํ วิหารํ คนฺตวา
อิทธิกรรมํ วุปลเมตฺวา อุโปสถํ กโรหิติติ ปทฺธิ
กถนฺนุโข อิทธิกรรมํ วุปลสมฺมตฺติติ ฯ เต อาหฺส ‘มย
เอวํ สลฺลกฺขเม ‘ยถา นาม ปจฺจนฺตํ วุปลเมตฺวา
โจเร มาเตนฺติ, เอวเมว ये อุโปสถํ น กโรนฺติ,
เต มาราเปตฺกาโม ราชา ภวิสสฺตฺติติ ฯ

อล โส อมจโจ วิหารํ คนฺตวา ภิกษุสงฆ์
สนฺนิปาเตตฺวา อาห ‘อหํ รมฺยา อุโปสถํ การาเปหิติ
เปลฺลิตโต กโรถ ทานิ ภนฺเต อุโปสถกมฺมฺนฺติ ฯ ภิกษุ
‘น มยํ ติตฺถิเยหิ สทฺธิ อุโปสถํ กโรมาติ อาหฺส ฯ
อมจโจ เถราสนฺโต ปฏฺจาย อสินา ลีสานิ ปาเตตฺ
อารทฺโร ฯ อทฺทสา โข ติสฺสฺตฺเถโร ตํ อมจจ
ตถา วิปฏิปนฺนํ ฯ

ติสฺสฺตฺเถโร นาม น โย โส รมโย เอกมาติโก
ภคตา ติสฺสฺกฺมาโร นาม ฯ ตํ กิร ราชา ปตฺตาภิเสโก

นามว่าตีสสกุमार. ได้ยินว่า พระราชาทรงอภิเษกแล้วได้ทรงตั้งตีสสกุमारนั้นไว้ในตำแหน่งอุปราช. วันหนึ่งตีสสกุमारนั้นเสด็จไปเที่ยวป่า ได้ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฤคผุ้งใหญ่ ซึ่งเล่นอยู่ด้วยการเล่นตามความคิด (คือตามความใคร่ ของตน). ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ตีสสกุमारนั้นได้ทรงมีพระร่ำพึงดังนี้ว่า หมอกเหล่านี้มีหญ้าเป็นอาหาร ยังเล่นกันได้อย่างนี้ก่อน, ส่วนพระสมณะเหล่านี้ ฉันทโฆชนะอันประณีตในราชตระกูลแล้วจำวัดอยู่บนที่นอนอันอ่อนนุ่ม จักเล่นการเล่นที่น่าชบใจไม่ได้เที่ยวหรือ”.

ตีสสกุमारนั้นเสด็จกลับมาจากป่านั้นแล้วได้กราบทูลความร่ำพึง ของตนนี้แต่พระราชา. พระราชาทรงพระดำริว่า “พระกุมารระแวงสงสัยในที่มีไชฐานะ (มีไชเหตุ) เอาเถอะเราจักให้เขายินยอมด้วยอุบายอย่างนี้” ในวันหนึ่ง ทรงทำเป็นเหมือนกริ้วด้วยเหตุการณ์บางอย่าง แล้วทรงขู่มรณภัยว่า “เจ้า จงมารับเอาราชสมบัติตลอด ๗ วัน หลังจากนั้นเราจักฆ่าเจ้าเสีย” ดังนี้ แล้วให้รับรู้คำสั่งนั้น.

ได้ยินว่า พระกุมารนั้นทรงดำริว่า “ในวันที่ ๗ พระราชา จักให้ฆ่าเราเสีย” ดังนี้ ไม่ทรงสนาน ไม่เสวยทั้งบรรทมก็ไม่หลับ ตามสมควรแก่พระเหตุภัย ได้มีพระสรีระเศร้าหมองเป็นอย่างมาก. แต่ฉนั้น พระราชาตรัสถามตีสสกุमारนั้นว่า “เธอเป็นผู้มีรูปร่างอย่างนี้ เพราะเหตุอะไร”. พระกุมารทูลว่า “ขอเดชะ ! เพราะกลัวความตาย”. พระราชาทรงรับสั่งว่า “เฮ้ย อันตัวเจ้าเอง เล็งเห็นความตาย ที่เราคาดโทษไว้แล้วหมดสงสัยสิ้นคิด ยังจะไม่เล่นหรือ ! พวกภิกษุเล็งเห็นความตายเนื่องด้วยลมหายใจเข้าและหายใจออกอยู่จักเล่นได้อย่างไร ?”. จำเดิมแต่นั้นมา พระกุมารก็ทรงเลื่อมใสในพระศาสนา.

ครั้งรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง พระกุมารนั้นเสด็จออกไปล่าเนื้อ เที่ยวลัญจรไปในป่า ได้ทอดพระเนตรเห็นพระโยนกมหาธรรมรักขิตเถระ ผู้นั่งให้พญาช้างตัวใดตัวหนึ่งจับกิ่งสาละพัดอยู่. พระกุมารครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ก็เกิดความปราโมทย์ดำริว่า “เมื่อไรหนอแล แม้เราจะพึงบวชเหมือนพระมหาเถระนี้ วันนั้นจะพึงมีหรือหนอแล”. พระเถระรู้อัธยาศัยของพระกุมารนั้นแล้ว เมื่อพระกุมารนั้นเห็นอยู่นั้นแล ได้เหาะขึ้นไปในอากาศแล้วได้ยิน

อุปราชเซ จเปลิ ฯ โส เอกทิวส์ วนจรี คโต อททล มหนต์ มิคสงฆ์ จิตตาย กิฬิกาย กิฬนตฺ ฯ [๕๔] ทิสวานสส เอตทโหลสิ ‘อิม ดาว ตินภกฺขา มिका เอว กิฬนติ อิม ปน สมณา ราชกุเล ปณิตานิ โภชนานิ ภุชชิตวา มุฏกาสุ เสยฺยาสุ สยมานา กิว มนาปี กิฬิตฺ น กิฬิสสนตฺติ ฯ

โส ตโต อาคนตฺวา อิม อตตโน วิตฺกํ รมฺโถ อาโรเจสิ ฯ ราชาน ‘อฏฺฐาเน กุกฺกัจจายิตฺ กุมาเรน หนฺท นํ เอวํ สญฺญาเปสฺสามิติ เอกทิวส์ เกนจิ การเณน กุฏฺโธ วิย เอหิ สตฺต ทิวเส รชชํ สมฺปฏิจฺจน, ตโต ตํ ฆาเตสฺสามิติ มรณภเยน ตชฺเชตฺวา ตมตถํ สญฺญาเปสิ ฯ

โส กิร กุมาโร สตฺตเม ทิวเส ‘มํ มาราเปสฺสตีติ น จิตฺตฺรูปิ นหายิ น ภุชฺชิ น สฺปิ อตีวีย ลุขสรีโร อโหลสิ ฯ ตโต นํ ราชาน ปุจฺฉิ ‘กิฬส ตฺวํ เอวรูปํ ชาโตติ ฯ ‘มรณภเยน เทวาติ ฯ ‘อเร ตฺวํ นาม ปริจฺฉินฺนมรณํ สมฺปสฺสมาโน วิสสโต น กิฬสิ, ภิกฺขุ อสฺสาสปฺปสฺสาสฺสูปนิพฺพตฺ มรณํ เปกฺขมานา กถํ กิฬิสฺสนตฺติ ฯ ตโต ปภฺวติ กุมาโร สาสนเ ปสฺสิทิ ฯ

โส ปุเนกทิวส์ มิควํ นิภฺขมิตฺวา อรณฺเณ อนฺวิจฺรมาโน อททล โยนกมหารมฺมรฺกฺขิตตฺตเถโร อณฺเณตฺเรน หตฺถินาเคน สาละสาชํ คเหตุวา วิชฺชيمانํ นิลินฺนํ ฯ ทิสวาน ปามุชฺชชาโต จินฺเตสิ ‘กทานุโข อหฺมปิ อยํ มหาเถโร วิย ปพฺพเชยฺยํ ลียานุโข โส ทิวโสติ ฯ เถโร ตสฺส อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ตสฺส ปสฺสนตฺสเสว อากาเส อุปฺปตฺติวา อโสการาเม ปกฺขรณฺนิยา อุทกตฺเล จตฺวา จิวรณฺจ อุตฺตราสงฺคณฺจ

อยู่ บนพื้นน้ำที่สระโบกขรณีในวัดอโศการาม ห้อยจิวร และผ้าอุตราสงค์ ไว้ที่อากาศแล้วเริ่มสร่งน้ำ.

พระกุมารทอดพระเนตรเห็นอานุภาพของพระเถระ นั้นแล้วก็ทรงเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง “ดำริว่า เราจักบวช ให้ได้ในวันนี้ทีเดียว แล้วเสด็จกลับได้ทูลลาพระราชารว่า “ขอเดชะ ! หม่อมฉันจักบวช”. พระราชาทรงยับยั้ง (ทรงขอร้อง) เป็นอเนกประการ เมื่อไม่ทรงสามารถเพื่อ จะให้พระกุมารนั้นกลับ (พระทัย) ได้ จึงทรงรับสั่งให้ตก แต่งมรรคาที่จะไปสู่วัดอโศการาม ให้พระกุมารแต่งองค์ เป็นเพศมหรสพ ให้แวดล้อมด้วยหมู่เสนา ซึ่งประดับ ประดาแล้วทรงนำไปยังวิหาร. ภิกษุเป็นอันมากได้ฟังว่า “ข่าวว่า พระยพราชจักบวช” ก็พากัน ตระเตรียม บาดรและจิวรไว้. พระกุมารเสด็จไปยังเรือนเป็นที่ บำเพ็ญเพียร แล้วได้ทรงผนวช พร้อมกับบุรุษแสนหนึ่ง ในสำนักของพระมหาธรรมรักษ์ชิตเถระนั่นเอง. ก็กุลบุตร ทั้งหลายผู้ผนวชตามพระกุมาร จะกำหนดนับไม่ได้. พระ กุมารทรงผนวชในเวลา que พระราชาทรงอภิเษกครองราชย์ ได้ ๔ ปี.

ครั้งนั้น ยังมีพระกุมารองค์อื่นมีพระนามว่า อัครศิพรหม ผู้เป็นพระสวามีของพระนางสังฆมิตตา ซึ่งเป็นพระภาคินยของพระราชา. พระนางสังฆมิตตา ประสูติพระโอรสของอัครศิพรหมองค์นั้นเพียงองค์เดียว เท่านั้น. อัครศิพรหมเมื่อนั้น ได้สดับข่าวว่า “พระยพราช ทรงผนวชแล้ว” จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา แล้วทูลขอ พระบรมราชานุญาตว่า “ขอเดชะ แม้หม่อมฉันก็จัก บวช” ดังนี้. และอัครศิพรหมองค์นั้นได้รับพระบรมราชาน ุญาตว่า “จงบวชเถิด พ่อ” ก็ได้บวชในวันนั้นนั่นเอง. พระเถระผู้อันชัตติยชน ซึ่งมีสมบัติอย่างโอฬาร บวชตาม อย่างนี้ บัณฑิตพึงทราบวว่า “พระติสสเถระ ผู้เป็น พระกนิษฐภคินยของพระราชา”.

พระติสสเถระนั่งกันไม่ให้อำมาตย์ตัดศีรษะพระ

ท่านพระติสสเถระนั้น ครั้นเห็นอำมาตย์นายนั้น ผู้ปฏิบัติผิดอย่างนั้นแล้วจึงดำริว่า “พระราชาคงจะไม่ ทรงส่งมาเพื่อให้ฆ่าพระเถระทั้งหลาย เรื่องนี้จักเป็น

อากาศ ลคฺเคตวา นหายิตฺถุ อารทฺโธ ฯ

กุมารโ อเถรสฺสานุภาวํ ทิสฺวา อติวิย ปรสนโน อชฺเชว ปพฺพชิสฺสสามิตฺติ นีวตฺติตฺวา รมฺโย อาโรเจสิ ‘ปพฺพชิสฺสสามิตฺติ เทวาทิ ฯ [๕๕] ราชาน อเนกปฺปการํ ยาจิตฺวา ตํ นีวตฺเตตฺถุ อสฺสโกโกนโธ อโสการามคฺคณียํ มคฺคํ อลงฺการาเปตฺวา กุมารํ ฉณเวสํ คาทาเปตฺวา อลงฺกตาย เสนาย ปรีวาราเปตฺวา วิหารํ เนสิ ฯ ‘ยวราชาน กิร ปพฺพชิสฺสตีตฺติ สุตฺวา พฺหุ ภิกฺขุ ปตฺตจิวรานิ ปฏฺิยาเทสฺสุ ฯ กุมารโ ปธานฆริ คนฺตวาน มหารมฺมรฺกฺขิตฺตเถรสฺเสว สนฺติเก ปพฺพชิสฺส สทฺธิ ปุริสสฺสทฺสเสสน ฯ กุมารสฺส ปน อนุปพฺพชิตฺกานํ คณนปริจฺเจเท นตฺถิ ฯ กุมารโ รมฺโย จตฺวสฺสาภิสฺเสกกาเล ปพฺพชิตฺโต ฯ

อถ อญฺโฆ รมฺโย ภาคินฺเอย โสงฺฆมิตฺตตาย สามิโก อคฺคิพฺรหฺมา นาม กุมารโ อตฺถิ ฯ โสงฺฆมิตฺตา ตสฺส เอกเมว ปุตฺตํ วิชಾಯิ ฯ โลปี ‘ยวราชาน ปพฺพชิตฺติ สุตฺวา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘อหฺมปิ เทว ปพฺพชิสฺสสามิตฺติ ยาจิ ฯ ‘ปพฺพช ตาตาทิ จ รมฺยา อนุญญาโต ตํ ทิวสเมว ปพฺพชิสฺส ฯ เอว อนุปพฺพชิตฺโต อุทวารวิภเวณ ชตฺติยชนน รมฺโย กนิษฐภคินยา ‘ติสฺสเถโรติ วิญเญโย ฯ

โส ตํ อมจฺจํ ตถา วิปฏิปนฺนํ ทิสฺวา จินฺตลฺลิตฺติ ‘น ราชาน เถเร มาเรตฺถุ ปหิเญยฺย, อทฺธา อิมสฺเสเวตฺถ อมจฺจสฺส ทฺกคฺคหิตฺถุ ภวิสฺสตีตฺติ คนฺตวาน สยํ ตสฺส

เรื่องนี้อำมาตย์คนนี้เข้าใจผิดแน่นอนทีเดียว” ดังนี้ จึงได้ไปนั่งบนอาสนะใกล้อำมาตย์นั้นเสียเอง. อำมาตย์นายนั้นจำพระเถระนั้นได้ก็ไม่อาจพ้นคัสตราลงได้ จึงได้กลับไปกราบทูลแต่พระราชาวา “ขอเดชะ ! ข้าพระพุทธเจ้าได้ตัดศีรษะของพวกภิกษุซึ่งมีประมาณเท่านี้ ผู้ไม่ปรารถนาทำอุโบสถให้ตกไป ขณะนั้น ก็มาถึงลำดับแห่งท่านติสสเถระผู้เป็นเจ้าของเข้า ข้าพระพุทธเจ้าจะทำอย่างไร”. พระราชาพอได้ทรงสดับเท่านั้น ก็ตรัสว่า “เฮ้ย ! ก็เข้าได้ส่ง เจ้าให้ไปฆ่าภิกษุทั้งหลายหรือ ?” ทันทันนั้นเองเกิดความเร่าร้อนขึ้นในพระวรกาย จึงเสด็จไปยังพระวิหาร ตรัสถามพระภิกษุผู้เป็นพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! อำมาตย์คนนี้อยมไม่ได้สั่งเลยได้ทำกรรมอย่างนี้แล้ว บาบนี้จะมีแกใครหนอแล ?”.

อาสนุเน อาสนเน นิสิตี ฯ โส เถร์ สญชานิตวา สตุถิ นิปาเตตุ อวิสหนโต คนตวา รณโย อาโรเจสิ ‘อหิ เทว อุโปสถิ กาคู อนิจจนตานิ เอตตกานนนาม ภิกขุณิ สีสานิ ปาเตสิ, อถ อยยสส ติสสตุเถรสส ปฏิปาฏิ สมบตตา กินติ กโรมิติ ฯ ราชา สุตวา ว ‘อเร กิมปน ตวั มยา ภิกขุ ฆาเตตุ [๕๖] เปลิตตติ ตาวเทว สรีเร อุปปนทาโห หุตวา วิหาริ คนตวา เถเร ภิกขุ ปุจฉิ ‘อัย ภนเต อมจโจ มยา อนาณตโต ว เอวั อกาลิ, กสสนุโข อิมินา ปาเปน ภวิตพพนติ ฯ

พวกภิกษุถวายความเห็นแต่พระราชาเป็น ๒ นัย

พระเถระบางพวกถวายพระพรว่า “อำมาตย์นายนี้ ได้ทำตาม พระดำรัสสั่งของมหาบพิตรแล้ว บาบนั้นจึงมีแก่มหาบพิตรด้วย”. พระเถระบางพวก ถวายพระพรว่า “บาบนั้น ย่อมมีแต่มหาบพิตร และอำมาตย์แม้ทั้ง ๒ ด้วย”. พระเถระบางพวกถวายพระพรอย่างนี้ว่า “ขอถวายพระพร ! ก็ มหาบพิตร ทรงมีความคิด หรือว่า “อำมาตย์นายนี้ จงไปฆ่าภิกษุทั้งหลาย”. พระราชาทรงรับสั่งว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ไม่มี, โยมมีความประสงค์เป็นกุศล จึงได้ส่งเขาไปด้วยสั่งว่า ขอภิกษุสงฆ์จงสามัคคีกันทำอุโบสถเถิด”. พระเถระทั้งหลายถวายพระพรว่า “ถ้าว่า มหาบพิตร มีพระราชประสงค์เป็นกุศลไซ้ร์ บาบก็ไม่มีแต่มหาบพิตร บาบนั้นย่อมมีแก่อำมาตย์เท่านั้น”.

เอกจเจ เถรา ‘อัย ตว วจเนน อกาลิ ตยหเมตํ ปาปนติ อาหํสุ ฯ เอกจเจ อุกินนมิปิ โว เอตํ ปาปนติ อาหํสุ ฯ เอกจเจ เอวมอาหํสุ ‘กิปน เต มหาราช อตถิ จิตตํ ‘อัย คนตวา ภิกขุ ฆาเตตุติ ฯ ‘นตถิ ภนเต กุสลาธิปปาโย, อหิ เปเสสิ ‘สมคโค ภิกขุสงฺฆโม อุโปสถิ กโรตฺติติ ฯ สเจ ตวั กุสลาธิปปาโย, นตถิ ตยหิ ปาปี อมจจสเสเวตํ ปาปนติ ฯ

พระราชาทรง เกิดมีความสงสัยเป็นสองจิตสองใจ จึงรับสั่งถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ จะมีภิกษุบางรูปบ้างไหม ? ผู้สามารถเพื่อจะตัดข้อสงสัยนี้ของ โยม แล้วยกย่องพระศาสนา”. ภิกษุทั้งหลายถวายพระพรว่า “มี มหาบพิตร ! ภิกษุนั้นชื่อ พระโมคคลีบุตรติสสเถระ ท่านสามารถที่จะตัดข้อสงสัยนี้ของ มหาบพิตร แล้วยกย่องพระศาสนาได้”. ในวันนั้นเอง

ราชา เทวพททกาโต อาห ‘อตถิ นุโข ภนเต โกลิ ภิกขุ มเมตํ เทวพททกํ ฉินฺทิตวา สาสนํ ปคฺคเหตุํ สมตฺถิตติ ฯ อตถิ มหาราช โมคคลีปุตตติสสตุเถโร นาม, โส เต อิมิ เทวพททกํ ฉินฺทิตวา สาสนํ ปคฺคณฺหิตุํ สมตฺถิตติ ฯ ราชา ตทเทว จตฺตารอธมมกถิเก เอกเกกํ ภิกขุสทสสปริวาริ จตฺตารอ อมจเจ เอกกปฺริสทสทสสปริวาริ เถร์ คณฺทิตวา

พระราชชาติทรงจัดส่งพระธรรมกถึก ๔ รูป แต่ละรูป มี ภิกษุพนักหนึ่งเป็นบริวาร และอำมาตย์ ๔ นาย แต่ละ นายมีบุรุษพนักหนึ่งเป็นบริวาร ด้วยทรงรับสั่งว่า “ขอ ท่านทั้งหลาย จงรับเอาพระเถระมาเถิด”.

อากจฉถาติ เปเสลลิตี ฯ

พระโมคคัลลิตตสเถระไม่มา เพราะอาราธนาไม่ถูกเรื่อง

พระธรรมกถึกและอำมาตย์เหล่านั้นไปแล้วได้เรียน (พระเถระว่า) “พระราชารับสั่งให้หาท่าน” ดังนี้. พระเถระ ไม่ยอมมา. แม้ครั้งที่ ๒ พระราชาก็ได้ทรงจัดส่งพระ ธรรมกถึก ๘ รูป และอำมาตย์ ๘ นาย ซึ่งมีบริวารคน ละพนัก ๆ ไป ด้วยรับสั่งว่า “ท่านทั้งหลาย จงกราบ เรียน (พระเถระนั้น) ว่า ‘ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระราชา รับสั่งให้หา’ แล้วให้นิมนต์พระเถระมา”. พระธรรม กถึกและอำมาตย์เหล่านั้นได้กราบเรียน (พระเถระ) เหมือนอย่างที่ท่านทรงรับสั่งนั้นแล. ถึงแม้ครั้งที่ ๒ พระ เถระก็มีได้มา. พระราชาตรัสถาม พระเถระทั้งหลายว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมได้ส่งทูตไปถึง ๒ ครั้ง แล้ว เพราะเหตุไร พระเถระจึงมิได้มา?”. พระเถระทั้ง หลายถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! ที่ท่านไม่มานั้น เพราะทูตเหล่านั้น กราบเรียนท่านว่า ‘พระราชารับ สั่งให้หา’ แต่เมื่อทูตเหล่านั้นกราบเรียนท่านอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระศาสนาเสื่อมโทรม ขอ พระคุณเจ้าได้โปรดเป็นสหายพวกข้าพเจ้า เพื่อเชิดชู พระศาสนาเถิด’ พระเถระ จะฟังมา”.

คราวนั้น พระราชาทรงรับสั่งเหมือนอย่างนั้นแล้ว จึงทรงจัดส่งพระธรรมกถึก ๑๖ รูป และอำมาตย์ ๑๖ นาย ซึ่งมีบริวารคนละพนัก ๆ ไป. ได้ทรงสอบถามภิกษุ ทั้งหลายอีกว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระเถระ เป็นคนแก่ หรือยังหนุ่มแน่น”.

ภิกษุ : แก่ มหาบพิตร !

ราชา : พระเถระนั้น จักขึ้นคานหามหรือวอ เจ้าข้า !

ภิกษุ : ท่านจักไม่ขึ้น (ทั้ง ๒ อย่าง) มหาบพิตร !

ราชา : พระเถระพักอยู่ ณ ที่ไหน ? เจ้าข้า.

เต คนตวา ราชา ตุมเห ปกโกสตีติ อาหสิสุ ฯ
เถโร น อากคณณิ ฯ พุติยมปิไซ ราชา อฏจ
ธมมกถิกเก อฏจ จ อมจเจ สหสสสสสสปริวาเรเยว
เปเสลลิตี ‘ราชา ฆนเต ปกโกสตีติ วตวา คนทิตวา
ว อากจฉถาติ ฯ เต ตเถว อาหสิสุ ฯ พุติยมปิไซ
เถโร นาคคณณิ ฯ ราชา เถโร ปุจฉิ ‘อหิ ฆนเต
ทวิภขตตุ ปหิณิ, กสฺมา เถโร นาคจฉตีติ ฯ [๕๗]
ราชา ปกโกสตีติ วุตตตดา มหาราช นาคจฉตี,
เอว ปน วุตเต อากจฉเยย, สาสนิ ฆนเต โอลีทตี,
อมหากิ สาสนิ ปคคณณตถาย สหายกา โหถาติ ฯ

อล ราชา ตถา วตวา โสฬส ธมมกถิกเก
โสฬส จ อมจเจ สหสสสสสสปริวาเร เปเสลลิตี ฯ
ภิกษุ ปุน ปฏิปุจฉิ ‘มหลลโก นุไซ ฆนเต เถโร
ททโร นุไซตี ฯ

มหลลโก มหาราชาตี ฯ

วยหิ วา ลิวักิ วา อภิริหิสสตี ฆนเตตี ฯ

นาภิริหิสสตี มหาราชาตี ฯ

‘กุหิ ฆนเต เถโร วสตีตี ฯ

ภิกษุ : ที่แม่น้ำคงคาตอนเหนือ มหาบพิตร.

‘อุปรี คงคาย มหาราชาติ ฯ

พระราชาทรงรับสั่งว่า “ดูก่อนพนาย ! ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงผูกเรือขนาน แล้วอาราธนาให้พระเถระนั่งบนเรือขนานนั้นนั่นแล จัดการอารักขาที่ฝั่งทั้ง ๒ ด้าน นำพระเถระมาเถิด”.

ราชา อาท ‘เตนทิ ภณ นาวาสงฆาภู
พนธิตวา ตตเถว เถร์ นิสีทาเปตวา ทวีสุปี ตีเรสุ
อารกขิ สวีธาย เถร์ อาเนถาติ ฯ

พวกภิกษุและเหล่าอำมาตย์ไปถึงลำน้ำของพระเถระ แล้วได้เรียนให้ทราบตามพระราชสาสน์. พระเถระได้สดับ (พระราชสาสน์นั้น) แล้วคิดว่า “เพราะเหตุที่เราบวชมา ก็ด้วยตั้งใจว่า “จักเชิดชูพระศาสนา” ตั้งแต่ต้น ฉะนั้น กาลนี้นั้นก็มาถึงแก่เราแล้วจึงได้ถือเอาท่อนหนังลุกขึ้น.

ภิกษุ จ อมจจา จ เถรสส สนตักิ คนตวา
รณโย สาสนิ อาโรเจสุ ฯ เถโร สุตวา ยิ โย
อหิ มุลโต ปฏจาย สาสนิ ปคณหิสสามิติ ปพพชิตมทิ,
อัย ทานิ เม โส กาโล อนุปตโตติ จมมขณทิ
คเหตุวา อุฏฐหิ ฯ

พระเจ้าอโศกทรงพระสุบินเห็นช้างเผือก

ครั้งนั้น พระราชาทรงเฝ้พระราชหฤทัยอยู่แล้วว่า “พຽงนี้ พระเถระจักมาถึงพระนครปาตลีบุตร” ดังนี้ ก็ทรงเห็นพระสุบินในส่วนราตรี. ได้มีพระสุบินเห็นปานนี้ คือพญาช้างเผือกปลอดมาลูปคล้าพระราชา จำเดิมแต่พระเศียรแล้วได้จับพระราชา ที่พระหัตถ์ข้างขวา. ในวันรุ่งขึ้น พระราชาได้ตรัสถาม พวกโหรผู้ทำนายสุบินว่า “เราฝันเห็น สุบินเห็นปานนี้ จักมีอะไรแก่เรา?”. โหรทำนายสุบินคนหนึ่ง พูลถวายเป็นความเห็นว้า “ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ พระสมณะผู้ประเสริฐ จักจับพระองค์ที่พระหัตถ์ข้างขวา”. คราวนั้น พระราชา ก็ได้ทรงสดับข้าวว้า “พระเถระมาแล้ว” ในขณะที่นั้นนั่นเอง จึงเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วเสด็จลงลุยแม่น้ำท่องขึ้นไปจนถึงพระเถระ ในน้ำมีประมาณเพียงขานู แล้วได้ถวายเป็นพระหัตถ์แก่พระเถระผู้กำลังลงจากเรือ. พระเถระได้จับพระราชาที่พระหัตถ์ข้างขวาแล้ว.

อถ เถโร เสว ปาฐลิตฺตํ สมปาปฺณิสฺสตีติ
รตตีภาเค ราชา สุบินิ อพทส ฯ เอวรฺูโป สุบินิ
อโหสิ สพพเสโต หตฺธินาโค อาคนตวา ราชานํ
สีสโต ปฏจาย ปรามลิตฺวา ทกฺขินหตฺเถ อคฺคเหลิฯ
ปุนทิวเส ราชา สุบินชฺมายเก ปุจฺฉิ ‘มยา เอวรฺูโป
สุบินิ ทิฏฺฐโจ ก็ เม ภวิสฺสตีติ ฯ เอโก ตํ
มหาราช สมณนาโค ทกฺขินหตฺเถ คณฺหิสฺสตีติ ฯ
อถ ราชา ตาวเทว ‘เถโร อาคโตติ สุตวา คงคาตีร์
คนตวา นที โอตริตฺวา อพฺกคฺจจฺฉนฺโต ชานุมตฺเต
อุทเก เถร์ สมปาปฺณิตฺวา เถรสส นาวาโต
โอตรนตฺสส หตฺถิ อทาลิ ฯ เถโร ราชานํ ทกฺขินหตฺเถ
อคฺคเหลิ ฯ

ราชบุรุษจะตัดศีรษะพระโมคคัลลิตตสเถระ

พวกราชบุรุษถือดาบเห็นภิกษุขานนั้นแล้วก็ชักดาบออกจากฝักด้วยคิดว่า “พวกเราจักตัดศีรษะของพระเถระให้ตกไป” ดังนี้. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า

[๕๘] ตํ ทิสฺวา อลิกฺคาหา เถรสส สีสมปาเตสฺสามาติ
โกสโต อสิ อพฺพาหิสฺสุ ฯ กสมฺมา ฯ เอตํ กิร
จาริตฺตํ ราชกุเลสุ โย ราชานํ หตฺเถ คณฺหาติ,

เพราะได้ยินว่า ในราชตระกูลมีจาริตนี้ว่า ผู้ใดจับ พระราชาที่พระหัตถ์, ราชบุรุษพึงเอาดาบตัดศีรษะของผู้นั้น ให้ตกไป”. พระราชาทอดพระเนตรเห็นเงา (ดาบ) เท่านั้น ก็ทรงรับสั่งว่า “แม้ครั้งก่อน เราไม่ประสบ ความสบายใจ เพราะเหตุที่ผิดในภิกษุทั้งหลาย, พวก เจ้า อย่าทำผิดในพระเถระเลย”. ถามว่า ก็เพราะเหตุ ไร พระเถระจึงได้จับพระราชาที่พระหัตถ์ ? แก้วว่า เพราะเหตุที่พระเถระนั้นอันพระราชาให้อาราธนา มา เพื่อ ต้องการจะตรัสถามปัญหา, ฉะนั้น พระเถระใส่ใจอยู่ว่า พระราชาพระองค์นี้เป็นอันเดวาลิกของเรา” จึงได้จับ.

ตลส อสินา สีสมปาเตตพพุนติ ฯ ราชา ฉาย์เยว ทิสวา อาท ‘ปุพเพปี อหิ ภิกขุสุ วิรุทธการณา อสสาท น วินทามิ, มา โข เถเร วิรุชฌิตถาติ ฯ เถโร ปน กลฺมา ราชาณํ หตฺเถ อคฺคเหสีติ ฯ ยสฺมา รณฺณา ปณฺหิ ปุจฺจนตถาย ปกฺโกลาปิโต, ตลฺมา ‘อนฺเดวาลิโก เม อยฺนติ อคฺคเหสีติ ฯ

พระเจ้าอโศกส่งลัษพระโมคคัลลิตตสเถระ

พระราชาทรงนำพระเถระไปสู่ราชอุทยานของ พระองค์ แล้วทรงรับสั่งให้ตั้งการอารักขาล้อมไว้ แต่ ภายนอกถึง ๓ ชั้น ส่วนพระองค์เองก็ทรงล้างเท้าพระเถระ แล้วทาน้ำมันให้ประทับนั่งอยู่ในสำนักของพระเถระ แล้ว ทรงพระดำริว่า “พระเถระจะเป็นผู้สามารถไหมหนอ เพื่อตัดความสงสัยของเรา ระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น แล้ว ยกย่องพระศาสนา” ดังนี้ เพื่อต้องการจะทรงทดลองดู จึงเรียนถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โยมมีความ ประสงค์ที่จะเห็นปาฏิหาริย์ ลักอย่างหนึ่ง”.

ราชา เถโร อตฺตโน อฺยฺยานํ เนตฺวา พาหิโรโต ติกฺขตฺตุํ ปรีวาราเปตฺวา อารกฺขํ จเปตฺวา สยเมว เถรสฺส ปาเท โหวิตฺวา เตเลน มกฺเขตฺวา เถรสฺส สนฺติเก นิสิตฺวา ‘ปฏิฟฺโล นฺุโย เถโร มม กงฺขิ ฉินฺทิตฺวา อฺปฺปนฺนํ อธิกรณฺ์ วุปฺสเมตฺวา สาสนํ ปคฺคณฺฺหิตฺตฺนติ วิมฺสนตถาย ‘อหิ ภฺนฺเต เอกํ ปาฏิหาริยํ ทฏฺฐกาโมติ อาท ฯ

พระเถระ : ขอถวายพระพรมหาบพิตร ! พระองค์ประสงค์ทอดพระเนตร ปาฏิหาริย์ชนิดไหน ?

‘กตรํ ปาฏิหาริยํ ทฏฺฐกาโมลลิมหาราชชาติ ฯ

พระราชา : อยากเห็นแผ่นดินไหว เจ้าข้า !

‘ปจฺวิกรมฺปนํ ทฏฺฐกาโม ภฺนฺเตติ ฯ

พระเถระ : ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! ประสงค์ทอดพระเนตร แผ่นดินไหวทั้งหมด หรือจะทอด พระเนตรแผ่นดินไหวบางส่วน.

‘สกลํ ปจฺวิกรมฺปนํ ทฏฺฐกาโมลลิมหาราช ปเทสฺสปจฺวิกรมฺปนฺนติ ฯ

พระราชา : ก็บรรดา ๒ อย่างนี้ อย่างไหนทำได้ ยาก เจ้าข้า.

‘กตรํ ปเนตฺถ ภฺนฺเต ทฺวฺกฺกรณฺติ ฯ

พระเถระ : ขอถวายพระพร ? เมื่อถาดล้ารด เต็มด้วยน้ำ จะทำให้น้ำนั้นไหวทั้งหมด หรือให้ไหวเพียงกึ่ง หนึ่ง เป็นของทำได้ยาก.

‘กินฺนุโย มหาราช กํสฺปาติยา อฺทกฺกปฺญฺณาย สพฺพิ อฺทกฺกํ กมฺเปตฺุ ทฺวฺกฺกรํ อฺทาทฺุ อฺปฺทณฺฺนติ ฯ

พระราชา : ให้ไหวเพียงกึ่งหนึ่ง เจ้าข้า

‘อฺปฺทณฺ์ ภฺนฺเตติ ฯ

พระเถระทูลถามว่า “ขอถวายพระพร ! ก็พระองค์มีความคิดหรือว่า อำมาตย์นี้ จงไปยังพระวิหาร แล้วฆ่าภิกษุทั้งหลายเสีย”.

พระราชชา : ไม่มี เจ้าข้า.

พระเถระ : ขอถวายพระพร ! ถ้าพระองค์ไม่มีความคิดเห็นปานนี้ไซ้ บาปไม่มีแต่พระองค์เลย”.

‘ก็ ปน เต มหาราช อตถิ จิตต์ ‘อัย วิหาริ คนตวา ภิกขุ ขมาเตตติ ฯ

‘นตถิ ฆนเตติ ฯ

‘สเจ เต มหาราช นตถิ เอวรูปิ จิตต์, นตถิ ตยหิ ปาปนติ ฯ

พระเถระอ้างพระพุทพจน์เล่าอดีตนิทาน

ลำดับนั้น พระเถระ (ถวายวิไลชนา) ให้พระราชชา ทรงเข้าพระทัย เนื้อความนี้ด้วยพระสูตรนี้ว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ! เรากล่าวเจตนาว่า เป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำการด้วยกาย วาจา ใจ” ดังนี้. เพื่อแสดงเนื้อความนั้นนั่นแล พระเถระจึงนำอดีตนิทานมา (เป็นอุทาหรณ์) ดังต่อไปนี้, “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! ในอดีตกาล นกกระทาชื่อที่ปกะ เรียนถามพระดาบสว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! นกเป็นอันมากเข้าใจว่า ญาติของพวกเราจับอยู่แล้วจึงพากันมา นายพรานอาศัยข้าพเจ้าย่อมถูกต้องกรรม เมื่อนายพรานอาศัยข้าพเจ้า ทำบาปนั้น ใจของข้าพเจ้า ย่อมสงสัยว่า (บาปนั้น จะมีแก่ข้าพเจ้า หรือหนอ) ?.

พระดาบสตอบว่า “ก็ท่านมีความคิด (อย่างนี้) หรือว่า “ขนกทั้งหลายเหล่านั้นมา เพราะเสียงและเพราะเห็นรูปของเราแล้วจึงถูกแล้ว หรือจงถูกฆ่า”. นกกระทาเรียนว่า “ไม่มี ท่านผู้เจริญ”.

ลำดับนั้น ดาบสจึงให้นกกระทานั้นเข้าใจยินยอมว่า “ถ้าท่านไม่มีความ คิดไซ้ บาปก็ไม่มี, แท้จริง กรรมย่อมถูกต้องบุคคลผู้คิดอยู่เท่านั้น หากถูกต้องบุคคลผู้ไม่คิดไม่”.

ถ้าใจของท่านไม่ประทุษร้าย (ในการทำความชั่ว) ไซ้ กรรมที่นายพรานอาศัยท่านกระทำก็ไม่ถูกต้องท่าน บาปก็ไม่ติดเบื่อนท่าน ผู้มีความชวนชวายน้อยผู้เจริญ คือบรสิฐธิ์.

อถ เถโร ราชานํ เอตมตถํ อิมินา สุตเตน สญญาเปลิ ‘เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ เจตยิตวา กम्मํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสาติ ฯ ตเมวตถํ ปริตีเปตฺตุํ ติตฺติรชาตกํ อาทริ ‘อตีเต มหาราช ทิปกตติโร ตาปสํ ปุจฺฉิ

ฆาโตโก โน นิลินฺโนติ ปฏิจฺจ กम्मํ มุสฺสติ

พพุ อาคจฺฉติ ชโน ตสฺมี เม สงฺกติ มโนติ ฯ

[๖๐] ตาปโส อาท ‘อตถิ ปน เต จิตต์ มม สทฺเทน จ รูปทสฺสเนน จ อากนตฺวา เอเต ปกฺขิโน พชฺฌนตฺวา ทณฺณนตฺวาติ ฯ ‘นตถิ ฆนเตติ ติตฺติโร อาท ฯ

ตโต นํ ตาปโส สญญาเปลิ ‘สเจ เต นตถิ จิตต์ นตถิ ปาปิ เจตยนตฺเมว ทิ กम्मํ มุสฺสติ นานาเจตยนติ ฯ

น ปฏิจฺจ กम्मํ มุสฺสติ มโน จ นปฺปทฺสฺสติ อปฺโปสฺสทฺสทฺส ภาทฺสส น ปาปมฺพลิปฺปติติ ฯ

พระเจ้าอโศกชำระเสี้ยนหนามพระศาสนา

พระเถระครั้น (ถวายวิไลชนา) ให้พระราชาทรงเข้าพระทัยอย่างนั้นแล้วพักอยู่ในพระราชอุทยานในพระนครนั้นนั้นแลตลอด ๗ วัน แล้วให้พระราชาทรงเรียนเอาลัทธิสมัย (แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า). ในวันที่ ๗ พระราชาทรงรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันที่วัดอโศการาม ให้ซึ่งมานผ้ากันไว้ แล้วประทับนั่งอยู่ในม่านผ้า ทรงรับสั่งให้จัดพวกภิกษุผู้มีลัทธิเดียวกันให้รวมกันอยู่เป็นพวกๆ แล้วรับสั่งให้นิมนต์หมู่ภิกษุมาที่ละหมู่แล้วตรัสถามว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปกติตรัสว่าอย่างไร?”

ลำดับนั้น พวกที่มีวาตะว่าอัตตาและโลกเที่ยงทูลว่า “มีปกติตรัสว่า อัตตาและโลก เที่ยง”.

พวกที่มีวาตะว่าเที่ยงแต่บางส่วนก็ทูลว่า “ตรัสว่าเที่ยงบางส่วน”.

พวกที่มีวาตะว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุดก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า โลก มีที่สุดและไม่มีที่สุด”.

พวกที่มีวาตะดินได้ไม่ตายตัว ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะดินได้ไม่ตายตัว”.

พวกที่มีวาตะว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง”.

พวกที่มีวาตะว่า อัตตามีสัญญา ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า อัตตามี สัญญา”.

พวกที่มีวาตะว่า อัตตาไม่มีสัญญา ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า อัตตาไม่มี สัญญา”.

พวกที่มีวาตะว่า อัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า อัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่”.

พวกที่มีวาตะว่าขาดสูญ ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่าขาดสูญ”.

พวกที่มีวาตะว่า นิพพานมีในทิวรรวม ก็ทูลว่า “ทรงมีวาตะว่า นิพพานมีในทิวรรวม (นิพพานมีอยู่ในปัจจุบัน)”.

เอวี่ เถโร ราชานั สยมาเปตวา ตตเถว ราชุชยาเน สตต ทิวสานิ วสนโต ราชานั สมยั อุกคณหาเปสิ ฯ ราชา สตตเม ทิวเส อโศการาเม ภิกขุสงฆ์ สนติปาตาเปตวา สาณิปาการั ปริกชิปาเปตวา สาณิปาการนตเร นิลินโน เอกลทธิเก เอกลทธิเก ภิกขุ เอกโต เอกโต การาเปตวา เอกเมกั ภิกขุสมุหิ ปกุโกสาเปตวา ปุจฉิ ‘กิวาที สมมา-สมพุทโธติ ฯ

ตโต สสสวาทีโน สสสวาทีติ อาหุสุ ฯ

เอกจจสสสติกา

อนตानนตिका

อมราวิกเขปिका

อธิจจสมุปปนนิกา

สยยิวาทา

อลยยิวาทา

เนวสยยินาสยยิวาทา

อุจเฉทวาทา

ทิวจจมมนิพพานวาทา ทิวจจมมนิพพานวาทีติ อาหุสุ ฯ

พระเจ้าอโศกรับสั่งให้สักพวกที่มีใช้ภิกษุหกหมื่นรูป

พระราชาทรงทราบว่ “เหล่านี้ไม่ใช่ภิกษุ เหล่านี้เป็นอัญเดียรถีย์ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงเรียนเอาลัทธิมาก่อนนั่นเอง จึงพระราชทานผ้าขาวแก่เธอเหล่านั้นแล้วให้สักเสียบ. เดียรถีย์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด มีจำนวนถึงหกหมื่นคน.

ลำดับนั้น พระราชาทรงรับสั่งให้อาราธนาภิกษุเหล่าอื่นมา แล้วตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่าอย่างไร”.

ภิกษุทั้งหลายทูลว่า “มีปกติตรัสจำแนกมหาบพิตร !”.

เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนั้นแล้วพระราชาก็ตรัสถามพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสจำแนก หรือ”. พระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร !”.

ลำดับนั้น พระราชาทรงรับสั่งว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! บัดนี้ พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด” ดังนี้ พระราชทานอารักขาไว้แล้ว เสด็จเข้าไปยังพระนคร. สงฆ์พร้อมเพรียงได้ประชุมกันทำอุโบสถแล้ว. ในสันนิบาตนั้น มีภิกษุจำนวนถึงหกสิบแสนรูป.

พระเถระเลือกภิกษุพันรูปทำตติยสังคายนา

พระโฆคคัลลิสฺสบุตรตีสเถระ เมื่อจะย้ายค้ำกล่าวติเตียนของชนเหล่าอื่น จึงได้แสดงกถาวัตรูปกรรมในสมาคมนั้น. ลำดับนั้น พระเถระได้คัดเลือกบรรดาภิกษุซึ่งนับได้มีจำนวนหกสิบแสนรูป เอาเฉพาะภิกษุหนึ่งพันรูป ผู้ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎก แดกฉานในปฏิสัมภิทาชำนาญในไตรวิชาเป็นต้น เมื่อจะสังคายนาธรรมและวินัย ได้ชำระมลทินในพระศาสนาทั้งหมด จึงได้ทำตติยสังคีติเหมือนอย่างพระมหากัสสปเถระ และพระยสเถระสังคายนาธรรมและวินัย ฉะนั้น. ในที่สุดแห่งสังคีติปฏิพัทก็ได้ห้วงไหว เป็นอเนกประการ. สังคีติซึ่งทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จลงนี้

ราชา ปจฺมเมว สมยสฺส อุกฺคหิตตตฺตา ‘น อิมเ ภิกฺขุ อณฺณตติตฺติยา อิมตติ ฆตฺวา เตสํ เสตกาณิ วตฺตกาณิ ทตฺวา อุปฺปพฺฟาเชลฺลิ ฯ เต สพฺเพปิ สญฺจิสฺสสฺสา อเหตุํ ฯ

อถญฺเณ ภิกฺขุ ปกฺโกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ ‘กิวาที ฆนฺเต สมนฺนาสมฺพุทฺโธติ ฯ

‘วิภชฺชวาที มหाराชาติ ฯ

[๖๑] เอวํ วุตฺเต ราชา เถรํ ปุจฺฉิ ‘วิภชฺชวาที ฆนฺเต สมนฺนาสมฺพุทฺโธติ ฯ ‘อาม มหाराชาติ ฯ

ตโต ราชา ‘สุทฺธทาณิ ฆนฺเต สาสนนํ, กโรตฺถุ ภิกฺขุสงฺฆเ อโปสถนฺติ อารกฺขํ ทตฺวา นครํ ปาวิลิ ฯ สมนฺคโค สงฺฆเ สนฺนิปตติวา อุโปสถํ อกาลิ ฯ ตสฺมี สนฺนิปาเต สญฺจิสฺสภิกฺขุสฺสทสฺสกาณิ อเหตุํ ฯ

ตสฺมี สมนฺนาคเม โฆคคฺลิสฺสปฺตตติสฺสเถโร ปรบฺบวาทำ มทฺทนฺโต กถาวตฺตูปฺปกรรมํ อกาลิ ฯ ตโต สญฺจิสฺสทสฺสสงฺเขยสุ ภิกฺขุสุ อุจฺฉินฺติวา ติปิฎกปริยตติธรรานํ ปภินฺนปฏิสฺมภิทานํ เตวิชชาทีเกทานํ ภิกฺขุณฺํ สทสฺสเมกํ คเหตุวา ยถา มหากสฺสปตฺเถโร จ ยสฺตเถโร จ ฐมฺมญจ วินยญจ สงฺคายิสฺสุ เอวเมว ฐมฺมญจ วินยญจ สงฺคายนฺโต สพฺพํ สาสเน มลํ วิโสเขตฺวา ตติยสงฺคีติ อกาลิ ฯ สงฺคีติปริโยสาเน อเนกปฺปการํ ปจฺจวิ อกมฺปิตฺถ ฯ อยํ สงฺคีติ นวติ มาเสติ นิฎฺฐิตา, ยา โลเก

ที่ท่านเรียกในโลกว่าสหัสสังคีติ เพราะ
ภิกษุพันรูปกระทำ และเรียกว่าตติยสังคีติ เพราะ
เทียบกับสังคีติ ๒ คราว ที่มีมาก่อนด้วยประการ
ฉะนี้.

กตา ภิกขุสหัสเสน ตสฺมา สหฺสูทิกาทิ จ
ปุริมา เทว อุปาทาย ตติยาทิ จ วุจฺจติติ ฯ

ตติยสังคีติ จบเพียงเท่านี้

อัย ตติยสงคีติ ฯ

เรื่องนำพระวินัยปิฎกสืบต่อกันมา

ก็เพื่อจะวิสันนาปัญหาที่ว่า “พระวินัยปิฎก ผู้ใด นำสืบมา” ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวคำใดไว้ว่า “พระวินัยปิฎกนี้ นำสืบกันมาตามลำดับอาจารย์ ตั้งต้นแต่ท่านพระอุบาลีเถระ ในครั้งชมพูทวีปก่อน จนถึงตติยสังคีติ, ในครั้งชมพูทวีปนั้น มีการนำสืบกันมาตามลำดับอาจารย์” ดังนี้

พระเถระ ๕ รูปเหล่านี้คือ พระอุบาลี ๑ พระทาสกะ ๑ พระโสณกะ ๑ พระสิคควะ ๑ พระโมคคัลลบุตรตีสส ๑ ผู้มีชัยชนะพิเศษ ได้นำพระวินัยมา ในทวีปชื่อชมพูอันมีสิริไม่ให้ขาดสาย โดยสืบลำดับแห่งอาจารย์จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓

เนื้อความแห่งคำนั้น เป็นอันข้าพเจ้าประกาศแล้ว ด้วยคำมีประมาณ เพียงเท่านี้.

รายนามพระเถระผู้สืบต่อพระวินัยปิฎก จนถึงทุกวันนี้

อนึ่ง ต่อจากตติยสังคายนา พระเถระทั้งหลาย มีพระมหินท์เป็นต้น ได้นำพระวินัยปิฎกมาสู่เกาะนี้ (คือ เกาะลังกา), พระเถระทั้งหลายมีพระอรวิฐฎเถระเป็นต้น เรียนเอาจากพระมหินท์แล้วได้นำสืบกันมาชั่วระยะหนึ่ง, ตั้งแต่เวลาที่พระอรวิฐฎเถระเป็นต้นนั้นนำมา บัณฑิตพึงทราบว่ พระวินัยปิฎก นี้ ได้นำกันสืบมาตามลำดับอาจารย์ ซึ่งจัดว่าเป็นลำดับอันเตวาลิกของท่านพระอรวิฐฎเถระเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง จนถึงทุกวันนี้. สมดังที่พระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

ในกาลนั้น พระเถระผู้ประเสริฐ มีปัญญา มากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ ๑ พระอิฎฎิยะ ๑ พระอุตติยะ ๑ พระสัมพละ ๑ พระเถระผู้เป็น บัณฑิตชื่อภททะ ๑ มาในเกาะสิงหลนี้จากชมพูทวีป พวกท่านได้สอนพระวินัยปิฎกในเกาะตัมพปณณิ สอนนิกายทั้ง ๕ และปรกรรมทั้ง ๗.

เอตดาวตา จ ‘เกนาภฏนติ เอตสส ปณหสส วิสชชนตถ์ ยมโวจุมหา ‘ชมพูทีเป ตาว อุपालิตเถร้อ อาที กตวา อัจริยปรมปราย ยาว ตติยสังคีติ ตาว อภฏฏี ตตฺรราย อัจริยปรมปราย

อุปาลี ทาสโก เจว โสณโก สิคควัว ตถา ติสสัว โมคคลิลปุตโต จ ปณเจเต วิชตาวินโน [๖๒] ปรมปราย วินยั ทีเป ชมพูสิริวุหเย อจฺฉชฺชมานั อาเนลลั ตติโย ยาว สงฺคโหติ

ตสสตุเถ ปกาลีโต โหติ ฯ

ตติยสังคหโต ปน อุทฐั อิมั ทีปึ มหินทาทีหิ อภฏฏี, มหินทโต อุกคเหตวา กณฺจึ กาลั อริฎฎตเถรธาทีหิ อภฏฏี, ตโต ยาว อชชตนา เตสเสว อนเตวาลิก- ปรมปรฎตาย อัจริยปรมปราย อภฏฏนติ เวทิตพฺพั ฯ ยถาหุ โปราณา ฯ

ตโต มหินโท อิฎฎิโย อุตติโย สมฺพโล ตถา ภทฺทนาโม จ ปณฺทิตโต เอเต นาคา มหาปณฺญา ชมพูทีปา อิธาคตา วินยั เต วาจยีสฺสุ ปิฎฎักั ตมฺพปณฺณยา นิกายเ ปณฺจ วาเจลลั สตตฺต เจว ปการณเ ฯ

ภายหลังแต่นั้นมา พระอริฏฐะผู้มีปัญญา ๑ พระติสสทัตตะผู้ฉลาด ๑ พระกาฬสมณะผู้องอาจ ๑ พระเถระผู้มีชื่อว่าทิฆะ ๑ พระทิฆสมณะผู้เป็นบัณฑิต ๑ ต่อมาอีกพระกาฬสมณะ ๑ พระนาคเถระ ๑ พระพุทธรักขิต ๑ พระติสสเถระผู้มีปัญญา ๑ พระเทวเถระผู้ฉลาด ๑ ต่อมาอีก พระสมณะผู้มีปัญญา และเชี่ยวชาญในพระวินัย ๑ พระจุฬนาคะผู้พหูสูต ดุจช้างข้ามันที่ปราบยาก ๑ พระเถระชื่อธรรมपालิตะ อันสาธุชนบูชาแล้วในโรทณชนบท ๑ ศิษย์ของพระธรรมपालิตะนั้น ชื่อเขมะ มีปัญญา มาก ทรงจำพระไตรปิฎก รุ่งเรืองอยู่ในเกาะด้วยปัญญา ดุจพระจันทร์เป็นราชาแห่งหมู่ดาวฉะนั้น ๑ พระอุปติสสะผู้มีปัญญา ๑ พระปุลสเทวะผู้เป็นมหากวี ๑ ต่อมาอีกพระสมณะผู้มีปัญญา ๑ พระเถระชื่อปุปะสะ (คือพระมหาปทุมเถระ) ผู้พหูสูต ๑ พระมหาสีวะผู้เป็นมหากวี ฉลาดในพระปิฎกทั้งปวง ๑ ต่อมาอีก พระอุบาลีผู้มีปัญญา เชี่ยวชาญในพระวินัย ๑ พระมหานาคผู้มีปัญญา มาก ฉลาดในวงศ์พระสังฆกรรม ๑ ต่อมา มีพระอภัยผู้มีปัญญา ฉลาดในปิฎกทั้งปวง ๑ พระติสสเถระผู้มีปัญญา เชี่ยวชาญในพระวินัย ๑ ศิษย์ของพระติสสเถระนั้น ชื่อปุปะสะ (คือพระสมณเถระ) มีปัญญา มาก เป็นพหูสูต ตามรักษาพระศาสนาอยู่ ในชมพูทวีป ๑ พระจุฬากยะ ผู้มีปัญญา และเชี่ยวชาญในพระวินัย ๑ พระติสสเถระผู้มีปัญญาฉลาดในวงศ์พระสังฆกรรม ๑ พระจุฬเทวะผู้มีปัญญา และเชี่ยวชาญในพระวินัย ๑ พระสีวะเถระผู้มีปัญญาฉลาดในพระวินัยทั้งหมด ๑ พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญา มากเหล่านี้รู้พระวินัย ฉลาดในมรรคา (คือฉลาดในทางสวรรค์ และทางพระนิพพาน) ได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ ในเกาะดัมพปนิคมแล้ว

ตโต อริฏฐโ จ เมธาวิ ติสสทัตโต จ ปญฺธิโต
 วิจารณ์โท กาสุมโน เถโร จ ทิฆนามโก
 ทิฆสมโน จ ปญฺธิโต
 ปุนเรว กาสุมโน นาคตเถโร พุทฺธรักฺขิตโต
 ติสฺสตเถโร จ เมธาวิ เทวตเถโร จ ปญฺธิโร
 ปุนเรว สุมโน เมธาวิ วินเย จ วิจารณ์โท
 พหุสฺสูโต จุฬนาโค คโชนว ทุปฺปธฺลีย
 ธมฺมปาไลตนาโม จ โรทณเณ สาธุบุชฺชิตโต
 [๖๓] ตสฺส ลิสฺโส มหาปญฺโณ เขมนาโม ติเปฏฺโง
 ทิเป ตารกฺราชาว ปญฺญาเย อติโรจถ
 อุปติสฺโส จ เมธาวิ ปุสฺสเทโว มหากวี
 ปุนเรว สุมโน เมธาวิ ปุปฺพนาโม พหุสฺสูโต
 มหากวี มหาสีโว ปิฎฺฐเก สพุพฺพตถ โกวีโท
 ปุนเรว อุपालิ เมธาวิ วินเย จ วิจารณ์โท
 มหานาโค มหาปญฺโณ สทุธมฺมวํสโกวิท
 ปุนเรว อภโย เมธาวิ ปิฎฺฐเก สพุพฺพตถ โกวีโท
 ติสฺสตเถโร จ เมธาวิ วินเย จ วิจารณ์โท
 ตสฺส ลิสฺโส มหาปญฺโณ ปุปฺพนาโม พหุสฺสูโต
 สาสนํ อนุรกฺขนโธ ชมฺพุทฺธิเป ปติฎฺฐิจฺจโต
 จุฬากโย จ เมธาวิ วินเย จ วิจารณ์โท
 ติสฺสตเถโร จ เมธาวิ สทุธมฺมวํสโกวิท
 จุฬเทโว จ เมธาวิ วินเย จ วิจารณ์โท
 สีวตเถโร จ เมธาวิ วินเย สพุพฺพตถ โกวีโท
 เอเต นาคา มหาปญฺญา วินยญฺญ มคฺคโกวิท
 วินยํ ทิเป ปกาเสสุ ปิฎฺฐกํ ตมฺพปญฺณียาติ ฯ

เรื่องส่งพระเถระไปประกาศพระศาสนา ในต่างประเทศ

ในการนำพระศาสนาสืบมาตามลำดับอาจารย์นั้นมี
อนุพุพิกถา ดังต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า พระโมคคัลลิตตสเถระ ครั้นทำตติย
สังคีตนี้แล้ว ได้ดำริอย่างนี้ว่า “ในอนาคตพระศาสนา
จะพึงตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในประเทศไทยไหนหนอแล?”.
ลำดับนั้น เมื่อท่านใคร่ครวญอยู่ จึงได้มีความคิดตั้งนี้ว่า
“พระศาสนา จักตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ในปัจฉิมชนบททั้ง
หลาย”. ท่านจึงมอบศาสนิกชนนั้น ให้เป็นภาระของภิกษุ
เหล่านั้น แล้วส่งภิกษุเหล่านั้นๆ ไปในรัฐนั้นๆ คือ ส่ง
พระมัชฌิมติกเถระ ไปยังรัฐกัสมิรคันธาระด้วยสั่งว่า
“ท่านไปยังรัฐนั้นแล้ว จงประดิษฐานพระศาสนาในรัฐ
นั้น”. ท่านได้ส่งพระมหาเทวเถระอย่างนั้นเหมือนกัน
แล้วส่งไปยังมทิสกมณฑล. ส่งพระรัชิตเถระไปยังวน
วาสีชนบท. ส่งพระโยนกธรรมรักขิตเถระไปยังอปร์นต
กชนบท. ส่งพระมหาธรรมรักขิตเถระไปยังมหารัฐชนบท.
ส่งพระมหารัชิตเถระไปยังโลกเป็นที่อยู่ของชนชาวโยนก.
ส่งพระมัชฌิมเถระไปยังชนบทอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิม
วันตประเทศ. ส่งพระโสณกเถระ ๑ พระอุตตรเถระ ๑
ไปยังสุวรรณภูมิชนบท. ส่งพระมหินทเถระผู้เป็น
ลัทธิวิหาริกของตนกับพระอัญญาเถระ พระอุตติยเถระ
พระสัมพลเถระ พระภัททสาลเถระ ไปยังเกาะ
ตัมพปณณทวิป ด้วยสั่งว่า “พวกท่านไปยัง เกาะ
ตัมพปณณทวิปแล้วจงประดิษฐานพระศาสนาในเกาะนั้น”.
พระเถระแม้ทั้งหมด เมื่อจะไปยังทิสภาคานั้นๆ ก็เข้าใจ
อยู่ว่า “ในปัจฉิมชนบททั้งหลาย ต้องมีคณะปัญจวรรค
จึงสมควรทำอุปสมบท กรรมได้” ดังนี้ จึงไปกันพวกละ
๕ รวมกับตน.

ตตราย อนุพุพิกถา ฯ

โมคคัลลิตตสเถโร กิร อิมํ ตติยสังคีตํ
กตวา เอวํ จินตลลิตํ ‘กตถ นุโข อนาคเต สาสนํ
สุปปตฺติภูจิจิตํ ภเวยยาตี ฯ อถสฺส อุปปริกฺขโต เอตทโหสิ
‘ปัจฉนฺติเมสุ ชนปเทสุ สุปปตฺติภูจิจิตํ ภวิสฺสตีตี ฯ โส
เตลํ ภิกฺขุณํ ภารํ กตวา เต เต ภิกฺขุ ตตถ
ตตถ เปเสลลิตํ ฯ [๖๔] มชฺชนนฺตีกตเถโร กสมิรคันธารภูจํ
เปเสลลิตํ ‘ตฺวํ เอตํ ภูจํ คนฺตวา เอตถ สาสนํ
ปตฺติภูจาเปตีตี ฯ มหาเทวตเถโร ตเถว วตฺวา
มทิสกมณฑลํ เปเสลลิตํ ฯ รกฺขิตตเถโร วนวาสี ฯ
โยนกธมฺมรักฺขิตตเถโร อปฺรนตํ ฯ มหาธมฺมรักฺขิตตเถโร
มหารภูจํ ฯ มหารักฺขิตตเถโร โยนกโลกํ ฯ มชฺฌิมตเถโร
หิมวันตปฺปเทสภาคํ ฯ โสณกตเถเรญจ อุตตรตเถเรญจ
สุวรรณภูมิ ฯ อตตโน สทฺธิวิหาริกํ มหินทตเถโร
อัญญาตเถเรณ อุตติยตเถเรณ สมพลตเถเรณ ภทฺท-
สาลตเถเรณ สทฺธิ ตมฺพปณณทวิป เปเสลลิตํ ‘ตฺมเห
ตมฺพปณณทวิปํ คนฺตวา เอตถ สาสนํ ปตฺติภูจาเปถาตี
ฯ สพฺเพปิ ตํ ตํ ทิสภาคํ คจฺจนฺตา อตตปญฺจมา
อคมฺสฺ ‘ปัจฉนฺติเมสุ ชนปเทสุ ปญฺจวคฺโค คเณ
อลํ อุปสมฺบพทกมฺมายาตี มณฺณมานา ฯ

พระมัจฉนติกเถระประกาศพระศาสนา ที่กัสมิรคันธารรัฐ

ก็โดยสมัยนั้นแล ในแคว้นกัสมิรคันธาระ ในฤดู
ข้าวกล้าสุก มีพญานาคชื่ออารวาท ได้บันดาลฝนชื่อว่า
ฝนลูกเห็บให้ตกลงมา ทำข้าวกล้าให้ลอยไปยังมหาสมุทร.
พระมัจฉนติกเถระเหาะขึ้นไปสู่เวหาสจากนครปาตลีบุตร
แล้ว ไปลงเบื้องบนสระอารวาทที่ป่าหิมพานต จงกรมอยู่
บ้าง ยืนอยู่บ้าง นั่งอยู่บ้าง ลำเร็จการนอนอยู่บ้าง บน
หลังสระอารวาท. นางนาคมาณวิกาทั้งหลายเห็นพระเถระ
นั้นแล้วจึงบอกแก่พญานาคอารวาทว่า “ข้าแต่มหाराช !
มีสมณะโสดรูปหนึ่ง ทรงแผ่นผ้าที่ตัดขาดด้วยคัสตราพุ่ง
ห่มผ้าย้อมผาด ประทุษร้ายน้ำของพวกเรา”.

เตน โข ปน สมเยน กัสมิรคันธารรัฐเจ
สสุสปากสมเย อารวาทโ นาม นาคราชา กรกาสลล์
นาม วสล์ วสสาเปตวา สลล์ หราเปตวา มหาสมุทรที่
ปาเปติ ฯ มชฉนติกเถโร ปาฐลิตุตโต เวหาส
อพุกุคนตวา หมวติ อารวาททสส อุปริ โอตริตวา
อารวาททพิฏฐิยิ จงกมตปิ ติฏฐตปิ นิสิตตปิ
เสยยมปิ กปเปติ ฯ นาคมาณวิกา ตํ ทิสวา
อารวาทสส นาคราชสส อาโรเจลล์ ‘มหाराช เอโก
ฉินนภินนปฐุโร ภณทุ กาสาววลโน อมหากํ อุทกํ
ทุเสตีติ ฯ

พญานาคอารวาทแผลงฤทธิ์ไล่พระเถระ

พญานาคฟังคำนั้นแล้วก็ถูกความโกรธครอบงำ ได้
ออกไปพบพระเถระในทันใดนั้นเอง เมื่ออดกลั้นความลบ
หลู่ไม่ได้ จึงได้นิรมิตรูปที่น่าสะพรึงกลัวเป็นอันมาก บน
อากาศกลางหา. (คือบันดาลให้) พายุที่กล้าแข็ง พัดพุ่ง
ไปในที่นั้นๆ. รุกขชาติทั้งหลายก็หักโค่นลง. เหล่ายอด
บรรพตก็พังทลาย. เมฆทั้งหลายก็ดำรามลัน. สายฟ้า
ทั้งหลายก็แลบแปลบๆ. อสนีบาตก็ผ่าลงมา. อุทกวารี
ก็ไหลนอง เหมือนท้องฟ้าแตกฉะนั้น. เหล่าลูกนาคซึ่งมี
รูปอันน่าสะพรึงกลัว ก็ประชุมกัน. ฝ่ายพญานาคเอง ก็
บังหวนควันลูกโพลง ปล่อยฝนเครื่องประหารคุกคามพระ
เถระด้วยคำหยาบคายเป็นต้นว่า “สมณะโสดผู้นี้ ทรงผ้า
ที่ตัดขาด (ด้วยคัสตรา) คือใคร ?”. ได้บังคับหมู่พญานาค
ไปว่า “พวกท่านจงมาจับฆ่า ชับไล่สมณะรูปนี้ออกไป”.

นาคราชา ตํ สุตวา ดาวเทว โกธาภิกูโต
นิภขมิตวา เถร์ ทิสวา มกข์ อสหมานโน อนตลิกูเข
อนะกานิ ภิสนากานิ นิมมิณี ฯ ตโต ตโต ภูสา
วาตา วายนติ ฯ [๖๕] รุกขชาติ ภิษชนนติ ฯ
ปพพตภูฏานิ ปตนติ ฯ เมฆา คชชนนติ ฯ วิชชุลตา
นิจจรนติ ฯ อสนีโย ผลนติ ฯ ภินนํ วิย คคณ
อุทกํ ปคฺขรติ ฯ ภายานกรูปา นาคกุมารา
สนนปตนติ ฯ สยมปิ ฐูมายติ ปชชลติ ปทรณภูฏิจโย
วิลชเชติ โโก อัย มุณทโก ฉินนภินนปฐุโรตืออาทิต
ผรุสวเจเนติ เถร์ สนตชเชติ ฯ ‘เอถ คณทถ ทนถ
นิทุทมถ อิมํ สมณนติ นาคพลํ อาณาเปลิ ฯ

พระเถระทรมานพญานาคให้คลายพยศ

พระเถระป้องกันกำลังพญานาคที่น่าสะพรึงกลัว
ทั้งหมดด้วยกำลังฤทธิ์ของตน พุดกะพญานาคว่า

เถโร สพพนตํ ภิสนากํ นาคพลํ อตตโน
อิทธิพลน ปฏิพาหิตวา นาคราชานํ อาห

ดูก่อนพญานาค ! ถ้าโลกแม้ทั้งเทวโลก จะพึงมายังเราให้ครั้นคร้ามได้ไซ้ไร ก็ไม่พึงมีผู้สามารถเพื่อจะบันดาลภัยที่น่ากลัวให้เกิดแก่เราได้. ดูก่อนพญานาค ! แม้หากท่านจะยกแผ่นดินขึ้นทั้งหมด พร้อมทั้งสมุทร ทั้งบรรพต แล้วพึงเหวี่ยงไปเบื้องบนของเราได้ไซ้ไร ท่านก็ไม่พึงสามารถ เพื่อจะบันดาลภัยที่น่ากลัวให้เกิดแก่เราได้เลย ดูก่อนพญาอูรคาธิปติ ! ท่านเท่านั้นจะพึงมีความแค้นใจอย่างแน่แท้.

ครั้นเมื่อพระเถระกล่าวอย่างนั้นแล้ว พญานาคถูกพระเถระกำจัดอาณภาพแล้วเป็นผู้มีความพยายามไร้ผล มีความทุกข์เศร้าใจชบเซาอยู่. พระเถระชี้แจงให้พญานาคนั้นเข้าใจ สมาทาน อาจหาญ ว่าเรื่อง ด้วยธรรมมีกถา อันสมควรแก่ขณะนั้นแล้ว ให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ และเบญจศีล พร้อมด้วยนาคจำนวนแปดหมื่นสี่พัน. ยักษ์คนธรรพ์และกุมภภัณฑ์แม่เหล่าอื่นเป็นอันมากที่อยู่ป่าหิมพานต์ได้ฟังธรรมกถาของพระเถระแล้วก็ได้ตั้งอยู่ในสภาวะและศีล. แม้ปัญจยักษ์พร้อมด้วยนางหาริตี ยักษ์ิณีและบุตร ๕๐๐ ก็ได้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค.

พระเถระให้โอวาทพวักษ์และรากษสเป็นต้น

ลำดับนั้น ท่านพระมัชฌินติกเถระ เรียกพวกษนาค ยักษ์และรากษสแม่ทั้งหมดมาแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

จำเดิมแต่บัดนี้เป็นต้นไปพวกท่าน อย่าให้ความโกรธเกิดขึ้นเหมือนในกาลก่อนเลย และอย่าทำลายข้าวกล้า (ให้เสียหาย) เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ใครต่อความสุข จงแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายว่า ขอมวลมนุษย์จงอยู่เป็นสุขเถิด.

นาคและยักษ์เป็นต้นเหล่านั้นทั้งหมดรับโอวาทของพระเถระว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ !” ได้ปฏิบัติตามที่ท่านพร่ำสอนแล้ว. ก็ในวันนั้นแล เป็นสมัยทำการบูชาพญานาค. เวลานั้น พญานาคลั่งให้นารัตนบัลลังก์ของตนมาแต่งตั้งถวายพระเถระ. พระเถระก็นั่งบนบัลลังก์. ฝ่ายพญานาคได้ยืนพัดพระเถระอยู่ในที่ใกล้. ในขณะนั้นมนุษย์ทั้งหลายผู้อยู่ในแคว้นกัสมิรคันธระมาเห็นพระเถระ

สเทวโกปิ เจ โลโก อาคนตวา ตาสเยยย มิน เม ปฎิปโล อสส ชเนตุ ภัยภรว ๑ สเจปิ ตวั มที สพพ สสมุทท สปปพพต อุกชิปิตวา มหานาค ชิเปยยาสิ มมุปริ เนว เม สกกุณเยยยาสิ ชเนตุ ภัยภรว ๑ อณฺณทตถุ ตเวสส วิมาโต อูรคาธิปติ ๑

เอวั วุตเต นาคราชา วิหตานุภาโว นิปผลวายาโม ทุกชี ทุมโมน ปชฌายนโต อโหสิ ๑ ต เถโร ตชฌานูรูปาย ธมฺมียา กถาย สนฺทสเสตวา สมาทเปตวา สมุตเตเชตวา สมฺปทเสตวา ติสฺส สรณฺส ปณฺจสฺส สีสฺส จ ปตฺติจฺจาเปสิ สทฺธิ จตฺราสิติยา นาคสทฺสเสหิ ๑ อณฺเณปี พหู ทิมวตฺวาสิโน ยกฺขา จ คนธพฺพา จ กุมภกฺษา จ เถรสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา สรณฺส จ สีสฺส จ ปตฺติจฺจหีสฺส ๑ [๖๖] ปณฺจโกปิ ยกฺโข สทฺธิ หาริตียา ยกฺชินียา ปณฺจหิ จ ปุตฺตสเทหิ ปจฺเม ผลฺ ปตฺติจฺจิตฺ ๑

อถายสฺมา มชฺฌนตฺติกเถโร สพฺเพปี นาค- ยกฺษรฺกฺษเส อามนฺเตตฺวา เอวมาท

มา ทานิ โภธํ ชนยิตฺถอโธ อุกฺกัณฺโณ ยถา ปุเร สสฺสฆาตมฺจ มากตฺถ สฺชกามา ทิ ปาณินฺ กโรถ เมตฺตํ สตฺเตสฺ วสนฺตุ มนฺุชา สฺชนฺติ ๑

เต สพฺเพ ‘สาธุ ภาณฺเตติ เถรสฺส ปฏฺิสิสฺสนิตฺวา ยถานุสิสฺสํ ปฏฺิปรุชฺชิสฺส ๑ ตํทิวสเมว จ นาคราชาสฺส ปุชฺชาสมโย โหติ ๑ อถ นาคราชา อตฺตโน รตนมยํ ปลฺลงกํ อหฺราเปตฺวา เถรสฺส ปณฺญาเปสิ ๑ นิสฺสิเทโร ปลฺลงเก ๑ นาคราชาปิ เถรํ วิชยมาโน สมฺเป อฏฺุจาสิ ๑ ตสฺมี ขณฺ กสมฺิรคณฺธารรฏฺุจวาลิโน มนฺุสฺสา อาคตา เถรํ ทิสฺวา อมฺหากํ นาคราชาโตปิ

แล้วก็พูดกันว่า “พระเถระมีฤทธิ์มากแม้กว่าพญานาคของพวกเรา” แล้วได้นั่งลงไหว้พระเถระนั้นแล. พระเถระก็แสดงอาสิวิโสปมสูตรแก่มนุษย์เหล่านั้น. ในเวลาจบพระสูตร ลัตว์ประมาณแปดหมื่น ได้บรรลุนิพพานเสีย. แลนตระกูลออกบวชแล้ว. ก็แลจำเดิมแต่กาลนั้นมา แคว้นกัสมิรคันธาระ ก็รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาฬพัลตร์ อบอวลไปด้วยลมพุกฤษีจนตราบเท่าทุกวันนี้.

ในกาลนั้น พระมัชฌินติกะ ผู้ฤษีไปยังแคว้นกัสมิรคันธาระแล้วให้พญานาคผู้ดุร้าย เลื่อมใสแล้ว ได้ปลดเปลื้องลัตว์เป็นอันมาก ให้พ้นจากเครื่องผูกแล้วแล.

พระมหาเทวเถระประกาศพระศาสนา

ที่มทิสกมณฑล

ฝ่ายพระมหาเทวเถระไปยังมทิสกมณฑลแล้วก็แสดงเทวทูตสูตร. ในเวลาจบพระสูตร ลัตว์ประมาณสี่หมื่น ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว. ลัตว์ประมาณสี่หมื่นนั้นแล ออกบวชแล้ว.

พระมหาเทวเถระผู้มีฤทธิ์มากไปยังมทิสกัรัฐแล้วโอวาทตักเตือนด้วยเทวทูตทั้งหลาย ได้ปลดเปลื้องลัตว์เป็นอันมาก ให้พ้นจากเครื่องผูกแล้วแล.

พระรักขิตเถระประกาศพระศาสนา

ที่แคว้นวนวาสี

ส่วนพระรักขิตเถระไปยังแคว้นวนวาสีชนบทแล้วยืนอยู่บนอากาศ ให้ชนชาววนวาสีชนบทเลื่อมใส ด้วยอนมตคคปริยายกถา. ก็ในเวลาจบกถาของพระเถระนั้น ลัตว์ประมาณหกหมื่นได้บรรลุนิพพานแล้ว. ประชาชนประมาณสามหมื่นเจ็ดพันบวชแล้ว. วิหาร ๕๐๐ หลังก็ประดิษฐานขึ้นแล้ว. พระเถระนั้น ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นอยู่ในแคว้นวนวาสีชนบทนั้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เถโร มหิทธิกตโรติ เถรเมว วนทิตวา นิสินนา ฯ
เถโร เตส อสิวิโสปมสูตรนตฺ กเถลิ ฯ สุตตปริโยसानะ
อสิติยา ปาณสทสสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ
กุลสทสทสสํ ปพฺพชฺชฺ ๑ ตโต ปฏฺติ จ กสมิรคณฺธารา
ยาวชฺชตนา กาสาวปฺพชฺชิตา อสิวาทปฏฺวาทาเอว ฯ

คนตฺวา กสมิรคณฺธารํ อสิ มชฺฌนฺติโก ตทา
ทฺฐจํ นาคํ ปสาเทตฺวา โมเจสิ พนฺธนา พฺหุติ ฯ

มหาเทวตเถโรปิ มทิสกมณฑลํ คนตฺวา เทวทูตสูตรํ
กเถลิ ฯ สุตตปริโยसानะ จตฺตาทิสปาณสทสสานิ
ธมฺมจกฺขุํ ปฏฺฐิลภิสฺสุ ๑ [๖๗] จตฺตาทิสฺสเยว ปาณสทสสานิ
ปพฺพชฺชิสฺสุ ๑

คนตฺวาน รกฺขจํ มทิสํ มหาเทโว มหิทธิโก
โจเทตฺวา เทวทูตฺเทหิ โมเจสิ พนฺธนา พฺหุติ ฯ

รักขิตตเถโร ปน วนวาสี คนตฺวา อากาเส
จตฺวา อนมตคคปริยายกถาย วนวาสิเก ปสาเทสิ ฯ
กถาปริโยसानะ ปนสฺส สฺฐจิสทสสานํ ธมฺมาภิสมโย
อโหสิ ฯ สุตตตฺตีสทสทสสมตฺตา ปพฺพชฺชิสฺสุ ๑ ปญจ
วิหารสทานิ ปตฺติจฺจทิสฺสุ ๑ เอวํ โส ตตถ สาสนํ
ปตฺติจฺจาเปสิ ฯ

พระรักชิตเถระ ผู้มีฤทธิ์มาก ไปยังวณวาสี
ชนบทแล้วได้ยืนอยู่บนอากาศกลางหาว แล้ว
แสดงอนมตคคิยกา (แก่มหาชน) ในวณวาสี
ชนบทนั้นแล.

คนตวาน รกชิตตเถโร วณวาสี มหัทธโก
อนตลิกุเข จิตฺต ตตฺถ เทเสสิ อนมตคคิยนฺติ ฯ

พระโยนกธรรมรักชิตเถระประกาศพระศาสนา ที่อปรันตกชนบท

ฝ่ายพระโยนกธรรมรักชิตเถระ ไปยังอปรันตก
ชนบทแล้วให้ชนชาวอปรันตกชนบทเลื่อมใส ด้วยอัคคีขันธ์
ปฐมสุดตันตกถาแล้วก็ให้สัตว์ประมาณสามหมื่นเจ็ดพันตี
มตธรรม. บุรุษออกบรรพชาแต่ชาติตติยตระกูลหนึ่งพัน
คน. และสตรีออกบรรพชาหกพันถ้วน. พระเถระนั้นได้
ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นอยู่ในอปรันตกชนบท
นั้นแล้วด้วยประการฉะนี้.

โยนกธมฺมรักชิตตเถโรปิ อปรนฺตกํ คนฺตวา
อคฺคิกุขนฺธูปมฺสุดนตฺถกาย อปรนฺตเก ปสาเทตฺวา
สฺตตตฺตีสปาณสฺส
กฺลโตเยว ปุริสสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
จ อิตฺถิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
เอวํ โส ตตฺถ สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ปตฺติจฺจฺจาเปสิ ฯ

พระโยนกธรรมรักชิตเถระย่างเข้าสู่อปรัน
ตกชนบทแล้วก็ให้ชนเป็นอันมากในอปรันตกชนบท
นั้นเลื่อมใสแล้วด้วยอัคคีขันธ์ปฐมสูตร แล.

อปรนฺตกํ วิคาหิตฺวา โยนโก ธมฺมรักชิต
อคฺคิกุขนฺธูปเมเนตฺถ ปสาเทสิ ชเน พหุติ ฯ

พระมหาธรรมรักชิตเถระประกาศพระศาสนา ที่มหารัฐ

ส่วนพระมหาธรรมรักชิตเถระไปยังมหารัฐชนบท
แล้วให้ชนชาวมหารัฐชนบทเลื่อมใส ด้วยมหานารถกัสนป
ชาตกถาแล้วก็ให้สัตว์ประมาณแปดหมื่นสี่พันตั้งอยู่ใน
มรรคและผล. ประชาชนจำนวนหนึ่งหมื่นสามพันคน
บวชแล้ว. พระเถระนั้นได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรง
มั่นอยู่ในมหารัฐ ชนบทนั้นแล้วด้วยประการฉะนี้.

มหาธมฺมรักชิตตเถโร ปน มหารัฐํ คนฺตวา
มหานารทกฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
จตุราสีติปาณสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
เตรสฺส สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
เอวํ โส ตตฺถ สฺสฺสฺสฺส
ปตฺติจฺจฺจาเปสิ ฯ

[๖๘]

พระมหาธรรมรักชิตเถระผู้ฤษีนั้นไปยัง
มหารัฐชนบทแล้วก็แสดงชาตก ให้มหาชนเลื่อมใส
แล้ว.

มหารัฐํ อสิ คนฺตวา โส มหาธมฺมรักชิต
ชาตกํ กถยิตฺวาน ปสาเทสิ มหาชนฺติ ฯ

พระมหารัทธิชิตเถระประกาศศาสนาที่รัฐโยนก

ฝ่ายพระมหารัทธิชิตเถระไปยังรัฐโยนกแล้วให้ชนชาวโลกโยนกเลื่อมใสด้วยภาพการามสุดตันตกถาแล้วได้ให้เครื่องอลังการคืออมรรคและผล แก่สัตว์ประมาณหนึ่งแสนสามหมื่นเจ็ดพัน. ก็ประชาชนประมาณหนึ่งหมื่นบวชแล้วในสำนักของพระเถระนั้น. แม้พระเถระนั้น ก็ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นอยู่ในรัฐโยนกนั้นแล้วด้วยประการฉะนี้.

ในกาลนั้น พระมหารัทธิชิตเถระผู้ฤษนั้นไปยังรัฐโยนกแล้วก็ให้ชนชาวโยนกเหล่านั้นเลื่อมใสด้วยภาพการามสูตรแล.

มหารัทธิชิตเถโรปี โยนกรฎัจจํ คนตวา ภาพการาม-
สุดตันตกถาย โยนกโลกํ ปสาเทตวา สัตตตติสสทสสา-
ธิกสส ปาณสทสทสสส มคคผลาลงการํ อทาลี ฯ
สนติเก จสส ทส สทสสาณิ ปพพช็สิ ฯ เอวํ โสปี
ตตถ สาสนํ ปติฏจาเปลิ ฯ

โยนกรฎัจจํ ตทา คนตวา โส มหารัทธิชิต อธิ
ภาพการามสูตรเตน เต ปสาเทลิ โยนเกติ ฯ

พระมัชฌิมเถระประกาศศาสนา

ที่หิมวันตประเทศ

ส่วนพระมัชฌิมเถระกับพระกัสสปโคตตเถระ ๑ พระอชกเทวเถระ ๑ พระทุนทุภิสสรเถระ ๑ พระสทสสเทวเถระ ๑ ไปยังชนบทเป็นส่วนหิมวันตประเทศแล้วให้ชาวประเทศนั้นเลื่อมใส ด้วยธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตันตกถาแล้วให้สัตว์ประมาณแปดสิบล้านได้รั้นะ คืออมรรคและผลแล้ว. ก็พระเถระแม่ทั้ง ๕ รูปนั้น ได้ยังรัฐทั้ง ๕ ให้เลื่อมใสแล้ว. ประชาชนที่บวชในสำนักของพระเถระแต่ละรูปมีประมาณแสนหนึ่ง. พระเถระทั้ง ๕ รูปเหล่านั้น ได้ประดิษฐานพระศาสนาให้ดำรงมั่นอยู่ในหิมวันตประเทศนั้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

พระมัชฌิมเถระไปยังหิมวันตประเทศแล้วประกาศอยู่ ซึ่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ให้ยักษ์และเสนายักษ์ เลื่อมใสแล้วแล.

มชฌิมตเถโร ปน กสสปโคตตตเถเรณ อชก-
เทวตเถเรณ ทุนทุภิสสรตเถเรณ สทสสเทวตเถเรณ จ
สทธี หิมวันตปเทศภาคํ คนตวา ธมมจกุกปวัตตน-
สุดตันตกถาย ตํ ปเทสํ ปสาเทตวา อสิตีปาณโกฏิโย
มคคผลรัตนานิ ปฎิลาเภลิ ฯ ปญจปี เจเต เถรา
ปญจ รฎจาณิ ปสาเทสุ ฯ เอกเมกสส สนติเก
สทสทสสมตทา ปพพช็สิ ฯ เอวํ เต ตตถ สาสนํ
ปติฏจาเปสุ ฯ

คนตวาน มชฌิมตเถโร หิมวันตํ ปสาทยิ
ยกขเสนํ ปกาเสนโต ธมมจกุกปวัตตนติ ฯ

พระโสนกะกับพระอุตตรเถระประกาศศาสนา ที่สุวรรณภูมิ

ฝ่ายพระโสนกะเถระกับพระอุตตรเถระได้ไปยัง
แคว้นสุวรรณภูมิ. ก็โดยสมัยนั้นที่แคว้นสุวรรณภูมินั้น มี
นางรากษสตนหนึ่ง ขึ้นมาจากสมุทรเคี้ยวกินพวกทวารกที่
เกิดในราชตระกูล. ในวันนั้นเอง มีเด็กคนหนึ่งเกิดในราช
ตระกูล. มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระเถระแล้วล้าค้ำอยู่ว่า
“ผู้นี้จักเป็นสหายของพวกรากษส” จึงพากันถือเอาอาวุธ
ไปประสงค์จะประหารพระเถระ.

พระเถระพูดว่า “พวกท่านถืออาวุธมาทำไมกัน?”.
มนุษย์เหล่านั้นพูดว่า “พวกรากษสย้อมเคี้ยวกิน พวก
เด็กที่เกิดแล้วๆ ในราชตระกูล พวกท่านเป็นสหายของ
รากษสเหล่านั้น”. พระเถระพูดว่า “พวกเราหาได้เป็น
สหายของรากษสไม่ พวกเราชื่อว่า เป็นสมณะ งดเว้น
จากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป จากการถือเอาสิ่งของที่
เจ้าของไม่ได้ให้ จากความประพฤติดินในกาม จากการพูด
เท็จ จากการดื่มน้ำเมา เป็นผู้ฉันทนเดียว มีศีล ประพฤติ
พรหมจรรย์มีกัลยาณธรรม”.

พระเถระไล่รากษสแล้วป้องกันเกาะ

ก็ในขณะที่ตนเอง นางรากษสตนนั้น พร้อมด้วย
บริวาร ขึ้นมาจากสมุทรด้วยคิดว่า “เด็กเกิดในราชตระกูล,
พวกเราจักเคี้ยวกินเด็กนั้น. พวกมนุษย์เห็นนางรากษส
ตนนั้นแล้ว ก็กลัวร้องเสียงดังว่า “นางรากษส นี้กำลัง
มา เจ้าข้า!”. พระเถระนิรมิตอัธมาพมากหลายกว่า
พวกรากษสเป็นสองเท่า ปิดล้อมข้างทั้งสองด้วยอัธมาพ
เหล่านั้น กั้นนางรากษสนั้นพร้อมทั้งบริวารไว้ตรงกลาง.
นางรากษสตนนั้นพร้อมทั้งบริวาร ได้คิดตั้งนี้ว่า สถานที่นี้
จักเป็นของอันรากษสเหล่านี้ได้แล้วแน่นอน, ส่วนพวก
เราก็จักเป็นรักษาของรากษสเหล่านี้. พวกรากษส
ทั้งหมดได้รับหนีไปแล้ว.

ฝ่ายพระเถระ ขับไล่รากษสเหล่านั้นให้หนีไปแล้ว
จนมองไม่เห็น จึงได้ตั้งอารักขาไว้โดยรอบเกาะ. อนึ่ง
ท่านให้หมู่มหาชนซึ่งประชุมพร้อมกันอยู่ในสมัยนั้นล้อมใส่

โสนกตเถโรปี สทธิ อุตตรตเถเรน สุวณณภูมิ
อคมาลี ฯ เตน จ สมเยน ตตถ เอกา รกขสี
สมุทฺทโต นิกฺขมิตฺวา ราชกุเล ชาเต ชาเต ทารเก
ชาทติ ฯ ตํทิวสเมว ราชกุเล เอโก ทารโก ชาโต
โหติ ฯ มนุสฺสา เถโร ทิสฺวา รกฺขสาณํ สหายโก
เอโสติ มถฺยมาณา อาวุธาณิ คเหตุวา เถโร ปหริตุกามา
คจฺจนฺติ ฯ

[๖๙] เถโร ก็ ตุมฺเห อาวุธฺหตฺถา อาคจฺฉณฺธาติ
อาห ฯ เต อาหํสุ ‘ราชกุเล ชาเต ชาเต ทารเก
รกฺขสา ชาทฺนฺติ, เตลํ ตุมฺเห สหายกาติ ฯ เถโร
‘น มยํ รกฺขสฺสหายกา สมณฺา นาม มยํ วิรฺตา
ปาณาติปาตา ฯเปฯ วิรฺตา มชฺชปาณา เอกภตฺติกา
สิลฺวนฺโต พุรฺหมจฺจาริโน กฺลฺยาณธฺมมาติ อาห ฯ

ตสฺมีเยว จ ขณฺเ สฺวา รกฺขสี สปริวารา
สมุทฺทโต นิกฺขมิ ‘ราชกุเล ทารโก ชาโต ตํ
ชาทิสฺสามาติ ฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา เอสา ภนฺเต
รกฺขสี อาคจฺฉตฺติ ภิตา วิรฺวิสุ ฯ เถโร รกฺขเสหิ
ทฺวิคฺเชน อตฺตภาเว นิมนฺนิตฺวา เตหิ อตฺตภาเวหิ ตํ
รกฺขสี สปริสํ มชฺเชน กตฺวา อุโภสุ ปสฺเสสุ
ปฺริกฺขิปี ฯ ตสฺสา สปริสาย เอตทโหสิ ‘อทุธา
อิเมหิ อิหํ จานํ ลทฺธํ ภวิสฺสติ, มยํ ปน อิเมลํ
ภกฺขา ภวิสฺสามาติ ฯ สพฺเพ รกฺขสา เวคฺสา
ปฺลาเยสุ ฯ

เถโรปี เต ยาว อทฺสสนํ ตาว ปฺลาเปตฺวา
ทฺปฺลสฺ สมฺนฺตโต อารกฺขํ จเปสิ ฯ ตสฺมี ปน สมเย
สนฺนิปตฺติ มหาชนกายํ พุรฺหมชาลสฺตฺตฺนตฺกถาย

ก็โดยล่วงไปเดือนหนึ่ง คณะสงฆ์และอุบาสกแม่
ทั้งหมด ซึ่งประชุมกันอยู่ในวันอุโบสถ ในดิถีเพ็ญแห่ง
เดือนแปดต้น (คือวันเพ็ญเดือน ๗) ได้ปรึกษากันว่า
“เป็นกาลสมควรที่พวกเราจะไปยังเกาะตัมพปณณทวิป
หรือยังหนอ ?”. เพราะเหตุนี้ พระโหราณาจารย์ทั้ง
หลาย จึงได้กล่าวว่

ในกาลนั้น ได้มีพระสังฆเถระชื่อมทินโทโดย
นาม ๑ พระอัญญาเถระ ๑ พระอุตตยเถระ ๑
พระภัทสาเถระ ๑ พระสัมพลเถระ ๑ สุมณ
สามเณร ผู้ได้ฉฬภิญญา มีฤทธิ์มาก ๑ ภัณฑกอุ
บาสก ผู้ได้เห็นสังข์จะเป็นที่ ๗ แห่งพระเถระเหล่านั้น
๑ ท่านมหานาคเหล่านั้นนั้นแล พักอยู่ในที่
เจียบสังกัดได้ปรึกษากันแล้วด้วยประการฉะนี้ แล.

พระอินทร์เล่าพุทธพยากรณ์ถวายพระมทินท์ทราบ

เวลานั้น ท้าวลักกะผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพ เสด็จ
เข้าไปหาพระมทินทเถระ แล้วได้ตรัสคำนี้ว่า “ข้าแต่
พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระเจ้ามกุฏสีวะสวรรคตแล้ว บัดนี้
พระเจ้าเทวานัมปิยติสสมหาราชเสวยราชย์แล้วและสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงพยากรณ์องค์ท่านไว้แล้วว่า
‘ในอนาคต ภิกษุชื่อมทินท์ จักยังชาวเกาะตัมพปณณทวิป
ให้เสื่อมใส’ ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! เพราะเหตุดัง
นั้นแล เป็นกาลสมควรที่ท่านจะไปยังเกาะ อันประเสริฐ
แล้ว แม้โยมก็จักร่วมเป็นเพื่อนท่านด้วย”.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท้าวลักกะจึงได้ตรัสอย่างนั้น.

แก้วว่า เพราะได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุที่ควงแห่งโพธิพฤกษ์นั่นเอง ได้
ทอดพระเนตรเห็นสมบัติแห่งเกาะนี้ในอนาคต จึงได้ตรัส
บอกความนั้นแก่ท้าวลักกะนั้น และทรงสั่งบังคับไว้ด้วย
ว่า “ในเวลานั้น ถึงบพิตรก็ควรร่วมเป็นสหายด้วย”
ดังนี้ ฉะนั้น ท้าวลักกะจึงได้ตรัสอย่างนั้น.

มาสาตีกุกเมน จ เชฏฐมูลมาสปัญณมาย
อุโปสถทิวเส สนนิปิตตา สพุเพปี กาลโล นุโย
อมุหากิ ตมพปณณทวิป คมนาย อุทาหุ โนติ
มนตยีสสุ ฯ เตนาหุ โปราณา

มทินโท นาม นาเมเน สขมตเถโร ตทา อหุ
อัญญาโย อุตตโย เถโร ภทฺทสาโล จ สมพโล
สามเณโร จ สุมโน ฉฬภิญโญ มหิตฺุโโก
ภณฑโก สตตโม เตสฺ ทิฏฺฐสจฺโจ อุปาสโก
อิตติ เทเต มหานาคา มนตยีสสุ รัโหคตาดิ ฯ

ตทา สกโก เทวานมฺินโท มทินทตฺเถโร อุปสงฺกมิตฺวา
เอตทโวจ ‘กาลโกโต ภนฺเต มกุฏสีวราชา อิทานิ
เทวานัมปิยติสสมหาราชารชชฺ กาวเรสิ, สมฺมาสมพุทฺธเณ
จ ตุมเห พุยากตา อนาคเต มหฺินโท นาม ภิกฺขุ
ตมพปณณทวิป ปสาเทสฺสติติ ตสฺมาติห โว ภนฺเต
กาลโล ทิปวโร คมนาย อหฺมปิ โว สหาโย
ภวิสฺสามิติ ฯ

กสฺมา ปน สกโก เอวมาท ฯ

ภควา กิรฺสส โพรหฺมุเลเอว พุทฺธจกฺขุณา โลกํ
โวโลเกตฺวา [๗๒] อนาคเต อิมฺสฺส ทิปสฺส สมฺปตฺติ
ทิสฺวา เอตมตฺถํ อารโจะสิ ‘ตทา ตฺวปี สหาโย
ภเวยฺยาสฺติ จ อาณาเปสิ ฯ ตสฺมา เอวมาท ฯ

พระมหินทเถระพร้อมกับคุณไปเกาะลังกา

พระเถระรับคำของท้าวลักกะนั้นแล้วเป็น ๗ คน ทั้งตน เหาะขึ้น ไปสู่เวหาสจากเวทิสบรรพต แล้วดำรง อยู่บนมิลสกบรรพตซึ่งชนทั้งหลายในบัดนี้จำกันได้ว่า “เจตติยบรรพต” บ้าง ทางทิศบูรพาแห่งอนุราชบุรี. เพราะเหตุนั้น พระโบราณณาจารย์ทั้งหลายจึงได้กล่าวไว้ว่า

พระเถระทั้งหลายพักอยู่ที่เวทิสคริยบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์สิ้น ๓๐ ราตรีได้ดำริว่า ‘เป็นกาล สมควรที่จะไปยังเกาะอันประเสริฐ พวกเราจะพากันไปสู่เกาะอันอุดม ดังนี้ แล้วได้เหาะขึ้นไปจาก ชมพูทวีป ลอยไปในอากาศ ดุจพญาหงส์บินไป เหนือท้องฟ้าฉะนั้น พระเถระทั้งหลายเหาะขึ้นไป แล้วอย่างนั้น ก็ลงที่ยอดเขาแล้ว ยืนอยู่บนยอด บรรพต ซึ่งงามไปด้วยเมฆอันตั้งอยู่ข้างหน้าแห่ง บุรีอันประเสริฐราวกระว่า หมู่หงส์จับอยู่บนยอด เขา ฉะนั้น.

ก็ท่านพระมหินทเถระ ผู้มาร่วมกับพระเถระทั้งหลาย มีพระอัญญาปิยะเป็นต้น ยืนอยู่อย่างนั้น บัณฑิตพึง ทราบว่า ได้ยืนอยู่แล้วในเกาะนี้ ในปีที ๒๓๖ นับมา แต่ปีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน.

**ลำดับราชวงศ์ที่ครองราชย์
ในเกาะลังกาและชมพูทวีป**

ความพิสดารว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จปรินิพพานแล้ว ในปีที ๘ แห่ง (รัชกาล) พระเจ้าอชาต- ศัทรูราช (เสวยราชย์). ในปิ่นนั้นนั่นเอง พระราชโอรส ของพระเจ้าสีหกุमार ผู้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินต้นวงศ์ แห่งเกาะดัมพณีทวีป ทรงพระนามว่าวิชัยกุมาร เสด็จ มาสู่เกาะนี้แล้วได้ทรงทำเกาะนี้ให้เป็นที่อยู่ของมนุษย์. พระเจ้าวิชัยกุมาร (เสวยราชย์อยู่ในเกาะนี้ ๓๘ ปี) แล้ว สวรรคตที่เกาะนี้ในปีที ๑๔ (แห่งรัชกาล) พระเจ้าอุทัย ภัททในชมพูทวีป. พระราชาทรงพระนามว่าปณทวาสุเทพ ขึ้นครองราชย์ในเกาะนี้ในปีที ๑๕ (แห่งรัชกาล) พระเจ้า อุทัยภัทท (ซึ่งเสวยราชย์อยู่ในชมพูทวีป). พระเจ้า

เถโร ตลส วจัน สมปฏิจฉิตวา อตตสตุตโม เวทิสปพพตา เวหาส อูปตติวา อนุราชปุรสส ปุรดถิมทิสาย มิลสกปพพเต ปติฏฐติ ยั เอตระติ เจตติยปพพโตติปิ สณชานนติ ฯ เตนาหุ โปราณา

เวทิสคริมุติ ราชคเท วลิตวา ตีสระตุตโย กาลอว คมนสสาติ คจฉาม ทีปมุตตมัม ปพิณา ชมพูทีปาโต หัสราชาว อมพเร เอมูปตติตา เถรา นิปตีสฺ นคตุตเม ปุโรโต ปุระเสฏฐสส ปพพเต เมฆสนนิเก ปติฏฐทิสฺ ปิพภูฏุมทิต หัสวา นคมทุธนิตี ฯ

เอว อัญญาปิยทิตี สทธี อาคนตวา ปติฏฐหนุโต จ อายสฺมา มหินทเถโร สมมาสมพุทฺธสฺส ปรีนิพพานโต ทูรินนํ วสสสตานํ อุปรี ฉตตีสติเม วสเส อิมสมฺมึ ทีเป ปติฏฐทิตี เวทิตพฺโพ ฯ

อชาตสตุตสฺส ทิ อฏฐเม วสเส สมมาสมพุทฺโธ ปรีนิพพายี ฯ ตลสมฺมึเยว วสเส สีหกุมารสฺส ปตุโต ตมพปณฺณทีปสฺส อาทิตราชา วิชยกุมารโโร อิมํ ทีปมาคนตวา มนุสสาวาสํ อกาลิ ฯ ชมพูทีเป อุทยภทฺทสฺส จุทฺทสเม วสเส อิช วิชโย กาลมกาลิ ฯ อุทยภทฺทสฺส ปณจทสเม วสเส ปณทวาสุเทโว นาม อิมสมฺมึ ทีเป รชชํ ปาปุณิ ฯ ตตถ นาคทสฺสกรณโย วิสติเม วสเส อิช ปณทวาสุเทโว กาลมกาลิ ฯ [๗๓] ตลสมฺมึเยว วสเส อภโย นาม ราชกุมารโโร อิมสมฺมึ ทีเป รชชํ ปาปุณิ ฯ ตตถ สฺสุนาครณโย สตุตรสเม วสเส อิช อภयरณโย วิสตีวสฺสานิ

บัณฑุวาสุเทพได้สวรรคตที่เกาะนี้ ในปีที ๒๑ แห่ง (รัชกาล) พระเจ้านาคทัสสะกะ (ซึ่งเสวยราชย์อยู่) ใน ชมพูทวีปนั้น. พระราชกุมารทรงพระนามว่าอภัยขึ้น ครองราชย์ในเกาะนี้ ในปีนั้นนั่นเอง. พระเจ้าอภัย (เสวยราชย์อยู่) ในเกาะนี้ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ในปีที ๑๗ แห่ง (รัชกาล) พระเจ้าสุสุณาคะ (ซึ่งเสวยราชย์อยู่) ใน ชมพูทวีปนั้น. คราวนั้น ทามริกาพระนามว่าปกุณฑกาภย ได้ยึดเอาราชสมบัติในปีที ๒๐ แห่ง (รัชกาล) พระเจ้าอภัย (ผู้ครองราชย์อยู่ในคราวนั้น). พระเจ้าปกุณฑกาภยครอง ราชย์อยู่ในเกาะนี้ครบ ๑๗ ปีบริบูรณ์ ในปีที ๑๖ แห่ง รัชกาลพระเจ้ากาพาโคก ซึ่งเสวยราชย์อยู่ในชมพูทวีป นั้น. ๑๗ ปีเหล่านั้นรวมกันอีก ๑ ปีถัดมา จึงเป็น ๑๘ ปี. พระเจ้าปกุณฑกาภยได้สวรรคตในเกาะนี้ ในปีที ๑๔ แห่ง (รัชกาล) พระเจ้าจันทรคุต (ซึ่งเสวยราชย์อยู่) ในชมพูทวีปนั้น. (ต่อจากนั้น) พระเจ้ามูฏลีวะก็ขึ้นครอง ราชย์ (ในเกาะนี้). พระเจ้ามูฏลีวะได้สวรรคตในเกาะนี้ ในปีที ๑๗ (แห่งรัชกาล) พระเจ้าอโศกธรรมราช (ซึ่ง เสวยราชย์อยู่) ในชมพูทวีปนั้น. (ต่อจากนั้น) พระเจ้า เทวานัมปิยติสสะก็ขึ้นครองราชย์ (ในเกาะนี้).

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จ ปรีนิพพานแล้วพระเจ้าอชาตศัตรู เสวยราชย์ได้ ๒๔ ปี. ส่วนพระเจ้าอุทัยภัททเสวยราชย์ได้ ๑๖ ปี. (ต่อจากนั้น) พระเจ้าอนุรุธะและพระเจ้ามุนทะ เสวยราชย์ได้ ๘ ปี. พระเจ้านาคทัสสะกะเสวยราชย์ได้ ๒๔ ปี. พระเจ้าสุ สุณาคะเสวยราชย์ได้ ๑๘ ปี. พระเจ้าอโศกพระราชโอรส ของพระเจ้าสุสุณาคะนั้นนั้นแล เสวยราชย์ได้ ๑๘ ปี. พระราชาผู้เป็นพระเจ้าพี่น้องกัน ๑๐ พระองค์ ซึ่งเป็น พระราชโอรส ของพระเจ้าอโศกเสวยราชย์ได้ ๒๒ ปี. ภายหลังแต่กาลแห่งพระราชผู้เป็นพระเจ้าพี่น้องกัน ๑๐ องค์นั้น มีพระราช ๙ พระองค์ ทรงมีพระนามว่านันทะ (ต่อสร้อยพระนามทุกๆ พระองค์) เสวยราชย์ได้ ๒๒ ปี เท่านั้น. พระเจ้าจันทรคุตเสวยราชย์ได้ ๒๔ ปี. พระเจ้าวินทุสารเสวยราชย์ได้ ๒๘ ปี. ในที่สุด (รัชกาล) แห่งพระเจ้าวินทุสารนั้น พระเจ้าอโศกก็ขึ้นครองราชย์. ในกาลก่อนแต่ทรงอภิเษกพระเจ้าอโศกนั้นครองราชย์อยู่ ๔ ปี. ในปีที ๑๘ จากเวลาที่พระเจ้าอโศกทรงอภิเษก แล้วพระมหินทเถระ ก็มายืนอยู่ที่เกาะนี้. คำนี้ว่า

ปริปุริสุ ๑ อถ อภยสส วิสตีเม วสเส ปกุนฑกาทโย นาม ทามริโก รชช อคคเหลิ ๑ ตตถ กาทาโสภสส โสฬสเม วสเส อิธ ปกุนฑกสส สตตรส วสสานิ ปริปุริสุ ๑ ตานิ เหมฐา เอเคน วสเสน สท อฏจารส โหนติ ๑ ตตถ จนทคุดตลส จุฑทสเม วสเส อิธ ปกุนฑกาทโย กาลมกาลิ ๑ มูฏลีวราชา รชช ปาปุณิ ๑ ตตถ อโศกรมราชสส สตตรสเม วสเส อิธ มูฏลีวราชา กาลมกาลิ ๑ เทวานัมปิยติสโส รชช ปาปุณิ ๑

ปรีนิพพุเต จ สมมาสมพุทเธ อชาตสตุ จตุวิสติ วสสานิ รชช กาลี ๑ อุทยภทโท จ โสฬส ๑ อนุรุธเ อ มุนโธ จ อฏจ ๑ นาคทลลโก จตุวิสติ ๑ สสุนาโค อฏจารส ๑ ตลเสว ปุตุโต อโโสโก อฏจวิสติ ๑ อโศกสส ปุตุตา ทสภาคกราชานเ เทววิสติวสสานิ รชช กาลี ๑ เตล ปจฉโต นว นนทา เทววิสติเมว ๑ จนทคุดโต จตุวิสติ ๑ วินทุสโร อฏจวิสติ ๑ ตลสาวสานเ อโโสโก รชช ปาปุณิ ๑ ตลส ปุเร อภิเสกา จตตาริ ๑ อภิเสกโต อฏจารสเม วสเส อิมสมิ ทีเป มหินทเถโร ปติฏฐิต ๑ เอเวเมเตน ราชวสานุสาเรน เวทิตพเมตต์ สมมาสมพุทฐสส ปรีนิพพานโต ทวินัน วสสสถานเ อปุริ ฉตติสตีเม วสเส อิมสมิ ทีเป ปติฏฐิติ ๑

“พระมหินทเถระมาيينอยู่ที่เกาะนี้ในปีที่ ๒๓๖ พรรษา นับมาแต่ปีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน”
ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบตามสายราชวงศ์ (ของพระราชาน ในชมพูทวีปนั้น) ดังพรรณนามา ฉะนี้.

พระเจ้าเทวานัมปิยติสทรงพบพระมหินทเถระ

ก็ในวันนั้น ที่เกาะตัมปฬณิทวีปมีงานนักขัตฤกษ์ ในเชษฐมาสตัน (คือเดือน ๗). พระราชาทรงรับสั่งให้ โฆษณานักขัตฤกษ์ แล้วทรงบังคับพวกอำมาตย์ว่า “พวกท่าน จงเล่นมหรสพเถิด” ดังนี้ มีราชบุรุษจำนวน ถึงสี่หมื่นเป็นบริวาร เสด็จออกไปจากพระนคร มีพระประสงค์ จะทรงกีฬา ล่าเนื้อ จึงเสด็จไปโดยทางที่มีลสภบรรพต ตั้งอยู่. เวลานั้น มีเทวดาตนหนึ่ง ซึ่งสิงอยู่ที่บรรพตนั้น คิดว่า “เราจักแสดง พระเถระทั้งหลาย แก่พระราชาน” จึงแปลงเป็นตัวเนื้อละมั่ง เพื่อยทำที่กินหญ้าและใบไม้ อยู่ในที่ไม่ไกล (แต่พระเถระนั้น). พระราชาทรงทอด พระเนตรเห็นเนื้อละมั่งตัวนั้นแล้วจึงทรงดำริว่า “บัดนี้ ยังไม่สมควรจะยิงเนื้อ ตัวที่ยังเดินเลออยู่” จึงทรงติด สายธนู. เนื้อเริ่มจะหาทางหนีไปทางที่กำหนดหมายด้วย ต้นมะม่วง. พระราชาเสด็จติดตามไป ข้างหลังๆ แล้ว เสด็จขึ้นสู่ทางที่กำหนด ด้วยต้นมะม่วงนั่นเอง. ฝ่ายมฤค ก็หายตัวไป ในที่ไม่ไกลพระเถระทั้งหลาย. พระมหินท เถระเห็นพระราชานกำลังเสด็จมาในที่ไม่ไกล จึงอธิษฐานใจ ว่า “ขอให้พระราชานทอดพระเนตรเห็นเฉพาะเราเท่านั้น อย่าทอดพระเนตรเห็นพวกนอกนี้เลย” จึงทูลทักว่า “ติสสะ ติสสะ ขอจงเสด็จมา ทางนี้”. พระราชาทรงสดับ แล้วเฉลียวพระหฤทัยว่า “ขึ้นชื่อว่า ชนผู้ที่เกิดในเกาะนี้ ซึ่งสามารถจะเรียกราระบุชื่อว่า ‘ติสสะ’ ไม่มี, ก็สมณะไร้น รูปนี้ทรงแผ่นผ้าขาวที่ตัด (ด้วยศีลตรา) นุ่งห่มผ้ากาสาจะ เรียกรเราโดยเจาะจงชื่อ ผู้นี้คือใครหนอแล จักเป็นมนุษย์ หรืออมมนุษย์?”. พระเถระจึงถวาย พระพรว่า

“ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! อาตมภาพ ทั้งหลาย ชื่อว่าสมณะ เป็นสาวกของพระธรรมราชา มาที่เกาะนี้ จากชมพูทวีปก็เพื่ออนุเคราะห์ มหาบพิตรเท่านั้น”

ตสมัญจ ทิวเส ตมพฬณิทีเป เชฏฐมูล-
นกุชตตุนนาม โหติ ฯ [๗๔] ราชาน กุชตตัม โฆสาเปตวา
ฉณัม กโรธาติ อมจเจ อาณาเปตวา จตตาสีสุปริส-
ลทสสปริวาโร นครมหา นิกุชมิตวา เยน มิสสภปพโต
เตน ปายาลิ มิคว กิสิตูกาโม ฯ อถ ตสมิ ปพพเต
อวิตถา เอกา เทวตา รมโย เถเร ทสเสสสามิติ
โรหิตมิครูปิ คเหตุวา อวิหุเร ตินพฬณานิ ชาทมานา
วिय จรติ ฯ ราชาน ตัม ทิสวา อยุตตุนทานิ ปมตตัม
วิชฌิตุนติ ชิย โปเถสิ ฯ มิโค อมพตถลคมคัม คเหตุวา
ปลายิตุ์ อารภิ ฯ ราชาน ปิฏฐิติ ปิฏฐิติ ออนุพนธนโต
อมพตถลเมว อภิรุทธิ ฯ มิโคปิ เถรานัม อวิหุเร
อนตรธายิ ฯ มหินทตเถโร ราชานัม อวิหุเร อาคจจนตัม
ทิสวา ‘มมเยว ราชาน ปสสตุ, มา อิตเรติ อธิฏฐิติตวา
'ติสส ติสส อิติ เอหิติ อาท ฯ ราชาน สุตวา
จินเตสิ ‘อิมสมิ ทีเป ชาโต มัม ‘ติสโสติ นามัม
คเหตุวา อาลปิตุ์ สมตเถ นาม นตถิ, อยัม ปน
ฉินนภินทปฐุโร ภณทุ กาสาววลโน มัม นามเน
อาลปติ โก นุ โข อยัม ภวิสสติ มนุสโส วา
อมนุสโส วาติ ฯ เถโร อาท

สมณาน มยัม महाराज ऋमराक्षस सावका
ตเวว अनुमुपाय चम्पुทีपा อิธาคตาติ ฯ

**ไม้ไผ่ ๓ ลำมีค่ามหาศาลเกิดขึ้น
กับพระเจ้าเทวานัมปิยติส**

โดยสมัยนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสมหาราช และ พระเจ้าอโศกธรรมราชาทรงเป็นพระสหายที่ยังไม่เคย พบเห็นกัน. ก็ด้วยพระบุญญาภพของพระเจ้าเทวานัม- ปิยติสสมหาราช มีไม้ไผ่ ๓ ลำ มีประมาณเท่าคั่นธรรคเกิด ขึ้นที่กอไม้ไผ่แห่งหนึ่ง ที่เชิงฉาดกบรรพต. ลำหนึ่งชื่อ ลตายัญญิ ลำหนึ่งชื่อบุพยัญญิ ลำหนึ่งชื่อสกุณยัญญิ.

บรรดาไม้ไผ่ ๓ นั้น ลำที่ชื่อว่าลตายัญญิ (คือลำ ไม้เถา) มีสีเหมือนเงินแท้. ลดาวัลย์ที่เกิดพันต้นไม้ไผ่นั้น ก็ปรากฏมีสีเหมือนทอง. ส่วนในลำที่ชื่อว่าบุพยัญญิ (คือ ลำดอกไม้) ก็มีดอกซึ่งมีสีเขียว เหลือง แดง ขาว และ ดำ ปรากฏมีขี้ใบและเกสรที่จำแนกไว้ดี. ส่วนในลำที่ชื่อ ว่า สกุณยัญญิ (คือลำสกุณชาติ) ก็มีหมู่สกุณาหลาย หลาก มีหงส์ ไก่ และนกไพระดก(นกระดก) เป็นต้น และมีสัตว์ ๔ เท้านานาชนิด ปรากฏเป็นเหมือนมีชีวิตอยู่. แม้สมจริงดังที่พระอาจารย์ชาวสิงหลกล่าวไว้ในคัมภีร์ที่ป วงศ์ว่า

ไม้ไผ่ ๓ ลำได้มีแล้วที่เชิงเขาชื่อฉาดกะ ลำที่เป็นถามีสีขาวและงามเหมือนสีทอง ปรากฏ อยู่ที่ลำต้นสีเงิน ดอกสีเขียว เป็นต้น มีอยู่เช่น ไต่ ดอกเช่นนั้น ก็ปรากฏ อยู่ในลำดอกไม้ สกุณ ชาติหลายหลาก ก็จับกันอยู่ที่ลำสกุณชาติ โดยรูป ของตนเอง.

เตน สมเยน เทวานัมปิยติสสมหาราช จ อโศกมมราชา จ อทัญญุสหายกา โหนติ ฯ เทวานัม- ปิยติสสมหาราชสส จ ปุณณานุภาเวน ฉาดกบรรพตปาเท เอกมฺหิ เวหุคฺคุมเพ ติสฺโส เวหุยญฺญิโย รยญฺญิปปมาณา อุปปชชิสฺสุ ฯ เอกา ลตายญฺญิ นาม, เอกา บุพยญฺญิ นาม, เอกา สกุณยญฺญินาม ฯ

ตาสฺ ลตายญฺญิ สยํ รชตวณฺณา โหติ ฯ (๗๕) ตํ อลงฺกิริตฺวา อุปนฺนลตา กญฺจนวณฺณา ขายติ ฯ บุพยญฺญิยํ ปน นิลปิตฺโโลทิตาทาทกาฉวณฺณานิ บุปฺผานิ สุวิกิตตวณฺญูปตตภิขชฺชานานิ หุตฺวา ขายนฺติ ฯ สกุณยญฺญิยํ ปน หंसฺกุกฺกุชฺชิวชฺชิวกาทโย สกุณา นานปฺปรการานิ จ จตฺตปฺพานิ สชฺชวานิ วีย ขายนฺติ ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ที่ปฺวเส

ฉาดบรรพตปาทมฺหิ เวหุยญฺญิ ตโย อหุ เสตา รชตยญฺญิ จ ลตา กญฺจนสนฺนิภา นิลาทิ ยาทิสํ บุปฺผํ บุพยญฺญิมฺหิ ตาทิสํ สกุณา สกุณยญฺญิมฺหิ สรุเปเนว สณฺจิตาติ ฯ

แก้ววิเศษ ๔ ชนิดเกิดแก่พระเจ้าเทวานัมปิยติส

รัตนะมีหลายชนิด มีแก้วมุกดา แก้วมณี และแก้ว ไพฑูรย เป็นต้น เกิดขึ้นแม้จากสมุทร แก้วพระเจ้า เทวานัมปิยติสพระองค์นั้น. ส่วนในเกาะตัมพปณณทวิป มีแก้วมุกดาเกิดขึ้น ๔ ชนิด คือ แก้วมุกดามีลักษณะ เหมือนรูปม้า ๑ แก้วมุกดามีลักษณะเหมือนรูปช้าง ๑ แก้วมุกดามีลักษณะเป็นรูปรถ ๑ แก้วมุกดามีลักษณะ เหมือนผลมะขามป้อม ๑ แก้วมุกดามีลักษณะเหมือน กำไลมือ ๑ แก้วมุกดามีลักษณะเหมือนวงแหวน ๑

สมุทฺทโตปิสฺส มุตฺตามณฺโณเวหุริยาทิ อเนกวิทิตํ รตนํ อุปปชชิ ฯ ตมพปณฺณยํ ปน อญฺญ มุตฺตา อุปปชชิสฺสุ หยมุตฺตา คชมุตฺตา รถมุตฺตา อามลคมุตฺตา วलयมุตฺตา องฺคฺลิวะกมุตฺตา กกุณฺผลมุตฺตา ปากติก- มุตฺตาติ ฯ

แก้วมุกตามีสัณฐานเหมือนผลไม้กุ่ม ๑ แก้วมุกตาปกติ ๑. ทำวเธอได้ส่งลำไม้ไผ่ แก้วมุกตานั้นๆ ก็บริตนะมากมาย อย่างอื่นไปถวาย เพื่อเป็นเครื่องบรรณาการ แต่พระเจ้า อโศกธรรมราช.

**พระเจ้าอโศกส่งเบญจราชกุธภัณฑ์
ถวายพระเจ้าเทวาฯ**

พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใส แล้วทรงส่งเครื่องราช กุธภัณฑ์ ๕ อย่าง ไปถวายแต่ทำวเธอ คือ เศวตฉัตร ๑ แล้งจามร (วาลวิชนี) ๑ พระขรรค์ ๑ รัตนประดัย พระเมาลี (คือ พระอุณหิส ดิดพระมหาพิชัยมงกุฏ) ๑ ฉลองพระบาท ๑ และเครื่องบรรณาการอย่างอื่น หลายชนิด เพื่อประโยชน์แก่การอภิเชก. คืออย่างไร. คือ สังข์ ๑ คังโคทกวารี (น้ำที่แม่น้ำคงคา หรือน้ำที่ เกิดจากสระอนดาต) ๑ วัฒนมานะ จุลสำหรับสรง สนาน ๑ วฐ้างสะ (พระมาลา กรองสำหรับประดับ พระกรรม หรือกรรเจียก เครื่องประดับหู) ๑ ภังคาร (พระเต้าทอง) ๑ นันทียวาฐะ ภาชนะทอง (ทำไว้เพื่อ การมงคล มีลักษณะเหมือนรูปกากบาท) ๑ ลีวิกะ (วอ หรือเสลี่ยง) ๑ กัญญา ขัตติยกุมารี ๑ อโธวิมทุสสุยคะ (คู่พระภษาที่ไม่ต้องซัก) ๑ หัตถปญจนะ (ผ้าสำหรับเช็ดพระหัตถ์) ๑ หริจันทนะ (แก่นจันทน์แดง) ๑ ดินสีอรุณ ๑ ยาหยอดพระเนตร ๑ พระโอสถสมอ ๑ พระโอสถมะขามป้อม ๑ ฉะนี้แล.

แม้คำนี้ก็สมจริงดังคำที่พระอาจารย์ชาวสิงหล กล่าวไว้ในคัมภีร์ที่ปวงค์ว่า

โส ตา จ ยฎุจโย ตา จ มุตตา อณณณจ พหุ รัตนํ อโสกสส ธมมรณโย ปณณาการตถาย เปเสสิ ฯ อโสกโก ปลีทิตวา ตสส ปณจราชกุธภณทานิ ปหิณิ ฉตตํ จามรํ ขคคํ โมลิตนํ ปาทุกํ อณณณจ อภิเสกตถาย พหุวิธํ ปณณาการํ ฯ เสยยถีทํ ฯ สงขํ คังโคทกํ วทตมานํ วฐ้างสะ ภังคารํ นนทียาวฐํ ลีวิกํ กญญํ อโธวิมํ ทุสสุยคํ หตถปญจนํ หริจันทนํ อรุณวณณมตติกํ อณชนํ หริตกํ อามลกนติ ฯ

วุตตมปิ เจตํ ทีปวเส [๗๖]

พระราชาทรงพระนามว่าอโศก ทรงส่ง เครื่องบรรณาการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะบุญกรรม (ของพระองค์) ไป (ถวายแต่พระเจ้าเทวานัมปิยติส) คือ พัตวาลวิชนี ๑ พระอุณหิส (พระมหา พิชัยมงกุฏ) ๑ เศวตฉัตร ๑ พระขรรค์ ๑ ฉลองพระบาท ๑ เวฐนะ ผ้าโพกพระเศียร ๑ สารปามังคะ สร้อยสังวาล ๑ ภังคารพระเต้าทอง ๑ นันทิวาฐกะ ภาชนะทอง ๑ ลีวิกะ (วอหรือ เสลี่ยง) ๑ สังขะ (สังข์สำหรับบรรดน้ำในเวลา

วาลวิชนี อุณหิสส์ ฉตตํ ขคคณจ ปาทุกํ เวจัน สารปามังคํ ภังคารํ นนทิวาฐักํ ลีวิกํ สงขํ วฐ้างสะ อโธวิมํ วตถโกฎักํ โสวณณปาตี กญจจุ มหคฆํ หตถปญจนํ อโนตตโตทกํ กาชํ อุตตมํ หริจันทนํ อรุณวณณมตติกํ อณชนํ นาคมาหฐํ หริตกํ อามลกํ มหคฆํ อมโตสธํ สฎุจิวาสตํ สาสิ สุกนธํ สุวกาหฐํ ปญณกมมาภินิพพตตํ ปาเทติ อโสกวุโหโยติ ฯ

อภิเชก) ๑ วัฏสังกะ (พระมาลากรองสำหรับ
 ประดับพระกรรม หรือกรรเจียก เครื่องประดับหู) ๑
 อโหวิมวัตถโกฏิกะ พระภูษาคู่หนึ่ง ที่ไม่ต้อง
 ซักฟอก ๑ โสวัณณปาตี ถาดทอง ๑ กัญจจุ
 ทัพพี ๑ มหัทคฆัตถปญฺจนะ ผ้าสำหรับเช็ด
 พระหัตถ์ที่มีค่ามาก ๑ อโนตตโตทกกาชะ หาบ
 น้ำสระอโนดาต ๑ อุตตมทริจันทนะ แก่นจันท์
 แดงที่ตีเลิศ ๑ อรุณวัณณมัตติกะ ดินสีอรุณ ๑
 อัญชนะ ยาหยอดพระเนตรที่นำมากวายเป็น ๑
 ทริตกะ พระโอสถสมอ ๑ อามลกะ พระโอสถ
 มะขามป้อม ๑ มหัทคฆอมโตสละ พระโอสถแก้โรค
 ที่มีค่ามาก ๑ ข้าวสาลีมีกลิ่นหอม ๖,๐๐๐
 เกวียนตีนกแซกเต้านำมากวายเป็น ๑.

ก็พระเจ้าอโคททรงส่งเครื่องบรรณาการที่เป็นอามิส
 นั้นไปถวาย อย่างเดียวหามิได้ ได้ยินว่ายังได้ส่งแม้
 ธรรมบรรณาการนี้ไปถวายอีก คือ

หม่อมฉัน ได้ถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมและ
 พระสงฆ์ ว่าเป็นสภาวะที่พึงแล้วได้แสดงตนเป็น
 อุบาสก ในพระ ศาสนาแห่งศากยบุตร ข้าแต่
 พระองค์ผู้สูงส่งกว่านรชน ถึงพระองค์ท่านก็จงยัง
 จิตให้เสื่อมใสในอุดมวัตถุทั้ง ๓ เหล่านี้เถิด ขอให้
 ทรงเข้าถึงรัตนะทั้ง ๓ นั้นว่าเป็นสภาวะที่พึงด้วย
 พระศรัทธาเถิด.

ในวันนั้น พระราชาพระองค์นั้น ทรงรับมูรธาภิเษก ๑
 เดือนด้วยเครื่องอุปกรณ์การอภิเชก ที่พระเจ้าอโคททรง
 ส่งไปถวาย. จริงอยู่ เหล่าเสนามาตย์ได้ทำการอภิเชก
 ถวายแต่ท้าวเธอ ในวันดิถีวันเพ็ญแห่งเดือนวิสาขะ (คือ
 วันเพ็ญเดือน ๖).

ท้าวเธอพระองค์นั้น เมื่อทรงอนุสรณ์ถึงศาสน-
 ประวัตินั้น ที่พระองค์ได้ทรงสดับมาไม่นาน ครั้นได้ทรง
 สดับคำนั้นของพระเถระว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร !
 อาตมภาพทั้งหลาย ชื่อว่าสมณะเป็นสาวก ของพระ
 ธรรมราชา” ดังนี้เป็นต้น แล้วทรงดำริว่า “พระผู้เป็นเจ้า
 ทั้งหลาย มาแล้วหนอแล” จึงทรงทิ้งอาวุธในทันใดนั้น
 เอง แล้วประทับนั่งสนทนาสัมโมทนาอยู่กับตน ส่วน
 ข้างหนึ่ง. เหมือนดังที่พระโบราณจารย์ กล่าวไว้ว่า

น เภวลญจ เอตํ อามิสปญฺณาการํ, อิมํ กิร
 ธมฺมปญฺณาการมปิ เปเสสิ

อหํ พุทฺธญจ ธมฺมญจ	สงฺฆญจ สรณํ คโต
อุปาสกตฺตํ เทเสสิ	สกุญฺยปฺตฺตสฺส สาสเน
อิเมสุ ติสฺสุ วตฺตฺตฺส	อฺุตตเมสุ นรุตฺตม
ตฺวมปิ จิตฺตํ ปสาเทหิ	สทฺธา สรณฺมุเปหิติ ฯ

สฺวายํ ราชานํ ทิวสํ อโสกฺรณฺญา เปสิเตน
 อภิเสเกน เอกมาสาภิลิตฺโต โหติ ฯ วิสาขปฺญฺณมายนํ
 ทิสฺส อภิเสกมกํสุ ฯ

โส อจิริสฺสุตํ ตํ สาสนปฺวตฺตํ อนุสฺสรมานิ
 ตํ เภรฺสสุ ‘สมณฺหา มยํ มหาราช ธมฺมราชสฺส
 สฺวากาติ วจนํ สุตฺวา ‘อฺยยา นุ โข อาคตาติ
 ตาวเทว อารุญํ นิคุชิปิตฺวา เอกมฺนตํ นิสิตฺติ
 สมฺไมเทนียํ กถํ กถยมาโน ฯ [๗๗] ยถาห ฯ

พระราชาทรงทิ้งอาวุธแล้วเสด็จประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นประทับนั่งแล้ว ได้ตรัสพระ คำสรรเสริญประกอบด้วยประโยชน์เป็นอันมากว่าเรื่องอยู่.

อาวุธ นิกขิปิตวาน เอกมณต์ อุปาวิสสิ นิสชช ราชา สมฺโมติ พหุ อตฺตูปัสสิตนฺติ ฯ

ก็เมื่อทำวเธอพระองค์นั้น ทรงสนทนาสมฺโมตินิกย กถายุ่่นแล ข้าราชบริพารจำนวนสี่หมื่นเหล่านั้น ก็พากันมาแวดล้อมพระองค์แล้ว.

สมฺโมตินิกย กถญจ กุรฺมานเวยว ตสฺมี ตานิปิ จตฺตาสีสปุริสสทฺสฺสานิ อากนฺตฺวา ตํ ปริวารุสฺสุ ฯ

พระเถระแสดงให้พระราชาทรงเห็นจริงอีก ๖ คน

คราวนั้น พระเถระก็แสดงชน ๖ คนแก่นอกนี้. พระราชาทอดพระเนตรเห็น (ชนทั้ง ๖ นั้น) แล้วจึงทรง รับสั่ง (ถาม) ว่า “คนเหล่านี้ มาเมื่อไร”.

ตทา เถโร อิตเรปิ ณ ชเน ทสฺเสสิ ฯ ราชา ทิสฺวา ‘อิม กทา อาคตฺตติ อาท ฯ

พระเถระ : มาพร้อมกับอาตมภาพนั้นแล มหาบพิตร !.

‘มยา สทฺธิเวยว มหาราชาทิ ฯ

พระราชาทรง : ก็บัดนี้ สมณะแม่เหล่าอื่นผู้เห็นปานนี้ มีอยู่ในชมพูทวีปบ้างหรือ ?.

อิทานิ ปน ชมฺพฺทีเป อญฺเฌปี เวยรูปา สมณฺา สนฺตฺติ ฯ

พระเถระ : มีอยู่ มหาบพิตร ! บัดนี้ ชมพูทวีป รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ สะบัดอบอวลไปด้วยลม ฤๅษีในชมพูทวีปนั้น

‘สนฺติ มหาราช เอตฺรหิ ชมฺพฺทีเป กาสาวปฺปชฺชโชโต อิลิวาตปฏฺิวาโต ตสฺมี

มีพระอรหันต์พุทธสาวกเป็นอันมาก ซึ่งเป็น ผู้มีวิชา ๓ และได้บรรลุฤทธิ์เชี่ยวชาญทางเจโต ปริยญาณ ลึนอาสวะแล้ว.

เตวิชฺชา อิทธิปตฺตา จ เจโตปริยายโกวิทา ชินาสฺวา อรหฺนฺโต พหุ พุทฺธสฺส สวาทิ ฯ

พระราชาทรง : ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระคุณเจ้า ทั้งหลายพากันมาโดยทางไหน ?.

‘ภนฺเต เกน อาคตฺตฺถาทิ ฯ

พระเถระ : มหาบพิตร ! อาตมภาพทั้งหลายไม่ได้มาทางน้ำและทางบกเลย.

‘เนว มหาราช อุทฺเทน น ถเลนฺนาคิ ฯ

พระราชาทรง : พระทัยได้ดีว่า “พระคุณเจ้า เหล่านี้มาทางอากาศ”.

ราชา ‘อากาเสน อาคตฺตติ อญฺญาลิ ฯ

พระเถระถามปัญหา เพื่อหยั่งพระปัญญาของพระราชาทรง

พระเถระเพื่อจะทดลองดูว่า “พระราชาทรงจะมี ความเฉียบแหลม ด้วยพระปริชาหรือหนอแล ?” จึง

เถโร ‘อตฺถิ นฺโฆ รมฺโฆ ปญฺญาเวยฺยตฺติกนฺติ วิมฺสนฺตฺถาย อาสนฺนํ อมฺพฺรุกฺขํ อารพฺกํ ปญฺหํ

ทูลถามปัญหาปรารถนมะม่วง ซึ่งอยู่ใกล้ๆ “มหาบพิตร ปุจฉิ กีน่าโม อัย มหาราช รุกฺโขติ ฯ
ต้นไม้นี้ชื่ออะไร ?”.

พระราชชา : ชื่อต้นมะม่วง ท่านผู้เจริญ !.

‘อมพรุกฺโข นาม ภนฺเตติ ฯ

พระเถระ : ขอถวายพระพรมหาบพิตร ! ก็
นอกจากต้นมะม่วงนี้แล้ว มะม่วงต้นอื่น มีอยู่หรือไม่ ?.

‘อิมํ ปน มหาราช อมพํ มุญฺจิตฺวา อญฺโฆ
อมโพ อตฺถิ นตฺถิติ ฯ

พระราชชา : มีอยู่ ท่านผู้เจริญ ! ต้นมะม่วงแม้
เหล่าอื่นมีอยู่มากหลาย.

‘อตฺถิ ภนฺเต อญฺเฌปี พหู อมพรุกฺขชาติ ฯ

พระเถระ : ขอถวายพระพร มหาบพิตร !
ยกเว้นมะม่วงต้นนี้ และมะม่วงเหล่าอื่นเสียแล้ว ต้นไม้
ชนิดอื่น มีอยู่หรือหนอแล ?.

‘อิมญฺจ อมพํ เต จ อมเพ มุญฺจิตฺวา อตฺถิ
นฺโข มหาราช อญฺเฌ รุกฺขชาติ ฯ

พระราชชา : มีอยู่ ท่านผู้เจริญ ! แต่ต้นไม้เหล่านั้น
มิใช่ต้นมะม่วง.

‘อตฺถิ ภนฺเต เต ปน น อมพรุกฺขชาติ ฯ

พระเถระ : ยกเว้นต้นมะม่วง และมีใช้ต้นมะม่วง
เหล่าอื่นเสีย ก็ต้นไม้ชนิดอื่น มีอยู่หรือ ?.

‘อญฺเฌ อมเพ จ อนมเพ จ มุญฺจิตฺวา
อตฺถิ ปน อญฺโฆ รุกฺโขติ ฯ

พระราชชา : มี คือ มะม่วงต้นนี้แหละ ท่านผู้เจริญ !.

‘ออยเมว ภนฺเต อมพรุกฺโขติ ฯ

พระเถระ : ดิละ มหาบพิตร ! พระองค์ทรงเป็น
บัณฑิต ก็ พระประยูรญาติของพระองค์ มีอยู่หรือ ?
มหาบพิตร.

‘สาธุ มหาราช ปณฺธิโตลฺล, อตฺถิ ปน เต
มหาราช ฆาตกาติ ฯ

พระราชชา : ชนผู้เป็นญาติของข้าพเจ้ามีอยู่มาก
หลาย ท่านผู้เจริญ.

[๗๘] ‘อตฺถิ เม ภนฺเต พหู ชนชาติ ฯ

พระเถระ : ยกเว้นชนผู้เป็นพระประยูรญาติของ
พระองค์เหล่านี้เสียแล้ว ชนบางพวกเหล่าอื่น แม้ผู้ที่มีใช้
พระประยูรญาติมีอยู่หรือ ? มหาบพิตร !.

‘เต มุญฺจิตฺวา อญฺเฌ เกจฺจ อญฺฆาตกาปี
อตฺถิ มหาราชชาติ ฯ

พระราชชา : ชนผู้ที่มีใช้ญาติ มีมากกว่าผู้ที่เป็น
ญาติ ท่านผู้เจริญ!.

‘อญฺฆาตกา ภนฺเต ฆาตเกหิ พหุตราติ ฯ

พระเถระ : ยกเว้นผู้ที่เป็นพระประยูรญาติของ
พระองค์ และผู้ที่มีใช้พระประยูรญาติเสียแล้ว ใครๆ คน
อื่น มีอยู่หรือ ? ขอถวายพระพร.

‘ตว ฆาตเก จ อญฺฆาตเก จ มุญฺจิตฺวา
อตฺถิ อญฺโฆ โกจฺจ มหาราชชาติ ฯ

พระราชชา : มี คือ โยมเอง ท่านผู้เจริญ !

‘อหํ ภนฺเตติ ฯ

พระเถระ : ดิละ มหาบพิตร ! ขึ้นชื่อว่าตนไม่จัด
ว่าเป็นญาติของตน ทั้งจะไม่ใช้ญาติ (ของตน) ก็หาไม่ได้”.

‘สาธุ มหาราช อตฺตา นาม อตฺตโน เนว
ฆาตโก น อญฺฆาตโกติ ฯ

**พระราชาร้อมข้าราชการ
ดำรงอยู่ในไตรสรณฯ**

ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า “พระราชาร้อมข้าราชการ
จักทรงสามารถรู้ ธรรมได้” ดังนี้แล้วจึงแสดงจุฬหัตถิ-
ปโทปมสูตร. ในเวลาจบกถา พระราชาร้อมด้วยข้าราชการ
ประมาณสี่หมื่นดำรงอยู่ในไตรสรณคมน์แล้ว.
ก็ในขณะนั้นนั่นเอง พนักงานห้องเครื่องก็นำพระกระยา
หารมาทูลถวายแด่พระราชาร้อม. ส่วนพระราชาร้อมกำลังทรง
สดับพระสูตรอยู่ ได้ทรงเข้าพระหทัยดีแล้วอย่างนี้ว่า
“สมณศากยบุตรเหล่านี้ ไม่ควรจะฉันทในเวลา”. แต่
ท้าวเธอทรงดำริว่า “ก็การที่เราไม่ถามแล้วบริโศกไม่
ควร” ดังนี้แล้ว จึงตรัสถามว่า “ท่านผู้เจริญ พวกท่าน
จักฉันทหรือ ?”.

พระเถระ : ขอถวายพระพรมหาบพิตร ! พวก
อาตมภาพไม่ควรฉันท ในเวลานี้”.

พระราชาร้อม : ควรฉันทในเวลาไหนเล่า ? ท่านผู้
เจริญ !.

พระเถระ : ควรฉันทตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นไป จนถึง
เวลาเที่ยงวัน ขอถวายพระพร !.

พระราชาร้อม : พวกเราไปสู่พระนครกันเถิด ท่านผู้
เจริญ !.

พระเถระ : อย่าเลย มหาบพิตร ! พวก
อาตมภาพจักพักอยู่ที่นี้แหละ.

พระราชาร้อม : ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ถ้าพวก
พระคุณเจ้า จะพักอยู่ (ในที่นี้) ไชรั, ขอเด็กคนนี้ จง
มาไปกับโยม.

พระเถระ : ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! เด็ก
คนนี้บรรลุลผลแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้วเป็นผู้มุ่งจะ
บรรพชา จักบรรพชาในบัดนี้.

พระราชาร้อมรับสั่งว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ
ถ้าเช่นนั้นพวกรวมนี้ โยมจักส่งรอมมา (รับพวกพระคุณเจ้า)
ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงขึ้นรถนั้นมาเถิด. ดังนี้ ถวาย
นมัสการแล้ว ก็เสด็จหลีกไป.

อถ เถโร ‘ปณฺธิโต ราชสา สกุกิสฺสตี ธมฺม
อณฺดาตฺตุนฺตี จุฬหตฺถิปโทปมฺสฺตตฺตุนฺตํ กเถลลิตฺ ๑ กเถลา-
ปฺริโยสฺสานเณ ราชสา ติสฺสุ สฺรเณสฺสุ ปตฺติภูจฺจทฺธิ สทฺธิ
จตฺตาทิสฺสาย ปาณสฺสทฺสเสทฺธิ ๑ ตํ ขณฺเณว จ รณฺโณ
ภตฺตํ อาทฺริยิตฺถ ๑ ราชสา จ สุตฺตตฺตุนฺตํ สฺสุนฺนโต
เอวํ อณฺณาลิ ‘น อิมสฺส อิมสฺสมิ กาลเ โภชนํ
กปฺปตฺตีติ ๑ ‘อปฺจุจฺฉิตฺวา ปน ภูณฺชิตฺตุํ อยฺยตฺตุนฺตํ
จินฺเตตฺตวา ‘ภูณฺชิสฺสสฺสทฺถ ฆนฺเตตฺติ ปฺจุจฺฉิ ๑

‘น มหาราช อมฺหากํ อิมสฺสมิ กาลเ โภชนํ
กปฺปตฺตีติ ๑

‘กสฺสมิ กาลเ ฆนฺเต กปฺปตฺตีติ ๑

‘อรุณฺณคฺคฺคฺมนฺโต ปฏฺจาย ยาว มชฺฌนฺตฺกสฺมยา
มหาราชชาติ ๑

‘คจฺฉาม ฆนฺเต นครนฺตฺติ ๑

‘อลํ มหาราช อึเรว วลิสฺสามาติ ๑

‘สเจ ฆนฺเต ตุมฺเห วสฺส, อยํ ทารโก
อาคจฺฉตฺตติ ๑

‘มหาราช อยํ ทารโก อาคตฺตมฺโล วิญญฺตฺตสาลโน
ปพฺพชฺชาเปกฺโข อิทานิ ปพฺพชฺชิสฺสตีติ ๑

ราชสา ‘เตนฺทิตฺ ฆนฺเต เสว รถํ เปลิสฺสสามิ
ตํ อภิวฺชิตฺวา อาคจฺฉเยยฺยาถาติ วตฺวา วนฺทิตฺวา
ปฏฺกามาติ ๑

สุมณสามเณรประกาศเวลาฟังธรรมทั่วเกาะ

พระเถระเมื่อพระราชาสด็จหลีกไปไม่นานนัก จึงเรียกสุมณสามเณรมาสั่งว่า “สุมณะ เธอจงไปโฆษณา เวลาฟังธรรมเถิด”. สุมณสามเณรเรียนถามว่า “ข้าแต่ ท่านผู้เจริญ ! กระผมจะโฆษณาให้ได้ยินตลอดที่มี ประมาณเท่าไร”. พระเถระสั่งว่า “จงโฆษณาให้ได้ยิน ทั่วเกาะตัมปปัญณทวีปเถิด”. สามเณรรับเถรบัญชาว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ดิละ แล้วก็เข้าจตุตถฆานัน มี อภิญาเป็นบาท ออก (จากฆานัน) แล้วอธิฐานมีจิตตั้ง มั่น โฆษณาเวลาฟังธรรมให้ได้ยินทั่วเกาะตัมปปัญณทวีป ตลอด ๓ ครั้งแล้ว.

พระราชาทรงสดับเสียงนั้นแล้ว จึงทรงส่งข่าวไป ยังสำนักของพระเถระทั้งหลายว่า “มีอุปัทวะอะไรๆ หรือ ? ท่านผู้เจริญ !”. พระเถระทูลว่า “อาตมภาพ ทั้งหลาย ไม่มีอุปัทวะอะไร, อาตมภาพทั้งหลาย ได้ให้ สามเณรโฆษณาเวลาฟังธรรม, อาตมภาพทั้งหลาย มีความประสงค์จะแสดงพระพุทธรูป (เท่านั้น)”.

เสียงประกาศเวลาฟังธรรมดังไปถึงพรหมโลก

ก็แล เหล่าภุมมเทวดาได้ฟังเสียงของสามเณร นั้นแล้วก็ได้ประกาศเสียงให้บันลือลั่นแล้ว. เสียงได้ กระฉ่อนขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ด้วยอุบายนั้น. เพราะ เสียงนั้น ได้มีเทวดามาล้นนิบาตกันอย่างมากมาย.

พระเถระเห็นเทวดามาล้นนิบาตกันอย่างมากมาย จึงแสดงสมจิตตสูตร. ในเวลาจบกถา เหล่าเทวดา ประมาณอสงไขยหนึ่ง ได้บรรลุนิพพานแล้ว. นาคและ สุบรรณมากหลาย ก็ได้ตั้งอยู่ในสรวงคมน์แล้ว.

ก็เมื่อพระสารีบุตรเถระแสดงพระสูตรนี้อยู่ การ ล้นนิบาตของเหล่าทวยเทพได้มีแล้วเช่นใด เทวดา ล้นนิบาตเช่นนั้น ก็ได้เกิดแล้วแม้เมื่อพระมหินทเถระ (แสดงพระสูตรนี้).

เถโร อจิรปุกกนตสฺส รณโย สุมณสามเณรํ อามนเตสิ ‘เอहि ตวํ สุมณ ธรรมสฺสวณกาลํ โฆเสหิติ ฯ ‘ภนฺเต กิตฺตํ จานํ สาเวเนโต โฆเสหิติ ฯ [๗๙] สกฺกตมฺพปญฺณที่ปนฺติ ฯ ‘สาธฺว ภาเนเตติ สามเณโร อภิญาปาทกํ จตฺตชฺชฆานันํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิญาหิตฺวา สมาหิตฺเตน จิตฺเตน สกฺกตมฺพปญฺณที่ปี สาเวเนโต ติกฺขตฺตํ ธรรมสฺสวณกาลํ โฆเสหิติ ฯ

ราชา ตํ สทฺทํ สุตฺวา เถรานํ สนฺติกํ เปเสลสิ ‘กั ภาเนเต อตฺถิ โกจิ อุปทฺทโวติ ฯ ‘นตฺถมฺหากํ โกจิ อุปทฺทโว ธรรมสฺสวณกาลํ โฆสํปยิมฺหา, พุทฺธวจนํ กเถตุกามฺมหาติ ฯ

ตญฺจ ปน สามเณรสฺส สทฺทํ สุตฺวา ภุมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุ ฯ เอเตนฺอุปายเณ ยาว พฺรหมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคณฺณิ ฯ เตน สทฺเทน มหาเทวดาสนฺนิปาโต อโหสิ ฯ

เถโร มหนฺตํ เทวดาสนฺนิปาตํ ทิสฺวา สมจิตฺตสุตฺตฺนตํ กเถสิ ฯ กถาปริโยสาเน อสงฺเขยยานํ เทวานํ ธรรมาภิสฺมโย อโหสิ ฯ พฺพุ นาคา จ สฺพญฺณา จ สรเณสุ ปตฺติฏฺฐหีสฺสุ ฯ

ยาทีโส จ สารีปฺตฺตฺเถรสฺส อิมํ สุตฺตฺนตํ กถยฺโต เทวดานํ สนฺนิปาโต อโหสิ, ตาทีโส มหฺินทเถรสฺสาปิ ชาโต ฯ

พระปฐมเจดีย์เมืองอนูราชบุรี

ครั้งนั้น โดยล่องไปแห่งราตรีนั้น พระราชาทรงส่งรณไป เพื่อ (รับ) พระเถระทั้งหลาย. นายสารถิพัทกรลไว้ ณ ที่ข้างหนึ่งแล้วเรียนบอกแก่พระเถระทั้งหลายว่า “รณมาแล้วขอรับ ! โปรดขึ้นรถเถิด พวกเราจะไปกัน”. พระเถระทั้งหลายพูดว่า “พวกเราจะไม่ขึ้นรถ ท่านจงไปเถิด พวกเราจักไปภายหลัง” ดังนี้แล้วได้เหาะขึ้นสู่เวหาสแล้วไปลง ณ ปฐมเจดีย์สถาน ในด้านทิศบูรพาแห่งเมืองอนูราชบุรี. จริ่งอยู่ พระเจดีย์นั้นชาวโลกเรียกว่า “พระปฐมเจดีย์” เพราะเป็นเจดีย์ที่ประชาชนสร้างไว้ในสถานที่พระเถระทั้งหลายลงครั้งแรกนั้นแล.

พระราชารับสั่งให้เตรียมต้อนรับพระเถระ

ฝ่ายพระราชารับสั่งให้นายสารถิไปแล้วจึงทรงบังคับพวกอำมาตย์ว่า “ขอให้พากันตกแต่งมณฑปภายในพระราชานิเวศน์เถิด”. ในทันใดนั้นเอง อำมาตย์ทั้งปวงก็ยินดีรำเริงตกแต่งมณฑปเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่งนัก. พระราชาทรงดำริอีกว่า “วันวานนี้ พระเถระเมื่อแสดงหมวดศีลอยู่ ก็กล่าวว่า “ที่นอนสูง และที่นอนใหญ่ย่อมไม่ควร (แก่พวกภิกษุ)” ดังนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย จักนั่งบนอาสนะทั้งหลาย หรือจักไม่นั่งนอน”. เมื่อทำวาทรงดำริอยู่อย่างนั้นนั้นแล นายสารถินั้นก็มาถึงประตูพระนคร (พอดิ). เวลานั้นนายสารถิได้เห็นพระเถระทั้งหลาย มารัดประคดเอวห่มจีวรอยู่ก่อนแล้ว. ครั้นเธอเห็นแล้วก็เป็นผู้มีจิตเลื่อมใสยิ่งนัก แล้วกลับมาทูลแด่พระราชารว่า “ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ! พระเถระทั้งหลายมาถึงแล้ว”. พระราชาตรัสถามว่า “พระเถระทั้งหลาย ขึ้นรถมาหรือ?”. นายสารถิกราบทูลว่า “ไม่ขึ้น พระเจ้าข้า ! อีกอย่างหนึ่งพระเถระทั้งหลายออกที่หลัง ข้าพระพุทธเจ้า มาถึงก่อนได้ยืนอยู่ที่ประตูด้านทิศปราจีน”. พระราชาทรงสดับว่า “พระเถระทั้งหลายไม่ขึ้นแม้ซึ่งรถ” จึงทรงพระดำริว่า “บัดนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย จักไม่ยินดีอาสนะสูง” แล้วตรัสสั่งว่า “แน่ะพนาย ! ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงปูอาสนะโดยอาการเพียงลาดพื้น เพื่อพระเถระทั้งหลาย” ดังนี้แล้วได้เสด็จ

ออก ตสสา รตติยา อจฺจเยน ราชชา เถรานํ รณํ เปเสสิ ฯ สารถิ รณํ เอกมฺนเต จเปตฺวา เถรานํ อาโรเจสิ ‘อาคโต ภนฺเต รโถ อภิรุทฺถ คจฺฉิสสามาติ ฯ เถรา ‘น มยํ รณํ อภิรุทฺถาม, คจฺฉ ตวํ, ปจฺฉา มยํ คจฺฉิสสามาติ วตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนตฺวา อนูราชปฺรสฺส ปฺรตฺถิมทิสาย ปจฺมเจดฺยภู- จาเน โอตฺริสฺสุ ฯ ตํ ทิ เจดฺยํ เถเรทฺธิ ปจฺมํ โอตฺถินฺนภูจฺจาเน กตตฺตาเยว ปจฺมเจดฺยณฺติ วุจฺจติ ฯ

ราชาปิ สารถิ เปเสตฺวา อนฺโตนิเวสเน มณฑปํ ปฏฺยิยาเทถาติ อมจฺเจ อาณาเปสิ ฯ [๘๐] ตาวเทว สพฺเพ ภูจฺจตุจฺจา อติวฺย ปาสาทิกํ มณฑปํ ปฏฺยิยาเทสฺสุ ฯ ปุน ราชชา จินฺเตสิ ‘ทโยเถโร สิลกฺขณฺธํ กถฺยาโมเน อุจฺจาสนนมหาสนนํ น กปฺปตฺติติ อาห นิสิตฺสสนฺติ นฺโช อยฺยา อาสนฺสนฺ น นิสิตฺสสนฺตฺติติ ฯ ตสฺเสว จินฺตยณฺตสฺเสว โส สารถิ นครทวารํ สมฺปโต ฯ ตโต อทฺทส เถเร ปจฺมตฺร อาคณตฺวา กายพฺนธนํ พนฺธิตฺวา จิวฺรํ ปารุปนฺเต ฯ ทิสฺวา อติวฺย ปสนฺนจิตฺโต หุตฺวา อาคณตฺวา รมฺโถ อาโรเจสิ ‘อาคตา เทว เถราติ ฯ ราชชา ‘รณํ อารุทฺหาติ ปุจฺฉิ ฯ น อารุทฺหา เทว, อปิจ มม ปจฺฉโต นิภฺขมิตฺวา ปจฺมตฺร อาคณตฺวา ปาจินฺทฺวาเร จิตฺตาติ ฯ ราชชา รมฺปิ นาภิรุทฺสิสฺสูติ สุตฺวา ‘น ทานิ อยฺยา อุจฺจาสนนํ สาทฺยิสฺสนฺตฺติติ จินฺเตตฺวา ‘เตนทฺธิ ภเณ เถรานํ ภูมฺมตฺถรณฺสงฺเขเปน อาสนานิ ปญฺญาเปถาติ วตฺวา ปฏฺยิปถํ อคฺมาสิ ฯ อมจฺจา ปจฺวฺยํ ตฺถุภฺกิกํ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ โภชฺวาทินิ จิตฺรตฺถรณานิ ปญฺญาเปสฺสุ ฯ อุปรฺพาทปฺลาจกา ทิสฺวา ‘คหิตาทานิ อิเมทฺธิ อยํ ปจฺวฺย อิเม ตมฺพปญฺณทฺธิปฺสฺส สามีกา ภวิสฺสนฺตฺติติ พฺยากริสฺสุ ฯ

สวนทางไป. พวกอำมาตย์ปู้เสื่ออ่อนบนพื้นแล้วปูเครื่องลาดอันวิจิตร มีผ้าโกเชอร์ เป็นต้น (พรม) ช้างบน. พวกโหรผู้ทำนายนิมิต เห็น (เหตุการณ์นั้น) แล้วพากันพยากรณ์ว่า “แผ่นดินนี้ ถูกพระเถระเหล่านี้ ยึดแล้วในบัดนี้ ท่านเหล่านี้จักเป็นเจ้าของแห่งเกาะตัมพปณณิทวีป”.

ฝ่ายพระราชชาติได้เสด็จมาถวายนมัสการพระเถระทั้งหลายแล้วทรงรับเอาบาตรจากหัตถ์ของพระมหินทเถระ แล้วนิมนต์เหล่าพระเถระให้เข้าไปในเมือง ด้วยการบูชาและสักการะใหญ่ ให้เข้าไปสู่ภายในพระราชนิเวศน์. พระเถระเห็นการให้ปูอาสนะแล้วนั่งพลางคิดไปว่า “ศาสนาของเรา จักแผ่ไปทั่วลังกาทวีป และตั้งมั่นไม่หวั่นไหวดุจแผ่นดิน”.

พระราชชาติทรงเล็งดูพระเถระทั้งหลายให้อุ้มหน้าด้วยขาทนียโกชนิยะอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เสร็จเรียบร้อยแล้วได้รับสั่งให้เรียกสตรี ๕๐๐ คน มีพระนางอนุชาทวีเป็นประมุขมา ด้วยพระดำรัสว่า “พวกแม่จงกระทำการอภิวาทและบูชาสักการะพระเถระทั้งหลายเถิด” ดังนี้ แล้วให้เสด็จประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

พระเถระแสดงธรรมโปรดพระราชชาติและชาวเกาะ

ในเวลาเสร็จภักติก พระเถระเมื่อจะให้ฝนรัดณะคือพระธรรมตกแก่พระราชชาติพร้อมทั้งชนบริวาร จึงได้แสดงเปตวัตถุ วิมานวัตถุ และสังฆสังยุต. สตรีทั้ง ๕๐๐ เหล่านั้นฟังธรรมเทศนานั้นของพระเถระได้กระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล. แม้เหล่ามนุษย์ที่ได้พบเห็นพระเถระบนเขามิสสกบรพต ในวันก่อนก็พากันกล่าวสรรเสริญคุณของพระเถระในที่นั้นๆ. พวกมหาชนฟัง (จากสำนัก) ของชนเหล่านั้นได้ประชุมกันส่งเสียง เอ็ดอึงที่พระลานหลวง. พระราชาตรัสถามว่า นั่นเสียงอะไรกัน. ทวยนครกราบทูลว่า “พวกมหาชนร่ำว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นพระเถระ’. พระราชาทรงพระดำริว่า “ถ้าพวกมหาชน จักเข้ามาในที่นี้ไซ้ไรโอกาสจักไม่มี” จึงตรัสว่า “แน่ะพนาย ! พวกเธอจง

ราชาปี คนตวา เถเร วนทิตวา มหินทเถรสส หตถโต ปตตํ คเหตุวา มหติยา ปุชาย จ สกกาเรน จ เถเร นครํ ปเวเสตวา อนุโตนิเวสนํ ปเวเสสิ ฯ เถโร อาสนปปญยตตํ ทิสวา อมหากํ สาสนํ สกกลงกาทีเป ปจวี วีย ปตถฏํ นิจจลญจ หุตวา ปติฏฐทิสสตีติ จินเตนโต นิสสิทิ ฯ

ราชา เถเร ปณิเตน ขาทนียน โภชนียน สหตถา สนตปเปตวา สมปวาเรตวา อนุชาทวีปมุขานิ ปญจอิติสทานิ เถรานํ อภิวาทนํ ปุชาสกการญจ กโรนตติ ปกโกสาเปตวา เอกมนตํ นิสสิทิ ฯ

[๘๑] เถโร ภตตทิจจาวสาเน รณโณ สปริชนสส ธมมรตนวสสํ วสสนโต เปตวตถุ วิมานวตถุ สจจลญุตตญจ กเถสิ ฯ ตํ เถรสส ธมมเทสนํ สุตวา ตานิ ปญจปี อิติสทานิ โสตาปัตติผลํ สจจกํสุ ฯ เยปี เต มนุสสา ปุริมทิวเส มิสสกปพพเต เถเร อททลล์สุ ‘เต เตสุ เตสุ จาเนสุ เถรานํ คุณเณ กเถนติ ฯ เตลล์ สุตวา มหาชนกาโย ราชญคเณ สนนิปตติวา มหาสทุมกาลี ฯ ราชา ‘กึ เอโส สทโทติ ปุจฉิ ฯ นาครา ‘เทเว เถเร ทฏฐุ น ลภามาติ วิรวนตีติ ฯ ราชา ‘สเจ อิธ ปวิสสสนติ, โอกาโส น ภวิสสตีติ จินเตตวา ‘คจณถ ภเณ หตถิสาลํ ปฏิสคิตวา วาลุกํ อากิริตวา ปญจวณณานิ ปุปฺพานิ วิกิริตวา เจลวิตานํ พนฺธิตวา มงฺคลหตถิฏฐาเน

ไปชำระโรงช้าง เกลียทราย โปรยอดอกไม้ ๕ สี ผูก เพดานผ้าแล้วปูลาดอาสนะ เพื่อพระเถระทั้งหลาย” บน ที่ของช้างมงคล. พวกราชอำมาตย์ได้กระทำอย่างนั้น แล้ว.

พระเถระได้ไปนั่งแสดงเทวทูตสูตรในที่นั้น. ใน เวลาจบกถา คนประมาณหนึ่งพันได้ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล. ในเวลานั้น ชนทั้งหลายคิดว่า “โรงช้างแคบเกินไปเสีย แล้ว จึงตกแต่งอาสนะที่อุทยานนั้นทวันใกล้ประตูด้านทิศ ทักษิณ. พระเถระ (ไป) นั่งแสดงอาสิวิโสปมสูตรใน อุทยานนั้นทวันนั้น. เพราะฟังอาสิวิโสปมสูตรแม้นั้น คน ประมาณพันหนึ่งได้โสตาปัตติผล. ในวันที่สองแต่วันที่ พระเถระมาแล้ว ธรรมมาภิสมัย (การบรรจุธรรม) ได้มีแก่ คนประมาณ ๒,๕๐๐ คน.

พระราชากวายอุทยานสร้างวัด

เมื่อพระเถระสัมโมทนาอยู่กับพวกกุลสตรี พวก ละไภในสกุล พวกเด็กหญิงในสกุล ผู้มาแล้วและมาแล้วใน อุทยานนั้นทวันนั้นแล เวลาที่ตกเย็น. พระเถระล้งเกต เวลาแล้วลุกขึ้นพลางพูดว่า “ได้เวลาพวกเราจะไป ยัง เขามีสสภบรรพต”. พวกอำมาตย์เรียนถามว่า “พวก ท่านจะไปไหนกันขอรับ?”. พระเถระกล่าวว่า “จะไป ยังที่พักของพวกเรา”. อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลให้พระ ราชาทรงทราบ แล้วกราบเรียนตามพระบรมราชานุมัติว่า “ท่านผู้เจริญ ! เวลานี้ ไม่ใช่เวลาที่จะไปในที่นั้น อุทยานนั้นทวันนี้แหละ จงเป็นที่พักของพระผู้เป็นเจ้าของ”. พระเถระกล่าวว่า “อย่าเลย พวกอาตมาจะไป”. พวก อำมาตย์กราบเรียนตามพระราชดำรัสอีกว่า “ท่านขอรับ ! พระราชาตรัสว่า ‘อุทยานชื่อเมฆวันนี่ เป็นของพระ ชนกรเราอยู่ไม่ไกลไม่ใกล้นักจากพระนครสมบุรณ์ด้วยทาง ไปมา ขอพระเถระเจ้าทั้งหลาย โปรดสำเร็จการอยู่ใน อุทยานเมฆวันนี่”. พระเถระทั้งหลายจึงพักอยู่ที่อุทยาน เมฆวัน.

ฝ่ายพระราชाल ได้เสด็จไปยังสำนักของพระเถระ ต่อเมื่อราตรีนั้นล่วงไปได้ตรัสถามถึงการจำวัดสบายแล้ว ตรัสถามต่อไปว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อารามนี้สมควร

เถราน์ อาสนานิ ปญญาเปถาติ อาห ๑ ราชอมจจา ตถา อภิสุ ๑

เถโร ตตถ คนตวา นิสิทิตวา เทวทูตสูตรตนต์ กเถลิ ๑ กถาปริโยสาเน ปาณสทสส์ โสตาปัตติผล ปติฎฐททิ ๑ ตโต หตถิสาลา อติสมพาธาติ ทกขินท วาเร นนทนวนุญยานเ อาสน์ ปญญาเปสุ ๑ เถโร ตตถ นิสิทิตวา อาสิวิโสปมสูตรตนต์ กเถลิ ๑ ตมปิ สุตวา ปาณสทสส์ โสตาปัตติผล ปฎิลภิ ๑ เหว อาคตทิวสโต ทุตยทิวเส อทตมเตยยาน์ ปาณสทสส์านั ธรรมมาภิสมโย อโหสิ ๑

เถรสส นนทนวนุญยานเ อาคตาคตาทิ กุสิตถิทิ กุลสุณหาทิ กุลกุมาริทิ สทฐี สมโมทมานสุเสว สายนุสมโย ซาโต ๑ เถโร กาลั สลลภุเขตวา ‘คจจามทานิ มิสสภปพพตนต์ อุฎฐททิ ๑ อมจจา ‘กตถ ภนเต คจจถาติ ๑ [๘๒] ‘อมหากั นิवासณฺฏ- จานนุตติ ๑ เต รณโย สวิทิตั กตวา ราชานุมเตน อาหสิ ‘อกาโล ภนเต อิทานิ ตตถ คนตุ, อิทเมว นนทนวนุญยาน์ อญยาน์ อวาสนณฺฏจัน โหตุตติ ๑ ‘อลั คจจามาติ ๑ ปุน รณโย วจเนนาหสิ ‘ราชา ภนเต อาห ‘เอตัง เมฆวัน นาม อญยาน์ มม ปิตุ สนตกั นครโต นาทิฑูร์ นาจจาสนฺนั คมนาคมน- สมนปนฺน, เอตถ เถรา วาสั กปเปตตติ ๑ วสิสุ เถรา เมฆวนุญยานเ ๑

ราชาปิ โข ตสสา รตติยา อจเจเนน เถรสส สมิปี คนตวา สุขขยิตภาวึ ปุจฉิตวา ‘กปปติ ภนเต ภิกขุสงฆสส อาราโมติ ปุจฉิ ๑ เถโร ‘กปปติ

แก่พระภิกษุสงฆ์หรือ ?”. พระเถระถวายพระพรว่า “สมควรมหาบพิตร ! แล้วจึงนำพระสูตรนี้มาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ! เราอนุญาตอาราม” ดังนี้เป็นต้น. พระราชาทรงพอพระทัยทรงจับพระเต้าทองให้น้ำตกรไปที่มือของพระเถระได้ถวายอุทยานมหาเมฆวัน. พร้อมกับน้ำตกร แผ่นดินก็หวั่นไหว. นี่ เป็นการไหวแห่งแผ่นดินคราวแรกในมหาวิหาร. พระราชาทรงตกพระทัยกลัว จึงตรัสถามพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! เพราะเหตุไรแผ่นดินจึงไหว”. พระเถระทูลถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ! อย่าตกพระทัยเลย ศาสนาของพระศัพทจักตั้งมั่นในเกาะนี้ และที่นี้จักเป็นที่ตั้งมหาวิหารแห่งแรก, แผ่นดินไหวนั้นเป็นบูรพนิมิตแห่งการประดิษฐานพระศาสนา และที่จะสร้างวิหารนั้น”. พระราชาทรงเลื่อมใสเหลือประมาณยิ่ง.

มหาราชชาติ วตวา อิมิ สุตติ อหริ ‘อนุชานามิ ภิกขเว อารามนติ ฯ ราชา ตูฏโฆ สุวณณภิงคาริ คเหตุวา เถรสส ทตเถ อุทกั ปาเตตวา มหาเมฆวัน อูยยานิ อทาลิ ฯ สห อุทกปาเตน ปจวี กมปิ ฯ อัย มหาวิหารเ ปจโม ปจวิกมโป อโหสิ ฯ ราชา ภีโต เถโร ปุจฉิ ‘กสมา ภนเต ปจวี กมปตติ ฯ ‘มา ภายิ มหาราช อิมสมิ ทีเป ทสพลสส สาสนั ปติฏฐทิสสติ, อิทถจ ปจมี มหาวิหารภูจानั ภวิสสติ, ตสเสต ปุพพนิมิตตุนติ ฯ ราชา ภियโยโส มตตาย ปสัทธิ ฯ

พระเถระแสดงธรรมโปรดชาวเกาะติดต่อกันไป

แม้ในวันรุ่งขึ้น พระเถระฉันที่พระราชมณเฑียรตามเคย แล้วแสดงอนมตคคิยสูตร ในอุทยานนั้นวัน. วันรุ่งขึ้น แสดงอัคคิขันโธปมสูตร. ท่านแสดงโดยอุบายนี้นั้นแล ตลอด ๗ วัน. ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ประมาณ ๘,๕๐๐. ตั้งแต่นั้นมาอุทยานนั้นวันก็ได้ชื่อว่ ไซตวัน เพราะอธิบายว่า “เป็นสถานที่พระศาสนาปรากฏความรุ่งเรืองขึ้น”.

เถโร ปุนทิวเสปิ ราชเคเหเยว ภุชชิตวา นนทวนเน อนมตคคิยานิ กเถสิ ฯ ปุนทิวเส อคคิกขันโธปมสุตติ กเถสิ ฯ เอเตเนว อุปาเยน สตตทิวสานิ กเถสิ ฯ อทตมโนมานั ปาณสทสฐานั ธมมาภิสมโย อโหสิ ฯ ตโต ปฏุจาย นนทวนนั สาสนสส ไซติปาตุภาวภูจानนติ กตวา ไซตวันนติ นาม ลภิ ฯ

ส่วนในวันที่ ๗ พระเถระแสดงอัปมาทสูตรโปรดพระราชา ในภายในพระราชวังแล้ว ก็เลยไปยังเจตยศิริบรรพตทีเดียว. ครั้งนั้นแล พระราชาตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า “พระเถระสั่งสอนพวกเราด้วยโอวาทอย่างหนักแล้วพึงไปเสียหรือหนอ ?”. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! พระเถระ พระองค์ มิได้นิมนต์มา มาเองแท้ๆ, เพราะฉะนั้น แม้การไม่ทูลลา พระองค์เลย ไปเสีย ก็พึงเป็นได้”.

สตตเม ปน ทิวเส เถรา อนเตปุเร รมโยเ อปฺปมาทสุตติ กถยิตวา เจตยศิริเมว อคมสุ ฯ [๘๗] อถไซ ราชา อมจเจ ปุจฉิ ‘เถโร อมเท คาพเพน โอวาเทน โอวทิ, คจฺเจยฺย นุไซติ ฯ อมจจา ‘ตุมเหทธิ เทว เถโร อยาจิติ สยเมว อาคโต, ตสฺมา ตสส อนาปุจฉาว คมนมปิ ภเวยยาติ อหสิ ฯ

พระราชาทรงรถติดตามพระเถระ

ลำดับนั้น พระราชาเสด็จขึ้นทรงรถและทรงประคองพระเทวีทั้งสอง ให้ขึ้นแล้วได้เสด็จไปยังเจตยคีรีบรรพต ด้วยราชานุกาฬใหญ่. ท้าวเธอ ครั้นเสด็จไปแล้วให้พระเทวีทั้งสองพักอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระองค์เองเสด็จเข้าไปยังสำนักของพระเถระทั้งหลาย มีพระวรกายเหนื่อยล้าอย่างยิ่งเสด็จเข้าไป. ในเวลานั้น พระเถระทูลท้าวเธอว่า “มหาบพิตร เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงลำบากพระวรกาย เสด็จมาอย่างนี้”. พระราชาตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ ! โยมมาเพื่อทราบ ว่า พวกท่านให้โอวาทอย่างหนัก แก่โยมแล้วประสงค์จะไปในบัดนี้หรือหนอ ?”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! พวกอาตมภาพ มีโชติต้องการจะไปแต่เวลานี้ ชื่อว่าวัสสุปนายิกกาล (กาลเข้าพรรษา) มหาบพิตร ! ในวัสสุปนายิกกาลนั้น สมณะได้ที่จำพรรษา จึงจะสมควร.

อริกฐอำมาตย์ขอพระบรมราชานุญาตออกบวช

ในวันนั้นนั่นเอง อำมาตย์ซึ่งอริกฐะกับพี่ชายและน้องชายรวม ๕๕ คน ยืนอยู่ในที่ใกล้พระราชากราบทูลว่า “ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าอยากบวชในสำนักของพระเถระ”. พระราชาตรัสว่า “ดีละ พนาย ! จงบวชเถิด”. พระราชาครั้นทรงอนุญาตแล้วได้มอบถวายให้พระเถระ. พระเถระก็ให้เขาบวชในวันนั้นนั่นเอง. ทั้งหมดได้บรรลุพระอรหัต ในเวลาปลงผมเสร็จเหมือนกัน.

ฝ่ายพระราชาแล ทรงเอาหนามสะล่อมลานพระเจดีย์ ในขณะนั้นนั่นเอง แล้วทรงเริ่มตั้งการงานไว้ที่ถ้ำ ๖๘ ถ้ำ ได้เสด็จกลับสู่พระนครตามเดิม. พระเถระแม่เหล่านั้ยังราชตระกูลประกอบด้วยเจ้าพี่และเจ้าน้อง ๑๐ องค์ ให้เส้อมใส่แล้วอยู่จำพรรษาที่เจตยคีรีบรรพตหลังลอนมหาชน. แม้ในเวลานั้นได้มีพระอรหันต์ ๖๒ รูป เข้าจำพรรษาแรกในเจตยคีรีบรรพต.

ตโต ราชา รัถ อภิรุทิตวา เทว จ เทวโย อาโรเปตวา เจตยคีรี อคมาลี มหจจราชานุกาฬเวณ ฯ คนตวา เทวโย เอกมนต์ อปุกกมาเปตวา สยิเถรานิ สมิปิ อุปสงกนโต อติวิย กิลนตรูปุ หุตวา อุปสงกมิ ฯ ตโต นั เถโร อาท ‘กสุม ตวั มหาราช เอวั กิลมมาโนว อากโตติ ฯ ‘ตุเมเห มม คาทุหิ โอวาทิ ทตวา ‘อิทานิ คนตูกามา นุไซติ ชานนตถั ฆนเตติ ฯ ‘น มยิ มหาราช คนตูกามา, อปีจ วสสุปนายิกกาลโณนามายิ มหาราช, ตตร สมณณ วสสุปนายิกิ จานั ฅาตุ วฏฐิติติ ฯ

ตํ ทิวสเมว อริกฐโ จ นาม อมจโ จ ปณจปณณาสาย เซฏฐกนิฏฐภาตูกเกหิ สทฐี รณโย สมิปเป จิต อาท ‘อจณามหิ เทว เถรานิ สนตูกเก ปพพชิตุนตติ ฯ ‘สาธู ฆณ ปพพชสสุติ ฯ ราชาน อนุชานิตวา เถโร สมปฏิจจาเปสิ ฯ เถโร ตทเทว ปพพาเชสิ ฯ สพเพ ชุรคเคเยว อรหตตํ ปาปุนิสฺสุ ฯ

ราชานิ โช ตํ ชณเวยว กณฐเกหิ เจตยงคณิ ปริกขิปิตวา อฏฐสฏฐิยา เลณณสุ กम्म ปฏฐเปตวา นครเมว อคมาลี ฯ เตปิ เถรา ทสภาทิกสมากุลิ ราชกุลิ ปสาเทตวา มทชนน โอวทมานา เจตยคีริมหิ วสสิ วสิสิ ฯ ตทานิ เจตยคีริมหิ ปจมวสสิ อุปคตา ทวาสฏฐิ อรหนโต อเหตุสิ ฯ

พระเถระแนะนำให้หาสิ่งที่ควรกราบไหว้บูชา

ครั้งนั้น ท่านพระมหามหินท์อยู่จำพรรษาปวารณา แล้วได้ทูลคำนี้กับพระราชาในวันอุโบสถเดือนกัตติกาเพ็ญว่า “มหาบพิตร ! พวกอาตมภาพได้เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามานานแล้วอยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง อยากจะไปยังชมพูทวีป”. พระราชาตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ ! โยมบำรุงพวกท่านด้วยปัจจัย ๔ และมหาชนนี้ อาศัยพระคุณท่าน ตั้งอยู่ในสภาวะทั้งหลาย เพราะเหตุไรพวกท่านจึงเบื่อหน่าย”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! พวกอาตมภาพได้เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเป็นเวลานานแล้ว สถานที่ควรทำการอภิวัต การลูกรับ อัญชลีกรรมและสามีจิกรรม ไม่มี เพราะเหตุนั้น พวกอาตมภาพจึงเบื่อหน่าย”. พระราชาตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ ! พระคุณเจ้าได้พูดแล้วมิใช่หรือว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! ปรินิพพานแล้วแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระสรีรธาตุของพระองค์ยังอยู่”. พระราชาตรัสว่า “โยมรู้ ท่านผู้เจริญ ! พระคุณท่านจำนงหวัง การสร้างพระสถูป” แล้วตรัสต่อไปว่า “ท่านผู้เจริญ ! โยมจะสร้างพระสถูป นิมนต์พระคุณท่านเลือกพื้นที่ ในบัดนี้เกิดอนึ่ง โยมจักได้พระธาตุแต่ที่ไหน ท่านผู้เจริญ !”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! ทรงปรึกษากับสุมนสามเณรดูเถิด”.

สุมนสามเณรรับจัดหาพระธาตุ

พระราชาทรงรับว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ !” แล้วเข้าไปหาสุมนสามเณรตรัสถามว่า “ท่านขอรับ ! เดียวนี้พวกเราจักได้พระธาตุจากไหน?”. สุมนสามเณรทูลว่า “ทรงชวนชวายน้อยเถิด มหาบพิตร ! ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระถนนหนทาง ให้ประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับมีธงชัย ธงแผ่นผ้า และหม้อน้ำเต็มเป็นต้น แล้วพร้อมด้วยชนบริวารสมათานองค์อุโบสถ ให้พวกพนักงานตาลาวจร ดนตรีทั้งปวงประชุมกัน รับสั่งให้ตกแต่งข้างมงคล ประดับประดาด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง และให้ยกเศวตฉัตรขึ้น เบื้อง

[๘๔] อถายสุมา มหามหินโท วุฏฺฐวสุโส ปวาเรตวากตตติกปฺนุณฺณมายํ อุโปสถทิวเส ราชานํ เอตทโวจ ‘มหาราช อมเหติ จิรํ ทิฏฺฐโจ สมมาสมพุทฺโธ, อนาถวาส วสิมฺหา, อิจฺฉาม ชมฺพุทฺธิปํ คนฺตุนฺติ ฯ ราชธา อาท ‘ภนฺเต ตุมฺเห จตฺติ ปจฺเจยฺหิ อุกฺกุชฺชามิ, อยญฺจ มหาชโน ตุมฺเห นิสฺสาย ติสฺสุ สรณฺสุ ปติฏฺฐิจฺโตะ กสมฺมา ตุมฺเห อุกฺกณฺจถาติ ฯ ‘จิรํ ทิฏฺฐโจ โนมหาราช สมมาสมพุทฺโธ อภิวัตฺนปจฺจกฺกุชฺชานญฺชลิคมฺมสामीกมฺมกรณฺฏฺฐานํ นตฺถิ, เตนมฺหา อุกฺกณฺจิตาติ ฯ ‘นนุ ภนฺเต ตุมฺเห อโวจฺตล ปรีนิพฺพุโต สมมาสมพุทฺโธติ ฯ ‘กิญฺจาปิ มหาราช ปรีนิพฺพุโต, อถชวสฺส สรีรธาตุโย ติฏฺฐนฺตติ ฯ ‘อณฺญาตํ ภนฺเต, ฐปฺปติฏฺฐานํ ตุมฺเห อากฺขธาติ, กโรมิ ภนฺเต ฐปฺปี ภูมิกาคทานิ วิจินาถ, อปิจ ภนฺเต ธาตุโย กุโตะ ลจฺฉามาติ ฯ ‘สุมนเนน สทฺธิ มนฺเตหิ มหาราชธาติ ฯ

‘สาธฺว ภนฺเตติ ราชธา สุมนํ อุกฺกุชฺชกมิตวา ปุจฺฉิ ‘กุโตะทานิ ภนฺเต ธาตุโย ลจฺฉามาติ ฯ สุมนโน อาท ‘อบฺโปสสุโกโก ตวํ มหาราช วิถีโย โสธาเปตวา ธชปฺภาวกปฺนุณฺณฆฺฐาที่หิ อลงฺการาเปตวา สปริชโน อุโปสถงฺคานิ สมมาทียิตวา สพุพฺพตาลาวจเร อุกฺกุชฺชเปตวา มงฺคลหตฺถิ สพุพฺพาลงฺการปฺฏิมนฺฑิตํ การาเปตวา อุกฺกุชฺชจสฺส เสตจฺฉตฺตํ อุกฺกุชฺชาเปตวา สายญฺหสมเย มหานาควนฺยุยานาภิมุโข ยาหิ อทฺธา ตสมฺมิ จาเน ธาตุโย ลจฺฉสฺตีติ ฯ ราชธา ‘สาธฺวติ สมปฺฏิจฺฉิ ฯ เถธา เจตยคิริเมว อคมฺสุ ฯ

บนข้างมวงคลนั้นเสร็จแล้วเวลาเย็น ขอให้ทรงพระกรุณาเสด็จไปประทับพระพักตร์มุ่งตรงไปยังอุทยานมหรานาควัน พระองค์จักทรงได้พระธาตุในที่นั้น แน่นอน”. พระราชาทรงรับว่า “สาธุ”. พระเถระทั้งหลายก็ได้ไปยังเจตยคีรีบรรพต นั้นแล.

พระเถระสั่งการให้สุมนสามเณรไปเชิญพระธาตุ

ณ เจตยคีรีบรรพตนั้น ท่านพระมหินทเถระกล่าวแก่สุมนสามเณรว่า “ไปเถิด สามเณร ! เธอจงเข้าเฝ้าพระเจ้าอโคทธรรมราช ผู้เป็นพระอัยกาของเธอ ในชมพูทวีป ทูลตามคำของเธอนี้ว่า “มหาบพิตร ! พระเจ้าเทวานัมปิยติส พระสหายของพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูป ประราธนาจะให้สร้างพระสถูป ได้ยินว่า พระองค์มีพระธาตุอยู่ในพระหัตถ์ (ในครอบครอง) ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระธาตุนั้น แก่อาตมภาพเถิด” ดังนี้แล้วรับเอาพระธาตุนั้น จงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกเทวราชทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่มหाराช ! ได้ยินว่า พระองค์มีพระธาตุอยู่ในพระหัตถ์ ๒ องค์ คือ พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา ๑ พระธาตุนาคขัณฐ์เบื้องขวา ๑ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์โปรดบูชาพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา แต่พระราชทานพระธาตุนาคขัณฐ์เบื้องขวาแก่อาตมภาพ และจงทูลท้าวสักกะนั้นอย่างนี้ว่า “ข้าแต่มหाराช ! เพราะเหตุไร พระองค์ทรงส่งพวกอาตมภาพไปยั้งเกาะตัมพปณณิทวีปแล้ว ทรงปล่อยปลละละเลยเสีย” ดังนี้.

สุมนสามเณรเชิญพระธาตุมาเกาะลังกาตามเถระบัญชา

สุมนสามเณรรับคำของพระเถระว่า “ดีละ ขอรับ !” ดังนี้แล้วถือเอาบาตรและจีวรหะขึ้นสู่เวหาส ในขณะนั้นนั่นเอง ลงที่ประตุนครปาฐลีนบุตรไปสู่ราชสำนักทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ. พระมหाराชาทรงยินดีรับบาตรจากมือสามเณรรอบด้วยของหอมแล้วให้บรรจุพระธาตุเช่นกับแก้วมุกดาอันประเสริฐถวาย. สามเณรนั้นรับเอาพระธาตุนั้นแล้วเข้าไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช. ท้าวสักกเทวราชเห็น

[๘๕] ตตฺตรายสฺมา มหินฺทเถโร สุมนํ สามเณรมาห ‘คจฺฉ ตวํ สามเณร ชมฺพทึเป ตว อพยฺกํ อโสภํ ฐมฺมราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา มม วจฺเนน เอวํ วเทหิ ‘สหาโย เต มหาราช เทวานํปิยติสฺโส พุทฺธสาสเน ปสนฺโน ฐูปิ ปติฏฺฐาเปตฺกานิ, ตุมฺหากํ กิร หตฺถธธาตุ อตฺถิ, ตํ เม เทถาติ ตํ คเหตุวา สกฺกํ เทวราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วเทหิ ‘ตุมฺหากํ กิร มหาราช หตฺถ เทว ธาตุโย อตฺถิ ทกฺขิณทาทมญฺจ ทกฺขิณกฺขกญฺจ ตโต ตุมฺहे ทกฺขิณทาทมํ ปุเชถ, ทกฺขิณกฺขกํ ปน มยฺหํ เทถาติ เอวญฺจ นํ วเทหิ กสฺมา ตวํ มหาราช อมฺเห ตมฺพปณฺณิทีปํ ปหิณฺตีวา ปมฺชชฺสีติ ฯ

‘สาธุ ภนฺเตติ โข สุมนฺ เถรสฺส วจฺนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตาวเทว ปตฺตจิวรมาทาย เวหาสํ อพฺภุคฺคณฺตฺวา ปาฐลีนฺปุตฺตทวารเ อโรยุห รหฺโวย สนฺติกํ คณฺตฺวา เอตมตฺถํ อโรเจสิ ฯ มหาราช ฐฺฐโจ สามเณรสฺส หตฺถโต ปตฺตํ คเหตุวา คณฺเธหิ อพฺพุทฺฐเฐตฺวา วรมุตฺตสทิสานํ ธาตุนํ ปุเรตฺวา อทาลิ ฯ โส ตํ คเหตุวา สกฺกํ เทวราชานํ อุปสงฺกมิ ฯ สกฺโก เทวราช

สามเณรแล้วตรัสว่า “พ่อสมณะผู้เจริญ ! ท่านเที่ยวมา เพราะเหตุไร ?”.

สามเณร : ข้าแต่มหाराช ! พระองค์ทรงส่ง พวกอาตมภาพไปยังเกาะตัมพปณณทริปแล้วทรงปล่อย ปล่อยให้เลยเสีย เพราะเหตุไร”.

ท้าวสักกะ : ไม่ได้ละเลย ท่านผู้เจริญ ! ว่าไป เกิด จะให้โยมทำอะไร ?.

สามเณร : ได้ยินว่า พระองค์มีพระธาตุอยู่ใน พระหัตถ์ ๒ องค์ คือ พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา ๑ พระธาตุ รากขวัญเบื้องขวา ๑ ฉะนั้น ขอให้มหาพิตร ทรงบูชา พระเขี้ยวแก้วเบื้องขวา แต่ทรงพระราชทานพระธาตุ รากขวัญเบื้องขวา แก่อาตมภาพ”.

ท้าวสักกะจอมเหล่าเทพตรัสว่า “ดีละ ท่านผู้ เจริญ !” แล้วทรง เปิดพระสถูปแก้วมณีประมาณ ๑ โยชน์ ได้นำพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาออกมาแล้วถวาย แก่สมณสามเณร. สมณสามเณรนั้นรับเอาพระธาตุนั้น แล้วประดิษฐานไว้ในเจดียบรรพต นั้นแล.

สามเณร ทิสวา ‘ก็ ฆนเต สุมณ อาหิณชสีติ อาห ๑

‘ตวํ มหาราช อมเห ตมพปณณทริปี เปเสตวา กสฺมา ปมชชสีติ ๑

‘นปฺปมชชามิ ฆนเต วเทหิ กิ กโรมีติ ๑

‘ตุมหากํ กิร หตฺเถ เทว ธาตุโย อตฺถิ ทกฺขิณฑาทมญฺจ ทกฺขิณฑกฺขกมฺญฺจ ตโต ตุมเห ทกฺขิณฑาทมํ ปุชฺเชถ ทกฺขิณฑกฺขกมฺปน มยหํ เทภาติ ๑

‘สาธู ฆนเตติ โข สกฺโก เทวานมฺินฺโ ทโยชนปฺปมาณํ มณฺธิณฺูปิ อุกฺขมาภฺตฺวา ทกฺขิณฑกฺขกํ ธาตุํ นีหริตฺวา สุมณสฺส อทาลิ ๑ [๘๖] โส ตํ คเหตุวา เจตฺยคิริมฺหิเยว ปติฏฺฐจาลิ ๑

พระเถระและพระราชชาติตลอดจนชาวเกาะ

ต้อนรับพระธาตุ

ครั้งนั้นแล พระมหานาคเหล่านั้นทั้งหมด มีพระมหินท์ เป็นประมุขประดิษฐานพระธาตุที่พระเจ้าอโคกธรรมราช ทรงพระราชทานมาไว้ที่เจดียบรรพตนั้นแล แล้วเชิญ พระธาตุรากขวัญเบื้องขวาไปยังมหานาควันอุทยาน ใน เวลาบ่าย. ฝ่ายพระราชอาแล ทรงทำการบูชาสักการะมี ประการดังที่สมณสามเณรกล่าวแล้วประทับบนคอช้างตัว ประเสริฐ ทรงกั้นเศวตฉัตรด้วยพระองค์เอง บนเศียร ของช้างมงคล เสด็จไปถึงมหานาควันอุทยานพอดี. ครั้ง นั้น ท้าวเธอได้ทรงมีพระราชดำริตั้งนี้ว่า “ถ้าว่า นี่เป็นพระธาตุ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไซ้ร้ เศวตฉัตรจงเบนออกไป ช้างมงคลจงคุกเข่าลงบนพื้น ขอให้ผอบบรรจุพระธาตุ จงมาประดิษฐานอยู่บนกระหม่อมของเรา”. พร้อมด้วย จิตตูปบาทของพระราชอา ฉัตรได้เบนออกไป, ช้างคุกเข่า ลงบนพื้น, ผอบบรรจุพระธาตุได้มาประดิษฐานอยู่บน กระหม่อมของพระราชอา. พระราชาทรงประกอบด้วย

อถโย มหินฺทปฺปมุขา สพเพปิ เต มหานาคา อโสกธมฺมราชเชน ทินฺนธาทูโย เจตฺยคิริมฺหิเยว ปติฏฺฐเปตฺวา ทกฺขิณฑกฺขกํ อาทาย วฑฺฒมานกฺจฉายาย มหานาค- วนฺนุชยานํ อคมํสุ ๑ ราชายปิ โข สุมเนน วุตฺตปฺปการํ ปุชฺสาสกฺการํ กตฺวา หตฺถิกฺขณฺธวโรคฺโต สยํ มจฺจลหตฺถิมตฺถเก เสตฺจจตฺตํ ธารยมาโน มหานาควณฺนุชยานํ สมฺปาปฺุณิ ๑ อถสฺส เอตทโหสิ ‘สเจ อยํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธาตุ จตฺตํ อปนมตฺ มจฺจลหตฺถิ ชนฺนุเกหิ ภูมียํ ปติฏฺฐหตฺ ธาตุจฺงโฏฏกํ มยหํ มตฺถเก ปติฏฺฐจาทูติ ๑ สห รมฺโถเ จิตฺตูปฺปาเทน จตฺตํ อปนมิ, หตฺถิ ชนฺนุเกหิ ภูมียํ ปติฏฺฐจหิ, ธาตุจฺงโฏฏกํ รมฺโถเ มตฺถเก ปติฏฺฐจหิ ๑ ราชอา อมเตเนว อภิลิตฺตคตฺโต วิย ปรมเณ ปิตฺติปามุชเชน สมฺนุนาคโต ปุจฺฉิ ‘ธาตุ ฆนเต กิ กโรมาติ ๑ หตฺถิกฺกมฺมฺหิเยว ตาว มหาราช จเปหิติ ๑ ราชอา

พระปิตุปรามโทยอย่างยั้ง ดุจมีพระองค์อันน้ำอมฤตนั้น แลโลจสรงแล้วจึงตรัสถามว่า “ท่านผู้เจริญ ! โยมจะปฏิบัติพระธาดูอย่างไร”. พระเถระทูลว่า “ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาวางไว้บนกระพองข้างนั้นแหละก่อน มหาบพิตร !”. พระราชาได้ทรงยกผอบบรรจุพระธาดู ลง วางไว้บนกระพองข้าง. ข้างมีความดีใจ ได้บังลือเสียงดุจเสียงนกระเรียน. มหาเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้วได้ยั้งฝนโบกขรพรรษาให้ตกลงมา. ได้มีแผ่นดินใหญ่ไหวจนถึงที่สุดน้ำ มีอันให้รู้ว่า “พระธาดูของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักประดิษฐานอยู่ชื่อแม่ในปัจฉิมตชนบท” ดังนี้เป็นเหตุ. พวกเทวดาและมนุษย์ได้ร่าเริงบันเทิงใจทั่วกัน.

ธาดูจโกฏกั คเหตุวา หตถิกุมภะ จเปลิ ฯ ปมุทีโต นาค โภญจนาที นที ฯ มหาเมโฆ อฏฐหิตวา โปกขรวรสส์ วสสิ ฯ อุกกปริยนต์ กตวา มหาภูมิจาโล อโหสิ ‘ปัจจนเตปิ นาม สมมาสมพุทฺธสฺส ธาดู ปตฺถุจฺหิสฺสตีติ ฯ เทวมนุสฺสา ปโมทิสฺสุ ฯ

พระมหาวีระ (ผู้มีความเพียรใหญ่) เสด็จมา
ในเกาะลังกานี้จากเทวโลก ได้ประดิษฐานอยู่บน
กระพองข้าง ในทิศเพ็ญเป็นที่เต็มครบ ๔ เดือน
(กลางเดือน ๑๒)

เอวํ อิถานุกาวัสสิริยา เทวมนุสฺसानํ ปีตี ชนยนโต
 ปุณฺณมายํ มหาวีโร จาตุมมาสินิยา อิธ
 อากนฺตวา เทวโลกมฺหา หตถิกุมภะ ปตฺถุจฺโติติ ฯ

ก่อให้เกิดปิติแก่ทวยเทพและหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ด้วยลิริคืออานุภาพแห่งฤทธิ์ ด้วยประการฉะนี้แล.

ช้างนำพระธาดูไปยังที่จะสร้างพระเจดีย์

ครั้งนั้น พญาช้างนั้นอันพวกतालาวจรตนตรีมิใช่น้อยแวดล้อมแล้วมีทวยนครสักการะอยู่ ด้วยการบูชาสักการะอย่างโอฬารยิ่ง เดินมุ่งหน้าไปทางทิศปัจฉิม ไม่ถอยหลังจนกระทั่งถึงประตูนคร ด้านทิศบูรพาแล้วเข้าสู่นครทางประตูด้านทิศบูรพา มีทวยนครทั่วทั้งเมืองทำการบูชาอย่างโอฬาร ออก (จากเมือง) ทางประตูด้านทิศทักษิณ เดินไปที่เทวาลัย (เทวสถาน) ของมหาเศรษฐี นัยว่ามีอยู่ในด้านทิศปัจฉิมแห่งกูปาราม แล้วย้อนกลับ มุ่งหน้าตรงไปยังกูปารามนั้นแลอีก. ก็สมัยนั้น กูปารามเป็นที่ตั้งบริเวณเจดีย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ๓ พระองค์.

อล โส หตถินาคิ อเนกतालาวจรปริวาริโต
 อติวีย อุฬาเรน ปุชาสกฺกาเรน สกฺกรียมาโน
 ปจฺฉิมทิสากฺมิโข หุตฺวา อปสฺกนฺโต ยาว นครสฺส
 ปุรตฺถิมทวารํ ตาว คนฺตวา [๘๗] ปุรตฺถิมทฺวาเรน
 นครํ ปวีลิตฺวา สกฺลนาคเรตี อุฬาราย ปุชฺชาย
 กรียมานาย ทกฺขินทฺวาเรน นิภฺขมิตฺวา กูปารามสฺส
 ปจฺฉิมทิสากฺคาเค มหฺชวตฺตุ นาม กิร อตฺถิ ตตฺถ
 คนฺตวา ปุณ กูปารามากฺมิโขเยว ปฏฺฐินวตฺติ ฯ
 เตน จ สมเยน กูปารามे पुริมगानं तिष्ठन्
 सममासपुठानं परिโลกเจदियुजानं โหติ ฯ

ประวัติเกาะลังกาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล ทวีปนี้ (เกาะลังกา) ได้มีชื่อว่าโอชทวีป. พระราชามีพระนามว่าอภัย. เมืองหลวงชื่อว่า อภัยปุระ. เจตยบรรพตมีชื่อว่าเทวภูฏบรรพต. อุปารามมีนามว่า ปฎิยาราม. ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากฤษณะทรงอุบัติแล้วในโลก. สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่ามหาเทวะ ได้ยืนอยู่บนเทวภูฏบรรพตกับภิกษุพันรูปเหมือนพระมหินทเถระยืนอยู่บนเจตยบรรพตฉะนั้น.

สมัยนั้น พวกสัตว์บนเกาะโอชทวีปถึงความวิบัติฉิบหายเพราะโรคชื่อปชชรก (โรคไข้เหลืองซึม). พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากฤษณะทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วแล ซึ่งสัตว์เหล่านั้นผู้ถึงความวิบัติฉิบหาย. ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว มีภิกษุ ๔ หมื่นแวดล้อมได้เสด็จไป (ที่เกาะนั้น). ด้วยอำนาจของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น โรคปชชรกได้สงบลงในขณะนั้นนั้นแล. เมื่อโรคสงบแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด. ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานธมกรกไว้แล้วเสด็จหลีกไป. ชาวเมืองสร้างพระเจดีย์ที่ปฎิยารามบรรจุธมกรกนั้นไว้ข้างใน. พระมหาเทวะได้อยู่สั่งสอนชาวเกาะ.

ส่วนในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมน์ ทวีปนี้มีชื่อว่า วรทวีป. พระราชามีพระนามว่าสมิทธิ. เมืองหลวงชื่อว่า วัฑฒมาน. บรรพตชื่อว่า สุวรรณภูฏ. ก็แลสมัยนั้น เกิดมีฝนแล้ง ภิกษุหายากเข้าวกล้ำเสียหายในวรทวีป. พวกสัตว์ถึงความวิบัติฉิบหาย ด้วยโรคคือความอดอยาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมน์ทรงทอดพระเนตรดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์เหล่านั้นผู้ถึงความวิบัติฉิบหาย. ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วมีภิกษุสามหมื่นรูปแวดล้อมได้เสด็จไป (ยังเกาะนั้น). ด้วยพุทธานุภาพฝนได้ตกถูกต้องตามฤดูกาล. ภิกษุหาได้ง่าย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโปรด (ชาวทวีปนั้น). ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐. พระผู้มีพระภาคเจ้าพักพระเถระนามว่ามหาสมณ ซึ่งมีภิกษุพันรูปเป็นบริวารไว้ที่เกาะ ได้ประทาน

อดีต กิร อัย ทีโป โอชทีโป นาม อโหสิ ๑ ราชชา อภโย นาม ๑ นคร์ อภยปุระนาม ๑ เจตยปพโต เทวภูฏปพโต นาม ๑ อุปาราม ปฎิยาราม นาม ๑ เตน โช ปน สมเยน กฤษณะ ภควา โลเก อุปปนโน โหติ ๑ ตสส สาวโก มหาเทโว นาม ภิกษุสหัสเสน สทธิ เทวภูฏ ปติภูจาลิ มหินทเถโร วिय เจตยปพเต ๑

เตน สมเยน โอชทีเป สตุตา ปชชเรณ อนนพยสนิ อาปชชนติ ๑ อททสา โช กฤษณะ ภควา พุทธจกษุณา โลกั โวลเกนโต เต สตุเต อนนพยสนมาปชชนเต ๑ ทิสวา จตุตาฬิสาย ภิกษุสหัสเสน ปริวโต อคมาลี ๑ ตสสานุภาเวน ตาวเทเว ปชชเรโก วุปลนโต ๑ โรเค วุปลนเต ภควา ธมมึ เทเสลิ ๑ จตุราสีติยา ปาณสหัสสานิ ธมมาภิสมโย อโหสิ ๑ ภควา ธมมกรกั ทตวา ปกุกามิ ๑ ตั อนโต ปกขิปิตวา ปฎิยาราม เจตยิ อกัสุ ๑ มหาเทโว ทีโป อนุสาสนโต วิหาลิ ๑

โกนาคมนสส ปน ภควโต กाले อัย ทีโป วรทีโป นาม อโหสิ ๑ ราชชา สมิทธิ นาม ๑ นคร์ วฑฒมานิ นาม ๑ ปพโต สุวรรณภูฏ นาม ๑ [๘๘] เตน โช ปน สมเยน วรทีเป พุพพุจิกกา โหติ พุพพิกขั พุสสสสิ ๑ สตุตา ฉาตกรโคเคน อนนพยสนิ อาปชชนติ ๑ อททสา โช โกนาคมนโน ภควา พุทธจกษุณา โลกั โวลเกนโต เต สตุเต อนนพยสนิ อาปชชนเต ๑ ทิสวา ติสภิกษุสหัสสปริวโต อคมาลี ๑ พุทธานุภาเวน เทโว สมมาธาร์ อนุปปเวจฉิ ๑ สุกิขั อโหสิ ๑ ภควา ธมมึ เทเสลิ ๑ จตุราสีติยา ปาณสหัสสานิ ธมมาภิสมโย อโหสิ ๑ ภควา ภิกษุสหัสสปริวาริ มหาสมณิ นาม เถร์ ทีเป จเปตวา กายพนธนั ทตวา ปกุกามิ ๑ ตั อนโต ปกขิปิตวา เจตยมกัสุ ๑

ประคดเอวนั้นไว้แล้วเสด็จหลีกไป. ชนทั้งหลายได้สร้างพระเจดีย์บรรจุประคดเอวนั้นไว้ภายใน.

อนึ่ง ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสป เกาเขนี้มีชื่อว่า มณฑทวิป. มีพระราชาทรงพระนามว่า ชยันต์. เมืองหลวงนามว่า ไทศาล. บรรพตมีชื่อว่า สุภฏฐ. กัสสปนั้นแล ได้มีการทะเลาะวิวาทใหญ่ในมณฑทวิป. สัตว์เป็นอันมากเกิดทะเลาะวิวาท แก่งแย่งกัน ย่อมถึงความวิบัติฉิบหาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทอดพระเนตรเห็นสัตว์เหล่านั้นผู้ถึงความวิบัติฉิบหาย. ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วมีภิกษุสองหมื่นรูปแวดล้อมเสด็จมาระงับการวิวาท แล้วแสดงธรรมโปรด. ธรรมภิกษุได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ . พระผู้มีพระภาคเจ้าให้พระเถระนามว่า สัพพันท์ ซึ่งมิภิกษุพันรูปเป็นบริวาร พักอยู่ที่เกาเข ได้ประทานอุทกสาฎิก (ผ้าสร่งน้ำ) ไว้แล้วเสด็จหลีกไป. ชาวเกาเขได้สร้างพระเจดีย์บรรจุอุทกสาฎิกนั้นไว้ภายใน.

บริโศคเจดีย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ๓ พระองค์ ได้ประดิษฐานอยู่แล้วในอุปัชฌายะ ด้วยประการอย่างนี้. เจดีย์เหล่านั้นย่อมสาบสูญไปเพราะความอันตรายอันไปแห่งพระศาสนา. เหลืออยู่แต่เพียงฐานเท่านั้น. เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวคำนี้ว่า “กัสมัณีนุปัชฌายะเป็นที่ตั้งแห่งบริโศคเจดีย์ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ๓ พระองค์. ที่นี้เมื่อนั้น เมื่อพระเจดีย์สาบสูญไปแล้วถูกห้อมล้อมอยู่ด้วยพุ่มไม้ต่างๆ ที่มีเรียวกิ่งสะพรั่งไปด้วยหนาม ด้วยอานุภาพของเทวดา โดยตั้งใจว่า “ใครๆ อย่าได้ประทุษร้ายที่นั่น ด้วยของเป็นเดนของไม่สะอาดมลทินและหยากเยื่อ”.

ช่างไม่ยอมให้ยกพระธาตุดลจากกระพอง

ครั้งนั้น พวกราชบุรุษล่วงหน้าไปก่อนช่างนั้น ถางพุ่มไม้ทั้งหมด ปราบพื้นที่ทำที่นั้นให้ราบเหมือนฝ่ามือ. พญาช่างเดินบ่ายหน้าไปยังที่นั้น ได้ยืนอยู่ที่ฐานต้นโพธิ์ทางทิศปัจฉิมแห่งที่นั้น. ครั้งนั้น พวกราชบุรุษปรารภจะยกพระธาตุดลจากกระพองช่างนั้น. พญาช่างไม่ยอมให้

กัสสป ส ปน ภควโต กาลเ อยั ทีโป มณฑทวิโป นาม อโหสิ ๑ ราชชา ชยโนโต นาม ๑ นครี วิสาลั นาม ๑ ปพพโต สุภฏฐุ นาม ๑ เตน โข ปน สมเยน มณฑทวิเป มหาวิวาโท โหติ ๑ พหู สตดา กลหวิคคหชาตา อนนยพยุสนั อปาชชุนติ ๑ อททสา โข กัสสป ภควา พุทธจกขุณา โลภั โวลเณโต เต สตเต อนนยพยุสนั อปาชชุนเต ๑ ทิสวา วิสติภิกขุสทสสปริวุโต อากนตวา วิวาทั วุปลเมตวา ธมมึ เทเสสิ ๑ จตุราสตียา ปาณสทสสานั ธมมาภิสสมโย อโหสิ ๑ ภควา ภิกขุสทสสปริวารั สพพนทึ นาม เถรั ทีเป ปติฏฐาเปตวา อุทกสาฎิกั ทตวา ปกุกามิ ๑ ตั อนโต ปกขิปิตวา เจติยมกัสุ ๑

เอวั อุปัชฌายะ ปุริมกานั ตินณั สมนาสมพุทธานั บริโศคเจติยานิ ปติฏฐทิสสุ ๑ ตานิ สาสนนตฺรธาเนน นสฺสนติ ๑ จานมตตัม อวลิสฺสติ ๑ ตสฺมา วุตตัม ‘เตน จ สมเยน อุปัชฌายะ ปุริมกานั ตินณั (๘๔) สมนาสมพุทธานั บริโศคเจติยฐานั โหตีติ ๑ ตเทตั วินยฎเจสุ เจติเยสุ เทวตานุภาเวน กณฏฐกสมากิณณสาเขหิ นานาคจฺเจหิ ปริวุตฺ ติฏฐติ ‘มา นั โภจิจฺจุจฺฉิสาสุจิมลจวเรหิ สนทฺุเสสิติ ๑

อถ ตสฺส ทตฺถิโน ปุโรโต คนตวา ราชปุริสา สพพคจฺเจ ฉินทิตวา ภูมึ โสเธตวา ตั ทตฺถตล- สทิสมกัสุ ๑ ทตฺถินาโค คนตวา ตั จานั ปุโรโต กตวา ตสฺส ปจฺฉิมทิสภาเค โโพธิรุกขภูจฺจาเน อฏฐาลิ ๑ อถสฺส มตฺถกโต ธาตุ้ โอโรเปตุ้ อารภิสฺสุ ๑ นาโค

ยกลง. พระราชาตรัสถามพระเถระว่า “ท่านผู้เจริญ ! เพราะเหตุไร ช้างจึงไม่ยอมให้ยกพระธาตุดลง”. พระเถระถวายพระพรว่า “มหาบพิตร พระธาตุนั้นยกขึ้นแล้วจะยกลงไม่สมควร. ก็ในกาลนั้น น้ำในบึงอภัยวาปีแห้งขาดไป. พื้นดินโดยรอบแตกกระแหง. ก้อนดินเหนียวยกขึ้นได้ง่าย. มหาชนเร่งรีบช่วยกันนำดินจากบึงอภัยวาปีนั้น มาทำพื้นที่ (ฐาน) ประมาณเท่ากระพองช้าง. ในขณะที่นั้นนั่นเอง ชนทั้งหลายเริ่มปั้นอิฐเพื่อสร้างพระสถูป. พญาช้างยืนอยู่ในโรงช้างใกล้ฐานของต้นโพธิ์ในเวลากลางวัน กลางคืน รักษาพื้นที่ที่จะสร้างพระสถูป ๒-๓ วัน จนกว่าอิฐจะสำเร็จ. ครั้งนั้น พระราชารับสั่งให้ก่อพื้นที่ (ฐาน, ที่ตั้ง) แล้วตรัสถามพระเถระว่า “โยมพึงสร้างพระสถูปมีรูปลักษณะเช่นไร ท่านผู้เจริญ”. พระเถระถวายพระพรว่า “เช่นกับกองข้าวเปลือก มหาบพิตร !”. พระราชาทรงรับสั่งว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ” รับสั่งให้ก่อพระสถูปขนาดฐานชุกชีแล้ว ให้กระทำสักการะใหญ่ เพื่อต้องการยกพระธาตุนั้น.

โอโรเปตุ น เทติ ฯ ราชา เถร์ ปุจฉิ ‘กสมมา ภนเต นาโค ธาตุ โอโรเปตุ น เทตติ ฯ ‘อารุหุ มหาราช โอโรเปตุ น วมภูตติ ฯ ตสมิมจ กालอภยวาปียา อุกกั ฉินนั โหติ ฯ สมนุตตา ภูมิผลิตา โหติ ฯ สอุทฐรา มตติกาปิณฑา ฯ ตโต มหาชนโน สิม สิม มตติกั อหริตวา หตถิกุมภปมาณั วตถุมกาลี ฯ ดาวเทว ฐูปกรณตถั อิฏฐกา กาคู อารภิสสุ ฯ ยาว อิฏฐกา ปรีนิฏฐนติ ดาว หตถินาโค กติปาหุ ทิวา โพธิรุกขภูจจาเน หตถิสาลายั ติฏฐติ รตติ ฐูปติฏฐจานภูมิ ปรียายติ ฯ อถ วตถุ ฉินาเปตวา ราชา เถร์ ปุจฉิ ‘กัทธิโส ภนเต ฐูป กาทพโพติ ฯ ‘วีทธิราลิสทิสอ มหาราชชาติ ฯ สาลู ภนเตติ ราชา ชงขปมาณั ฐูป ฉินาเปตวา ธาตุ โอโรปนตถาย มหาสกุการั กาลลิตี ฯ

พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์แก่มหาชน

ทวยนครทั้งสิ้นและชาวชนบทประชุมกันแล้วเพื่อชมการฉลองพระธาตุ. ก็เมื่อหม่อมมหานนั้นประชุมกันแล้วพระธาตุของพระทศพลได้เหาะขึ้นสู่เวหาสประมาณ ชั่วโมง ๗ ต้นจากกระพองช้างแสดงยมกปาฏิหาริย์. ธารน้ำและเปลวไฟมีรัศมี ๖ สี ย่อมพวยพุ่งออกจากองค์พระธาตุ ทั้งหลายนั้นๆ. ได้มีปาฏิหาริย์คล้ายกับปาฏิหาริย์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ณ โคนต้นคันทามพฤกษ์ใกล้กรุงสาวัตถี. ก็แลปาฏิหาริย์นั้น ไม่ใช่ด้วยอำนาจของพระเถระ ไม่ใช่ด้วยอำนาจของเทวดาเลย แต่ที่จริง เป็นด้วยพุทธานุภาพเท่านั้น. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์อยู่นั้นแล ได้ทรงอธิษฐานว่า “เมื่อเราปรินิพพานแล้ว ยมกปาฏิหาริย์จะมีในวันประดิษฐานพระธาตุนคราขวัณเฐียงชวาของเรา เหนือที่ตั้งปริโภคเจดีย์ของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ๓ องค์ ด้านทิศทักษิณแห่งอนุราชบุรี ในเกาะดัมพปณณิทวีป” ดังนี้.

สกลนครณจ ชนปโท จ ธาตุมหทสสนตถั สนนปติ ฯ สนนปติเต จ ตสมิมิ มหาชนกาเย ทสพลสส ธาตุ หตถิกุมภโต สตตตาลปมาณั เวหาส อพุกคณตวา ยมกปาฏิหาริย์ ทสเสสิ ฯ เตหิ เตหิ ธาตุปปเทเสหิ ฉินนั วรรณานั อุกกธารา จ [๙๐] อคคิกขนธา จ ปวตตุนติ ฯ สลาวตถียั คณทามพมุเล ภควโต ทลลิตปาฏิหาริยลทิสเมว ปาฏิหาริย์ อโหสิ ฯ ตถจ โข เนว เถรานุกาเวณ, น เทวตานุกาเวณ, อปีจ โข พุทธานุกาเวเนว ฯ ภควา กิร ธรรมานิว อธิฏฐาลิ ‘มยิ ปรีนิพุเต ตมพภณณิทีเป อนุราชปรัสส ทกขินภาเค ปุริมกานั ตินณณั พุทธานั ปรีโภคเจตติยภูจจาเน มม ทกขินกุกขธาตุ- ปติฏฐจานทิวเส ยมกปาฏิหาริย์ โหตุติ ฯ

พระพุทธเจ้าเป็นอจินไตย พระธรรมของ
พระพุทธเจ้า ก็เป็นอจินไตย วิบากของเหล่าชน
ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และพระคุณของ
พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอจินไตย ก็เป็นอจินไตย
โดยนัยดังกล่าวมาฉะนี้แล.

เอว อจินตียา พุทธา พุทธธมมา อจินตียา
อจินตียะ ปสนุนานํ วิปาโก โหตุยจันตโยติ ฯ

พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปเกาะลังกา

ได้ทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่เกาะ
นี้ (เกาะลังกา) ถึง ๓ ครั้ง แม้ในคราวยังทรงพระชนม์
อยู่. คือ คราวแรกเสด็จมาพระองค์เดียวเท่านั้นเพื่อ
ทรมานยักษ์ ครั้นทรมานยักษ์แล้วทรงตั้งอารักขาที่เกาะ
ตัมพปัลลณทวิป เสด็จรอบเกาะ ๓ รอบ ตั้งพระทัยว่า
“เมื่อเราปรินิพพานแล้วศาสนของเราจักประดิษฐานอยู่
บนเกาะนี้. ครั้งที่สอง เสด็จมาพระองค์เดียวเหมือนกัน
เพื่อต้องการทรมานพญานาคผู้เป็นลุงและหลานกัน
ครั้นทรมานนาคเหล่านั้นแล้วได้เสด็จไป. ครั้งที่สาม
เสด็จมามีภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นบริวาร ประทับนั่งเข้านิโรธ
สมาบัติ ณ ที่ตั้งมหาเจดีย์ ที่ตั้งอุฬารามเจดีย์ ที่
ประดิษฐานต้นมหาโพธิ์ ที่ตั้งมุตติงคเจดีย์ ที่ตั้งทิวาปี
เจดีย์ และที่ตั้งกัลยาณียเจดีย์. การมาโดยพระสรีระธาตุ
คราวนี้เป็นครั้งที่ ๔ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

ก็แลชั้นชื่อว่า โอกาสน้อยหนึ่งบนพื้นเกาะ
ตัมพปัลลณทวิป ที่เมล็ดน้ำอันพุ่งออกจากพระสรีระธาตุ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไม่ถูกต้องหาได้มีไม่. พระ
สรีระธาตุนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ยังความ
เร่าร้อนของภาคพื้นเกาะตัมพปัลลณทวิปให้สงบลงด้วย
เมล็ดฝน แสดงปาฏิหาริย์แก่มหาชน แล้วลงประดิษฐาน
อยู่บนกระหม่อมของพระราชา ด้วยประการอย่างนี้.
พระราชาทรงล้าคัญการได้อัตภาพเป็นมนุษย์ ซึ่งมีผลทรง
ทำสักการะใหญ่ ให้บรรจพระธาตุแล้ว. พร้อมด้วยการ
บรรจพระธาตุ ได้เกิดมีแผ่นดิน หวันไหวใหญ่.

สมมาสุมพุทโธ กิร อิมํ ทิปี ธรรมานกาเลปิ
ติกขตตุํ อคมาลี ฯ ปจฺมํ ยกฺขทมนตถํ เอกโกว
อาคนตฺวา ยกฺเข ทเมตฺวา ‘มยิ ปรินิพฺพุเต อิมสฺมึ
ทิเป มม สาสนํ ปติฏฺฐทิสฺสตีติ ตมฺพปณฺณทิว
รกฺขํ กโรนฺโต ติกฺขตตุํ ทิปี อาริษฺณี ฯ พุติยํ
มาตุลภาคินเณยยานํ นาคราชฺชนํ ทมนตฺถาย เอกโกว
อาคนตฺวา เต ทเมตฺวา อคมาลี ฯ ตติยํ ปณฺจสฺส-
ทิกฺขุปริวาโร อาคนตฺวา มหาเจติยญฺจฺจฺจฺจ
เจติยญฺจฺจฺจ มหาโพธิปติฏฺฐาเน จ มุตติงค-
เจติยญฺจฺจฺจ ทิวาปีเจติยญฺจฺจ จ กัลยาณีย-
เจติยญฺจฺจฺจ นิโรธสมาปตฺตี สฺมาปชฺชิตฺวา นิสิติ ฯ
อิทฺมสฺส จตฺตถํ ธาตุสรีเรณ อากมฺนํ ฯ

ธาตฺวสรีโรโต จ ปนสฺส นิกฺขนตฺถุทกฺกมุลิตฺเทหิ
สกลเณ ตมฺพปณฺณตฺถเล น โกจิ ญฺญโจักกาโส นาม
อโหสิ ฯ เอวมสฺส ตํ ธาตฺวสรีโร อุกกมุลิตฺเทหิ
ตมฺพปณฺณตฺถลลสฺส ปรีพาทํ วุปลเมตฺวา มหาชนสฺส
ปาฏิหาริยํ ทสเสตฺวา โอตริตฺวา [๙๑] รณโณ มตฺถเก
ปติฏฺฐาเล ฯ ราชา สผลํ มนุสฺสปฏฺฐิลาภํ มณฺณมาโน
มหนตํ สกฺกาโร กริตฺวา ธาตุํ ปติฏฺฐาเปสิ ฯ สห
ธาตฺวปติฏฺฐาเนน มหาญฺมิจฺจโล อโหสิ ฯ

กุลบุตรชาวเกาะออกบวช

ก็แลราชกุมารพระนามว่าอภัย เป็นพระกนิษฐ-
 ภาดาของพระราชา ยังพระหฤทัยให้เลื่อมใสในปาฏิหาริย์
 แห่งพระธาตุนั้นแล้ว ทรงผนวชพร้อมกับบุรุษประมาณ
 พันหนึ่ง. พวกทารก ๕๐๐ คน ออกบวชจากหมู่บ้าน
 เวตาลี. จากหมู่บ้าน เช่นหมู่บ้านทวารมณฑลเป็นต้น
 พวกทารกออกบวชหมู่บ้านละ ๕๐๐ คน เช่นเดียวกัน.
 พวกทารกหลายร้อยคนออกบวชจากภายในเมืองและ
 ภายนอกเมือง รวมทั้งหมดเป็นภิกษุ ๓ หมื่นรูป. ก็เมื่อ
 พระสถูปสำเร็จแล้วพระราชา ราชอำมาตย์ และพระเทวี
 ได้กระทำการบูชา อย่างน่าพิศวงคนละแผนกๆ แม้แก่
 พวกเทวดานาค และยักษ์. อนึ่ง เมื่อการบูชาพระธาตु
 (และ) พระธาตุเจดีย์สำเร็จแล้ว พระมหินทเถระไปสำเร็จ
 การอยู่ยงอุทยานเมฆวัน นั้นแล.

พระนางอนุสาเทวีทรงมีพระประสงค์จะบวช

ก็สมัยนั้นแล พระนางอนุสาเทวี มีพระประสงค์จะ
 บวช กราบทูลแด่พระราชา. พระราชาทรงสดับคำของ
 พระนางแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสนี้แก่พระเถระว่า “ท่านผู้
 เจริญ ! พระนางอนุสาเทวีมีพระประสงค์จะบวช ขอ
 พระคุณท่านให้พระนางบวชเถิด”. พระเถระถวาย
 พระพรว่า “มหาบพิตร ! การให้มาตุคามบวช ไม่
 สมควรแก่พวกอาตมภาพ แต่ในนครปาตลีบุตรมีพระเถรี
 นามว่าสังฆมิตตา เป็นน้องสาวของอาตมภาพ ขอ
 พระองค์ได้ทรงโปรดให้นิมนต์ พระเถรีนั้นมา,
 มหาบพิตร ! ก็แลโพธิพุทธกษัตริย์ (ต้นไม้นี้เป็นที่ตรัสรู้) ของ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ทั้ง ๓ พระองค์ได้
 ประดิษฐานอยู่ที่เกาะนี้ โพธิพุทธกษัตริย์อันเปล่งข่ายคือรัศมี
 ใหม่ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ของเรา ก็ควร
 ประดิษฐานอยู่บนเกาะนี้ เพราะฉะนั้น พระองค์พึงส่ง
 พระราชสาสน์ไปโดยวิธีที่พระเถรีสังฆมิตตาจะพึงเชิญไม้
 โพธิ์มาด้วย”.

ตลมิณจ ปน ธาตุปาฏิหาริเย จิตต์ ปสาเทตวา
 รมโณ ภาตา อภัย นาม ราชกุมารโ ว ปุริสสทลเสน
 สทธิ ปพพิชิ ฯ เวตาลีคามโต ปญจ ทารกสตานิ
 ปพพิชชีสุ ฯ ตถา ทวารมณฑลทาทิหิ คามเกหิ
 นิภขมิตวา ปญจ ปญจ ทารกสตานิ ฯ สพพานิปี
 อนโตนครโต จ พหินครโต จ ปพพิชิตานิ ตีล
 ภิกขุสทลสถานิ อหุลุ ฯ นิฏฐิตเต ปน ฐปสมิ ราช
 จ ราชภตติกา จ เทวีย จ เทวนาคยภุชานมปี
 วิมหายกริ ปจเจกั ปจเจกั ปุชมกัสุ ฯ นิฏฐิตาย
 ปน ธาตุบุชาย ปติฏฐิตเต ธาตุเวเร มหิณฑเถโร
 เมฆวนุชยานเมเว คนตวา วาลั กปเปลิ ฯ

ตลมิ โข ปน สมเย อนุสา เทวี ปพพิชิตุกามา
 หุตวา รมโณ อาโรเจสิ ฯ ราชชา ตลสา วณั สุตวา
 เถระเมตทโวจ ‘อนุสา ภนเต เทวี ปพพิชิตุกามา
 ปพพิชเชถ นนติ ฯ ‘น มหาราช อมหากั มาตุคามั
 ปพพิชเชตุ กปเปติ, ปาฏฐิลิปุเตเต ปน มยหั ภคินี
 สงฆมิตตตเถรี นาม อตถิ ตั ปกุโกสาเปหิ, อิมสมิ จ
 ปน มหาราช ทีเป ปุริมกานั ตินณั สมมาสมพุชานั
 โโพธิ ปติฏฐจาลิ, อมหากปิ ภควโต สรสรลิลชาลวิสชชนเคน
 โโพธินา อธิ ปติฏฐจาทพพิ, ตลสมา ตถา สาสนั
 ปหิเณชยาลิ, ยถา สงฆมิตตา โพธิ คเหตุวา
 อาคจเฉชยชาติ ฯ

พระราชาส่งทูตไปยังชมพูทวีป

พระราชาทรงรับคำของพระเถระว่า “ดีละ เจ้าข้า !” ดังนี้ ทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์แล้วตรัสกะอำมาตย์ผู้เป็นหลานของพระองค์นามว่าอริฏฐะว่า “เธอจักอาจไปยังนครปาตลีบุตร นิมนต์พระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรี มาพร้อมไปกับไม้มหาโพธิ์หรือ ?”. อริฏฐะอำมาตย์กราบทูลว่า “อาจ สมมติเทพ ! ถ้าพระองค์จักทรงอนุญาตให้หม่อมฉันบวช”. พระราชาตรัสว่า “ไปเถิดพ่อ ! เจ้านำพระเถรีมาแล้ว จงบวชเถิด”. อำมาตย์นั้น ถือเอาพระราชสาสน์และเถรสาสน์แล้วไปยังท่าเรือชื่อชมพูโลกปฏฐานะ โดยวันเดียวเท่านั้น ด้วยกำลังการอธิษฐานของพระเถระ ลงเรือข้ามสมุทร ไปยังเมืองปาตลีบุตรทีเดียว. ฝ่ายพระนางอนุพาเทวีแล พร้อมด้วยหญิงสาว ๕๐๐ คน และหญิงชาววังอีก ๕๐๐ คน สมทานศีล ๑๐ ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ให้สร้างสำนักอาศัยในส่วนหนึ่งพระนครแล้วสำเร็จการอยู่อาศัย.

ทูตถวายพระราชสาสน์และเถรสาสน์

ฝ่ายอริฏฐะอำมาตย์ก็ไปถึงในวันนั้นนั้นนั้นแล ได้ทูลเกล้าถวายพระราชสาสน์และกราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! พระมหินทเถระ พระโอรสของพระองค์ ทูลอย่างนี้ว่า “ได้ยินว่า พระเทวีพระนามว่า อนุพา พระชายาของพระกนิษฐภคินีแห่งพระเจ้าเทวานัมปิยติส พระสหายของพระองค์ มีพระประสงค์จะบวช เพื่อให้พระนางได้บวช ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระแม่เจ้าสังฆมิตตาเถรี และต้นมหาโพธิ์ไปกับพระแม่เจ้าด้วย”. อริฏฐะอำมาตย์ ครั้นทูลถวายเถรสาสน์แล้ว เข้าเฝ้าพระเถรีสังฆมิตตา กราบเรียนอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้า ! พระมหินทเถระ หลวงพี่ของพระแม่เจ้า ส่งข้าพเจ้ามาในสำนักของพระแม่เจ้า โดยสั่งว่า ‘พระนางอนุพาเทวี พระชายาของพระกนิษฐภคินีแห่งพระเจ้าเทวานัมปิยติสพร้อมกับหญิงสาว ๕๐๐ คน และหญิงชาววัง ๕๐๐ คน มีความประสงค์จะบวช นัยว่าพระแม่เจ้าจงมา ให้พระนางอนุพาเทวีนั้นบวช’. ในทันใดนั้นนั่นเอง พระเถรีนั้นรีบด่วนไปยังราชสำนัก แล้วกราบทูล

‘สาธุ ภนเดติ ราชชา เถรสุส วณฺ์ สมปฏิจฉิตวา อมจเจติ [๙๒] สทุธิ มนฺเตตวา อริฏฺฐํ นาม อตตโน ภาคินเญยฺย อาท ‘สกุทิสฺสสิ ตวํ ปาฏฺฐลิปฺตตํ คนฺตวา มหาโพธิณา สทุธิ อยฺยํ สงฺฆมิตฺตตเถรี อาเนตฺนติ ฯ ‘สกุทิสฺสามิ เทว สเจ เม ปพฺพชฺชํ อนุชานิสฺสสิตี ฯ ‘คจฺฉ ตาต เถรี อาเนตฺวา ปพฺพชาหิตี ฯ โส รมฺโฆจ เถรสุส จ สาสนํ คเหตฺวา เถรสุส อริฏฺฐจฺฉนพฺเพลน เอกทิวเสเนว ชมฺพูโลกปฏฺฐานํ คนฺตวา นาวํ อภิรุทิตฺวา สมฺมุทํ อติกุทิมิตฺวา ปาฏฺฐลิปฺตตเมว อคฺมาสิ ฯ อนุหาปี โข เทวี ปญฺจติ กญฺญาสเตติ ปญฺจติ จ อนุเตปฺริกาสเตติ สทุธิ ทส สีลาณี สมฺมาทิตฺวา กาสายานี วตถานี อจฺฉาเทตฺวา นครสุส เอกเทเส อุปฺสฺสยํ การาเปตฺวา นิवासํ กปฺเปสิ ฯ

อริฏฺฐโจปี ตํทิวสเมว คนฺตวา รมฺโฆ สาสนํ อปฺเปสิ, เอเวญจ อโวจ ‘ปฺตฺโต เต เทว มหินฺทเถโร เอวมาท สหายกสุส กิร เต เทวานํ ปิยติสฺสสุส ภาคุ ชายา อนุพา นาม เทวี ปพฺพชิตฺตุกามา ตํ ปพฺพาเชตฺตุ อยฺยํ สงฺฆมิตฺตตเถรี ปหิณฺถ, อยฺยาเยว จ สทุธิ มหาโพธิณฺติ ฯ เถรสุส สาสนํ อาโรเจตฺวา สงฺฆมิตฺตตเถรี อุปฺสงฺกมิตฺวา เอวมาท ‘อฺยเย ตุมหากํ ภาคา มหินฺทเถโร มํ ตุมหากํ สนฺติเก เปเสสิ ‘เทวานํปิยติสฺสรรมฺโฆ ภาคุ ชายา อนุพา เทวี ปญฺจติ กญฺญาสเตติ ปญฺจติ จ อนุเตปฺริกาสเตติ สทุธิ ปพฺพชิตฺตุกามา ตํ กิร อาคนฺตวา ปพฺพาเชถาติ ฯ สา ตาวเทว ตฺริตฺตฺริตา รมฺโฆ สนฺติกํ คนฺตวา เอวมาท ‘มหาราช มยํ ภาคา มหินฺทเถโร เอวํ ปหิณฺถ ‘รมฺโฆ กิร ภาคุ ชายา อนุพา นาม เทวี ปญฺจติ กญฺญาสเตติ ปญฺจติ จ อนุเตปฺริกาสเตติ สทุธิ ปพฺพชิตฺตุกามา มยํ [๙๓] อาคมนํ อุกฺกชติ อิจฺฉามํ มหาราช ตมฺพปญฺณณิทีปี คนฺตฺนติ ฯ ราชชา

อย่างนี้ว่า “ข้าแต่มหาพิตร ! พระมหินทเถระ หลวงพี่ของหม่อมฉันส่งข่าวมาอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า พระนางอนุชาเทวี พระชายาของพระกนิษฐภคินีแห่งพระราชาร่วมด้วยหญิงสาว ๕๐๐ คน และหญิงชาววัง ๕๐๐ คน มีความประสงค์จะบวช คอยทำการมาของหม่อมฉันอยู่ ข้าแต่มหाराช ! หม่อมฉันปรารถนาจะไป ยังเกาะตัมพปณณทวิป”. พระราชาตรัสว่า “แน่แม่ ! พระมหินทเถระ แม่ผู้เป็นลูกของเรา และสุนสามเถรหลานของเรา ก็ไปสู่เกาะตัมพปณณทวิป ทำให้เราเป็นเหมือนคนแขนขาด เรานั้นเมื่อไม่เห็นลูกและหลานแม่เหล่านั้น ก็เกิดความเศร้าโศก เมื่อเห็นหน้าเจ้าก็หายโศกอย่าเลยแม่ ! แม่อย่าไป”. พระเถรทูลว่า “ข้าแต่มหाराช ! คำของหลวงพี่แห่งหม่อมฉันหนักแน่น แม่พระนางอนุชาชัตตติยานี อันสตรีพันคนแวดล้อมแล้วมุ่งหน้าต่อบรรพชา รอคอยหม่อมฉันอยู่ หม่อมฉันจะต้องไป มหาพิตร”. พระราชาตรัสว่า “แม่ ถ้าเช่นนั้นเจ้าเชิญต้นมหาโพธิ์ไปด้วยเถิด”.

พระเจ้าอโศกตั้งพระทัย

จะส่งต้นมหาโพธิ์ไปเกาะอยู่ก่อน

ถามว่า พระราชาได้ต้นมหาโพธิ์มาจากไหน ? แก้วว่าได้ทราบว่พระราชาทรงมีพระประสงค์จะส่งต้นมหาโพธิ์ไปยังเกาะลังกา เมื่อสุนสามเถรยังไม่มา เพื่อต้องการรับเอาพระธาตุ ก่อนแต่พระสังฆมิตตาเถรีจะไปในนั้นนั้นแลก็ทรงพระดำริว่า “เราจักส่งต้นมหาโพธิ์ ซึ่งไม่ควรจะตัดด้วยคัสตราไปได้อย่างไรหนอแล” เมื่อไม่เห็นอุบายจึงตรัสถามอำมาตย์ชื่อมหาเทพ. อำมาตย์นั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! มีภิกษุบัณฑิตเป็นอันมาก”. พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว รับสั่งให้ตระเตรียมภักเพื่อภิกษุสงฆ์ในที่ลุดภักกิจได้ตรัสถามพระสงฆ์ว่า “ท่านผู้เจริญ ! ต้นมหาโพธิ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ควรไปยังเกาะลังกาหรือไม่หนอ ?”. พระสงฆ์มอบให้เป็นภาระของพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระ. พระเถระถวายพระพรว่า “ต้นมหาโพธิ์ควรไปยังเกาะลังกาแท้ มหาพิตร !” ดังนี้แล้ว ได้ทูลบอกมหาอธิษฐาน ๕ ข้อของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

อาห ‘อมม ปุตโตปี เม มหินทเถโร นตดา จ สุนสามเถโร ม ฉินนหตถ วิย กโรนตดา ตมพปณณทวิป คตา, ตสส มยหิ เตปี อปสสนตสส อูปนโน โสโก, ตว มุขิ ปสสนตสส วุปสมติ, อล อมม มา อคมาสีติ ฯ ‘ภาริย เม มหาราช ภาคุโน วจัน อุนหาปี ชตติยา อิตถิสทสสปริวุตา ปพพชชา- ปุเรกชารา ม ปฎิมาเนติ คจฉามหิ มหาราชชาติ ฯ ‘เตนทิ อมม มหาโพธิ คเหตุวา คจฉาหิติ ฯ

กุต รณยา ลทโร มหาโพธิติ ฯ ราชา กิร ตโต ปุพเพ เอว ธาตุคคทณตถาย อนาคเต สุนเน ลงกาทีปี มหาโพธิ เปเสตุกาโม กถนุโข อสตุถฆาตารหิ มหาโพธิ เปเสสสามิติ อูบายิ อปสสนโต มหาเทว นาม อมจัน ปุจฉิ ฯ โส อาห ‘สนติ เทว พหู ปณทิตา ภิกขุติ ฯ ต สุตวา ราชา ภิกขุสงฆสส ภตติ ปฎิยาเทตวา ภตติกิจจาวสานे สงฆิ ปุจฉิ ‘คนตพพิ นุ โข ภนเต ภควโต มหาโพธินา ลงกาทีปนโนติ ฯ สงฆิ โมคคสิปุตตติสสเถรสส ภาริ อากสิ ฯ เถโร ‘คนตพพิ มหาราช มหาโพธินา ลงกาทีปนติ วตวา ภควโต ปญจ มหาอธิษฐานานิ กเถสิ ฯ

มหาอริษฐาน ๕ ข้อของพระผู้มีพระภาคเจ้า

มหาอริษฐาน ๕ ข้อเป็นไฉน ? คือได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรทมบนพระแท่นปรินิพพาน ได้ทรงอริษฐานว่า “เพื่อต้องการให้ต้นมหาโพธิ์ ประดิษฐานอยู่ในลังกาทวิป พระเจ้าอโศกมหาราชจักเสด็จมารับเอาต้นมหาโพธิ์ ในเวลานั้น กิ่งมหาโพธิ์ด้านทิศทักษิณ จงขาดเองที่เดียวแล้ว ประดิษฐานอยู่ในกระถางทอง”. นี้ เป็นอริษฐานข้อที่หนึ่ง. ทรงอริษฐานว่า “กึ่งในเวลาประดิษฐานอยู่ในกระถางทองนั้น มหาโพธิ์ จงลอยเข้าไปสู่ห้องหิมวลาหคที่ตั้งอยู่”. นี้ เป็นอริษฐานข้อที่สอง. ทรงอริษฐานว่า “ในวันคาร์บ ๗ ต้นมหาโพธิ์ จงลอยลงมาจากกลีบหิมวลาหค ตั้งอยู่ในกระถางทอง เปลี่ยนฉัพพรรณรังสีจากใบและ ผลทั้งหลาย”. นี้ เป็นอริษฐานข้อที่สาม. ทรงอริษฐานว่า “พระธาตุรากขวัญ เบื้องขวา จงทำยมกปาฏิหาริย์ ในวันประดิษฐานอยู่ที่พระเจดีย์ในอุปัราคม”. นี้ เป็นอริษฐานข้อที่สี่. ทรงอริษฐานว่า “พระธาตุของเราประมาณโถณะหนึ่ง ในเกาะลังกานี้แล ในเวลาประดิษฐานอยู่ในมหาเจดีย์ จงแปลงเพศเป็นพระพุทเจ้า แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาสทำยมกปาฏิหาริย์”. นี้ เป็นอริษฐานข้อที่ห้า.

วิสสุกรรมเทพบุตรปลอมตัวเป็นช่างเนรมิตรกระถางทอง

พระราชาทรงสดับมหาอริษฐาน ๕ ข้อนี้แล้ว มีพระหฤทัยเลื่อมใส รับสั่งให้จัดการชำระหนทาง ตั้งแต่เมืองปาตลีบุตรจนถึงต้นมหาโพธิ์แล้วให้นำทองคำเป็นอันมากออกมาเพื่อต้องการให้สร้างกระถางทองคำ. ในขณะนั้นนั่นแล วิสสุกรรมเทพบุตรทราบพระราชหฤทัย ได้นิรมิตเป็นช่างทอง ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ (ของพระราชธา). พระราชาทอดพระเนตรเห็นเขาแล้วจึงตรัสว่า “พ่อ เจ้าจงเอาทองนี้ ไปทำกระถาง”. เขาทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ! ขอพระองค์ทรงบอกขนาดให้ทราบ”. พระราชาตรัสว่า “พ่อ เจ้านั้นแหละทราบ และจงทำให้ได้ขนาด”. เขารับว่า “ดีละ สมมติเทพ ! ข้าพระองค์จักกระทำ” จึงถือทอง เขามือลูบคลำด้วยอนุภาพของตน นิรมิตกระถางทอง วัดโดยรอบประมาณ ๙ ศอก สูง

กตมานิ ปณจ ๑ ภควา กิร ปรีนิพพานมยเจ นิปนโน ‘ลงกาทีเป มหาโพธิปติภูจาปนตถาย อโสกมหาราชา มหาโพธิ์ คคหตถล คคมิสลติ, ตทา มหาโพธิสล ทกขินสาชา สยเมว ฉิขชิตวา สุวณณกฐาเห ปติภูจาตติ อธิภูจาลิ ๑ อิทเมกมธิภูจัน. [๙๔] ตตถ ปติภูจันกาเล จ มหาโพธิ์ หิมวลาหคคพภั ปวลิติวา ตติภูจตติ อธิภูจาลิ ๑ อิท ทุติยมธิภูจัน ๑ ‘สตุตเม ทิวเส หิมวลาหคคพภโต โอรูปุห สุวณณกฐาเห ปติภูจหนโต ปตเตหิ จ ผลเอหิ จ ฉพพณณรลิโย มุณจตติ อธิภูจาลิ ๑ อิท ตติยมธิภูจัน ๑ อุปัราคม ทกขินกขกธาตุ เจติยมหิ ปติภูจันทิวเส ยมกปาฏิหาริย์ กโรตติ อธิภูจาลิ ๑ อิท จตุตถมธิภูจัน ๑ ลงกาทีปมทิเยว เม โทณมตตา ธาตุโย มหาเจติยมหิ ปติภูจันกาเล พุทุเวส คเหตุวา อากาส อพุกคณตวา ยมกปาฏิหาริย์ กโรนตติ อธิภูจาลิ ๑ อิท ปณจมมธิภูจัน ๑

ราชา อิมานิ ปณจ มหาอริษฐานานิ สุตวา ปสนนจิตโต ปาฏลิปุตโต ยาว มหาโพธิ์ ตาว มคคั ปฐิขคคาเปตวา สุวณณกฐาหตถาย พหุ สุวณณ นิหราเปลิ ๑ ตาวเทว รณโย จิตต ฌตวา วิสสุกมม- เทวปุตโต กมมารวณณ นิมมินิตวา ปุโรโต อฏฐาลิ ๑ ราชา ตั ทิสวา ‘ตาด อิมั สุวณณ คเหตุวา กฐาห กโรหิติ อาห ๑ ‘ปมาณั เทว ชานาธาติ ๑ ‘ตวเมว ตาด ฌตวา ปมาณั กโรหิติ ๑ ‘สาธุ เทว กริสสามิติ สุวณณ คเหตุวา อตโตโน อานุภาเวน หตเถน ปริมชชิตวา สุวณณกฐาห นิมมินิ นวหตถปรักเขปี ปณจหตถุเพรห ตติหตถวิกขมภ อฏฐจคคพพล หตถิโสณทมูลปปมาณมุขวภูฏิ ๑

๕ คอก กว้าง ๓ คอก หนา ๘ นิ้ว ขอบปากมีขนาดเท่าโค่นวงช้าง.

พระราชาร้อมด้วยเสนาเสด็จไปที่ต้นมหาโพธิ์

ครั้งนั้น พระราชาเสด็จออกจากนครปาตลีบุตร ด้วยเสนาใหญ่ ยาวประมาณ ๗ โยชน์ กว้างประมาณ ๓ โยชน์ พาเอาพระอริยสงฆ์ ได้เสด็จไปยังที่ใกล้ต้นมหาโพธิ์. เสนาล้อมต้นมหาโพธิ์ซึ่งมีธงชัยและธงแผ่นผ้า ยกขึ้นไว้แล้ววิจิตรด้วยรัศมีต่างๆ ประดับด้วยเครื่องอลังการมากมาย เคลื่อนกล่นไปด้วยดอกไม้ธูปเทียนชนิดประโคนด้วยเครื่องดุริยางค์หลายหลาก. พระราชานิมนต์เอาพระมหาเถระผู้เป็นคณะปาโมกข์ประมาณพันรูป แล้วให้พระราชารู้ได้รับการอภิเษกทั่วชมพูทวีปจำนวนพันองค์ แวดล้อมพระองค์และต้นมหาโพธิ์ได้ประทับยืนที่โคนต้นมหาโพธิ์ทอดพระเนตรดู ต้นมหาโพธิ์. ส่วนที่เหลือเว้นลำต้นของมหาโพธิ์ และส่วนแห่งกิ่งใหญ่ ด้านทิศทักษิณประมาณ ๔ คอก ไม่ปรากฏให้เห็น. พระราชาทรงเห็นปาฏิหาริย์นั้น เกิดพระปิติปราโมทย์ ตรัสแก่ภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้เจริญ ! โยมเห็นปาฏิหาริย์นี้แล้ว ยินดีจะบูชาต้นมหาโพธิ์ ด้วยราชสมบัติในทวีป” จึงได้ถวายการอภิเษก.

พระราชาทรงทำสังคายนา

ครั้งนั้น พระราชาทรงบูชา (ต้นมหาโพธิ์) ด้วยดอกไม้และของหอม เป็นต้น กระทำประทักษิณ ๓ ครั้ง ถวายนมัสการในที่ทั้ง ๔ เสด็จลุกขึ้นแล้ว ประทับยืนประคองอัญชลี มีพระประสงค์จะเชิญเอาต้นมหาโพธิ์ ด้วยการทำคำสัตย์ รับสั่งให้ตั้งกระถางทอง ข้างบนตั้งที่ลำเจ็วด้วยรัศมีทุกอย่าง ซึ่งตั้งหนุนให้สูงขึ้น ตั้งแต่พื้นดินจนถึงกิ่งด้านขวาของมหาโพธิ์แล้ว เสด็จขึ้นบนรัตนบัลลังก์ทรงถือพระสุวรรณดุลิกา (พู่กันทองคำ) ทำรอยขีดด้วยมโนศิลา แล้วได้ทรงทำสังคายนาว่า “ถ้าต้นมหาโพธิ์ ควรประดิษฐานอยู่ในเกาะลังกา และหากว่าข้าพเจ้าพึงเป็นผู้หมดความสงสัยในพระพุทธรศาสนาไซ้ ขอให้ต้นมหาโพธิ์

อด ราชชา สัตตโยชนายามาย ติโยชนวิตถาราย มหติยา เสนาย ปาฐลิตปุตโต นิกขมิตวา อริยสงฆ์ อาทาย มหาโพธิสมิปี อคมาลี ฯ เสนา สมุสสิตพุทธ- ปฎากั นานารตนวิจิตต์ อเนกาลงการปฏิมณัติต นานาวิธกุสมสมาภิณณั อเนกตริยสงฆุฎฐั มหาโพธิ์ ปริกขิปี ฯ [๙๕] ราชชา สหสสมตเต คณปาโมกเข มหาเถเร คเหตุวา สกลสมพุทึเป ปตตาทิเสกานั ราชชนั สหสเสน อตตทานญจ มหาโพธิญจ ปรีวารายเปตวา มหาโพธิมุเล จตวา มหาโพธิ์ โอลเกลิ ฯ มหาโพธิสส ขนธญจ ทกขิณมหาสาขาย จตหตถปฎมาณั ปเทสญจ จเปตวา อวเสสั อทสสนั อคมาลี ฯ ราชชา ตั ปาฏิหาริย์ ทิสวา อุปนพนปีติปามุชไซ ‘อหิ ภนุเต อิมิ ปาฏิหาริย์ ทิสวา ตฎุจ มหาโพธิ์ ทีปรชเชน ปุเชมิตติ ภิกขุสงฆสส วตวา อภิเสกั อทาลิ ฯ

ตโต ปุพคณธาทีหิ ปุเชตวา ติกขตตุ้ ปทกขิณิ กตวา อฎฐสสุ จาเนสุ วนทีตวา อฎฐาย อณชลี ปคคยห จตวา สจจวจนกิริยาย มหาโพธิ์ คณหิตุกาโม ภูมิโต ยาว มหาโพธิสส ทกขิณสาขา ตาว อุจจั กตวา จปิตสส สพุพตณมยปีจสส อุปริ สุวณณฎฐาหิ จปาเปตวา รตนปีจั อารุยห สุวณณตุลิกั คเหตุวา มโนลิลาย เลขิ กตวา ยทิ มหาโพธินา ลงกาทีเป ปติฎฐาตพุพิ ยทิ จาหิ พุทสาสเน นิพุเพมตีโก ภเวยยั มหาโพธิ สยเมว อิมสมิ สุวณณฎฐาเห ปติฎฐาตตุติ สจจวจนกิริยมกาลิ ฯ สห สจจวจนกิริยาย โพธิสาขา มโนลิลาย ปริกขิณฎฐาเน

จงประดิษฐานอยู่ในกระถางทองเสียวเองที่เดียว”. พร้อมกับการทรงทำสังฆพจน์ กิ่งโพธิ์ขาดตรงที่ทรงเอามโนศิลา กำหนดหมายไว้ แล้วตั้งอยู่ในเบื้องบนกระถางทอง อันเต็มด้วยโคลน ผสมด้วยของหอม. ต้นโพธิ์นั้นมีลำต้นสูงได้ ๑๐ ศอก. กิ่งใหญ่ ๕ กิ่ง ประมาณ ๔ ศอก ประดับด้วยผล ๕ ผลเท่าๆ กัน. ส่วนกิ่งเล็กๆ มีจำนวนพันกิ่ง. ครั้งนั้นพระราชาทรงกำหนดตัดรอยขีดอื่นในประเทศ (ส่วน, ที่) ประมาณ ๓ องคุลี ข้างบนรอยขีดเดิม. ขณะนั้นนั่นเอง รากใหญ่ ๑๐ ราก งอกเป็นต่อมคล้ายต่อมน้ำ ออกจากรอยขีดนั้น. พระราชาทรงกำหนดตัดรอยขีดอื่นๆ อีก ๙ แห่งในระยะต่อไปแต่ละ ๓ องคุลี. ราก ๙๐ ราก งอกเป็นปุ่มคล้ายต่อมน้ำออกจากรอยขีดแม่เหล่านั้น รอยละ ๑๐ ราก. รากใหญ่ ๑๐ รากแรก งอกออกมาประมาณ ๔ นิ้ว. ราก ๙๐ ราก แม้นอกนี้ก็งอกเกี่ยวประสานกัน คล้ายตาข่ายขวัญโค. พระราชาทรงประทับยืนอยู่เหนือสุดตั้งรัตนบัลลังก์แล ทอดพระเนตรเห็น ปาฏิหาริย์ประมาณเท่านี้ ได้ทรงประคองอัญชลีบันลือลั่น. ภิกษุจำนวนหลายพันรูป ก็ได้ช้องสาธุการ. ราชเสนาทั้งสิ้น ก็ได้บันลือกันอึงมี. ธงผ้าที่ยกขึ้นไว้ตั้งแล่นธงได้โบกสะบัดพริ้ว. พวกทวยเทพตั้งต้นภุมมัญญูกเทวดา ได้ให้สาธุการเป็นไปจนกระทั่ง ถึงเหล่าเทพพรหมกายิกา.

เมื่อพระราชาทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์นี้ มีพระวรกายอันปีติถูกต้องหระหว่างมิได้ ประทับยืนประคองอัญชลีอยู่นั้นแล ต้นมหาโพธิ์ก็ได้ประดิษฐานอยู่ในกระถางทองด้วยจำนวนรากตั้งร้อย. รากใหญ่ ๑๐ รากได้หยั่งลงจดพื้นกระถางทอง. รากที่เหลือ ๙๐ ราก ก็เจริญงอกงามขึ้นโดยลำดับหยั่งลงแช่อยู่ในเปือกตมที่ผสมด้วยของหอม. เมื่อต้นมหาโพธิ์ ลักว่าประดิษฐานอยู่ในกระถางทองอย่างนั้นแล้ว มหาปฐพีก็หวั่นไหว. เหล่าเภริของทวยเทพบันลือลั่นไปในอากาศ. ความไกลהלเป็นอันเดียวกัน ตั้งแต่พื้นปฐพีจนถึงพรหมโลก ได้กึกก้องเป็นอันเดียวกัน เพราะความโน้มเอนไปมาแห่งเหล่าบรรพต เพราะเสียงสาธุการแห่งทวยเทพ เพราะการทำเสียงหึ่งๆ แห่งเหล่ายักษ์ เพราะการกล่าวชมเชยแห่งพวกอสูร เพราะการปรบมือแห่งพวกพรหม เพราะความคำรามแห่งหมู่เมฆ เพราะความร้องแห่งหมู่สัตว์สี่เท้า เพราะความขุ่นกู่แห่งเหล่าปักษี (และ) เพราะ

ฉิชชิตวา คนธกมลปुरुสสุ สุธรรณกฐาหสสุ อุปริอุฏจาสิ ๗ ตสสุ อุพุเพธเน ทสทตฺโต ชนฺโธ โหติ ๗ จตฺตหตฺตา ปณฺจมหาสาชา ปณฺจหิเยว ผลหิปฏิมณฺฑิตา๗ ขุทฺทกสาขานํ ปน สหสฺส ๗ อถราชา มุลเลขาย อุปริ ดิวงฺคุเล ปเทเส อณฺเฏเลขํ ปริจฺฉินฺทิตี ๗ ตโต ตาวเทว พุพฺพุพฺพกา หุตฺวาทส มหามูลานิ นิภขมิลฺสุ ๗ [๙๖] ปุน อุปรุปริ ดิวงฺคุเล ดิวงฺคุเล อณฺเฎา นว เลขา ปริจฺฉินฺทิตี ๗ ตาหิปีทส ทส พุพฺพุพฺพกา หุตฺวา นวตฺติมูลานิ นิภขมิลฺสุ ๗ ปจฺมกา ทส มหามูลา จตฺรงฺคฺลมตฺตํ นิภขนฺดา ๗ อิตเรปี ควฺกขชาลสทิสฺ อณฺสิพฺพนฺดา นิภขนฺดา ๗ เอตตกํ ปาฏิหาริย์ ราชา รตนปิจฺมตถเก จิตฺเยวทิสฺวา อณฺชลิ ปคฺคยห มหานาถํ นทิตี ๗ อนเภาณิ ภิกฺขุสทสฺसानิ สาธุการมกํสุ ๗ สกฺลราชเสนา อุนฺนาทินิ อโหสิ ๗ เจลกฺเขปตสทสฺसानิ ปวตฺตีสฺสุ ๗ ภูมมญฺจกเทเว อาทิ กตฺวา ยาว พุรฺหมกายิกา เทวา ตาว สาธุการํ ปวตฺตยีสฺสุ ๗

รณฺโฆ อิมํ ปาฏิหาริย์ ปสฺสนตสฺส ปีติยานิรนฺตรํ ญฺจจสิริสฺส อณฺชลิ ปคฺคเหตฺวา จิตฺสฺเสว มหาโพธิ มุลสเตน สุธรรณกฐาเห ปติฏฺจาสิ ๗ ทสมหามูลา สุธรรณกฐาหตลํ อาหจจ อฏฺฐจฺสุ ๗ อวเสสานวฺตติ อณฺุพฺพเพน วฑฺฒนกา หุตฺวา คนธกเล โอริยหจิตา ๗ เอวํ สุธรรณกฐาเห ปติฏฺจิตมตฺเต มหาโพธิมฺหิมหาปจฺวี จลิตี ๗ อากาเส เทวทฺนุทฺทโย ผลิสฺสุ ๗ ปพฺพตฺตานํ นจฺเจทิตี เทวตฺตานํ สาธุกาเรทิตี ยกฺขานํ ทิงฺกาเรทิตี อสุรานํ ฤตฺติชปฺเปทิตี พุรฺหมานํ อปฺโปฏฺเฐเนทิตี เมฆานํ คชชิตฺเตทิตี จตฺตปฺปทานํ รเวทิตี ปกฺขินํ วิรุเตทิตี สพฺพตาลาวจฺรานํ สกฺสภปฏิภาณฺเนทิตี ปจฺวีตลโต ยาว พุรฺหมโลกา ตาว เอกโกลาหลเมกนินฺนาถํ อโหสิ ๗ ปณฺจจฺสุ สาชาสุ ผลโต ผลโต ฉพฺพณฺณรลฺโย นิภขมิตฺวา สกฺลจกฺกวาหํ รตนโคปานสิรินฺทฺรํ วิทยกฺรุมาณา ยาว พุรฺหมโลกา อพฺภูคฺคจฺฉิสฺสุ ๗

ความว่องไวเฉพาะตนๆ แห่งพนักงานตาลาวจรดนตรีทั้งปวง. ฉัพพรรณรังสีพวยพุ่งออกจากแต่ละผลในกิ่งทั้ง ๕ แล้วก็พุ่งขึ้นไป จนถึงพรหมโลกเหมือนทำจักรวาลทั้งสิ้นให้ติดเนื่องกันดุจกลอนเรือนแก้ว ฉะนั้น.

กัณฑ์มหาโพธิ์ลอยอยู่บนท้องฟ้า ๗ วัน

ก็แล จำเดิมแต่ขณะนั้นไป ต้นมหาโพธิ์ก็เข้าไปสู่กลีบเมฆซึ่งเต็มไปด้วยหิมะ แล้วดำรงอยู่สิ้น ๗ วัน. ใครๆ ก็ไม่เห็นต้นมหาโพธิ์. พระราชาเสด็จลงจากรัตนบิฐ แล้วทรงรับสั่งให้ทำการบูชามหาโพธิ์สิ้น ๗ วัน. ในวันที่ ๗ หิมะและรัศมีทั้งหลายก็หมุนกลับจากทิศทั้งปวงเข้าไปสู่ต้นมหาโพธิ์นั้นแล. เมื่อห้องจักรวาลปราศจากหิมะลาหกแจ่มใสแล้วต้นมหาโพธิ์ที่มีลำต้น กิ่งใหญ่ และกิ่งน้อยบริบูรณ์ ซึ่งประดับไปด้วยผลทั้ง ๕ ได้ปรากฏตั้งอยู่ในกระถางทองนั้นแล. พระราชาทอดพระเนตรเห็นต้นมหาโพธิ์แล้วมีพระปริดาปราโมทย์ อันปาฏิหาริย์เหล่านั้นให้เกิดแล้วจึงทรงดำริว่า “เราจักบูชาต้นมหาโพธิ์หนุ่มด้วยราชสมบัติในสากลชมพูทวีป” ดังนี้แล้วได้ทรงประทานการอภิเษก (แก่ต้นมหาโพธิ์นั้น) แล้วได้ประทับยืนอยู่ที่ฐานต้นมหาโพธิ์นั้นแลสิ้น ๗ วัน. ในวันปวารณาเดือนกัตติกาต้น เวลาเย็น ต้นมหาโพธิ์ก็ประดิษฐานอยู่ในกระถางทองก่อน. หลังจากนั้นมา พระราชาทรงยับยั้งอยู่ตลอดสัปดาห์ที่มหาโพธิ์อยู่ในกลีบเมฆ และสัปดาห์ที่พระราชทานอภิเษก จึงเสด็จเข้าไปสู่พระนครปาตลีบุตรในวันอุโบสถแห่งกาฬปักษ์โดยวันเดียวเท่านั้น. ในวันปาฏิบท (แรมค่ำหนึ่ง) แห่งชุลหปักษ์ของเดือนกัตติกา ทรงพักต้นมหาโพธิ์ไว้ ที่โคนต้นสาละใหญ่ด้านปราจีนทิศ.

ต้นมหาโพธิ์แตกหน่อออกใหม่

ในวันที่ ๑๗ ตั้งแต่วันที่ต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ในกระถางทอง หน่อใหม่ๆ แห่งต้นมหาโพธิ์ก็ได้ปรากฏขึ้น. พระราชาแม่ทอดพระเนตรเห็นหน่อเหล่านั้นแล้วก็ทรงเลื่อมใส เมื่อจะทรงบูชาต้นมหาโพธิ์ด้วยราชสมบัติอีก ได้ทรงถวายการอภิเษกในสากลชมพูทวีป. สุนนสามเณร

ตัมโธ จ ปน ปฎติ สุตต ทิวสานิ มหาโพธิ
หิมะลาหกคพภ ปรวิสิตวา อฏฐาลิ ฯ [๙๗] น โภจิ
มหาโพธิ ปลสติ ฯ ราชธา รตนปิจโต โอธุยห สุตต
ทิวสานิ มหาโพธิปุช กาวะลิ ฯ สุตตเม ทิวเส
สพพทิสาทิ หิมณจ วลีโย จ อวตติตตวา มหาโพธิเม
ปรวิสิสุ ฯ วิคตหิมะลาหเก วิปปลนเน จกุกวาทคพภ
มหาโพธิ ปริปุณณชนธสาขาปลาไซ ปณจผลปฎิณณทิต
สุวณณกฐาเท ปติฏฐิตวา ปณณายิตถ ฯ ราชธา
มหาโพธิ ทิสวา เตหิ ปาฏิหาริเยหิ สณชนิตปีติปามุชไซ
สกลสมพุทีปรชเชน ตรณมหาโพธิ ปุเชสสามิติ อภิเสก
ทตวา สุตต ทิวสานิ มหาโพธิฐาเนเยว อฏฐาลิ ฯ
มหาโพธิ ปุพพทตติกปวารณทิวเส สายณหสมเย ปจมี
สุวณณกฐาเท ปติฏฐิติ ฯ ตโต หิมคพภสตุตาห
อภิเสกสตุตาหยจ วิดีนาเมตวา กาทปกขสส อุโปสยทิวเส
ราชธา เอกทิวเสเนว ปาฏฐิปุตต์ ปรวิสิตวา กตติกชุน-
ปกขสส ปาฏิบททิวเส มหาโพธิ ปาจีนมหาสาละมุ
ลเจปสิ ฯ

สุวณณกฐาเท ปติฏฐิตทิวสโต สุตตรสเม ทิวเส
มหาโพธิสส อภินวงกูรา ปาตรุหสุ ฯ เต ทิสวาปี
ปลนโน ราชธา ปุน มหาโพธิ รชเชน ปุเชนโต
สกลสมพุทีปาภิเสกมทาลิ ฯ สุนนสามเณโร กตติก-
ปุณณมีทิวเส ธาตุคคหณตุถ คโต มหาโพธิสส

ไปเพื่อรับเอาพระธาตุ ในวันเพ็ญเดือนกัตติกมาส (คือ วันเพ็ญเดือน ๑๒) ได้เห็นการบูชาแก้ต้นมหาโพธิ์เป็น มหรสพเดือนกัตติกมาส. พระเจ้าอโศกมหาราช ทรง หมายถึงต้นโพธิ์ที่นำมาจากมหาโพธิมณฑล แล้วพักไว้ที่ นครปาตลีบุตร โดยนัยดังกล่าวมานี้ จึงตรัส (กะ พระนางสังฆมิตตาเถรีว่า) “แม่! ถ้าเช่นนั้นขอให้ลูกรับ เอาต้นมหาโพธิ์ไปด้วยเถิด”. พระนางสังฆมิตตาเถรีนั้น ทูลรับว่า “สาธุ”.

พระเจ้าอโศกทรงให้ตั้งตระกูลต่างๆ รักษามหาโพธิ์

พระราชาราชทานตระกูลเทวดา ๑๘ ตระกูล
อำมาตย์ ๘ ตระกูลพราหมณ์ ๘ ตระกูลกษัตริย์ ๘
ตระกูลเลี้ยงโค ๘ ตระกูลเสือดาว ๘ และตระกูลชาว
กาลิงคะ ๘ ไว้เพื่อรักษาต้นมหาโพธิ์ และพระราชทาน
หม้อทอง ๘ หม้อเงิน ๘ ใบ ไว้เพื่อรดน้ำ (ต้นมหา
โพธิ์) แล้วทรงให้ยกต้นมหาโพธิ์ขึ้นสู่เรือ พร้อมด้วย
บริวารนี้ที่แม่น้ำคงคา ฝ่ายพระองค์เองเสด็จออกจาก
พระนคร ข้ามดงช็อวิฆณาฏี แล้วเสด็จไปถึงท่าชื่อตามพ
ลิตตีตลอด ๗ วันโดยลำดับ. ในระหว่างทาง พวกทวย
เทพ นาค และมนุษย์ ได้พากันบูชาต้นมหาโพธิ์อย่าง
มโหฬาร. ฝ่ายพระราชาทรงพักต้นมหาโพธิ์ไว้ที่ริมฝั่ง
สมุทร ๗ วัน แล้วได้ทรงถวายราชสมบัติอย่างใหญ่ใน
สากลทวีป. คราวนี้ เป็นการทรงถวายราชสมบัติในชมพูทวีป
ครั้งที่ ๓ แก่ต้นมหาโพธิ์นั้น.

พระเจ้าอโศกทรงลยุ่น้ำ ส่งต้นมหาโพธิ์ไปเกาะลังกา

พระเจ้าอโศกธรรมราชา ครั้นทรงบูชา (ต้นมหาโพธิ์)
ด้วยราชสมบัติอย่างใหญ่อย่างนั้นแล้วในวันปาฏิบพแรก
(แรม ๑ ค่ำ) แห่งเดือนมคสิรมาส (เดือนอ้าย) จึงทรง
ยกต้นมหาโพธิ์ขึ้น เสด็จลยุ่น้ำไปประมาณเพียงพระศอ
ทรงวางไว้บนเรือ แล้วทรงรับสั่งให้แม่พระนางสังฆมิตตาเถรี

กตติกจถนภูตํ ปุชฺชํ อททส ๑ เอวํ มหาโพธิมณฑโต
อาเนตวา ปาฏลีปุตเต จปีตํ มหาโพธิ สนธาย
อาท ‘เตนทึ อมม มหาโพธิ คเหตุวา ยาหิตี ๑
สา สาธูติ สมปฏิจฉิ ๑

ราชา มหาโพธิรทกษณตถาย อฏฐารส เทวตากลานิ
อฏฐ อมจจกลานิ อฏฐ พราหมณกลานิ อฏฐ
กษมพิยกลานิ [๙๘] อฏฐ โคปกกลานิ อฏฐ
ตรจจกลานิ อฏฐ จ กาลิงคกลานิ ทตวา
อุทกาสิมจณตถาย อฏฐ สุวณณฆฏเฐ อฏฐ จ
รชตมฆฏเฐ ทตวา อิมินา ปริวาเรน มหาโพธิ
คจกาย นาวํ อารีเปตวา สยปี นครโต นิทกษมิตวา
วิฆณาฏี สมิติกมม อนุพุพเพน สตตติ ทิวเสหิ
ตามพลิตตี อนุปปตโต ๑ อนุตรามคเค เทวนาคมนุสุสา
อุทวารํ มหาโพธิปุชฺชํ อกัสนุ ๑ ราชาปี สมุทตติเร
สตต ทิวสานิ มหาโพธิ จเปตวา สกลชมพุทึเป
มหารชชํ อทาลิ ๑ อิทมสส ตติยํ ชมพุทึปราชชสมปทานํ
โหติ ๑

เอวํ มหารชเชน ปุเชตวา มิคสิรสส ปจมปาฏิบพ-
ทิวเส อโลโก ธมมราชา มหาโพธิ อุกชิปีตวา
คสปปมาณํ อุทกํ โอธูท นาวายํ ปติฏฐเปตวา
สงฆมิตตเถริมีปี สปริวารํ นาวํ อารีเปตวา อริฏฐจํ
อมจจํ เอตทโวจ ‘อหํ ตาต มหาโพธิ ติกขตตุ

พร้อมด้วยบริวารขึ้นเรือ จึงได้ตรัสคำนี้กะอริฏฐอำมาตย์ ว่า “พ่อเราบูชาต้นมหาโพธิ์ ด้วยราชสมบัติในสากล ชมพูทวีปถึง ๓ ครั้ง ต้องลุยน้ำไปประมาณเพียงคอบ สอง (ต้นมหาโพธิ์) ไปให้พระสหายของเรา แม้พระสหายของ เรานั้น ก็จงทรงบูชาต้นมหาโพธิ์เหมือนอย่างนี้แหละ”. ทำวเธอ ครั้นพระราชทานข่าวสาสน์แก่พระสหายอย่าง นั้นแล้วทรงคร่ำครวญประคองอัญชลี ประทับยืนหลังพระ อัสสุชชอลอยู่ว่า “ต้นมหาโพธิ์ของพระทศพล ซึ่งฉายชื่อ พระรัศมีดุจมีชีวิตอยู่ ไปละหนอ”. นาวาที่ต้นมหาโพธิ์ขึ้น ประดิษฐานอยู่เมื่อนั้นแล เมื่อมหาชนจ้องมองแลดูอยู่ ก็ ออกวิ่งไปสู่ท้องทะเลหลวง. เหล่าระลอกคลื่นใน มหาสมุทรสงบเงียบประมาณโยชน์หนึ่ง โดยรอบ. เหล่า ปทุมชาติเบญจพรรณ ก็แย้มบาน. ทิพยดุริยางค์ดนตรี ทั้งหลาย ก็บันลือลั่นอยู่บนอากาศกลางหาว. ได้มีการ บูชาอันโอฬารยิ่งนัก ซึ่งพวกทวยเทพผู้อาศัยอยู่ในอากาศ ทางน้ำ บนบกและที่ต้นไม้เป็นต้น บันดาลให้เป็นไปแล้ว. พระนางสังฆมิตตาเถรี ทำให้ตระกูลนาคทั้งหลายใน มหาสมุทร สะดุ้งกลัวแล้วด้วยรูปครุฑ (จำแลง). ก็นาค เหล่านั้นสะดุ้งกลัวมาเห็นสมบัตินั้นเข้า จึงทูลขอกะพระ เถรี แล้วนำต้นมหาโพธิ์ไปสู่ภาคพิภพ บูชาด้วยราชสมบัติ แห่งนาคตลอด ๗ วันแล้ว (นำกลับมา) ให้ประดิษฐาน อยู่บนเรืออีก. นาวาได้แล่นไปถึงท่าชมพูโลกปฏิกฐนะ ใน วันนั้นนั่นเอง. ฝ่ายพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงระทมทุกข์ เพราะวิโยคจากต้นมหาโพธิ์ ทรงคร่ำครวญกันแสง ทอด พระเนตรดูจนสุดทัศนวิสัย แล้วก็เสด็จกลับ.

พระเจ้าเทวานัม๑ เตรียมต้อนรับต้นมหาโพธิ์

ฝ่ายพระเจ้าเทวานัมปิยติสมหาราชแล จำเดิมแต่ วันปาฏิภทแรกแห่งเดือนมิกสิรมาส (เดือนอ้าย) ทรง รับสั่งให้ชำระตักแตงมรรคาตั้งแต่ประตูด้านทิศอุดร (แห่ง อนุราชบุรี) จนถึงท่าชมพูโลกปฏิกฐนะตามคำของสมุณ สามเณร ในวันที่เสด็จออกจากพระนคร ได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่ตั้งศาลา อันมีอยู่ที่ฝั่งสมุทรใกล้กับประตูด้านทิศ อุดรนั่นเอง ได้ทอดพระเนตรเห็น ต้นมหาโพธิ์ ที่กำลัง มาอยู่ในมหาสมุทรนั้นแล โดยสมบัตินั้น เพราะอานุภาพ

สกลชมพูที่ปรชเชน ปุเชตวา คลปปมาณิ อุทกั โอรุยห มม สหายสส เปเสสิ, โลปี เอวเมว มหาโพธิ์ ปุเชตติ ๑ เอวิ สหายสส สาสนั ทตวา ‘คจจติ วต เร ทสพลสส สรสรลีซาลั วิมุญจมานโ มหาโพธิรุกโขติ กนทิตวา อญชลี ปคคเหตุวา อสสุนิ ปวตตยมาโน อญจาลิ ๑ ลาปี โข มหาโพธิสมารุพห นาวา ปลสโต ปลสโต มหาชนสส มหาสมุทตลั ปกขนตา ๑ มหาสมุทเท สมนตา โยชนั วิจิโย วุปลนตา ๑ ปญจจณณานิ ปทุมานิ ปุปิตานิ ๑ อนตลิกเข ทิพพานิ ตูเรียนิ ปวชชีสุ ๑ อากาสชล- ถลรุกขาทิสนุสิสสิตาหิ เทวตาหิ ปวตติตา อติวีย อุพารา ปุชา อโหสิ ๑ สงฆมิตตตเถรี สุปณณรูปเน มหาสมุทเท นาคกุลานิ สนตาสสิ ๑ [๙๙] เต จตุรสตรูปา นาคา อาคนตวา ตั วิภูติ ปลสิตวา เถรี ยาจิตวา มหาโพธิ์ นาคภวนั อติหริตวา สตต ทิวสานิ นาครชเชน ปุเชตวา ปุน นาวาย ปติฏฐาเปสุ ๑ ตัทิวสเมว นาวา ชมพูโกทปฏิกฐนั อคมาสิ ๑ อโสกมหาราชาปี มหาโพธิวิโยคทุกุชิต กนทิตวา โรทิตวา ยาว ทสสนวิสัย โอลเกตวา ปฏินิวตติ ๑

เทวานัมปิยติสโส มหาราชาปี โข สมุณสามเณรสส วจเนน มิกสิรมาสสส ปจมปาฏิภททิวสโต ปภูติ อุตตรทวารโต ปฏุจาย ยาว ชมพูโกทปฏิกฐนั ตาว มคคั โสธาเปตวา อลงการาเปตวา นครโต นิภขมทิวเส อุตตรทวารสมิเป สมุททสาลาวตถุสมิ จิตเยว ตาย วิภูติยา มหาสมุทเท อากจณตเยว มหาโพธิ์ เถรสส อานุภาเวน ทิสวา ตญฺจมานโส หุตวา นิภขมิตวา สพพิ มคคั ปญจจณเณหิ ปุเปเทหิ โอกีราเบนโต

ของพระเถระ ทรงปลื้มพระหฤทัยเสด็จออกไป รับสั่งให้เอาดอกไม้เบญจพรรณ โปรยลงตลอดทางทั้งหมด ทรงตั้งเครื่องบูชาดอกไม้ อันมีค่าไว้ในระหว่างทาง เป็นระยะ แล้วเสด็จไปทำชมพูโกถปฏฏฐนะ โดยวันเดียวเท่านั้น อันพวกพนักงานตลาจวรดนตรีทั้งปวง แวดล้อมแล้ว ทรงบูชา (ต้นมหาโพธิ์) อยู่ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีดอกไม้ ฐูปและของหอม เป็นต้น เสด็จลุยน้ำไปประมาณเพียงพระศอกแล้วทรงรับสั่งว่า “ต้นมหาโพธิ์ของพระทศพล ซึ่งฉายช่อพระรัศมีดุจมีชีวิตอยู่มาแล้วหนอ” มีพระหฤทัยเลื่อมใสแล้ว จึงทรงยกต้นมหาโพธิ์ขึ้นแล้ววางลงบนพระเศียร อันเป็นอวัยวะสูงสุด พร้อมด้วยเหล่าตระกูลที่สมบูรณด้วยชาติ ๑๖ ตระกูล ผู้แวดล้อมต้นมหาโพธิ์ เสด็จขึ้นจากสมุทรร แล้วทรงพักต้นมหาโพธิ์ไว้ ที่ริมฝั่งมหาสมุทรร ทรงบูชาด้วยราชสมบัติในเกาะตัมพปณณิทวีปทั้งหมด ลิ่น ๓ วัน. ท้าวเธอทรงให้ตระกูลที่สมบูรณด้วยชาติ ๑๖ ตระกูลสำเร็จราชการแทน. ภายหลังต่อมาในวันที่ ๔ ท้าวเธอทรงรับเอาต้นมหาโพธิ์แล้วทรงทำการบูชาอยู่อย่างไธพาร เสด็จถึงกรุงอนูราชบุรีโดยลำดับ.

พระเจ้าเทวานัมม๑

พักต้นมหาโพธิ์ไว้ในปูชนียสถาน ๔ แห่ง

พระราชากรั้นทรงทำสักการะอย่างใหญ่ แม้ในกรุงอนูราชบุรีในวันจาดุทสนันนเอง รับสั่งให้ส่งต้นมหาโพธิ์เข้าไปทางประตูด้านทิศอุดร ในเวลาตะวันบ่าย แห้ไปโดยท่ามกลางพระนคร ออกทางประตูด้านทิศทักษิณ แล้วทรงให้ตั้งต้นมหาโพธิ์ไว้บนฐานขุ่มพระทวารแห่งราชอุทยานที่ทำบริกรรมพื้นไว้แต่แรกทีเดียว ตามคำของสมุณสามเณร ซึ่งเป็นใจกลาง (จุดเด่น) แห่งราชอุทยานมหาเมฆวัน อันเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติ และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ๓ พระองค์ เคยประทับนั่งเข้าสมาบัติ ทั้งเป็นสถานที่ที่มีต้นซีกใหญ่ ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากถุสนันนระ ต้นอุทุมพร (ต้นมะเดื่อ) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของ พระผู้มีพระภาคเจ้า

อนตรนตรา ปุพพอคคิยานิ จเปนนโต เอกาเทเนว ชมพูโกถปฏฏฐนั คนตวา สพพตลาจวรปริวุโต ปุพพฐูป-คนธาทีทึ ปุชยมาโน คลปปมาณั อุทกั โอรุยห ‘อาคโต วต เร ทสพลสส สรสรลีชาลวิสชชนโก มหาโพธิรุกโขติ ปสนนจิตโต มหาโพธิ์ อุททิปิตวา อุตตมงเค สिरสมี ปติฏฐเจตวา มหาโพธิ์ ปริวารेतวา อาคเตติ โสพลสิ ชาติสมปนนกุลเอติ สทธี สมุททโต ปจจตุตริตวา สมุททติเร มหาโพธิ์ เจเปตวา ตีณิ ทิวสานิ สกถตมพปณณิทีปราชเชน ปุเชลิ ๑ โสพลสนนั ชาติสมปนนกุลานัน รชชั วิจาเรลิ ๑ อถ จตุตเถ ทิวเส มหาโพธิ์ อาทาย อุพารั ปุชั กุรุมานอ นนุพพเพน อนูราชบุรี สมปโต ๑

(๑๐๐) อนูราชบุรี มหาสกุการั กตวา จาดุทสนัน-ทิวเสเยว วทตมมานกจฉายาย มหาโพธิ์ อุตตทวาเร ปเวเสตวา นครมชเมณ อติหรนโต ทกขินทวาเรน นิทขิมิตวา ทกขินทวารโต ปญจธนุสติเก จาเนยตถ อมหากั สมมาสมพุทโธ นิโรธสมาปตติ สมปาชชิตวา นิสสิทึ ปุริมกา จ ตโย สมมาสมพุทธา สมปาตติ อปเปตวา นิสสิทึสยตถ กกุสนนธสส ภควโต มหาสิริสโพธิ โกนาคมนสส ภควโต อุทุมพรโพธิ กสสปสมมาสมพุทฐสส จ นิโครธโพธิ ปติฏฐาสิ ตสมี มหาเมฆวนุชยานสส ติลกภูเต สุมณสามเณรสส วจเนน ปจจเมว กตภูมิปริกมเม รชชวตถุทวาร-โกฏฐกฏฐาเน มหาโพธิ์ ปติฏฐาเปลิ ๑ กถั ๑ กตานิ กิร โพธิ์ ปริวารेतวา อาคตานิ โสพล ชาติสมปนนกุลานิ

ทรงพระนามว่าโกนาคมน์ และตันนิโครธ (ตันไทร) ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของสมเด็จพระกัลยารัตนสมณเจ้าประดิษฐานอยู่ที่ประมาณ ๕๐๐ วัชระ วัตจากประตูด้านทิศทักษิณ. ถ้ามว่า พระราชาทรงรับสั่งให้ตั้งต้นมหาโพธิ์นั้นไว้อย่างไร ? แก้วว่า ทรงรับสั่งให้ปักไว้
 อย่างนี้ คือได้ยืมว่า ตระกูลที่สมบูรณ์ ด้วยชาติทั้ง ๑๖ ตระกูล ที่มาแวดล้อมต้นโพธิ์เหล่านั้น ถือเอาเพศเป็นพระราชา. พระราชาที่ทรงถือเอาเพศเป็นนายทหารบาล. ตระกูลทั้ง ๑๖ ตระกูล เอาต้นมหาโพธิ์ลงปลูกแล้ว (ที่ปูชนียสถาน ๔ แห่งดังกล่าวแล้วนั้น).

ราชเวส คณหีสุ ฯ ราชชา โทวาริกเวส คณหี ฯ
 โลพล กุลาณี มหาโพธิ์ คเหตุวา โอโรปยีสู ฯ

ต้นมหาโพธิ์แสดงอิทธิปาฏิหาริย์

ในขณะที่พอน้ำจากมือของตระกูลทั้ง ๑๖ เหล่านั้นนั้นแล ต้นมหาโพธิ์ก็ลอยขึ้นไปสู่เวหาสูงประมาณ ๘๐ คอก แล้วแปลงรัศมีซึ่งมีพระระณะ ๖ ประการออก. รัศมีทั้งหลายก็แผ่ปกคลุมไปทั่วเกาะ ได้ตั้งอยู่จุดถึงพรหมโลกเบื้องบน. บุรุษประมาณหมื่นคน เห็นปาฏิหาริย์ต้นมหาโพธิ์แล้วเกิดความเลื่อมใส เริ่มเจริญอนุพุทวิปัสสนา ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้วบวช. ต้นมหาโพธิ์ได้ประดิษฐานอยู่บนอากาศ จนพระอาทิตย์อัสดงคต. ก็เมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตแล้ว จึงกลับ (ลงมา) ประดิษฐานอยู่บนปฐพี โดยโรหิณีนกขัตตฤกษ์. พร้อมกับด้วยต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ (นั้นแล) มหาปฐพีได้ไหวจนถึงที่สุดน้ำ (รองแผ่นดิน). ก็แล ต้นมหาโพธิ์ครั้งประดิษฐานอยู่แล้วก็นิ่งเงียบ อยู่ในกลีบเมฆตลอด ๗ วัน. ต้นมหาโพธิ์ได้ถึงความมองไม่เห็นของชาวโลก. ในวันที่ ๗ นภาภาค ได้ปราศจากเมฆหมอกแล้ว. รัศมีซึ่งมีพระระณะ ๖ ประการก็พวยพุ่งกระจายออก. ลำต้น กิ่งใบ และผลทั้ง ๕ แห่งต้นมหาโพธิ์ก็ปรากฏให้เห็น. พระมหินทเถระ พระนางสังฆมิตตาเถรี และพระราชาพร้อมด้วยข้าราชการ ได้เสด็จไปถึงสถานที่ตั้งแห่งต้นมหาโพธิ์นั้นแล. และประชาชนชาวเกาะทั้งหมด ก็ประชุมกันแล้วโดยส่วนมาก. เมื่อชนเหล่านั้นมองดูอยู่นั้นเอง ผลหนึ่งจากกิ่งด้านทิศอุดรสุกแล้วก็หล่นจากกิ่ง. พระเถระน้อมหัตถ์เข้ารับไว้. ผลก็ได้ตั้งอยู่บนหัตถ์ของ

มหาโพธิ์ เตส หตถโต มุตตสมนนตรเมว
 อสิตติหตถปมาณัม เวหาลัม อพุกุคคตวา ฉพพณณรลิโย
 มุญจิจิ ฯ รลิโย สกกลทีป ปตถริตวา อุปริ
 พรหมโลกัม อาหจจ อฏฐัสสุ ฯ มหาโพธิ์ปาฏิหาริย์ ทิสวา
 สลยชาติปุปสาทานิ ทส ปุริสสทสสาณิ อนุพุทวิปัสสนัม
 ปฏฐเปตวา อรหตตัม ปตวา ปพพชชีสุ ฯ ยาว
 สุริยสสตถงคมา มหาโพธิ์ อนตถิกขเ อฏฐาลิ ฯ
 อตถมิเต ปน สุริเย โรหิณีนกขตเตน ปจวิยัม ปตติฏฐหิ ฯ
 สห มหาโพธิ์ปตติฏฐจนา อุทกปริยณตัม กตวา มหาปจวิ
 อกมปี ฯ ปตติฏฐหิตวา จ ปน มหาโพธิ์ สตต
 ทิวสาณิ ทิมคพเพ สนนิสิติ ฯ โลกสส อทสสนัม
 อคมาลี ฯ สตตเม ทิวเส วิคตวลาหกัม นภัม อโหสิ ฯ
 ฉพพณณรลิโย ชลนตา วิปพพนตา นิจจวีสุ ฯ
 [๑๐๑] มหาโพธิ์สส ขนุโธ จ สาชาโย จ ปตตานิ จ
 ปญจ ผลานิ จ ทลลีสสุ ฯ มหินทเถโร จ
 ลงฆมิตตตเถรี จ ราชชา จ สปริวารา มหาโพธิ์ภูจานเมว
 อคมัสสุ ฯ เยญเยน จ สพเพ ทิวาลีเน สนนิปตีสสุ ฯ
 เตส ปสสนตานเวย อุตตรสาขโต เอกัม ผลัม ปจิตวา
 สาขโต มุญจิจิ ฯ เถโร หตถัม อุปนาเมสิ ฯ ผลัม เถรสส
 หตถเ ปตติฏฐาลิ ฯ ตัม เถโร โรปย มหาราชาติ
 รณเเว อทาลิ ฯ

พระเถระ. พระเถระได้ถวายผลนั้นแด่พระราชชา โดยถวายพระพรว่า “ขอพระองค์ทรงปลูกเถิด มหาบพิตร !”.

ต้นมหาโพธิ์แตกสาขาออกถึง ๘ ต้น และ ๓๒ ต้น

พระราชชาทรงรับแล้ว ก็ทรงโปรยปุ๋ยที่มีรสดีลงที่กระถางทองใสโคลน ที่ผสมด้วยของหอมให้เต็ม แล้วเพาะปลูกไว้ในที่ใกล้ต้นมหาโพธิ์. เมื่อชนทั้งหมดดูอยู่นั้นเอง ต้นโพธิ์อ่อนๆ ๘ ต้น ซึ่งมีประมาณ ๔ คอก ได้งอกขึ้นแล้ว. พระราชาทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นั้นแล้วก็ทรงบูชาต้นโพธิ์อ่อน ๘ ต้นด้วยเศวตฉัตร แล้วถวายการอภิเษก (แก่ต้นโพธิ์อ่อนๆ ทั้ง ๘ ต้นนั้น). ประชาชนปลูกต้นโพธิ์ต้นหนึ่ง (ซึ่งแยกออก) จากต้นโพธิ์อ่อนๆ ทั้ง ๘ ต้นนั้น ไว้ที่ท่าชื้อชมพูโกสปฏิภานะ ในโอกาสที่ต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ครั้งแรก ในคราวมาถึง. ปลูกต้นหนึ่งไว้ที่หน้าประตูบ้านของควักกพราหมณ์, อีกต้นหนึ่งที่ภูปาราม, อีกต้นหนึ่งที่อิสสรนิมมานวิหาร, อีกต้นหนึ่งใกล้ที่ตั้งพระปฐมเจดีย์, อีกต้นหนึ่งที่เจดีย์บรรพต, อีกต้นหนึ่งที่บ้านกาชรรคามในโรหณชนบท, อีกต้นหนึ่งที่บ้านจันทนคาม ในโรหณชนบทนั่นเอง. ประชาชนทั้งหลายได้ปลูกต้นโพธิ์อ่อน ๓๒ ต้น ซึ่งเกิดจากพืชแห่งผลทั้ง ๘ นอกนี้ไว้ในอาราม ที่ตั้งอยู่ในระยะโยชน์หนึ่ง.

พระนางอนุสาเทวีและอริฏฐอำมาตย์ออกผนวช

เมื่อต้นมหาโพธิ์อันเป็นธงชัยแห่งพระสังฆธรรมของพระทศพล ประดิษฐานอยู่แล้วเพื่อประโยชน์แก่อกุล เพื่อความสุข แก่ชนชาวเกาะโดยรอบ ด้วยการสืบต่อลำดับแห่งลูกหลานอย่างนี้แล้วพระนางอนุสาเทวีพร้อมกับมาตุคามพันหนึ่ง คือ หญิงสาว (ผู้เป็นบาทบริจาริกาของตน) ๕๐๐ คน และหญิงชาววังอีก ๕๐๐ คน ผนวชในสำนักของพระนางสังฆมิตตาเถรี ไม่นานนักพร้อมด้วยบริวารก็ดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์. ฝ่ายพระราชภาคินยชื่ออริฏฐะแล พร้อมกับบุรุษ ๕๐๐ คน บวชในสำนักของพระเถระพร้อมด้วยบริวาร ได้ดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์ ต่อกาลไม่นานเช่นเดียวกัน.

ราชา คเหตุวา สุวณณกฐาเห มรฺรุปฺสฺ อากิริตฺวา คนฺธกมลฺล ปุเรตฺวา โรเปตฺวา มหาโพธิอาสนนฺนุจฺจาเน จเปลิ ฯ สพฺเพสฺส ปุสฺสนฺตานิเยว จตุหตฺถปฺปมาณา อฏฺฐ ตฺรฺณโพธิรุกฺขา อฏฺฐทิสฺสุ ฯ ราชา ตํ อจฺฉริยฺ ทิสฺวา อฏฺฐ ตฺรฺณโพธิรุกฺเข เสตฺจจตฺเตน ปุเชตฺวา อภิเสกํ อทาลิ ฯ ตโต เอกํ โพธิรุกฺขํ อากมนฺกาเล มหาโพธินา ปจฺมปติฏฺฐิตฺกาเส ชฺมพฺุโกทฺปฏฺฐเน โรปยิสฺสุ ฯ เอกํ ควกฺกพฺราหมณฺสฺส คามทฺวาเร, เอกํ ภูปารามे, เอกํ อิสฺสรนิมมานวิหารे, เอกํ ปจฺมเจตฺยภูจฺจาเน, เอกํ เจตฺยปพฺพเต, เอกํ โรหณชนปทฺมทฺธิ กาชรรคามे, โรหณชนปทฺมทฺธิเยว จนฺทนคามे ฯ อิตเรสฺส จตฺตุนฺนํ ผลานํ พีเชทฺธิ ชาเต ทวตฺตีสฺส โพธิตฺรฺणेเน โยชนิยอารามेषุ ปติฏฺฐเปสฺสุ ฯ

เอวํ ปุตฺตณตฺตปฺรมฺปราย สมฺนตา ทิปฺวาสิณฺ ทิตาย สุชಾಯ ปติฏฺฐิตฺเต ทสฺพลสฺส สทฺธมฺมทฺธชฺชภูเต มหาโพธิมฺทฺธิ อนุสา เทวี ปญฺจทฺธิ กณฺณาสเตทฺธิ ปญฺจทฺธิ จ อนฺเตปฺริกาตฺเตทฺธิติ มาตุคามสทฺสเสน สทฺสเสน สทฺธิ สงฺฆมิตฺตตฺเถริยา สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา น จิรฺสเสว สปริวารา อรหตฺเต ปติฏฺฐาลิ ฯ [๑๐๒] อริฏฺฐปิ โช รณฺโณ ภาคินฺยโย ปญฺจทฺธิ ปุริสเสทฺธิ สทฺธิ เถรฺสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรฺสเสว สปริวารโอรหตฺเต ปติฏฺฐาลิ ฯ

พระศาสนาตั้งมั่นเพราะกุลบุตรชาวเกาะบวชเรียน

ต่อมาวันหนึ่งพระราชากวายนมัสการต้นมหาโพธิ์แล้ว เสด็จไปยังภูเขารามพร้อมกับพระเถระ. เมื่อทำวเธอเสด็จไปถึงสถานที่ที่จะสร้างโลหปราสาท พวกราชบุรุษก็นำดอกไม้ทั้งหลายมาทูลถวาย. พระราชาได้ถวายดอกไม้ทั้งหลายแก่พระเถระ. พระเถระก็เอาดอกไม้บูชาที่จะสร้างโลหปราสาท. พอเมื่อดอกไม้ทั้งหลาย สักว่าตกลงที่พื้น ได้เกิดมีแผ่นดินหวั่นไหวใหญ่. พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! เพราะเหตุไรแผ่นดินจึงไหว”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! ในอนาคต โรงพระอุโบสถจักมีแก่สงฆ์ในโอกาสนี้ นี่จักเป็นบูรพนิมิตแห่งโรงพระอุโบสถนั้น”.

พระราชาสด็จต่อไปพร้อมกับพระเถระ ได้เสด็จไปถึงอัมพวงคนสถาน. ที่อัมพวงคนสถานนั้น ราชบุรุษได้นำผลมะม่วงสุกผลหนึ่ง ซึ่งสมบุรณ์ด้วยสีและกลิ่น มีรสอร่อยยิ่ง มาทูลถวายแต่พระราชาทรงองค์นั้น. พระราชาได้ถวายผลมะม่วงนั้น แก่พระเถระเพื่อขบฉัน. พระเถระก็ฉันในที่นั้นนั่นเอง แล้วทูลว่า “ขอพระองค์ทรงปลูกเมล็ดมะม่วงนี้ไว้ในที่นั้นนั่นแล”.

พระราชาทรงรับเอาเมล็ดมะม่วงนั้นแล้วทรงเพาะปลูกไว้ในที่นั้นนั่นเอง แล้วทรงรดน้ำ. พร้อมกับการทรงเพาะปลูกเมล็ดมะม่วง ปลูกที่หวั่นไหวแล้ว. พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เพราะเหตุไร ปลูกที่จึงไหว” พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ในอนาคตที่ประชุมสงฆ์ชื่ออัมพวงคนะ จักมีในโอกาสนี้ นี่จักเป็นบูรพนิมิตแห่งสันนิบาตสถานนั้น”.

พระราชาทรงไปรดดอกไม้ ๘ กำลังในที่นั้น ทรงไหวแล้วก็เสด็จต่อไปอีกพร้อมกับพระเถระ ได้เสด็จไปถึงสถานที่ที่จะสร้างมหาเจดีย์. ในสถานที่นั้น พวกราชบุรุษได้นำดอกจำปาทั้งหลายมาทูลถวายแต่พระราชาทรงองค์นั้น. พระราชาได้ถวายดอกจำปาเหล่านั้นแก่พระเถระ. พระเถระก็เอาดอกไม้บูชาที่จะสร้างมหาเจดีย์แล้วไหว. ในทันใดนั้นเอง มหาปลูกที่ก็หวั่นไหว. พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ เพราะเหตุไร แผ่นดินจึงไหว”. พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ! ในอนาคต พระมหาสถูปซึ่งไม่มีที่ไหนเหมือนของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า จักมีใน

อเภทิวส์ ราชชา มหาโพธิ์ วนทิตวา เถเรน สทธิ ภูเขาราม คจจติ ฯ ตสส โลหปราสาทฐานัน สมปตตสส บุริสา ปุเปยานิ อภิหริสฺสุ ฯ ราชชา เถรสส ปุเปยานิ อทาลี ฯ เถโร ปุเปเพติ โลหปราสาทฐานัน ปุเชลฺลิตฺติ ฯ ปุเปเพสฺสุ ภูมียํ ปติตมตเตสฺสุ มหาภูมิจาโล อโหสิ ฯ ราชชา ‘กสฺมา ภนฺเต ภูมิจิตฺตภาตติ ปุจฺฉิ ฯ ‘อิมสฺมิมิ มหาราช โอภาเส สงฺขสฺส อนาคเต อุโปสถาคารํ ภวิสฺสติ, ตสฺเสตํ ปุพฺพนิมิตฺตุนฺติ ฯ

ราชชา ปุณ เถเรน สทธิ คจจนฺโต อมพวงคนสถานัน สมปตฺโต ฯ ตตถสฺส วรรณคนฺธสมฺปนฺนํ อติมรฺุรรมกํ อมพวกกํ อาหริยิตถ ฯ ราชชา ตํ เถรสส ปรีโภคตถาย อทาลี ฯ เถโร ตตถเวว ปรีภุชชิตวา ‘อิทํ เอตถเวว โรเปถาติ อาท ฯ

ราชชา ตํ อมพวงคนสถานัน คเหตุวา ตตถเวว โรเปตวา อุกกํ อาสิญฺจิจิ ฯ สห อมพพิชโรปนเนน ปจฺวี สงกมฺปิ ฯ ราชชา ‘กสฺมา ภนฺเต ปจฺวี กมฺปิถาตติ ปุจฺฉิ ฯ ‘อิมสฺมิมิ มหาราช โอภาเส สงฺขสฺส อนาคเต อมพวงคนนาม สนนฺปิธาตฺตฐานัน ภวิสฺสติ ตสฺเสตํ ปุพฺพนิมิตฺตุนฺติ ฯ

ราชชา ตตถ อฏฺฐจ ปุเปพมฺภูจฺฉิโย โอเกีริตวา วนทิตวา ปุณ เถเรน สทธิ คจจนฺโต มหาเจตียฺฐานัน ปตฺโต ฯ ตตถสฺส จมฺปกปุเปยานิ อภิหริสฺสุ ฯ ตานิ ราชชา เถรสส อทาลี ฯ เถโร มหาเจตียฺฐานัน ปุเปเพติ ปุเชตวา วนทิตฺติ ฯ ตาวเทว มหอปจฺวี สงกมฺปิ ฯ [๑๐๓] ราชชา ‘กสฺมา ภนฺเต ปจฺวี กมฺปิถาตติ ปุจฺฉิ ฯ อิมสฺมิมิ มหาราช โอภาเส อนาคเต พุทฺธสฺส ภควฺโต อสทิสฺโส มหาภูโป ภวิสฺสติ ตสฺเสตํ ปุพฺพนิมิตฺตุนฺติ ฯ ราชชา ‘อหเมว กโรมิ ภนฺเตติ ฯ ‘อลํ มหาราช ตุมหากํ อณฺณํ พุทฺธ กมฺมํ อตฺถิ,

โอกาสนี้ นี่จักเป็นบูรพนิมิตแห่งมหาสถูปนั้น”. พระราชาทรงรับสั่งว่า “โยมเองจะสร้าง ท่านผู้เจริญ”. พระเถระทูลว่า “อย่าเลยมหาบพิตร พระองค์ยังมีการงานอื่นอยู่มาก แต่พระนัตตาของพระองค์พระนามว่าทูลฐคามณีอภัย จักทรงให้สร้าง”.

คราวนั้น พระราชาทรงรับสั่งว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ถ้าพระนัตตาของโยมจักสร้างไซ้ร้ ก็จักสร้างสิ่งที่ย่อมสร้างไว้แล้วนั่นเอง” จึงรับสั่งให้นำเสาคินมีประมาณ ๑๒ ศอกมา แล้วให้จารึกอักษรไว้ว่า “พระนัตตาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสพระนามว่า ทูลฐคามณีอภัยจงสร้างพระสถูปไว้ในประเทศนี้เถิด” รับสั่งให้ประดิษฐานไว้แล้ว จึงตรัสถามพระเถระว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! พระศาสนาตั้งมั่นแล้วในเกาะลังกาทวีปหรือยัง ?”. พระเถระทูลว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ! พระศาสนาตั้งมั่นแล้ว แต่ว่ารากเหง้าแห่งพระศาสนานั้น ยังไม่หยั่งลงก่อน”. พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ก็เมื่อไรรากเหง้า (แห่งพระศาสนานั้น) จักชื่อว่าเป็นอันหยั่งลงแล้ว ?”.

พระเถระทูลว่า “มหาบพิตร ในกาลใด เด็กผู้เกิดในเกาะตัมพปณณิทวีป มีมารดาบิดาเป็นชาวเกาะตัมพปณณิทวีป จักออกบวชในเกาะตัมพปณณิทวีป แล้วเรียนพระวินัยในเกาะตัมพปณณิทวีปนั่นเอง ออกสอน (พระวินัย) ในเกาะตัมพปณณิทวีปได้ ในกาลนั้นรากเหง้าแห่งพระศาสนา จักชื่อว่าเป็นอันหยั่งลงแล้ว”.

พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! ก็ภิกษุเช่นนี้ มีอยู่หรือ”. พระเถระทูลว่า “มีอยู่มหาบพิตร ! พระมหาอริฏฐภิกษุเป็นผู้สามารถในกรรมนั้น”. พระราชาตรัสถามว่า “ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ! โยมควรทำอะไรบ้าง ในกรรมนี้”. พระเถระทูลว่า “ควรสร้างมณฑป มหาบพิตร !”

ตุมหากั ปน นตตา ทูลฐคามณี อภโย นามกาเรสสตีติ ฯ

อถ ราชา ‘สเจ ภนเต มยหิ นตตา กริสสตี, กตเวย มยาติ ทวาทลหตถั ปาสาณตถมภิ ออาหาราเปตวา เทวานัมปิยติสสรณโณ นตตา ทูลฐคามณี อภโย นาม อิมสมิ ปเทเส ฐปิ กโรตฺตุติ อุกฺขราณี ลิขาเปตวา ปติฏฺฐาเปตวา เถริ ปุจฺฉิ ‘ปติฏฺฐิตัง นุ โข ภนเต ตมฺพปณฺณิทีเป สาสนนฺติ ฯ ‘ปติฏฺฐิตัง มหาราช สาสนมฺลानी ปนสฺส น ตาว โอตฺรนฺตีติ ฯ ‘กทา ปน ภนเต มฺลानी โอตฺถณฺยานิ นาม ภวิสฺสนฺตีติ ฯ

‘ยทา มหาราช ตมฺพปณฺณิทีปกาณิ มาตาปีตุนิ ตมฺพปณฺณิทีเป ชาโต ทารโก ตมฺพปณฺณิทีเป ปพฺพชิตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิเยว วินยํ อุกฺคเหตฺวา ตมฺพปณฺณิทีเป วาเจสฺสตี ตทา สาสนสฺส มฺลानी โอตฺถณฺยานิ นาม ภวิสฺสนฺตีติ ฯ

‘อตฺถิ ปน ภนเต อีทีโส ภิกฺขุติ ฯ ‘อตฺถิ มหาราช มหาอริฏฺฐโ จิ ภิกฺขุ ปฏฺฐิโ โล เอตสมิ กมเมตี ฯ ‘มยา เอตถ ภนเต กิ กตตพฺพนฺติ ฯ ‘มณฺทปปี มหาราช กาทุ วฏฺฐตีติ ฯ

**พระเจ้าเทวานัมฯ สร้างมณฑป
เพื่อจตุตถสังคายนา**

พระราชาทรงรับว่า “ดีละ เจ้าข้า !” แล้วรับสั่งให้สร้างมณฑปด้วยราชานุภาพ ซึ่งเป็นเช่นกับมณฑปที่พระเจ้าอชาตศัตรูมหाराชทรงสร้างในคราวทำมหาสังคิติ (คือสังคายนาครั้งแรก) ไว้ในเนื้อที่ของอำมาตย์ชื่อเมฆวรรณาภัย (ของพระเจ้าเมฆวรรณาภัย) แล้วทรงรับสั่งให้พวกพนักงานतालาวจรดนตรีทั้งปวง ฝึกซ้อมในศิลปะของตนๆ ไว้ แล้วทรงรับสั่งว่า “โยม จักดูรากเหง้าแห่งพระศาสนา ที่หยั่งลงแล้ว” ดังนี้ มีบุรุษจำนวนหลายพัน แวดล้อมแล้ว ได้เสด็จไปถึงอุปัราวม.

‘สาธุ ภนฺเตติ ราชานํ เมฆวรรณาภยสฺส อมจฺจสฺส ปรีเวณภูจฺจาเน มหาสงฺคิตฺติกาเล อชาตสตุ- มหาราเชน กตมณฑปปฺปการํ ราชานุภาเวณ มณฑปปีกาเรตฺวา สพฺพतालาวจเร สกสกลิปฺเปสฺส ปโยเชตฺวา สาสนสฺส มูลานิ [๑๐๔] โอตฺรนตานิ ปสฺสิสฺสามีติ อเนกปฺริสสทสฺสปรีวูโต อุปัราวมํ อานุปฺปโต ๑

เริ่มเรื่องจตุตถสังคายนา

โดยสมัยนั้นแล ภิกษุ ๖๘,๐๐๐ รูป ประชุมกัน ที่อุปัชฌาย. อาสนะของพระมหามหินทเถระ เขาปูหันหน้าไปทางด้านทิศทักษิณ. ธรรมาสน์ของพระมหาอริฏฐเถระ เขาจัดตั้งหันหน้าไปทางด้านทิศอุดร. ครั้งนั้นแล พระมหาอริฏฐเถระอันพระมหามหินทเถระเชื่อเชิญแล้วก็นั่งบนธรรมาสน์โดยลำดับอันถึงแก่ตนตามสมควร. พระมหาเถระ ๖๘ รูป ซึ่งมีพระมหามหินทเถระเป็นประมุขก็นั่งล้อมธรรมาสน์. พระกนิษฐภคินีแม่ของพระราชาพระนามว่า มัตตภยเถระ เป็นผู้เอาธุระการงาน (คือตั้งใจศึกษาเล่าเรียน) ร่วมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป นั่งล้อมธรรมาสน์ของพระมหาอริฏฐเถระนั้นแล ด้วยตั้งใจว่า “จักเรียนเอาพระวินัย”. พวกภิกษุแม่ที่เหลื่อ และบริษัทพร้อมด้วยพระราชา ก็ได้นั่งบนที่นั่งอันถึงแก่ตนๆ แล้ว.

ครั้งนั้น ท่านพระมหาอริฏฐเถระได้แสดงนิทานแห่งพระวินัยว่า “โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดา อันนเพรชยัภษลิ่ง ใกล้เมืองเวรัญญา” ดังนี้เป็นต้น. ก็แลเมื่อท่านพระอริฏฐเถระแสดงนิทานแห่งพระวินัยแล้ว อากาศก็ร้องคำรามดังสนั่น. สายฟ้าอันมีโชติคุณกาล ก็แลบแปลบปลาบ. พวกเทวดาได้ถวายสาธุการแล้ว. มหาปฐมพิไหวหวั่น จนถึงที่สุดน้ำารองแผ่นดิน.

เมื่อปาฏิหาริย์หลายอย่างเป็นไปอยู่อย่างนั้น ท่านพระอริฏฐเถระซึ่งมี พระมหาเถระชีณาสพ เจ้าคณะแต่ละคณะ ๖๘ รูป อันมีพระมหามหินทเป็นประมุข และภิกษุหกหมื่นรูปนอกจากนั้นห้อมล้อมแล้วได้ประกาศพระวินัยปิฎก อันแสดงซึ่งคุณมีพระกรุณาของพระศาสดาเป็นต้น ซึ่งกำจัดความดิ้นรนทางกายกรรมวจีกรรมของเหล่าชนผู้ทำตามคำพรัาสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในท่ามกลางแห่งมหาวิหารอุปัชฌาย. ในวันปวารณาเดือนกัตติกาแรก. ก็ท่านพระอริฏฐเถระครั้งประกาศแล้วบอกสอนแก่ภิกษุเป็นอันมาก คือ ให้ตั้งอยู่ในหทัยของภิกษุมากหลาย ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ แล้วก็ปรินิพพานด้วยอนุปาทีเสสนิพพานธาตุ.

เตน โข ปน สมเยน อุปัชฌาย อฏฐสฎฐิ ภิกษุสทสสานิ สนนิปตีสสุ ๑ มหามหินทตเถรสส อาสน์ ทกขินาภิมุข ปณณตต โหติ ๑ มหาอริฏฐเถรสส ธรรมาสน์ อุตตราภิมุข ปณณตต โหติ ๑ อถ โข มหาอริฏฐตเถโร มหินทตเถเรน อชฎมิฎฐโจ อตตโน อนรุเปน ปตตานุทุกเมน ธรรมาสเน นิสีทิ ๑ มหินทตเถรปมุขา อฏฐสฎฐิ มหาเถรา ธรรมาสน์ ปริวาเรตวา นิสีทิสสุ ๑ รณโยเปปี กนิษฐภคินี มตตภยตเถโร นาม ชุรคคาโท หุตวา วินย อุกคณทิสลามิติ ปณจทิ ภิกษุสเดทิ สทธี มหาอริฏฐตเถรสส ธรรมาสเนเมว ปริวาเรตวา นิสีทิ ๑ อวเสลาปี ภิกษุ สราชิกา จ ปริสา อตตโน อตตโน ปตตาสเน นิสีทิสสุ ๑

อถายสมา มหาอริฏฐตเถโร ‘เตน สมเยน พุทโธ ภควา เวรณชาย์ วิหริติ นเพรชยุจิมนทมุเลติ วินยนิทาน์ อภาลี ๑ ภาลิเต จ ปนายสมตวา อริฏฐตเถเรน วินยนิทานเ อากาส มหาวิรว วิรวี ๑ อกาลวิชชุลตานิจจเรสิสุ ๑ เทวตา สาธุการ์ อทิสสุ ๑ มหาปจวี อุกทปริยนต์ กตวา สงกมุปี ๑

เอว อนนเกสุ ปาฏิหาริเยสุ วตตมานนุ आयสมา อริฏฐตเถโร มหามหินทปมุขเอทิ อฏฐสฎฐิยา ปจเจกคณิทิ ชีณาสวมทาเถเรทิ ตทญเอเททิ จ สฎฐิสทสเสทิ ภิกษุทิ ปริวุโต ปจมกตตติกวารณาทิวเส อุปัชฌายมหาวิหารมชฎเม สตถุกรุณาทิกุณปริทิปิโก ภควโต อนุสฎฐิกรณัน กายกมมวจิกมวิปณนทิตวินยน์ วินยปิฎกั ปกาเสสิ ๑ [๑๐๕] ปกาเสตวา จ ยาวตายุกั ติฎฐมาโน พหุณ วาเจตวา พหุณ หทเย ปติฎฐาเปตวา อนุปาทีเสสาย นิพพานธาตยา ปรีนิพพายี ๑ เตปี โข มหามหินทปมุขา ตสมิ สมากเม

พระมหาเถระ ๖๘ รูปแม่เหล่านั่นแล อันมีพระมหามหินท์เป็นประมุข ผู้เอาธุระการงาน มาประชุมพร้อมกันแล้วในสมาคมนั้น ทั้งหมดเป็นเจ้าคณะแต่ละคณะ เป็นสาวกของพระธรรมราชา มีอาสวะสิ้นแล้วได้บรรลุวิ มิวชชา ๓ ฉลาดในอิทธิฤทธิ์ รู้แจ้งอุดมมรรคอนุสาสน์พระราช พระเถระผู้แสวงหาคุณใหญ่แสดงแสงสว่าง (คือ ความสว่างแห่งญาณ) ให้เห็นชัด ยังแผ่นดิน (คือ เกาะลังกา) นี้ให้รุ่งเรืองแล้วก็ปรินิพพานเหมือน กองไฟลุกโพลงแล้วดับไป ฉะนั้น.

จำเนียรกาลต่อมาแต่กาลปรินิพพานแห่งพระมหาเถระ เหล่านั้น ลำดับสืบต่อกันมาแห่งอาจารย์ ซึ่งมีประการ ดังกล่าวแล้วในตอนต้นอย่างนี้ คือ พระมหาเถระแม่เหล่า อื่น ผู้เป็นอันเตวาลิกของพระเถระเหล่านั้น และพระเถระทั้งหลาย มีพระติสสทัตตะ พระกาฬสมณะ และพระทิมสมณะ เป็นต้น ผู้เป็นอันเตวาลิกแห่งอันเตวาลิก ทั้งหลาย ของพระมหาอริฏฐเถระ ได้นำพระวินัยปิฎกนี้ มาจนถึงทุกวันนี้.

เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้ว่า “ก็ถัดจาก ตติยสังคายนามา พระเถระทั้งหลายมีพระมหินท์เป็นต้น ได้นำพระวินัยปิฎกมาสู่เกาะนี้, พระเถระทั้งหลาย มีพระ อริฏฐเถระเป็นต้น เรียนจาก (สำนัก) พระมหินท์แล้ว ได้ นำมาตลอดเวลาระยะหนึ่ง, ตั้งแต่เวลาพระอริฏฐเถระ เป็นต้นนั้นนำมา พระวินัยปิฎกนั้น พึงทราบว่าได้ นำสืบมาโดยลำดับอาจารย์ ซึ่งเป็นการสืบลำดับอันเตวา ลิก ของพระอริฏฐเถระเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง จนถึงทุกวันนี้.

แก้บทมาติกา

บทมาติกาว่า “พระวินัยปิฎกตั้งอยู่แล้วในบุคคลใด ข้าพเจ้าจะเฉลย ต่อไป. พระวินัยปิฎกของบุคคลเหล่าใด ย่อมเป็นไปไม่พร้อม ทั้งโดยบาลี ทั้งโดยอรรถ คือไม่เลอะเลือน แม้น้อยหนึ่ง เหมือนน้ำมันงาที่ใส่ไว้ในหม้อ แก้วมณีย่อม ไม่ซีมออกฉะนั้น พึงทราบว่า “พระวินัยปิฎกตั้งอยู่แล้วใน บุคคลเห็นปานนั้น ซึ่งเป็นผู้มีสติ คติ และอิทธิมีประมาณ ยิ่ง ผู้เป็นลัชชี มักมีความรังเกียจ ใครต่อการศึกษา”.

อภูสฎฐิ มหาเถรา ฐุรคคาหา สมาคตา
 ปจุเจกคณโน สพุเพ ธมมราชสุส สาวกา
 ชีณาสวา วลีปตดา เตวิชชา อิทธิโกวิทา
 อุดตมตถมภิญญา ย อนุสาสิสุ ราชิโน ๑
 อาโลกั ทสฺยิตวาน โอภาเสตวา มหิ อิมั
 ชลิตวา อคฺคิชนธาว ปรินิพพิสุ มहेสโย ๑

เตลั ปรินิพพานโต อปรภาเค อญฺเฌปี เตลั
 เถรานัน อนุเตวาลิกา ติสฺสทตฺตกาฬสมนทิมสมฺมนาทย
 จ มหาอริฏฐตเถรสฺส อนุเตวาลิกานัน อนุเตวาลิกา
 จาติ เอวั ปุพฺเพ วุตตปฺปการา อาจริยปรมฺปรา
 อิมั วินยปิฎกั ยาว อชฺชตนา อาเนสุ ๑

เตน วุตตํ ตติยสงฺคหโต ปน อุทฺธั อิมั
 ทิปิ มหินทาทีหิ อาภุภู มหินทโต อุกฺคเหตุวา กณฺจ
 กาลั อริฏฐตเถราทีหิ อาภุภู ตโต ยาว อชฺชตนา
 เตลัเยว อนุเตวาลิกปรมฺปรภูตยา อาจริยปรมฺปราย
 อาภุภูนฺติ ๑

กตถ ปติฏฺฐิตนฺติ ๑ เยลั ปาลีโต จ อตถโต
 จ อนุนุ วตฺตติ มณฺธิมฺญู ปกฺขิตตเตลมิว อีสกมฺปี
 น ปคฺขรติ เอวรูเปสุ อธิมตฺตสติกคิตฺติมนฺเตสุ ลชฺชีสุ
 กุกฺกจฺจเกสุ ลิกฺขากาเมส ปุคฺคเลสุ ปติฏฺฐิตนฺติ
 เวทิตพฺพ ๑

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สังฆ (ความสำรวม) สังฆย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อน) วิปปฏิสารย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความปรามोध์ ความปรามोध์ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ปีติ (ความอิ่มใจ) ปีติย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ปัสสัทธิ (ความสงบ) ปัสสัทธิย่อมมีเพื่อประโยชน์ แก่ความสุข ความสุขย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) สมาธิย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ยถาภูตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามเป็นจริง) ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) นิพพิทาย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิราคะ (ความล้ารอกกิเลส) วิราคะย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ (ความหลุดพ้น) วิมุตติย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นความหลุดพ้น) วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน (ความดับ สนิททาเชื้อมิได้) การกล่าว การปรึกษา กิริยานั่งใกล้ ความเสียสลดลงสดับ แต่ละอย่างๆ มีอนุปาทาปรินิพพาน คือ ความพ้นพิเศษแห่งจิตไม่ถือนั่นนั่นเป็นผล. เพราะฉะนั้น ควรทำความพยายามโดยเอื้อเพื่อในการเล่าเรียนพระวินัย ดังนี้แล.

วุตตมปี เหน็ด ภควตา ‘วินโย สัวรตถาย, สัวโร อวิปฏิสารตถาย, อวิปฏิสัวโร ปามุชชตถาย, ปามุชช ปิตตถาย, ปิตติ ปสสทตถาย, ปสสททธิ สุขตถาย, สุขี สมารตถาย, สมาริ ยถาภูตญาณ-ทสสนตถาย, ยถาภูตญาณทสสนั นิพพิทตถาย, นิพพิทา วิราคตถาย, วิราโค วิมุตตตถาย, วิมุตติ วิมุตติญาณทสสนตถาย, วิมุตติญาณทสสนั อนุปาทา-ปรินิพพานตถาย, เอตตตถา กถา เอตตตถา มนตนา เอตตตถา อุนิสสา เอตตตถั สัดาวธานั ยทิทั อนุปาทา จิตตสส วิโมกโขติ ฯ ตสฺมา วินยปริยตติยา อาโยโค กรณียติ ฯ

คาถาสรุปรเรื่อง

ด้วยลำดับแห่งคำเพียงเท่านั้น เป็นอันข้าพเจ้า ประกาศใจความแห่งคาถานี้ว่า

**พระวินัยปิฎกนี้ ผู้ใดกล่าวไว้ กล่าวไว้เพื่อใด
กล่าวไว้ทำไม ผู้ใดทรงไว้ ผู้ใดนำสืบมา และ
ประดิษฐานอยู่แล้วในผู้ใด ข้าพเจ้ากล่าววิธีดังนี้
แล้ว ภายหลัง (จักพรรณนาอรรถแห่งพระวินัย)
ดังนี้**

ในมาติกาที่ข้าพเจ้าตั้งไว้เพื่อสังฆวรรณนาพระวินัย นั้นก่อน. และการสังฆวรรณนาพาหิรนิทานแห่งพระวินัย ก็เป็นอันข้าพเจ้าพรรณนาแล้วตามที่ได้อธิบายมา ดังนี้แล.

[๑๐๗] เอตตาวตา ยา สา วินยสัวรรณตถั มาติกา จปิตา ตตถ

**วุตตฺ เยน ยทา ยสฺมา ธาริตฺ เยน จาภุ
ยตถ ปตฺทิจิตตเจต- เมตฺ วตฺวา วิธินตฺโตติ**
อิมิสฺสา ตาว คากาย อตฺโถ ปกาลิโต ฯ

วินยสส จ พาหิรนิทานสัวรรณนา ยถาธิปายั สัวรรณิตา โหติติ ฯ

เวรัญชกัณฑ์วรรณนา

***บัดนี้ ข้าพเจ้าจักทำพรรณนาเนื้อความแห่งบท ทั้งหลายว่า **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา** เป็นต้น เพราะข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วว่า

เมื่อข้าพเจ้าแสดงอรรถแห่งบาลีว่า **เตน เป็นต้น** โดยประการต่างๆ จักทำการพรรณนา อรรถแห่งพระวินัย ดังนี้.

ข้าพเจ้าจักทำอรรถวรรณนา อย่างไรเล่า.

อธิบายบทว่า “เตน” เป็นต้น

คำว่า “**เตน**” เป็นคำแสดงออกโดยไม่กำหนด. พึงทราบปฏิทินเทศแห่งบทว่า “**เตน**” นั้น ด้วยคำนี้ว่า “**เยน**” ซึ่งเป็นคำสรูป แม้มิได้กล่าวไว้ แต่สำเร็จโดยใจความในกาลต่อมา. จริงอยู่ ความปริวิตกของท่าน พระสารีบุตรอันเป็นเหตุแห่งการกราบ ทูลขอการ บัญญัติพระวินัยสำเร็จในกาลต่อมา. เพราะฉะนั้น พึงทราบการเชื่อมความในคำว่า “**เตน สมเยน**” เป็นต้น นี้อย่างนี้ว่า ความปริวิตกนั้นบังเกิดขึ้นโดยสมัยใด โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ใกล้เมือง เวรัญชา.

จริงอยู่ วิธีนี้เป็นวิธีที่เหมาะสมในพระวินัยแม่ทั้งหมด คือ คำว่า “**เตน**” ท่านกล่าวไว้ในที่ใดๆ ในที่นั้นๆ บัญญัติพึงกระทำปฏิทินเทศด้วยคำนี้ว่า “**เยน**” ซึ่งสำเร็จโดยใจความในเบื้องต้น หรือในภายหลัง. ในการแสดง วิธีที่เหมาะสมตามที่กล่าวนั้น มีตัวอย่างพอเป็นแนวทาง ดังต่อไปนี้. ภิกษุสุทินเสพเมถุนธรรม เพราะเหตุใด ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราจักบัญญัติ ลิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ มีคำอธิบายว่า “ภิกษุสุทินเสพ เมถุนธรรม เพราะเหตุใด เราจักบัญญัติลิกขาบทเพราะ เหตุนั้น.” ปฏิทินเทศย่อมควรด้วยคำนี้ว่า “**เยน**” ซึ่ง สำเร็จโดยใจความในเบื้องต้น อย่างนี้ก่อน. ปฏิทินเทศ ย่อมควรด้วยคำนี้ว่า “**เยน**” ซึ่งสำเร็จโดยใจความใน

[๑๐๘] เวรณชกณทวณณนา

*** อิทานิ

เตนาติอาทิปาจสส อตถํ นานปปรการโต
ทสฺสนนฺโต กริสฺสามิ วินยสฺสตุถวณณนฺติ

วุตตตฺตา **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา**ติอาทินํ
อตถวณณนํ กริสฺสามิ ฯ เสยฺยถิทํ ฯ

เตนาติ อนิยมนิทฺเทสวณฺํ ฯ **ตสฺส** สฺรุเปณ
อวุตเตนาปิ อปรภาเค อตถโต ลิตฺทเณ **เยนาติ**
อิมินา วจเนน ปฏินิทฺเทโส เวทิตฺตฺโพ ฯ อปรภาเค
ติ วินยปฺปณฺยตฺติยาจนเหตุภูโต आयสมฺโต
สารีปฺตตสฺส ปริวิตกโก ลิตฺโธ ฯ ตสฺมา เยน สมเยน
โส ปริวิตกโก อุทปาติ, **เตน สมเยน พุทฺโธ**
ภควา เวรณชาเย วิหฺรตีติ เอวเมตถ **สมฺพนฺโธ**
เวทิตฺตฺโพ ฯ

อโย ทิ สพฺพสมฺมึปิ วินเย ยุตฺติ ยทิทํ ยตถ
ยตถ **เตนาติ** วุจฺจติ ตตถ ตตถ ปุพฺเพ วา
ปจฺฉา วา อตถโต ลิตฺทเณ **เยนาติ** อิมินา วจเนน
ปฏินิทฺเทโส กาทฺตฺโพติ ฯ ตตฺตริทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ ฯ
เตน ทิ ภิกฺขเว ภิกฺขุณฺํ ลิกฺขาปทํ ปณฺญาเปสฺสามิ
เยน สฺุทินโน เมถุนํ ธรรมํ ปฏิเสวิ, ยสฺมา ปฏิเสวิ
ตสฺมา ปณฺญาเปสฺสามิติ วุตฺตํ โหติ ฯ เอวณฺฺตาว
ปุพฺเพ อตถโต ลิตฺทเณ **เยนาติ** อิมินา วจเนน
ปฏินิทฺเทโส ยุชฺชติ ฯ **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา**
ราชคเเห วิหฺรติ เยน สมเยน ธนียอ กุมภการปฺตโต
รมโถ ทารุณิ อทินนํ อาทียิตฺติ เอวํ ปจฺฉา อตถโต
ลิตฺทเณ **เยนาติ** อิมินา วจเนน ปฏินิทฺเทโส ยุชฺชตีติ ฯ

ภายหลัง อย่างนี้ว่า พระนนิยะบุตรนายช่างหม้อ ถือเอา
ของที่เจ้าของมิได้ให้ คือ ไม้ทั้งหลายของหลวง โดยสมัย
ใด โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ อยู่ใกล้กรุง
ราชคฤห์. *** (ส. ๘/๒๕๑๓) เนื้อความแห่งคำว่า
“เตน” เป็นอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วด้วยประการฉะนี้.

[๑๐๙] วุตโต เตนาติ วจนสฺส อตุโถ ฯ *** (ส.๗/
๒๕๑๘)

อธิบายบทว่า “สมเยน” เป็นต้น

ส่วน สมยศัพท์ ซึ่งมีในบทว่า สมเยน นี้

ย่อมปรากฏในอรรถ ๙ อย่าง คือสมวายะ ๑
ขณะ ๑ กาละ ๑ สมุหะ ๑ เหตุ ๑ ทิฏฐิ ๑
ปฏิลาภะ ๑ ปทานะ ๑ ปฏิเวธะ ๑

ก่อน.

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์ มีสมวายะเป็นอรรถ ในคำ
ทั้งหลายมีอาทิ อย่างนี้ว่า “ชื่อแม่ไหน แม่พຽงนี้ เราทั้ง
หลายพึงเข้าไปให้เหมาะกาลและความพร้อมกัน”. มี
ขณะเป็นอรรถในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้ง
หลาย ก็ขณะและสมัยเพื่ออยู่พรหมจรรย์ มีหนึ่งแล”. มี
กาละเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “คราว
ร้อน คราวกระวนกระวาย”. มีสมุหะเป็นอรรถ ในคำทั้ง
หลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “ประชุมใหญ่ในปามหาวัน”. มี
เหตุเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “ดูก่อนภททาลิ
แม่เหตุแล ได้เป็นของอันท่านไม่ได้แทงตลอดแล้วว่ ‘แม่
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล เสด็จอยู่ในกรุงสาวัตถี, แม่
พระองค์จักทรงทราบเราว่า ‘ภิกษุชื่อว่า ภททาลิผู้มีผู้
ปกติทำให้บริบูรณ์ด้วยลิกขาในศาสนาของพระศาสดา,
ดูก่อนภททาลิ เหตุแม่นี้แล ได้เป็นของอันท่านไม่ได้แทง
ตลอดแล้ว”. มีทิฏฐิเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่าง
นี้ว่า “ก็โดยสมัยนั้นแล บริพาชกชื่ออุคคหมานะบุตรของ
สมณมุนฑิกกา อาศัยอยู่ในอารามของนางมัลลิกา ศาลา
หลังเดียวใกล้แกวต้นมะพลับ เป็นที่สอนทิฏฐิเป็นที่เรียน”.
มีปฏิลาภะเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า

***สมเยนาติ એટલે પન સમયસપ્તો તવા

સમવાયે ચઠ્ઠે કાલે સમુદ્દે દેહતિગ્ગિજ્ઞ
પ્રતિલાભે પાતાને જ પ્રતિવેદે જ તિસુત્તિ ฯ

ตถาหิสฺส อปเปเว นาม เสวปี อุปสงกเมยยาม
กาลญจ สมยญจ อุปาทายาติ เอวมาทิสฺส สมวาโย
อตุโถ ฯ เอโก จ โข ภิกขเว ‘ชโณ จ สมโย จ
พຽหมจจริวาสายาติ เอวมาทิสฺส ชโณ อตุโถ ฯ
‘อุน्हสมโย บริพาหสมโยติ เอวมาทิสฺส กาโล ฯ
‘มหาสมโย ปวนสมินติ เอวมาทิสฺส สมุโห ฯ ‘สมโยปี
โช เต ภททาลิ อปฏิวิทุโธ อโหสิ ภควาปี โข
สวตถึย วิหริติ โสปี มํ ชานิสฺสติ ‘ภททาลิ นาม
ภิกขุ สตุถุ สาสเน ลิกขาย อปริปุริการีติ, อยมปี
โช เต ภททาลิ สมโย อปฏิวิทุโธ อโหสิติ เอวมา
ทิสฺส เหตุ ฯ ‘เตน โข ปน สมเยน อุคคหมานโน
บริพาชโก สมณมุนฑิกกาปุตโต สมยปปวาทเก
ติณฺฑุกาจิเร เอกสาลเก มลลิกาย อารามे ปฏิวสตีติ
เอวมาทิสฺส ทิฏฐิ ฯ

“ประโยชน์ใด ในทิฏฐุธรรมนั้นแลด้วย
ประโยชน์ใด เป็นไปในสัมปรายภพด้วย นัก
ปราชญ์ ท่านเรียกว่า บัณทิต เพราะได้เฉพาะซึ่ง
ประโยชน์นั้น”.

તિગ્ગજે ઠમ્મેવ યો જટ્ઠો યો જટ્ઠો સમ્પ્રાયિકો
ઉદ્ધાગિસમયા ઠિરો પળ્લતિતિતિ પ્વજ્જતિતિ

มีปหานะเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้ ได้กระทำที่สุดทุกข์เพราะละมานะโดยชอบ”. มีปฏิவேระเป็นอรรถ ในคำทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า “อรรถคือความบีบคั้นแห่งทุกข์ อรรถคือข้อที่ทุกข์เป็นสังขตธรรม อรรถคือความแผดเผาแห่งทุกข์ อรรถคือความแปรปรวนแห่งทุกข์เป็นอรรถที่ควรแทงตลอด”. แต่ในที่นี้ สมัยศัพท์นั้น มีกาละเป็นอรรถ. เพราะเหตุนี้เห็นเนื้อความในบทว่า “เตน สมเยน” นี้ อย่างนี้ว่า “ความรำพึงเป็นเหตุทูลวิงวอนให้ทรงบัญญัติวินัย เกิดขึ้นแก่ท่านพระสารีบุตร โดยกาลใด, โดยกาลนั้น”.

ในบทว่า “เตน สมเยน” นี้ โจทก์ท้วงว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร ในวินัยนี้ จึงทำนิเทศ ด้วยตติยวิภัตติว่า ‘เตน สมเยน’ ไม่ทำด้วยตติยวิภัตติว่า ‘เอกัง สมัย’ เหมือนในสุดตันตะ และด้วยสัตตมวิภัตติว่า ‘ยลฺลิมิ สมเย กามาวจร’ เหมือนในอภิธรรมเล่า”. เฉลยว่า เพราะความสมกับใจความโดยประการอย่างนั้น ในสุดตันตะและอภิธรรมนั้น และเพราะความสมกับใจความ โดยประการอื่นในวินัยนี้.

สมกับใจความอย่างไร. สมัยศัพท์ มีอัจจันต-สังโยคเป็นอรรถ เหมาะในสุดตันตะก่อน. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ด้วยภรรณาวินัยตลอดที่สุด สมัยที่ทรงแสดงพระสูตรตันตะทั้งหลาย มีพรหมชาลสูตรเป็นต้นที่เดียว. เพราะเหตุนี้ ในสุดตันตะนั้น ท่านจึงทำอุปโยคนิเทศเพื่อส่องเนื้อความนั้น. ก็ สมัยศัพท์ มีอิทธิกรณะเป็นอรรถและความกำหนดภาวะ ด้วยภาวะเป็นอรรถ ย่อมเหมาะในอภิธรรม. จริงอยู่ สมัยศัพท์มีกาละเป็นอรรถ และมีสมุหะเป็นอรรถ เป็นอิทธิกรณะ แห่งธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ในอภิธรรมนั้น ภาวะแห่งธรรมเหล่านั้น อันท่านย่อมกำหนดด้วยความมีแห่งสมัย กล่าวคือ ขณะสมวาเย และเหตุ. เพราะเหตุนี้ ในอภิธรรมนั้นท่านจึงทำนิเทศด้วยสัตตมวิภัตติเพื่อส่องเนื้อความนั้น. ส่วนในวินัยนี้ สมัยศัพท์มีเหตุเป็นอรรถ และมีกรณะเป็นอรรถจึงสมกัน.

ก็สมัยบัญญัติสิกขาบทใดนั้น เป็นสมัยที่พระสารีบุตรเป็นต้น รู้ได้ยาก, โดยสมัยนั้นอันเป็นเหตุ และกรณะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย และทรงพิจารณาเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท ได้เสด็จ

เอวมาทิสฺส ปฏิลาโภ ฯ ‘สมมามาณาภิสมยา อนตมกาลี ทุกขสฺสชาติ เอวมาทิสฺส ปหานํ ฯ [๑๑๐] ‘ทุกขสฺส ปิพฺพนฺนุจฺจํ สงฺขตฺตฺนุจฺจํ สนฺตฺตฺนุจฺจํ วิปริณามฺนุจฺจํ อภิสมยฺนุจฺจํติ เอวมาทิสฺส ปฏิเวธํ อตฺถโธ ฯ อธิ ปนฺสฺส กาลี อตฺถโธ ฯ ตลฺลมา ‘เยน กาลีเนน อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส วินยฺยปฺปณฺณตฺติยาจฺน-เหตุญฺโต ปริวิตกโก อุตฺตปาติ, เตน กาลีเนนาติ เอวมตฺถ อตฺถโธ ทฺวฺจฺจไฟ ฯ

เอตฺถาห ‘อถ กสฺมา ยถา สุตฺตฺนฺเต เอกัง สมยฺนติ อุปโยคฺวจฺเจเนน นิทฺเทโส กโต, อภิธมฺเม จ ยลฺลิมิ สมเย กามาวจรฺนติ ภูมฺมวจฺเจเนน, ตถา อุตฺตวา อธิ เตน สมเยนาติ กรณฺวจฺเจเนน นิทฺเทโส กโตติ ฯ ตตฺถ ตถา อธิ จ อณฺณถา อตฺถสมฺมวโต ฯ *** (ส.๗/๒๕๑๘)

กถํ ฯ สุตฺตฺนฺเต ตาว อจฺจฺนตฺสโยคตฺถโธ สมฺภวติ ฯ ยํ ทิ สมยํ ภควา พฺรหฺมชาลาทิสฺส สุตฺตฺนฺตานิ เทเสสิ อจฺจฺนตฺเมว ตํ สมยํ ภฺรณาวินายเณ วิทาลี ฯ ตลฺลมา ตตฺถตฺตฺนฺตฺถํ ตตฺถ อุปโยคนิทฺเทโส กโต ฯ อภิธมฺเม จ อธิกรณฺตฺถโธ ภเวเนน ภาวลฺกฺขณตฺถโธ จ สมฺภวติ ฯ อธิกรณํ ทิ กาลตฺถโธ สมฺมุตฺถโธ จ สมโย ตตฺถ วุตฺตฺตานิ ผลฺลสาทิสฺสมานํ ขณฺสมวายเหตุ-สงฺขาตฺสฺส สมยสฺส ภเวเนน เตสํ ภาวโถ ลกฺขียติ ฯ ตลฺลมา ตตฺถตฺตฺนฺตฺถํ ตตฺถ ภูมฺมวจฺเจเนน นิทฺเทโส กโต ฯ อธิ ปนฺ เหตุอตฺถโธ กรณตฺถโธ จ สมฺภวติ ฯ

โย ทิ โส ลิกฺขาบทปฺปณฺณตฺติสมโย สารีปุตฺตาทิ ทิวินฺนุญเยย, เตน สมเยน เหตุญฺเตน กรณญฺเตน จ ลิกฺขาบทานิ ปณฺญาปยนฺโต ลิกฺขาบทปฺปณฺณตฺติเหตุญฺจ อเวกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิทาลี ฯ [๑๑๑]

ประทับอยู่ในที่นั้นๆ. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบวาท่านทำนิเทศด้วยตติยาริวัตติในวินัยนี้ เพื่อสนองเนื้อความนั้น. ก็ ในที่นี้ มีคาถา (ด้วยสามารถแห่งการสงเคราะห์เนื้อความตามที่กล่าวแล้ว) ดังต่อไปนี้ว่า

เพราะพิจารณาเนื้อความนั้นๆ ท่านพระเถระทั้งหลาย จึงกล่าวสมยศัพพในพระสูตรและพระอภิธรรม แห่งใดแห่งหนึ่ง ด้วยตติยาริวัตติและสัตตมิมิวัตติ, สมยศัพพนั้น ท่านกล่าวในพระวินัยนี้ ด้วยตติยาริวัตติเท่านั้น.

ส่วนพระโบราณณาจารย์พรรณนาไว้ว่า “ความต่างกันนี้ว่า ‘ตัม สมย’ (ตลอดสมัยนั้น) ก็ดี ว่า ‘ตลฺหิมิ สมเย’ (ในสมัยนั้น) ก็ดี ว่า ‘เตน สมเยน’ (โดยสมัยนั้น) ก็ดี แปรกันแต่เพียงถ้อยคำ, ในทุกๆ บท มีสัตตมิมิวัตติเท่านั้นเป็นอรรถ. เพราะฉะนั้น ตามลัทธิของพระโบราณณาจารย์นั้น แม้เมื่อท่านกล่าวคำว่า ‘เตน สมเยน’ (แปลว่า โดยสมัยนั้น) ก็พึงเห็น ความว่า ‘ตลฺหิมิ สมเย’ (แปลว่า ในสมัย นั้น).

ข้าพเจ้าจักพรรณนาอรรถแห่งบทเหล่านี้ว่า ‘พุทฺโธ ภควา’ ดังนี้ เป็นต้นข้างหน้า.

ตลฺหิมิ ตตฺถลฺลชฺเชตนตฺถํ อธิ กรณวจเนน นิทฺเทโส กโถติ เวทิตพุทฺโ ๗ โหติ เจตฺถ

อุปโยเคน ภูมฺเมน ตัม ตัม อตฺถมเวกฺขีย อณฺเฏตฺถ สมโย วุตฺโต กรณเนว โส อธิติ ๗

โบราณณา ปน วณฺณยณฺติ ‘ตัม สมยณฺติ วา ตลฺหิมิ สมเยติ วา ‘เตน สมเยนาติ วา อภิสาปมตฺตเกโท เอส สพุพฺพตฺถ ภูมฺมเมว อตฺถโถติ ๗ ตลฺหิมิ เตลฺลํ ลทฺธิยา เตน สมเยนาติ วุตฺเตปิ ตลฺหิมิ สมเยติ อตฺถโถ เวทิตพุทฺโ ๗

พุทฺโธ ภควาติ อิมฺเส ปทานํ ปรีโต อตฺถํ วณฺณยิสฺสามิฯ

อรรถาธิบายคำว่า เวรณชาโย วิหริติ

ก็ พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า เวรณชาโย วิหริติ นี้ ดังต่อไปนี้:- คำว่า เวรณชาโย นี้ เป็นชื่อเมืองใดเมืองหนึ่ง. ในเมืองเวรณชาโยนั้น. คำว่า เวรณชาโย นี้ เป็นสัตตมิมิวัตติลงในอรรถว่าใกล้เคียง. คำว่า วิหริติ เป็นการแสดงถึงความเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรม เครื่องอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาธรรมเครื่องอยู่คืออริยาบถวิหาร ทิพพิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร โดยไม่แปลกกัน. แต่ในที่นี้ แสดงถึงการประกอบด้วยอริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอริยาบถมีประเภท คือ การยืน การเดิน การนั่ง และการนอน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ก็ดี เสด็จดำเนินไปก็ดี ประทับนั่งอยู่ก็ดี บรรทมอยู่ก็ดี บัณฑิตพึงทราบวาท่าเสด็จประทับอยู่ทั้งนั้น. จจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบำบัติความลำบากแห่งอริยาบถอย่างหนึ่ง ด้วยอริยาบถ

เวรณชาโย วิหริตฺติ เอตฺถ ปน เวรณชาติ อณฺเฏตรสฺส นครสฺเสตฺถ อธิวจฺนํ ๗ ตลฺลํ เวรณชาโย ๗ สมิปตฺถ ภูมฺมวจฺนํ ๗ วิหริตฺติ อวิเสเสน อิริยาปถทิจพุพฺพหฺมอริยวิหาเรสุ อณฺเฏตรวิหารสมฺมุคิปริทิจปนเมตฺ ๗ อธิ ปน จานคมนาสนสยนปฺปเกเทสุ อิริยาปถเส อณฺเฏตรอิริยาปถสมาโยคปริทิจปนํ ๗ เตน จิตฺปิ คจฺจนฺโตปิ นิลินฺโนปิ สยาโนปิ ภควา วิหริตฺจเว เวทิตพุทฺโ ๗ โส ทิ เอกํ อิริยาปถพาทนํ อณฺเฏเนน อิริยาปถเนน วิจฺฉินฺนทิตฺวา อปริปตฺนตฺม อตฺตภาวํ ทริติ ปวตฺเตติ, ตลฺหิมิ วิหริตฺติ วุจฺจติ ๗

อีกอย่างหนึ่ง ทรงนำคือทรงยังอัตภาพให้เป็นไปมิให้ทรุดโทรม, เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าเสด็จประทับอยู่.

อรรถาธิบายคำว่า นเศรษฐปจิมนุทมูล เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **นเศรษฐปจิมนุทมูล** นี้ ดังต่อไปนี้:- ยักษ์ชื่อ นเศรษฐ. ต้นสะเดาชื่อว่า ปุจิมันตะ. บทว่า มูล แปลว่า ที่ใกล้. จริงอยู่ มูลศัพท์ นี้ ย่อมปรากฏในรากเหง้า ในคำทั้งหลายมีอาทิเช่นว่า “พึงขุดรากเหง้าทั้งหลาย โดยที่สุด แม้เพียงแฝกและอ้อ”. ในเหตุอันไม่ทั่วไป ในคำมีอาทิว่า “ความโลภเป็นอกุศลมูล”. ในที่ใกล้ในคำทั้งหลายมีอาทิว่า “เงาย่อมแผ่ไปในเวลาเที่ยง, ใบไม้ทั้งหลายย่อมตกไปในเวลาปราศจากลมได้เพียงใด ด้วยที่เพียงเท่านั้นชื่อว่า รุกขมูล (โคนต้นไม้)”. แต่ในบทว่า มูล นี้ ท่านประสงค์เอาที่ใกล้. เพราะฉะนั้น พึงเห็นใจความในคำนี้ว่า “ที่ใกล้ ต้นไม้สะเดา อันนเศรษฐยักษ์สิงแล้ว”. ได้ยินว่า ต้นสะเดานั้นน่ารื่นรมย์ น่าเลื่อมใส ทำท่าเหมือนเป็นเจ้าใหญ่แห่งต้นไม้มากมาย มีอยู่ในที่ซึ่งถึงพร้อมด้วยทางไปมาไม่ไกลเมื่อนั้น.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปเมืองเวรัญชา เมื่อประทับอยู่ ณ สถานที่อันสมควร จึงประทับอยู่ ณ ที่ใกล้ คือ ส่วนภายใต้แห่งต้นไม้. เพราะเหตุนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าววว่า **“เวรมชชาย์ วิหริติ นเศรษฐปจิมนุทมูล”**. หากจะมีคำทักท้วง ในข้อนี้ว่า “ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชาก่อน, คำว่า ‘ที่โคนต้นสะเดา ซึ่งนเศรษฐยักษ์สิงอยู่’ อันพระอุบาลีเถระไม่ควรกล่าว, ถ้าเสด็จประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดาซึ่งนเศรษฐยักษ์สิงอยู่นั้น คำว่า ที่เมืองเวรัญชา ท่านก็ไม่ควรกล่าว, เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่อาจเสด็จประทับอยู่ในสองตำบลพร้อมๆ กัน โดยสมัยเดียวกันนั้นได้”. แต่คำว่า **‘เวรมชชาย์ วิหริติ นเศรษฐปจิมนุทมูล’** นั้น บัณฑิตไม่พึงเห็นอย่างนั้นเลย, ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วมิใช่หรือวว่า ‘บทว่า เวรมชชาย์’ เป็นลัตตมวิภังคติดลงในอรรถว่าใกล้, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อเสด็จประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดาซึ่ง

นเศรษฐปจิมนุทมูล เติ อุตถ นเศรษฐ นาม ยกโย ฯ **ปจิมนุโทติ** นิมพรุกโย ฯ **มุลนติ** สมิเป ฯ อโย ทิ มุลสทโท ‘มุลานิ อุตฺตเรยย อนตฺมโส อุลีรนาทตฺตานิปิตฺธาทีสุ มุลมูล ทิสฺสตี ฯ โลโภ อกุลฺลมูลนฺตฺธาทีสุ อสฺสาธารณเหตุมุทฺติ ฯ ยาว มชฺฌนฺตฺเถกาเล ฉายา ผรติ นิวาเต ปณฺณานิ [๑๑๒] ปตฺนฺตี เอตตาวตฺตา รุกฺขมูลนฺตฺธาทีสุ สมิเป ฯ อธิ ปน สมิเป อธิปเปโต ฯ ตสฺมา นเศรษฐยฺกฺเชน อธิคฺทิตฺสส ปุจิมนุทมูล สมิเปติ เอวเมตถ อตฺถโถ ทฎฺฐพฺโป ฯ โส กิร ปุจิมนุโท รมฺมณฺเฑย ปาสาทิกิ อนนเกสฺ รุกฺขานํ อธิปจฺจํ วีย กุรุมาโน ตสฺส นครสฺส อวิทุเร คมนาคมนสมฺปนฺเน จาเน อโหสิ ฯ

อถโย ภควา เวรมชฺ คนฺตฺวา ปฎฺฐิรฺูเป จาเน วิหรนฺโต ตสฺส รุกฺขสฺส สมิเป เหมจฺจาสภาเค วิหาลิ ฯ เตน วุตฺตํ **‘เวรมชชาย์ วิหริติ นเศรษฐปจิมนุทมูล** เติ ฯ ตตถ ลียา ‘ยทิ ตาว ภควา เวรมชชาย์ วิหริติ, นเศรษฐปจิมนุทมูล เติ น วตฺตพฺพํ, อถ ตตถ วิหริติ, เวรมชชายนฺติ น วตฺตพฺพํ, น ทิ สกฺกา อุกฺยตถ เตเนว สมเยน อปฺพพํ อจฺริมํ วิหริตฺนฺติ ฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ, นนุ อโวจฺมฺหา สมิปตฺเถ ภูมฺมวณฺนฺติ, ตสฺมา ยถา คจฺจคฺายมฺนาทินํ สมิเป โคยฺถานิ จรฺนฺตานิ คจฺจคฺาย จรฺนฺติ ยมฺนาย จรฺนฺตีติ วุจฺจฺนฺติ, เอวมิธํปิ ยทิทํ เวรมชชาเย สมิเป นเศรษฐปจิมนุทมูลํ ตตถ วิหรนฺโต วุจฺจติ เวรมชชาเย วิหริติ นเศรษฐปจิมนุทมูล เติ ฯ โคจฺจรคฺาณนิทฺสฺสนตฺถํ ทิสฺส เวรมชชาวณฺํ ฯ ปพฺพชิตานุรูปนิวาสนฎฺฐาณนิทฺสฺสนตฺถํ นเศรษฐปจิมนุทมูลวณฺํ ฯ

นเพรุษัษัง ในที่ใกล้แห่งเมืองเวรุษชา พระอุบาลีเถระ จึงกล่าวว่า ‘เสด็จประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดาซึ่ง นเพรุษัษังใกล้เมืองเวรุษชา แม้ในพระบาฬีประเทศนี้ เหมือนอย่างฝูงโคทั้งหลาย เมื่อเที่ยวไปในที่ใกล้แห่ง แม่น้ำคงคาและยมมุนาเป็นต้น ชนทั้งหลายย่อมกล่าวว่า ‘เที่ยวไปในใกล้แม่น้ำคงคา เที่ยวไปในใกล้แม่น้ำยมมุนา’ ฉะนั้น.

อธิบายคำว่า เวรุษชาย และ นเพรุษัจฉิมณฑมูเล

พึงทราบอรรถโยชนาในสองบทว่า **เวรุษชาย นเพรุษัจฉิมณฑมูเล** นี้ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ***จริง อยู่ คำว่าเวรุษชา ท่านพระอุบาลีเถระกล่าว เพื่อแสดง โคจรคามของพระผู้มีพระภาคนั้น. คำว่า นเพรุษัจฉิมณฑมูล ท่านกล่าวเพื่อแสดงสถานที่อยู่อาศัยสมควรแก่ บรรพชิต. ในคำทั้ง ๒ นั้น ท่านพระอุบาลีเถระแสดง การที่พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำการอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ด้วยการระบุนว่าเวรุษชา. แสดงการทรงกระทำการ อนุเคราะห์บรรพชิตด้วยการระบุนว่า นเพรุษัจฉิมณฑมูล.

อนึ่ง แสดงการทรงเว้นจากอรรถกิลมถานุโยค เพราะทรงรับปัจจัย ด้วยคำตัน แสดงซึ่งอุบายในการทรง เว้นกามสุขัลลิกานุโยค เพราะทรงละวัตถุกาม ด้วยคำ หลัง. อนึ่ง แสดงการทรงประกอบจำเพาะซึ่งพระธรรม เทศนา ด้วยคำตัน แสดงการทรงน้อมพระทัยไปในวิเวก ด้วยคำหลัง. แสดงการทรงเข้าไปด้วยพระกรุณา ด้วย คำตัน แสดงการทรงเข้าไป ด้วยพระปัญญา ด้วยคำ หลัง. แสดงความที่พระองค์ทรงน้อมพระทัยไปในการที่ จะให้ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขสำเร็จแก่เหล่าสัตว์ ด้วยคำตัน แสดงการไม่ทรงชะงักในการกระทำประโยชน์ เกื้อกูลและความสุขแก่สัตว์อื่น ด้วยคำหลัง. แสดงการ ประทับอยู่อย่างล้าราญ ซึ่งมีการไม่สละสุขอันประกอบ ด้วยธรรมเป็นนิมิต ด้วยคำตัน แสดงการประทับอยู่อย่าง ล้าราญ ซึ่งมีการตามประกอบอุตตริมนุสสรธรรมเป็นนิมิต ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระองค์เป็นผู้มากไปด้วย อุปการะแก่เหล่ามนุษย์ ด้วยคำตัน แสดงการที่พระองค์ เป็นผู้มากไปด้วยอุปการะแก่เหล่าเทวดา ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระองค์เสด็จอุบัติในโลกเป็นผู้เจริญในโลก

ตถ เวรุษชากิตตเนน อายสฺมา อุปาติเตโร ภควตา คหฺภูจฺานุกุคฺคหฺรณํ ทสฺเสติ ฯ นเพรุษัจฉิมณฑ- มูลกิตตเนน ปพฺพชิตานุกุคฺคหฺรณํ ฯ ตถา ปุริเมน ปจฺฉยคฺคหฺนโต อตฺตกิลมถานุโยควิวชฺชนํ ปจฺฉิเมน วตฺตูกามปฺปหฺนโต กามสุขัลลิกานุโยควิวชฺชนุปาย- นิทสฺสนํ ฯ

[๑๑๓] ปุริเมน จ ธรรมเทศนาภโยคํ ปจฉิเมน วิเวกาธิมุตตี ฯ ปุริเมน กรุณาย อุปคมนํ ปจฉิเมน ปญญาย อปคมนํ ฯ ปุริเมน สุตตานํ หิตสุชนิปรพาทนา- ธิมุตตตํ, ปจฉิเมน ปฺรหิตสุชฺรณเณ นิรूपเลปนํ ฯ ปุริเมน ธรรมิกสุขาปริจจาคานิमितตํ ผาสุวิหารํ, ปจฉิเมน อุตตริมนุสสรธรรมานุโยคานิमितตํ ฯ ปุริเมน มนุสฺसानํ อุปการพหุลตํ, ปจฉิเมน เทวตานํ ฯ ปุริเมน โลเก ชาตสฺส โลเก ส่วตฺตมภาวํ, ปจฉิเมน โลเก อนุปลิตตตํ ฯ ปุริเมน ‘เอกปฺคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ, กตฺโม เอกปฺคฺคโล, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ วจฺนโต ยทตฺถํ ภควา อุปฺปนโน ตทตถปฺรินิปรพาทนํ, ปจฉิเมน ยตถ อุปฺปนโน ตทนุรูป วิหารํ ฯ ภควา ทิ ปจฺฉมํ ลุมฺพินิวเน ทฺุตติยํ โปธิมณฺฑเทติ โลกียโลกุตฺตราย อุปฺปตฺติยา วเนยฺว อุปฺปนโน เตนสฺส วเนยฺว วิหารํ ทสฺเสตฺติเตวมาทินา นเยเนตถ อตถโยชนา เวทิตพฺพา ฯ

ด้วยคำตัน แสดงความที่พระองค์ไม่ทรงติดอยู่ในโลก ด้วยคำหลัง. แสดงการที่พระผู้มีพระภาคเสด็จอุบัติแล้ว ยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จเพราะพระบาลีว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลชั้นเอก เมื่อบังเกิดในโลก ย่อมบังเกิดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลชั้นเอก คือใครเล่า คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าดังนี้ ด้วยคำตัน. แสดงการประทับอยู่เหมาะแก่สถานที่ พระองค์เสด็จอุบัติมานั้น ด้วยคำหลัง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเสด็จอุบัติในป่าทั้งนั้น ด้วยการเสด็จอุบัติ ทั้งที่เป็นโลกียะ ทั้งที่เป็นโลกุตตระ คือ ครั้งแรกที่สวนลุมพินี ครั้งที่สอง ที่โพธิมณฑล เพราะเหตุนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงแสดงการประทับอยู่ในป่าทั้งนั้นของพระพุทธองค์นั้น. *** (ส. ๘/๒๕๑๗)

อธิบายคำว่า มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทุธิ

***ในคำว่า มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทุธิ นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บทว่า มหตา ความว่า ใหญ่ ด้วยความเป็นผู้ใหญ่ด้วยคุณบ้าง ใหญ่ด้วยความเป็นผู้ใหญ่ด้วยการนับบ้าง. จริงอยู่ หมู่ภิกษุนั้น ชื่อว่า เป็นผู้ใหญ่ด้วยคุณบ้าง เพราะเหตุว่า ในหมู่ภิกษุนั้น รูปที่มีคุณอย่างต่ำ ก็เป็นพระโสดาบัน. ชื่อว่า เป็นผู้ใหญ่ด้วยการนับบ้าง เพราะการนับได้ ๕๐๐ รูป. หมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกขุสงฺฆ. ด้วยหมู่ภิกษุนั้น. อธิบายว่า ด้วยหมู่สมณะผู้ชนานกัน (ทัดเทียมกัน) ด้วยคุณกล่าวคือความเป็นผู้เสมอกันด้วยทิวฐิและศีล. *** (ส. ๘/๒๕๑๗)

บทว่า สทุธิ คือโดยความเป็นพวกเดียวกัน. คำว่า ปญจมตฺเตหิ ภิกขุสฺเตหิ มีวิเคราะห์ว่า จำนวน ๕ เป็นประมาณของภิกษุเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปญจมตฺตา. ประมาณท่านเรียกว่า มตฺตา. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความแม้ในบาลีประเทศนี้เป็นอย่างนี้ว่า “ร้อยแห่งภิกษุเหล่านั้น มีจำนวน ๕ คือมีประมาณ ๕ เหมือนอย่างเมื่อท่านกล่าวว่า โภชเน มตฺตญฺญู ย่อมมีอรรถว่า รู้จำนวน คือ รู้จักประมาณในโภชนะ

***มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทุธิเนติ เอตฺถ มหตาทิ คุณมตฺเตเนปิ มหตา สงฺขยามตฺเตเนปิ มหตา ฯ โล หิ ภิกขุสงฺฆเณ คุณเหิปี มหา อโหสิ, ยสฺมา โย ตตฺถ ปจฺฉิมโก โล โสตาปนโน ฯ สงฺขยาเยปิ มหา ปญจสฺตสงฺขยตฺตา ฯ ภิกขุณฺ สงฺฆเณ ภิกขุสงฺฆเณ ฯ เตน ภิกขุสงฺฆเณ ฯ ทิวฐิสฺสสามญฺญสงฺฆาตสงฺฆมาญฺญ สมนคเณนาติ อตฺถโ ๑

สทุธิเนติ เอกโต ๑ ปญจมตฺเตหิ ภิกขุสฺเตหิติ ปญจ มตฺตา เอเตสนฺติ ปญจมตฺตา ฯ [๑๑๔] มตฺตาติ ปมาณํ วุจฺจติ ฯ ตสฺมา ยถา โภชเน มตฺตญฺญูติ วุตฺเต โภชเน มตฺตํ ชานาติ ปมาณํ ชานาตีติ อตฺถโ โหติ เอวมิธปิ เตสํ ภิกขุสฺตานํ ปญจ มตฺตา ปญจ ปมาณนฺติ เอวมตฺถโ ทิวฐิพุ ๑ ภิกขุณฺ สตานิ ภิกขุสฺตานิ ฯ เตหิ ปญจมตฺเตหิ ภิกขุสฺเตหิ ๑ เอเตน ยํ วุตฺตํ มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทุธิเนติ

ฉะนั้น”. ร้อยแห่งภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกษุสตานี. ด้วยร้อยแห่งภิกษุซึ่งมีประมาณห้าเหล่านั้น. ในคำที่พระเถระกล่าวว่า มหตา ภิกษุสงฆเมณ สทฐี นี้ เป็นอันท่านแสดงความเป็นผู้ใหญ่ด้วยจำนวนด้วยคำว่า ปณจตเตหิ ภิกษุสเตหิ นี้. ส่วน ความที่ภิกษุสงฆ์นั้น เป็นผู้ใหญ่ด้วยคุณ จักมีแจ้งข้างหน้า ด้วยคำว่า “ดูก่อนสารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ไม่มีเลียนหนามหมตโทษ ปราศจากความต่างด่า หมตจตติ ตั้งอยู่แล้วในธรรมอันเป็นสาระ เพราะว่าบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุผู้ที่มีคุณล้ำหลัง ก็ได้เป็นพระโสตาบันบุคคผล” ดังนี้.

เอตถ ตสฺส มหโต ภิกษุสงฆสฺส สงฺขยามหตฺตํ ทลฺลิตํ โหติ ฯ ปฺรโต ปนสฺส นีรพฺพุโท ทิ สารีปุตฺต ภิกษุสงฺฆโม นีราทินโว อปคตกาฬโก สุทฺโธ สारे ปตฺถุจฺจโต อิมลํ ทิ สารีปุตฺต ปณฺจณฺนํ ภิกษุสตานํ โย ปจฺฉิมโก โส โสตาปนโนติ วจเนน คุณมฺหตฺตํ อารีภวิสฺสติ ฯ

อธิบายคำว่า อสฺโสสิ โข เป็นต้น

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า **อสฺโสสิ โข เวรณฺช** **พฺราหมโณ** ดังต่อไปนี้ บทว่า **อสฺโสสิ** ความว่า ฟัง คือ ได้ฟัง ได้แก่ ได้ทราบ ตามทำนองแห่งเสียงของคำพูดที่ถึงโสตทวาร. ศัพท์ว่า โข เป็นนิบาตลงในอรรถเพียงทำบทให้เต็ม หรือลงในอรรถแห่งอวธารณะ. บรรดาอรรถทั้งสองนั้น ด้วยอรรถแห่งอวธารณะฟังทราบใจความดังนี้ว่า “ได้ฟังจริงๆ อันตรายแห่งการฟังอะไรๆ มิได้มีแก่พราหมณ์นั้น. ด้วยอรรถว่าทำบทให้เต็ม ฟังทราบว่าเป็นเพียงความสละสลวยแห่งบทและพยัญชนะเท่านั้น. พราหมณ์ผู้เกิดในเมืองเวรัญชา ชื่อว่า เวรัญชะ. พราหมณ์มีในเมืองเวรัญชา ชื่อว่า เวรัญชะ. อีกอย่างหนึ่ง เมืองเวรัญชาเป็นที่อยู่ของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น พราหมณ์นั้นจึงชื่อว่าเวรัญชะ.

แต่ว่าพราหมณ์นี้ชาวเมืองเรียกว่าอุทัย ด้วยอำนาจชื่อที่มารดาบิดาตั้งให้. ผู้ใดยอมสาธยายพระเวทอธิบายว่าสาธยายมนต์ทั้งหลาย เหตุนี้ ผู้ที่นั้นชื่อว่าพราหมณ์. จริงอยู่ คำว่า พราหมณ์นี้แล เป็นคำเรียกพวกพราหมณ์โดยชาติ. แต่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านเรียกว่า “พราหมณ์” เพราะความเป็นผู้มีบาปอันลอยเสียแล้ว.

อสฺโสสิ โข เวรณฺช พฺราหมโณติ อสฺโสสิ **ติ** สฺถนิ อฺปฺลภิ โสตทวารสมปตฺตวจนนิคฺโขสนานุสारेณ อณฺญาสิ ฯ **โขติ** ปทปฺปุรณมตเต อวธารณตเถ วา นิปาโต ฯ ตตถ อวธารณตเถน อสฺโสสิเอว นาสฺส โกลิ สวณฺนตราโย อโหสิตี อยมตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ ปทปฺปุรณน ปทพฺยณชนลิลิฏฺฐตามตตเมว ฯ เวรณฺชชา ยํ ชาโต เวรณฺช โข ฯ เวรณฺชชา ยํ ภโว เวรณฺช โข ฯ เวรณฺชชา วา อสฺส นีวาโสติ เวรณฺช โข ฯ
*** (ส.๗/๒๕๒๘)

มาตาปิตุหิ กตนามวเสน ปนายํ อุตฺโยติ วุจฺจติ ฯ พฺรหฺมํ อณฺตตีติ พฺราหมโณ ฯ มนฺเต สชฌายตีติ อตฺโถ ฯ อิทเมว ทิ ชาติพฺราหมณานํ นีรุตฺตวจนํ ฯ อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา พฺราหมณาติ วุจฺจนฺติ ฯ

ด้วยอวิชาและภวตัณหา มีกำกล่าวคืออภิสังขารมีบุญ
เป็นต้น มีกงคือชรามรณะ อันร้อยไว้ด้วยเพลาที่ลำเร้ง
ด้วยอาสวสมุทัย คุมเข้าไว้ในรถกล่าวคือภพสาม อันเป็น
ไปแล้วตลอดกาลหาเบื้องต้นมิได้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นทรงยืนหยัดอยู่แล้วบนปฐพีคือศีล ด้วยพระยุกลบาท
คือพระวิริยะ ทรงถือขวานคือญาณ อันกระทำซึ่งความ
สิ้นไปแห่งกรรม ด้วยพระหัตถ์คือศรัทธา ทรงหักเสียได้
แล้วในพระโพธิมณฑล เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า
อรหัง แม้เพราะทรงหักกำจักรเสีย.

คเหตวา สพเพ อรา หตาทิ อรานํ หตตตปิ อรหัง ฯ

สังสารวัฏ คือปัจจุสมุปบาทเป็นปัจจัยกัน

อีกอย่างหนึ่ง สังสารวัฏมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้
ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า สังสารจักร. ก็
อวิชาเป็นดุมของสังสารจักรนั้น เพราะเป็นมูลเหตุ, มี
ชรามรณะ เป็นกง เพราะเป็นที่สุด, ธรรม ๑๐ อย่างที่
เหลือเป็นกำ เพราะมีอวิชาเป็นมูลเหตุ และเพราะมีชรา
มรณะเป็นที่สุด.

อถวา สังสารจกุนติ อนมตคคส์สารวฏฏั วุจจติ ฯ
ตลล จ อวิชา นาภี มุลกตตทา, ชรามรณํ เนมิ
ปรีโยสานตตทา, เสสา ทล ธมมา อรา อวิชามุลกตตทา,
ชรามรณปรียนตตตทา จ ฯ *** (ส.๗/๒๕๒๘)

บรรดาธรรมมีอวิชาเป็นต้นนั้น ความไม่รู้ ในอริย
สังมิทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า อวิชา. ก็ อวิชาในกามภพ
ย่อมเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายในกามภพ. อวิชาใน
รูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายในรูปภพ.
อวิชาในอรุภพ เป็นปัจจัยแก่สังขารทั้งหลายใน
อรุภพ. สังขารในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิ
วิญญาณ ในกามภพ. ในรูปภพและอรุภพ ก็นัยนี้.
ปฏิสนธิวิญญาณในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่นามรูป ใน
กามภพ. ในรูปภพ ก็อย่างนั้น, ย่อมเป็นปัจจัย แก่นาม
อย่างเดียว ในอรุภพ. นามรูปในกามภพ เป็นปัจจัยแก่
อายตนะ ๖ ในกามภพ. นามรูปในรูปภพ ย่อมเป็น
ปัจจัย แก่อายตนะทั้ง ๓ ในรูปภพ. นามในอรุภพ
ย่อมเป็นปัจจัยแก่อายตนะอย่างเดียว ในอรุภพ.
อายตนะ ๖ ในกามภพ เป็นปัจจัยแก่ผัสสะ ๖ อย่างใน
กามภพ. ๓ อายตนะในรูปภพ เป็นปัจจัยแก่ ๓ ผัสสะ
ในรูปภพ. ๑ อายตนะในอรุภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ ๑
ผัสสะในอรุภพ. ผัสสะ ๖ ในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัย
แก่เวทนา ๖ ในกามภพ. ๓ ผัสสะ ในรูปภพ เป็น

ตตถ ทุกขาทีสุ อญญาณํ อวิชา ฯ กามภเว จ
อวิชา กามภเว สงขารานํ ปจโย โหติ ฯ
รูปภเว อวิชา รูปภเว สงขารานํ ปจโย โหติ ฯ
อรุภเว อวิชา อรุภเว สงขารานํ ปจโย โหติ ฯ
กามภเว สงขารา กามภเว ปฏิสนธิวิญญาณลล
ปจยา โหนติ ฯ เอส นโย อิตเรสุ ฯ กามภเว
ปฏิสนธิวิญญาณํ กามภเว นามรูปลล ปจโย โหติ ฯ
ตถา รูปภเว ฯ อรุภเว นามลลลล ปจโย โหติ ฯ
กามภเว นามรูปิ กามภเว สหายตนลล ปจโย
โหติ ฯ [๑๑๗] รูปภเว นามรูปิ รูปภเว ติณณํ
อายตนานํ ปจโย โหติ ฯ อรุภเว นามํ อรุภเว
เอกลลลลลล ปจโย โหติ ฯ กามภเว สหายตน
กามภเว ฉพพิธลลล ผลลลลลล ปจโย โหติ ฯ รูปภเว
ติณิ อายตทานิ รูปภเว ติณณํ ผลลลลลล ฯ อรุภเว
เอกมายตนํ อรุภเว เอกลลล ผลลลลลล ปจโย โหติ ฯ
กามภเว ฉ ผลลลลลล กามภเว ฉนณํ เวทนานํ ปจยา
โหนติ ฯ รูปภเว ตโย ตตเถว ติสลลลลลล ฯ อรุภเว
เอโก ผลลลลลล ตตเถว เอกิลลลลลล เวทนาย ปจโย

ปัจจัยแก่เวทนา ๓ ในรูปภพนั้นนั่นเอง. ผัสสะ ๑ ใน
 อรูปภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่เวทนา ๑ ในอรูปภพนั้น
 นั่นเอง. เวทนา ๖ ในกามภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ตัณหา
 กาย ๖ ในกามภพ. เวทนา ๓ ในรูปภพเป็นปัจจัย แก่
 ตัณหากาย ๓ ในรูปภพนั้นนั่นเอง. เวทนา ๑ ในอรูป
 ภพ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ตัณหากาย ๑ ในอรูปภพ. ตัณหา
 นั้นๆ ในกามภพเป็นต้นนั้นๆ ย่อมเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน
 นั้นๆ. อุปาทานเป็นต้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่ภพเป็นต้น.

คืออย่างไร. คือว่า คนบางคนในโลกนี้คิดว่า
 “จักบริโภคกาม” ย่อมประพติตุจริตด้วยกาย ประพติตุ
 จุจริตด้วยวาจา ประพติตุจริตด้วยใจ เพราะกามุปาทาน
 เป็นปัจจัย เพราะความเต็มรอบแห่งจุจริต เขาย่อมเกิดใน
 อบาย. กรรมเป็นเหตุเกิดในอบายนั้นของบุคคลนั้นเป็น
 กรรมภพ ความเกิดขึ้นแห่งขันธทั้งหลายเป็นชาติ ความ
 แก่ห่อมเป็นชรา ความแตกทำลายเป็นมรณะ.

อีกคนหนึ่งคิดว่า “จักเสวยสมบัติในสวรรค์”
 ประพติสุจริตอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะความบริบูรณ์
 แห่งสุจริต เขาย่อมเกิดในสวรรค์. คำว่า กรรมเป็นเหตุ
 เกิดในสวรรค์นั้นของเขา เป็นกรรมภพเป็นต้น ก็มีนัย
 เหมือนกันนั้น. ส่วนอีกคนหนึ่งคิดว่า “จักเสวยสมบัติใน
 พรหมโลก” ย่อมเจริญเมตตา เจริญกรุณา มุทิตา
 อุเบกขา เพราะกามุปาทานเป็นปัจจัย เขาย่อมเกิดใน
 พรหมโลก เพราะความบริบูรณ์แห่งภาวนา. คำว่ากรรม
 เป็นเหตุเกิด ในพรหมโลกนั้นของเขา เป็นกรรมภพ
 เป็นต้น ก็มีนัยเหมือนกันนั้น. อีกคนหนึ่งคิดว่า “จัก
 เสวย สมบัติในอรูปภพ” จึงเจริญสมาบัติทั้งหลายมีอา
 กาสานัญญาตนะเป็นต้นอย่างนั้นนั่นแล เพราะความ
 บริบูรณ์แห่งภาวนา เขาย่อมเกิดในอรูปภพนั้นๆ. กรรม
 เป็นเหตุเกิดในอรูปภพนั้นของเขา เป็นกรรมภพ, ขันธ
 ทั้งหลายที่เกิดแต่กรรม เป็นอุปบัติภพ, ความเกิดแห่ง
 ขันธทั้งหลายเป็นชาติ, ความแก่ห่อมเป็นชรา, ความ
 แตกทำลายเป็นมรณะแล. ในโยชนาทั้งหลาย แม้มี
 อุปาทานที่เหลือเป็นมูล ก็นัยนี้.

โหติ ฯ กามภเว ฉ เวทนา กามภเว ฉนฺนํ
 ตณฺหากายานํ ปจฺจยา โหนฺติ ฯ รูปภเว ติสฺสโล
 ตตฺถเว ติณฺณํ ฯ อรูปภเว เอกา เวทนา อรูปภเว
 เอกสฺส ตณฺหากายสฺส ปจฺจโย โหติ ฯ ตตฺถ ตตฺถ
 สฺวา สฺวา ตณฺหา ตสฺส ตสฺส อุปาทานสฺส ฯ
 อุปาทานาทโย ภวาทินํ ฯ

กถํ ฯ อิเธกฺจโจ กามे परिภุญชิสฺสสามิตี
 กามุปาทานปจฺจยา กาเยน ทฺวจฺจริตํ จรติ วาจา
 ทฺวจฺจริตํ จรติ มนสา ทฺวจฺจริตํ จรติ ทฺวจฺจริตปาริปุริยา
 อปาเย อุปฺปชฺชติ ฯ ตตฺถสฺส อุปฺปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ
 กมฺมภโว ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ ปริปาโก ชรา
 เกโท มรณํ ฯ

อปโร สคฺคสมฺปตฺตี อนฺุภวิสฺสามิตี ตเถว
 สฺจฺจริตฉจรติ สฺจฺจริตปาริปุริยา สคฺเค อุปฺปชฺชติ ฯ
 ตตฺถสฺส อุปฺปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โสเอว
 นโย ฯ อปโร ปน พุทฺทมโลเก สมฺปตฺตี อนฺุภวิสฺสามิตี
 กามุปาทานปจฺจยา เมตฺตํ ภาเวติ, กรุณํ มุทิตํ
 อุเปกฺขํ ภาเวติ, ภาวนาปาริปุริยา พุทฺทมโลเก
 นิพฺพตฺติ ฯ ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ
 โสเอว นโย ฯ [๑๑๘] อปโร อรูปภเว สมฺปตฺตี
 อนฺุภวิสฺสามิตี ตเถว อากาสานัญญาตนาทิสมาปตฺติโย
 ภาเวติ, ภาวนาปาริปุริยา ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺติ ฯ
 ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมนิพฺพตฺตา
 ขนฺธา อุปฺปตฺติภโว, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ, ปริปาโก
 ชรา, เกโท มรณนฺติ ฯ เอส นโย เสสุปาทานมูลิกาสุปี
 โยชนาสุ ฯ

ธัมมปฏิติญาณ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัย โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้
 อย่างนี้ว่า “อวิชชาเป็นตัวเหตุ, สังขารทั้งหลายเกิด
 มาจากเหตุ, อวิชชาและสังขารแม้ทั้งสองนี้ ก็เป็นเหตุ
 สมุปันนธรรม (ธรรมที่เป็นเหตุและเกิดจากเหตุ)” ชื่อ
 ธรรมปฏิติญาณ. ปัญญาในการกำหนดปัจจัยโดยนัยที่ท่าน
 กล่าวอย่างนี้ว่า “อวิชชา ทั้งที่เป็นอดีตัตถา (อดีตกาล)
 ทั้งที่เป็นอนาคตัตถา (อนาคตกาล) เป็นตัวเหตุ,
 สังขารทั้งหลายเกิดมาจากเหตุ, อวิชชาและสังขารแม้
 ทั้งสองนี้ ก็เป็นธรรมที่เป็นเหตุและเกิดจากเหตุ ชื่อธรรม
 ปฏิติญาณแล. ทุกๆ บทผู้ศึกษาพึงให้พิสดารโดยนัยนี้.

สังเขปและอัทธาในปฏิจจสมุปปาท

บรรดาองค์แห่งปฏิจจสมุปปาทนั้น อวิชชาและ
 สังขารเป็นสังเขปหนึ่ง. วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ
 ผัสสะ และเวทนา เป็นสังเขปหนึ่ง. ตัณหา อุปาทาน
 และภพ เป็นสังเขปหนึ่ง. ชาติและชรามรณะ เป็น
 สังเขปหนึ่ง. ก็ในสังเขป ๔ นั้น สังเขปต้น เป็นอดีตัตถา.
 สองสังเขปกลาง เป็นปัจจุปปันนัตถา ชาติและชรา
 มรณะ เป็นอนาคตัตถา.

วิญญะและสนธิ ๓ ในปฏิจจสมุปปาท

อนึ่ง ในสังเขปต้นนี้ ตัณหาอุปาทานและภพ ย่อม
 เป็นอันท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์คืออวิชชาและสังขารนั้น
 แล เพราะฉะนั้นธรรม ๕ เหล่านี้จัดเป็นกรรมวิญญะในอดีต.
 ธรรม ๕ อย่าง มีวิญญานเป็นต้น จัดเป็นวิปากวิญญะใน
 ปัจจุบัน. อวิชชาและสังขารเป็นอันท่านถือเอาแล้วด้วย
 ศัพท์คือตัณหาอุปาทานและภพนั่นเอง เพราะฉะนั้นธรรม
 ๕ เหล่านี้ จัดเป็นกรรมวิญญะในกาลบัดนี้. ธรรม ๕ เหล่านี้
 จัดเป็นวิปากวิญญะต่อไป (ในอนาคต) เพราะองค์ปฏิจจสมุ
 ปาทมีวิญญานเป็นต้น ท่านแสดงไขโดยอ้างถึงชาติ ชรา
 มรณะ. ปฏิจจสมุปปาทมีอวิชชาเป็นต้นนั้น ว่าโดย
 อาการมี ๒๐ อย่าง.

เอวมยํ อวิชชา เหตุ, สงขารา เหตุสมุปปันนา,
 อุโปเปเต เหตุสมุปปันนาติ ปัจจยปริคคเห ปญญา
 ธมมปฏิติญาณํ ฯ อตติมปิ อทธานํ อนาคตมปิ
 อทธานํ อวิชชา เหตุ, สงขารา เหตุสมุปปันนา
 อุโปเปเต เหตุสมุปปันนาติ ปัจจยปริคคเห ปญญา
 ธมมปฏิติญาณนติ ฯ เอเตน นเยน สัพพปทานิ
 วิตถาเรตพพานิ ฯ

ตตถ อวิชชาสงขารา เอโก สงเขโป ฯ
 วิญญานนามรูปสฬายตนะผลสเวทนา เอโก ฯ ตณฺหูปาทาน-
 ภาว เอโก ฯ ชาติชรามรณํ เอโก ฯ ปุริมสงเขโป
 เจตถ อตีโต อทธา ฯ เทว มชฺฌิมา ปัจจุปปันโน ฯ
 ชาติชรามรณํ อนาคตโต ฯ

อวิชชาสงขารคฺคหณน เจตถ ตณฺหูปาทานภาว
 คหิตาว โหนตฺติ อิมะ ปญฺจ ธมฺมา อตีเต
 กมฺมวฏฺฏํ ฯ วิญญาณาทโย ปญฺจ เอตฺรทึ วิปากวฏฺฏํ ฯ
 ตณฺหูปาทานภาวคฺคหณน อวิชชาสงขารา คหิตาว
 โหนตฺติ อิมะ ปญฺจ ธมฺมา เอตฺรทึ กมฺมวฏฺฏํ ฯ
 ชาติชรามรณาปเทเสน วิญญาณาทีนํ นิทฺทิจฺจตฺตา
 อิมะ ปญฺจ ธมฺมา อายตฺตี วิปากวฏฺฏํ ฯ เต
 อากาโรโต วิสตีริธา โหนติ ฯ

อนึ่ง ในองค์ปฏิจลสมุปบาทมีสังขารเป็นต้นนี้ ระหว่างสังขารกับวิญญาณ เป็นสนธิหนึ่ง. ระหว่างเวทนากับตัณหา เป็นสนธิหนึ่ง. ระหว่างภพกับชาติ เป็นสนธิหนึ่งฉะนี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงทราบ ทรงแทงตลอด ปฏิจลสมุปบาทนี้ ซึ่งมีสังขเป ๔ อัทธา ๓ อาการ ๒๐ สนธิ ๓ โดยอาการทุกอย่าง ด้วยประการฉะนี้. ความรู้นั้น ชื่อว่า ญาณ เพราะอรรถว่ารู้ (โดยสภาพตามเป็นจริง) ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด. เพราะเหตุฉนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อธรรมวิญญิตญาณ”. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ธรรมเหล่านั้นตามเป็นจริง ด้วยธรรมวิญญิตญาณนี้แล้วทรงเปื้อนหาย คลายความพอใจ จะพ้นไปในธรรมมีวิชาเป็นต้นนั้น จึงได้หัก ทำลาย กำจัด เสีย ซึ่งซึ่งทำทั้งหลายแห่งสังสารจักร มีประการดังกล่าวแล้วนี้. พระองค์ทรงพระนามว่า อรหํ แม้เพราะทรงหัก กำจักรเสีย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมควรซึ่งปัจจัยมี จีวรเป็นต้น และบุชชาวิเศษทั้งหลาย เพราะพระองค์เป็นผู้ควรซึ่งทักษิณอันเลิศ. เพราะฉะนั้น ในเมื่อพระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นแล้วเทพและมนุษย์ผู้มหัศจรรย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จึงไม่ทำการบุชชาในที่อื่น. จริงอย่างนั้น ทำวสหมัมปติพรหมทรงบุชชาพระตถาคตด้วยพวงแก้วเท่าเขาสิเนรุ. อนึ่ง เทพและมนุษย์เหล่าอื่น มีพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าโกศล เป็นต้น ก็ทรงบุชชาแล้วตามกำลัง. อนึ่ง พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง ๙๖ โกฏิ ทรงสร้างพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลังในสกลชมพูทวีป ทรงพระราชอุทิศ พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เสด็จปรินิพพานแล้ว. ก็ จะกล่าวอะไรถึงบุชชาวิเศษเหล่าอื่น, เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า อรหํ แม้เพราะเป็นผู้ควรซึ่งปัจจัยเป็นต้น. อนึ่ง เหล่าคนพาลผู้ถือตัวว่าเป็นบัณฑิตพวกใดๆ ในโลก ย่อมทำบาปในที่ลับ เพราะกลัวแต่ความตีเตียน ฉนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมทรงกระทำได้ดังนั้นในบางครั้งก็หาไม่ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า อรหํ แม้เพราะไม่มีความลับในการกระทำบาป.

สังขารวิญญาณานนเจตถ อนตรา เอโก สนธิ ฯ เวทนาตณหานมนตรา เอโก ฯ ภวชาติมนตรา เอโกติ ฯ อิติ ภควา เอตํ จตสงฺเขเป ตียทุธฺ วิสตาการํ ติสนฺธิ [๑๑๙] ปฏิจลสมุปบาทํ สพฺพการโต ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติ ฯ ตํ ฅาตฺถุเจ น ฅาณํ ปชานนฺนุเจ น ปญฺญา ฯ เต น วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมภูจิจิตฺตญาณนฺติ ฯ อิมินา ธมฺมภูจิจิตฺตญาณเ น ภควา เต ธมฺเม ยถาภูตํ ฅตฺวา เตสุ นิพฺพินฺทนโต วิรชฺชนโต วิมฺจจนฺโต วุตฺตปฺปการสฺส อิมสฺส สํสารจกฺกสฺส อเร หนฺนิ วิหฺนฺนิ วิทุธฺเสสิ ฯ เอวมฺปิ อรานํ หตฺตตฺตปิ อรหํ ฯ

อคฺคทกฺขิณฺนยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย อรหฺติ ปุชฺชาวิเสเส จ ฯ เตเนว อุปฺปนฺเน ตถาคเต เยเกจิ มหเสฏฺฐา เทวมนุสฺสา น เต อญฺยตถ ปุชฺชํ กโรนฺติ ฯ ตถาหิ พุรฺหมา สหฺมปติ สิเนรุมตเตน รตนทาเม น ตถาคตํ ปุชฺเชสิ ฯ ยถาพลญจ อญฺเฆ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสฺลราชาทโย ฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏฺฐนํ วิสฺสชฺเชตฺวา อโสกมหาราชฯ สกฺลชมพูทีเป จตฺราสีตีวิหารสทฺสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิ ฯ โก ปน วาโท อญฺเฆสํ ปุชฺชาวิเสสานนฺติ ปจฺจยาทินํ อรหฺตตฺตปิ อรหํ ฯ ยถา จ โลกเก เกจิ ปณฺฑิตฺตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ เอวเมส น กทาจิ กโรตีติ ปาปกรณฺเ รหาภาวโตปิ อรหํ ฯ

ก็ในพระนามนี้ มีคาถาประพันธ์มีเนื้อความดังนี้ว่า

พระมุนีนั้น เพราะความที่พระองค์เป็นผู้ไกล
และทรงทำลายข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย พระองค์
เป็นผู้หักกำแพงสังสารจักรเป็นผู้ควรปัจจัยเป็นต้น
ย่อมไม่ทรงทำบาปในที่ลับ เพราะเหตุนั้น บัณฑิต
จึงขนานพระนามว่า อรหันต์.

โหติ เจตถ

อารกตตา จ ทตตตา กิเลสาริน โส มุนิ
ทตสสารจกกาโร ปจฺจยาทีนมารโห
น รโห กโรติ ปาปานี อรหันเตน วุจฺจตีติ ฯ

อธิบายพุทธคุณบทว่า สมมาสมพุทฺโธ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระสัมมา-
สัมพุทฺธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วย
พระองค์เอง. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
ตรัสรู้ชอบเอง ซึ่งธรรมทั้งปวง คือตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้อย่าง
โดยความเป็นธรรมที่ควรรู้อย่าง ตรัสรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้
โดยความเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ธรรมที่ควรละ
โดยความเป็นธรรมที่ควรละ ตรัสรู้ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง
โดยความเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ธรรมที่ควร
ทำให้เจริญ โดยความเป็นธรรมที่ควรทำให้เจริญ. ด้วย
เหตุนี้แหละ พระองค์จึงตรัสว่า

สิ่งที่ควรรู้อย่าง เราได้รู้อย่างแล้วสิ่งที่ควรให้
เจริญ เราก็ให้เจริญแล้ว และสิ่งที่ควรละ เราก็
ละได้แล้ว เพราะเหตุนี้แหละ พราหมณ์ เราจึงเป็น
พระพุทฺธเจ้า.

**อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้พระธรรม
ทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง แม้โดยการยกขึ้น
ครั้งละบทอย่างนี้ว่า “จักขุเป็นทุกขสังข จักขุที่เกิด
ก่อนซึ่งให้ทุกขสังขนั้นตั้งขึ้น โดยภาวะเป็นมูลเหตุแห่ง
ทุกขสังขนั้น เป็นสมุทัยสังข ความไม่เป็นไปแห่งทุกขสังข
และสมุทัย สังขทั้งสอง เป็นนิโรธสังข ข้อปฏิบัติที่รู้ชัด
ถึงนิโรธสังข เป็นมรรคสังข”. ในโสตะ ฆานะ ชิวหา
กาย และใจ ก็มีนัยอย่างนี้.

อายตนะ ๖ มีรูปอายตนะเป็นต้น กองแห่ง
วิญญาน ๖ มีจักขุวิญญานเป็นต้น ผัสสะ ๖ มีจักขุ
สัมผัสเป็นต้น เวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสผัสสาเวทนา
เป็นต้น สัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้น เจตนา ๖ มี
รูปสัญญาเจตนาเป็นต้น กองแห่งต้นหา ๖ มีรูปต้นหา

สมมา สามญจ สพุทฺธมมานํ พุทฺธตฺตา ปน
สมมาสมพุทฺโธ ฯ [๑๒๐] ตถาเฮล สพุทฺธเม สมมา-
สมพุทฺโธ อภิญฺเญยฺเย ธมฺเม อภิญฺเญยฺยโต พุทฺโธ
ปริญฺเญยฺเย ธมฺเม ปริญฺเญยฺยโต พุทฺโธ ปหัตตพฺเพ
ธมฺเม ปหัตตพฺพโต พุทฺโธ สจฺฉิกาตพฺเพ ธมฺเม
สจฺฉิกาตพฺพโต พุทฺโธ ภาเวตพฺเพ ธมฺเม ภาเวตพฺพโต
พุทฺโธ ฯ เตเนวาท

อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ ภาเวตพฺพญจ ภาวิตํ
ปหัตตพฺพํ ปหีนมฺเม ตสมฺมา พุทฺโธสมฺมิ พุทฺธาหฺมณาติ ฯ

อปีจ จกฺขุํ ทฺวขฺสจฺจํ ตสฺส มฺลการณภาเวน
ตสมฺมกฺขาปีกา ปุริมตณฺหา สมฺมุตยสจฺจํ อุกฺกีนนฺมปฺวตฺติ
นิโรธสจฺจํ นิโรธปฺชานนา ปฏฺธิปทา มคฺคสจฺจนฺติ
เอวํ เอเกกปฺพุทฺธาเรนาปี สพุทฺธมฺเม สมฺมา สามญจ
พุทฺโธ ฯ เอส นโย โสตฆานชิวฺหากายมเนสุ ฯ

เอเตเนว นเยน รูปาทินิ ฉ อายตนาณิ
จกฺขุวิญฺญาณาทโย ฉ วิญฺญาณาทโย จกฺขุสมฺผลสสาทโย
ฉ ผัสสา จกฺขุสมฺผลสสาเวทนาทโย ฉ เวทนา
รูปสญฺญาทโย ฉ สญฺญา รูปสญฺเจตนาทโย ฉ เจตนา
รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา รูปวิตกฺกาทโย ฉ วิตกฺกา

เป็นต้น วิตก ๖ มีรูปวิตกเป็นต้น วิจารณ์ ๖ มีรูปวิจารณ์
เป็นต้น ชั้น ๕ มีรูปชั้นเป็นต้น กลิน ๑๐ อสุภะ ๑๐
อนุสสติ ๑๐ ลัญญา ๑๐ คือมีอุทฺธมาตกลัญญาเป็นต้น
อาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๔
ภพ ๙ มีกามภพเป็นต้น ฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้น
อัปมัถญา ๔ มีเมตตภาวนาเป็นต้น อรูปสมาบัติ ๔
มีอากาสนัญญาตนะเป็นต้น และองค์แห่งปฏิจสมุป
บาท โดยปฏิโลม มีชราและมรณะเป็นต้น โดยอนุโลม
มีอริชชาเป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบความตามนัยนี้เหมือน
กัน. ในพระนามบทว่า สมมาสมพุทฺโธ นั้น มีการ
ประกอบความแต่ละบท ดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ คือ ทรงรู้ตามลำดับ
ทรงรู้แจ้งซึ่งพระธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์
เอง โดยการยกขึ้นครั้งละบท อย่างนี้ว่า ชราและมรณะ
เป็นทุกข์สังข์ ชาติเป็นสมุทัยสังข์ ความสลดออกแห่ง
ทุกข์สังข์และสมุทัยสังข์แม้ทั้ง ๒ เป็นนิโรธสังข์ ข้อ
ปฏิบัติที่รู้ชัดถึงนิโรธสังข์เป็นมรรคสังข์. เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า “ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทฺธะ เพราะตรัสรู้พระธรรมทั้ง
ปวงทั้งหลายโดยชอบ และด้วยพระองค์เองดังนี้.”**
(ส.๘/๒๕๔๖)

อรรถาธิบายพุทธคุณบทว่า วิชชาจรณสมปนโน

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วย
วิชาและจรณะ ก็เพราะทรงเพียบพร้อมด้วยวิชาและ
จรณะ. ในวิชาและจรณะนั้น วิชา ๓ ก็ดี วิชา ๘
ก็ดี ชื่อว่าวิชา. วิชา ๓ พึงทราบตามนัยที่ตรัสไว้ใน
ภยเกรวสูตร นั้นแล. วิชา ๘ ในอัมพภูตสูตร. ก็ใน
วิชา ๓ และวิชา ๘ นั้น วิชา ๘ พระองค์ตรัส
ประมวลอภิญญา ๖ กับวิปัสสนาญาณและมโนมยทธิเข้า
ด้วยกัน. ธรรม ๑๕ นี้ คือ สีสังวร ความเป็นผู้มี
ทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้
ประมาณในโภชนะ ชาคริยานุโยค ลัทธธรรม ๗ ฌาน ๔
พึงทราบที่ ชื่อว่า จรณะ ๆ จริงอยู่ ธรรม ๑๕ นี้
แหละ พระองค์ตรัสเรียกว่า จรณะ เพราะเหตุที่เป็น

รูปวิจารณ์ โฉ วิจารา รูปกฺขนธาทโย ปณฺจกฺขนธธา
ทส กลินฺนานิ ทส อสุภานิ ทส อนุสสติโย
อุทฺธมาตกลณฺณาทิวเสน ทส สณฺณทา เกสาทโย
ทวตฺตีสากการา ทวาทสยตานิ อฏฺฐการส ธาตุโย
กามภวาทโย นว ภวา ปจฺมาทีนึ จตฺตารึ ฌานานึ
เมตตภาวนาทโย จตฺสโล อปฺปมณฺณายโย อากาสา
นณฺจายตนาทิกา จตฺสโล อรูปสมฺมาปตฺตโย ปฏิโลมโต
ชรามรณาทินึ [๑๒๑] อนุโลมโต อริชชาทีนึ ปฏิจ
สมฺปฺปาทงฺคานึ จ โยเชตพฺพทานึ ๆ ตตฺรารยฺ อเกปท
โยชนา ๆ

ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ ชาติ สมุทฺทยสจฺจํ อภินฺนมนฺปิ
นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ นิโรธปฺปชานนา ปฏิปทา
มคฺคสจฺจนฺตึ เหวํ อเกกปทฺทฐาเรน สพฺพธมฺเม สมฺมา
สามณฺจ พุทฺโธ อนุพุทฺโธ ปฏิวิทฺโธ ๆ เตน วุตฺตํ
สมฺมา สามณฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน
สมฺมาสมพุทฺโธติ ๆ วิชชาทึ จ ปน จรณฺน จ
สมฺปนฺนตฺตา วิชชาจรณสมฺปนฺโน ๆ ตตฺถ วิชชาตึ
ติสฺโสปี วิชชา อฏฺฐปี วิชชา ๆ ติสฺโส ภยเกรวสุตฺเต
วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา ๆ อฏฺฐ อมพฺภูตฺตเต ๆ

ตตฺร ทึ วิปสฺสนาณาณฺน มโนมยฺทธิยา จ
สทฺถ ฉ อภินฺณวา ปรีคฺคเหตุวา อฏฺฐ วิชชา วุตฺตา ๆ
จรณนฺตึ สีสลฺวโร อินฺทริเยสุ คฺคตฺตทวารถา โภชเน
มตฺตถณฺนตฺตา ชาคริยานุโยค สตฺต สทฺธมฺมา จตฺตารึ
ฌานานีตึ อิมํ ปณฺณรล ธมฺมา เวทิตพฺพา ๆ
อิมเยว ทึ ปณฺณรล ธมฺมา ยสฺมา เอเตทึ จรติ
อริยสวโก คจฺจติ อมตํ ทิสํ ตสฺมา จรณนฺตึ
วุตฺตา ๆ ยถา ๆ อธิ มหานาม อริยสวโก
สีลวา โหตฺตติ ๆ วิตถาโร ๆ ภควา อิมาทึ วิชชาทึ
อิมินา จ จรณฺน สมฺนนาโคตฺเต เตน วุจฺจติ
วิชชาจรณสมฺปนฺโนติ ๆ ตตฺถ วิชชาสมฺปทา ภควโต
สพฺพณฺณตฺตํ ปุเรตฺวา จิตฺตา ๆ จรณสมฺปทา

เครื่องดำเนิน คือเป็นเครื่องไปสู่ทิศ คืออมตธรรมของ พระอริยสาวก. เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ว่า “ดูก่อนมหานาม พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีศีล ดังนี้ เป็นต้น”. ผู้ศึกษาพึงทราบความ พิสดาร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยวิชา เหล่านี้ และด้วยจรณะนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าผู้ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ. ในความถึงพร้อมด้วย วิชาและจรณะนั้น ความถึงพร้อมด้วยวิชา ยังความที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมพันธุ ให้เต็มอยู่. ความ ถึงพร้อมด้วยจรณะ ยังความที่พระองค์เป็นผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณาให้เต็มอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงรู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีประโยชน์ แก่สรรพ สัตว์ ด้วยความเป็นสัมพันธุ แล้วทรงเว้นสิ่งที่มี ี ประโยชน์เสีย ด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหา กรุณา ทรงชักนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมือนอย่างผู้ถึง พร้อมด้วยวิชาและจรณะฉะนั้นแล. เพราะเหตุนี้ นั้น เหล่าสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงเป็นผู้ปฏิบัติดี ุหาเป็นผู้ปฏิบัติชั่วไม่, พวกสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น หาเป็นผู้ปฏิบัติชั่ว เหมือนอย่างเหล่าสาวกของพวกเขา บุคคลผู้มีวิชาและจรณะวิบัติ ทำตนให้เดือดร้อนเป็นต้น ฉะนั้นไม่.

อรรถาธิบายพระพุทธานุญาตว่า สุกโต

***สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า **สุกโต** เพราะภาวะ ที่ทรงดำเนินไปงาม เพราะภาวะที่ เสด็จไปยังสถานที่ดี เพราะภาวะที่เสด็จไป โดยชอบ และ เพราะภาวะที่ตรัสไว้โดยชอบ. ก็ แม้ **คมนิ** จะกล่าวว่า **คต** ก็ได้. และการทรงดำเนินของพระผู้มีพระภาคเจ้า งดงาม บริสุทธิ์หาโทษมิได้. ก็ การทรงดำเนินนั้น ได้แก่ อะไร ? ได้แก่ทางอันประเสริฐ. ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเสด็จไปยังทิศอันเกษมไม่ข้องขัด ด้วยการ เสด็จไปนั้น เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า **สุกโต** เพราะภาวะที่ทรงดำเนินไปงาม. อนึ่ง พระองค์เสด็จไป ยังสถานที่ดีคืออมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนาม ว่า **สุกโต** แม้เพราะเสด็จไปยังสถานที่ดี. อนึ่ง พระองค์

มหากาธุณิกต ๑ โส สัพพณญตยา สัพพสตุตานิ อตถานตถิ ฌตวา [๑๒๒] มหากาธุณิกตยา อนตถิ ปริวชเชตวา อตถเถ นิโยเชติ ยถาดี วิชชา- จรณสมปนโน ๑ เตนสสุ สาวกา สุปปฏิปนนา โหนติ โน ทุปปฏิปนนา, วิชชาจรณวิปนนานิ สาวกา อตตุนตปาทย วิย ๑

โสภณคมนตดา สุนทร จานิ คตตดา สมมา คตตดา สมมา จ คตตดา **สุกโต** ๑ **คมนมปิ** หิ **คตุนติ** วุจจติ ๑ ตถจ ภควโต โสภณิ ปริสุท- มนวชช ๑ ก็ ปน ตุนติ ๑ อริยมคโค ๑ เตน เทส คมเนน เขมึ ทิส อสชชมาโน คโตติ โสภณคมนตดา **สุกโต** ๑ สุนทรญเจส จานิ คโต อมตนิ นพพานนติ สุนทร จานิ คตตดาปิ **สุกโต** ๑ สมมา จ คโตติ สุกโต เตน เตน มคเคน ปหิเน กิเลส ปุน อปจจาจจณโต ๑ วุตตถเจต สโตปตติ- มคเคน เย กิเลส ปหิเน เต กิเลส น ปุเนติ น ปจเจติ น ปจจาจจตติ **สุกโต** ๑เปฯ อรหตตมคเคน เย กิเลส ปหิเน เต กิเลส น ปุเนติ

เสด็จไปโดยชอบ เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สุคติ เพราะไม่กลับมาหาเหล่ากิเลสที่มรรคนั้นๆ ละได้แล้ว. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “พระองค์ทรงพระนามว่า สุคติ เพราะอรรถว่า ไม่กลับมา ไม่คืนมา ไม่หวนกลับมาหาเหล่ากิเลส ที่โสดาปัตติมรรคละได้แล้ว ฯลฯ พระองค์ทรงพระนามว่า สุคติ เพราะอรรถว่าไม่กลับมา ไม่คืนมา ไม่หวนกลับมาหาเหล่ากิเลสที่อรัหัตมรรคละได้แล้ว. อีกประการหนึ่ง พระองค์เสด็จไปโดยชอบ คือ เสด็จไปทรงกระทำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่โลกทั้งหมดอย่างเดียว ด้วยการปฏิบัติชอบ ที่ทรงบำเพ็ญมาด้วยอำนาจพระบารมี ๓๐ ทัศ กำหนดจำเดิมตั้งแต่แทบพระบาทของพระพุทธที่บังกรจนถึงควงไม้โพธิ์ และไม่เสด็จเข้าไปใกล้ส่วนสุดเหล่านี้คือ เรื่องเที่ยง เรื่องขาดสูญ ความสุขในกาม ความทำตนให้ลำบาก เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สุคติ แม้เพราะเสด็จไป โดยชอบ. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบ คือตรัสพระวาจาที่ควรในฐานะที่ควรเท่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า สุคติ แม้เพราะตรัสโดยชอบ. *** (ส.๘/๒๕๐๖)

ในข้อนี้ มีพระสูตรเป็นเครื่องสาธกดังต่อไปนี้ว่า พระตถาคต ทรงรู้ วาจาใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่เป็นประโยชน์ และวาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนพวกอื่น พระตถาคตย่อมไม่ตรัสพระวาจานั้น พระตถาคต ทรงรู้ วาจาใด จริง แท้ แต่ไม่เป็นประโยชน์ และวาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนพวกอื่น วาจาแม้นั้น พระตถาคตก็ไม่ตรัส, ก็แล พระตถาคตทรงรู้วาจาใด จริงแท้ เป็นประโยชน์ และวาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนพวกอื่น ในวานั้น พระตถาคตก็ทรงเป็นกัลยาณู (ผู้รู้กาล) เพื่อพยากรณ์วาจานั้น, พระตถาคตทรงรู้วาจาแม่ใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่เป็นประโยชน์ และวาจานั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น พระตถาคตไม่ตรัสวาจานั้น พระตถาคตทรงรู้วาจาแม่ใด จริง แท้ แต่ไม่เป็นประโยชน์ และวาจานั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น วาจาแม้นั้น พระตถาคตก็ไม่ตรัส, ก็แล พระตถาคต ทรงรู้วาจาใด จริงแท้ เป็นประโยชน์ และวาจา นั้น เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนเหล่าอื่น ในวานั้น พระตถาคต ก็เป็น

น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺจตฺติ **สุคติ**ติ ฯ สมมา วา คโต ที่ปงฺกรปาทมฺูลโต ปฏฺูติ ยาว โปธิมณฺฑา ตาว สมตฺติสปารมิปุริตาย สมมาปฏิปัตติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺโต สสฺสตี อฺุจฺเจทฺ กามสุขํ อตฺตกิลมณฺตี อิมํ จ อนฺเต อนฺุปกจฺจนฺโต คโตติ สมมา คตฺตตฺตาปี **สุคติ** ฯ สมมา เจส คทฺตี ยุตฺตภูจฺาเน ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ สมมา คทฺตตฺตาปี **สุคติ** ฯ

ตฺตริทํ สาธกสฺสตีติ ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาตี อภูตี อตฺจฉํ อนตฺถลฺลํหิตํ สา จ ปเรลฺลํ อปฺปิยา อมฺนาปา น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสตี ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาตี ภูตี ตจฺฉํ อนตฺถลฺลํหิตํ [๑๒๓] สา จ ปเรลฺลํ อปฺปิยา อมฺนาปา ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสตี ยมฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาตี ภูตี ตจฺฉํ อตฺถลฺลํหิตํ สา จ ปเรลฺลํ อปฺปิยา อมฺนาปา ตตร กาลณฺญํ ตถาคโต โหตี ตสฺสา วาจา ยเวยยากรณาย ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาตี อภูตี อตฺจฉํ อนตฺถลฺลํหิตํ สา จ ปเรลฺลํ ปิยา มฺนาปา น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสตี ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาตี ภูตี ตจฺฉํ อนตฺถลฺลํหิตํ สา จ ปเรลฺลํ ปิยา มฺนาปา ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสตี ยมฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาตี ภูตี ตจฺฉํ อตฺถลฺลํหิตํ สา จ ปเรลฺลํ ปิยา มฺนาปา ตตร กาลณฺญํ ตถาคโต โหตี ตสฺสา วาจา ยเวยยากรณายาติ ฯ เอวํ สมมา คทฺตตฺตาปี สุคติ เวทิตฺวา ฯ

กาลัญญู ผู้รู้กาลเพื่อพยากรณ์ว่าจានั้น”. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ สุกโต แม้เพราะตรัสพระวาจาชอบด้วยประการฉะนี้.

อรรถาธิบายพุทธคุณบทว่า โลกวิทู

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า **โลกวิทู** เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งโลกโดยประการทุกอย่าง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น ทรงรู้ คือทรงรู้ทั่วถึง ทรงแทงตลอดโลก โดยประการทั้งปวง โดยสภาพบ้าง โดยสมุทัยบ้าง โดยนิโรธบ้าง โดยอุบายเป็นเหตุถึงนิโรธบ้าง. เหมือนอย่างทีพระองค์ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนอาวุโส ในที่สุดแห่งโลกใด แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ เราไม่กล่าวทีสุดแห่งโลกนั้นว่า อันบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึง ด้วยการไป (ด้วยกาย), ดูก่อนอาวุโส และเราไม่กล่าวว่า การยังไม่ถึงทีสุดแห่งโลกเลย จะทำทีสุดแห่งทุกขีได้, ดูก่อนอาวุโส อีกอย่างหนึ่ง เราข้อมบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ทีกละระ ประมาณวาหนึ่งนี้แล ซึ่งมีสัญญา มีใจ (มีปัญญา)

ทีสุดแห่งโลก บุคคลไม่พึงถึงได้ด้วยการไป (ด้วยกาย) ในกาลไหนๆ และจะไม่มีการพ้นจากทุกขีได้ เพราะยังไม่ถึงทีสุดแห่งโลก เพราะเหตุ นั้นแล ท่านผู้รู้แจ้งโลก มีปัญญาดี ถึงทีสุดแห่งโลก อยู่จบพรหมจรรย์แล้วเป็นผู้สงบ รู้ทีสุดแห่งโลกแล้วข้อมไม่ปรารถนาโลกนี้ และโลกอื่น.

อรรถาธิบายโลก ๓

อีกอย่างหนึ่ง โลกมี ๓ คือสังขารโลก สัตว์โลก โอภาสโลก.

บรรดาโลกทั้ง ๓ นั้น โลกในอากาศสถานะว่า โลก ๑ คือ สรรพสัตว์ ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร ดังนี้ พึงทราบว่ เป็นสังขารโลก. โลกในอากาศสถานะว่า โลก เทียง หรือว่าโลกไม่เทียง ดังนี้เป็นต้น พึงทราบว่เป็น

สพพลา วิทิตโลกตตทา ปน **โลกวิทู** ฯ โส ทิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตปิ สพพลา โลกั อเวทิ อญญาสิ ปฏิวิชฌิ ฯ ยถาห ฯ ยตถ โข ออาวุโส น ชายติ น ชียยติ น มียยติ น จวติ น อุปปชชติ นาหนตัม คมเนน โลกสสนตัม ภาเตยยัม ทิฏฐเจยยัม ปตเตยยนติ วทามิ น จาหัม ออาวุโส อปปตวา ว โลกสสนตัม ทุกขสส อนตกริยัม วทามิ อปีจาหัม ออาวุโส อิมสมึเยว พยามมตเต กลเลวเร สสณณมมิ สมนเก โลกณจ ปญญาเปมิ โลกสมุทยณจ โลกนิโรธณจ โลกนิโรธคามินิณจ ปฏิปทัม [๑๒๔]

คมเนน น ปตตพโพ โลกสสนโต กุทาจนัน น จ อปปตวา โลกสสนตัม ทุกขา อตถิ ปิเมจัน ฯ ตสฺมา ทเว โลกวิทู สุขเมโธ โลกนตคฺวุ สุตตพฺรหฺมจริโย โลกสส อนตัม สมิตา วิมาตนา นาสีสตี โลกมิมิ ปรมุจจาติ ฯ

อปีจ ตโย โลกา สงฺขารโลก สตฺตโลโก โอภาสโลโกตีฯ

ตตร เอโก โลโก สพเพ สตฺตทา อาหารภูจิติกาทิ อากาศฐาเน สงฺขารโลก เวทิตพโพ ฯ สสฺสโต โลโกตี วา อสสฺสโต โลโกตี วา อากาศฐาเน สตฺตโลโก ฯ

สัตวโลก. โลกในอากาศสถานว่า

พระจันทร์และอาทิตย์ รุ่งโรจน์ ย่อมเวียน
สองทิศทั้งหลาย ให้สว่างไสว ตลอดที่มีประมาณ
เพียงใด โลกมีประการตั้งพันก็ย่อมสว่างไสว
ตลอดที่มีประมาณเพียงนั้น อำนาจของท่านย่อม
เป็นไปในโลกตั้งพันจักรวาลนี้ ดังนี้

พึงทราบว่าเป็นโอกาสโลก. ฯ

ยาวตา จุนทิมสุรียา [ปริหรนติ] ทิสา ภนติ วิโรจนา
ดาว สหสสุธา โลโก เอตถ เต วตตเต วโสติฯ

อากาศภูจนาเน โอกาสโลกิโก ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงรู้แจ้งโลกแม่ทั้ง ๓ นั้น
โดยประการทั้งปวง. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ได้ทรงรู้แจ้งแม่สังขารโลกนี้ โดยประการทั้ง
ปวง คือ “โลก ๑ คือสรรพสัตว์ดำรงอยู่ได้เพราะ
อาหาร โลก ๒ คือนาม ๑ รูป ๑ โลก ๓ คือ
เวทนา ๓ โลก ๔ คืออาหาร ๔ โลก ๕ คืออุปาทาน
ชั้น ๕ โลก ๖ คืออายตนะภายใน ๖ โลก ๗ คือ
วิญญานฐิติ ๗ โลก ๘ คือโลกธรรม ๘ โลก ๙ คือ
สัตตาวาส ๙ โลก ๑๐ คืออายตนะ ๑๐ โลก ๑๒ คือ
อายตนะ ๑๒ โลก ๑๔ คือธาตุ ๑๔. “

อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรง
ทราบอาสยะ (คือ ฉันทะเป็นที่มานอน) อนุสัย (คือกิเลส
ที่ตามนอนอยู่ในสันดาน) จริต (คือความประพฤติ) อธิ
มุตติ (คืออภัยภัย) ของเหล่าสัตว์แม่ทั้งปวง (และ)
ย่อมทรงทราบสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักขุ
น้อย ผู้มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักขุมาก ผู้มีอินทรีย์กล้า ผู้
มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้จะพึงให้รู้ได้
ง่าย ผู้จะพึงให้รู้ได้ยาก ผู้ควรจะ(ตรัสรู้) ผู้ไม่ควร (จะ
ตรัสรู้) เพราะฉะนั้น แม่สัตวโลกอันพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ทรงรู้แจ้งแล้วโดยประการทั้งปวง. เหมือน
อย่างว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งสัตวโลก ฉันทะ, แม่โอกาส
โลก (โลกคือแผ่นดิน) ก็ทรงรู้แจ้งแล้ว ฉันทะนั้น. จริง
อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงรู้แจ้ง
คือ ได้ทรงทราบได้แก่ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่งโลกธาตุอัน
ไม่มีที่สิ้นสุด ด้วยพระพุทธานุภาพอันไม่มีที่สุดตลอดอนันต
จักรวาล อย่างนี้ คือ จักรวาลหนึ่ง ว่าโดยส่วนยาวและ

ตมปิ ภควา สพฺพธา อเวทิตฺวา ตถาทิสฺส
เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจิจฺจิกา เทว
โลกา นามญจ รูปญจ ตโย โลกา ติสฺโส เวทนา
จตฺตารโ โลกา จตฺตารโ อาหารา ปญจ โลกา
ปญฺจปาทานกฺขนฺธา ฉ โลกา ฉ อชฺชตฺติกานิ
อายตฺตานนิ สตฺต โลกา สตฺต วิญญานภูจิจฺจियो อฏฺฐ
โลกา อฏฺฐ โลกธมฺมา นว โลกา นว สตฺตาวาสา
ทส โลกา ทสลายตฺตานนิ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสลายตฺตานนิ
อฏฺฐจารส โลกา อฏฺฐจารส ธาตุโยติ อโย สงฺขารโลโกปิ
สพฺพธา วิทิตฺวา ฯ

[๑๒๕] ยสฺมา ปเนส สพฺเพสฺมปิ สตฺตานิ
อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาติ จริตํ ชานาติ
อริมุตฺติ ชานาติ อปรชฺกเช มหารชฺกเช ติกฺขินฺทริเย
มุทินฺทริเย สวากาเร ทฺวากาเร สุวิญญาปเย ทฺวิญญาปเย
ภพฺเพ อภพฺเพ สตฺเต ชานาติ ตสฺมาสฺส สตฺตโลโกปิ
สพฺพธา วิทิตฺวา ฯ ยถา จ สตฺตโลโก, เอว
โอกาสโลโกปิ ฯ ตถาหเส เอกํ จกฺกฺวาทิ อายามโต จ
วิตถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตฺสทสฺसानิ ตินฺ
สทสฺसानิ จตฺตาริ สตฺตานิ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิ
ปริกฺเขปโต

ส่วนกว้าง มีประมาณล้านสองแสนสามพันสี่ร้อยห้าสิบ
โยชน์, ท่านกล่าวประมาณไว้โดยรอบ,

จักรวาลมีปริมาตรทั้งหมด สามล้านหก
แสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบโยชน์, แผ่นดินนี้ใน
จักรวาลนั้น บัณฑิตกล่าวไว้โดยความหมาย
ประมาณสองแสนสี่หมื่นโยชน์.

น้ำสำหรับรองแผ่นดินซึ่งมีประมาณสี่แสน
แปดหมื่นโยชน์นั้นนั้นแลไว้ โดยความหมายก็มี
ประมาณเท่านั้น ตั้งอยู่บนลม.

ลมสำหรับธารน้ำแม้นั้นไว้พุ่งขึ้นจดท้องฟ้า
สูงเก้าแสนหกหมื่นโยชน์, ความตั้งอยู่แห่งโลก
เป็นดังนี้.

ก็ในจักรวาลนี้ที่ตั้งอยู่แล้วอย่างนี้ มีภูเขา
ลิเนรุเยี่ยมกว่าบรรดาภูเขาทั้งหลาย หยั่งลงใน
ห้วงมหารณพถึงแปดหมื่นสี่พันโยชน์, สูงขึ้นไป ก็
มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน.

มหาบรรพตใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือเขา
ยุคันธร ๑ เขาอินทร ๑ เขากรรวิกะ ๑ เขา
สุทัสสนะ ๑ เขาเนมินทร ๑ เขาวินิตตกะ ๑
เขาอัสน์กัณณะ ๑ เป็นของทิพยวิจิตรด้วยรัตนะ
ต่างๆ หยั่งลง (ในห้วงมหารณพ) และสูงขึ้นไป
(เบื้องบน) ตามลำดับโดยประมาณกึ่งหนึ่งๆ จาก
ประมาณแห่งลิเนรุที่กล่าวแล้วทั้งเบื้องล่างและ
เบื้องบนนั้น เป็นสถานที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง ๔
มีเทวดาและยักษ์อาศัยอยู่ ตั้งเรียงรายอยู่โดยรอบ
ภูเขาลิเนรุ ด้วยอำนาจเป็นเครื่องล้อมทิววันตบ
บรรพต สูงห้าร้อยโยชน์โดยส่วนยาวและกว้างสาม
พันโยชน์ ประดับด้วยยอดแปดหมื่นสี่พันยอด.

สพพิ สดสหัสธานี ฉตตีล ปริมณฑล
ทสญแจว สหสธานี อชุตตมานิ สตานิ จ
ตตถ ทูเว สดสหัสธานี จตตารี นหุตานิ จ
เอตตกั พหตเตน สงฆาตายั วสุนธรา ฯ
ตลสาเอว สนธารกั

จตตารี สดสหัสธานี อฏแจว นหุตานิ จ
เอตตกั พหตเตน ชลั วาเต ปตัญญิตั ฯ

ตลสาปี สนธารโก
นว สดสหัสธานี มาลูโต นภมุกคโต
สญจิมแจว สหสธานี เอสา โลกสส สญจิติ ฯ

เอว สญจิตะ เจตถ โยชนานั
จตุราสตีสหัสธานี อชโฆคาสุโท มหณณเว
อจจุคคโต ดาวเทว ลิเนรุ ปพพตตโตไม ฯ

[๑๒๖] ตโต อุปตตพตเตน ปมาเนน ยถากกัม
อชโฆคาสุคคตา ทิพพา นานารตนจิตติตา
ยุคนธโร อสิณธโร กรวิโก สุทสสนโน
เนมิณธโร วินตตโก อสสกณโณ คิริพุทธา
เอเต สตต มหาเสลา ลิเนรุสส สมนตโต
มหาราชานมาวาสา เทวยกุขนิเสวิตา
โยชนานั สตานุจโจ ทิมวา ปญจ ปพพโต
โยชนานั สหสธานี ติณิ อายตวิตตโต
จตุราสตีสสเสทิ กุญฺเฑทิ ปฏิมณฺฑิตโต ฯ

ชมพูทวีปท่านประกาศแล้วด้วยอานูภาพ
แห่งต้นชมพูไค ต้นชมพูที่ชื่อว่านคณัน วัตโดย
รอบลำต้นประมาณ ๑๕ โยชน์ ความยาวของ
ลำต้นและกิ่งประมาณ ๕๐ โยชน์ ความกว้างโดย
รอบประมาณ ๑๐๐ โยชน์ และสูงขึ้นไปเบื้องบน
ก็มีประมาณ เท่านั้นนั้นแล.

จักรวาลบรรพต หยั่งลงในห้วงมหรณพ
สองหมื่นแปดพันโยชน์ สูงขึ้นไปเบื้องบนก็มี
ประมาณเท่านั้นเหมือนกัน จักรวาลบรรพตนี้ตั้ง
ล้อมรอบโลกธาตุทั้งหมดนั้นอยู่.

ติปณจโยชนกษณธ-
ปณณาลโยชนกษณธ-
สโตโยชนวิตถณณนา
ชมพู ยสสถานภาเวณ

ปรณเขปา นควหยา
สาชายามา สมนนตโต
ดาวเทว จ อคคตา
ชมพูทไป ปกาลโต ฯ

เทว อสตีลสสนาน
อจจคคโต ดาวเทว
ปรณชชิตวา ต สพพ

อชโณคพาโท มหณณเว
จกกวาสลลจจโย
โลกธาตุมย จิต ฯ

ขนาดพระจันทร์เป็นต้นประมาณ ๔๙ โยชน์

ในโลกธาตุนั้น ดวงจันทร์ (วัตโดยตรงโดยส่วนยาว
ส่วนกว้างและส่วนสูง) ๔๙ โยชน์. ดวงอาทิตย์ประมาณ
๕๐ โยชน์. ภพดาวดิงส์ประมาณหมื่นโยชน์. ภพอสุร
อวิจิมทานรค และชมพูทวีป ก็มีประมาณเท่านั้น.
อมรโคยานทวีปประมาณ ๗ พันโยชน์. ปุพพิเทททวีป
ก็มีประมาณเท่านั้น. อุตระกูทวีปประมาณ ๘ พันโยชน์.
ก็แล ทวีปใหญ่ๆ ในโลกธาตุนี้ แต่ละทวีปๆ มีทวีปเล็กๆ
เป็นบริวาร ทวีปละห้าร้อยๆ. จักรวาลหนึ่งแม่ทั้งหมดนั้น
ชื่อว่าโลกธาตุนั้น ในระหว่างแห่งจักรวาลนั้น เป็น
โลกันตริกนรค”. แม่โอกาสโลก (โลกคือแผ่นดิน) อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้แจ้งแล้วโดย
ประการทั้งปวงด้วยประการอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นทรงพระนามว่า โลกวิทู เพราะความที่พระองค์ ทรงรู้
แจ้งโลก โดยประการทั้งปวง แม้ตั้งพรณนามาด้วย
ประการฉะนี้.

ตตล จนทมณทล เอณูปณณาลโยชน ฯ
สุริยมณทล ปณณาลโยชน ฯ ดาวตีสกวน ทลสทล-
โยชน ฯ ตถา อสุรกวน อวิจิมทานริโย ชมพูทไป จ ฯ
อปโรคยาน สดตลสทลโยชน ฯ ตถา ปุพพิเทท ฯ
อุตตระกู อณุทลสทลโยชน ฯ เอกเมโก เจตล มหาทไป
ปณจสตปณจสตปริตตทปปริวาริ ฯ [๑๒๗] ต สพพมปี
เอก จกกวาท เอกา โลกาต ตทนตเรลล โลกนตริกนริโย
เอว อนนตานิ จกกวาพานิ อนนตนา โลกาตโย
ภควา อนนตเนน พุทฐณณเนน อเวทอณณาลิ ปณวิชณ
ฯ เอวมสส โอกาสโลโกปี สพพธา วิทโต ฯ เอวมปี
สพพธา วิทิตโลกตตา โลกวิทู ฯ

อรรถาธิบายพระพุทธคุณบทว่า อนุตโตโร

บทว่า อนุตโตโร ความว่า บุคคลผู้ยิ่งกว่า ชื่อว่า
ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เพราะไม่มี
ใครๆ ที่จะตีวิเศษกว่าพระองค์โดยคุณของตน เพราะ
เหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตโตโร ไม่มีผู้อื่นยิ่ง

อนุตโตโรติ อตตโน ปน कुณเति วิสิฐจตรสส
กสสลจ อภาวา นตถิ เอตลล อุตโตโรติ อนุตโตโร ฯ
ตถาเทส สीलकुณนาปี สพพโลก อภิภาวติ สมาริปณญา-
วิมุตติวิมุตติณณทลสนकुณนาปี ฯ สीलकुณนาปี

กว่า. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ย่อมครอบงำโลกทั้งหมด ด้วยพระคุณคือศีลบ้าง ด้วยพระคุณคือสมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นไม่มีผู้เสมอ หาผู้เสมอเหมือนมิได้ หาผู้เปรียบมิได้ ไม่มีผู้เปรียบเทียบ หาบุคคลผู้ทัดเทียมมิได้ ด้วยพระคุณคือสมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะบ้าง. เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เรายังไม่ถึงเห็นสมณะหรือพราหมณ์คนอื่นเลย ผู้จะสมบุรณ์ด้วยศีลยิ่งกว่าเรา ในโลกกับทั้งเทวดา มาร พรหม และในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์และเทวดามนุษย์. ควรทราบความพิสดารแห่งพระสูตรนั้น. พระสูตรทั้งหลายมีอัคคัปปสาทสูตรเป็นต้น และคากามีอาทิวา “อาจารย์ของเรา ไม่มี” ดังนี้ ก็ควรให้พิสดารตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั้น.

อรรถาธิบายพระพุทธรูปคุณบทว่า ปุริสทมมสารถิ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า **ปุริสทมมสารถิ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ยังบุรุษผู้พอจะฝึกได้ให้เล่นไป, มีอธิบายไว้ว่า ย่อมฝึก คือแนะนำ. สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ก็ดี มนุษย์ผู้ชายก็ดี อมนุษย์ผู้ชายก็ดี ผู้ที่ยังมิได้ฝึก ควรเพื่อจะฝึกได้ ชื่อว่า ปุริสทมมมา ในคำว่า **ปุริสทมมสารถิ** นั้น. จริงอย่างนั้น แม้สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ มีอาทิวาอย่างนี้ คือ อปลาลนาคราช จุโพรทนาคราช มโพรทนาคราช อัคคิลิขนาคราช ฐุมลิขนาคราช อาลวาพนาคราช และช้างชื้อธนบาลกั อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกแล้ว คือทรงทำให้สิ้นพยศแล้ว ให้ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย. แม่มนุษย์ผู้ชายมีสังกนิครณรูปบุตร อัมพัฏฐมาณพ ไปกขรชาติพราหมณ์ โสณทัณตพราหมณ์ และกุกุทัณตพราหมณ์เป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกแล้ว. แม่อมมนุษย์ผู้ชายมีอาทิวาอักษร สุจิโลมยักรั ขรโลมยักรั และท้าวลักกเทวราชเป็นต้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกแล้ว คือทรงแนะนำแล้ว ด้วยอุบายเครื่องแนะนำอย่างวิจิตร. ก็แลในอรรถนี้ ควรยังพระสูตรนี้ให้พิสดารดังนี้ “ดูก่อนนายเกลี เราย่อมฝึกบุรุษผู้พอจะฝึกได้ ด้วยอุบาย

อลโม่ อสมลโม่ อปฏโม่ อปฏิกภาโค อปฏิกุคโค ๑เป๑ วิมุตติญาณทัสสนคุณณานปี ๑ ยถาห ๑ นโฆ ๑ปนาห ๑ภิกขเว สมนุสสุสามิ สเทเวเก โลเก ๑เป๑ สเทวมนุสสุสาย อตตนา สีสสมปนฺนตรนฺติ ๑ วิตถาโร ๑ เอว ๑คคฺคปฺปสาทสุตฺตาทินิ น เม **อาจารย์** **อตุถิต** อาทิกา คากาโย จ วิตถาเรตพพา ๑

ปุริสทมมเม สาเรตติติ **ปุริสทมมสารถิ**, ทเมติ วิเนตติติ วุตตํ โหติ ๑ ตตถ ปุริสทมมาติ อทนตา ทเมตฺถุ ยุตฺตา ติรจฺจณปุริสาปิ มนุสฺสปุริสาปิ อมนุสฺสปุริสาปิ ๑ ตถาหิ ภควตา ติรจฺจณปุริสาปิ อปลาโล นาคราชา จุโพรโหโร มโพรโหโร อคฺคิลิโฆ ฐุมลิโฆ อาลวาโพร นาคราชา ธนปาลโก หตฺถิติเอวมาทโย ทมิตา นิพฺพิสา กตา สรณฺสุ จ สิลฺลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา ๑ มนุสฺสปุริสาปิ สจฺจกนิคฺคณฺจปฺตตอมฺพฏฺฐจฺจมาณวโปกฺขรสาติโสณทณฺทกฺกุฏทนฺดาทโย ๑ [๑๒๘] อมนุสฺสาปุริสาปิ อาทวกลูจิโลมขรโลมยกฺขสกุทเทวราชาทโย ทมิตา วินิตา วิจิตเรหิ วินยฺนุปาเยหิ ๑ ‘อหโฆ เกลี ปุริสทมมเม สณฺเเหนปี วิเนมิ ผรุเสนปี วิเนมิ สณฺทผรุเสนปี วิเนมิติ อิทฺถเจตฺถ สุตตํ วิตถาเรตพพา

ละเอียดบ้าง หยาบบ้าง ทั้งละเอียด ทั้งหยาบบ้าง”.

อีกอย่างหนึ่ง สองบทว่า **อนุตตโร ปริส-
ทมมสารถิ** นี้รวมเป็นอรรถบทเดียวกันก็ได้. จริงอยู่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังบุรุษผู้ควรจะฝึกได้ ให้แล่นไป
เหมือนอย่างพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ประทับนั่งอยู่โดย
บัลลังก์เดียวกันเท่านั้น ทรงแล่นไปได้ ไม่ติดขัด ตลอดทิศทั้ง
๘ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตจึง
เรียกว่า อนุตตโร ปริสทมมสารถิ เป็นผู้สารถิผู้ฝึกบุรุษ
ที่พอจะฝึกได้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า. ก็แล ในอรรถนี้ ควรยัง
พระสูตรนี้ให้พิสดารตั้งนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ช่าง
ตัวควรฝึกได้ อันนายความช่างไล่ไปแล้ว ย่อมวิ่งไปสู่ทิศ
เดียวกันนั้น”.

อถวา **อนุตตโร ปริสทมมสารถิ**ติ เอกเมวิท
อตุลปทํ ฯ ภควา ทิ ตถา ปริสทมเม สาเรติ
ยถา เอกปลลงเกเนว นิลินนา อฏฺฐ ทิสสา อสชชมานา
ธาวนติ ตสฺมา อนุตตโร ปริสทมมสารถิติ วุจฺจติ ฯ
หตฺถิทมเกน ภิกฺขเว หตฺถิทมโม สาริตโต เอกเวย
ทิสฺส ธาวตฺติติ อิทฺถเจตฺถ สุตตํ วิตฺถาเรตฺตพฺพํ ฯ

อรรถาธิบายพระพุทธคุณบทว่า สตถา

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า
สัถธา (เป็นพระศาสดา) เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ทรงสั่ง
สอน (สรรพัสต์ว์) ด้วยประโยชน์ปัจจุบัน ด้วยประโยชน์
ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งตามสมควร. อีกอย่าง
หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นคณผู้นำหมู่ จึงทรงพระนาม
ว่า สตถา. ในอรรถหลังนี้ บัณฑิตพึงทราบความหมาย
โดยนิเทศนัยมีอาทิว่า “เหมือนอย่างผู้นำหมู่ต่างย่อมยัง
หมู่ต่างให้ข้ามกันดาร คือให้ข้ามกันดารที่มีโจรชุม ให้ข้าม
กันดารที่มีเนื้อร้าย ให้ข้ามกันดารที่มีภิกษาหาได้ยาก
ให้ข้ามกันที่ไม่มีน้ำ คือให้ข้ามขึ้น ให้ข้ามออก ให้ข้ามถึง
ให้ลุลถึง ภูมิอันเป็นแดนเกษม ฉันทใด พระผู้มีพระภาค
ผู้ศาสดา คือผู้นำหมู่ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ย่อมยังสัตว์ทั้ง
หลาย ให้ข้ามกันดาร คือให้ข้ามชาติกันดาร”.

ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปราชิกปรมตฺเตหิ ยถารทํ อณุสาสตีติ
สตถา ฯ อปีจ สตถาติ ภควา สตถวาโห ฯ ยถา
สตถวาโห สตถเถ กนฺตารํ ตาเรติ โจรกนฺตารํ
ตาเรติ วาพกนฺตารํ ตาเรติ พุพฺพิภฺกนฺตารํ ตาเรติ
นิรุทกนฺตารํ ตาเรติ อุตฺตาเรติ นิตฺตาเรติ ปตฺตาเรติ
เขมฺนตฺถุมิ สมฺปาเปติ เอวเมว ภควา สตถา สตถวาโห
สตเต กนฺตารํ ตาเรติ ชาติกนฺตารํ ตาเรตีตฺธาทินา
นินฺทเทสนเยน เจตฺถ อตฺถเถ เวทิตฺตพฺพเ

อรรถาธิบายพระพุทธคุณบทว่า เทวมนุสฺสานิ

บทว่า “เทวมนุสฺสานิ” แปลว่า ของเทวดาคำว่า
เทวมนุสฺสานิ นั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ด้วยอำนาจกำหนด
สัตว์ชั้นสูง และด้วยอำนาจการกำหนดภัพบุคคล บุคคล
ผู้ควรตรัสรู้มรรคผล.

เทวมนุสฺसानนฺติ เทวานญจ มนุสฺसानญจ
อุกฺกุฏจปริจฺเจทวเสเนตํ วุตฺตํ ภพฺพบุคคลปริจฺเจทวเสน
จ ฯ ภควา ปน ติรจฺจณคตฺตานมฺปิ อณุสาสนปฺปทาเนน
สตถาเวว ฯ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าทรงเป็นพระศาสดา
 แม่ของพวกสัตว์ดิรัจฉาน เพราะทรงประทานอนุสาสนีให้
 เหมือนกัน. จริงอยู่ สัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านั้น บรรลุ
 อุปนัยสมบัติ ก็เพราะได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งมรรคและผลในภพที่ ๒ หรือที่ ๓
 เพราะอุปนัยสมบัติ นั้นนั่นแล. ก็ในความเป็นพระศาสดา
 ของพวกสัตว์ดิรัจฉานนี้มีมณฑุกเทวบุตรเป็นต้น เป็น
 อุทาหรณ์.

กบฟังธรรมของพระพุทธเจ้าได้เป็นเทพบุตร

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม
 แก่ชนชาวนครจำปา อยู่ที่ริมฝั่งสระโปกขรณีชื่อคัคครา
 ยังมีกบตัวหนึ่งได้ถือเอานิมิตในพระสุรเสียงของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า (ซึ่งกำลังทรงแสดงธรรมอยู่). (ขณะนั้น) มี
 คนเลี้ยงโคคนหนึ่ง เมื่อจะยืนย่นไม้เท้า ได้ (ยืน) กดลง
 ที่ศีรษะกบนั้น. กบตัวนั้น ก็ตายในทันใดนั้นนั่นเอง แล้ว
 เกิดในวิมานทองประมาณ ๑๒ โยชน์ ในภพดาวดึงส์
 เหมือนนอนหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น.

ในภพดาวดึงส์นั้น มณฑุกเทวบุตรเห็นตนเองอัน
 หมุ่นางฟ้าแวดล้อมแล้วใคร่ครวญอยู่ว่า “เว้ย ชื่อแม่เรา
 มาเกิดในที่นี้ ได้กระทำการอะไรหนอแล” ก็มิได้เห็นกร
 รมอะไรๆ อย่างอื่น นอกจากการถือเอานิมิตในพระสุร
 เสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้า (เท่านั้น). มณฑุกเทวบุตร
 จึงมาพร้อมทั้งวิมานในทันใดนั้นนั่นเอง แล้วถวายบังคม
 พระบาทยุคลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเศียรเกล้า.
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งที่ทรงทราบอยู่แล้ว (แต่) ตรัสถามว่า

ใครช่างรุ่งเรื่องด้วยฤทธิ์ (และ) ยศมีพรรณ
 งดงามยิ่งนัก ยังทิศทั้งปวงให้สว่างอยู่ กำลังไหว
 เท้าของเรา

มณฑุกเทวบุตร กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในชาติปางก่อน ข้า
 พระองค์ได้เป็นกบอยู่ในน้ำ มีน้ำเป็นที่เที่ยวไป
 เมื่อข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่ คน
 เลี้ยงโคได้มาข้าพระองค์แล้ว.

เตปิ ทิ ภควโต ธมมสฺสวเนน อุปนึสฺสยสมฺปตฺติ
 ปตฺวา ตายเอาว อุปนึสฺสยสมฺปตฺติยา ทฺตึเย วา
 ตตฺติเย วา อตฺตภาเว มคฺคผลภาคิโน โทหนฺติ ฯ
 มณฑุกเทวบุตรตาทโย เจตถ นินฺทสฺสนํ ฯ

[๑๒๙] ภควติ กิร คคฺคราย โปกฺขรณฺิยา
 ตึเร จมฺปานครวาสินิ ธมฺมํ เทสฺยมาเน เอโก
 มณฑุกโก ภควโต สเร นิมิตฺตํ อคฺคฺเหลสิ ฯ ตํ เอโก
 วจฺจปาลโก ทนฺทโมลฺลพฺภ ตึฏฺฐนฺโต สีเส สนฺนิรุมฺหิตฺวา
 อฏฺฐาลิ ฯ โส ตาวเทว กาลํ กตฺวา ตาวตึสฺสวเน
 ทฺวาทสโยชนิเก กนฺกวิมานเ นินฺพตฺติ สุตฺตปฺปพฺพุโธ
 วีย ฯ

ตตถ อจฺจราสฺงฆปรีวฺตํ อตฺตานํ ทิสฺวา ‘อเร
 อหฺมปิ นาม อึธ นินฺพตฺโต กิณฺนุโข กมฺมํ อกาสิณฺติ
 อาวชฺเชนฺโต น อญฺญํ กิณฺจึ อทฺทส อญฺญตฺร
 ภควโต สเร นิมิตฺตคฺคาหา ฯ โส ตาวเทว สห
 วิมานเ น อาคนฺตฺวา ภควโต ปาเท ลิสฺสา วนฺทึ ฯ
 ภควา ชานฺนฺโตว ปุจฺฉิ

โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสฺสา ชลํ
 อภิกฺกนฺเตน วณฺณเณน สพฺพทา โอภาสยํ ทิสฺวาติ ฯ

มณฑุกโกหํ ปุเร อาสิ อุตฺเท วาริโคจโร
 ตว ธมฺมํ สฺสณฺนตฺสส อวธิ วจฺจปาลโกติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภัณฑุทุกเทวบุตรนั้นแล้ว. สัตว์จำนวนแปดหมื่นสี่พันได้บรรลุธรรม. ฝ่ายเทพบุตรก็ดำรงอยู่ในพระโลคาปัตติผล ได้ทำการแยมแล้วก็หลีกไปแล.

ภควา ตสส ธมมึ เทเสลึ ฯ จตุราสตียา ปาณสทสฺसानิ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ เทวปุตฺโตปิ โลคาปัตติผลเ ปตฺติฏฺจาย ลิตฺ กตฺวา ปกฺกามิตี ฯ

อรรถาธิบายพระพุทธคุณบทว่า พุทฺโธ

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า พุทฺโธ ด้วยอำนาจพระญาณอันเกิดในที่สุดแห่งวิโมกข์ เพราะขึ้นชื่อว่าญะยธรรมอะไรๆ ที่มีอยู่ทั้งหมดอันพระองค์ตรัสรู้แล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระองค์ตรัสรู้อรียาลัจ ๔ ด้วยพระองค์เองบ้าง ทรงยังสัตว์เหล่าอื่นให้ตรัสรู้บ้าง, ฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะเหตุมีอาทิอย่างนี้บ้าง. เพื่อจะให้ทราบเนื้อความแน่ชัดแจ่มแจ้ง บัณฑิตควรขยายนิเทศนัยหรือปฏิสัมพันธ์นัย แม้ทั้งหมดที่เป็นไปแล้วให้พิสดารอย่างนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะตรัสรู้ลัจจะทั้งหลาย ทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะทรงยังประชาสัตว์ให้ตรัสรู้” ดังนี้.

ยํ ปน กิณฺจึ อตฺถึ เญยฺยํ นาม สพฺพสฺส พุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺตฺติกณฺณาณวเสน พุทฺโธ ฯ ยสฺมา วา จตฺตาริ สจฺจานิ อตฺตนาปี พุชฺฌิ อญฺเฌปี สตฺเต โโพเธสิ, ตสฺมา เอวมาทีหิปี การเณหิ พุทฺโธ ฯ อิมสฺสปีตถสฺส วิญญาปนตถํ พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ [๑๓๐] โโพเธตา ปชายาติ พุทฺโธติ เอวํ ปวตฺโต สพุโปปี นิทฺเทสนโย ปฏิสมฺภิทานโย วา วิตถาเรตพุโป ฯ

อรรถาธิบายพระพุทธคุณบทว่า ภควา

ก็คำว่า ภควา นี้ เป็นคำร้องเรียกพระองค์ด้วยความเป็นผู้วิเศษด้วยพระคุณ เป็นผู้สูงสุดกว่าสัตว์ และเป็นผู้ควรเคารพโดยฐานครู. ด้วยเหตุนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

ภควาติ อิทํ ปนสฺส คุณวิสิฏฺฐจฺสตฺตตฺตมครุคารวา- ธิวณฺํ ฯ เตนานุ โปราณนา

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุดคำว่า ภควา เป็นคำสูงสุด เพราะเหตุที่พระองค์ควรแก่ความเคารพโดยฐานครู บัณฑิตจึงเรียกว่า ภควา.

ภควาติ วณฺํ เสฏฺฐํ ภควาติ วณฺมุตฺตมํ ครุคารวยฺตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจตีติ ฯ

ชื่อมี ๔ อย่าง

จริงอยู่ นามมี ๔ อย่าง คือ อาวัตถิกนาม ลิงคิกนาม เนมิตตกนาม อธิจฺจสมฺบุปฺปนนาม. มีคำอธิบายว่า นามที่ตั้งตามความปรารถนาตามไวยาหารของโลก ชื่อว่า

จตุพฺพิธํ ทิ นาม อาวัตถิกํ ลิงคิกํ เนมิตฺตกํ อธิจฺจสมฺบุปฺปนนฺติ ฯ อธิจฺจสมฺบุปฺปนํ นาม โลกียไวยาหารน ยาทิจฺจนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ ตตถ วุจฺจโณ ทโม

อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ. ในนาม ๔ อย่างนั้น คำมีอาทิ
 อย่างนี้ คือ ลูกโค โคหนุ่ม โคกำลัง เป็นอาวัตถิกนาม
 (นามที่บัญญัติอาศัยความกำหนด). คำมีอาทิอย่างนี้ คือ
 มีไม้เท้า มีร่ม มีหงอน มีวง เป็นลิงคิกนาม (นามที่เรียก
 ตามเหตุหรือลักษณะ). คำมีอาทิอย่างนี้คือ มีวิชา ๓
 มีอภิญญา ๖ เป็นเนमितตกนาม (นามที่เกิดขึ้นโดยคุณ
 นิमित). คำมีอาทิอย่างนี้คือ เจริญศรี เจริญทรัพย์ ซึ่ง
 เป็นไปไม่คำนึงถึงเนื้อความของคำ เป็นอธิจฺจสมุปฺปนฺนํ
 นาม (นามที่ตั้งตามใจชอบ). ก็แต่ว่าพระนามว่า
 ‘ภควา’ นี้ เป็นเนमितตกนาม พระนางมหามายาก็มิได้ทรง
 ชนนาน พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชาฯก็มิได้ทรงชนนาน พระ
 ญาติแปดหมื่นก็มิได้ทรงชนนาน เทวดาวิเศษทั้งหลาย มี
 ท้าวสักกะและท้าวสันดุสิตเป็นต้นก็มิได้ทรงชนนาน. จริง
 อยู่ คำนี้ พระธรรมเสนาบดีกล่าวแล้วว่า “พระนามว่า
 ภควานี้เกิดในที่สุดแห่งความพันพิเศษ เป็นบัญญัติที่
 แจ่มใสแก่พระผู้มีพระภาคพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับ
 ได้เฉพาะซึ่งพระลัทธิปัญญาญาณ ที่โค่นพระโพธิพฤกษ์”.

ก็เพื่อจะประกาศพระคุณที่เกิดจากคุณเนमितตกนาม
 นี้ นั้น พระสังคตिकाจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคานานี้ไว้ว่า

**พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงมีภคธรรม ทรง
 มีปกติคบ ทรงมีส่วน ทรงจำแนก ได้ทรงทำการ
 ทัก ทรงเป็นครู พระองค์ทรงมีโชค ทรงมี
 พระองค์อันอบรมดีแล้ว ด้วยอายุธรรมเป็นอัน
 มาก ทรงถึงที่สุดแห่งภพ เหตุนั้น ท่านจึงถวาย
 พระนามพระองค์ว่า ภควา.**

อนึ่ง ในพระคานานี้ บัณฑิตพึงเห็นใจความแห่งบท
 เหล่านั้นๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วในนิเทศนั้นแล. ส่วนนัย
 อื่นอีก มีดังนี้คือ

**พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เป็นผู้มิใช่ค
 (คือมีส่วนแห่งบารมีธรรม) ทรงหักกิเลส ทรง
 ประกอบด้วยภคธรรม ทรงจำแนก ทรงเสพ
 และทรงคลายการไปในภพทั้งหลายเสียแล้ว,
 เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 บัณฑิตจึงเฉลิมพระนามว่า ภควา.**

พึงทราบวินิจฉัยในพระคานานี้ต่อไป ผู้ศึกษาพึง
 ทราบอรรถรูปรว่า เพราะภคยธรรม คือกุศลอันถึงซึ่งฝั่ง
 แห่งพระบารมีมีทานและศีลเป็นต้น อันยังสุขทั้งที่เป็น

พลิวโทติ เอวมาทิ อวตถิกั ๗ ทณฺธิ ฉตฺตี ลีขี
 กรีติ เอวมาทิ ลิงคิกั ๗ เดวิซูไซ ฉพภิญโทยติ
 เอวมาทิ เนमितตกั ๗ ลีริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ
 เอวมาทิ วจนตถมนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ ๗
 อิทํ ปน ภควาติ นามํ เนमितตกั น มหามายาย
 น สุทฺโธทนะมหาราชา น อลิตฺติยญาติสหเสหิ กตํ
 น สกฺกสนฺตฺลิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิ ๗ วุตฺตํ เจตํ
 ธมฺมเสนาปตินา ‘ภควาติ’ เนตํ นามํ มาตรา กตํ
 ๗เปฯ วิโมกฺขนตฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โปธิยา
 มฺมุเล สห สพฺพญฺญตฺตญาณสฺส ปฏฺฐิลลาภา สจฺฉิกา
 ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควาติ ๗

ยํ คุณเนमितตกญฺเจตํ นามํ เตลล์ คุณนํ
 ปกาสนตฺถํ อิมํ คาลํ วทฺนติ

**ภคิ ภชึ ภาคี วิภตฺตวา อิติ
 อกาลิ ภคฺคณฺติ ครุติ ภาคฺยวา
 พฺหุณี ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน
 ภวณฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตีติ ๗**

[๑๓๑] นิทฺเทเส วุตฺตนเยเนว เจตถ เตลล์
 เตลล์ ปทานมตฺถโถ ทฏฺฐไฟ ๗ อยํ ปน อปโร
 นโย ๗

**ภาคฺยวา ภคฺควา ยุตฺโต ภคฺเคหิ จ วิภตฺตวา
 ภตฺตวา วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโตติ ๗**

ตตถ วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโยติ เอตํ
 นิรุตฺติลภฺชนํ คเหตุวา สทฺทนเยน วา ปีโสทราทิ-
 ปกฺเขปภฺกฺชนํ คเหตุวา ยสฺมา โลภียโลภฺกฺตร-

โลกียะทั้งที่เป็นโลกุตระให้บังเกิด มีแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ฉะนั้น ในเมื่อควรจะเฉลิมพระนามว่า ภาคยวา แต่ท่านถือเอาลักษณะแห่งนิรุตติว่า “ลงตัวอักษรใหม่ แปลงตัวอักษรเป็นต้น” หรือถือเอาลักษณะ คือรวมเข้าในชุดศัพท์มี ปีโลทรศัพท์เป็นต้น ตามนัยแห่งศัพท์ จึงเฉลิมพระนามว่า ภาควา ดังนี้.

สุขาภินิพพุตกั ทานสีลาทีปารปุตต์ ภาคยมสฺส อตฺถิ ตสฺมา ภาคยวาตี วุตตพฺเพ ภาควาตี วุจฺจตีติ ภาตพฺพํ ฯ

พระผู้มีฯ ทรงหักกิเลสได้ตั้งแสนอย่าง

อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงหักกิเลสเครื่องเร่าร้อนกระวนกระวายทุกอย่างตั้งแสนอย่าง มีประเภทคือ โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมณสิการ อหิริกะ อนินตตัปปะ โภระ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ ตัณหา อวิชชา อกุศลมูล ๓ ทุจฺริต ๓ ลังกิเลส ๓ มลทิน ๓ วิสมะ ๓ สัญญา ๓ วิตก ๓ ปปีญจะ ๓ วิปริเยสะ ๔ อาสวะ ๔ คัณฐะ ๔ โอมะ ๔ โยคะ ๔ อคติ ๔ ตัณหุปาทาน ๔ เจตซีลละ ๕ วินิพฺนธะ ๕ นีวรณฺ ๕ อภินนฺทนะ ๕ วิวาทมูล ๖ ตัณหากาย ๖ อนุสัย ๗ มิจฉัตตะ ๘ ตัณหามูลกะ ๙ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ทิฏฐิ ๖๒ และตัณหาวิปริต ๑๐๘ หรือโดยย่อได้ทรงหักมาร ๕ คือ กิเลสมาร ชันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร ฉะนั้น ในเมื่อควรจะเฉลิมพระนามว่า ภาคควา แต่ท่านเฉลิมพระนามว่า ภาควา เพราะพระองค์ทรงหักอันตรรายเหล่านั้นได้แล้ว.

อนึ่ง ในตอนนี้ท่านกล่าวไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงหักราคะได้แล้ว ทรงหักโทสะได้แล้ว ทรงหักโมหะได้แล้ว หาอาสวะมิได้ ธรรมอันเป็นบาปทั้งหลาย พระองค์ก็ทรงหักเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น จึงเฉลิมพระนามว่า ภาควา.

ก็ ความถึงพร้อมด้วยรูปกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงบุญลักษณะนบรื้อย ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้ว ด้วยความที่พระองค์ทรงมีพระกายสมส่วน. ความถึงพร้อมด้วยพระธรรมกาย ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้วด้วยความที่พระองค์ทรงทำลายโทสะได้แล้ว. ความ

ยสฺมา ปน โลภ โทส โมห วิปริต มนสิการ อหิริกา นินตตฺตปโปกฺฐปนาหมกฺขปลาสะ อิสฺสามจฺฉริยะมายาสาถะยยถมภสฺสารมภมานาติมานมทปฺปมาทตณฺหาวิชชาตีวิธากุสฺสมูลทฺวจฺริตสงฺกิเลสมลวิสมสฺสญาวิตกฺกปฺปญจจตุพฺพิธวิปริเยสอาสวคณฺจโฆมโยคาคตติตฺตทฺหุปาทานปญฺจเจตซีลวินิพฺนธนีวรณภินนฺทนณฺจวิวาทมูลฉตฺตทฺหากายสฺตตฺตานุสยอฏฺฐมิจฉตฺตทฺนทตฺตทฺหามูลกทสากุสฺสกกมมปถทฺวาสุฏฺฐิทฺฏฺฐิคตอฏฺฐจสฺตตฺตทฺหาวิปริตปฺปภทพฺพทฺรถปฺริทฺทาหิเลสสฺตลทฺสฺสานิ สงฺเขปโตวา ปญฺจกิเลสทฺนธอภิสังขารมจฺจุเทวปฺตตฺตมาเร อภยฺชิตสฺมา ภคฺคตฺตา เอเตลฺล ปฺริสฺสยณฺน์ ภคฺควาตี วุตตพฺเพ ภาควาตี วุจฺจตี ฯ

***อาห เจตถ

ภคฺคราโค ภคฺคโทโส ภคฺคโมโห อนาสโว ภคฺคสฺส ปาปกกา ฐมฺมา ภาควา เตน วุจฺจตีติ ฯ

[๑๓๒] ภาคยวตาย จสฺส สตปฺปญฺญลกฺขณธฺรสฺสรูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ ฯ ภคฺคโทสฺตตาย ฐมฺมกายสมฺปตฺติ ฯ ตถา โลภียปฺริกฺษกานํ พหุมนทภาโวคทฺฐุสพฺพชิตฺติ อภิคมนียตา อภิคตฺตานญฺจ เตลฺลกายจิตฺตทฺกฺขยาปนยเน ปฏฺฏิพลภาโว อามิสฺทานฐมฺมทาเนหิ

ที่พระองค์ทรงเป็นผู้อันหมั่นพิจารณาฝ่ายชาวโลกนับถือมาก ความที่พระองค์ทรงเป็นผู้อันคฤหัสถ์และบรรพชิต พึงเข้าเฝ้าความที่พระองค์ทรงเป็นผู้สามารถในการบำบัดทุกข์กายและจิตของคฤหัสถ์ และบรรพชิตเหล่านั้น ผู้เข้าเฝ้าแล้ว ความที่พระองค์ทรงมีพระอุปการะ ด้วยอามิสทานและธรรมทาน และความที่พระองค์ทรงสามารถในการชักชวน ด้วยความสุขทั้งที่เป็นโลกียะทั้งที่เป็นโลกุตระ ย่อมเป็นอันท่านแสดงแล้วเช่นเดียวกัน.

อนึ่ง เพราะภคคัพพ์ ย่อมเป็นไปในธรรม ๖ ประการ คือ อีสริยะ ธรรม ยศ ลีริ กามะ และปยัตตะในโลก. ก็ ความเป็นใหญ่ในจิตของพระองค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นยอดเยี่ยม หรือความเป็นใหญ่มีการทำกายให้เล็ก และทำกายให้ลอยไปได้เป็นต้น ก็ทรงมีอยู่อย่างบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง. พระโลกุตระธรรมก็เช่นเดียวกัน คือ ทรงมีอยู่อย่างบริบูรณ์ ด้วยอาการทั้งปวง. พระยศอันแผ่คลุมโลกสาม ซึ่งทรงบรรลุด้วยพระคุณตามความเป็นจริง บริสุทธิยิ่งขึ้น. พระสิริแห่งพระอังกาพยพน้อยใหญ่ทุกส่วนบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง สามารถยังความเลื่อมใสให้เกิดในดวงตาและดวงใจของชนผู้ชวนชวายในการดูพระรูปกาย, กามะที่ชนทั้งหลายหมายรู้กันว่า ความสำเร็จแห่งประโยชน์ที่ปรารถนา (ก็มีอยู่) เพราะความที่ประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นที่พระองค์ปรารถนาตั้งไว้แล้ว สำเร็จแล้วอย่างนั้นนั่นเทียว และปยัตตะ กล่าวคือล้มมาวายามะ อันเป็นเหตุแห่งความบังเกิดขึ้นของความเป็นครูแห่งโลกทั้งปวง ก็ทรงมีอยู่. ฉะนั้น แม้เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยภคธรรมเหล่านี้ ชาวโลกก็ถวายพระนามพระองค์ว่า **ภควา** ด้วยอรรถนี้ว่า พระองค์ ทรงมีภคธรรมทั้งหลาย ดังนี้.

ก็ เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้จำแนก มีอธิบายว่า ทรงแจก คือ เปิดเผย ได้แก่ แสดงซึ่งธรรมทั้งปวง โดยประเภทมีกุศลเป็นต้น หรือซึ่งกุศลธรรม เป็นต้น โดยประเภทมีชันธ์ आयตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ และปฏิจลสมุปบาทเป็นต้น หรือซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ด้วยอรรถว่าเป็นสิ่งบีบคั้น เป็นสิ่งถูกปรุ้งแต่ง เป็นสิ่งแผดเผา และเป็นสิ่งแปรปรวน, ซึ่งสมุทัยอริยสัจ ด้วยอรรถว่าเป็นที่ประมวลทุกข์มาให้ เป็นต้นเค้า เป็นเครื่องผูกพัน และเป็นเครื่องห่วงเหนี่ยว, ซึ่งนิโรธอริยสัจ ด้วยอรรถว่า

อุปการิตา โลภียโลกุตตรสุเขติ จ สญโฆชนสมตถตา
ทีปิตา โหติ ฯ

ยสฺมา จ โลกเ อีสฺสริยธมฺมยสฺสิริกามปฺปยตฺเตสุ
ฉสุ ธมฺเมสุ ภคสทฺโท วตฺตติ ฯ ปรมญฺจสฺส สกจิตฺเต
อีสฺสริยํ อณฺิมาลงฺกมิมาทิกํ วา โลภียสฺมมตํ สพฺพพา-
การปฺริปฺรูโร อตฺถิ ฯ ตถา โลกุตฺตรธมฺโม ฯ
โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคฺคณาธิตฺโต อตฺตริย ปฺริสุทฺโธ
ยโส รูปกายทสฺสนพฺยาวภูชนนยมนนปฺปสาทชนนสมตถา
สพฺพการปฺริปฺรูรา สพฺพพฺจปฺจจฺจคฺสิริ ยํ ยํ เอเตน
อิจฺฉิตํ ปฏฺฐิตํ อตฺตทิตํ ปฺริทิตํ วา ตสฺส ตสฺส
ตเถว อภินิพฺพนตฺตทา อิจฺฉิตตถนินฺปตฺตติสญฺญิตฺโต กาโม
สพฺพโลกครุภาวูปตฺตติเหตุภูโต สมนฺวาวยามสงฺขาโต
ปฺยตฺโต วา อตฺถิ ฯ ตสฺมา อิมฺหิ ภคฺเทหิ ยุตฺตตฺตทาปี
ภคา อสฺส สนฺตฺติ อิมินา อตฺเถน **ภควา**ติ วุจฺจติ ฯ

ยสฺมา ปน กุสลาทฺธิ เภเทหิ สพฺพธมฺเม
ชนธาตฺนธาดุสจฺจอินฺทริยปฏฺฐิจฺจสมุปฺปาทาทฺธิ วา
กุสลาทฺธิธมฺเม ปิพฺนสงฺขตสฺนตาวิปริณามภูเณ วา
ทุกขมฺริยสจฺจํ आयุหนฺนิตานสโยคปฺลิโพธภูเณ สมุทฺยํ
นิสฺสรวณวิเวกาสงฺขตอมตฺตภูเณ นิโรธํ นิยฺยานิกเหตุ-
ทสฺสนาธิปเตยฺยภูเณ มคฺคํ วิภตฺตวา วิภชิตฺวา วิวริตฺวา
เทสิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ตสฺมา **วิภตฺตวา**ติ วตฺตพฺเพ
ภควาติ วุจฺจติ ฯ

เป็นแดนสลัดออก เป็นสภาวะสงัด ไม่ถูกปรุงแต่ง และเป็นอมตะ, ซึ่งมรรคอรียัลจ ด้วยอรรถว่าเป็นธรรมนำออกจากทุกข์ เป็นเหตุ เป็นเครื่องชี้ และเป็นความเป็นใหญ่ ฉะนั้น ในเมื่อควรเฉลิมพระนามว่า วิภตฺตวา ก็เฉลิมพระนามว่า ภควา.

อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงคบ คือทรงเสพ หมายความว่า ได้ทรงทำให้มาก ซึ่งทิพพิหาร พรหมพิหาร และอริยพิหาร ซึ่งกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปวิเวก ซึ่งสุญญตวิโมกข์ อัปปณฺหิตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์ และซึ่งอุตฺตริมนุสฺสรธมฺเม เหล่าอื่น ทั้งที่เป็นโลกียะ ทั้งที่เป็นโลกุตระ, ฉะนั้น ในเมื่อควรเฉลิมพระนามว่า **ภตฺตวา** ก็เฉลิมพระนามได้ว่า **ภควา**.

อนึ่ง เพราะความไป กล่าวคือัดฉนหาในภพทั้ง ๓ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงคายเสียแล้ว, ฉะนั้น ในเมื่อควรเฉลิมพระนามว่า ภเวสุ วนฺตคฺมโน (ผู้มีความไปในภพทั้งหลายอันคายแล้ว) แต่ถวายพระนามว่า ภควา เพราะถือเอา ภ อักษร แต่ ภว คัพพท์ ค อักษร แต่ คมนคัพพท์ และ ว อักษร แต่ วันตคัพพท์ ทำให้เป็นทีฆะ เปรียบเหมือนถ้อยคำในทางโลก เมื่อควรจะกล่าวว่า เมहनสฺส ขสฺส มาลา ระเบียบแห่งโอกาสอันลับ เขากล่าวว่า เมขลา ฉะนั้น.

อรรถาธิบาย สเทวกะ คัพพท์ เป็นต้น

หลายบทว่า โส อิมํ โลกํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงทำโลกนี้ให้แจ่มชัด. บัดนี้ จะชี้แจงคำที่ควรกล่าวต่อไป. บทว่า **สเทวกํ** คือพร้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ชื่อ สเทวกะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงทำโลกนี้พร้อมด้วยมาร ที่ชื่อว่า สมารกะ พร้อมด้วยพรหม ที่ชื่อว่า สพรหมกะ พร้อมด้วยสมณะ และพราหมณ์ ที่ชื่อว่า สสสมณพราหมณฺนิ ให้แจ่มชัดด้วยอาการอย่างนี้. ที่ชื่อว่า ปชา เพราะความเป็นผู้เกิดจากกรรมกิเลสของตน. ซึ่งหมุ่สัตว์นั้น. พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า สเทวมนุสฺสละ.

[๑๓๓] ยสฺมา จ เอส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหारे กายจิตตอุปวิเวเก สฺยตฺตปณฺหิตานิมิตฺตวิโมกฺเข อญฺเฌ จ โลกียโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสรธมฺเม ภสิ เสวิ พหุลมกาลิ, ตสฺมา **ภตฺตวา**ติ วตฺตพฺเพ **ภควา**ติ วุจฺจติ ฯ

ยสฺมา ปน ติสฺสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนนเนน วนฺตํ, ตสฺมา ภเวสุ วนฺตคฺมโนติ วตฺตพฺเพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนตสทฺทโต วการณฺจ ทิฆิ กตฺวา อาทาย ภควาติ วุจฺจติ ยถา โลกเมहनสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจติ ฯ
*** (ส.๗/๒๕๐๕,๓๑)

โส อิมํ โลกนฺติ โส ภควา อิมํ โลกํ ฯ อิทานิ วตฺตพฺพิ นิสฺเสติ ฯ **สเทวกนฺติ** สห เทเวหิ สเทวกํ ฯ เอวํ สห มาเรณ สมารกํ สห พฺรหฺมณา สพฺรหฺมกํ สห สมณพฺราหฺมณฺเหติ สสสมณพฺราหฺมณฺนิ ฯ ปชาตตฺตา ปชา ฯ ตํ ปชํ ฯ สห เทวมนุสฺสเลหิ สเทวมนุสฺสละ ฯ

บรรดาคำว่า สเทวกะ เป็นต้น ฟิงทราบการถือเอาเทวดาชั้นกามาจร ๕ ชั้น ด้วยคำว่า สเทวกะ (พร้อมด้วยเทวดา). ฟิงทราบการถือเอาเทวดาชั้นกามาจรชั้นที่ ๖ ด้วยคำว่า สมารกะ. ฟิงทราบการถือเอาพรหมมีพรหมชั้นพรหมกายิกาเป็นต้นด้วยคำว่า สพรหมกะ. ฟิงทราบการถือเอาสมณะและพราหมณ์ผู้เป็นข้าศึกศัตรูต่อพระศาสนา และการถือเอาสมณะและพราหมณ์ผู้มีบาปอันสงบแล้ว และผู้มีบาปอันลอยแล้วด้วยคำว่า สัสสมณพราหมณี. ฟิงทราบการถือเอาสัตว์โลก โดยคำว่า ปชา. ฟิงทราบ การถือเอาสมมติเทพและมนุษย์ที่เหลือ ด้วยคำว่า สเทวมนุสสะ.

บรรดาบททั้ง ๕ นี้ ตั้งพรรณนามานี้ โอกาสโลก ฟิงทราบว่า “ท่าน ถือเอาแล้วด้วยบททั้ง ๓ (คือ สเทวกะ ๑ สมารกะ ๑ สพรหมกะ ๑) สัตว์โลกฟิงทราบว่า ท่านถือเอาแล้วด้วยบททั้ง ๒ คือ (สัสสมณพราหมณีและสเทวมนุสสะ) ด้วยอำนาจแห่งหมู่สัตว์.

อีกนัยหนึ่ง อรูปาวจรโลกท่านถือเอาแล้วด้วย สเทวกศัพท์. กามาจรเทวโลก ๖ ชั้น ท่านถือเอาแล้วด้วยสมารศัพท์. พรหมโลกที่มีรูป ท่านถือเอาแล้วด้วยสพรหมศัพท์ มนุษย์โลกกับเหล่าสมมติเทพ หรือ สัตว์โลกทั้งหมดที่เหลือ ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์มีสัสสมณพราหมณีเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งบริษัท ๔.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำทั้งหลาย มีคำว่าสเทวกะ เป็นต้นนี้ พระกิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ประกาศความที่แห่งโลกแม่ทั้งปวง อันพระองค์ทรงกระทำให้แจ้งแล้วโดยกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ ด้วยคำว่า สเทวกะ ฟิงขจรไปแล้ว. เพราะเหตุนี้ ชนเหล่าใด ฟิงมีความสงสัยว่า “มารชื่อ วสวัตติ ผู้มีอานุภาพมากเป็นใหญ่กว่าเทวดาชั้นกามาจร แม้มารนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงทำให้แจ้งได้อย่างไร”, พระกิตติศัพท์ฟิงขจรไปทำลายความสงสัยของชนเหล่านั้น ด้วยคำว่า สมารกั (พร้อมด้วยมาร).

อนึ่ง ชนเหล่าใดฟิงมีความสงสัยว่า พรหมผู้มีอานุภาพมาก ย่อมส่องแสงสว่างไปในหนึ่งพันจักรวาลด้วยองคฺลหนึ่ง ในสองพันจักรวาลด้วยสององคฺล, ฯลฯ ย่อมส่องแสงสว่างไปในหมื่นจักรวาลด้วยสิบองคฺล และได้เสวยสุขอันเกิดจากมานสมาบัติอย่างเยียมอยู่, แม้

ตตถ สเทวกวจนเณ ปรญจกามาจรเทวคฺคหณเ เวทิตพฺพ ๑ สมารกวจนเณ ฉญฺจกามาจรเทวคฺคหณเ เวทิตพฺพ ๑ สพรหมกวจนเณ พรหมกายิกาทิพรหมคฺคหณเ ๑ สสสมณพฺราหฺมณเณวจนเณ สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺต-สมณพฺราหฺมณคฺคหณเ สมิตปาปวาหิตปาปสมณพฺราหฺมณค-คฺคหณญจ ๑ ปชาวจนเณ สตฺตลคฺคคฺคหณเ ๑ สเทวมนุส-สวจนเณ สมนฺนิตเทวอวเสสมนุสสคฺคคฺคหณเ ๑

อเวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลก ทวีหิ ปชาวเสน สตฺตลคฺค คหิตตติ เวทิตพฺโพ ๑

อปร โนโย ๑ สเทวกคฺคคฺคเณน อรูปาวจรโลก คหิตโต ๑ [๑๓๔] สมารกคฺคคฺคเณน ฉกามาจรเทวโลก ๑ สพรหมคคฺคคเณน รูปีพรหมโลก สสสมณพฺราหฺมณาทิ-คคฺคเณน จตฺตูปริสวเสน สมนฺนิตเทเวหิ วา สห มนุสสโลก อวเสสสพฺพสตฺตลคฺคคเณน วา คหิตโต ๑

อปฺปิเจตฺถ สเทวกวจนเณ อุกกญฺจปฺริจเจทโต สพฺพสฺสาปิ โลกสฺส สจฺฉิกตภาวํ สาเวเนโต ตสฺส ภควโต กิตฺติสทฺโท อพฺภูคฺคโต ๑ ตโต เยสํ ลียา มาโร มหानุภาโว ฉกามาจรสิสโร วสวตฺติ กิ โลปี เอตฺน สจฺฉิกโตติ, เตสํ วิมตี วิธเมเนโต สมารกนฺติ อพฺภูคฺคโต ๑

เยสํ ปน ลียา พฺรหฺมา มหानุภาโว เอกงคฺลียา เอกสฺมี จกฺกวาสสทฺสเส อาโลกํ ผรตติ ทวีหิ ๑เป๑ ทสฺหิ อองคฺลหิ ทสฺส จกฺกวาสสทฺสเสสุ อาโลกํ ผรตติ อนฺนตฺตรญจ ฉานสมาปตฺติสุขํ ปฏฺฐิเสเวเทหิ กิ โลปี สจฺฉิกโตติ เตสํ วิมตี วิธเมเนโต

พรหมนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำให้แจ้งได้
อย่างไร”, พระกิตติศัพท์ ฟุ้งขจรไปทำลายความสงสัย
ของชนเหล่านั้น ด้วยคำว่า **สสฺสมณพฺราหฺมณฺณี ปชฺ** ซึ่ง
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหฺมณฺ.

พระกิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น
ประกาศความที่ฐานะอย่างอุกฤษฏ์ทั้งหลาย อันพระองค์
ทรงทำให้แจ้งแล้วอย่างนั้น ในลำดับนั้น เมื่อจะประกาศ
ความที่สัตว์โลกซึ่งยังเหลือ อันพระองค์ทรงกระทำให้แจ้ง
แล้วด้วยอำนาจการกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ จนกระทั่งถึง
สมมติเทพ และพวกมนุษย์ที่ยังเหลือฟุ้งขจรไปแล้วด้วยคำ
ว่า **สเทวมนุสฺส** พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์. ในบททั้ง
หลายมีบทว่า สเทวกํ เป็นต้นี้ มีลำดับอนุสนธิเท่านี้.

อรรถาธิบาย สยํ ศัพท์เป็นต้น

อนึ่ง ในคำว่า **สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติ**
นี้พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ บทว่า **สยํ** แปลว่า ด้วย
พระองค์เอง **สยํ** ศัพท์นี้ เป็นศัพท์มีใจความที่คนอื่นจะพึง
นำไปหาไม่ได้. บทว่า **อภิญญา** ความว่า ทรงรู้ด้วยความ
รู้ยิ่ง คือด้วยพระญาณอันยิ่ง. บทว่า **สจฺจิกตฺวา**
คือทรงทำให้ประจักษ์. ด้วยบทว่า **สจฺจิกตฺวา** นั้น เป็น
อันท่านทำการห้ามกึ่งมีการอนุमानเป็นต้นเสีย. บทว่า
ปเวเทติ ความว่า คือทรงยังหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้ คือให้รู้
ได้แก่ทรงประกาศให้รู้.

พระธรรมในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด

ชื่อว่า **โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกฺขยาณํ ๑เป๑**
ปรีโยสานกฺขยาณํ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น แม้ต้องสละสุขอันเกิดแต่วิเวกอย่างยอดเยี่ยมแล้วทรงแสดงธรรมอยู่ ก็เพราะทรงอาศัยความ
กรุณาในสัตว์ทั้งหลาย. ก็แล พระองค์เมื่อทรงแสดง
ธรรมนั้น จะน้อยหรือมากก็ตาม ทรงแสดงครบถ้วนทั้ง
๓ ประการ มีความงามในเบื้องต้นเป็นอาทิเท่านั้น. คือ
อย่างไร ? คืออย่างนี้ ความพิสดารว่า แม้พระคาถา

สสฺสมณพฺราหฺมณฺณี ปชฺนฺติ อพฺภุคฺคโต ๑

เอวํ อุกฺกฏฺจานานํ สจฺจิกตฺวา กาสฺเตวา
อถ สมฺมตฺติเทเว อวเสสมนุสฺสเส จ อฺปาทาย อุกฺกฏฺจ-
ปรีจเฉทวเสน เสสสฺสตฺตโลกลสฺส สจฺจิกตฺวา ปกาเสนฺโต
สเทวมนุสฺสฺนฺติ อพฺภุคฺคโต ๑ อยเมตถ อนุสนฺธิกฺกมฺ ๑

สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทติติ เอตถ
ปน **สยฺนฺติ** สามํ อปรเนยโย หุตฺวา ๑ **อภิญญา**ติ
อภิญญา ย อธิเกณ ญาเณน ฃตฺวาติ อตฺโถ ๑
สจฺจิกตฺวาติ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ๑ เอเตน อนุमानาติ-
ปฏิกฺเขโป กโต โหติ ๑ **ปเวเทติ**ติ โปเรติ ญาเปติ
ปกาเสติ ๑

โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกฺขยาณํ ๑เป๑
ปรีโยสานกฺขยาณํ [๑๓๔] **โส** ภควา สตฺเตสุ
การุณฺยตํ ปฏิจฺจ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุํ ธมฺมํ
เทเสติ ๑ ตมฺจฺชโย อปฺโป วา พฺหุํ วา เทเสนฺโต
อาทิกฺขยาณาติติปฺปการเมว เทเสติ ๑ กถํ ๑
เอกคาถาปิ ทิ สมฺนตฺกทฺรุตฺตา ธมฺมสฺส ปจฺมปาเทน
อาทิกฺขยาณา ทฺติยตฺติยปาเทติ มชฺฃเมกฺขยาณา
ปจฺจิมปาเทน ปรีโยสานกฺขยาณา ๑ เอกานุสนฺธิกํ

เดียว ก็มีความงามในเบื้องต้นด้วยบาทที่แรก มีความงามในท่ามกลางด้วยบาทที่สองและที่สาม มีความงามในที่สุดด้วยบาทที่สุด เพราะพระธรรมมีความงามรอบด้าน. พระสูตรมีอนุสนธิเดียว มีความงามในเบื้องต้นด้วยคำนิทาน มีความงามในที่สุดด้วยคำนิคม มีความงามในท่ามกลางด้วยคำที่เหลือ. พระสูตรที่มีอนุสนธิต่างๆ มีความงามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิแรก มีความงามในที่สุดด้วยอนุสนธิในที่สุด มีความงามในท่ามกลางด้วยอนุสนธิที่เหลือ. ศาสนธรรมแม้ทั้งสิ้น มีความงามในเบื้องต้นด้วยศีลอันเป็นอรรถของตนบ้าง มีความงามในท่ามกลางด้วยสมณะและวิปัสสนามรรคและผลบ้าง มีความงามในที่สุดด้วยพระนิพพานบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง มีความงามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ มีความงามในท่ามกลางด้วยวิปัสสนาและมรรค มีความงามในที่สุดด้วยผลและพระนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง มีความงามในเบื้องต้นด้วยความตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้า มีความงามในท่ามกลางด้วยความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม มีความงามในที่สุดด้วยการปฏิบัติดีของพระสงฆ์.

อีกอย่างหนึ่ง มีความงามในเบื้องต้นด้วยพระอภิธรรมโพธิญาณ อันผู้สดับศาสนธรรมนั้นแล้วปฏิบัติโดยความเป็นเช่นนั้น จะพึงบรรลุมีความงามในท่ามกลางด้วยปัจเจกโพธิญาณ มีความงามในที่สุดด้วยสาวกโพธิญาณ. อนึ่ง ศาสนธรรมนั้น เมื่อสารชุนสดับอยู่ ย่อมนำมาแต่ความงามฝ่ายเดียว แม้ด้วยการสดับเพราะจะข่มนิวรณ์ธรรมไว้ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีความงามในเบื้องต้น, เมื่อสารชุนปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมนำมาแต่ความงามฝ่ายเดียว แม้ด้วยการปฏิบัติ เพราะจะนำมาแต่ความสุขอันเกิดแต่สมณะและวิปัสสนา เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีความงามในท่ามกลาง, และเมื่อสารชุนปฏิบัติแล้วโดยประการนั้น ก็ย่อมนำมาแต่ความงามเช่นเดียวกัน แม้ด้วยผลแห่งการปฏิบัติ เพราะจะนำความเป็นผู้คงที่มาให้ ในเมื่อได้สำเร็จผลแห่งการปฏิบัติแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความงามในที่สุด.

อนึ่ง มีความงามในเบื้องต้น ด้วยความบริสุทธิ์แห่งแดนเกิด เพราะศาสนธรรมมีที่พึงเป็นแดนเกิด, มีความงามในท่ามกลางด้วยความบริสุทธิ์แห่งอรรถ มีความ

สุดดี นิทานเนน อาทิกถยาณํ นิคมเนน ปรีโยสานกถยาณํ เสเสน มชฺเฌกถยาณํ ฯ นานานุสนธิกํ สุดดี ปจฺมานุสนธินา อาทิกถยาณํ ปจฺฉิเมเนน ปรีโยสานกถยาณํ เสเสหิ มชฺเฌกถยาณํ ฯ สกฺโลปิ สาสนธมฺโม อุตฺตโน อุตฺตญฺเฐเนน สีเสน อาทิกถยาณํ สมถวิปัสสนา- มคฺคผลหิ มชฺเฌกถยาณํ นิพฺพาเนนปิ ปรีโยสานกถยาณํ ฯ

ศีลสมาธิติ วา อาทิกถยาณํ วิปัสสนามคฺเคหิ มชฺเฌกถยาณํ ผลนิพฺพานหิ ปรีโยสานกถยาณํ ฯ

พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกถยาณํ ธมฺมสุธมฺมตาย มชฺเฌกถยาณํ สงฺฆสุปฏิปตฺติยา ปรีโยสานกถยาณํ ฯ

ดี สุดวา ตถตฺตาย ปฏิปนฺเนน อธิคฺนตฺพุพาย อภิสมฺโพธิยา วา อาทิกถยาณํ ปจฺเจกโพธิยา มชฺเฌกถยาณํ สาวกโพธิยา ปรีโยสานกถยาณํ ฯ สฺยฺยมาโนเปส นีวรณฺวิภฺกขมฺภนโต สวเนนปิ กถยาณเมว อาวหตฺติ อาทิกถยาณํ, ปฏิปชฺชียมาโน สมถ- วิปัสสนาสฺชาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กถยาณเมว อาวหตฺติ มชฺเฌกถยาณํ, ตถา ปฏิปนฺโน จ ปฏิปตฺติผล เนิฏฺฐิจเเต ตาทิกถยาณํ ปฏิปตฺติผลเนนปิ กถยาณเมว อาวหตฺติ ปรีโยสานกถยาณํ ฯ

นาถปฺปภวตฺตา จ ปภวสุทฺธิยา อาทิกถยาณํ อุตฺตสุทฺธิยา [๑๓๖] มชฺเฌกถยาณํ กิจฺจสุทฺธิยา ปรีโยสานกถยาณํ ฯ ตสฺมา เอโส ภควา อปฺปี วา

งามในที่สุดด้วยความบริสุทธิ์แห่งกิจ. เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เมื่อทรงแสดง ธรรมจะน้อยหรือมากก็ตาม พึงทราบว่าการแสดงครบ ถ้วนทั้ง ๓ ประการ มีความงามในเบื้องต้นเป็นอาทิ.

พหู วา เทเสนโต อาทิกถยาณาทิตฺตปฺปการเมว เทเสตฺติ เวทิตฺตํ ๑

อรรถาธิบายศัพท์ว่า สาตถ์ สพฺยชนฺ

ก็ในคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า **สาตถ์ สพฺยชนฺ** ดังนี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังนี้ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เมื่อทรงแสดง พระธรรมนี้ ชื่อว่าทรงประกาศ คือทรงแสดง ศาสนพหฺมจรรยฺ และมรรคพหฺมจรรยฺ ด้วยนัยต่างๆ. ก็ ศาสนาพหฺมจรรยฺและมรรคพหฺมจรรยฺนั้น ชื่อว่าพริ้งพร้อม ด้วยอรรถ เพราะถึงพร้อมด้วยอรรถ ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะถึงพร้อมด้วยพยัญชนะตามสมควร. ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยอรรถ เพราะประกอบพร้อมด้วยอรรถบทที่แสดง ประกาศ เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น และบัญญัติ ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะถึงพร้อมด้วยอักษร บท พยัญชนะ อักษร นิรุตติ และนิเทศ. ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยอรรถ เพราะความที่ศาสนาพหฺมจรรยฺเป็นต้นนั้น ลึกโดยอรรถ และลึกโดยปฏิเวธ, ชื่อว่า พริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะความที่ศาสนาพหฺมจรรยฺนั้น ลึกโดยธรรมและลึกโดยเทศนา. ชื่อว่า พริ้งพร้อมด้วยอรรถ เพราะความเป็นวิสัย (คืออารมณ์) แห่งอรรถปฏิสัมพันธ์ และปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะความเป็นวิสัย (คืออารมณ์) แห่งอรรถปฏิสัมพันธ์ และนิรุตติปฏิสัมพันธ์.

พหฺมจรรยฺนั้นชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยอรรถ เพราะเหตุว่า เป็นที่เลื่อมใสแห่งชนผู้เป็นนักราชัญญ์ เพราะเป็น สิ่งอันบัณฑิตพึงรู้ ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะเหตุว่าเป็นที่เลื่อมใสแห่งโลกียชน เพราะเป็นสิ่งที่ควรเชื่อ. ชื่อว่าพริ้งพร้อมด้วยอรรถ เพราะมีความอธิบายลึก ชื่อว่า พริ้งพร้อมด้วยพยัญชนะเพราะมีบทตื่น. ชื่อว่า บริสุทธิ์สิ้นเชิง เพราะมีความบริบูรณ์เต็มที่ เหตุไม่มีสิ่งที่จะต้องเพิ่มเข้า ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะเป็นของหาโทษมิได้ เหตุไม่มีที่จะต้องนำออก, ชื่อว่าพหฺมจรรยฺ เพราะ

สาตถ์ สพฺยชนฺนฺติ เอวมาทิสฺส ปน ยสฺมา อิมํ ธมฺมํ เทเสนโต สาสนพหฺมจรรยฺ มคฺคพหฺมจรรยญฺจ ปกาเสติ นานานเยหิ ทีเปติ ๑ ตถฺจ ยถานูรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตถ์ พยฺยชนสมฺปตฺติยา สพฺยชนฺ ๑ สงฺกาสนปฺปกาสน วิวรณ วิภชน อุตฺตานิกรณปฺปถยตฺติ อตฺถปทสมาโยคโต สาตถ์ อกฺขร ปท พยฺยชนาการ นิรุตติ นิทฺเทศ สมฺปตฺติยา สพฺยชนฺ ๑ อตฺถคฺมกฺริตฺตา-ปฺปฏิเวธคฺมกฺริตฺตาหิ สาตถ์ ธมฺมคฺมกฺริตฺตาเทสนาคฺมกฺริตฺตาหิ สพฺยชนฺ ๑ อตฺถปฺปฏิภาณปฺปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตถ์ ธมฺมนิรุตติปฺปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยชนฺ ๑

ปณฺชิตเวทนิยโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ สาตถ์ สทฺเธยฺยโต โลกียชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยชนฺ ๑ คฺมกฺริตฺติปฺปายโต สาตถ์ อุตฺตานปทโต สพฺยชนฺ ๑ อฺปนฺตพฺพสฺส อภาวโต สกฺลปฺริยฺญณฺณภาเวน เกวล-ปฺริยฺญณฺ อฺปนฺตพฺพสฺส อภาวโต นิทฺโทสภาเวน ปฺริยฺญณฺ, ลิกฺขาตฺตยปฺริยฺญณฺคฺคิตฺตตฺตา พหฺมกฺฤเตหิ เสฏฺฐเจหิ จริตฺตพฺพโต เตสฺสจฺจ จริยภาวโต พหฺมจรรยฺ, ตสฺมา สาตถ์ สพฺยชนฺ ๑ เปฯ พหฺมจรรยฺ ปกาเสตฺติ วุจฺจติ ๑

อันบุคคลผู้เป็นใหญ่ คือผู้ประเสริฐพึงปฏิบัติ เหตุที่พรหมจรรย์นั้น อันท่านกำหนดด้วยไตรสิกขา และเพราะเป็นจริยาของท่านเหล่านั้น ฉะนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมด้วยอรรถ พร้อมด้วยพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรม มีเหตุ และเรื่องที่เกิดขึ้น ชื่อว่าทรงแสดงธรรมนั้น มีความงามในเบื้องต้น และชื่อว่าทรงแสดงธรรมนั้น มีความงามในท่ามกลาง เพราะเนื้อความไม่วิปริต และเพราะประกอบด้วยเหตุและอุทาหรณ์ โดยสมควร แก่เวไนยสัตว์ และชื่อว่าทรงแสดงธรรมนั้น มีความงามในที่สุด เพราะทำให้พวกนักฟังได้ศรัทธาและความมั่นใจ. ก็เมื่อทรงแสดงธรรมอยู่อย่างนั้น ชื่อว่าทรงประกาศพรหมจรรย์.

ก็พรหมจรรย์ ชื่อว่าพร้อมด้วยอรรถ เพราะทราบชัดในธรรมที่ควรบรรลุได้ ก็ด้วยการปฏิบัติ ชื่อว่าพร้อมด้วยพยัญชนะ เพราะเชี่ยวชาญในพระคัมภีร์ ก็ด้วยปริยัติ ชื่อว่าบริบูรณ์สิ้นเชิง เพราะประกอบด้วยธรรมชั้น ๕ มีศีลชั้นเป็นต้น ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะไม่มีเครื่องเศร้าหมอง เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์จะละทุกข์ในวัฏฏะ และเพราะไม่มีความมุ่งหมายโลกามิส เรียกว่าพรหมจรรย์ เพราะเป็นจริยาของท่านผู้ใหญ่ โดยอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก.

แม้เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงกล่าวได้ว่า “ทรงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์บริบูรณ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมด้วยอรรถ พร้อมด้วยพยัญชนะ”.

ชื่อว่า **สารุ โข ปน** ความว่า อนึ่ง การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้เห็นปานนั้น เป็นความดีแล. มีคำอธิบายว่า นำประโยชน์มาให้ นำความสุขมาให้.

ชื่อว่า **ตถารูปานํ อรหตํ** ความว่า การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ซึ่งได้ความเชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ในโลก เพราะได้บรรลุคุณตามเป็นจริงเห็นปานพระโคตมผู้เจริญนั้น เป็นความดี.

อปิจ ยสฺมา สนิทานํ สอุปฺตติภยจ เทเสฺนโต อาทิกฺลยาณํ เทเสติ เวเนยฺยานํ อนฺุรูปโต อตฺถสฺส อวิปริตตยา จ เหตุทาหรณฺยุตฺโต จ มชฺเฌกฺลยาณํ โสตุนํ สทฺธาปฐฺกฺลาเณ นิคมนเณ จ ปรีโยสานกฺลยาณํ เทเสติ ฯ

เอวํ เทเสฺนโต จ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสติ ฯ [๑๓๗] ตถยจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต สาทถํ ปรียตฺติยา อากมพฺยตฺติโต สพฺยณชนํ สีลาทิปญฺจ-ธมฺมกฺขนฺธยุตฺโต เภวลปรีปฺญณํ นิรุปกฺกิลลโต นิตฺถรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิสฺนिरเปกฺขโต จ ปรีสุทฺธํ เสฏฺฐกฺุเณ พุทฺทมภูตานิ พุทฺธปฺจเฌกฺพุทฺธสวากานํ จริยโต พุทฺทมจฺริยนฺติ วุจฺจติ ฯ

ตสฺมาปิ โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกฺลยาณํ ฯเปฯ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสตีติ วุจฺจติ ฯ

สารุ โข ปนาติ สุนทฺโร โข ปน ฯ อตฺถาวหํ สฺขาวหนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ

ตถารูปานํ อรหตฺนฺติ ยถารูโป โส ภวํ โคตโม เอวรูปานํ ยถาภุจฺจคฺคณาธิคเณ โสเก อรหนฺโตติ ลทฺธสทฺธานํ อรหตํ ฯ

ชื่อว่า **ทสสน โทติ** ความว่า เวรัญชพราหมณ์ทำ อธิษาศัยไว้โดยนั้ว่า “แม้เพียงสักว่าการลิมดาทั้งสอง อันใสแจ้วด้วยประสาท แล้วมองดู ย่อมเป็นความดี” ดั่งนี้ จึงเข้าไปเฝ้าในภายหลัง.

ทสสน โทติติ ปสาทโสภมาณี อุกขินี อุมมิเลตวา ทสสนมตตมปิ สาธุ โทติติ เอว อชฺฌาสย กตวา ฯ

อรรถาธิบายวิเสสนสัพพนามว่า เยน เตน

คำว่า **เยน** ในชื่อว่า **อลโข เวรณฺโช พุราหฺมโณ เยน ภควา เตนูปสงฺกมิ** นี้ เป็นตติยวิภคิตลงใน อรรถแห่งลัตตมิวิภคิต. เพราะฉะนั้น ในสองบทว่า **เยน เตน** นี้ พึงทราบใจความอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มี พระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด เวรัญชพราหมณ์ได้ เข้าไปเฝ้า ณ ที่นั้น.

อลโข เวรณฺโช พุราหฺมโณ เยน ภควา เตนูปสงฺกมิติ เยนาคิ ภูมมตเถ กรณวณฺ ๑ ตสฺมา ยตถ ภควา ตตถ อุปสงฺกมิติ เอวเมตถ อตฺถเ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ในสองบทว่า **เยน เตน** นี้ พึง ทราบใจความอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย พึงเข้าไปเฝ้าด้วยเหตุใด เวรัญช- พราหมณ์ก็เข้าไปเฝ้าด้วยเหตุนั้น.

เยน วา การณเณน ภควา เทวมนุสฺเสหิ อุปสงฺกमितพฺโพ เตน การณเณน อุปสงฺกมิติ เอวเมตถ อตฺถเ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้าอันเทวดาและมนุษย์ทั้ง หลาย พึงเข้าไปเฝ้า เพราะเหตุไร ? พึงเข้าไปเฝ้า เพราะมีความประสงค์ในการบรรลุคุณวิเศษมีประการ ต่างๆ เหมือนต้นไม้ใหญ่ซึ่งผลิตผลเป็นนิตย อันหมู่ทิวาชาติ ทั้งหลาย พึงบินเข้าไปหา เพราะมีความประสงค์ในการ จิกกินผลที่ดีฉะนั้น.

เกณ จ การณเณน ภควา อุปสงฺกमितพฺโพ ฯ นานปรปการคุณวิเสสธาธิคมาธิปฺปาเณน สาธุผลูปภกคา- ธิปฺปาเณน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุกฺโข วยิ ฯ

อนึ่ง บทว่า **อุปสงฺกมิ** มีอธิบายว่า **คโต** แปลว่า ไปแล้ว. คำว่า **อุปสงฺกมิตวา** เป็นคำแสดงปริโยสาน กาลกิริยาแห่งการเข้าไปเฝ้า.

อุปสงฺกมิติ จ คโตติ วุตฺตํ โทติ ฯ **อุปสงฺกมิตวาติ** อุปสงฺกมณปรโยสานปรทิปนํ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ‘เวรัญช- พราหมณ์ ไปแล้วอย่างนั้น คือไปยังสถานที่ใกล้ชิด กว่า นั้น ได้แก่ที่นับว่าใกล้ ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า’ ดั่งนี้บ้าง.

อถวา เอว คโต ตโต อาสนนตฺรฺ จานํ ภควโต สมิปสงฺขาตํ คนตฺวาติปิ วุตฺตํ โทติ ฯ

หลายบทว่า **ภควตา สทฺธิ สมฺโมทิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อตรัสถามถึงความสุขทุกข์เป็นต้น ได้ทรงมีความรื่นเริงเป็นไปกับพราหมณ์นั้นแล้ว ฉันทได้ ถึงแม้พราหมณ์นั้น ก็ฉันทนั้น ได้มีความรื่นเริงเป็นไปกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า คือได้ถึงความเป็นผู้รื่นเริง ได้แก่ ความเป็นพวกเดียวกัน ดุจน้ำเย็นกับน้ำร้อน ผสมเป็นอัน เดียวกันฉันทนั้น.

[๑๓๘] **ภควตา สทฺธิ สมฺโมทิติ** ยถา คมนียาทินิ ปุจฺจนฺโต ภควา เตน เอว โสปี ภควตา สทฺธิ สมปรวตฺตโมเท อโหสิ สฺโตทกํ วยิ อุณฺโหทเกณ สมฺโมทิตํ เอกิภาวํ อคมาสิ ฯ

อรรถาธิบายศัพท์ว่า สมโมทณีย และสาราณีย

ก็ เวรัญชพราหมณ์ได้รื่นเรียงกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยถ้อยคำ มีอาทิว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์ พอดทนได้หรือ ? พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ? และพระสาวกทั้งหลายของพระโคตมผู้เจริญ ไม่มีอาหาร หรือ ? ไม่มีทุกข์หรือ ? ยังยืนคล่องแคล่วอยู่หรือ ? ยังมีกำลัง อยู่หรือ ? ยังอยู่ผาสุกหรือ ?” ดังนี้ อันใด, ถ้อยคำอันนั้น ชื่อว่า **สัมโมทณียะ** (คือถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งความรื่นเรียง) เพราะให้เกิดความรื่นเรียงกล่าวคือ ปิติและปราโมทย์ และเพราะเป็นถ้อยคำสมควร เพื่อความรื่นเรียง ชื่อว่า **สาราณียะ** (คือถ้อยคำเป็นที่ตั้งแห่งความ ระลึกถึงกัน) เพราะเป็นถ้อยคำที่สมควร และ เพราะเป็นถ้อยคำที่ควรระลึกถึง เพื่อให้ระลึกถึงตลอดกาล แม้นานด้วยดี คือ เพื่อให้เป็นไปหาระหว่างมิได้ เพราะเป็นถ้อยคำอ่อนหวานด้วยอรรถและพยัญชนะ.

อนึ่ง ชื่อว่าสัมโมทณียะ เพราะฟังอยู่ก็เป็นสุข, ชื่อว่า สาราณียะ เพราะตามระลึกถึงอยู่ก็เป็นสุข.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมโมทณียะ เพราะเป็น ถ้อยคำบริสุทธิ์ด้วยพยัญชนะ ชื่อว่า สาราณียะ เพราะ เป็นถ้อยคำบริสุทธิ์ด้วยอรรถ ด้วยประการฉะนี้แล.

อรรถาธิบายสองศัพท์ว่า เอกมุนต์ นิสิติ

เวรัญชพราหมณ์ยังถ้อยคำอันเป็นที่ตั้งแห่งความ รื่นเรียง (คือถ้อยคำ เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน) ให้ ผ่านไป คือให้จบลง ได้แก่ให้สำเร็จลง ด้วยบรรยายมิใช่น้อยอย่างนั้นแล้ว มีความประสงค์จะทูลถามถึงประโยชน์ ที่เป็นเหตุให้ตนมา จึงนั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ศัพท์ว่า **เอกมุนต์** นี้ เป็นศัพท์แสดงภาวนาปรุงสกล- ลิงค์, (ศัพท์ว่า เอกมุนต์ นี้เป็นทุตติยวิภังคิ ลงใน อรรถแห่งสัตตมิมวิภังคิ) เหมือนในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมเดินเวียนรอบไปในที่อัน ไม่เสมอ” ดังนี้. เพราะเหตุนี้ ในคำว่า **เอกมุนต์ นิสิติ** นี้ ฟังเห็นใจความอย่างนี้ว่า เวรัญชพราหมณ์นั้น นั่ง แล้วจะชื่อว่า เป็นผู้นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง โดย ประการใด ก็นั่งแล้วโดยประการนั้น.

ยาย จ กจฺจิ โภ โคตม ขมณีย กจฺจิ ยาปณีย กจฺจิ โภโต โคตมสฺส สวากานญจ อปฺปาพาทํ อปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺจํ พลํ ผาสฺสวาทโรตฺตาทิกาย กถาย สมฺโมทิตํ ตํ ปิตฺติปาโมชฺชสงฺฆาตสมฺโมทชนนโต สมฺโมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ **สมฺโมทณีย** อตฺถพฺยณฺชน- มจฺจฺจตาย สจฺจิมฺปิ กาลํ สาเรตุํ นินฺนตฺรํ ปวตฺเตตฺตํ อรหฺรูปโต สริตฺตพฺพภาวโต จ **สาราณีย** ฯ

สุยฺยมานสุขโต จ สมฺโมทณีย อนุสฺสริยมานสุขโต สาราณีย ฯ

ตถา พฺยณฺชนปริสฺสุทฺตตาย **สมฺโมทณีย** อตฺถ- ปริสฺสุทฺตตาย **สาราณียนฺติ** ฯ

เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สมฺโมทณีย กถํ สาราณียํ วิตฺติสาเรตฺวา ปริโยสาเปตฺวา นิฏฺฐาเปตฺวา เยนตฺเถน อาคโต ตํ ปุจฺฉิตฺตกาโม เอกมุนต์ นิสิติ ฯ

เอกมุนฺตฺตนิ ภาวนบุสฺสณินฺทเทโส, วิสมํ จนฺทิม- สฺสุริยา อนุปริวตฺตนฺติตฺตาทิสฺสุ วิย ฯ ตสฺมา ยถา นิสินฺโน เอกมุนต์ นิสินฺโน โหติ ตถา นิสิติตฺติ เอวเมตฺถ อตฺถเถ ทฺวฺจฺจไฟ ฯ

อนึ่ง คำว่า **เอกมนต์** นั้น เป็นทฤติยาวิภัติ ลงใน อรรถแห่งลัตตมีวิภัติ. บทว่า **นิสฺสึ** แปลว่า เข้าไป ไกลแล้ว. จริงอยู่ บุรุษทั้งหลายผู้ฉลาดเข้าไปหาครู ฐานียบุคคล (คือบุคคล ผู้ตั้งอยู่ในฐานครู) ชื่อว่ายอมนั่ง อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพราะความเป็นผู้ฉลาดใน การนั่ง. ก็ บรรดาบุรุษผู้ฉลาดเหล่านั้น เวรวิช ฑรพราหมณ์นี้ เป็นคนใดคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น พราหมณ์ นั้นจึงนั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภุมตเถ วา เอตํ อุปโยคฺวณฺํ ฯ **นิสฺสึ**ติ อุปาวีสิ ฯ ปณฺฑิตา ทิ ปุริสา ครูญฺจาณียํ อุปสงกมิตฺวา อาสนกฺุสลตาย เอกมนต์ นิสฺสึทฺติ ฯ อยญฺจ เตสํ อภฺยตโร ตสฺมา เอกมนต์ นิสฺสึ ฯ

การนั่งเว้นโทษ ๖ อย่าง

ถามว่า ก็บุคคลนั่งอยู่อย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้นั่ง แล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ? แก้วว่า ต้องนั่งเว้นโทษ แห่งการนั่ง ๖ อย่าง จึงชื่อว่าเป็นผู้นั่งแล้ว ณ ที่ควร ส่วนข้างหนึ่ง. โทษแห่งการนั่ง ๖ อย่างเป็นไฉน ? โทษแห่งการนั่ง ๖ อย่างนั้น คือ นั่งไกลนัก ๑ นั่งใกล้ กันนัก ๑ นั่งเหนือลม ๑ นั่งที่สูง ๑ นั่งตรงหน้าเกิน ไป ๑ นั่งข้างหลังเกินไป ๑.

กถํ นิสฺสินฺโน ปน เอกมนต์ นิสฺสินฺโน โหติติ ฯ ฉ นิสฺซชฺชโทเส วชฺเชตฺวา ฯ เสยฺยถิํ ฯ อติปุร- มจฺจาสนนฺํ อุปฺริวาทมนฺนตปฺปเทสํ อติสมฺมุขา อติปจฺฉาติ ฯ

จริงอยู่ บุคคลนั่งอยู่ในที่ไกลกันนัก ถ้ามีความ ประสงค์จะพูด, จะต้องพูดด้วยเสียงดัง. นั่งในที่ใกล้กัน นัก ย่อมทำความเบียดเสียดกัน. นั่งในที่เหนือลม ย่อม ครอบงวน (คนอื่น) ด้วยกลิ่นตัว. นั่งในที่สูง ย่อมประกาศ ความไม่เคารพ. นั่งในที่ตรงหน้าเกินไป ถ้ามีความ ประสงค์จะดู จะต้องจ้องดู ตาต่อตากัน. นั่งข้างหลัง เกินไป ถ้ามีความประสงค์จะดู จะต้องยื่นคอออกไปดู. เพราะฉะนั้น เวรวิชฑรพราหมณ์แม้นี้ จึงนั่งเว้นโทษแห่ง การนั่ง ๖ อย่าง เหล่านี้แล. เหตุตั้งนั้น ท่านพระอุบา ลีเถระ จึงกล่าวไว้ว่า พราหมณ์นั้นนั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วน ข้างหนึ่ง.

อติปุเร นิสฺสินฺโน ทิ สฺเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาตฺตเทเน กเถตฺพุทฺโหติ ฯ [๑๓๙] อุจฺจาตฺตเน นิสฺสินฺโน สงฺฆมฺภูฏนฺํ กโรติ ฯ อุปฺริวาท นิสฺสินฺโน สรรีคนฺธเน พาทติ ฯ อุณฺนตปฺปเทเส นิสฺสินฺโน อคารวํ ปกาเสติ ฯ อติสมฺมุขา นิสฺสินฺโน สฺเจ ทฺฏฺฐกาโม โหติ, จกฺขุณา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฺฏฺฐกฺพุทฺโหติ ฯ อติปจฺฉา นิสฺสินฺโน สฺเจ ทฺฏฺฐกาโม โหติ คีวํ ปสาเรตฺวา ทฺฏฺฐกฺพุทฺโหติ ฯ ตสฺมา อยมฺปิ เอเต ฉ นิสฺซชฺชโทเส วชฺเชตฺวา นิสฺสึ ฯ เตเน วุตฺตํ เอกมนต์ นิสฺสึติ ฯ

อรรถาธิบายศัพท์ต่างๆ มี เอตํ ศัพท์ เป็นต้น

เวรวิชฑรพราหมณ์นั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล จึงได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยบทว่า เอ ตํ เป็นต้น พระอาจารย์แสดงความที่ควรจะกล่าวใน

เอกมนต์ นิสฺสินฺโน โช เวรวิช ฑรพราหมฺโณ ภควนฺต์ เอตทโวจ ฯ เอตนฺติ อิทานิ วตฺตพฺพมตฺถํ ทสฺเสติ ฯ ทกาโร ปทสฺนุธิโร ฯ **อโวจ**าติ อภาสิ ฯ

บัดนี้ **ท.** อักขร ทำการตอบท. บทว่า **อโวจ** แปลว่า ได้กราบทูลแล้ว. ประชุมบทว่า **สุตมเมต** ตัดบทเป็น **สุต** **เม** **ต** แปลว่า ข้อนั้น ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว. พระอาจารย์แสดงในสิ่งที่ควรกล่าวในบัดนี้ด้วยคำว่า **เอต** **มยา** **สุต** เป็นต้น.

เวรัญชพรหมณ์ย่อมทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระโคตรว่า **โก** **โคตม** แปลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! บัดนี้ ท่านพระอุบาลีเถระ เมื่อจะแสดงข้อความที่เวรัญชพรหมณ์นั้นได้ฟังแล้ว จึงได้กล่าวคำมีอาทิ อย่างนี้ว่า **น** **สมโณ** **โคตโม**. ในคำว่า **สมโณ** **โคตโม** เป็นต้นนั้น มีการพรรณนาบทที่ไม่ง่าย ดังต่อไปนี้.

บทว่า **พราหมणे** ได้แก่ พราหมณ์โดยชาติ.

บทว่า **ชินฺเณ** ได้แก่ เป็นคนแก่คร่ำคร่า คือถูกขราส่งให้ไปถึงความเป็นผู้มีอวัยวะหักเป็นท่อน เป็นต้น.

บทว่า **วฺชฺเช** ได้แก่ ผู้เข้าเขตแห่งความเจริญแห่งอวัยวะน้อยใหญ่.

บทว่า **มหลลเก** คือผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยความเป็นคนแก่โดยชาติ. มีคำอธิบายว่า ผู้เกิดมานานแล้ว.

บทว่า **อทุคเต** ได้แก่ ผู้ผ่านกาลมานานแล้ว. อธิบายว่า ผู้ล่วงเลยมาชั่ว ๒-๓ รัชกาลแล้ว.

บทว่า **วโยนุปฺตเต** ได้แก่ ผู้ย่างเข้าปุนปัจฉิมวัยแล้ว. ส่วนที่ ๓ อันมีในที่สุดแห่งร้อยปี ชื่อว่า ปัจฉิมวัย คือวัยสุดท้าย.

อีกอย่างหนึ่ง ในบททั้งหลายมีบทว่า **ชินฺเณ** เป็นต้นนี้ ฟังทราบโยชนาอย่างนี้ว่า บทว่า **ชินฺเณ** ได้แก่ ผู้เกิดก่อน. มีอธิบายว่า ผู้คล้อยตามตระกูลที่เป็นไปตลอดกาลนาน.

บทว่า **วฺชฺเช** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเจริญแห่งคุณมีศีลและมรรยาท เป็นต้น.

บทว่า **มหลลเก** คือผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยความเป็นผู้มีสมบัติมาก คือผู้มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก.

บทว่า **อทุคเต** ได้แก่ ผู้ดำเนินไปตลอดทางแล้ว คือผู้ประพฤติไม่ก้าวล่วงเขตแดน แห่งคุณมีวัตรจริยา เป็นต้น ของพวกพราหมณ์.

สุตมเมตฺตนิ **สุต** **เม** **ต** ๑ **เอต** **มยา** **สุตฺตนิ** อิทานิ **วตฺตพฺพมตฺถ** **ทสฺเสตี** ๑

โก **โคตมาตี** **ภควนฺต** **โคตฺเตน** **อาลปตี** ๑ อิทานิ **ย** **เตน** **สุต** **ต** **ทสฺเสนฺโต** **น** **สมโณ** **โคตโม** **ติ** **เอวมาตีมาห** ๑ **ตฺตฺราย** **อนุตฺตทาน** **ปทวณฺณนา** ๑

พฺราหมเณตี **ชาติพฺราหมเณ** ๑

ชินฺเณตี **ชชชรีภูเต** **ชฺราย** **ชนฺทิจฺจาตีภาว** **อปาตีเต** ๑

วฺชฺเชตี **องคปจฺจจฺจน** **วฺชฺชมิริยาทปฺตเต** ๑

มหลลเกตี **ชาติมหลลกตยา** **สมนฺนาคเต** ๑ **จิรกาลปฺปฺสฺเตตี** **วฺชฺชต** **โหตี** ๑

อทุคเตตี **อทุธาน** **คเต** ๑ **เทว** **ตโย** **ราชปรีวภูฏ** **อตีเตตี** **อธิปฺปาโย** ๑

วโยนุปฺตเตตี **ปจฺฉิมวโย** **สมปฺตเต** ๑ **ปจฺฉิมวโย** **นาม** **วสฺสสฺตสฺส** **ปจฺฉิม** **ตติยภาโค** ๑

อปีจ **ชินฺเณตี** **โปราเณ** ๑ **จิรกาลปฺปวตฺต-** **กฺลนฺวเยตี** **วฺชฺชต** **โหตี** ๑

วฺชฺเชตี **สีลาจาราตีคุณวฺชฺชมิชฺชุตเต** ๑

(๑๔๐) **มหลลเกตี** **วิภวมนฺตตยา** **สมนฺนาคเต** **มทฺทฺธเน** **มหาโภเค** ๑

อทุคเตตี **มคฺคปฏฺฐิปนฺเน** **พฺราหมณาน** **วตฺต-** **จิริยาตีมิริยาท** **อวิตฺติกฺกมฺม** **จฺรมาเน** ๑

บทว่า **วโยนุปรตเต** ได้แก่ ผู้ย่างเข้าถึงความ เป็นคนแก่โดยชาติ คือวัยที่สุตฺตต่าง.

บัดนี้ บัณฑิตพึงประกอบบททั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ ว่า **อภิวัตเตติ** ด้วย น อักษรที่ท่านกล่าวไว้ในคำว่า **น สมฺโณ โคตโม** นี้ แล้วทราบตามเนื้อความอย่าง นี้ว่า “พระสมณโคตมไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับ ทั้งไม่เชื่อ เชิญด้วยอาสนะอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงนั่ง บนอาสนะนี้”

จริงอยู่ **วา** ศัพท์ (ซึ่งมีอยู่ในบทเป็นต้นว่า อภิวัต เตติ) นี้ ย่อมเป็นไปในอรรถชื่อว่า วิภาวณะ (คือคำ ประกาศตามปกติของชาวโลก) ดุจ **วา** ศัพท์ในประโยค เป็นต้นว่า “รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง”.

เวรยชพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว เห็นพระผู้มี พระภาคเจ้าไม่ทรงทำการกราบไหว้ตนเป็นต้น จึง กราบทูลว่า “**ตยิทํ โภ โคตม ตเถว** ความว่าเรื่อง ไตที่ข้าพเจ้าได้ยินมา เรื่องนั้นก็จริงดังนั้นทีเดียว คือ การฟังกับการเห็นนั้นของข้าพเจ้าเข้ากันได้สมกัน ถึง ความเป็นอันเดียวกันโดยเนื้อความ. เวรยชพราหมณ์ กล่าวย้าเรื่องที่ตนได้ฟังมา พร้อมทั้งที่ตนได้เห็นมาอย่างนี้ ว่า ท่านพระโคตมผู้เจริญ ไม่กราบไหว้ ไม่ลูกรับพวก พราหมณ์ ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาล ผ่านวัยมาโดย ลำดับ หรือไม่เชื่อเชิญด้วยอาสนะเลย เมื่อจะตำหนิ พระพุทธองค์ จึงกราบทูลว่า **ตยิทํ โภ โคตม น สมฺปนฺนเมว** ดังนี้ มีอธิบายว่า การที่พระองค์ไม่ทรง ทำสามัคคีกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นนั้น ไม่สมควรเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้าน

***ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ ประสงค์จะทรงกำจัดความไม่รู้นั้น แล้วทรงแสดงความ ถูกต้องแก่พราหมณ์นั้น ด้วยพระทศทัยที่เยือกเย็นด้วย พระกรุณาคุณ ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องถึงโทษคือความยกตน ข่มท่าน จึงตรัสว่า **นาหนตํ พุราหฺมณ ๗ป๗ มุทฺธาปี ตสฺส วิปเตยฺย** ดังนี้เป็นต้น.

ในพระพุทธพจน์ว่า **นาหนตํ** เป็นต้นนั้น มีเนื้อ ความย่อดังต่อไปนี้ ดูก่อนพราหมณ์ เราแม้ตรวจดูอยู่

วโยนุปรตเตติ ชาติวุฑฺฒภาวํ อนุติมวํยํ อนุปรตเตติ เอวเมตถ โยชฺนา เวทิตพฺพา ๗

อิทานิ **อภิวัตเตติ** เอวมาทีนิน **น สมฺโณ โคตโม**ติ เอตถ วุฑฺฒนกาเรน โยเชตฺวา เอวเมตถโต เวทิตพฺพานิ ‘น วณฺทติ นาสนา วุฏฺฐหติ นาปี อิศ โภณโต นิสิตฺนตฺตติ เอวํ อาสเนน อุปนฺนเมตเตติ ๗

เอตถ ทิ **วา**สทฺโท วิภาวเน นาม อตฺตเถ รุปี นิจฺจํ **วา** อนิจฺจํ วาติอาทิสฺส วิย ๗

เอวํ วตฺวา อถ อตฺตโน อภิวัตฺตนาทีนิน อภิโรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺสา อาห **ตยิทํ โภ โคตม ตเถว**ติ ยนฺตํ มยา สุตํ ตํ ตเถว ตํ สวณฺญจ เม ทสฺสสนฺญจ สฺสนฺทติ สเมติ อตฺถโต เอกีภาวํ คจฺจติ ๗ น ทิ ภวํ โคตโม ๗เป๗ อาสเนน **วา** นินฺนเมตเตติ เอวํ อตฺตนา สุตํ ทิฏฺฐเจเน นิคเมตฺวา นินฺนโต อาห **ตยิทํ โภ โคตม น สมฺปนฺนเมว**ติ ตํ อภิวัตฺตนาทีนิน อกรณํ น ยุตฺตเมว ๗

***อถสฺส ภควา อตฺตตุกํสนปรวมภนโทสํ อนุปรคฺมม กรุณาสีตลททเยน ตํ อภฺยภาณํ วิรมิตฺวา ยุตฺตภาวํ ทสฺเสตฺกาโม อาห **นาหนตํ พุราหฺมณ ๗ป๗ มุทฺธาปี ตสฺส วิปเตยฺยาติ** ๗

ตตฺตรายํ สงฺเขปตฺโต ๗ อหํ พุราหฺมณ อปปฏิทเตน สพฺพพณฺณตฺตณฺณจกฺขุณา โอลเณโตปี ตํ

ด้วยจักขุคือลัทธิพญุตญาณ ซึ่งไม่มีอะไรขัดขวางได้ ก็ยังมองไม่เห็นบุคคลผู้ที่เราควรกราบไหว้ ควรลุกต้อนรับ หรือควรเชื่อเชิญให้นั่ง ในโลกที่แยกประเภทได้พร้อมกับเทวโลกเป็นต้น นี้เลย. อีกอย่างหนึ่ง ข้อที่เราบรรลุประลัมภ์พญุตญาณแล้วในวันนี้ ยังมองไม่เห็นบุคคลผู้ที่สมควรทำการนอบน้อมแบบนั้น ไม่ไปอัศจรรย์เลย. อีกประการหนึ่งแล ถึงแม้ในกาลที่เราพอเกิดในบัดเดี๋ยวนี้เอง ผินหน้าไปทางทิศเหนือเดินไปได้ ๗ ก้าว แล้วมองดูหมื่นโลกธาตุทั้งสิ้น ก็มองไม่เห็นบุคคลผู้ที่เราควรกราบไหว้ควรลุกต้อนรับ หรือควรเชื่อเชิญให้นั่ง ในโลก ที่แยกประเภทได้พร้อมกับเทวโลกเป็นต้นนี้เลย. ครั้งนั้นแล แม้ทำวามหาพรหมผู้อาสวะแล้ว มีอายุถึงหนึ่งหมื่นหกพันกับ ก็ยังประคองอัญชลี เกิดความยินดีต้อนรับเราว่า ท่านเป็นมหาบุรุษในโลก ท่านเป็นผู้เลิศ เป็นผู้เจริญที่สุด และเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแห่งโลก พร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีผู้ที่ยอดเยี่ยมกว่าท่าน. อนึ่ง แม้ครั้งนั้น เราเมื่อมองไม่เห็นผู้ที่ยอดเยี่ยมกว่าตน จึงได้เปล่งวาจาที่อาจว่า 'เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแห่งโลก ดังนี้. *** (ส.๘/๒๕๔๔)

บุคคลผู้ที่ควรแก่สามิจักรมมีการกราบไหว้เป็นต้นของเรา แม้ผู้เกิดได้ครู่เดียวยังไม่มี ด้วยประการฉะนี้. บัดนี้ เรานั้นได้บรรลุปความเป็นลัทธิพญุตญาณแล้วจะพึงกราบไหว้ พึงลูกรับ หรือพึงเชื่อเชิญใครด้วยอาสนะเล่า, ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุนี้ ท่านอย่าได้ปรารถนาการทำความนอบน้อมเห็นปานนั้น จากตถาคตเลย. ดูก่อนพราหมณ์ เพราะว่าตถาคตพึงกราบไหว้ พึงลูกรับ หรือพึงเชื่อเชิญบุคคลใด ด้วยอาสนะ แม้ศิระของบุคคลนั้น พึงขาดจากคอ ตกลงไปบนพื้นดิน โดยเร็วพลันทีเดียว. ดูผลตาลที่มีเครื่องผูกหย่อน เพราะแก่หง่อม หล่นจากขั้วในที่สุดแห่งราตรี ฉะนั้น.

พราหมณ์กล่าวต่อพระพุทธเจ้าว่าเป็นคนไม่มีรส

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ก็กำหนดไม่ได้ ถึงข้อความที่พระตถาคตเจ้าเป็นเชษฐบุรุษในโลก เพราะทราหมปัญญา ไม่ยอมอดกลิ่น

บุคคล เอตลสมิ สเทวกาทิเภาเท โลเก น ปลุสสามิ, ยัม อหิ อภิวาเทยยัม วา ปจจุญเจยยัม วา อาสเนน วา นิมนเตยยัม ฯ (๑๔๑) อนจจริยัม วา เอตัม ยวาทัม อชช สพพญญตปตโต เอวรูปัม นิปจจการารหัม ปุคคัม น ปลุสสามิ ฯ อปีจ โข ยทาปาหัม สมปติชาโต อุตตเรนาภิมุโข สตตปทวิทิตาเรณ คนตวา สกัลลทสสทสสโลกธาตุ โอลเกสสิ ตทาปี เอตลสมิ สเทวกาทิเภาเท โลเก ตัม ปุคคัม น ปลุสสามิ ยมห์ อภิวาเทยยัม วา ปจจุญเจยยัม วา อาสเนน วา นิมนเตยยัม ฯ อถโข มัม โสทสภปปลสทสสาธุโก ชินาสวมหาพรหมาปี อถชลิ ปคคเหตุวา ตวั โลเก มหาปุริโส ตวั สเทวกสส โลกสส อคโค จ เชฎโจ จ เสฎโจ จ นตถิ ตยา อุตตริตโรติ สยชาติโสมนสโส ปฎิมาเนสิ ฯ ตทาปีจาหัม อตตนา อุตตริตรัม อปสสนโต อาสภิวาจัม นิจฉาเวสิ อคโคหมลสมิ โลกสส เชฎโจหมลสมิ โลกสส เสฎโจหมลสมิ โลกสสาติ ฯ

เอวัม สมปติชาตสสาปี มยห์ อภิวาทนาทิริโห ปุคคโล นตถิ ฯ สุวาหัม อิทานิ สพพญญตปตโต กัม อภิวาเทยยัม วา ฯเปฯ อาสเนน วา นิมนเตยยัม, ตลสมา ตวั พราหมณ มา ตถาคตา เอวรูปัม นิปจจการัม ปฎุจยิตถ, ยัม ทิ พราหมณ ตถาคโต อภิวาเทยย วา ฯเปฯ อาสเนน วา นิมนเตยย มุทธาปี ตลส ปุคคลสส รตติปริโยสาเน ปรีปาก- ลิลลพนธน์ วณฎา ปมุตตัม ตาลผลมิมิ คิวโต ปจฉิซชิตวา สทสวา ภูมิมิ วิปเตยย ฯ *** (ส.๗/๒๕๓๘)

เอวัม วุตเตปี พราหมโณ ทุปปญญตาย ตถาคตสส โลกเชฎจกภาวัม อสลลภุเขนโต เกวลัม ตัม วจัน อสหมานอ อาห อรสรูปัม ภวัม โคตโมติ ฯ

พระดำรัสนั้นถ้ายึดไว้ จึงกล่าวว่า “พระโคตมผู้เจริญ เป็นคนไม่มีมลทิน”. ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นมีความประสงค์ ดังนี้ว่า สามัญยกรรม คือการกราบไหว้ การลูกรับ และ ประณมมือไหว้อันใด ที่ประชาชนเรียกอยู่ในโลกกว่า สามัญกรรม สามัญยกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นนั้น ของ พระโคตมผู้เจริญ ย่อมไม่มี, เพราะฉะนั้น พระโคตมผู้เจริญ จึงเป็นคนไม่มีมลทิน คือมีพระชาติไม่มีมลทิน มีสภาพไม่มีมลทิน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะให้พราหมณ์ นั้นเกิดใจอ่อน จึงทรงหลีกหนีความเป็นข้าศึกโดยตรงเสีย ทรงรับสมเนื่อความแห่งคำนั้น โดยประการอื่นในพระองค์ จึงตรัสว่า “พราหมณ์ บรรยายนี้มีอยู่แล ดังนี้ เป็นต้น.

ปริยายศัพท์ลงในอรรถ ๓ อย่าง

ในคำว่า ปริยาย เป็นต้นนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ การณะชื่อว่า ปริยาย. จริงอยู่ ปริยายศัพท์นี้ ย่อมเป็น ไปในเทศนา วาระ และการณะ.

ความจริง ปริยายศัพท์นั้น ย่อมเป็นไปในเทศนา ในคำทั้งหลายมีอาทิว่า “ท่านจงทรงจำพระสูตรนั้นไว้ว่า มรฺุปีมตฺกเทศนา” ดังนี้ นั้นเทียว.

เป็นไปในวาระ ในคำทั้งหลายมีอาทิว่า “ดูก่อน อานนทฺ์ วันนี้เป็นวาระ ของใครหนอแล เพื่อโอวาทนาง ภิกษุณีทั้งหลาย”.

เป็นไปในการณะ ในคำทั้งหลายมีอาทิว่า “ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ดั่งข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มี พระภาคเจ้าโปรดตรัสบอกปริยาย (เหตุ) อื่น โดยอาการ ที่ภิกษุสงฆ์ จะพึงดำรงอยู่ในความเป็นพระอรหันต์”.

ในที่นี้ ปริยายศัพท์นี้ นั้น ย่อมเป็นไปในการณะ (เหตุ). เพราะฉะนั้น ในบทว่า ปริยาย นี้ พึงทราบ ใจความอย่างนี้ว่า “ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลกล่าวหาเรา อยู่ว่า “พระโคตมผู้เจริญ เป็นคนไม่มีมลทิน” ดังนี้ พึงพูด ถูก คือ พึงถึงความนับว่า เป็นผู้พูดไม่ผิด เพราะเหตุใด เพราะนั้นมีอยู่จริงแล.

ถามว่า ก็ปริยาย (เหตุ) นั้น เป็นไฉน ?

แก้ว่า “ดูก่อนพราหมณ์ รสในรูป เสีย กลิ่น

อัย กิรลล อธิปฺปาโย ยํ โลกํ อภิวัตฺตปจฺจุจฺจํ อชฺชลิ- กมฺมสามิ จิกรมํ สามคฺคิรลลิตฺติ วุจฺจติ ตํ (๑๔๒) โภโต โคตมสฺส นตฺถิ ตสฺมา อรลฺลํ โภโต โคตมํ อรลฺลชาติโก อรลฺลภาโวติ ฯ

อถลฺลํ ภควา จิตฺตมฺพุทฺถาชนนตฺถํ อชฺชวิปฺจฺจนิก- ภาวํ ปริหฺรณฺโต อณฺเฎธา ตลฺลํ วณฺณสฺสตฺถํ อตฺตนิ สนฺทลฺเสนฺโต อตฺถิ เขวล พฺราหฺมณ ปฺริยาโยติ- อาทิมาท ฯ

ตตฺถ ปฺริยาโยติ การณํ ฯ อัยฺ ทิ ปฺริยาโยสทฺุ เทลนาวารการณฺสุ วตฺตติ ฯ

มรฺุปีมตฺกปฺริยาโยเตว นํ ธาเรหิตฺติอาทิสฺสุ ทิ เอส เทลนายํ วตฺตติ ฯ

กสฺส นฺุโข อานนฺท อชฺช ปฺริยาโย ภิกษุณีโย โอวาทิตฺตฺติอาทิสฺสุ วาเร ฯ

สาธฺุ ภนฺเต ภควา อณฺเฎปํ ปฺริยาโย อจฺจิกชฺชตฺุ ยถายํ ภิกษุสงฺฆโม อณฺเฎยาย สณฺุจฺเจยยาติอาทิสฺสุ การณํ ฯ

สฺวายํ อธิ การณํ วตฺตติ ฯ ตลฺลมา เอตฺถ อเวมตฺถิโถ พฺุทฺทลฺโพ อตฺถิ โข พฺราหฺมณ เอตฺ การณํ เยน การณํ มํ อรลฺลํ โภโต โคตมํ ติ วทมาโน ปุคฺคโล สมฺมา วเทยฺย อวิตถวาทิตฺติ สงฺขํ คจฺเจยฺย ฯ

กตมํ ปน ลลิตฺติ ฯ

เย เต พฺราหฺมณ รุปรสา ฯเปฯ โณฏฺทพฺพราสา

รส โภฏฐัพพะ เหล่านี้ใด, รสในรูปเป็นต้นเหล่านี้
ตถาคตละได้แล้ว.

เต ตถาคตสฺส ปหีนาติ ฯ

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอธิบายไว้
อย่างไร ?

ก็ วุตฺตํ โหติ ฯ

แม้ว่า ตรัสอธิบายไว้แบบนี้ คือ รสในรูป เสียง
กลิ่น รสโภฏฐัพพะ กล่าวคือความยินดีในกามสุข เหล่า
นี้ใด ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนทั้งหลาย แม้ผู้ที่ชาวโลกสม
มติว่า เป็นผู้ประเสริฐ ด้วยอำนาจชาติ หรือด้วยอำนาจ
ความอูบัติ ผู้ยังยินดี เพลิดเพลิน กำหนดในอารมณ์ทั้ง
หลาย มีรูปารมณฺ์เป็นต้น, รสเหล่านี้ใด ย่อมอุตฺตํโลกนี้ไว้
เหมือนผูกที่คอ และบ้นทิตเรียกว่า สามัคคีรส เพราะ
เมื่อมีความพร้อมเพรียงกัน แห่งวัตถุและอารมณ์เป็นต้น
ก็เกิดขึ้นได้ รสเหล่านี้แม้ทั้งหมด พระตถาคตละได้แล้ว.

เย เต ชาตฺวเสณ วา อุปฺปตฺตฺวเสณ วา
เสฏฺฐสสมฺมตฺตานมฺปิ ปุถุชฺชนานํ รูปารมมณฺาทีนํ
อสุสาเทณตฺตานํ อภินนฺทตฺตานํ รัชชนตฺตานํ อุปฺปชฺชนตฺติ
กามสุขสุสาทสงฺขาตา รูปฺรสา สทฺทฺรสา คนฺธฺรสา
รสฺรสา โภฏฺฐัพฺพฺรสา เย อิมํ โลกํ คีวํยํ พนฺธิตฺวา วย
อาวญฺจนฺตํ วตฺถารมมณฺาทีสามคฺคิยญฺจ สติ
อุปฺปนฺนตฺตา สามคฺคีรสฺสตี วุจฺจนฺตํ เต สพฺเพปิ
(๑๔๓) ตถาคตสฺส ปหีนา ฯ

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าควรจะตรัสว่า อันเรา
ละได้แล้วก็ทรงแสดงธรรม ไม่ยกพระองค์ขึ้นชมด้วย
มมังการ. อีกนัยหนึ่ง นั้นเป็นความวิลาสแห่งเทศนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า.

มยหํ ปหีนาติ วตฺตพฺเพปิ มมฺกาเรณ อตฺตํ
อนุกฺขิปนฺโต ธมฺมํ เทเสตี ฯ เทสนาวีลาโส วา
เอส ภควฺโต ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงละรสในรูปเป็นต้นได้เด็ดขาด

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า ปหีนา ความว่า รส
ในรูปเป็นต้น ปราศไปจากจิตตสันดานของพระตถาคต
หรืออันพระตถาคตทรงละได้แล้ว. แต่ในอรรถนี้ ฟังเห็น
ฉัฏฐีวิภตฺติ ลงในอรรถตติยาวิภตฺติ. รสในรูปเป็นต้น ชื่อ
ว่ามีรากเหง้าอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตัดขาดแล้ว
เพราะอรรถว่ารากเหง้าแห่งความเยื่อใยในรูปเป็นต้นเหล่า
นั้น อันสำเร็จมาจากตัณหาและอวิชชา อันพระองค์ทรง
ตัดขาดแล้ว ด้วยศีลตราคืออริยมรรค. ชื่อว่าอัน
พระองค์ทรงทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน เพราะอรรถ
ว่า วัตถุแห่งรูปรสเป็นต้นเหล่านี้ อันพระองค์ทรงทำให้
เป็นเหมือน ตอตาลฉนั้น. เหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคล
ถอนต้นตาลขึ้นพร้อมทั้งรากแล้ว กระทำประเทศนั้นให้
เป็นลักว่าตอแห่งต้นตาลนั้น ความเกิดขึ้นแห่งต้นตาล
นั้น ย่อมปราศไปไม่ได้อีกฉนั้นใด เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงถอนรสในรูปเป็นต้นขึ้นพร้อมทั้งราก ด้วยศีลตราคือ
อริยมรรคแล้ว ทรงทำจิตตสันดาน ให้เป็นไปเพียงที่ตั้ง

***ตตฺถ ปหีนาติ จิตฺตสนฺดานโต วิตฺตา
ชหิตฺตา วา ฯ เอตฺสมี ปนฺตฺเถ กรเณ สามิวจฺนํ
ทฺฐัพฺพํ ฯ อริยมคฺคสฺสเถณ อุจฺฉินฺนํ ตณฺหาวิชฺขามย์
มฺลเมเตสนฺตํ อุจฺฉินฺนมฺมลา ฯ ตาลาวตฺถ วย เนลล์
วตฺถุ กตฺนตฺติ ตาลาวตฺถุกฺตา ฯ ยถา หิ ตาลรฺกฺขํ
สฺมฺลํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส วตฺถุมตฺเต ตสฺมี ปเทเส
กเต น ปฺน ตสฺส ตาลสฺส อุปฺปตฺติ ปญฺญาติ
เอว อริยมคฺคสฺสเถณ สฺมฺเล รูปาทิเรเส อุทฺธริตฺวา
เตลล์ ปุพฺเพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวณ วตฺถุมตฺเต จิตฺตสนฺดาเน
กเต สพฺเพปิ เต ตาลาวตฺถุกฺตาตี วุจฺจนฺตํ ฯ

แห่งรลในรูปแบบต้นนั้น โดยความเป็นสถานที่เคยเกิดมา ในกาลก่อน รลในรูปแบบต้นเหล่านั้นแม่ทั้งหมด ท่าน เรียกว่าตลาวัตตุกตา (ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน) ฉะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง รูปร่างเป็นต้นเหล่านั้น มีอันไม่ อกขึ้นเป็นธรรมชาติ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ เหมือนตาลยอดด้วนฉะนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **ตลาวัตตุกตา** อันพระองค์ทรงทำให้เป็นเหมือนตาลยอด ด้วนแล้ว. อนึ่ง เพราะรูปร่างเป็นต้น พระองค์ทรง ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน โดยนัยที่กล่าวแล้วอย่าง นั้น ชื่อว่า เป็นอันพระองค์ทรงทำให้ไม่มีในภายหลัง คือ ทรงทำโดยอาการที่รูปร่างเป็นต้นเหล่านั้น จะมีในภาย ภายหลังไม่ได้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัสว่า **อนภาวํ กตา** (กระทำให้ไม่มีในภายหลัง).

อรรถาธิบายศัพท์ อนภาวํ กตาอนภาวํ คตา

จริงอยู่ ในบทว่า **อนภาวํ กตา** นี้ ตัดบทดังนี้ คือ **อนูภาวํ กตา** เชื่อมบทเป็น **อนภาวํ กตา** แปลว่า (ทำให้ไม่มีในภายหลัง). ปาฐะว่า **อนภาวํ คตา** ดังนี้ก็มี. ความแห่งปาฐะนั้นว่า ถึงแล้วซึ่งความไม่มีใน ภายหลัง. ในบทว่า **อนภาวํ คตา** นั้น ตัดบทดังนี้ คือ **อนูภาวํ คตา** เชื่อมบทเป็น **อนภาวํ คตา** (แปลว่า ถึงแล้วซึ่งความไม่มีในภายหลัง) เหมือนการ ตัดบทในประโยคที่ว่า **อนูจฺฉริยา** เชื่อมบทเป็น **อนจฺฉริยา**.

สองบทว่า **อายุตี อนุปฺปาทมฺมา** แปลว่า มี อันไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นสภาพ. จริงอยู่ รูปสลเป็นต้น เหล่าใด ที่ถึงความไม่มีแล้ว รูปสลเป็นต้นเหล่านั้น จัก เกิดขึ้นได้อย่างไรเล่า ? เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ถึงแล้วซึ่งความไม่มีในภายหลัง มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป.

หลายบทว่า **อโย โข พฺราหฺมณ ปฺริยาโย** ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลกล่าวหาเราอยู่ว่า พระสมณโคดมเป็นคนไม่มีรส ดังนี้ ชื่อว่าฟังพูดถูกด้วย เหตุใด เหตุนี้มีอยู่จริง ๆ.

หลายบทว่า **โน จ โข ยํ ตวํ สฺนฺชายน วเทสิ** ความว่า ก็แล เหตุที่ท่านกล่าวมุ่งหมายเอากระเราไม่มี.

อวิรุฬฺหิธมฺมตา วา มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วีย กตาติ **ตลาวัตตุกตา** ฯ ยสฺมา ปน เอวํ ตลาวัตตุกตา อนภาวํ กตา โหนฺติ ยถา เนลล์ ปจฺฉภาโว น โหติ ตถา กตา โหนฺติ ตสฺมา อาห **อนภาวํ กตาติ** ฯ

อโย เหตุถ ปทฺจเฉโท **อนูภาวํ กตา** **อนภาวํ กตาติ** ฯ **อนภาวํ คตาติ**ปิ ปาโวจฺจ ๑ ตสฺส **อนูภาวํ คตาติ** อตฺถโถ ๑ ตตฺถ ปทฺจเฉโท **อนูภาวํ คตา** **อนภาวํ คตาติ** ยถา **อนูจฺฉริยา** **อนจฺฉริยาติ** ฯ

อายุตี อนุปฺปาทมฺมาติ อนาคต อนุปฺปชฺชนก- สภาวา ๑ เย หิ อภาวํ คตา เต กถํ อฺปฺปชฺชิสฺสนฺติ ๑ เตนาห **อนภาวํ คตา** **อายุตี อนุปฺปาทมฺมา**ติ ฯ

อโย โข พฺราหฺมณ ปฺริยาโยติ อิํ โข พฺราหฺมณ การณํ เยน มํ สฺมมา วทฺมาโน วเทยฺย อรฺสฺสุโป สฺมโณ โคตฺโมติ ๑

(๑๔๔) **โน จ โข ยํ ตวํ สฺนฺชายน วเทสิ**ติ ยญฺจ โข มํ สฺนฺชายน ตวํ วเทสิ โส ปฺริยาโย น โหติ ๑

ถามว่า เพราะเหตุใด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
อย่างนั้น ? เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนั้น ย่อมเป็นอันทรง
รับรองความที่สามัคคีรส ซึ่งพราหมณ์กล่าวนั้นมิอยู่ใน
พระองค์มิใช่หรือ ?

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป. สามัคคีรสที่
พราหมณ์กล่าว หามิได้. แท้จริง ผู้ใดเป็นผู้ควรเพื่อทำ
สามัคคีรสนั้น แต่ไม่ทำ ผู้นั้นจึงเป็นผู้ถูกกล่าวหาว่า เป็น
คนมีรูปไม่มีรส เพราะไม่มีการทำสามัคคีรสนั้น. ส่วน
พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ควรเพื่อทรงทำสามัคคีรสนั้น
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประกาศ
ข้อความที่พระองค์เป็นผู้ไม่ควรในการทำสามัคคีรสนั้น จึง
ได้ตรัสว่า โน จ โข ยํ ตวั สนุชชา วเทสิ
อธิบายว่า ท่านมุ่งหมายถึงเหตุอันใด จึงกล่าวกะเราว่า
เป็นคนไม่มีรส เหตุอันนั้นท่านไม่ควรพูดในเราเลย.

พราหมณ์กล่าวหาพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ไร้โภคะ

พราหมณ์ไม่สามารถจะยกความที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นคนไม่มีรสขึ้นข้อขอด ตามที่ตนประสงค์อย่างนั้น จึง
กล่าวคำอื่นต่อไปอีกว่า พระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้ไร้โภคะ.

อนึ่ง บัณฑิตครั้งทราบลำดับโยชนา โดยนัยดัง
กล่าวแล้วนั้นแหละ ในปริยายทั้งปวงในพระบาลีนี้ ก็
ควรทราบใจความตามที่พราหมณ์มุ่งกล่าวไว้ โดยนัยดังจะ
กล่าวต่อไปนี้.

พราหมณ์ล้ำค่าผู้มีกิจกรรม มีการกราบไหว้เหล่า
ชนผู้เจริญวัยเป็นต้นนั้นนั้นแล้ว เป็นสามัคคีบริโภคใน
โลก จึงได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้ไร้โภคะ
เพราะความไม่มีสามัคคีกรรม มีการกราบไหว้เป็นต้นนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นความไม่มีการ
บริโภค ด้วยอำนาจฉันทราคะ ดุขของสัตว์ทั้งหลายใน
รูปารมณเป็นต้น ในพระองค์ จึงทรงรับรองบรรยายอื่นอีก.

พราหมณ์พิจารณาเห็นการไม่กระทำความคือ
มรรยาทสำหรับสกุล มีการกราบไหว้เหล่าชนผู้เจริญวัย
เป็นต้น ที่ประชาชนชาวโลกทำกันอยู่ในโลก จึงกล่าวกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าอีกว่า พระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้กล่าว
การไม่กระทำ. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็น

กสมา ปน ภควา เอวมาท นนุ เอวํ วุตเต
โย พราหมเณน วุตโต สามคคีรสึ ตสฺสตฺตนิ
วิซฺชฆานตา อนุญญาตา โทตีติ ฯ

วจฺจเต ฯ น โหติ ฯ โย ทิ ตํ สามคคีรสึ
กาตุํ ภพฺโพ หุตฺวา น กโรติ โส ตทภาเวน อรฺสฺสโรปีติ
วตฺตพฺโพ ภเวยฺย ฯ ภควา ปน อภพฺโพว ตํ กาตุํ
เตนสฺส กรเณ อภพฺพตํ ปกาเสนฺโต อาห โน จ
โข ยํ ตวั สนุชชา วเทสิติ ยํ ปริยายํ สนุชชา
ตวั มํ อรฺสฺสโรปีติ วทสิ โส อมฺहेสุ เนว วตฺตพฺโพติ ฯ
*** (ส.๗/๒๕๑๔)

เอวํ พฺราหมเณน อตฺตนา อธิปเปตํ อรฺสฺสโรปตํ
อาโรเปตุํ อสฺสโกโกโต อธาปรํ นิพฺโปกโค ภวานฺติ-
อาทิมาห ฯ

สพฺพปริยาเยสุ เจตถ วุตฺตเนยฺยเนว โยชนาทุกมํ
วิทฺตฺวา สนุชชา ภาสิตมตฺถํ เอวํ เวทิตพฺพํ ฯ

พฺราหมเณ ตเมว วโยวฺชุตฺมานํ อภิวาทนกมฺมาทํ
โลเก สามคคีปริโกโคติ มณฺญมาโน ตทภาเวน
ภควนฺตํ นิพฺโปกโคติ อาห ฯ

ภควา ยวายํ รูปาทีสุ สตฺตานํ ฉนฺทราคปริโกโค
ตทภาวํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมานอ อปรํ ปริยายํ
อนุชานาติ ฯ

ปน พฺราหมเณ ยํ โลเก วโยวฺชุตฺมานํ
อภิวาทนาทีกุสสมฺมาจารกมฺมํ โลภียา กโรนฺติ ตสฺส
อกิริยํ สมฺปสฺสมานอ ภควนฺตํ อภิริยวาโทติ อาห ฯ
ภควา ปน ยสฺมา กายทฺวจฺริตาทีนํ อภิริยํ วทติ
ตสฺมา ตํ อภิริยวาทํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมานอ อปรํ

การกล่าว การไม่กระทำนั้น มีอยู่ในพระองค์ เพราะพระองค์ตรัสการไม่กระทำกายทุจริตเป็นต้น จึงทรงรับรองบรรยายอื่นอีก.

ก็ เจตนาในการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ในการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้และในมิถฉนจาร พึงทราบ ว่า กายทุจริตในบรรดาบทเหล่านั้น. เจตนาในการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพื่อเจ้า พึงทราบว่า วจีทุจริต. ความโลภอยากได้ ความปองร้าย ความเห็นผิด พึงทราบว่า มโนทุจริต. อกุศลธรรมทั้งหลายที่เหลือ เว้นธรรมเหล่านั้นเสีย พึงทราบว่า อกุศลธรรมอันลามกมีส่วนมิใช่น้อย.

ปริยาย อนุชานาติ ฯ

ตตถ จ กายทุจริตนฺติ ปาณาติปาตอทินนาทาน- มิถฉนจารเจตนา เวทิตพฺพา ฯ (๑๔๕) วจีทุจริตนฺติ มุสาวาทปีสุณฺวาจผรุสฺวาจสมฺพปฺลาปเจตนา เวทิตพฺพา ฯ มโนทุจริตนฺติ อภิขณฺมาพฺยาปาทมิถฉนจาริโย เวทิตพฺพา ฯ จเปตฺวา เต ธมฺเม อวเสสา อกุลฺลา ธมฺมา อเนกวิหิตา ปาปกกา อกุลฺลา ธมฺมาติ เวทิตพฺพา ฯ

**พราหมณ์กล่าวหาพระพุทธเจ้า
ว่าเป็นผู้กล่าวการขาดสูญ**

พราหมณ์ไม่เห็นกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นนั้นแล ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าใจว่า “อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า นี้ แบบแผนประเพณีของโลกนี้ ก็จักขาดสูญ” จึงกล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกว่า “พระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้กล่าวการขาดสูญ”. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาเห็นการกล่าวการขาดสูญนั้น มีอยู่ในพระองค์ เพราะพระองค์ตรัสการขาดสูญแห่งรากะอันเป็นไปใน กามคุณ ๕ ในจิตตูปาทอันสหระตด้วยโลภะ ๘ ดวง และโทสะอันบังเกิดขึ้นในอกุศลจิต ๒ ดวง ด้วยอนาคามี มรรค ๑๑ ตรีสการขาดสูญแห่งโมหะอันเกิดแต่อกุศล ทั้งหมดไม่มีเหลือ ด้วยอรรถมรรค ตรีสการขาดแห่งโมหะอันเกิดแต่อกุศลทั้งหมดไม่มีเหลือ ด้วยอรรถมรรค ตรีสการขาดสูญแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เหลือ นอก จากโลภะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ นั้น ด้วยมรรค ๔ ตามสมควร จึงทรงรับรองบรรยายอื่นอีก.

ปุณ พฺราหฺมโณ ตเมว อภิวาทนาทิกมฺมํ ภควติ อปฺลฺสนฺโต อิมํ อาคมฺม อยํ โลกตฺนฺติ โลกปฺปเวณฺนิ อุจฺฉิซฺชตฺติ มณฺยมาโน ภควนฺตํ อุจฺเจทฺวาโทติ อาห ฯ ภควา ปน ยสฺมา อฏฺฐ โลกสทคตฺติตฺตูปาทสฺส ปญฺจกามคฺคณิกราคสฺส ทฺวิสฺ อกุลฺลจิตฺเตสฺส อฺปฺชชฺชมานก- โทสฺส จ อนาคามีคฺเคน อฺจฺเจทํ วทติ สทฺพา- กุลฺลสมฺภวสฺส ปน นิรวเสสฺสฺส โมหสฺส อรหตฺตมคฺเคน อฺจฺเจทํ วทติ จเปตฺวา เต ตโย อวเสสานํ ปาปกานํ อกุลฺลानํ ธมฺมานํ ยถานูรูปิ จตฺุติ มคฺเคติ อฺจฺเจทํ วทติ ตสฺมา ตํ อฺจฺเจทฺวาทํ อตฺตนิ สมฺปฺลฺสมานอ- ปรี ปริยาย อนุชานาติ ฯ

พราหมณ์กล่าวหาพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้รังเกียจ

***พราหมณ์เข้าใจว่า พระสมณโคตมเห็นจะทรงเกลียดกรรม คือมารยาทสำหรับตระกูล มีการกราบไหว้

ปุณ พฺราหฺมโณ ชีจฺจจฺติ มณฺยเย สมโณ โคตโม อิทํ วิยวุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกุลฺลสมฺมทาจารกมฺนฺเตน

เฉพาะบทเท่านั้นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า อปริ ปริยายิ อนุชานาติ ฯ
 เวณยิกะ เพราะอรรถว่า ย่อมทรงแสดงธรรม เพื่อกำจัด
 กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น. จริ่งอยู่ วิธิพฤทธิแห่งคัพพ
 ทัทธิตเป็นของวิจิตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 ทรงพิจารณาเห็นความเป็นผู้กำจัดนั้นมืออยู่ในพระองค์
 จึงทรงรับรองบรรยายอื่นอีก.

**พราหมณ์กล่าวหาพระพุทธเจ้า
 ว่าเป็นผู้มักเผาผลาญ**

พราหมณ์เข้าใจว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ย่อม
 เผาผลาญเหล่าชนผู้เจริญวัย เพราะชนทั้งหลายเมื่อ
 กระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น ย่อมทำเหล่า
 ชนผู้เจริญวัยให้ยินดี ให้รำเริง แต่เมื่อไม่กระทำ ย่อม
 ทำให้เดือดร้อน ให้ขัดเคือง ให้เกิดโทมนัสแก่พวกเขา
 และพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่กระทำสามีจิกรรมเหล่า
 นั้น” อีกอย่างหนึ่ง เข้าใจว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้านี้
 เป็นคนกำพรว้า เพราะเป็นผู้เว้นจากมรยาทของคนดี”
 จึงกล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้า อีกว่า “พระสมณโคดมผู้
 เจริญ เป็นผู้มักเผาผลาญ”.

ในอรรถวิภังค์แรกนั้น มีใจความเฉพาะบทดังต่อไปนี้
 นี้. ธรรมที่ชื่อว่า ตบะ เพราะอรรถว่า เผาผลาญ, มี
 คำอธิบายว่า ย่อมรบกวน คือย่อมเบียดเบียน. คำว่า
 ตบะ นี้ เป็นชื่อแห่งการทำสามีจิกรรม. พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตปัสสี เพราะอรรถว่า ทรงมี
 ตบะ. ในอรรถวิภังค์ที่สอง บัณฑิตไม่ต้องพิจารณาถึง
 พยัญชนะ เรียกคนกำพรว้าในโลกว่า ตปัสสี. แต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้าทรงพิจารณาเห็นความมักเผาผลาญนั้น มีอยู่
 ในพระองค์ เพราะพระองค์ถึงการนับว่าเป็นผู้เผาผลาญ
 เพราะทรงละเหล่าอกุศลธรรมที่เรียกว่า เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความเดือดร้อน เพราะเผาผลาญชาวโลก จึงทรงรับรอง
 บรรยายอื่นอีก.

ในบทว่า ตปัสสี นั้น มีใจความเฉพาะบท ดังต่อไปนี้
 นี้. อกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ตบะ เพราะอรรถว่า
 เผาผลาญ. คำว่า ตบะ นั้น เป็นชื่อแห่งอกุศลธรรมทั้ง
 หลาย. แม้ข้อนี้ ก็สมจริงดังพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้

ปุณ พราหมโณ ยสฺมา อภิวาทนาทีนิ สามิจิ-
 กมฺมานิ กโรนฺตา วโยจฺจุฑฺเด โดเสนฺติ หาเสนฺติ
 อกโรนฺตา ปน ตาเปนฺติ วิเหเสนฺติ โทมนสฺส เณล
 อูปฺปาเทนฺติ ภควา จ ตานิ น กโรติ ตสฺมา อัย
 วโยจฺจุฑฺเด ตปฺปตฺติ มณฺณมาโน สปปุริสาจาวิริทตฺตา
 วา กปณฺปุริโส อยฺยนฺติ มณฺณมาโน ภควนฺตํ ตปฺสฺสึ
 อาท ฯ

ตฺตฺราຍํ ปทฺตฺถ ๑ ตปฺปตฺติ ตปโป โรเสติ วิเหเสตฺติ
 วุตฺตํ โหติ ๑ สามิจิกมฺมากรณฺสฺเสตํ นามํ ๑ ตปโป
 อสฺส อตฺถิตฺติ ตปฺสฺสี ๑ พุติเย อตฺถวิกปเป พยญฺชนานิ
 อวิจาเรตฺวา โลเก กปณฺปุริโส ตปฺสฺสึติ วุจฺจติ ๑
 ภควา ปน เย อกุสลา ธมฺมา โลกํ ตปนฺโต
 ตปฺนียาติ วุจฺจนฺติ เตลํ ปพฺพินฺตฺตา ยสฺมา ตปฺสฺสึติ
 สจฺจํ คโต ตสฺมา ตํ ตปฺสฺสึตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสฺมาโน อปริ
 ปริยายิ อนุชานาติ ๑

(๑๔๗) ***ตฺตฺราຍํ ปทฺตฺถ ๑ ตปฺนฺตฺติ ตปฺปา ๑
 อกุสลาณํ ธมฺมานเมตํ อธิวจฺนํ ๑ วุตฺตมฺปิ เหนฺตํ อธิ
 ตปฺปติ เปจฺจ ตปฺปตฺติ คาทายํ ๑ เต ตเป อสฺสิ
 นิรสฺสิ ปหาลิ วิพฺธฺเสสฺสิ ตปฺสฺสี ๑

ในกาลว่า “บุคคลผู้ทำบาปเดือดร้อนอยู่ในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน ดังนี้เป็นต้น”. พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า ตปัสสี เพราะอรรถว่า ทรงเหวี่ยง ทรงสลัด ทรงละ คือทรงกำจัดตบะธรรมเหล่านั้นเสีย.

พราหมณ์กล่าวหาพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ปราศจากกรรม

พราหมณ์เข้าใจว่า “กรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อ ความเข้าถึงพร้อมแห่งกรรมในเทวโลก เพื่อได้เฉพาะ ซึ่งปฏิสนธิในเทวโลก และเห็นกรรมนั้นไม่มีในพระผู้มีพระภาคเจ้า” จึงกล่าวหาพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกว่า “พระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้ปราศจากกรรม”. อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์แม้เมื่อแสดงโทษเพราะการถือปฏิสนธิ ในท้องแห่งมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอำนาจความโกรธ จึงกล่าวอย่างนั้น.

ในบทว่า **อปคพฺโง** นั้น มีใจความเฉพาะบทดังต่อไปนี้. พระสมณโคตม ชื่อว่า อปคัพพะ เพราะอรรถว่า ปราศจากกรรม. อธิบายว่า พระสมณโคตมไม่สมควรถึงความบังเกิดยังเทวโลก. อีกอย่างหนึ่ง กรรมของพระสมณโคตมนั้นแล้ว เหตุนี้ ท่านจึงชื่อ อปคัพพะ. อธิบายว่า พระสมณโคตมชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนได้แต่กรรมที่เลวทรามต่อไป เพราะเป็นผู้เห็นห่างจากกรรมในเทวโลก เพราะเหตุนี้ ความอยู่ในกรรมในท้องแห่งมารดาของพระสมณโคตมนั้น จึงเป็นการเลวบ้าง. ก็เพราะความนอนในกรรมต่อไปของพระผู้มีพระภาคเจ้าปราศจากไปแล้ว ฉะนั้น พระองค์เมื่อทรงพิจารณาเห็นความปราศจากกรรมนั้น มีอยู่ในพระองค์ จึงทรงรับรองบรรยายอื่นอีก.

ก็บรรดาบทเหล่านั้น ใจความแห่งบทเหล่านี้ว่า ยสฺส โข พฺราหฺมณ อายตฺติ คพฺภเสยฺยา ปุณฺพภวาทินิพฺพตฺติ ปทีนา พิงฺทราบอยาญฺญี. ดูก่อนพราหมณ์ความนอนในกรรมในอนาคต และความเกิดในภพใหม่ของบุคคลใด ชื่อว่า ละได้แล้ว เพราะมีเหตุอันมรรคยอดเยียมกำจัดเสียแล้ว.

ก็ในอธิการนี้ ชลาพุชะกำเนิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาด้วย คพฺภเสยฺย คัพพ. กำเนิดนอกนี้อีก ๓

ปุณฺ พฺราหฺมเณ ตํ อภิวาทนาทิกมฺมํ เทวโลกคพฺภสมฺปตฺติยา เทวโลกปฏิสนฺธิปฏิลาภาย สํวตฺตตีติ มณฺณมานุ ภควติ จสฺส อภาวํ ทิสฺวา ภควนฺตํ อปคพฺโงติ อาท ฯ โกธวเสน วา ภควโต มาตุ กุจฺฉิสฺมี ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทสฺเสนฺนโตปี เอวมาท ฯ

ตตฺตฺรายํ ปทตฺโถ ฯ คพฺภโต อปคโตติ **อปคพฺโง** ฯ อภพฺโพ เทวโลกูปตฺตี ปาปฺญตฺนฺติ อธิปฺปาโย ฯ ทีโน วา คพฺโง อสฺลาติ อปคพฺโง ฯ เทวโลกคพฺภปริพาหิตฺตฺตา อายตฺติ ทินคพฺภปฏิลาภภาคิตฺติ ทีโน วาสฺส มาตุ กุจฺฉิสฺมี คพฺภวาโส อโหสิตี อธิปฺปาโย ฯ ภควโต ปน ยสฺมา อายตฺติ คพฺภเสยฺยา อปคตา ตสฺมา โส ตํ อปคพฺภตํ อตฺตนิ สมนฺปสฺสมานุ อปรํ ปริยาโย อานุชานาติ ฯ

ตตฺร จ ยสฺส โข พฺราหฺมณ อายตฺติ **คพฺภเสยฺยา ปุณฺพภวาทินิพฺพตฺติ ปทีนา**ติ เอเตสํ ปทานํ เอวมตฺโถ ทฺวฺจพฺโพ ฯ พฺราหฺมณ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อนาคเต คพฺภเสยฺยา ปุณฺพภเว จ อภินิพฺพตฺติ อณฺุตฺตเรณ มคฺเคน วิหตการณตฺตา ปทีนา ฯ

คพฺภเสยฺยาคหเณน เจตฺถ ชลาพุชาโยนิ คหิตา ฯ ปุณฺพภวาทินิพฺพตฺติคฺคหเณน อิตฺธา ติสฺโสปี ฯ

ทรงถือเอาด้วย **ปุนพุกวาทินิพพุตติ** คัพพ.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในสองบทว่า คพฺภเสยฺยา ปุนพุกวาทินิพพุตติ นี้ อย่างนี้ว่า ความนอนแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรรค์ ชื่อว่า คพฺภเสยฺยา, ความบังเกิด คือภพใหม่ ชื่อว่า ปุนพุกวาทินิพพุตติ. เหมือนอย่างว่า แม้เมื่อกล่าววาทา วิญญาณจิตฺติ ที่ตั้งอื่นจากวิญญาณไป ย่อมไม่มี ฉนฺโต แม้ในที่นี้ ก็ฉนฺตนั้น ไม่พึงเข้าใจความนอนอื่น จากสัตว์ผู้เกิดในครรรค์ต่อไป. ก็ขึ้นชื่อว่า ความบังเกิดที่เป็นภพใหม่ก็มี ที่ไม่ใช่ภพใหม่ก็มี แต่ในที่นี้ประสงค์เอาที่เป็นภพใหม่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าววาทา ความบังเกิด คือภพใหม่ ชื่อ **ปุนพุกวาทินิพพุตติ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ผู้เป็นพระธรรมิศร พระธรรมราชา พระธรรมสวามี พระตถาคตทรงทอดพระเนตรดูพราหมณ์ แม้ผู้ดาอยู่ด้วยอักษโกสวัตถุ ๘ มีความที่พระองค์มีปกติไมโยติในรูปเป็นต้น จำเดิมแต่กาลที่มาถึงโดยประการฉะนี้ ด้วยพระจักขุอันเยือกเย็น ด้วยพระกรุณาอย่างเดิยว ทรงกำจัดความมืดในหทัยพราหมณ์ ดูพระจันทรเพ็ญ และดูพระอาทิตย์ ในสรวทกาล ลอยอยู่ในอากาศอันปราศจากเมฆ ฉะนั้น เพราะพระองค์ทรงแห่งตลอดธรรมธาตุอันใดแล้ว ถึงความงามแห่งเทศนา ธรรมธาตุนั้นพระองค์แห่งตลอดดีแล้ว ทรงแสดงอักษโกสวัตถุเหล่านั้นนั่นเอง โดยประการอย่างอื่นจากปริยายนั้นๆ แล้ว เมื่อจะประกาศความแผ่ไป แห่งพระกรุณาของพระองค์ ลักษณะแห่งตาทิคุณอันพระองค์ทรงได้แล้ว โดยความที่พระองค์มิได้ทรงหวั่นไหว เพราะโลกธรรม ๘ ความที่พระองค์มิมีจิตเสมอด้วยแผ่นดิน และความที่พระองค์ มีอันไม่กำเริบเป็นธรรมซ้ำอีก ทรงพระดำริว่า “พราหมณ์นี้ ย่อมทราบความที่ตนเป็นใหญ่ ด้วยเหตุมีความเป็นผู้มีพมทงอกบนศีระหะ มีพินทัก มีหน่งเหยิวเป็นต้นอย่างเดิยว แต่หาไม่รู้ไม่แลซึ่งตนอันชาติติดตาม ชราวรีจรัต พยาธิครอบงำ มรณะกำจัด เป็นดูจหลักตอในวัฏฏะ อันจะพึงตายในวันนี้ แล้วถึงความเป็นทารก นอนหงาย ในพຽนี้้อีก ก็พราหมณ์นี้มาสู่สำนักของเราด้วยความอุตสาหะใหญ่แล ขอให้การมาของพราหมณ์นั้น จงเป็นไปกับด้วยประโยชน์เถิด” ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงความที่พระองค์เป็นผู้เกิดก่อน ซึ่งหาผู้เทียม

อปีจ คพฺภสฺส เสยฺยา คพฺภเสยฺยา, ปุนพุกวาทินิพพุตติ **ปุนพุกวาทินิพพุตติ** เหวเมตถ อตฺโถ ทฎฺจพฺโพ ฯ ยถา จ วิญญาณจิตฺติ วุตเตปี น วิญญาณโต อญฺญา (๑๔๔) จิตฺติ อตฺถิ เหวมิธำปี น คพฺภโต อญฺญา เสยฺยา เวทิตพฺพา ฯ อภินิพพุตติ จ นาม ยสฺมา ปุนพุกวาทินิพพุตติ อปุนพุกวาทินิพพุตติ อตฺถิ อธิ จ ปุนพุกวาทินิพพุตติ อธิปฺเปตา ตสฺมา วุตฺตํ ปุนพุกวาทินิพพุตติ **ปุนพุกวาทินิพพุตติ** ฯ

***เอวํ อาคตกาลโต ปุญฺจาย อรสรูปตาทิธิ อฏฺฐทฺธิ อกฺโกสวัตถุทฺธิ อกฺโกสณฺตมปี พุราหฺมณํ ภควา ฐมฺมิสฺสโร ฐมฺมราชา ฐมฺมสāmī ตถาคโต อนุกมฺปาย สิตเลเนว จกฺขุณา โอลฺเลเนโต ยํ ฐมฺมธำตุํ ปฏฺวิริชฺฉิตฺวา เทสฺนาวิลาสปฺปตฺโต โหติ ตสฺสา ฐมฺมธำตุยา สุปฏฺวิริชฺชิตฺวา วิคตพลาหเก อนฺตลิกฺเข สมพฺภุคฺคโต ปุณฺณจฺจนฺโท วิย สรทกाले สุริโย วิย จ พุราหฺมณสฺส หทยนฺธการํ วิธมนฺโต ตานิเยว อกฺโกสวัตถุณิ เตน เตน ปรียาเยน อญฺญา ทสเสตฺวา ปุนปี อตฺตโน กรุณำวิปหารํ อฏฺฐทฺธิ โลกฐมเมทฺธิ อกมฺปิยภาเวน ปฏฺฐิทฺฐํ ตาทิคุณลกฺขณํ ปจฺจวิสมจิตฺตํ อกฺุปฺปฐมฺมตญฺจ ปกาเสนฺโต อยํ พุราหฺมณเอน เหวลํ ปลิตสิระ- ชนฺททพฺทวลิตตจตาทิธิ อตฺตโน วุฑฺฒภำวํ สยฺชานาติ โน จ โช ชานาติ อตฺตณํ ชาติยา อนุกตํ ชราย อนุสฺสุทฺธิ พยาธินา อภิกฺกุตํ มรเณน อพฺภำหตํ วฏฺฏชำนญฺจตุ อชช มริตฺวา ปุน เสว อุตฺตณ- สยฺชนทารกภาวคฺมณิยํ มหฺนฺเตน โช ปน อสุสฺสาเห นมฺม สนฺติกํ อาคโต, ตทสฺส อาคมนํ สาทถกํ โหตุติ จินเตตฺวา อิมสฺมี โลก อตฺตโน อปฏฺฐิสฺมํ ปุเรชาตภำวํ ทสเสนฺโต **เสยฺยธำปี พุราหฺมณธำติ** อาทินา นเยน พุราหฺมณสฺส ฐมฺมเทสนํ วุฑฺฒลฺลิตํ ฯ

อยู่ในที่คับแคบ และแสงสว่างข้างนอก ก็กำลังปรากฏ บัดนี้ ความอยู่อย่างสบาย จักมีแก่พวกเราในแสงสว่างนี้” ดังนี้ มีความประสงค์จะออกมา จึงเอาเท้ากะเทาะกระเปาะฟองไขขึ้นคอกออกมา. ต่อจากนั้นกระเปาะฟองไขนั้น ก็แตกออกเป็นสองเสียง. ลูกไก่ทั้งหลาย ก็ออกมาสลัดปีกพลาจร้องพลาจ ตามสมควรแก่ขณะนั้น. ก็บรรดา ลูกไก่เหล่านั้นที่ออกมาอยู่อย่างนั้น ตัวใดออกมาก่อนกว่าเขา ตัวนั้นเขาเรียกกันว่า ตัวพี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะยังความที่พระองค์เป็นผู้ใหญ่กว่าเขา ให้สำเร็จด้วยอุปมานั้น จึงตรัสถามพราหมณ์ว่า “บรรดาลูกไก่เหล่านั้น ลูกไก่ตัวใด ฟังเอาปลายเล็บเท้าหรือจะงอยปาก กะเทาะกระเปาะฟองไขออกมาได้ โดยความสวัสดิ ก่อนกว่าเขา ลูกไก่นั้นสมควรเรียกว่ากระไร ?”.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุกกุฏจฉายกานัน** คือ บรรดาลูกไก่ทั้งหลาย.

หลายบทว่า **กินติ สุวาสส วณนีโย** ความว่า ลูกไก่นั้นสมควรเรียกว่ากระไร คือ ควรเรียกว่าพีหรือน้องเล่า. คำที่เหลือมีใจความง่ายทั้งนั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ควรเรียกว่า พี มีอธิบายว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ลูกไก่นั้นสมควรเรียกว่าพี”.

หากจะมีคำถามว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าพี.

แม้ว่า เพราะลูกไก่นั้น มันแก่กว่าเขา อธิบายว่า เพราะลูกไก่นั้น เติบโตกว่าบรรดาลูกไก่ที่ออกมาภายหลังเหล่านั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงเทียบเคียงข้ออุปมา แก่พราหมณ์นั้น จึงตรัสว่า “ฉนั้นนั้นนั้นแลพราหมณ์ แม้เราก็เหมือนลูกไก่นั้น ในบรรดาหมู่สัตว์ผู้ตกอยู่ในอวิชชา.

ความไม่รู้ ท่านเรียกว่าอวิชชา ในบทว่า **อวิชชา-คตตาย** นี้ บรรดาหมู่สัตว์ผู้ตกอยู่ในอวิชชานั้น. คำว่า **ปชาย** นั้น เป็นชื่อของสัตว์. เพราะฉะนั้น ในคำว่า อวิชชาคตตาย **ปชาย** นี้ ฟังทราบใจความอย่างนี้ว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลาย ผู้ตกเข้าไปในภายในแห่งกระเปาะฟองคืออวิชชา.

เอตถ ทานี โน สุขวิหาโร ภวิสสตีติ นิกขมิตุกามา หุตวา กपाल ปาเทน ปหรนติ คีวี ปสาเรนติ ฯ ตโต ตํ กपाल เทวธา ภิชชติ ฯ กุกกุฏโปตกา ปกุเข วิธุนนตา ตํขณานรูปี วิธุนนตา นิกขมนติ ฯ เอวํ นิกขมนตानญจ เนลํ โย ปจฺมตรํ นิกขมตี โส เชฏฺโงติ วุจฺจตี ตสฺมา ภควา ตาย อุปฺมาย อตฺตโน (๑๕๐) เชฏฺฐกาโร สาเรตฺตากาโม พฺราหมณํ ปุจฺจตี โย นุโย เตสํ กุกกุฏจฉายกานัน ฯ เปฯ กินฺตี สุวาสส วณนีโยติ ฯ

ตตถ **กุกกุฏจฉายกานนฺตี** กุกกุฏโปตกานัน ฯ

กินติ สุวาสส วณนีโยติ โส กินติ วณนีโย อสส ก็ วตตพโพ ภเวยย เชฏโง วา กนิฏโง วาติ ฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมว ฯ

ตโต พฺราหมโณ อาห เชฏฺโงติสฺส โภ โคตม วณนีโยติ โภ โคตม โส เชฏฺโงติ อิติ อสส วณนีโยติ ฯ

กสฺมา อิติ เจ ฯ

โส ทิ เนลํ เชฏฺโงติ ยสฺมา โส เนลํ วุฑฺฒตโรติ อตฺโถ ฯ

อถสฺส ภควา โอบมฺมํ ปฏฺฐิปาเทนโต อาห เอวเมว โข พฺราหมณ ยถา โส กุกกุฏจฉายโก เอวํ อหฺมปิ อวิชชาคตตาย ปชายาติ ฯ

อวิชชาคตตายาติ อวิชชา วุจฺจตี อณฺญาณํ, ตตถ คตตาย ฯ **ปชายาติ** สตฺตาวีวจฺจนเมตํ ฯ ตสฺมา เอตถ อวิชชณฺทโกสสส อนโต ปวิฏฺฐเจสฺส สตฺเตสฺสุติ เอวํ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

บทว่า **อนทภูตตาย** ความว่า ผู้เป็นแล้ว ผู้เกิดแล้ว คือผู้เกิด พร้อมแล้วในฟองไข่. เหมือนอย่างว่า ลัตว์บางพวกผู้เกิดในฟองไข่เขาเรียกว่า อัณฑภูตา ฉันใด หมูส์ตั้วแม้ทั้งหมดนี้ ก็ฉันนั้น ท่านเรียกว่า อัณฑภูตา เพราะความที่ตนเกิดในกระเปาะฟองไข่คืออวิชชา.

บทว่า **ปริโยนทุธาย** ความว่า ผู้อันกระเปาะฟองคืออวิชชานั้น รังรัด คือ ผูกมัด พันไว้โดยรอบ.

บทว่า **อวิชชณฺทโกสมฺปทาเลตฺวา** ความว่า เราได้ทำลายกระเปาะฟองที่สำเร็จมาจากอวิชชานั้นแล้ว.

สองบทว่า **เอโกว โลก** ความว่า ในโลก สันนิवासแม้ทั้งสิ้น เราผู้เดียวเท่านั้น คือไม่มีคนที่สอง.

บทว่า **อนุดฺตรํ** ในคำว่า **อนุดฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ** นี้ ความว่า เว้นจากอริยมรรคอันเยี่ยมเสียแล้ว ประเสริฐกว่าธรรมทุกอย่าง.

บทว่า **สมฺมาสมฺโพธิ** แปลว่า ซึ่งความตรัสรู้โดยชอบและด้วยพระองค์เอง. อีกอย่างหนึ่ง แปลว่า ซึ่งความตรัสรู้ ที่ปราศบัญญัติด้วย ดีด้วย.

โพธิศัพท์หมายความว่า ๘ นัย

ต้นไม้ก็ดี มรรคก็ดี ลัพพัญญุตญาณก็ดี นิพพานก็ดี ท่านเรียกว่า โพธิ.

จริงอยู่ ท่านเรียกต้นไม่ว่า โพธิ ในอาคตสถานทั้งหลายว่า ตรัสรู้ครั้งแรกที่โคนโพธิพฤกษ์ และว่าในระหว่างแห่งต้นโพธิ์ ในระหว่างแห่งแม่น้ำคยา.

มรรค ท่านเรียกว่า โพธิ ในอาคตสถานว่า ความรู้โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการในมรรคทั้ง ๔.

ลัพพัญญุตญาณ ท่านเรียกว่า โพธิ ในอาคตสถานว่า พระลัทธิตถโพธิสัตว์ มีพระปัญญาประเสริฐดุจแผ่นปฐพี ทรงบรรลुพระโพธิญาณ.

พระนิพพาน ท่านเรียกว่า โพธิ ในอาคตสถานว่า พระลัทธิตถโพธิสัตว์ ทรงบรรลุโพธิอันเป็นอมตะเป็นอสังขตะ.

แต่ในบทว่า **สมฺมาสมฺโพธิ** นี้ ท่านประสงค์เอา อรหัตมรรคญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า. อาจารย์บาง

อนทภูตตายาติ อนฺเต ภูตตาย ชาตตาย สญชาตตาย ฯ ยถา ทิ อนฺเต นิพฺพตฺตา เอกจฺเจ สตฺตา อนทฺภูตฺตาติ วุจฺจนฺติ เอวมยํ สพฺพปิ ปชา อวิชฺชณฺทโกเส นิพฺพตฺตฺตา อนทฺภูตฺตาติ วุจฺจติ ฯ

ปริโยนทุธายาติ เตน อวิชฺชณฺทโกเสน สมฺนตฺโต โอนทุธาย พฺทุธาย เวจฺจติ ฯ

อวิชชณฺทโกสมฺปทาเลตฺวาติ ตํ อวิชฺชามยํ อนทฺทโกสํ ภินฺทิตฺวา ฯ

เอโกว โลกเอติ สกฺเลปิ โลกสฺสนิवासเ อทเมว เอโก อทุติโย ฯ

อนุดฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ **อนุดฺตรนฺติ** อุดฺตรวิริทํ สพฺพเสฏฺฐํ ฯ

สมฺมาสมฺโพธินฺติ สมฺมา สามญฺจ โพธิ ฯ (๑๕๑) อถวา ปสฺสจฺจํ สุนฺทรญฺจ โพธิ ฯ

โพธิติ รุกฺโขปิ มคฺโคปิ สพฺพญญตฺตญาณมฺปิ นิพฺพานมฺปิ วุจฺจติ ฯ

โพธิรุกฺขมฺลเ ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธติ จ อนฺตรา จ โพธิ อนฺตรา จ คยนฺติ จ อาคตฺตฺวานเส หิ รุกฺโข โพธิติ วุจฺจติ ฯ

สตฺตตฺตฺตฺสโพธิปักขิยานํ ธรรมานํ จตฺตฺส มคฺเคสุ ญาณนฺติ อาคตฺตฺวานเ มคฺโค ฯ

ปฺปโปติ โพธิ วรรณิเมธโสติ อาคตฺตฺวานเ สพฺพญญตฺตญาณํ ฯ

ปตฺวาน โพธิ อมตํ อสงฺขตฺนฺติ อาคตฺตฺวานเ นิพฺพานํ ฯ

อิธ ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคญาณํ อิธิเปตํ ฯ สพฺพญญตฺตญาณนฺติปิ วทฺนฺติ ฯ

พวกกล่าวว่า ประสงค์เอาลัทธิปัญญุตญาณบ้าง.

ถามว่า พระอรหันตมรรคของคนเหล่านี้ จัดเป็น โภทิสธรรมารู้้อย่างยอดเยี่ยมหรือไม่ ? . แก้วว่า ไม่ เป็น.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่เป็น ? . แก้วว่า เพราะพระอรหันตมรรคของคนเหล่านั้นนั้น อำนาจคุณให้ ไม่ได้ทุกอย่าง.

จริงอยู่ พระอรหันตมรรคของบรรดาคนเหล่านั้น บางคนให้เฉพาะพระอรหันตผลเท่านั้น. ของบางคนให้ เฉพาะวิชา ๓. ของบางคนให้เฉพาะอภิญญา ๖. ของ บางคนให้เฉพาะปฏิสัมภทา ๔. ของบางคนให้เฉพาะ สภาวการมีญาณ. ถึงของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ ให้เฉพาะปัจเจกโพธิญาณเท่านั้น. ส่วนพระอรหันตมรรค ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมให้คุณสมบัติทุกอย่าง ดุจ การอภิเษกของพระราชินีให้ความเป็นใหญ่ในโลกทั้งหมด ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระอรหันตมรรค แม้ของคนอื่นบาง คน จึงไม่จัดเป็นโพธิ ธรรมารู้้อย่างยอดเยี่ยม ด้วย ประการฉะนี้.

บทว่า **อภิสมพุทฺโธ** ความว่า เราได้รู้ยั้งแล้ว คือได้แทงตลอดแล้ว อธิบายว่า เราได้บรรลุแล้ว คือได้ ถึงทัฬหแล้ว.

อภฺยเมสฺส อรหตฺตมคฺโค อนุตฺตโร โปธิ โหติ น โหติติ ฯ น โหติ ฯ

กสฺมา ฯ อสพฺพคฺุณทหายกตฺตา ฯ

เตสฺส ทิ กสฺสจฺจิ อรหตฺตมคฺโค อรหตฺตผลเมว เทติ ฯ กสฺสจฺจิ ติสฺโส วิชฺชา ฯ กสฺสจฺจิ ฉ อภิญฺญา ฯ กสฺสจฺจิ จตฺสโส ปฏฺิสมฺภทา ฯ กสฺสจฺจิ สภาวการมี- ญาณ ฯ ปจฺเจกพุทฺธานมฺปิ ปจฺเจกโพธิญฺญาณเมว เทติ ฯ พุทฺธานํ ปน อรหตฺตมคฺโค สพฺพคฺุณสมฺปตฺติ เทติ อภิเสโก วิย รณฺเวย สพฺพโลกิสฺสรียภาวํ ฯ ตสฺมา อภฺยเมสฺส กสฺสจฺจิปิ อนุตฺตโร โปธิ น โหติติ ฯ

*** **อภิสมพุทฺโธ**ติ อพฺภณฺณาสี ปฏฺิวิชฺฌี ปตฺโตมฺหิ อธิคฺโตมฺหิติ วุตฺตํ โหติ ฯ

ข้อเปรียบเทียบการทรงบำเพ็ญอนุปัสสนา เหมือนการฟักไข่

***คำเป็นเครื่องยังภาวะแห่งการเปรียบเทียบให้ถึง พร้อมเฉพาะนั้นใด ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยนัย เป็นต้นว่า เอวเมว โข อหํ พุราหมณฺ ดังนี้ คำเป็นเครื่อง ยังภาวะการเปรียบเทียบให้ถึงพร้อมเฉพาะนั้น อันผู้รู้ทั้งหลายพึงเทียบเคียงด้วยเนื้อความแล้วทราบในบัดนี้ ดังต่อไปนี้.

การที่พระผู้มีพระภาคครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์ กระทำอนุปัสสนา ๓ อย่าง คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ในพระจิตสันดานของพระองค์ พึง ทราบ (ว่า) เปรียบเหมือนดังการที่แม่ไก่ตัวนั้นกระทำ กิริยา ๓ อย่างมีการกบบนฟองไข่ของตนเป็นต้น ฉะนั้น.

อิทานิ ยเตตํ ภควตา เอวเมว โข อหํ พุราหมณาติอาทินา นเยน วุตฺตํ โอบมสมฺปฏฺิปาทนํ ตํ เอวํ อตฺเถน สํสนฺเตตฺวา เวทิตพฺพํ ฯ

ยถา ทิ ตสฺสา กุกฺกุฏฺิยา อตฺตโน อณฺฑเสสุ อธิสยิตาติตฺวิธกิริยาकरणํ เอวํ โปธิปลฺลงฺเก นิสฺสินฺสสุ โปธิสตฺตภูตฺสสุ ภควโต อตฺตโน จิตฺตสนฺดานเอน **อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา**ติ ตฺวิธานุปฺลสนนาकरणํ ฯ

การที่วิปัสสนาญาณไม่เสื่อม เพราะความสมบูรณ์แห่งอนุปัสสนา ๓ อย่าง ของพระผู้มีพระภาคครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ พึงทราบ (ว่า) เหมือนดังการที่ฟองไข้ทั้งหลายไม่เนา เพราะความสมบูรณ์แห่งกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่.

ความสิ้นไปแห่งความลึนหาคือความใคร่ที่ไปตามภพทั้ง ๓ เพราะความสมบูรณ์แห่งอนุปัสสนา ๓ อย่าง ของพระผู้มีพระภาคครั้งยังเป็น พระโพธิสัตว์ พึงทราบ (ว่า) เหมือนดังฟองไข้ทั้งหลายสิ้นยวอันชุ่ม เพราะการกระทำกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่.

ภาวะที่กระเปาะไข้คืออวิชชาบางลง เพราะความสมบูรณ์แห่งอนุปัสสนา ๓ อย่างของพระผู้มีพระภาคครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ พึงทราบ (ว่า) เหมือนดังภาวะที่เปลือกไข้บางลง เพราะการกระทำกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่.

ความที่วิปัสสนาญาณเป็นคุณชาติกล้าแข็ง ผ่องใส และองอาจ ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญอนุปัสสนาทั้ง ๓ ให้ถึงพร้อม เปรียบเหมือนภาวะที่เล็บเท้า และจะงอยปากของลูกไก่ เป็นของหยาบและแข็ง ก็เพราะแม่ไก่ทำกิริยาทั้ง ๓ ฉะนั้น.

กาลที่วิปัสสนาญาณเปลี่ยนไป กาลที่เจริญขึ้น กาลที่ถือเอาซึ่งห้อง เพราะความสมบูรณ์แห่งอนุปัสสนา ๓ อย่างของพระผู้มีพระภาค ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ พึงทราบ (ว่า) เหมือนดังกาลที่ลูกไก่เปลี่ยนแปลงไป เพราะการกระทำกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่.

เพราะเหตุนั้น กาลที่พระผู้มีพระภาคทรงให้วิปัสสนาญาณถือเอาซึ่งห้อง แล้วทำลายกระเปาะไข้คืออวิชชา ด้วยอรหัตมรรคที่พระองค์ทรงบรรลุแล้ว โดยลำดับ ทรงปราบปิกคืออภิญญา กระทำให้แจ้งซึ่งพระคุณของพระพุทธเจ้า ทั้งสิ้นโดยความสวัสดิ์ เพราะความสมบูรณ์แห่งอนุปัสสนา ๓ อย่างของพระผู้มีพระภาคนั้น พึงทราบ (ว่า) เหมือนดังกาลที่ลูกไก่เอาปลายเล็บตีนหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข้แล้วกระพือปีกเงาะออกมาได้โดยความสวัสดิ์ เพราะการกระทำกิริยา ๓ อย่างของแม่ไก่. *** (ส. ๘/๒๕๑๑)

***คำว่า สุวาทิ พุราหุณฺณ เขฎฺฐโจสุ เสฎฺฐโจโลกสฺส ความว่า ดูก่อนพราหุณฺณ บรรดาหมู่มุสฺสัตรีผู้ตกอยู่

(๑๕๒) กุกกุฎิยา ติวริกิริยาสมปาทเนน อณฺทานิ อปฺติภาโว วีย โปธิสฺตตฺถุตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน วิปฺสฺสนาญาณสฺส อปริทานิ ฯ

กุกกุฎิยา ติวริกิริยากรณฺเณน อณฺทานิ อลฺลสิเนห-ปริยาทานิ วีย โปธิสฺตตฺถุตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน ภวตฺตยานุคฺตนิกฺกนฺตสิเนหปริยาทานิ ฯ

กุกกุฎิยา ติวริกิริยากรณฺเณน อณฺทกपालานิ ตฺนุภาโว วีย โปธิสฺตตฺถุตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน อวิชฺชณฺทโกสฺส ตฺนุภาโว ฯ

กุกกุฎิยา ติวริกิริยากรณฺเณน กุกกุฎฺจฉาปกสฺส ปาทนชฺตฺนุทกานิ ฤทฺธชฺรภาโว วีย โปธิสฺตตฺถุตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน วิปฺสฺสนาญาณสฺส ติกฺขชฺรวิปฺสนนฺสูรภาโว ฯ

กุกกุฎิยา ติวริกิริยากรณฺเณน กุกกุฎฺจฉาปกสฺส ปริณามกาโล วีย โปธิสฺตตฺถุตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน วิปฺสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วฑฺฒิตกาโล คพฺภคฺคณกาโล เวทิตฺตพฺโพ ฯ

ตโต กุกกุฎิยา ติวริกิริยากรณฺเณน กุกกุฎฺจฉาปกสฺส ปาทนชฺลียาย วา มุขตฺนุทเกน วา อณฺทโกสมปทาเลตฺวา ปกฺเข ปฺปิโผฏฺตฺวา โสตฺถินา อภินิพฺพิทากาโล วีย ตสฺส ภควโต ติวริยานุปฺสฺสนาสมปาทเนน วิปฺสฺสนาญาณิ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา อณฺุพฺพาทิคเตน อรหฺตฺตมคฺเคน อวิชฺชณฺทโกสมปทาเลตฺวา อภิญญาปกฺเข ปฺปิโผฏฺตฺวา โสตฺถินา สกฺลพฺพุทฺถคฺคณฺสจฺฉิกตกาโล เวทิตฺตพฺโพ ฯ *** (ส. ๗/๒๕๓๗)

สุวาทิ พุราหุณฺณ เขฎฺฐโจ เสฎฺฐโจ โลกสฺสชาติโส อหิ พุราหุณฺณ ยถา เตสํ กุกกุฎฺโยตฺกานิ

ในอริชชา เรานั้นถึงความนับว่าเจริญที่สุด คือ ใหญ่ที่สุด เพราะความเป็นผู้ทำลายกระเปาะไขคืออริชชานั้นเสียได้แล้ว เกิดโดยอริชชาติก่อนกว่า เปรียบเหมือนบรรดลูกไก่เหล่านั้น ลูกไก่ตัวที่ทำลายกระเปาะไขเกิดออกมาก่อนกว่า ก็ย่อมเป็นตัวที่เจริญที่สุด ฉะนั้น.

ปจมิตร อณทโกสมปทาเลตวา อภินิพพตโต กุกกุฏโปตโก เชฏโฆ โหติ เอว อริชชาคตตาย ปชาย ต อริชชณทโกสมปทาเลตวา (๑๕๓) ปจมิตร อริชชชชาติยา ชาดตดา เชฏโฆ วุฑฒตโมติ สงขิ คโต สพพคฺเณหิ ปน อปฺภิสมตดา เสฏฺโจะติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ประเสริฐเพราะบำเพ็ญเพียร

***สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศว่า พระองค์ ทรงเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุดอย่างยอดเยี่ยมแก่พราหมณ์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงพระประสงค์จะแสดงปฏิบัติท่านเป็นเหตุให้พระองค์ทรงบรรลุถึงความเป็นผู้เจริญที่สุดเป็นต้นนั้น จำเดิมแต่ส่วนเบื้องต้น จึงตรัสว่า **อารทฺ ไซ ปน เม พฺราหฺมณ** ดังนี้ เป็นต้น. *** (ส.๘/๒๕๑๑)

เอว ภควา อตฺตโน อนุตฺตรํ เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ พฺราหฺมณสฺส ปกาเสตฺวา อิทานิ ยาย ปฏิปทาย ต อธิคโต ต ปฏิปทํ ปุพฺพภาคโต ปภฺวติ ทสฺเสตฺ อารทฺ ไซ ปน เม พฺราหฺมณาติอาทิมาห ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะได้ฟังว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุดอย่างยอดเยี่ยมนี้ พราหมณ์ได้เกิดความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า “สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุถึงความเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุด อย่างยอดเยี่ยมนี้ ด้วยปฏิบัติอะไรหนอแล” ดังนี้, สมเด็จพระผู้มีพระภาค เจ้าทรงทราบความคิดของพราหมณ์นั้นแล้วเมื่อจะทรงแสดงว่า เราได้บรรลุถึงความเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุดอย่างยอดเยี่ยมนี้ ด้วยปฏิบัติ ดังนี้ จึงตรัสอย่างนั้น.

อิมิ วา ภควโต อนุตฺตรํ เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ สุตฺวา พฺราหฺมณสฺส จิตฺตเมวํ อุปฺปนฺนํ กาย นฺุไซ ปฏิปทาย อิมิ ปตฺโตติ, ตสฺส จิตฺตมณฺเวย อิมายาห ปฏิปทาย อิมิ อนุตฺตรํ เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ ปตฺโตติ ทสฺเสนโต เอวมาห ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น หลายนบทว่า **อารทฺ ไซ ปน เม พฺราหฺมณ วิริยํ อโหสิ** ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ ความเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดอย่างยอดเยี่ยมนี้ เราเป็นผู้เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีกายกระสับกระส่าย จิตฟุ้งซ่าน ได้บรรลุแล้วก็หาไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งแล ก็เพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้เจริญที่สุดประเสริฐที่สุดอย่างยอดเยี่ยมนั้น เราได้ปรารภความเพียรแล้วแล คือ เรานั่งอยู่ ณ โพธิมณฑลสถาน ได้ปรารภความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ ประการแล้ว.

ตตถ อารทฺ ไซ ปน เม พฺราหฺมณ วิริยํ อโหสิติ พฺราหฺมณ น มยา อยํ อนุตฺตรโร เชฏฺฐเสฏฺฐภาโว กุสิเตน มฺภูจฺจสฺสตีนา สารทฺทกาเยน วิกฺขิตฺตจิตฺเตน อธิคโต อปิจ ไซ ตทฺธิคมาเย อารทฺ ไซ ปน เม วิริยํ อโหสิ โปธิมณฺเฑ นิสิเนเนน มยา จตฺรจฺจสมนฺนาคตํ วิริยํ อารทฺ อโหสิ ฯ

***มีคำอธิบายว่า ได้ประคอง คือให้เป็นไปไม่ย่อหย่อน.

**ก็เพราะได้ปรารภแล้วอย่างแท้จริง ความเพียรของเรานั้น จึงชื่อว่า ไม่ย่อหย่อน.

เฉพาะความเพียรอย่างเดียวก็น่าทำได้ แม้สติของเราที่ตั้งมั่นแล้วโดยเป็นธรรมชาติมุ่งตรงต่ออารมณ์ ก็เพราะเป็นธรรมชาติตั้งมั่นแล้วนั้นแหละ สติของเราจึงไม่หลงลืม.***

***สองบทว่า **ปลสฺสทฺโร กาโย** ความว่า แม้กายของเราก็ได้สงบแล้วด้วยอำนาจกายปลสฺสทฺธิและจิตปลสฺสทฺธิ. เพราะเมื่อนามกายสงบแล้ว แม้รูปกายก็สงบแล้วเหมือนกัน ฉะนั้น ในพระบาลีนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสให้พิเศษเลยว่า นามกาย รูปกาย ตรัสว่า กายสงบแล้ว ดังนี้.

บทว่า **อสารทฺโร** ความว่า ก็กายนั้นแล ชื่อว่าไม่ความกระสับกระส่าย เพราะสงบแล้วนั้นแล. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ปราศจากความกระวนกระวาย.

หลายบทว่า **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ** ความว่า แม้จิตของเราที่ตั้งอยู่โดยชอบแล้ว คือเป็นธรรมชาติที่ตั้งไว้แล้วด้วยดี ได้เป็นแนวแน่แล้ว ก็เพราะเป็นธรรมชาติตั้งมั่นแล้วนั้นแล จิตของเราจึงมีอารมณ์หนึ่งเป็นเลิศ คือไม่หวั่นไหว ได้แก่ปราศจากความดิ้นรน. ด้วยข้อความมีประมาณเท่านี้ ย่อมเป็นอันสมเด็จผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งฌานแล้ว.

ปคฺคหิตํ อลิลลปฺวตฺติตฺตฺนติ วุตฺตํ โหติ ฯ

อารทฺตตฺตาเยว จ เม ตํ อสฺสสินํ อโหสิ ฯ

น เกวลญจ วิริยเมว สติปิ เม อารมฺมณา-
ภิมฺขีภาเวน อฺปฺภุจิตฺตา อโหสิ อฺปฺภุจิตฺตตฺตาเยว จ
อฺปฺปมฺภูจฺจา ฯ

ปลสฺสทฺโร กาโยติ กายจิตฺตปฺปลสฺสทฺธิวเสน
กาโยปิ เม ปลสฺสทฺโร อโหสิ ฯ ตตฺถ ยสฺมา นามกาเย
ปลสฺสทฺเธ รูปกาโยปิ ปลสฺสทฺโรเอว โหติ ตสฺมา นามกาโย
รูปกาโยติ อวิเสเสตฺวา ว ปลสฺสทฺโร กาโยติ วุตฺตํ ฯ

อสารทฺโรติ โส จ โข ปลสฺสทฺตฺตาเยว
อสารทฺโร ฯ (๑๕๔) วิคตฺทโรติ วุตฺตํ โหติ ฯ

สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคนฺติ จิตฺตปิ เม สมนฺนา
อาหิตํ สฺกุจฺจ จปีตํ อปฺปีตํ วิย อโหสิ สมาหิตตฺตาเยว จ
เอกคฺคํ อจฺลํ นิปฺพนฺทนนฺติ ฯ เอตฺตาวตฺตา ฌานสฺส
ปฺพุพฺพภาคปฏิปทา กถิตฺตา โหติ ฯ

กล่าวด้วยปฐมฉาน

บัดนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
คุณวิเศษ ซึ่งเริ่มปฐมฉานเป็นต้น มีวิชา ๓ เป็นที่สุด
ที่พระองค์ได้ทรงบรรลุแล้วด้วยปฏิปทานี้ จึงตรัสว่า โส
โช อหํ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ใจความแห่งบททั้งหลายว่า
วิวิจฺเจว กาเมติ วิวิจฺจ อกุสเลติ ธมฺเมติ ดังนี้เป็นต้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในวิภังคินั้นแหละ
โดยนัยว่า บรรดากรรมและอกุศลธรรมเหล่านั้น กามทั้ง
หลายเป็นไฉน คือ ความพอใจ ชื่อว่า กาม *** (ส. ๘/
๒๕๓๖) ความกำหนัด ชื่อว่า กาม ความกำหนัดด้วย
อำนาจความพอใจ ชื่อว่า กาม ความดำริ ชื่อว่า กาม
ความกำหนัด ชื่อว่า กาม ความกำหนัดด้วยอำนาจ
ความดำริ ชื่อว่า กาม เหล่านี้เราเรียกว่า กาม
บรรดากรรมและอกุศลธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเป็นไฉน
คือ ความพอใจด้วยอำนาจแห่งความใคร่ ความพยายาม
ความหตฺหุ และเคลิบเคลิ้ม ความฟุ้งซ่านและรำคาญ
ความลั้งเลงลั้ย เหล่านี้ เราเรียกว่า อกุศลธรรม
พระโยคาวจรเป็นผู้สังจัดแล้วคือเจียบแล้วจากกามเหล่านี้
และจากอกุศลธรรมเหล่านี้ ดังกล่าวมาฉะนี้ เพราะเหตุ
นั้น พระโยคาวจรนั้นเราเรียกว่า สังจัดแล้วเทียวจากกาม
ทั้งหลาย สงบแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ แม้ก็
จริง, ถึงกระนั้น ใจความแห่งบทเหล่านั้น เว้นอรรถกถา
นัยเสีย จะปรากฏด้วยดี ไม่ได้ ข้าพเจ้าจักประกาศ
ใจความนั้น ตามอรรถกถานัยนั้นแล ต่อไป.

ข้อนี้อย่างไรเล่า ? อย่างนี้คือ สองบทว่า
วิวิจฺเจว กาเมติ แปลว่า สังจัดแล้ว คือหลีกเลี่ยงออก
จากกามทั้งหลาย.

อิทานิ อิมาย ปฏิปทาย อธิคตํ ปฐมฉานํ
อาที กตฺวา วิชชาตตยปริโยสานํ วิเสสํ ทสฺเสนโต
โส โช อหนฺตอิทาติมาท ฯ

***ตตฺถ วิวิจฺเจว กาเมติ วิวิจฺจ อกุสเลติ
ธมฺเมติติอาทีนํ กิณฺณจาปี ตตฺถ กตฺเม กามา ฉนฺโท
กาโม ราโค กาโม ฉนฺทราโค กาโม สงฺกปฺโป
กาโม ราโค กาโม สงฺกปฺปราโค กาโม อิเม
วฺจฺจนฺติ กามา ตตฺถ กตฺเม อกุสลา ธมฺมา
กามฉนฺโท ฯเปฯ วิจิกฺขณา อิเม วฺจฺจนฺติ อกุสลา
ธมฺมา อิติ อิเมติ จ กาเมติ อิเมติ จ อกุสเลติ
ธมฺเมติ วิวิตฺโต โหติ ปวิวิตฺโต เตน วฺจฺจติ
วิวิจฺเจว กาเมติ วิวิจฺจ อกุสเลติ ธมฺเมติติอาทีนา
นเยน วิภังฺเกยฺว อตฺโถ วุตฺโต ตถาปี อฏฺฐกถานํ
วินา น สฺมุจฺสุ ปากฺกฺว โหติ อฏฺฐกถานเยเนว นํ
ปกาสยิสฺสามิ ฯ

เสยฺยถิทํ ฯ วิวิจฺเจว กาเมติติ กาเมติ
วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา อปสฺกุกิตฺวา ฯ

อธิบาย เอว อักษร

ก็ เอว อักษรนี้ ในบทว่า วิวิจฺเจว นี้ ฟัง
ทราบว่ามีกำหนดเป็นอรรถ. ก็เพราะ เอว อักษร
มีความกำหนดเป็นอรรถนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงแสดงความที่กามทั้งหลาย แม้ไม่มีอยู่ในเวลาเข้า

โย ปนายเมตถ เอวกาโร โส นิยมตฺโถติ
เวทิตฺตพฺโพ ฯ ยสฺมา จ นิยมตฺโถ ตสฺมา ตสฺมี
ปฺปฐมฉานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรณฺสมเย อวิชฺชมานานมฺปิ
กามานํ ตสฺส ปฺปฐมฉานสฺส ปฏิปทฺษภาวํ กาม-

ปฐมณานันท์ ก็เป็นข้าศึกแก่ปฐมณานันท์ และการจะ
บรรลุปฐมณานันท์ได้ ก็ด้วยการสละกามนั้นแล.

ถามว่า ข้อนั้น คืออย่างไร ?

แก้ว่า คือ สงัดแล้วเที่ยวจากกามทั้งหลาย
อธิบายว่า จริงอยู่ เมื่อทำความนิยมไว้อย่างนั้น คำนี้
ย่อมปรากฏชัดว่ากามทั้งหลาย ย่อมเป็นข้าศึกต่อมานันท์
อย่างแน่นอน เมื่อกามเหล่าไดยังมีอยู่ ปฐมณานันท์ย่อม
เป็นไปไม่ได้ ดุจเมื่อมีมืด แสงประทีปก็ไม่มีฉะนั้น และ
การบรรลุปฐมณานันท์ จะมีได้ก็ด้วยการสละกามเหล่านั้น
เสียได้ เปรียบเหมือนการไปถึงฝั่งโน้นได้ ก็ด้วยการละฝั่ง
นี้ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงทำความกำหนดไว้.

ในคำว่า วิวิจเจว กามะหิ นั้น พึงมีคำถามว่า
ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส เอว อักษรนั้น
ไว้เฉพาะบทต้นเท่านั้น ไม่ตรัสไว้ในบทหลังเล่า พระโยคาว
จรแม้ไม่สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็พึงได้บรรลุมาน
อยู่หรือ ?

แก้ว่า ก็แล เอว อักษร ที่เป็นอวธารณะนั้น
บัณฑิตไม่ควรเห็นอย่างนั้น. เพราะว่า เอว อักษรนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบทต้น ก็เพราะมานเป็น
เครื่องสลัดเสียซึ่งกามนั้น. แท้จริงมานนี้ชื่อว่าสลัดเสีย
ซึ่งกามทั้งหลายทีเดียว เพราะก้าวล่วงกามธาตุเสียได้
และเพราะเป็นข้าศึกต่อกามราคะ. เหมือนดังที่พระสารี
บุตรกล่าวไว้ว่า มาน คือเนกขัมมะนี้ นั่น สลัดเสียซึ่ง
กามทั้งหลาย ดังนี้.

อัน เอว อักษรนั้น บัณฑิตควรกล่าวไว้แม้ใน
บทหลัง เหมือนอย่าง เอว อักษร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงนำมาตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะ
ที่ ๑ มีอยู่ในศาสนานี้ทีเดียว สมณะที่ ๒ มีอยู่ในศาสนา
นี้” ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น. จริงอยู่ ใครๆ ไม่สงัดแล้วจาก
อกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคือนิเวรณณ์แม้อื่นจากกามฉันทน์นี้
ไม่อาจจะบรรลุมานอยู่ได้เลย เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึง
เห็นความนิยมนี้ แม้ในบททั้งสองอย่างนี้ว่า พระโยคาวจร
สงัดแล้วเที่ยวจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วเที่ยวจากอกุศล
ธรรมทั้งหลาย ดังนี้.

อนึ่ง วิเวกแม้ทั้งหมดมีตั้งที่ควิเวกและกายวิเวก
เป็นต้น ย่อมถึงความสงเคราะห์เข้าในบททั้งสอง ด้วยคำ

ปริจจาคเนว จสส อธิคม์ ทีเปติ ฯ

กล่าว ฯ

วิวิจเจว กามะหิตี เอวํ หิ นิยเม กิริยามาเน
อิทํ (๑๕๕) ปญญาติ นุณิมสฺส ฌานสฺส กามา
ปฏิกฤษฏตา เยสุ สติ อิทํ นปวตตติ อนนฺธกาเร
สติ ปทีโป วีย เตสํ ปริจจาคเนว จสส อธิคม์
โหติ โอริมตฺริปริจจาคเนว ปาริมตฺริสฺเสว ตสฺมา
นิยมนํ กโรตฺติ ฯ

ตตถ ลียา กสฺมา ปเนส ปุพฺพปเทเยว วุตฺโต
น อุตฺตรปเท ก็ อกุลเลหิ ธมฺเมหิ อวิวิจจาปี
ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยยาตี ฯ

น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ ฯ ตณฺนิสฺสรณโต
หิ ปุพฺพปเท เอส วุตฺโต ฯ กามธาตฺสมติกฺกมฺนโต
หิ กามราคปฏิกฤษฺโต จ อิทํ ฌานํ กามานเมว
นิสฺสรณํ ฯ ยถาห ฯ กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ
เนกขมฺมนฺติ ฯ

อุตฺตรปเทปิ ปเนส ยถา อิเธว ภิกฺขเว ปจฺโม
สมโณ อิธ ทฺฐิตโย สมโณติ เอตถ เอวกาโร
อาเนตฺวา วุจฺจติ เอวํ วตฺตพฺโพ ฯ น หิ สกฺกา
อิโต อญฺเฆหิปี นีวรณฺสงฺขาเตหิ อกุลลธมฺเมหิ
อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํ ตสฺมา วิวิจเจว
กามะหิ วิวิจเจว อกุลเลหิ ธมฺเมหิตี เอวํ
ปทพฺพเยปี เอส ทฎฺฐพฺโพ ฯ *** (ส.๗/๒๕๐๙)

ปทพฺพเยปี จ กิณฺจาปี วิวิจฺจาติ อิมินา
สาธารณฺวจนฺน ตทฺงฺควิเวกาทโย กายวิเวกาทโย จ

ที่เป็นสาธารณะนี้ว่า **วิวิจ** แม้ก็จริง ถึงกระนั้น ใน อธิการนี้ก็ควรเห็นวิเวกเพียง ๓ เท่านั้น คือ กายวิเวก จิตตวิเวก วิกขัมภนวิเวก.

ก็พวกวัตตุกามที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ในนิเทศ โดยนัยเป็นต้นว่า วัตตุกามเป็นไฉน คือรูปอันเป็นที่ชอบใจ และพวกกิเลสกามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในวิภังค์ ในนิเทศนั้นนั่นแล โดยนัยเป็นต้นว่า ความพอใจ ชื่อว่า กาม แม้ทั้งหมดเหล่านั้น บัณฑิตพึงเห็นว่า ท่าน สงเคราะห์เข้าด้วยบทว่า **กาเมหิ** นี้แล. ก็เมื่อเป็น เช่นนั้น สอนบทว่า **วิวิจเจว กาเมหิ** ความหมายว่า สกัดแล้วเทียว แม้จากวัตตุกามทั้งหลาย ดั่งนี้ก็ใช้ได้. กายวิเวก ย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้ว ด้วยความสกัด จากวัตตุกามนั้น.

หลายบทว่า **วิวิจ อกุลเสหิ ธมฺเมหิ** ความหมายว่า สกัดแล้ว จากกิเลสกามทั้งหลาย* หรือจาก อกุศลธรรมทั้งปวง ดั่งนี้ ก็ใช้ได้. จิตตวิเวก ย่อมเป็น อันท่านกล่าวแล้ว ด้วยความสกัดจากกิเลสกาม หรือ จากอกุศลธรรมทั้งปวงนั้น.

ก็บรรดากายวิเวกและจิตตวิเวก ๒ อย่างนี้ ความสะละกามสุข เป็นอันท่านประกาศแล้วด้วยกายวิเวก ข้อต้น เพราะกล่าวถึงความสกัดจากวัตตุกามทั้งหลาย นั้นเอง ความระคองเนกขัมมสุข เป็นอันท่านประกาศ แล้ว ด้วยจิตตวิเวกข้อที่ ๒ เพราะกล่าวถึงความสกัดจาก กิเลสกามทั้งหลาย.

อนึ่ง บรรดาบททั้ง ๒ ตามที่กล่าวแล้วนั้น การ ละสังกิเลสวัตตุ พึงรู้ว่าท่านประกาศแล้วด้วยบทแรก การละสังกิเลส พึงรู้ว่าท่านประกาศแล้วด้วยบทที่ ๒, การละเหตุแห่งความอยาก พึงรู้ว่าท่านประกาศแล้วด้วย บทแรก การละเหตุแห่งความโง่เขลา พึงรู้ว่าท่าน ประกาศแล้วด้วยบทที่ ๒, ความบริสุทธิ์แห่งการ ประกอบความเพียร พึงรู้ว่าท่านประกาศแล้วด้วยบทแรก และความกลม่อมเกลารัศยาคัย พึงรู้ว่าท่านประกาศแล้ว ด้วยบทที่ ๒ เพราะกล่าวถึงความสกัดจากวัตตุกามและ กิเลสกามนั้นแล ดังพรรณนามาฉะนี้.

บรรดากามตามที่กล่าวในบทว่า **กาเมหิ** นี้ ใน ฝ่ายวัตตุกามมีนัยเท่านี้ก่อน. ส่วนในฝ่ายกิเลส กามฉันท นั้นเอง ซึ่งมีประเภทมากมาย ท่านประสงค์ว่ากาม โดย

สพเพปิ วิเวกา สงฺคหํ คจฺจนฺติ ตถापि กายวิเวโก จิตตวิเวโก วิกขมฺภนวิเวโกติ ตโยเอว อธิ ทฎฺฐพฺพา ฯ

กาเมหิติ อิมินา ปน ปเทน เย จ นินฺทเทเส กตเม วัตตุกามา มนาศิยา รูปาตืออาทินา นเยน วัตตุกามา วุตฺตา เย จ ตตฺถเอว วิภงฺเก จ ฉนฺโท กาโมตืออาทินา นเยน กิเลสกามา วุตฺตา เต สพเพปิ สงฺคหิตา อิจฺเจว ทฎฺฐพฺพา ฯ เอวํ หิ สติ **วิวิจเจว กาเมหิติ** วัตตุกาเมหิปี วิวิจเจวา ติ (๑๕๖) อตฺถเถ ยุชฺชติ ฯ เตน กายวิเวโก วุตฺโต โหติ ฯ

วิวิจ อกุลเสหิ ธมฺเมหิติ กิเลสกาเมหิ สพฺพากุลเสหิ वा วิวิจจาติ อตฺถเถ ยุชฺชติ ฯ เตน จิตตวิเวโก วุตฺโต โหติ ฯ

ปุริเมน เจตถ วัตตุกาเมหิ วิเวกวจนฺโตเยว กามสุขปริจฺจาโค ทฺติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนฺโต เนกขมฺมสุขปริคฺคโห วิภาวิตฺ โหติ ฯ

เอวํ วัตตุกามกิเลสกามวิเวกวจนฺโตเยว จ เอเตสํ ปจฺเจเมน สงฺกิเลสวัตตุปปหानํ ทฺติเยน สงฺกิเลสปปหानํ, ปจฺเจเมน โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค ทฺติเยน พาลภาวสฺส, ปจฺเจเมน จ ปโยคสุทฺธิ ทฺติเยน อาสยโปกฺสนํ วิภาวิตฺ โหติติ วิญฺญาตพฺพํ ฯ

เอส ตาว นโย **กาเมหิติ** เอตถ วุตฺตกาเมสุ วัตตุกามปฺกฺเข ฯ ***กิเลสกามปฺกฺเข ปน ฉนฺโทติ จ ราโคติ จ เอวมาทิตฺติ อเนกเกโห กามฉฉนฺโทเยว

นัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ฉันทะชื่อว่ากาม และว่าราคะชื่อว่ากาม. ก็กามฉันทนั้น ถึงเป็นของนับเนื่องในอกุศลก็ตาม พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ในคัมภีร์วิงยุคแผนกหนึ่ง เพราะเป็นข้าศึกต่ออาน โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดากามและอกุศลธรรมเหล่านั้น ความพอใจด้วยอำนาจแห่งความใคร่ เป็นไฉนคือกาม ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง กามฉันทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบทต้น เพราะเป็นกิเลสกาม. ตรัสไว้ในบทที่ ๒ เพราะเป็นกามนับเนื่องในอกุศล. อนึ่ง ไม่ได้ตรัสว่า **กามโต** แต่ตรัสว่า **กามเท** เพราะกามฉันทนั้นมีประเภทมากมาย. ก็เมื่อความที่ธรรมทั้งหลายแม้เหล่านี้ซึ่งเป็นอกุศลยังมีอยู่ นิเวศน์ทั้งหลายเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์วิงยุค เพราะทรงแสดงความที่นิเวศน์เป็นข้าศึกโดยตรงต่อองค์อานชั้นสูงขึ้นไป โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดากามและอกุศลธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเป็นไฉน ? คือความพอใจด้วยอำนาจแห่งความใคร่ ดังนี้. จริงอยู่ นิเวศน์ทั้งหลายย่อมเป็นข้าศึกโดยตรงต่อองค์อาน. มีคำอธิบายว่า องค์อานทั้งหลายเท่านั้นเป็นปฏิบัติกษ คือเป็นเครื่องกำจัดนิเวศน์เหล่านั้น. จริงอย่างนั้น พระมหากัจจายนเถระ ก็ได้กล่าวไว้ในเปฏกปกรณว่า สมาริเป็นปฏิบัติกษต่อกามฉันท ปิติเป็นปฏิบัติกษต่อพยาบาท วิตกเป็นปฏิบัติกษต่อถีนมัทธะ สุขเป็นปฏิบัติกษต่ออุทธัจจกุกกุจจะ วิจารเป็นปฏิบัติกษต่อวิจิกิจฉา.

บรรดาบททั้ง ๒ นี้ ความสงัดด้วยอำนาจการช่มกามฉันทไว้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยบทนี้ว่า **วิวิจเว** **กามเท**. ความสงัดด้วยอำนาจการช่มนิเวศน์แม้ทั้ง ๕ ไว้ เป็นอันพระองค์ตรัส ด้วยบทนี้ว่า **วิวิจ** **อกุสเล** **ธมเม** โดยนัยดังกล่าวมาจะนี้.

อนึ่ง ความสงัดด้วยอำนาจการช่มกามฉันทไว้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยบทแรก ด้วยศัพท์ที่ท่านมิได้ถือเอา ความสงัด ด้วยอำนาจการช่มนิเวศน์ที่เหลือไว้ เป็นอันตรัสด้วยบทที่ ๒. อนึ่ง บรรดาอกุศลมูลทั้ง ๓ ความสงัดด้วยอำนาจการช่มโลภะ อันมีความต่างแห่งปัญจกามคุณเป็นอารมณ์ เป็นอันตรัสไว้ด้วยบทแรก ความสงัดด้วยอำนาจการช่มโทสะ และโมหะ อันมีชนิดแห่งอาฆาตวิตถุเป็นต้นเป็นอารมณ์ เป็นอันตรัสไว้ด้วยบทที่ ๒.

กาโมติ อธิปเปโต ฯ โส จ อกุสลปริยาปนโนปิ
 สมานอ ตตถ กตโม กามจจนโท กาโมติอาทินา
 นเยน วิงยุค ฌานปฏิปทฺชโต วิสุ วุตโต ฯ

กิเลสกามตตา วา ปุริมปเท วุตโต ฯ
 อกุสลปริยาปนุนตตา ทุตติยปเท ฯ อนนเกภโต จลล
กามโตติ อวตวา **กามเท**ติ วุตตํ ฯ อญเณสมปิ จ
 ธมมานํ อกุสลาเว วิชฺชมาเน ตตถ กตเม
 อกุสลา ธมมา กามจจนโทติอาทินา นเยน วิงยุค
 อุปริมาณํคานํ ปจฺจณีกปฏิปทฺชภาวทสฺสนโต
 นีวรณานเว วุตตานิ ฯ นีวรณานิ หิ ฌานจกปจฺจณีกานิ ฯ
 เตสํ ฌานจกานเมว ปฏิปทฺชานิ วิทฺธสฺกานีติ วุตตํ
 โหติ ฯ ตถา หิ สมาริ กามจจนทสฺส ปฏิปทฺช
 ปิติ พยาบาทสฺส วิตกฺโก ถีนมิตฺทสฺส สุขํ
 อุทธัจจกุกกุจฺจสฺส วิจาโร (๑๕๗) วิจิกฺกฉายาติ เปฏเก
 วุตตํ ฯ

เอวเมตถ **วิวิจเว** **กามเท**ติ อิมินา กามจจนทสฺส
 วิกฺขมณวิเวโก วุตโต โหติ ฯ **วิวิจ** **อกุสเล**
ธมเมติ อิมินา ปญฺจนนฺมปิ นีวรณานํ ฯ

อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปจฺเมน กามจจนทสฺส
 ทุตติเยน เสสนีวรณานํ ฯ ตถา ปจฺเมน ตีสู
 อกุสลมฺมุเลสุ ปญฺจกามคฺคณภทวิสยสฺส โลกสฺส ทุตติเยน
 อาฆาตวตฺตฤททาทีวีสยานํ โทลฺโมหานํ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง บรรดาธรรมทั้งหลาย มีโอฆะ เป็นต้น ความสงัดด้วยอำนาจการข่มล้างโยชน คือ กาม โยคะ กามายคะ กามาสวะ กามุปาทาน อภิชฌาภาย คันฐะ และกามราคะไว้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ด้วยบทแรก ความสงัดด้วยอำนาจการข่มล้างโยชน คือ โอฆะ โยคะ อาสวะ อุปาทาน และคันฐะที่เหลือไว้ ย่อม เป็นอันพระองค์ตรัสด้วยบทที่ ๒. อนึ่ง ความสงัดด้วย อำนาจการข่มตัณหา และกิเลสที่ลัมสปรยุตด้วยตัณหานั้น ไว้ เป็นอันพระองค์ตรัสด้วยบทแรก ความสงัดด้วย อำนาจการข่มอวิชชา และกิเลสที่ลัมสปรยุตด้วยอวิชชานั้น ไว้ เป็นอันพระองค์ตรัสด้วยบทที่ ๒.

อีกอย่างหนึ่ง ความสงัดด้วยอำนาจการข่มจิตตูป บาท ๘ ดวง ที่ลัมสปรยุตด้วยโลภะไว้ พึงทราบว่าเป็นอัน พระองค์ตรัสด้วยบทแรก ความสงัดด้วยอำนาจการข่ม อกุศลจิตตูปบาท ๔ ดวงที่เหลือไว้ พึงทราบว่าเป็นอัน พระองค์ตรัสด้วยบทที่ ๒.

การประกาศเนื้อความในคำว่า **วิวิจเจว กามเมท วิวิจจ อกุลเลท ฐมเมท** นี้ มีเพียงเท่านั้นก่อน.

ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงองค์สำหรับ ละแห่งปฐมฌาน ด้วยคำมีประมาณเพียงเท่านั้นแล้ว คราว นี้ เมื่อจะทรงแสดงองค์ประกอบ จึงตรัสคำมีอาทิว่า เป็น ไปกับด้วยวิตก เป็นไปกับด้วยวิचार.

ในพากย์ว่า เป็นไปกับด้วยวิตกเป็นต้นนั้น มี วินิจฉัยดังนี้ ความตริภังค์ชื่อว่าวิตก ท่านอธิบายว่าความ ดำริ. วิตกนี้นั้นมีความกตเฉพาะซึ่งจิตในอารมณ์เป็น ลักษณะ มีการจดและจดโดยรอบเป็นรส. จริงอย่างนั้น พระโยคาวจรท่านเรียกว่าทำอารมณ์ให้เป็นธรรมชาติ อัน วิตกจดแล้วและจดโดยรอบแล้วด้วยวิตกนั้น. วิตกนั้นมี อันนำมาซึ่งจิต ในอารมณ์เป็นปัจจุภูฐาน. ความตรอง ชื่อว่าวิचार ท่านอธิบายว่า การที่จิตท่องเที่ยวเรื่อยไป.

วิจารณ์นั้น มีการเคล้าอารมณ์เป็นลักษณะ มีอัน ประกอบเนื่องๆ ซึ่งสหชาตธรรมในอารมณ์นั้นเป็นรส มีการตามผูกพันแห่งจิตเป็นปัจจุภูฐาน.

ก็เมื่อความไม่พรากรากจากกันแห่งวิตกวิचारเหล่านั้น ในจิตตูปบาท บางขณะแม้มีอยู่ วิตกก็คือการตกไปเฉพาะ อารมณ์ครั้งแรกของใจ ดุจเสียงเคาะระฆัง เพราะ

โอฆาทีสุ วา ฐมเมสุ ปจเมเน กาโมฆกามโยค- กามาสวากามุปาทานอภิชฌาภายคณฐกามราคะโยชนานํ ทูติเยเน อวเสสโฆมโยคาสวอุปาทานคณฐโยชนานํ ฯ ปจเมเน จ ตณฺหยาเย ตํสมปยุตฺตกานณฺจ ทูติเยเน อวิชฺชาเย ตํสมปยุตฺตกานณฺจ ฯ

อปิจ ปจเมเน โลกสมปยุตฺตอภฺยจฺจิตฺตูปปาทานํ ทูติเยเน เสสานํ จตฺตุนํ อกุลลจฺจิตฺตูปปาทานํ วิภฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ เวทิตฺตฺวา ฯ

อโย ตาว **วิวิจเจว กามเมท วิวิจจ อกุลเลท ฐมเมท**ติ เอตถ อตฺถปฺปกาสนา ฯ *** (ส.๗/๒๕๔๔)

***เอตตาวตา จ ปจฺมสฺส ฌานสฺส ปทานงฺคํ ทลเสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคญฺจํ ทลเสนฺโต สฺวิตกฺกํ สฺวิچارนฺติอาทิมาห ฯ

ตตถ วิตกฺกนํ วิตกฺโก โอบนฺนติ วุตฺตํ โหตี ฯ สฺวาโย อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขโณ อาทนนฺปรียาหฺนโรโส ฯ ตถา ทิ เตเน โยคาวจโร อารมฺมณํ วิตกฺกาหตํ วิตกฺกปรียาหตํ กโรตีติ วุจฺจติ ฯ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฺปกาโน ฯ วิจฺจณํ วิจฺจโร อนุสฺสยจฺรณนฺติ วุตฺตํ โหตี ฯ

(๑๕๕) สฺวาโย อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ ตตถ สหชาตานุโยชนโรโส จิตฺตสฺส อนุปฺปพฺพนฺปนจฺจุปฺปกาโน ฯ

สนฺเตปิ จ เนสํ กตฺถจฺจิ อวิโยเค โอบาโรกฺตเถเน ปุพฺพญฺจคฺมตฺเถเน จ ฌณฺทาทิฆาตสทฺโท วิย เจตโส ปจฺมาภินิปาโต วิตกฺโก สฺขุมตฺเถเน อนุโร วิย

หมายความว่า เป็นสภาพที่หยาบ และเพราะความหมาย
 ว่าเป็นสภาพเริ่มก่อน วิจารณ์ก็คือการที่จิตตามผูกพันติดต่อ
 ดุจเสียงครวญของระฆัง เพราะหมายความว่า เป็นสภาพที่
 ละเอียด. ก็ในวิตกวิจารณ์เหล่านี้ วิตกมีการแผ่ไป หรือสั่น
 สะเทือน เป็นความไหว ตัวของจิต ในเวลาที่เกิดความคิด
 ขึ้นครั้งแรก ดุจการกระพือปีกของนก ซึ่งต้องการจะบิน
 ขึ้นไปในอากาศ และดุจการโผลงตรงดอกบัวหลวงของ
 แผลงผึ้ง ซึ่งมีใจจดจ่ออยู่ที่กลิ่น วิจารณ์มีความเป็นไปสงบ
 มีใช้ความไหวตัวอย่างแรงของจิต ดุจการกางปีกของนก
 ซึ่งบินไปแล้วในอากาศ และดุจการบินร่อนอยู่ในส่วนเบื้อง
 บนดอกบัวหลวง ของแผลงผึ้ง ซึ่งโผลงป้ายหน้าสู่ดอกบัว
 หลวงฉะนั้น. ส่วนความแปลกกันแห่งวิตกวิจารณ์เหล่านั้น
 จะปรากฏในปฐมฌานและทุติยฌาน.

ฌานนี้ย่อมเป็นไปกับด้วยวิตกนี้ และด้วยวิจารณ์นี้
 ดุจต้นไม้ ย่อมเป็นไปด้วยดอกและผลฉะนั้น ด้วยประการ
 ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ฌานนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
 เป็นไปกับด้วยวิตก เป็นไปกับด้วยวิจารณ์.

แต่ในคัมภีร์วิภังค์ พระองค์ทรงทำเทศนาเป็นบุ
 คลาธิษฐาน โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้วเข้า
 ถึงพร้อมแล้วด้วยวิตกนี้ และด้วยวิจารณ์นี้. ถึงเมื่อความ
 แม้ในคัมภีร์วิภังค์นั้น ก็พึงเห็นเหมือนอย่างนี้แหละ.

ในบทว่า **วิเวกซ์** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ ความสังัด
 ชื่อว่า วิเวก อธิบายว่า ความปราศจากนิวรณ์. อีก
 อย่างหนึ่ง ธรรมที่สังัดจากนิวรณ์ชื่อว่า วิเวก เพราะ
 อรรถว่าสังัดแล้ว อธิบายว่า กองแห่งธรรมอันลัมปยุต
 ด้วยฌาน. ปิติและสุขเกิดจากวิเวกนั้น หรือเกิดในวิเวก
 นั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **วิเวกซ์**.

อรรถาธิบายของค์ฌาน คือ ปิติ และสุข

ในบทว่า **ปิติสฺสฺ** มีวินิจฉัยดังนี้ ธรรมชาติที่ชื่อว่า
 ปิติ เพราะอรรถว่า ทำให้เอิบอ้อม. ปิตินั้นมีความ
 ปลาบปลื้มเป็นลักษณะ มีความอิมกายและจิตเป็นรส
 อีกอย่างหนึ่ง มีความแผ่ไปเป็นรส มีความเบิกบานใจเป็น
 ปัจจุภูมิตาน. ความสบายชื่อว่าความสุข. อีกอย่างหนึ่ง
 ธรรมชาติที่ชื่อว่าความสุข เพราะอรรถว่า ย่อมเคี้ยวกิน

อนุปปพฺนฺโธ วิจาโร ฯ วิปฬารวา เจตถ วิตกโก
 ปริปฺพนฺทภาโว จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตฺตกาณฺสส
 ปกฺขิโน ปกฺขวิกฺเขโป วีย ปทุมภาณิมฺขปาโต วีย จ
 คนฺธานฺนุพฺนฺธเจตโส ฆมรสฺส สนฺตวฺตฺติ วิจาโร
 นาติปริปฺพนฺทภาโว จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตฺตสฺส
 ปกฺขิโน ปกฺขปฺปสฺสาร์ณํ วีย ปริพฺภณฺนํ วีย จ
 ปทุมภาณิมฺขปติตฺสส ฆมรสฺส ปทุมสฺส อุปริภาเค ฯ
 โส ปน เตสํ วิเสโส ปจฺจตฺตยชฺชฌาเนสุ ปากฺกฺว
 โหติ ฯ

อิตฺติ อิมินา จ วิตกฺเกณ อิมินา จ วิจาเรณ
 สห วตฺตติ รุกฺโข วีย ปุปฺเพณ จ ผลเณ จาติ
 อิทํ ฌานํ สวิตกฺกํ สวิจารณ์ฺติ วุจฺจติ ฯ *** (ส.๗/
 ๒๕๐๙)

**วิภังเก ปน อิมินา จ วิตกฺเกณ อิมินา จ
 วิจาเรณ อุเปโต โหติ สมุเปโตติอาทินา นเณ
 ปุคฺคลาธิฐฺชานา เทสนา กตา ฯ อตฺถเณ ปน ตตฺตราปิ
 เอวเมว ทฎฺฐพฺโพ ฯ

วิเวกฺขนฺติ เอตถ วิวิตฺติ วิเวโก นีวรณฺวิคฺโขติ
 อตฺถเณ ฯ วิวิตฺโตติ วา วิเวโก นีวรณฺวิวิตฺโต ฌาน
 สมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ อตฺถเณ ฯ ตสฺมา วิเวกา ตสฺมี
 วา วิเวกา ชาตฺนฺติ **วิเวกซ์** ฯ

ปิติสฺสฺ เอตถ ปินฺยตฺติติ **ปิติ** ฯ สวา
 สมฺปิยาณลกฺขณา กายจิตฺตป็นนรสา ผรณฺรสา วา
 โอทคฺยปจฺจุปฺภูจฺจานา ฯ สฺสฺสนํ สฺสฺสนํ ฯ สฺสฺสฺสนํ วา ชาทาติ
 ขนฺติ จ กายจิตฺตทาพารฺนฺติ สฺสฺสนํ ฯ ตํ สวาตลกฺขณํ
 ตํสมฺปยุตฺตทานํ อุปฺพฺรุทฺทนฺรลํ อนุคฺคหฺปจฺจุปฺภูจฺจานํ ฯ

และขุดเสียด้วยดีซึ่งอาพาธทางกายและจิต. ความสุขนั้นมีความล้าราญเป็นลักษณะ มีอันเข้าไปพอกพูน ซึ่งธรรมที่ล้ามยุตด้วยความสุขนั้นเป็นรส มีความอนุเคราะห์เป็นเครื่องปรากฏ.

ก็เมื่อความไม่พราจากกันแห่งปีติและสุขเหล่านั้นในจิตตูปบาท บางขณะแม้มีอยู่ ปีติ คือ ความยินดีด้วยการได้อิฏฐารมณฺ์ สุข คือ ความเสวยรสแห่งอารมณฺ์ที่ตนได้แล้ว. ปีติมีอยู่ในจิตตูปบาทใด สุขก็มีอยู่ในจิตตูปบาทนั้น. สุข มีอยู่ในจิตตูปบาทใด ในจิตตูปบาทนั้น โดยความนิยม ไม่มีปีติ. ปีติ ท่านสงเคราะห์เข้าเป็นสังขารชั้นธฺ์ สุข ท่านสงเคราะห์เข้าเป็น เวทนาชั้นธฺ์. ปีติ เปรียบเหมือนความอํมใจของบุคคลผู้เหน็ดเหนื่อยในทางกันดาร เพราะได้เห็นและได้ฟังว่ามีป่าไม้และมีน้ำ สุข เปรียบเหมือนความสบายใจของบุคคลผู้เหน็ดเหนื่อยในทางกันดาร เพราะได้เข้าไปสู่ร่มเงาแห่งป่าไม้ และได้บริโภคน้ำ ฉะนั้น. บัณฑิตพึงทราบสันนิษฐานว่า ก็คำที่พระอาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ปีติคือความยินดีด้วยการได้อิฏฐารมณฺ์เป็นต้นนั้น ก็เพราะมีปีติปรากฏอยู่ในสมยฺ์นั้นๆ. ปีตินี้ด้วย สุขนี้ด้วย มีอยู่แก่ภวานฺ์นั้น หรือมีอยู่ในภวานฺ์นั้น เพราะเหตุนั้น ภวานฺ์นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปีติสุขฺ**.

อีกอย่างหนึ่ง ปีติด้วย สุขด้วย ชื่อว่า ปีติและสุขเหมือนธรรมและวินยฺ์เป็นต้นฉะนั้น. ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกมีอยู่แก่ภวานฺ์นั้น หรือมีอยู่ในภวานฺ์นั้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าปีติและสุขเกิดแต่วิเวก แม้ดังพรรณนามาฉะนี้. เหมือนอย่างว่า ภวานฺ์เกิดแต่วิเวกฉนฺ์ใด ก็ในภวานฺ์นี้ ปีติและสุขย่อมเป็นของเกิดแต่วิเวกเหมือนกันฉนฺ์นั้น. อนึ่งปีติและสุขนั้นมิใช่อยู่แก่ภวานฺ์นั้น เพราะเหตุฉนฺ์นั้น จะกล่าวรวมด้วยบทเดียวกันเลยว่า **วิเวกขปีติสุขฺ** ดังนี้บ้าง ก็ใช้ได้. แต่ในคัมภีร์วิภังคฺ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปีติสุขนฺ์ไว้โดยนัยเป็นต้นว่า สุขนฺ์สทรคตด้วยปีตินี้ ดังนี้. ก็เนื้อความแม้ในคัมภีร์วิภังคฺ์นั้น พึงเห็นเหมือนอย่างนี้แล.

สติปิ จ เนลฺ กตฺถจิ อวิโยเค อิฏฐารมณ-
ปฏิลาภตฺถุจฺจิ (๑๕๙) ปีติ ปฏิลทฺธรสาณฺุภวนฺ์ สุขฺ ๑
ยตฺถ ปีติ ตตฺถ สุขฺ ๑ ยตฺถ สุขฺ ตตฺถ น นิยมโต ปีติ ๑
สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติ เวทนาภกฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขฺ ๑
กนฺตารชินนสฺส วณฺณตฺถกนฺตทสฺสนสฺสวเนสุ วีย ปีติ
วณฺณจฺฉายปฺปเวสนนฺตฺถกปรีโภเคสุ วีย สุขฺ ๑ ตสฺมี
ตสฺมี สมเย ปากฺกภูภาวโต เจตฺ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ๑
อภยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขฺ อสฺส ฌานสฺส อสฺมี วา
ฌานเ อตฺถิติ อิทํ ฌานํ **ปีติสุขนฺติ** วุจฺจติ ๑

อถวา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขฺ ธมฺมวินยาทโย
วีย ๑ วิเวกขํ ปีติสุขมสฺส ฌานสฺส อสฺมี วา
ฌานเ อตฺถิติ เอวปี วิเวกขํ ปีติสุขฺ ๑ ยถเว หิ
ฌานํ เอว ปีติสุขฺ เจตฺถ วิเวกขเมว โหติ ๑
ตญฺจสฺส อตฺถิติ ตสฺมา เอกปเทเนว **วิเวกขปีติสุขนฺติ**ปิ
วุตฺตํ ยฺชฺชติ ๑ วิภงฺเค ปน อิทํ สุขํ อิมาย
ปีติยา สหคตฺตฺนติอาทินา นเยเนตฺ วุตฺตํ ๑ อตฺถเ
ปน ตตฺตราปี เอวเมว ทฺฐจฺจพฺโพ ๑** (ส.๓/๒๕๔๓)

ฌานย่อมเผาผลาญธรรมที่เป็นข้าศึก

บทว่า **ปฐม** คือเป็นที่แรก เพราะเป็นลำดับแห่งการคำนวณ. ฌานนี้ชื่อว่าที่แรก เพราะอรรถว่า พระโยคาวจรบรรลุเป็นครั้งแรก. คุณธรรมชื่อว่าฌาน เพราะอรรถว่าเผาธรรมที่เป็นข้าศึก (มีนิวรณ์ เป็นต้น). พระโยคีทั้งหลายย่อมเผา (ธรรมที่เป็นข้าศึกมีนิวรณ์ เป็นต้นนั้น) ด้วยฌานนี้ แม้เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าฌาน. อธิบายว่า พระโยคีทั้งหลายย่อมเผาธรรมที่เป็นข้าศึก หรือยอมคิดถึงโคจร (คืออารมณ์สำหรับหน่วงมีกสิณ เป็นต้น). อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า ฌาน เพราะอรรถว่าเพ่ง คือเข้าไปเพ่งอารมณ์นั้นเสียเอง. เพราะเหตุนี้มันแล ฌานนั้นท่านจึงเรียกว่า มีอันเข้าไปเพ่งเป็นลักษณะ.

ฌานมี ๒ นัย

ฌานนี้นั้นมีอยู่ ๒ อย่างคือ อารัมมณูปนิชฌาน (เข้าไปเพ่งอารมณ์) ลักษณะูปนิชฌาน (เข้าไปเพ่งลักษณะ). บรรดาฌานทั้ง ๒ นั้น สมบัติ ๘ พร้อมด้วยด้วยอุปจาร ท่านเรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน.

ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์คือกสิณ. วิปัสสนามรรคและผล ท่านเรียกว่า ลักษณะูปนิชฌาน.

ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ.

จริงอยู่ บรรดาวิปัสสนามรรคและผลเหล่านี้ วิปัสสนาย่อมเข้าไปเพ่งไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น. ก็กิจคือการเข้าไปเพ่งด้วยวิปัสสนา ย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะเหตุนี้ มรรคท่านเรียกว่า ลักษณะูปนิชฌาน. ส่วนผล ท่านก็เรียกว่า ลักษณะูปนิชฌาน เพราะอรรถว่าเข้าไปเพ่งลักษณะที่แท้จริงแห่งนิโรธ. แต่ในอรรถนี้ท่านประสงค์เอาอารัมมณูปนิชฌานเท่านั้นว่า ฌาน.

ในอธิการว่าด้วยฌานนี้ พระอาจารย์ผู้เฒ่าทักท้วงว่า ชื่อว่าฌานที่ควรจะพึงอ้างถึงอย่างนี้ว่า เป็นไปกับด้วยวิตก เป็นไปกับด้วยวิचार ฯลฯ มีปีติและสุข ดังนั้นนี้เป็นไฉนเล่า ?

ปฐม คณนานุปุพฺพโต ปฐม ฯ อิํ ปฐมํ สมาปชชตีติ ปฐมํ ฯ ปจฺจนิกธมฺเม ฌาเปตีติ ฌานํ ฯ อิมินา โยคิโน ฌายนฺตีสตีปิ ฌานํ ฯ ปจฺจนิกธมฺเม ทหนฺติ โคจโร วา จินฺเตนตีติ อตฺถโธ ฯ สยํ วา ตํ ฌายติ อุปนิชฺฌายตีติ ฌานํ ฯ เตเนว ตํ อุปนิชฺฌายนลกฺขณนฺติ วุจฺจติ ฯ

ตเทตํ อารมฺมณูปนิชฌานํ ลกฺขณูปนิชฌานนฺติ ทูริโง ्हิติ ฯ ตตถ อารมฺมณูปนิชฌานนฺติ สห อุปจาเรณ อภฺจสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ ฯ

กสฺมา ฯ กสิณารมฺมณูปนิชฌายนโต ฯ ลกฺขณูปนิชฌานนฺติ วิปสฺสนามคฺคผลานิ วุจฺจนฺติ ฯ

กสฺมา ฯ ลกฺขณูปนิชฌายนโต ฯ

(๑๖๐) เอตถ ทิ วิปสฺสนา อนิจฺจลกฺขณาทีนิ อุปนิชฺฌายติ ฯ วิปสฺสนาย อุปนิชฺฌายนกิจฺจํ ปน มคฺเคน ลิชฺชตีติ มคฺโค ลกฺขณูปนิชฌานนฺติ วุจฺจติ ฯ ผลํ ปน นิโรธสฺส ตถลกฺขณํ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฌานนฺติ วุจฺจติ ฯ อิมสฺมี ปน อตฺถเอ อารมฺมณูปนิชฌานเมว ฌานนฺติ อธิปฺเปตํ ฯ

เอตถาท กตมํ ปน ตํ ฌานํ นาม ยํ สวิตกฺกํ สวิचारํ ฯเปฯ ปีติสฺสขนฺติ เอวํ อปฺเพลํ อรหตีติ ฯ

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป. เปรียบเหมือนบุรุษ
คนอื่นเว้นทรัพย์และปรีชฌนเสีย ย่อมเป็นผู้ไม่สมควร
ภาวะที่จะพึงอ้างถึงในประโยชน์คือว่า ผู้มีทรัพย์ ผู้มี
ปรีชฌน ฉันทใด ฌานอื่นเว้นธรรมมีวิตกเป็นต้นเสียควรจะ
พึงอ้างถึงย่อมไม่มี ฉันทนั้น. เหมือนอย่างว่า การสมมติ
ว่าเสนาในองค์เสนาทั้งหลาย ที่ชาวโลกกล่าวว่่า เสนา มี
พลรบ มีพลเดินเท้า ดั่งนี้นั้นแล บัณฑิตควรทราบฉันทใด
ในอธิการนี้ก็ควรทราบการสมมติว่าฌานในองค์ ๔ นั้นแล
ฉันทนั้น.

ควรทราบในองค์ ๕ เหล่าไหน ? ในองค์ ๕
เหล่านี้ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข จิตเตกัคคตา. จริงอยู่
องค์ ๕ เหล่านี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดย
ความเป็นองค์แห่งฌานนั้น โดยนัยมีอาทิว่า เป็นไปกับ
ด้วยวิตก เป็นไปกับด้วยวิจาร์.

ถ้าหากพระอาจารย์ผู้เฒ่าที่ฟังท้วงว่า เอกัคคตา
(ความที่จิตมีอารมณ์เดียว) จัดเป็นองค์ (แห่งฌาน) ไม่ได้
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้ามีได้ตรัสไว้ (ในบาลีแห่งฌาน)
มิใช่หรือ ? แก้วว่า ก็คำที่ท่านกล่าวนั้น ย่อมไม่ถูก.

ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะจิตเตกัคค
ตาแม้ั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบาลีแห่งฌาน
นั่นเอง.

จริงอยู่ จิตเตกัคคตาแม้ั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้แน่นอนในคัมภีร์วิภังค์อย่างนี้ว่า วิตก วิจาร์ ปิติ
สุข จิตเตกัคคตา ชื่อว่า ฌาน, เพราะฉะนั้น คำที่ท่าน
กล่าวไว้ว่าเป็นไปกับด้วยวิตก เป็นไปกับด้วยวิจาร์ดังนี้
ฉันทใด แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ามีได้ตรัสไว้ในอธิการนี้ว่า
สจิตเตกัคคตา แม้จิตเตกัคคตาก็ควรทราบว่่า เป็นองค์
แห่งฌานทีเดียว ตามพระบาลีในคัมภีร์วิภังค์นี้ ฉันทนั้น.
จริงอยู่ อุเทศพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำไว้แล้วด้วยพระ
ประสงค์ใด อุเทศนั้นนั่นเอง ก็เป็นอันพระองค์ทรง
ประกาศไว้แล้ว แม้ในคัมภีร์วิภังค์ด้วยพระประสงค์นั้นแล.

ความหมายแห่งอุปสัมปชชคัพพ

บทว่า **อุปสมปชช** แปลว่า เข้าไปใกล้แล้ว
ท่านอธิบายว่าบรรลุแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า

วุจฺเจเต ฯ ยถา สรโณ สปริชฺชนโตอาทิสฺส จเปตฺวา
ธนฺณจ ปรีชฌนฺจ อภฺยโณ อปฺเทสาร์โห น โหติ
เอวํ จเปตฺวา วิตกฺกาทิธมฺเม อภฺยํ อปฺเทสาร์หํ
นตฺถิ ฯ ยถา ปน สรธา สปรตฺติกา เสนาติ วุตฺเตสุ
เสนงฺเคสุเอว เสนาสมฺมตฺติ เอวมิธ ปญฺจสุ
องฺเคสุเยว ฌานสมฺมตฺติ เวทิตพฺพา ฯ

กตเมสุ ปญฺจสุ ฯ วิตกฺโก วิจาร์โร ปิติ สุขํ
จิตฺเตกคฺคตาติ เอเตสุ ฯ เอตาเนว ทิสฺส สวิตกฺกํ
สวิจาร์นฺตฺติอาทินา นเยน อญฺจภาเวน วุตฺตานิ ฯ

อวุตฺตตฺตา เอกคฺคตา อญฺคํ น โหตีติ เจ ฯ
ตญฺจ น ฯ

กสฺมา ฯ วุตฺตตฺตา เอว ฯ

สาปิ ทิ วิภงฺเก ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาร์
ปิติ สุขํ จิตฺตสฺเสกคฺคตาติ เอวํ วุตฺตาเยว, ตสฺมา
ยถา สวิตกฺกํ สวิจาร์นฺติ เอวํ สจิตฺเตกคฺคตฺนฺติ อึธ
อวุตฺเตปิ อิมินา วิภงฺควจฺเจเนน **จิตฺเตกคฺคตา**ปิ
องฺคเมวาทิ เวทิตพฺพา ฯ เยน ทิ อธิปฺปาเยน
ภควตา อุทฺเทโส กโต โสเอว เตเน วิภงฺเกปิ
ปกาลิโตติ ฯ

อุปสมปชชชาติ อุปคนฺตฺวา ปาปุณฺตีวาทิ วุตฺตํ
โหติ ฯ อุปสมปชชชิตฺวา วา นิปฺพาเทวาทิ วุตฺตํ

ให้เข้าถึงพร้อมแล้ว คือให้สำเร็จแล้ว. แต่ในคัมภีร์วิมุกเค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บทว่า **อุปสมปชช** คือ ความได้ ความกลับได้ ความถึง ความถึงพร้อม ความถูกต้อง ความทำให้แจ้ง ความบรรลุซึ่งปฐมฌาน. เนื้อความแห่งคำมั่นนั้น ก็พึงทราบเหมือนอย่างนั้นแล.

บทว่า **วิหาลี** ความว่า เราเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยฌานมีประการ ดังกล่าวแล้วอย่างนี้ จึงยังการสืบเนื่องกัน การประพฤตินั้นไป การรักษา การเป็นไป การให้เป็นไป การเที่ยวไป การพักอยู่แห่งอรรถภาพให้สำเร็จด้วยอิริยาบถวิหาร กล่าวคือการนั่งอยู่ ณ โภธิมณฑล. ข้อนี้ สมจริงดังที่พระองค์ตรัสไว้ในคัมภีร์วิมุกเคว่า บทว่า **วิหริตี** ความว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า พักอยู่.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำอะไรจึงทรงเข้าฌานนี้อยู่ ? แก้วว่า ทรงเจริญกรรมฐาน.

ถามว่า ทรงเจริญกรรมฐานอะไร ? แก้วว่า ทรงเจริญอานาปานสติกรรมฐาน.

ถามว่า คนอื่นผู้มีความต้องการอานาปานสติกรรมฐานนั้นควรทำ อย่างไร ? แก้วว่า แม้คนอื่น ก็ควรเจริญกรรมฐานนั้น หรือบรรดากรรมฐานทั้งหลายมีปฏิวิกลินเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. นัยแห่งการเจริญอานาปานสติกรรมฐานเป็นต้นเหล่านั้นนี้ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

ก็เมื่อข้าพเจ้าจะกล่าววณนัยแห่งการเจริญไว้ในอธิการนี้ นิทานแห่งพระวินัยก็จะเป็นภาระหนักยิ่ง. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะทำเพียงการประกาศเนื้อความแห่งพระบาลีเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

กล่าวด้วยปฐมฌาน จบ.

โหตี ฯ (๑๖๑) วิมุกเค ปน **อุปสมปชชชาติ** ปจฺมสฺส ฌานสฺส ลาภโก ปฏฺฐิลาภโก ปตฺติ สมปตฺติ ฝุสฺสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมปชชชาติ วุตฺตํ ฯ ตสฺสาปี เอวเมวตฺถโถ เวทิตฺตฺวา ฯ

วิหาลินฺติ โภธิมณฑลเต นิสชชสาสงฺขาเตน อิริยาปถ-
วิหาเรน อิติวุตฺตปฺปการชฺฌานสมงฺคี หุตฺวา อตฺตภาวสฺส
อิริยํ วุตฺติ ปาลนํ ยปนํ ยาปนํ จารํ วิหารํ
อภินิปฺพาเทลินฺติ อตฺถโถ ฯ วุตฺตํ เหนฺตํ วิมุกเค **วิหริตี**
อิริยตี วตฺตตี ปาเลตี ยเปตี ยาเปตี จรตี วิหริตี
เตน วุจฺจตี วิหริตีตี ฯ

ก็ ปน กตฺวา ภควา อิมํ ฌานํ อุปสมปชช
วิหาลินฺติ ฯ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา ฯ

กตรํ ฯ อานาปานสฺสตี กมฺมฏฺฐานํ ฯ

อญฺเณน ตทตฺถิกเณ ก็ กาทพฺพนฺติ ฯ อญฺเณนปี
เอตํ วา กมฺมฏฺฐานํ ปจฺวิกลินฺนาทินํ วา อญฺเณตฺร
ภาเวตฺตพฺพํ ฯ เตสํ ภาวนฺนโย วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนเยเนว
เวทิตฺตฺวา ฯ

อิธ ปน วุจฺจมาเน อติภาริยํ วินยนิทานํ
โหตี ฯ ตสฺมา ปาลิยา อตฺถปฺปกาสนมตฺตเมว
กโรมาตี ฯ

ปจฺมชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

กล่าวด้วยทุติยมาน

สองบทว่า วิตกุกิจารานํ วุปลมา ความว่า เพราะเข้าไปสงบ คือเพราะก้าวล่วงองค์ทั้ง ๒ เหล่านี้ คือ วิตกและวิจารณ์. มีอธิบายว่า เพราะวิตกวิจารณ์ไม่ปรากฏในขณะแห่งทุติยมาน.

พึงทราบสันนิษฐานว่า ในบรรดาบททั้ง ๒ นั้น ธรรมในปฐมมานแต่ทั้งหมดไม่มีอยู่ในทุติยมาน ด้วยว่า ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น มีอยู่ในปฐมมานเป็นอย่างหนึ่ง ในทุติยมานนี้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แม้ก็จริง ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะเข้าไปสงบวิตกวิจารณ์ เพื่อจะทรงแสดงว่าการบรรลุมานอื่นจากปฐมมานมีทุติยมานเป็นต้น จะมีได้เพราะก้าวล่วงองค์ที่หยาบๆ ได้.

อรรถาธิบายอัมมัตตคัพพ

ในอธิการนี้ บัณฑิตประสงค์เอานิกายกัมมัตตัง ชื่อว่า **อัมมัตตัง**. แต่ในคัมภีร์วิภังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพียงเท่านั้นว่า **อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ** เท่านั้น. ก็เพราะบัณฑิตประสงค์เอานิกายกัมมัตตัง ชื่อว่า **อัมมัตตัง** ฉะนั้น ในบทว่า **อชฺมตฺตํ** นี้ บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความดังนี้ว่า เกิดแล้วในตน คือเกิดแล้วในสันดานของตน.

อรรถาธิบาย สัมปสาทนคัพพ

ศรัทธา (ความเชื่อ) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **สัมปสาทน** ในบทว่า **สัมปสาทน** นี้ แม้นานก็ตรัสเรียกว่า **สัมปสาทน** เพราะประกอบด้วยความผ่อนคลาย เหมือนผ้าสีเขียว เพราะประกอบด้วยสีเขียว ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะมานนั้นย่อมยังใจให้เสื่อมใสด้วยดี เพราะประกอบด้วยศรัทธาที่เป็นเครื่องยังใจให้ผ่อนคลาย และเพราะสงบระงับความกำเริบแห่งวิตกและวิจารณ์เสียได้ เพราะเหตุฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **สัมปสาทน**. ก็ในอรรถวิภังค์นี้พึงทราบสัมพันธเฉพาะบทอย่างนี้ว่า **สัมปสาทน เจตโส** เป็นความ

*****วิตกุกิจารานํ วุปลมาติ** วิตกุกุสฺส จ วิจารุสฺส จาติ อิมลํ ทฺวินนํ วุปลมา สมตฺตีกุมา ฯ ทุติยชฺชมานกฺขณเ อปาตุภาวาทิ วุตฺตํ โหติ ฯ

ตตถ กิจฺจายปี ทุติยชฺชมานเ สพฺเพปิ ปจฺมชฺชมาน- ฐมา น สนฺติ อญฺเวย ทิ ปจฺมชฺชมานเ ผลสาทโย อญฺเวย อธิ อโฬาริกุสฺส ปน อโฬาริกุสฺส อํคสุส สมตฺตีกุมา ปจฺมชฺชมานโต ปเรสํ ทุติยชฺชมานาทินิ อธิคโม โหตฺติติ ทิปนตฺถํ วิตกุกิจารานํ วุปลมาติ เอวํ วุตฺตุนฺติ เวทิตพฺพ ฯ

อชฺมตฺตุนฺติ อธิ นียกชฺชมตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ (๑๖๒) วิภังเก ปน **อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตุนฺติ** เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ ยสุมา ปน นียกชฺชมตฺตํ อธิปฺเปตํ ตสุมา อตฺตนิ ชาตํ อตฺตโน สนฺตानเ นิพฺพตฺตุนฺติ อยเมตถ อตฺโถ ฯ

สัมปสาทนุนฺติ สัมปสาทนํ วุจฺจติ สทฺธา สัมปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สัมปสาทนํ นิลวณฺณโยคโต นิลํ วตฺถํ วิวี ฯ ยสุมา วา ตํ ฌานํ สัมปสาทน- สมนฺนาทตฺตตา วิตกุกิจารกฺโขวฺอุปสมเนน เจโต สัมปสาทนยติ ตสมฺมาปี สัมปสาทนุนฺติ วุตฺตํ ฯ อิมสมฺมญฺจ อตฺตวิกฺขุเป **สัมปสาทนํ เจตโสติ** เอวํ ปทสมฺพนฺโร เวทิตพฺพ ฯ ปุริมสมฺมี ปน อตฺตวิกฺขุเป **เจตโสติ** เอตํ **เอโกทิกฺภาเวน** สทฺธี โยเชตพฺพ ฯ

ผ่องใสแห่งใจ. แต่ในอรรถวิภังค์ ฟังประกอบบทว่า
เจตโส นั้น เข้ากับ เอโกทิกภาวะ.

อรรถอธิบาย เอโกทิกภาวะ

ในบทว่า **เอโกทิกาว** นั้น มีอรรถโยชนาดังต่อไปนี้. สมานีชื่อว่า **เอโกทิก** เพราะอรรถว่า เป็นธรรมเอก
ผู้ขึ้น อธิบายว่า ชื่อว่าเป็น ธรรมที่เลิศ คือธรรม
ประเสริฐที่สุด ผู้ขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์ผู้ขึ้น. จริงอยู่
แม้คนที่ประเสริฐที่สุด เขาก็เรียกว่าเป็นเอกในโลก. อีก
อย่างหนึ่ง จะกล่าวว่ามีสมานีที่เว้นจากวิตกและวิจารณ์ ชื่อ
ว่าเป็นธรรมเอก คือไม่มีสหาย ดังนี้บ้าง ก็ควร. อีก
บรรยายหนึ่ง สมานี ชื่อว่า **อุทิก** เพราะอรรถว่าย่อมยัง
สัมปยุตธรรม ให้ผู้ขึ้น อธิบายว่า ให้ตั้งขึ้น. สมานีนั้น
เป็นเอก เพราะอรรถว่า ประเสริฐและผู้ขึ้น เพราะเหตุ
นั้น จึงชื่อว่า **เอโกทิก**. คำว่า **เอโกทิก** นั้น เป็นชื่อของ
สมานี. ทุตติยานยอมยังสมานีที่ชื่อว่า **เอโกทิก** นี้ ดัง
กล่าวนี้ให้เกิดคือให้เจริญ เหตุนี้ทุตติยานนี้จึงชื่อว่า
เอโกทิกภาพ. ก็เพราะสมานีที่ชื่อว่าเอโกทิกนี้นั้น ย่อมมีแก่ใจ
หามีแก่สัตว์แก่ชีวะไม่ ฉะนั้น ทุตติยานนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เจตโส เอโกทิกาว.

มีคำถามว่า ก็ครัตถานี้ และสมานีที่มีชื่อว่าเอโกทิกนี้
มีอยู่ในปฐมฌานมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร
ทุตติยานนี้เท่านั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็น
เครื่องยังใจให้ผ่องใส และว่าเป็นเอโกทิกภาพเล่า.

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป. ด้วยว่าปฐมฌาน
โน้น ชื่อว่ายังไม่ผ่องใสดี เพราะวิตกและวิจารณ์กำเรบได้
ดุจน้ำที่ขุ่นเพราะคลื่นและระลอก ฉะนั้น เพราะเหตุนี้
แม้เมื่อครัตถานีอยู่ ก็พึงทราบว่ามีปฐมฌานนั้นพระผู้มี
พระภาคเจ้า มิได้ตรัสว่าเป็นเครื่องยังใจให้ผ่องใส. อนึ่ง
เพราะความที่ปฐมฌานยังไม่ผ่องใสด้วยดีนั้นแล แม้สมานี
ในปฐมฌานนี้ก็ยังหาเป็นธรรมปรากฏด้วยดีไม่ เพราะ
ฉะนั้นพึงทราบว่า ปฐมฌานนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้
ตรัสว่าเป็นเอโกทิกภาพบ้าง. ส่วนครัตถานีกำลังได้โอกาส
แล้ว เพราะในฌานนี้ไม่มีเหตุเครื่องกังวล คือวิตกวิจารณ์
แม้สมานีก็ปรากฏเพราะกลับได้สหายคือครัตถานีกำลัง

ตตราย โยชนา ๑ เอโก อุเทตติ **เอโกทิก**
วิตกวิจารณ์ อนชฌานวิหิตตา อคโค เสฏโฐ หุตวา
อุเทตติ อตถโส ๑ เสฏโฐปิ ทิ โลเก เอโกติ วุจจติ ๑
วิตกวิจารณ์วิหิตโต วา เอโก อสหาโย หุตวา
อิติปิ วฏฏติ ๑ อถวา สมปยุตตมเม อุทยตติ **อุทิก**
อุจจาเปตติ อตถโส ๑ เสฏฐุจเจเน เอโก จ โส อุทิก
จาติ **เอโกทิก** ๑ สมานิสเสต อธิวณ ๑ อิติ อิม
เอโกทิก ภาเวติ วทตมยตติ อิทั ทุตติยชฌาน
เอโกทิกาว ๑ โส ปนาย เอโกทิก ยสมา เจตโส
น สตตสส น ชิวสส ตสมา เอต **เจตโส**
เอโกทิกาวนติ วุตต ๑

นनु จาย สทฐา ปจฺมชฌานานิ อตถิ อยญจ
เอโกทิกานิกโก สมานี อถ กสฺมา อิทมเวว สมปสาทน
เจตโส เอโกทิกาวญจติ วุตต ๑

วุจฺเจเต ๑ อหุ ทิ ปจฺมชฌานัน วิตกฺกวิจารณ์โกเชน
วิจิตฺตคฺคสมากุลมิมิ (๑๖๓) ชล น สุปฺปสนนํ โหติ
ตสฺมา สติยาปิ สทฐาย สมปสาทนนฺติ น วุตต ๑
น สุปฺปสนนตฺตาเยว เจตถ สมานีปิ น สุฏฺฐุ
ปากฺกั ตสฺมา เอโกทิกาวนฺติปิ น วุตต ๑ อิมสฺมิ
ปน ฌานเน วิตกฺกวิจารณ์ปฺลิโพธาภาเวน สทฺโธกาสา
พลวติ สทฐา พฺลวสทฐาสหายปฏฺฐิสาทฺถเนว สมานีปิ
ปากฺกั ตสฺมา อิทมเวว เอว วุตตฺนฺติ เวทิตพฺพ ๑

*** (ส.๗/๒๕๓๓)

เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าทุติยมานนี้เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ อย่างนี้.

แต่ในคัมภีร์วิภังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพียงเท่านั้นแล้วที่ชื่อว่า **สัมปสาทนะ** นั้น ได้แก่ศรัทธา ความเชื่อถือ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง. ที่ชื่อว่า เจตโส เอโกทิกาวะ นั้น ได้แก่ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจมั่นชอบ ดังนี้. ก็อรรถวรรณนานี้ร่วมกับ ปาฐะในคัมภีร์วิภังค์นั้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนั้น ย่อมไม่ผิด คือย่อมเทียบเคียงและเสมอกันได้โดยแท้ ฉะนั้นได้ บัณฑิตพึงทราบอรรถวรรณนานี้ ฉะนั้น.

อรรถาธิบายทุติยมานไม่มีวิตกและวิจารณ์ เพราะสงบไปแล้ว

ในคำว่า **อวิตกํ อวิจารณ์ํ** นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ ทุติยมานชื่อว่า ไม่มีวิตก เพราะอรรถว่า วิตกไม่มีใน ทุติยมานนี้ หรือแก่ทุติยมานนี้ เพราะละวิตกได้ด้วย ภาวนา. ทุติยมานชื่อว่าไม่มีวิจารณ์ก็โดยนัยนี้แล. แม้ใน คัมภีร์วิภังค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้แล้วว่า วิตกนี้ และวิจารณ์นี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่าง ราบคาย ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูก ทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งไปด้วยดี ถูกทำให้มี ที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ไม่มีวิตก ไม่มี วิจารณ์ ด้วยประการฉะนี้.

ในอธิการนี้ พระอาจารย์ผู้เฝ้าท่วงว่า ก็เนื้อ ความนี้สำเร็จแล้ว แม้ด้วยบทว่า เพราะสงบระงับวิตก และวิจารณ์ ดังนี้มีไชหรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้อีกว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ ดังนี้เล่า.

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป. เนื้อความนี้สำเร็จ แล้วอย่างนั้น จริงทีเดียว, แต่คำว่า เพราะสงบระงับ วิตกและวิจารณ์นี้ แสดงอรรถ กล่าวคือความไม่มีวิตกวิจารณ์ นั้น. ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วมีไชหรือว่า ถึงกระนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสไว้อย่างนี้ว่า เพราะสงบระงับวิตกและ วิจารณ์ เพื่อจะทรงแสดงว่า การบรรลุฌานเป็นต้นอื่นจาก ปฐมฌาน ย่อมมิได้ เพราะก่าวล่วงองค์ที่หยาบๆ ได้.

*** วิภังค์ ปน **สัมปสาทนฺตฺติ** ยา สทฺธา สทฺทพฺพนา โอบปฺปนา อภิปฺปสาโท ฯ **เจตโส เอโกทิกาวนฺตฺติ** ยา จิตฺตสฺส จิตฺติ ฯ เปฯ สมารีตฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ ฯ เอวํ วุตฺเตน ปเนเตน สทฺธี อยํ อตฺถวณฺณนา ยถา น วิรูชฺชติ อณฺภทตฺถุํ สํสฺนฺทติ เจว สเมตฺติ จ เอวํ เวทิตพฺพา ฯ

อวิตกํ อวิจารณ์ฺตฺติ ภาวนาย ปทฺินตฺตา เอตฺสมี เอตฺสสฺส วา วิตกโก นตฺถิตฺติ อวิตกํ ฯ อิมินาว นเยน อวิจารณ์ํ ฯ วิภังฺคปิ วุตฺตํ อิตฺติ อยญฺจ วิตกโก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺตฺติ สมิตา วุปฺสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปีตา พฺยปฺปีตา โสลิตา วิโสลิตา พฺยนฺตีกตา เตน วุจฺจติ อวิตกํ อวิจารณ์ฺตฺติ ฯ

เอตฺถาท นนฺ จ วิตกฺกวิจารณ์ํ วุปฺสมาตฺติ อิมินาปิ อยํ อตฺถโก ลิทฺโธ อถ กสฺมา ปฺน วุตฺตํ อวิตกํ อวิจารณ์ฺตฺติ ฯ

วุจฺเจต ฯ เอวเมว ลิทฺโธวามตฺถโก น ปเนตฺติ ตทตฺถทฺธิปํ ฯ นนฺ อโวจฺมุห อโฬาริกสฺส ปน อโฬาริกสฺส องฺคสฺส สมตฺติกฺกมา ปจฺมชฺชานโต ปเรสํ ทุติยชฺชานาทินํ สมาริคมฺ เหตฺติตฺติ ทฺิปนตฺถํ วิตกฺกวิจารณ์ํ วุปฺสมาตฺติ เอวํ วุตฺตนฺตฺติ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง ทุติยฆานนี้ชื่อว่าลัมปสัทนะ เพราะ
 สงบวิตกและวิจารณ์เสียได้ หาใช่เพราะเข้าไปสงบความฟุ้ง
 ขึ้นแห่งโทษกล่าวคือกิเลสไม่ และทุติยฆานนี้ชื่อว่า
 เอโกทิกภาพ เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ และทุติยฆานนี้ชื่อว่า
 เอโกทิกภาพ เพราะละนิวรณ์เสียได้ ไม่เหมือนอุปจาร
 ฆาน และทุติยฆานนี้ชื่อว่าเอโกทิกภาพ เพราะมีองค์
 ปรากฏไม่เหมือนปฐมฆาน เพราะเหตุนี้ คำว่า เพราะ
 สงบวิตกวิจารณ์นี้ ย่อมเป็นคำแสดงถึงเหตุแห่งความที่ทุติยฆาน
 เป็นเครื่องยังใจให้สงบใส และเป็นธรรมเอกยังสมาธิให้ผุด
 ขึ้น ดังกล่าวมาแล้วนี้.

อนึ่ง ทุติยฆานนี้ชื่อว่าไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ เพราะ
 สงบวิตกและวิจารณ์เสียได้ ทุติยฆานนี้ชื่อว่าอวิตกวิจารณ์
 เพราะไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ หาเหมือนตติยฆานจตุตถ
 ฆาน และเหมือนวิญญานมีจักขุวิญญานเป็นต้นฉะนั้นไม่
 เพราะเหตุนี้ คำว่าเพราะสงบวิตกวิจารณ์นี้ ย่อมเป็นคำ
 แสดงถึงเหตุแห่งความที่ทุติยฆานไม่มีทั้งวิตกไม่มีทั้งวิจารณ์
 และหาใช่เป็นคำแสดงถึงเหตุแห่งความที่ทุติยฆานไม่มีทั้ง
 วิตกไม่มีทั้งวิจารณ์ และหาใช่เป็นคำแสดงเพียงลัทธิว่าความ
 ไม่มีแห่งวิตกและวิจารณ์ ดังกล่าวมาแล้วนี้.

แต่คำว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ นี้ ก็เป็นคำแสดง
 เพียงลัทธิว่า ความไม่มีแห่งวิตกและวิจารณ์เท่านั้น เพราะ
 ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ตรัสคำต้นแล้ว ก็ควรตรัส
 คำหลังอีก.

บทว่า **สมาธิ** ความว่า เกิดจากปฐมฆานสมาธิ
 หรือจากสมาธิที่สัมปยุตกัน. ในพระบาลีนั้น พระผู้มี
 พระภาคเจ้าตรัสทุติยฆานนี้เท่านั้นว่า เกิดจากสมาธิ
 เพื่อสรรเสริญทุติยฆานนี้ เพราะถึงแม้ปฐมฆาน จะเกิด
 จากสมาธิที่สัมปยุต แม้ก็จริง ถึงกระนั้น สมานี้เท่านั้น
 ควรเรียกได้ว่า สมาธิ เพราะเป็นสมาธิที่ไม่หวั่นไหวและ
 ผ่องใสอย่างยิ่ง เหตุเว้นจากความกระเพื่อมแห่งวิตก
 วิจารณ์.

คำว่า **ปิตสฺย** นี้ มีนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง.

บทว่า **ทุติย** คือเป็นที่ ๒ โดยลำดับแห่งการ
 คำนวณ. ฆานนี้ชื่อว่า ที่ ๒ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจร
 บรรลุเป็นครั้งที่ ๒ ดังนี้บ้าง.

(๑๖๔) อปิ จ วิตกวิจารณ์ วุปสมา อิทิ
 สมปสัทนํ น กิเลสกาลุสลีสส วิตกวิจารณ์
 วุปสมา จ เอโกทิกาวํ น อุปจารชฺฆานมิว
 นิวรณปรปทานา ปจฺจชฺฆานมิว จ อังคปาตุภาวติ
 เอวํ สมปสัทนเอโกทิกาวานํ เหตุปริทธิปกมิตํ วจัน ๑

ตถา วิตกวิจารณ์ วุปสมา อิทิ อวิตกํ
 อวิจารณ์ น ตติยจตุตถชฺฆานานิ วิย จกฺขุวิญญานาทีนิ
 วิย จ อภาวติ เอวํ อวิตกอวิจารณ์ภาวสฺส
 เหตุปริทธิปกญจ น วิตกวิจารณ์ภาวมตฺตปริทธิปกํ ๑
 *** (ส.๗/๒๕๓๕)

วิตกวิจารณ์ภาวมตฺตปริทธิปกเมว ปน อวิตกํ
 อวิจารณ์ติ อิทิ วจันํ ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ
 วตฺตพฺพเมวติ ๑

สมาธิชฺชนติ ปจฺจชฺฆานสมาธิโต วา สมฺปยุตต-
 สมาธิโต วา ชาตฺนติ อตฺโถ ๑ ตตถ กิญฺจาปิ
 ปจฺจมฺปิ สมฺปยุตตสมาธิโต ชาตํ อถฺย อยเมว
 สมาธิตี วตฺตพฺพตํ อรหตี วิตกวิจารณ์กฺโฆภวिरเห
 น อติวิย อจลตฺตา สฺสฺปสนฺนตฺตา จ ตสฺมา อิมสฺส
 วณฺณภณฺนตฺถํ อิทเมว สมาธิชฺชนติ วุตฺตํ ๑

ปิตสฺยชฺชนติ อิทิ วุตฺตนยเมว ๑

ทุติยชฺชนติ คณฺนานุปฺพุทฺโต ทุติยํ ๑ อิทิ ทุติย
 สฺมาปชฺชตีตีปิ ทุติยํ ๑

ปฐมฌานมีองค์ ๕ ทุตติยฌานมีองค์ ๓

ก็ในคำว่า **ฌาน** นี้ ฟังทราบว่าเป็นปฐมฌานมีองค์ ๕ เพราะองค์ทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น ฉันทใด ทุตติยฌานนี้ก็มีองค์ ๔ เพราะองค์ทั้งหลายมีสัมปสทาเป็นต้น ฉันทนั้น เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า สัมปสทา ปิติ สุข เอกัคคตา แห่งจิต ชื่อว่า ฌาน ฉันทนั้นเป็นนัยทางอ้อมเท่านั้น. แต่โดยนัยทางตรง ทุตติยฌานนั้น, เว้นองค์คือสัมปสทาเสียแล้ว มีเพียงองค์ ๓ เท่านั้น. เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ฌานมีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีอยู่ในสมัยนั้น เป็นไฉน. คำทีเหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ฌานนฺติ เอตถ ปน ยถา ปจฺมชฺฌานํ วิตกฺกาทีหิ ปญฺจคฺคิํ โหติ เอวมิทํ สมฺปสทาทีหิ จตฺรํคฺคิณฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ยถาห ฯ **ฌานนฺติ** สมฺปสทา ปิติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตาติ ฯ ปรียาโยเยว เจโส ฯ สมฺปสทาณํ ปน จเปตฺวา นิปฺปรียาเยน ติวํคฺคิเมเวตํ โหติ ฯ ยถาห ฯ กตมํ ตสฺมี สมเย ติวํคฺคิํ ฌานํ โหติ ปิติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตาติ ฯ (๑๖๕) เสสํ วุตฺตณฺยเมวาติ ฯ

กล่าวด้วยทุตติยฌาน จบ.

ทุตติยชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

กล่าวด้วยตติยฌาน

ปิติในคำว่า **ปิตฺยา จ วิราคะ** นี้ มีเนื้อความดังกล่าวแล้วนั้นแล. ความเกลียดชัง หรือความก้าวล่วงปิตินั้น ชื่อว่า วิราคะ (ความล้ารอก). **จ** คัมภ์ ในระหว่างบททั้ง ๒ มีการประมวลมาเป็นอรรถ. **จ** คัมภ์ ประมวลมาซึ่งความสงบ หรือความเข้าไปสงบวิตกวิจารณ์.

พึงทราบโยชนาอย่างนี้ว่า ในการประมวลทั้งสองอย่างนั้น ในกาลใด ประมวลความสงบมาอย่างเดียว ในเวลานั้น เพราะล้ารอกปิติ และเพราะสงบได้เพิ่มเติมอีกเล็กน้อย. ก็ในโยชนานี้ วิราคะ คัมภ์ มีความเกลียดชังเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น พึงเห็นใจความดังนี้ว่า เพราะเกลียดชัง และเพราะระงับปิติ.

พึงทราบโยชนาอย่างนี้ว่า ก็ในเวลาใดประมวลความสงบระงับวิตกวิจารณ์มา ในเวลานั้นเพราะล้ารอกปิติ และเพราะเข้าไปสงบวิตกวิจารณ์ เพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย.

และในโยชนานี้ วิราคะ คัมภ์ มีความก้าวล่วงเป็นอรรถ เพราะฉะนั้น พึงเห็นใจความดังนี้ว่า เพราะก้าวล่วงปิติ และเพราะสงบระงับวิตกวิจารณ์.

อนึ่ง วิตกวิจารณ์เหล่านี้สงบแล้วในตติยฌานทีเดียว ก็จริง ถึงกระนั้น คำว่า เพราะเข้าไปสงบวิตกวิจารณ์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ก็เพื่อจะทรงแสดงอุบายเครื่องบรรลุมานนี้ และเพื่อกล่าวสรรเสริญฌานนี้.

ถามว่า จริงอยู่ เมื่อพระองค์ตรัสว่า และเพราะความสงบระงับวิตกวิจารณ์ คำนี้ย่อมปรากฏว่า ความสงบระงับวิตกวิจารณ์ก็เป็นอุบายเครื่องบรรลุมานนี้ มิใช่หรือ. แก้วว่า เหมือนอย่างว่าในอริยมรรคที่ ๓ ท่านกล่าวการละไว้อย่างนี้ว่า เพราะละอริยมรรคสังโยชน์ทั้ง ๒ มีสังกายทิฏฐิเป็นต้น แม้ที่ยังละไม่ได้ ย่อมเป็นการกล่าวสรรเสริญอริยมรรคที่ ๓ เพื่อจะให้เกิดความอดุทธาสะแก่เหล่าชนผู้มีความขวนขวาย เพื่อบรรลุมรรคที่ ๓ นั้น ฉะนั้น ในตติยฌานนี้ ท่านกล่าวความสงบระงับวิตกวิจารณ์ แม้ที่ยังไม่สงบราบคาบไว้ เป็นการกล่าวสรรเสริญฌานนี้ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวใจความนี้ไว้ว่า เพราะก้าวล่วงปิติ และเพราะความสงบระงับวิตกวิจารณ์ดังนี้.

*** **ปิตฺยา จ วิราคะ**ติ เอตถ วุตตตถาเยว ปิติ ฯ **วิราโค**ติ ตสฺสา ชิคฺขณฺณํ วา สมตฺกุกโม วา ฯ อุภินนมนฺตรา จสฺสทฺโท สมปฺปนฺนตฺโถ ฯ โส วูปสมํ วา สมปฺปนฺนเตติ วิตกฺกวิจารณ์วูปสมํ วา ฯ

ตตถ ยทา วูปสมเมว สมปฺปนฺนเตติ ตทา ปิตฺยา วิราคะ จ กิณฺจิ กิโยโย วูปสมมา จาติ เอว โยชนา เวทิตพฺพา ฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิคฺขณฺนตฺโถ โหติ ตสฺมา ปิตฺยา ชิคฺขณฺนา จ วูปสมมา จาติ อยมตฺโถ ทฎฺฐพฺโพ ฯ

ยทา ปน วิตกฺกวิจารณ์วูปสมํ สมปฺปนฺนเตติ ตทา ปิตฺยา จ วิราคะ กิณฺจิ กิโยโย วิตกฺกวิจารณ์านญจ วูปสมมาติ เอว โยชนา เวทิตพฺพา ฯ

อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค สมตฺกุกมนตฺโถ โหติ ตสฺมา ปิตฺยา จ สมตฺกุกมา วิตกฺกวิจารณ์านญจ วูปสมมาติ อยมตฺโถ ทฎฺฐพฺโพ ฯ

กามญฺเจเต วิตกฺกวิจารณ์าน วิตฺติยชฺชมาเนเยว วูปสนฺตา อิมิสฺส ปน ฌานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณฺนตตถญฺเจตํ วุตฺตํ ฯ

วิตกฺกวิจารณ์านญจ วูปสมมาติ ทิ วุตฺเต อิหิ ปญฺญาเยติ ฐุน วิตกฺกวิจารณ์านํ วูปสโม มคฺโค อิมิสฺส ฌานสฺสชาติ ฯ ยถา จ ตติเย อริยมคฺเค อปฺปหีนานมฺปิ สกฺกายทิฏฺฐาทินิ ปญฺจนฺนํ โอรฺมภาคิยานํ สยโชนานํ ปหานาติ เอว ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณฺนํ โหติ ตทฺธิคฺมาย อุตฺตสฺสูกานํ อุตฺตสาชฺชนตฺถํ เอวเมว อิธ อวูปสนฺตานมฺปิ วิตกฺกวิจารณ์านํ วูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณฺนํ โหติ ฯ เตนายนตฺโถ (๑๖๖) วุตฺโต ปิตฺยา จ สมตฺกุกมา วิตกฺกวิจารณ์านญจ วูปสมมาติ ฯ *** (ส.๗/๒๕๓๖)

ในคำว่า **อุเปกฺโข จ วิหาสี** นี้ มีวินิจฉัยตั้งนั้รรมชาติ ที่ชื่อว่า อุเบกขา เพราะอรรถว่า เฟ้งโดยอุปบัติ, อธิบายว่า ย่อมเห็นเสมอ คือย่อมเห็นไม่ตกไปเป็นฝักเป็นฝ่าย. บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยตติยฌาน ท่านเรียกว่า ผู้มีอุเบกขา เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขานั้น อันสละสลวย ไพบูลย์ มีกำลัง.

*****อุเปกฺโข จ วิหาสินฺติ** เอตถ อุปฺตติโต อิกฺขตฺติ อุเปกฺขา สมํ ปสฺสตี อปฺกฺษปติตาว หุตฺวา ปสฺสตีติ อตฺถ ๑. ตาย วิสทาย วิปฺลายน ฅามคตาย สมฺนนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมฺงคิ อุเปกฺโขติ วุจฺจติ ๑

อุเบกขา ๑๐ อย่าง

ก็อุเบกขามีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ ฉฬงฺคุเปกฺขา (อุเบกขาในองค์ คืออารมณ์ ๖) พรหมวิหารูเปกฺขา (อุเบกขาในพรหมวิหาร) โปชฌงฺคุเปกฺขา (อุเบกขาในโพชฌงค์) วิริยูเปกฺขา (อุเบกขาในวิริยะ) ลังขารูเปกฺขา (อุเบกขาในสังขาร) เวทฺนุเปกฺขา (อุเบกขาในเวทนา) วิปฺสสนฺนุเปกฺขา (เวทฺนุเปกฺขาในวิปฺสสนา) ตฺตรมฺชฉตฺตฺตฺเปกฺขา (อุเบกขาในความวางตนเป็นกลางในธรรมนั้นๆ) ฅานูเปกฺขา (อุเบกขาในฅาน) ปาริสฺสุทฺธูเปกฺขา (อุเบกขาในความบริสุทธิ์).

อุเปกฺขา ปน ทสฺวิธา โหติ ฉฬงฺคุเปกฺขา พรหมวิหารูเปกฺขา โปชฌงฺคุเปกฺขา วิริยูเปกฺขา ลังขารูเปกฺขา เวทฺนุเปกฺขา วิปฺสสนฺนุเปกฺขา ตฺตรมฺชฉตฺตฺตฺเปกฺขา ฅานูเปกฺขา ปาริสฺสุทฺธูเปกฺขาติ ๑

อุเบกขาแม้ทั้ง ๑๐ อย่าง ดังกล่าวมานี้ พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในวรรณนาแห่งภยเภรสุตร ในอรรถกถาัมชฌมินิกาย ซึ่งอุปญจสุทนี หรือในอรรถกถาธรรมสังคหะ ซึ่งอรรถสาลีนี้ โดยนัยอันมาแล้วในที่นี้ๆ และด้วยสามารถแห่งสังเขปคือภูมิ บุคคล จิต อารมณ์ ชั้นธสังคหะ เอกขณจิต และกุสลติกะ. ก็อุเบกขา เมื่อข้าพเจ้าจะกล่าวไว้ในอธิการนี้ ย่อมทำนิทานแห่งพระวินัยให้เป็นภาระหนักยิ่ง เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่กล่าว.

เอวมยํ ทสฺวิธาปี ตตฺถ ตตฺถ อาคตนยโต ภูมิปฺคุคฺคจิตตารมฺมณฺกฺขนธสงฺคหเอกฺกฺษณฺกุสลตฺติกสงฺเขป- วเสน จ ปฺปญฺจสุทนียา มชฺฌิมญฺจกฺกถาย ฅยเภรว- สุตฺตวณฺณนายน อตฺถสาลีนิยา วา ธรรมสงฺคหญฺจกฺกถาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา ๑ อธิ ปน วุจฺจมานา วินยนิทานํ อติภาริยํ กโรตีติ น วุตฺตา ๑

อรรถธิบายลักษณะแห่งอุเบกขา

ส่วนอุเบกขาที่ประสงค์เอาในอธิการนี้ โดยลักษณะเป็นต้น พึงทราบว่า มีความมัธยัสถ (ความเป็นกลาง) เป็นลักษณะ มีความไม่ค้ำึงเป็นรส มีความไม่ชวนชวายเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความล้ารอกปิดเป็นปทัฏฐาน.

ลกฺขณาติโต ปน อธิ อธิปฺเปตฺตฺตฺเปกฺขา มชฺฌตฺตลกฺขณา อนาโภครสา อพฺยาปารปฺจฺจุปฺฏจฺจานา ปิตฺติวิราคปฏฺฐจฺจานาติ ๑

ในอธิการว่าด้วยตติยฌานนี้ พระอาจารย์ผู้โจทก์ ท้วงว่า ก็ฅานูเบกขานี้ โดยอรรถก็คือตตรมชฉตตฺตฺเปกฺขา

เอตฺถาห นนฺ จายํ อตฺถโต ตตรมชฺฉตฺตฺตฺเปกฺขา โหติ สา จ ปฺจฺมทฺติยชฺฌานेषูปี อตฺถิ ตฺสมฺมา

นั่นเอง และฉานุเบกขานั้น ก็มีอยู่แม้ในปฐมฉานและทุติยฉาน เพราะฉะนั้น ฉานุเบกขานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ควรจะตรัสไว้แม้ในปฐมฉานและทุติยฉานนั้น อย่างนี้ว่า **อุเปกขโก จ วิหาสี** ดังนี้ใช่หรือ เพราะเหตุไรจึงไม่ตรัสฉานุเบกขานั้นไว้เล่า. เฉลยว่า เพราะมีกิจยังไม่ปรากฏชัด.

จริงอยู่ กิจแห่งฉานุเบกขานั้น ในปฐมฉานและทุติยฉานนั้น ชื่อว่ายังไม่ปรากฏชัด เพราะถูกปฏิปกขธรรมมีวิตกเป็นต้นครอบงำ. ส่วนในตติยฉานนี้ ฉานุเบกขานี้ เกิดมีกิจปรากฏชัด เป็นตุลยกศีระขึ้นได้แล้ว เพราะวิตกวิจารณ์และปีติครอบงำไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสฉานุเบกขานั้นไว้แล.

การพรรณนาอรรถโดยประการทั้งปวงแห่งบทว่า **อุเปกขโก จ วิหาสี** นี้ จบแล้ว.

อธิบายลักษณะแห่งสติและสัมปชัญญะ

บัดนี้จะวินิจฉัยในบาลีนี้ว่า **สโต จ สมปชานโน**, ชื่อว่าสโต เพราะอรรถวาระลึกได้. ชื่อว่าสัมปชานโน เพราะอรรถว่ารู้ชัดโดยชอบ. สติและสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยบุคคลาธิษฐาน. ในสติและสัมปชัญญะนั้น สติมีความระลึกได้เป็นเครื่องกำหนด มีความไม่หลงลืมเป็นกิจ มีการควบคุมเป็นเครื่องปรากฏ. สัมปชัญญะ มีความไม่หลงเป็นเครื่องกำหนด มีความพิจารณาเป็นกิจ มีความสอดส่องเป็นเครื่องปรากฏ. ก็สติและสัมปชัญญะนี้ ฟังทราบโดยพิสดารตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวรรณนาแห่งสติปัญญาฐานสูตร ในอรรถกถามัชฌิมนิกายนั้นแล.

บรรดาธรรมในตติยฉานนั้น สติและสัมปชัญญะนี้มีอยู่แม้ในฉานก่อนๆ โดยแท้. เพราะว่าแม้คุณชาติเพียงอุปจาร ย่อมไม่สำเร็จแก่พระโยคาวจรผู้มีสติหลง ไม่มีสัมปชัญญะ จะกล่าวไปยถึงอัปปนา. ถึงกระนั้นเพราะความที่ฉานเหล่านั้นหยาบ การดำเนินไปของจิตจึงมีความสะตวก เหมือนการดำเนินไปบนภาคพื้นของบุรุษ ฉะนั้น กิจแห่งสติและสัมปชัญญะในฉานเหล่านั้นจึงยังไม่ปรากฏชัด. ก็เพราะความที่ฉานนี้ละเอียด เพราะละ

ตตราปี **อุเปกขโก จ วิหาสินฺนติ** เอวมยํ วุตตพฺพาลิยา สา กสฺมา น วุตตาทิ ฯ อปริพฺพตฺตกิจจโต ฯ

อปริพฺพตฺตํ หิ ตสฺสา ตตฺถ กิจจํ วิตทกาทิทิ อภิวุตตฺตา ฯ อิธ ปณายํ วิตทกวิจาร์ปีตีหิ อนภิวุตตฺตา อุกฺขิตตลิสฺรา วิย หุตฺวา ปริพฺพตฺตกิจจา ชาตาทสฺมา วุตตาทิ ฯ

นิฏฺฐิตา **อุเปกขโก จ วิหาสินฺนติ** เอตสฺส สทฺทสฺส อตฺตวณฺณนา ฯ

อิทานิ **สโต จ สมปชานโน**ติ เอตถ สรตีติ สโต ฯ สมปชานนาตีติ สมปชานโน ฯ (๑๖๗) ปุคฺคเลน สติ จ สมปชณฺณญจ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สรณลกฺขณา สติ อปฺปมฺุสนรสา อารกฺขปจฺจุปฺภูจฺานา ฯ อสมฺโหมลกฺขณํ สมปชณฺณํ ตีรณรลํ ปวิจยปจฺจุปฺภูจฺานํ ฯ วิตถารโต ปเนตํ มชฺฌิมภฺภูจฺกถายํ สติปฺภูจฺานวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ฯ

ตตฺถ กิณฺจาปี อิทํ สติสมฺปชณฺณํ ปุริมชฺฆาเนสุปี อตฺถิ ฯ มุฏฺฐสฺสตีสฺส หิ อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตปี น สมปชชฺติ ปเคว อปฺปนา ฯ *** (ส.๗/๒๕๓๖) โอพาริกตฺตา ปน เตลฺลํ ฉานานํ ภูมียํ วิย ปุริสสฺส จิตตสฺส คติ สุขา โหติ อพฺพตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชณฺณกิจจํ ฯ โอพาริกงคฺป- ปหาเนน ปน สุขุมตฺตา อิมสฺส ฉานสฺส ปุริสสฺส ชุรธารายํ วิย สติสมฺปชณฺณกิจจปริคฺคหิตาเยว

องค์ที่หยาบได้ การดำเนินไปของจิต อันกิจแห่งสติและ
สัมปชัญญะกำกับแล้วที่เดียว จำปรารถนา เหมือนการ
เดินใกล้คมมีดโกนของบุรุษฉะนั้น เพราะเหตุนี้ จึงตรัสไว้
ในตติยฌานนี้ที่เดียว.

ยังมีข้อที่จะพึงกล่าวเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย, นัก
ปราชญ์พึงทราบสันนิษฐานว่า คำนี้ว่า สโต จ สมปะชาโน
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในตติยฌานนี้เท่านั้น ก็เพื่อ
แสดงเนื้อความพิเศษแม้ที่ว่า ลูกโคที่ยังติดแม่โค ถูก
พรากจากแม่โค เมื่อไม่คอยควบคุมไว้ ย่อมเข้าหาแม่โค
อีกนั่นเองฉันใด ความสุขในตติยฌานนี้ก็ฉันนั้น ถูก
พรากจากปิติแล้ว ความสุขนั้นเมื่อไม่คอยควบคุมด้วย
เครื่องควบคุมคือสติและสัมปชัญญะ พึงเข้าหาปิติอีกที่
เดียว พึงเป็นสุขที่สัมปยุตด้วยปิตินั้นเอง.

ถึงแม้ว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมกำหนดนึกในความ
สุขและความสุขนี้ก็เป็ความสุขหวานยิ่งนัก เพราะไม่มีสุขยิ่งไป
กว่านั้น แต่ความไม่กำหนดนึกในความสุข ย่อมมีในตติย
ฌานนี้ ด้วยอานุภาพแห่งสติและสัมปชัญญะ มิใช่มีด้วย
ประการอื่นดังนี้.

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สุขญจ กาเยน
ปฏิสเวเทสิ** นี้ต่อไป พระโยคีผู้พร้อมด้วยตติยฌาน
ไม่มีความรำพึงในการเสวยความสุข แม้ก็จริง ถึงเมื่อ
เป็นเช่นนั้น พระโยคินั้นเมื่อออกจากฌานแล้ว ก็พึงเสวย
สุขได้ เพราะเหตุที่รูปกายของท่าน อันรูปที่ประณีตยิ่ง
ซึ่งมีความสุขที่สัมปยุตด้วยนามกายของท่าน หรือความ
สุขที่ประกอบนามกายนั้น เป็นสมุฏฐาน ถูกต้อง ซึมซาบ
แล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
เนื้อความนั้น จึงตรัสว่า **สุขญจ กาเยน ปฏิสเวเทสิ**
ดังนี้ ๑

บัดนี้ จะวินิจฉัยในคำว่า **ยन्दํ อริยา อาจิกฺขนฺติ
อุเปกฺขโก สติมา สุขวหารี** นี้ต่อไป พระอริยเจ้าทั้ง
หลายมีพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ย่อมบอกคือย่อมแสดง ย่อม
บัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อม
กระทำให้ตื่น อธิบายว่า ย่อมประกาศ คือย่อมสรรเสริญ
ซึ่งบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยตติยฌานนั้น เพราะ
เหตุแห่งฌานใด คือเพราะฌานใดเป็นเหตุ. ย่อม
สรรเสริญว่า อย่างไร. ย่อมสรรเสริญว่า เป็นผู้มี
อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้. เราเข้าถึงตติยฌานนั้น

จิตตสฺส คติ อิจฺฉิตฺตพฺพาติ อิวฺเร วุตฺตํ ๑

กิลฺยิ ภิโยโย ยถาปิ เณฺรปโก วจฺโฉ เณฺรโต
อปนฺนิตอ อรกฺขิยามาโน ปุนเรว เณฺรํ อุปกฺจจฺจติ เอวมฺทํ
ตติยชฺฌานสฺสํ ปิตฺโต อปนฺนิตํ สติสมฺปชฺฌณณารกฺขณ
อรกฺขิยามานํ ปุนเรว ปิตี อุปกฺจเจยฺย ปิติสมฺปยุตฺตเมว
ลียา ๑

สุเข จาปิ สตฺตา สารชฺชนฺติ อิทมฺจ อติมธฺรํ สฺขํ
ตโต ปรี สุขาภาวา สติสมฺปชฺฌณณานุกาเวณ ปเนตฺถ
สุเข อสารชฺชนา โหติ โน อญฺญถาติ อิมมฺปิ
อตุตฺถวิเสสํ ทลเสตฺถํ อิทํ อิวฺเร วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ๑

อิทานิ **สุขญจ กาเยน ปฏิสเวเทสิ**นฺติ เอตถ
กิลฺยจาปิ ตติยชฺฌานสมฺกฺคิโน สฺขปฺปฏิสเวทนาโกโค
นตฺถิ เอวํ สนฺเตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน
สมฺปยุตฺตํ สฺขํ ยํ วา ตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สฺขํ
ตํสมฺภูจฺจาเนนสฺส ยสฺมา อติปณฺนิเตน รุเปณ รูปกาโย
ผุฏฺโฐ ยสฺส ผุฏฺจตฺตา ฌานา วุฏฺฐิตฺโตปิ (๑๖๘)
สฺขํ ปฏิสเวเทยฺย ตสฺมา เอตมตฺถํ ทลเสนฺโต **สุขญจ
กาเยน ปฏิสเวเทสิ**นฺติ อาท ๑

อิทานิ **ยन्दํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก
สติมา สุขวหารี**ติ เอตถ ยํ ฌานเหตุ ยํ ฌานการณา
ตํ ตติยชฺฌานสมฺกฺคิปกุคฺคัล พุทฺธาทโย อริยา
อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญาเปนฺติ ปญฺญาเปนฺติ วิวรณฺติ
วิภนฺติ อุตฺตทานิกโรนฺติ ปกาเสนฺติ ปสฺสนฺตฺติ อธิปฺปาโย ๑
กินฺติ ๑ อุเปกฺขโก สติมา สุขวหารีติ ๑ ตํ ตติยชฺฌานํ
อุปสมฺปชฺช วิทาลินฺติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพา ๑

อยู่แล้ว โยชนาในคำว่า **ยนต์ อริยา** เป็นต้นนี้ พึงทราบดังพรรณนามาอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุใด พระอริยเจ้าเหล่านั้น จึงสรรเสริญบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยตติยฌานนั้นไว้อย่างนั้น. แก้วว่า เพราะเป็นผู้ที่ควรสรรเสริญ.

จริงอยู่ เพราะพระโยคีนี้ เป็นผู้มีความวางเฉยในตติยฌาน ซึ่งมีความสุขอันหวานใจยิ่งนัก ที่ถึงฝั่งแห่งความสุขแล้วก็ตาม หากถูกความใคร่ในสุขคร่าไปในตติยฌานนั้นได้ไม่ และชื่อว่าเป็นผู้มีสติเพราะเป็นผู้มีสติตั้งมั่น โดยอาการที่ปีติจะเกิดขึ้นไม่ได้ และเพราะท่านได้เสวยความสุขอันไม่คร่ำหมอง ที่เป็นอริยกันต์ และอันอริยชนช่องเสพแล้วนั่นเองด้วยนามกาย ฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่ควรสรรเสริญ.

พึงทราบสันนิษฐานว่า เพราะเป็นผู้ที่ควรสรรเสริญพระอริยเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะประกาศคุณที่เป็นเหตุอันควรสรรเสริญเหล่านั้น จึงสรรเสริญบุคคลผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยตติยฌานนั้น อย่างนี้ว่าเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังพรรณนามาฉะนี้.

บทว่า **ตติย** คือเป็นที่ ๓ ตามลำดับแห่งการคำนวณ. ฌานนี้ ชื่อว่าที่ ๓ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจรบรรลุนั้นที่ ๓ ดังนี้บ้าง.

ทุตติยฌานมีองค์ ๔ ตติยฌานมีองค์ ๕

ในคำว่า **ฌาน** นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า ทุตติยฌานมีองค์ ๔ ด้วยองค์ ทั้งหลายมีสัมปทาหะเป็นต้น ฉนั้นใด ตติยฌานนี้ก็มีองค์ ๕ ด้วยองค์ทั้งหลายมีอุเบกขาเป็นต้น ฉนั้นนั้น. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อุเบกขา ความวางเฉย สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว สุข ความสบายใจ เอกัคคตาแห่งจิต ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ชื่อว่า ฌาน ดังนี้. อันนั้นเป็นนัยทางอ้อมเท่านั้น. แต่โดยนัยทางตรง ตติยฌานนั้นเว้นองค์คืออุเบกขา สติ และสัมปชัญญะเสีย ย่อมประกอบด้วยองค์ ๒ เท่านั้น. เหมือนอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตาแห่งจิต มีอยู่ในสมัยนั้น เป็นไฉน. คำที่เหลือ มีนัยดังกล่าวมา

กสมา ปน ตํ เต เอวํ ปลัสสนตติ ๗
ปลัสสารทโต ๗

อโย หิ ยสมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปุตเตปิ
ตติยชฺชมาเน อุเปกฺขโก น ตตถ สุขาภิสงเคน
อากทฺตมยติ ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ เอวํ
อุปกฺขจิตฺตสฺสตีตยา สติมา ยสฺมา จ อริยกนฺตํ
อริยชนเสวิตเมว จ อสงฺกิลฺกฺจํ สุขํ นามกาเยน
ปฐฺวีลเวเทติ ตสฺมา ปลัสสารทโท ๗

อิตติ ปลัสสารทโต นํ อริยา เต เอวํ
ปลัสสารทเหตุภูเต कुณเ ปกาเสนตา อุเปกฺขโก สติมา
สุขวิหาริตี เอวํ ปลัสสนตติ เวทิตพฺพํ ๗

ตติยนฺติ คณนานุพฺพทโต ตติยํ ๗ อิหํ ตติย
สมาปชฺชตติปิ ตติยํ ๗

ฌานนฺติ เอตถ ยถา ทุตติยํ สมฺปสาทาที่หิ
จตุรงฺกิกํ เอวมิหํ อุเปกฺขาที่หิ ปญฺจจฺกิกํ ๗ ยถาห ๗
ฌานนฺติ อุเปกฺขา สติ สมฺปชฌณํ สุขํ จิตฺตสฺส
เอกคฺคตาติ ๗ ปริยาโยเยว เจโส ๗ อุเปกฺขาสติ-
สมฺปชฌณานิ ปน จเปตวา นิปฺปริยาเยน ทฺวงฺกิกเมเวตํ
โหติ ๗ ยถาห ๗ กตมํ ตสฺมี สมเย ทฺวงฺกิกํ ฌานํ
โหติ สุขํ จิตฺตสฺสเอกคฺคตาติ ๗ เสสํ วุตตนยเมวาติ ๗

แล้วนั้นแล.

กถาวาด้วยตติยฆาน จบ.

ตติยฆานกถา นิฎฺฐิตา ฯ

ภคาว่าด้วยจตุตถฌาน

คำว่า เพราะละสุขและเพราะละทุกข์เสียได้ ดังนั้น คือ เพราะละสุขทางกายและทุกข์ทางกาย. คำว่า ในก่อนเที่ยว ความว่า ก็การละสุขและทุกข์นั้นแล ได้มีแล้ว ในก่อนแท้ มิใช่มีในขณะที่จตุตถฌาน. คำว่า เพราะถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งโสมนัสและโทมนัส ดังนี้ นั้น ความว่า เพราะถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ มีคำอธิบายว่า เพราะละได้นั้นแล ซึ่งธรรม ๒ ประการเหล่านี้ คือสุขทางใจและทุกข์ทางใจ ในก่อนเที่ยว.

ถามว่า ก็ละสุขและทุกข์โสมนัสและโทมนัสเหล่านั้นได้ เมื่อไร. แก้วว่า ในขณะที่แห่งอุปจารแห่งฌานทั้ง ๔.

จริงอยู่ โสมนัสอันพระโยคาวจรละได้ในขณะแห่งอุปจารแห่งฌานที่ ๔ นั้นแล. ทุกข์โทมนัสและสุขละได้ในขณะแห่งอุปจารแห่งฌานที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ พึงทราบการละสุขทุกข์โสมนัสและโทมนัส เหล่านี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสไว้โดยลำดับแห่งการละทีเดียว แต่ก็ได้ตรัสไว้แม้ในที่นี้โดยลำดับอุเทศแห่งอินทรีย์ทั้งหลายในอินทรีย์วิภังค์ นั้นแล.

มีคำถามว่า ก็ถ้าสุขทุกข์เป็นต้นเหล่านี้ พระโยคาวจรละได้ในขณะแห่งอุปจารแห่งฌานนั้นๆ ไช้ร เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรจึงตรัสการดับสุขทุกข์ไว้ในฌานทั้งหลายนั้นแลอย่างนี้ว่า “ก็ทุกขินทรีย์เกิดขึ้น แล้วดับหาเศษมิได้ในฌานไรเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌานอยู่ ทุกขินทรีย์เกิดขึ้นแล้วดับหาเศษมิได้ในฌานนี้ ก็โทมนัสสินทรีย์...สุขินทรีย์...โสมนัสสินทรีย์...เกิดขึ้นแล้วดับหาเศษมิได้ในฌานไรเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขเสียได้ ฯลฯ เข้าถึงจตุตถฌานอยู่ โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นแล้วดับหาเศษมิได้ในฌานนี้ ดังนี้เล่า.

มีคำแก้วว่า เพราะเป็นความดับอย่างประเสริฐ. จริงอยู่ ความดับแห่งสุขทุกข์โสมนัสและโทมนัสเหล่านั้นในปฐมฌานเป็นต้น เป็นความดับสนิท. ส่วนความดับในขณะแห่งอุปจาร เป็นแต่ (เพียง) ความดับเท่านั้น มิใช่เป็นความดับสนิท ดังนี้แล. จริงอย่างนั้น ทุกขินทรีย์แม้ดับแล้วในอุปจารแห่งปฐมฌานซึ่งมีอวัชชนะจิตต่างๆ

*** (๑๖๙) สุขสฺส จ ปหานา ทุกขสฺส จ ปหานาติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกขสฺส จ ปหานา ฯ ปุพฺพเวทิตฺตํ ตณฺณจ โข ปุพฺพเวทิตฺตํ จตุตถฌานกฺขณเฑ ฯ โสมนสฺสโทมนสฺसानิ อตฺตงฺคมาติ เจตสิกสุขสฺส เจตสิกทุกขสฺส จาติ อิมสฺสมปิ ทฺวิเนน ปุพฺพเวทิตฺตงฺคมา ปหานา อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ ฯ

กทา ปน เนลฺล ปหานํ โหตีติ ฯ จตฺตุนนฺ ฌานานํ อุปจารกฺขณเฑ ฯ

โสมนสฺสํ ทิ จตุตถสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขณเฑเวทิตฺตํ ปทียนฺติ ฯ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปจฺมทฺตียตฺตียานํ อุปจารกฺขณเฑสุ ฯ เอวเมเตลฺล ปทานกฺกเมเน อวุตฺตานํ อินฺทฺริยวิภังฺเก ปน อินฺทฺริยานํ อุทฺเทสฺสกฺกเมเนว อิทฺถาปิ วุตฺตานํ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺसानิ ปทานเวทิตฺตพฺพํ ฯ

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขณเฑเวทิตฺตํ ปทียนฺติ อถ กสฺมา กตถ จุปฺปนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปฺริเสลฺลํ นิรุชฺชติ อิทฺถ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมทิตฺตํ ปจฺม ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ เอตฺถุปฺปนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปฺริเสลฺลํ นิรุชฺชติ กตถ จุปฺปนํ โทมนสฺสสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสสินฺทฺริยํ อปฺริเสลฺลํ นิรุชฺชติ อิทฺถ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา ฯ ปะ ฯ จตุตถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ เอตฺถุปฺปนํ โสมนสฺสสินฺทฺริยํ อปฺริเสลฺลํ นิรุชฺชติติ เอว ฌานเสว นโรโร วุตฺโตติ ฯ

อติสยนิโรธตฺตา ฯ **อติสยนิโรโธ ทิ เนลฺล ปจฺมชฺชฌานาทีสุ นโรโร ฯ (๑๗๐) นโรโรเยว ปน อุปจารกฺขณเฑ นาทิสยนิโรโธติ ฯ ตถา ทิ นานาวชฺชเน ปจฺมชฺชฌานูปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ทฺสมกฺสาทิสมผลฺเสน วา วิสมาสนูปฺตาเปเน วา ลียา อุปฺปตฺติ น เตวว อนฺโตอุปฺปนายํ ฯ อุปฺจาเร วา

กัน พึงเกิดขึ้นได้ (อีก) เพราะลัมผัสแห่งเหลือบและยง เป็นต้น หรือเพราะความเร่าร้อนด้วยที่นิ่งไม่ราบเรียบ แต่ภายในอัปปรานาเกิดขึ้นได้ไม่เลย. อีกอย่างหนึ่ง ทุกขินทรีย์นี้แม้ที่ดับไปแล้วในอุปจาร ไม่เชื่อว่าเป็นอันดับไปแล้วด้วยดี เพราะยังไม่ถูกสุขินทรีย์ที่เป็นปฏิปักษ์กำจัด. ส่วนภายในอัปปรานา ภายทุกส่วนหยั่งลงสู่ความสุขแล้ว เพราะปีติซาบซ่าน. ก็ ถ้าหับท่านผู้มีกายหยั่งลงสู่ความสุขแล้ว ทุกขินทรีย์ชื่อว่าเป็นอันดับด้วยดี เพราะถูกสุขินทรีย์ที่เป็นปฏิปักษ์กำจัดได้แล้ว.

อนึ่ง โทมนัสลินทรีย์ที่พระโยคาวจรละได้แล้วในอุปจารแห่งทุติยฌาน ซึ่งมีอวิชชชนิดต่างๆ กันนั้นแล แต่พึงเกิดขึ้นได้ (อีก) เพราะโทมนัสลินทรีย์นั้นย่อมเกิดขึ้นได้ ในเมื่อความลำบากกายและความคับแค้นใจ แม้ที่มีวิตกวิจารณ์เป็นปัจจัยยังมีอยู่ แต่จะเกิดไม่ได้เลย ในเมื่อวิตกและวิจารณ์ไม่มี อนึ่ง โทมนัสลินทรีย์ จะเกิดขึ้นในฌานใด ย่อมเกิดขึ้นได้ในเพราะมีวิตกวิจารณ์อยู่ในฌานนั้น ในอุปจารแห่งทุติยฌาน วิตกและวิจารณ์ทั้งหลาย นับว่าอันพระโยคาวจรยังละไม่ได้ทีเดียว เพราะเหตุนั้น ในอุปจารแห่งทุติยฌานนั้น โทมนัสลินทรีย์นั้น พึงเกิดขึ้นได้ (อีก) เพราะยังละปัจจัย (คือวิตกและวิจารณ์) ไม่ได้ แต่ในทุติยฌานจะพึงเกิดขึ้นไม่เลย เพราะละปัจจัยได้แล้ว.

อนึ่ง สุขินทรีย์ แม้ที่พระโยคาวจรละได้แล้วในอุปจารแห่งตติยฌาน พึงเกิดขึ้นได้ (อีก) แก่พระโยคาวจรผู้มีกายซึ่งถูกรูปอันประณีต ที่มีปีติเป็นสมภูฐานถูกต้องแล้วแต่ในตติยฌาน พึงเกิดขึ้นไม่ได้เลย. ความจริงในตติยฌาน ปีติซึ่งเป็นปัจจัยแก่สุข ดับแล้วโดยประการทั้งปวงแล. อนึ่ง โสมนัสลินทรีย์ แม้ที่พระโยคาวจรละได้แล้วในอุปจารแห่งจตุตถฌานพึงเกิดขึ้นได้ (อีก) เพราะยังใกล้ต่อปีติ และเพราะยังไม่ล่วงเลยไปโดยชอบ เหตุอุเบกขาที่ถึงอัปปรานาไม่มี แต่ในจตุตถฌานจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย. ก็เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอุปรีเสศศัพท์ไว้ในฌานนั้นๆ ว่า ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วในปฐมฌานนี้ ย่อมดับอย่างสิ้นเชิง ดังนี้ เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้.

ในอธิการว่าด้วยจตุตถฌานนี้ พระอาจารย์ผู้โจทก์ ท้วงว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น เวทนาเหล่านั้น แม้ที่พระโยคาวจรละได้แล้วในอุปจารแห่งฌานนั้นๆ เพราะเหตุไร สมเด็จพระ

นิรุทรมเปตฺ น สฺมฺมจฺจฺ นินฺรุทฺธํ โหติ ปฏิปฺกฺเขน อวิหตตฺตา ฯ อนฺโตอฺปฺปนาโย ปน ปีติผรณฺน สพฺโพ กายโย สฺวโขกฺกนฺโต โหติ ฯ *** (ส.๗/๒๕๐๔) สฺวโขกฺกนฺตฺกายสฺส จ สฺมฺมจฺจฺ นินฺรุทฺธํ โหติ ทุกขินฺทริโย ปฏิปฺกฺเขน วิหตตฺตา ฯ

นानาวชฺชเนอว จ ทฺติยชฺชฌานูปฺจาเร ปหีนสฺส โทมนสฺลินทฺริยสฺส ยสฺมา เอตํ วิตกฺกวิจารณ์ฺจฺเยปี กายกิลมฺเถ จิตฺตฺอุปฺมาเต จ สติ อฺปฺปชฺชติ วิตกฺกวิจารณ์ฺภาเว จ เหนว อฺปฺปชฺชติ ยตถ ปน อฺปฺปชฺชติ ตตถ วิตกฺกวิจารณ์ฺภาเว อฺปฺปหีนฺาเอว ทฺติยชฺชฌานูปฺจาเร วิตกฺกวิจารณ์ฺราติ ตตถสฺส ลียา อฺปฺปตฺติ อฺปฺปหีนฺปจฺยตฺตา น เตวว ทฺติยชฺชฌานู ปหีนฺปจฺยตฺตา ฯ

ตถา ตติยชฺชฌานูปฺจาเร ปหีนฺสฺสาปี สุขินฺทฺริยสฺส ปีติสฺมฺมฺจฺจฺนปฺปณฺนิตฺตฺรูปฺมฺมฺจฺจฺกายสฺส ลียา อฺปฺปตฺติ น เตวว ตติยชฺชฌานู ฯ ตติยชฺชฌานู ทิ สุขสฺส ปจฺยจฺกฺตฺตา ปีติ สพฺพโส นินฺรุทฺธาติ ฯ ตถา จตฺตชฺชฌานูปฺจาเร ปหีนฺสฺสาปี โสมนสฺลินทฺริยสฺส ปีติอาสนฺนตฺตา อฺปฺปนาปฺตฺตาย อฺปฺกฺเขย อภาเวน สมฺมา อนตฺกฺกนฺตตฺตา จ ลียา อฺปฺปตฺติ น เตวว จตฺตชฺชฌานู ฯ ตสฺมา เอวฺมจฺ เอตฺตฺอุปฺนฺนํ ทุกขินฺทฺริโย อฺปฺริเสสฺส นินฺรุทฺธมฺติติ ตตถ ตตถ อฺปฺริเสสฺสคฺคฺทฺนํ กตฺนฺติ ฯ

เอตฺถาถ อเถวํ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺสุปฺจาเร ปหีนฺาปี เอตา เวทนา อธิ กสฺมา สฺมาหริติ ฯ (ส. ๗/๒๕๔๕) สุขคฺคฺทฺนตฺถํ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงประมวลมาไว้ในอธิการว่าด้วย จตุตถฌานนี้ (อีก) เล่า. แก้วว่า เพื่อให้ถือเอาสะดวก (เพื่อเข้าใจง่าย).

จริงอยู่ อทุกขมสุขเวทนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในองค์ฌานนี้ว่า อทุกขมสุข (ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข) นี้ เป็นของละเอียด รู้ได้โดยยาก ไม่สามารถจะถือเอาได้ โดยสะดวก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรง ประมวลเวทนาเหล่านั้นมาไว้ทั้งหมด เพื่อให้ถือเอาสะดวก เปรียบเหมือนเพื่อจะจับโคดู ซึ่งใครๆ ไม่สามารถจะเข้าไป จับใกล้ๆ ได้ โดยประการใดประการหนึ่ง คนเลี้ยงโคจึง ต้อนโคทุกตัวมาไว้ในคอกเดียวกัน ภายหลังจึงปล่อยให้ ออกมาทีละตัวๆ ให้จับเอาโคแม่ตัวนั้น ซึ่งผ่านออกมา ตามลำดับ โดยสั่งว่า นี่โคตัวนั้น พวกท่านจงจับมัน ฉะนั้น.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงเวทนา เหล่านั้น ที่พระองค์ประมวลมาแล้วอย่างนั้น ย่อมทรง สามารถเพื่ออันให้ถือเอาเวทนาที่ว่า ธรรมชาติที่มีใช่สุข มีใช่ทุกข์ มีใช่โสมนัส มีใช่โทมนัสนี้ คือ อทุกขมสุข เวทนา อนึ่ง เวทนาเหล่านั้นบัญญัติพึงทราบ ว่า พระองค์ตรัสไว้ก็เพื่อจะทรงแสดงปัจจัยแห่งอทุกขมสุขเจ โตรวิมุตติ.

จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีการละสุขเป็นต้น เป็น ปัจจัยแห่งเจโตวิมุตตินั้น. เหมือนดังที่พระธรรมทินนา เกริกกล่าวไว้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นอ ทุกขมสุขเจโตวิมุตติมี ๔ อย่างแล ดูก่อนผู้มีอายุ ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้าถึงจตุตถฌานอันเป็นอทุกขมสุข มีสติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์อันอุเบกขาให้เกิดแล้ว เพราะ ละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง โสมนัสและโทมนัสในกาลก่อนเทียว ดูก่อนผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งสมาบัติที่เป็นเจโตวิมุตติ อันเป็นอทุกขมสุขมี ๔ อย่างเหล่านี้แล.

อีกอย่างหนึ่ง สังโยชน์ทั้งหลายมีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น แม้ที่ละได้แล้วในมรรคอื่นมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น พระองค์ตรัสว่า ละได้แล้วในมรรคที่ ๓ นั้น เพื่อ ตรัสสรรเสริญมรรคที่ ๓ ฉันใด เวทนามีสุขเป็นต้นเหล่านี้ นั้น ควรทราบ ว่า พระองค์ตรัสไว้ในจตุตถฌานนี้ แม้ เพื่อตรัสสรรเสริญฌานนั้น ฉันนั้น.

(๑๗๑) ยา หิ อัย **อทุกขมสุขนฺติ** เอตถ อทุกขมสุขา เวทนา วุตตา สา สุขมา อติทวิญญเญยยา น สกกา สุขเนน คเหตุ ตสฺมา ยถา นาม ทฏฺฐสฺส ยถา วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุ อสกุญเญยสฺส โคณสฺส คหณตถ์ โคโป เอกสฺมี วเช สพฺพา คาโว สมหารติ อเถเกกั นีหฺรนฺโต ปฏฺิปาฏฺิยา อาคตํ อัย โส คณฺหาถ นนฺติ ตมปี คาหยติ เอวเมว ภควา สุขคฺคหณตถ์ สพฺพา เอตา สมหาริ ฯ

*** เอวํ หิ สมหาฎา เอตา ทสฺเสตฺวา ยํ เนว สุขํ น ทฺกฺขํ น โสมนสฺสํ น โทมนสฺสํ อัย อทุกขมสุขา เวทนาติ สกกา โหติ เอสา คหยิตฺุ อปีจ อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา ปจฺจยทสฺสนตฺถญฺจาปี เอตา วุตฺตาติ เวทิตฺพฺพา ฯ

สุขปฺปหํนาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยา ฯ ยถาห ฯ จตฺตาโร โข อาวุโส ปจฺจยา อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา สฺมาปตฺติยา อิธาวุโส ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหํนา ฯเปฯ จตฺตถ์ ฌานํ อุปสมฺปชช วิหฺรติ อีเม โข อาวุโส จตฺตาโร ปจฺจยา อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตติยา สฺมาปตฺติยาติ ฯ

ยถา วา อภฺยตฺถ ปทึนาปี สกฺกายทิฏฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณภณนตถ์ ตตฺถ ปทึนาติ วุตฺตา เอวํ วณฺณภณนตฺถมฺเปตฺสฺส ฌานสฺเสตฺตา อิธ วุตฺตาติ เวทิตฺพฺพา ฯ

อีกนัยหนึ่ง เวทนามีสุขเป็นต้นเหล่านั้น ฟังทราบ ว่า พระองค์ตรัสไว้ ในจดตถกถมานนี้ แม้เมื่อจะทรงแสดง ข้อที่ราคะและโทสะ เป็นธรรมชาติที่อยู่ไกลยิ่ง เพราะ ลังหารปัจจัยเสียได้. จริงอยู่ บรรดาเวทนามีสุขเป็นต้น เหล่านั้น สุขเป็นปัจจัยแห่งโลมนัส โลมนัสเป็นปัจจัย แห่งราคะ ทุกข์เป็นปัจจัยแห่งโทมนัส โทมนัสเป็นปัจจัย แห่งโทสะ และราคะโทสะพร้อมทั้งปัจจัยเป็นอันจดตถ- กถมานนั้นกำจัดแล้ว เพราะลึงหารความสุขเป็นต้นเสียได้ เพราะเหตุนี้ ราคะและโทสะจึงมีอยู่ในที่ไกลยิ่ง ฉะนั้นแล.

อรรถาธิบายอุเบกขาในจดตถกถมาน

บทว่า **อทุกขมสุข** ความว่า ชื่อว่า อทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ ชื่อว่า อสุข เพราะไม่มีสุข. ในคำว่า **อทุกขมสุข** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนาที่ ๓ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์และสุข ด้วยพระดำรัสนี้. หากทรง แสดงเพียงสักว่าความไม่มีแห่งทุกข์และสุขไม่. อทุกข์ และอสุขชื่อว่าเวทนาที่ ๓ ท่านเรียกว่า อุเบกขา บ้าง. อุเบกขานั้นบัณฑิตฟังทราบว่ามีอาการที่ผิด แปลกจากอาการที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็น ลักษณะ มีความเป็นกลาง เป็นรส มีอาการไม่แจ่มแจ้ง เป็นเครื่องปรากฏ มีความดับสุขเป็นปกติฐาน.

บทว่า **อุpekขาสติปาริสุทธิ** ความว่า มีสติเป็น ธรรมชาติบริสุทธิ อันอุเบกขาให้เกิดแล้ว. จริงอยู่ ใน กถมานนี้สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิด้วยดี และความบริสุทธิ แห่งสตินั้นอันอุเบกขาทำแล้ว หาใช่ธรรมอย่างอื่นทำไม, เพราะเหตุนี้ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า มีสติบริสุทธิอันอุเบกขาให้เกิดแล้ว ดังนี้. แม้ในคัมภีร์วิ ภัทศ์พระองค์ก็ได้ตรัสไว้ว่า สตินี้ย่อมเป็นธรรมชาติเปิด เผยบริสุทธิผ่องแผ้ว เพราะอุเบกขานี้ ด้วยเหตุนี้จึง เรียกว่า มีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขา. ก็ความบริสุทธิ แห่งสติในจดตถกถมานนี้ย่อมมีเพราะอุเบกขาใด, อุเบกขานั้น โดยอรรถฟังทราบว่ามีความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ. อนึ่ง ในจดตถกถมานนี้ สติเท่านั้นเป็นธรรมชาติบริสุทธิ เพราะอุเบกขานั้น อย่างเดิวก้หาไม่ได้, อีกอย่างหนึ่งแล แม้สัมปยุตตธรรมทั้งหมดก็บริสุทธิเพราะอุเบกขานั้น

ปัจจัยมาแต่เน วา เอตถ รากโทสานํ อติทุรภาวํ ทสเสตุมเปตา วุตตาทิ เวทิตพพา ฯ เอตาสุ ทิ สุขํ โสมนสสสส ปจฺจโย โสมนสสํ รากสสํ ทุกฺขํ โทมนสสสส ปจฺจโย โทมนสสํ โทสสสํ สุขาภิมาเตน (๑๗๒) จ สปจฺจยา รากโทสา หตาทิ อติทุเร โหนตตีติ ฯ

อทุกขมสุขนติ ทุกขภาเวเน อทุกข์ํ สุขภาเวเน อสุขํ ฯ เอเตเนตถ ทุกฺขสุขปฏิปทฺขภูตํ ตติยเวทนาํ ทีเปตี ฯ น ทุกฺขสุขภาวามตฺตํ ฯ ตติยเวทนา นาม อทุกฺขาสฺขา อุpekขาทิปิ วุจฺจติ ฯ สา อิกฺขานิกฺก- วิปริตานุภวนลกฺขณา มชฺฌตตรสา อวิภูตปจฺจปฺกฺขานา สุขนิโรธปทฺฏจานาติ เวทิตพพา ฯ

อุpekขาสติปาริสุทธิ นติ อุpekขาย ชนิตสฺสตี- ปาริสุทธิ ฯ อิมสฺมี ทิ ฉานเน สุปริสุทธา สติ ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทธิ สา อุpekขาย กตา น อญเณน ตสฺมา เอตํ อุpekขาสติปาริสุทธิตี วุจฺจติ ฯ วิภงฺเคปิ วุตฺตํ อโย สติ อิมาย อุpekขาย วิวฺงฺกา โหตี ปริสุทธา ปรีโยทาทา เตน วุจฺจติ อุpekขาสติปาริสุทธิตี ฯ *** (ส.๗/๒๕๓๙) ยาย จ อุpekขาย เอตถ สติยา ปาริสุทธิ โหตี สา อตถโต ตตรมชฺฌตตาทิ เวทิตพพา ฯ น เกวลํ เจตถ ตาย สติเยว ปริสุทธา อปิจ โข สพฺเพปิ สมฺปยุตตธมฺมา ฯ สติสิเสน ปน เทสนา วุตฺตา ฯ

(เหมือนกัน). แต่เทศนาพระองค์ตรัสไว้ โดยยกสติขึ้น เป็นประธาน.

บรรดาธรรมในจุดถกมานั้น อุเบกขานี้มีอยู่ใน มาณทั้ง ๓ แม้ในหนหลังก็จริง ถึงกระนั้น จันทเลขา กล่าวคือตัตรมัจฉัตตูปะกขาแม้นี้ ถึงแม้มืออยู่ในความต่าง แห่งมาณมีปฐมมาณเป็นต้น ย่อมชื่อว่าเป็นธรรมชาติไม่ บริสุทธิ เพราะถูกเดชแห่งธรรมที่เป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้น ครอบงำไว้ และเพราะไม่ได้ราตริกกล่าวคืออุเบกขาเวทนา ที่เป็นสภาคกัน เปรียบเหมือนจันทเลขา (ดวงจันทร์) ถึง แม้มืออยู่ในกลางวัน ก็ชื่อว่าเป็นของไม่บริสุทธิ ไม่พองใส เพราะถูกรัศมีพระอาทิตย์ครอบงำในกลางวัน หรือเพราะ ไม่ได้กลางคืนที่เป็นสภาคกัน โดยความเป็นของที่มี อุปการะแก่ตน โดยความเป็นของสวयงามฉะนั้น. ก็เมื่อ ตัตรมัจฉัตตูปะกขานั้นไม่บริสุทธิ ธรรมทั้งหลายมีสติ เป็นต้น แม้ที่เกิดร่วมกัน ก็เป็นธรรมชาติไม่บริสุทธิแท้ เหมือนรัศมีแห่งดวงจันทร์ ที่ไม่บริสุทธิในกลางวันฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น มาณแม้อย่างหนึ่งในบรรดาปฐมมาณ เป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ตรัสว่า มีสติ บริสุทธิเพราะอุเบกขา. ส่วนในจุดถกมานี้ ดวงจันทร์ กล่าวคือตัตรมัจฉัตตูปะกขานี้ เป็นธรรมชาติบริสุทธิอย่าง ยิ่ง เพราะไม่ถูกเดชแห่งธรรมที่เป็นข้าศึกมีวิตกเป็นต้น ครอบงำ และเพราะได้กลางคืน คืออุเบกขาเวทนาที่เป็น สภาคกัน. เพราะความที่ตัตรมัจฉัตตูปะกขานั้นเป็น ธรรมชาติบริสุทธิ ธรรมทั้งหลายมีสติเป็นต้น แม้ที่เกิด ร่วมกันก็เป็นธรรมชาติบริสุทธิพองแผ้ว ดุจรัศมีแห่งดวง จันทร์ที่บริสุทธิฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ จุดถกมานี้ เท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา.

บทว่า **จตุตถ** คือเป็นที่ ๔ ตามลำดับแห่งการ คำนวณ. มาณนี้ชื่อว่าที่ ๔ เพราะอรรถว่ พระโยคาวจร บรรลุเป็นครั้งที่ ๔.

ตติยมาณมีองค์ ๕ จุดถกมาณมีองค์ ๓

ในคำว่า มาณ นี้ มีวินิจฉัยดังนี้ คือ ตติยมาณมี องค์ ๕ ด้วยองค์ทั้งหลายมีอุเบกขาเป็นต้นฉันใด จตุตถ-

ตถ กิณจาปี อัย อุเปกขา เหฎฐาปี ติสฺสุ มาณสุ วิชชติ ยถา ปน ทิวา สุริยปุปภาภิกวา โสภภาเวน จ อตตโน อุปการกตเตน วา สภาคาย รตติยา อลาภา ทิวา วิชชมานาปี จนทเลขา อปริสุทธา โหติ อปริโยทาตา เอวมยมิ ตตร- มชฺชตตูปะกขาจนทเลขา วิตกกาทีปจฉนิกธมมเตชาภิกวา สภาคาย จ อุเปกขาเวทนารตติยา อลาภา วิชชมานาปี ปจมาทีชฺชมาณภเท อปริสุทธา โหติ ฯ (๑๗๓) ตสฺสา จ อปริสุทธาย ทิวา อปริสุทธจนทเลขา ย ปภา วีย สหชาตาปี สติอาทโย อปริสุทธาว โหนติ ฯ ตสฺมา เตสุ เอกมปี อุเปกขาสติปาริสฺสุทฺธิติ น วุตฺตํ ฯ อิธ ปน วิตกกาทีปจฉนิกธมมเตชาภิกวาภาวา สภาคาย จ อุเปกขาเวทนารตติยา ปฏฺฐิลาภา อัย ตตรมชฺชตตูปะกขาจนทเลขา อติวีย ปริสุทธา ฯ ตสฺสา ปริสุทธตฺตา ปริสุทธจนทเลขาปภา วีย สหชาตาปี สติอาทโย ปริสุทธา โหนติ ปริโยทาตา ฯ ตสฺมา อิทมเว อุเปกขาสติปาริสฺสุทฺธิติ วุตตนฺติ เวทิตพฺพ ฯ

จตุตถนฺติ คณนานุปุพฺพโต จตุตถํ ฯ อิทิ จตุตถํ สมาเป็นชชตีติ จตุตถํ ฯ

มาณนฺติ เอตถ ยถา ตติยํ อุเปกขาทีหิ ปญจจฺกิกํ เอวมิทํ อุเปกขาทีหิ ติวจฺกิกํ ฯ ยถาห ฯ

ฌานนี้ก็มียองค์ ๓ ด้วยองค์ทั้งหลายมีอุเบกขาเป็นต้นฉนั้น. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า. อุเบกขา (ความวางเฉย) สติ (ความระลึกได้) เอกัคคตา แห่งจิต (ความที่จิตมีอารมณ์เดียว) ชื่อว่า ฌาน ดังนี้. อันนั้นเป็นนัยทางอ้อมเท่านั้น. แต่โดยนัยทางตรง จตุตถฌานนี้เว้นองค์คือสติเสีย เพราะถือเอาองค์คืออุเบกขา เวทนานั้นแล จึงประกอบด้วยองค์ ๒. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า. ฌานประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตาแห่งจิต มีอยู่ในสมัยนั้นเป็น โฉน. คำที่เหลือมีนัยดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

ฌานนฺติ อุเบกฺขา สติ จิตฺตสฺสเลกคฺคตาติ ฯ
 ปรียาโยเอว เจโส ฯ จเปตฺวา ปน สตี อุเบกฺขาเวทนเมว
 คเหตุวา นิปฺปรียาเยน ทฺวงฺคิกเมตฺ โหติ ฯ ยถาท ฯ
 กตมํ ตสฺมี สมเย ทฺวงฺคิกํ ฌานํ โหติ อุเบกฺขา
 จิตฺตสฺสเลกคฺคตาติ ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาทิ ฯ

กถาวาด้วยจตุตถฌาน จป.

จตุตถชฺฌานกถา นิฏฺฐิตา ฯ

อรรถาธิบายมาน ๔ ของบุคคล ๕ ประเภท

**มาน ๔ ประการเหล่านี้ สำหรับบุคคลบางพวก มีความที่จิตมีอารมณ์อย่างเดียวเป็นเลิศเป็นความมุ่งหมาย สำหรับบุคคลบางพวก เป็นเหตุดำเนินถึงวิปัสสนา สำหรับบุคคลบางพวก เป็นเหตุดำเนินถึงอภิญญา สำหรับบุคคลบางพวก เป็นเหตุดำเนินถึงนิโรธสมบัติ สำหรับบุคคลคนบางพวก มีความไปสู่ภพเป็นเป็นความมุ่งหมาย ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบุคคลเหล่านั้น สำหรับท่านผู้สิ้นอาสวกิเลสทั้งหลาย มาน ๔ ประการเหล่านี้ มีความที่จิตมีอารมณ์อย่างเดียวเป็นเลิศเป็นความมุ่งหมาย.

ความจริง ท่านผู้สิ้นอาสวกิเลสเหล่านั้นตั้งใจว่า พวกเราเข้ามานแล้ว มีจิตมีอารมณ์อย่างเดียวเป็นเลิศ จักอยู่เป็นสุขตลอดวัน แล้วทำบริกรรมกสิณ บำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ.

สำหรับพวกพระเสขบุคคลและปุถุชนตั้งใจว่า พวกเราออกจากสมาบัติ มีจิตตั้งมั่น จักเห็นแจ้งสังขารธรรมทั้งหลาย จึงบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ มาน ๔ ประการนี้ เป็นเหตุดำเนินถึงวิปัสสนา.

อนึ่ง สำหรับพวกบุคคลผู้บำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ เข้ามานอันเป็นเหตุดำเนินถึงอภิญญา ออกจากสมาบัติแล้วปรารธนาอภิญญาทั้งหลาย มีนัยที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า “แม้มีคนเดียว ก็เป็นมากคน ดังนี้เป็นต้น จึงบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ มาน ๔ ประการเหล่านี้เป็นเหตุดำเนินถึงอภิญญา.

อนึ่ง สำหรับพวกบุคคลผู้ตั้งใจว่า “พวกเราบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ เข้านิโรธสมาบัติ เป็นผู้ไม่มีจิต บรรลุถึงนิพพานอันเป็นความดับทุกข์ในปัจจุบันทันตาเห็น จักอยู่เป็นสุขได้ตลอดเจ็ดวัน” จึงบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ มาน ๔ ประการเหล่านี้ เป็นเหตุดำเนินถึงนิโรธสมาบัติ.

อนึ่ง สำหรับพวกบุคคลผู้ตั้งใจว่า พวกเราบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการแล้ว เป็นผู้มีความไม่เสื่อม จักเกิดในพรหมโลก จึงบำเพ็ญให้บังเกิดสมาบัติ ๘ ประการ มาน ๔ ประการเหล่านี้ มีความไปสู่ภพเป็นความมุ่งหมาย. *(ส.๘/๒๕๔๑)

อิตติ อิมานิ จตตาริ ฆานานิ เกสณฺจิจิตเตกคฺคตตฺถานิ โทหนฺติ เกสณฺจิจ วิปสฺสนาปาทกานิ เกสณฺจิจ อภิญฺญาปาทกานิ เกสณฺจิจ นิโรธปาทกานิ เกสณฺจิจ ภโวกฺกมณฺตฺถานิ ฯ

ตตฺถ ชีฆาสวานํ จิตเตกคฺคตตฺถานิ โทหนฺติ ฯ

เต ทิ สฺมาปชฺชิตฺวา เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิทริสฺสามาติ อิจฺเจว กสิณฺปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐสฺมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตนฺติ ฯ

เสกฺขปุถุชฺชนานํ สฺมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สฺมาทิตฺเตน จิตฺเตน (๑๗๔) วิปสฺสิสฺสามาติ นิพฺพตฺเตนฺตานํ วิปสฺสนาปาทกานิ โทหนฺติ ฯ

เย ปน อฏฺฐ สฺมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อภิญฺญาปาทกํ ฆานํ สฺมาปชฺชิตฺวา สฺมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เอโกปี หุตฺวา พุทฺธา โหตีติ วุตฺตณฺยา อภิญฺญาโย ปฏฺฐเณตฺตา นิพฺพตฺเตนฺติ เตสํ อภิญฺญาปาทกานิ โทหนฺติ ฯ

เย ปน อฏฺฐ สฺมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา นิโรธสฺมาปตฺติ สฺมาปชฺชิตฺวา สตฺตาทํ อจิตฺตกา หุตฺวา ทิฏฺฐเณว ธมฺเม นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิทริสฺสามาติ นิพฺพตฺเตนฺติ เตสํ นิโรธปาทกานิ โทหนฺติ ฯ

เย ปน อฏฺฐ สฺมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อปรินิหฺนชฺฆานา หุตฺวา พุทฺหมโลเก อุมฺปชฺชิสฺสามาติ นิพฺพตฺเตนฺติ เตสํ ภโวกฺกมณฺตฺถานิ โทหนฺติ ฯ

ก็ จตุตถฌานนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เกิดขึ้น
แล้ว ณ โคนต้นโพธิพฤกษ์ จตุตถฌานนั้นของพระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้เป็นบาทแห่งวิปัสสนาด้วย
เป็นบาทแห่งอภิญาด้วย เป็นบาทแห่งนิโรธด้วย
บันดาลกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วย บัณฑิตพึงทราบว่
อำนวยการให้คุณทั้งที่เป็นโลกียะ ทั้งที่เป็นโลกุตระทุกอย่าง.

ภควตา ปนิตํ จตุตถฌานํ โพธิรุกขมฺเ
นิพฺพตฺติตํ ตํ ตสฺส วิปสฺสนาปาทกญฺเจว อโหสิ
อภิญาปาทกญฺจ นิโรธปาทกญฺจ สพฺพกิจฺจสาธกญฺจ
สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคฺคณฺทายกนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

กล่าวด้วยอุปมาอุปไมย

ก็พระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเอกเทศแห่งคุณทั้งหลาย ที่จตุตถฌานเป็นเหตุอันช่วยให้เหล่านั้น จึงตรัสว่า **เอวํ สมาหิตเต จิตเต** ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำว่า **โส เอวํ** เป็นต้นเหล่านั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:- บทว่า **โส** คือ **โส อหํ** แปลว่า เรานั้น. บทว่า **เอวํ** นั้นเป็นบทแสดงลำดับแห่งจตุตถฌาน. มีอธิบายว่า เราได้เฉพาะจตุตถฌานด้วยลำดับนี้. บทว่า **สมาหิตเต** ความว่า (เมื่อจิตของเรา) ตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิในจตุตถฌานนี้.

ส่วนในคำว่า **ปริสุทฺเธ** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้:- ชื่อว่า ปริสุทฺธิ เพราะมีสติเป็นธรรมชาติปริสุทฺธิอันอุเบกขาให้เกิดแล้ว. มีคำอธิบายไว้ว่า ชื่อว่า ผุดผ่องคือใสสว่าง เพราะความเป็นธรรมชาติปริสุทฺธินั่นเอง.

ชื่อว่า ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน เพราะความที่กิเลสเพียงดั่งเนินมีรากเป็นต้น อันมรรคกำจัดแล้ว เพราะฆ่าซึ่งปัจจัยมีสุขเป็นต้นเสียได้. ชื่อว่ามีอุปกิเลสปราศไปแล้ว เพราะความไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินนั่นเอง. จจริงอยู่จิตย่อมเศร้าหมอง เพราะกิเลสเพียงดั่งเนิน. ชื่อว่า เป็นธรรมชาติอ่อน เพราะอบรมดีแล้ว มีคำอธิบายว่าถึงความ ชำนาญ. แท้จริง จิตที่เป็นไปอยู่ในอำนาจ ท่านเรียกว่า มุทุ (อ่อน). อนึ่ง ชื่อว่าควรแก่การงาน เพราะความเป็นจิตอ่อนนั่นเอง มีคำอธิบายว่า เหมาะแก่การงาน คือควรประกอบในการงาน. จจริงอยู่ จิตที่อ่อนย่อมเป็นของควรแก่การงาน ดุจทองคำที่โล่มลทินออกดีแล้ว ฉะนั้น. ก็จิตแม้ทั้ง ๒ (คือจิตอ่อนและจิตที่ควรแก่การงาน) นั้นจะมีได้ ก็เพราะเป็นจิตที่ได้รับอบรมดีแล้ว นั่นแล. เหมือนอย่างพระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เล็งเห็นแม้ธรรมอย่างหนึ่งอื่น ที่อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นของอ่อนและควรแก่การงานเหมือนจิตนี้เลยนะภิกษุทั้งหลาย”

ชื่อว่า ตั้งมั่นแล้ว เพราะตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายมีความบริสุทธิ์เป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าถึงความไม่หวั่นไหว เพราะความเป็นจิตตั้งมั่นนั่นเอง มีอธิบายว่าเป็นจิตไม่หวั่นไหว คือหมดความหวั่นไหว. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะความเป็นจิตตั้งอยู่แล้วในอำนาจของตน

เยสญจ คุณานํ ทายกํ อโหสิ เตสํ เอกเทสํ ทสฺเสนุตโต **เอวํ สมาหิตเต จิตเต**ติอาทิมาห ฯ

ตตถ **โสติ โส อหํ ฯ** **เอวณฺติ** จตฺตถชฺชฌานกฺกมฺนิทสฺสนเมตฺ ฯ อิมินา กเมน จตฺตถชฺชฌานํ ปฏฺฐิลภิตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ **สมาหิตเต**ติ อิมินา จตฺตถชฺชฌานสมฺมาธิना สมาหิตเต ฯ

ปริสุทฺเธติอาทิสฺส ปน อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิภาเวน ปริสุทฺเธ ฯ ปริสุทฺธตฺตาเยว ปรีโยทาเต ปภสฺสเรติ วุตฺตํ โหติ ฯ

สุขาทีนํ ปจฺจยानํ มาเตน วิหตฺราคาทิสองฺคณตฺตา อนงฺคเณ ฯ อนงฺคณตฺตาเยว วิคตฺตูปกฺกิลเส (๑๗๕) องฺคเณน ทิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสตี ฯ สุภาวิตตฺตาทฺตมฺภูเต วสฺสีกาเวปฺตเตติ วุตฺตํ โหติ ฯ วเส วตฺตมานํ ทิ จิตฺตํ **มุฑฺตี** วุจฺจตี ฯ มุฑฺตฺตาเยว จ กมฺมณิเย กมฺมกฺขเม กมฺมโยคฺเคตี วุตฺตํ โหติ ฯ มุฑฺ ทิ จิตฺตํ กมฺมณิโย โหติ สฺสึนิธฺตมฺิว สฺวณฺณํ ฯ ตทฺถกฺมมฺปิ จ สุภาวิตตฺตาทฺตมฺภูเต ฯ ยถาห ฯ นานํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมฺนุสฺสํมิมิ ยํ เอวํ ภาวิตํ พหุสฺสีกตํ มุฑฺ จ โหติ กมฺมณิยญฺจ ยถยิทํ ภิกฺขเว จิตฺตฺตติ ฯ

เอเตสฺส ปริสุทฺธภาวาทิสฺส จิตฺตฺตา จิตฺเต จิตฺตฺตาทฺตมฺภูเต อจฺเจ นิริมฺขเนตี วุตฺตํ โหติ ฯ มุฑฺกมฺมณฺณภาเวน วา อตฺตโน วเส จิตฺตฺตา จิตฺเต ฯ สทฺธาทีหิ ปรีคฺคหิตตฺตา อาเนญฺชปฺตเต ฯ

โดยความเป็นจิตอ่อนและควรแก่การงาน. ชื่อว่า ถึงความไม่หวั่นไหวเพราะความเป็นจิตอันธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้น ประคองไว้แล้ว.

จิตประกอบด้วยธรรม ๖ อย่าง เป็นจิตไม่หวั่นไหว

จริงอยู่ จิตอันศรัทธาประคองไว้แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอสังหริยะ (ความไม่มีศรัทธา) อันวิริยะ ประคองไว้แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) อันสติประคองไว้แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท (ความเลินเล่อ) อันสมาธิประคองไว้แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอุทฺธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) อันปัญญาประคองไว้แล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอวิชชา (ความไม่รู้) ที่ถึงความสว่าง ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความมืด คือกิเลส จิตอันธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ประคองไว้แล้ว เป็นจิตถึงความไม่หวั่นไหว. จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ดังพรรณนามาแล้วนี้ ย่อมเป็นของควรแก่อภินิหาร เพื่อการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

แม้อีกนัยหนึ่ง. เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิในจตุตถฌาน ชื่อว่าเป็นจิตบริสุทธิ์ เพราะเป็นจิตไกลจากนิวรณ์, ชื่อว่าผู้ผ่อง เพราะก้าวล่วงองค์ฌาน มีวิตกเป็นต้น, ชื่อว่าไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน เพราะไม่มีความประพடுத்த้า ด้วยความปรารถนาอันลามก ซึ่งเป็นข้าศึกต่อการกลับได้ฌาน, อธิบายว่า ชื่อว่าไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน เพราะไม่มีความประพடுத்த้า ด้วยความปรารถนาคือ เพราะไม่มีปัจจัยแห่งกามราคะมีประการต่างๆ อันหยั่งลงแล้ว คือเป็นไปแล้วด้วยอำนาจความปรารถนา. ชื่อว่ามีอุปกิเลสปราศไปแล้ว เพราะความปราศไปแห่งความเศร้าหมองของจิต มีอภิขมาเป็นต้น. ก็แม้ธรรมทั้ง ๒ (คือความไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน และมีกิเลสปราศไป) นั้น บัณฑิตพึงทราบตามแนวแห่งอนังคณสูตรและวัตถุสูตร.

ชื่อว่า เป็นจิตอ่อน เพราะถึงความชำนาญ. ชื่อว่า ควรแก่การงานเพราะเข้าถึงความเป็นบาทแห่งฤทธิ์, ชื่อว่าตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเข้าถึงความเป็นธรรมชาติประณีต ด้วยความเต็มบริบูรณ์แห่งภavana,

สทฺธาปริคฺคหิตฺ ติ จิตฺตํ อสทฺธิเยน น อិณฺชติ วิริยปริคฺคหิตฺ โภสฺสชฺเชน น อิณฺชติ สติปริคฺคหิตฺ ปมาเทน น อิณฺชติ สมาธิปริคฺคหิตฺ อุทฺธจฺเจน น อิณฺชติ ปญฺญาปริคฺคหิตฺ อวิชฺชาย น อิณฺชติ โอบาสคตฺ กิเลสนฺหฺกาเรน น อิณฺชติ อิมฺหิ ฉหิ รมฺเมหิ ปริคฺคหิตฺ อาเนณฺชปฺปตฺตํ โหติ ฯ เหว อฏฺฐจฺจสฺมณฺนาคตฺ จิตฺตํ อภินิหารกฺขมํ โหติ อภิญฺญา- สจฺฉิกรณียานํ รมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยา ย ฯ

อปโรปี นโย ฯ จตุตฺถฌมานสมาธินา สมาหิตเต นีวรณฺทฺริภาเวน ปริสุทฺเท วิตกฺกาทิสฺมตฺกฺกเมน ปรีโยทาเต ฌานปฏฺฐิลาภปจฺจยานํ ปาปกานํ อิจฺฉาวจฺจรานํ อภาเวน อนนฺจคฺเณ อิจฺฉาย อวจฺจรานํ อิจฺฉาวเสน โอบิตฺถณฺนํ ปวตฺตานํ นานปฺปการานํ กามราคะปจฺจยานนฺติ อตฺถโ ๑ (๑๗๖) อภิขมาทึนํ จิตฺตูปฺกฺกิเลสานํ วิคฺเมน วิคฺตูปฺก- กิเลสเ ๑ อุกฺขมฺปิ เจตํ อนนฺจคฺนวตฺถุสฺตตฺตานุสาเรน เวทิตพฺพํ ฯ

วลิปฺปตฺติยา มุทฺธุเต, อิทธิปาทภาวูปคฺมเนน กมฺมณฺเย, ภavanaปาริปุริยา ปณฺธิตภาวูปคฺมเนน จิตฺเต อาเนณฺชปฺปตฺเต ยถา อาเนณฺชปฺปตฺตํ โหติ เหว จิตฺเต อตฺถโ ๑ เหวมฺปิ อฏฺฐจฺจสฺมณฺนาคตฺ จิตฺตํ

อธิบายว่า จิตย่อมถึงความไม่หวั่นไหว ฉันทะ, ตั้งมั่น แล้ว ฉันทนั้น, จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ แม้ตั้ง พรรณนามาแล้วนี้ ย่อมเป็นของควรแก่อกนิหาร เป็น บาทเป็นปทัฏฐานแห่งการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ซึ่ง ธรรมทั้งหลายที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ด้วยประการ ฉะนี้.

บทว่า **ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณาย** ความว่า เมื่อจิตนั้นอันเป็นบาทแห่งอภิญญาเกิดแล้วอย่างนั้น, (เราได้ น้อมจิตไป) เพื่อประโยชน์แก่ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณ นั้น.

อรรถาธิบายวิเคราะห์ ปุพฺพเพนิวาสนศัพท์

ในบรรดาบทว่า **ปุพฺพเพนิวาสา** เป็นต้นนี้ พึง ทราบวิเคราะห์ศัพท์ดังนี้:- ชั้นที่ตนเคยอยู่แล้วในกาล ก่อน คือในอดีตชาติ ชื่อว่า **ปุพฺพเพนิวาสา** (ชั้นที่ตนเคย อยู่แล้วในกาลก่อน).

ชั้นที่ตนเคยอยู่ทับแล้ว คือที่ตนตามเสวยแล้ว ได้แก่ ที่เกิดขึ้นในสันดานของตนแล้วดับไป หรือธรรมที่ ตนเคยอยู่แล้ว ชื่อว่า **นิวฺฏฺฐา** (ชั้นหรือธรรมที่ตนเคย อยู่ทับแล้ว).

ธรรมทั้งหลายที่ตนเคยอยู่ ด้วยการอยู่โดยความ เป็นโคจร คือที่ตนรู้แจ้ง ได้แก่ที่ตนกำหนดแล้ว ด้วย วิญญาณของตน หรือแม้ที่ตนรู้แจ้งแล้ว ด้วยวิญญาณ ของผู้อื่น ในญาณทั้งหลายมีการตามระลึกถึงสังสารวัฏที่ ตนตัดได้ขาดแล้ว ชื่อว่า **นิวฺฏฺฐา**.

พระโยคาวจรย่อมตามระลึกได้ถึงชั้นที่ตนเคยอยู่ ในกาลก่อนด้วยสติใด, สตินั้นชื่อว่า **ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตี** ในคำว่า **ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตี** นี้.

ญาณที่สัมปยุตด้วยสตินั้น ชื่อว่า **ฅาณ**. เพื่อ ประโยชน์แก่ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณนี้, มีคำอธิบายว่า (เราได้ น้อมจิตไป) เพื่อปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณ คือเพื่อ บรรลุ ได้แก่เพื่อถึงญาณนั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อกฺกนิหฺนนาเมสึ** แปลว่า เราได้น้อมไปเฉพาะ แล้ว. บทว่า **โส** คือ **โส อหํ** แปลว่า เรานั้น. บทว่า **อเนกวิทฺตํ** แปลว่า มิใช่ชาติเดียว, อีกอย่างหนึ่ง

อกฺกนิหฺนนาทฺทํ โหติ อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ฐมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกริยาย ปาทกํ ปทฺฐจฺานภูตฺตํ ฯ

ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณายาติ เอวํ อภิญฺญา- ปาทเก ชาเต เอตสฺมี จิตฺเต ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณํ ตทตฺถาย ฯ

ตตฺถ **ปุพฺพเพนิวาโส**ตี ปุพฺพเพ อตีตชาติสฺสู นินฺวฺฏฺฐกฺขนฺธา ฯ

นิวฺฏฺฐาติ อชฺฅมาวฺฏฺฐา อณฺเฏตา อตฺตโน สนฺตानเ อฺปฺปชฺชิตฺวา นินฺรฺฐา ฯ นินฺวฺฏฺฐธฺมฺมา วา ฯ

นิวฺฏฺฐาติ โคจรนิวาเสน นินฺวฺฏฺฐา อตฺตโน วิญฺญาณเณน วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนา ปรีวิญฺญาณวิญฺญาตาปี วา จินฺนวฺฏฺฐมฺกานุสฺสรณาทีสุ ฯ

ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีติ ยาย สตียา ปุพฺพเพนิวาสนํ อณฺุสฺสตี **ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตี** ฯ

ฅาณนฺติ ตาย สตียา สมฺปยุตฺตํ ฅาณํ ฯ เอวมิมสฺส ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณสฺส อตฺถาย, ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสตีฏฺเฒาณาย เอตสฺส ฅาณสฺส อธิคฺมาย ปตฺตียาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

อกฺกนิหฺนนาเมสึนฺติ อกฺกนิหรึ ฯ **โส**ตี **โส** อหํ ฯ **อเนกวิทฺตํ**ติ อเนกวิธํ อเนเกหิ วา ปกาเรหิ ปวตฺติตํ สํวณฺณิตฺตํ อตฺถเ อ ฯ **ปุพฺพเพนิวาสน**นฺติ

อธิบายว่า อันเราให้เป็นไปแล้ว คือพรรณนาไว้แล้วโดย
 อเนกประการ. บทว่า **ปุพฺพเพนิวาสํ** ได้แก่อันดานอันเรา
 เคยอยู่ประจำในภพนั้นๆ ตั้งตั้งแต่ภพที่ล่วงแล้วเป็นลำดับ
 ไป. ด้วยบทว่า **อนุสฺสรามิ** นี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อม
 ทรงแสดงว่า เราได้ตามระลึกไปๆ ถึงลำดับแห่งชาติได้
 อย่างนี้ คือ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง
 เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่งเราระลึกตามได้จริงๆ คือเมื่อจิต
 ลึกว่าเราได้หนีอมไปเฉพาะแล้วเท่านั้น เราก็ระลึกได้.
 จริงอยู่ พระมหาบุรุษทั้งหลายผู้มีบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว
 ไม่มีการทำกรรม เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษเหล่านั้น
 พอน้อมจิตมุ่งตรงไปเท่านั้น ก็ย่อมระลึก (ชาติ) ได้.
 ส่วนกุลบุตรผู้เป็นอาทิมิกทั้งหลาย ต้องทำกรรมจึง
 ระลึกได้. เพราะเหตุนี้ การกรรมด้วยสามารถแห่ง
 กุลบุตรเหล่านั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย. แต่เมื่อข้าพเจ้าจะ
 กล่าวการกรรมนั้น จะทำนิทานแห่งพระวินัย ให้เป็น
 ภาระหนักยิ่ง. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวการ
 กรรมนั้นไว้ แต่นักศึกษาผู้มีความต้องการควรถือเอา
 กรรมนั้นตามนัยที่ข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้ว ในปกรณ์พิเศษ
 ชื่อวิสุทธิมรรค. ก็ในนิทานแห่งพระวินัยนี้ ข้าพเจ้าจัก
 พรรณนาไว้เฉพาะพระบาลีเท่านั้น.

บทว่า **เสยยถิทํ** เป็นนิบาต ลงในอรรถแห่งการ
 แสดงประการที่พระองค์ทรงเริ่มไว้แล้ว. เพราะเหตุนี้
 นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงประการที่
 ต่างกันแห่งบุพเพนิวาส ที่พระองค์ทรงเริ่มไว้แล้วนั้น จึง
 ตรัสคำมีอาทิว่า **เอกมฺปิ ชาตี** เป็นต้น. ในคำว่า
เอกมฺปิ ชาตี เป็นต้นนี้มีวินิจฉัยดังนี้:-

สองบทว่า **เอกมฺปิ ชาตี** ความว่า ชาติหนึ่ง
 บ้าง ได้แก่ ชั้นธสันดานอันนับเนื่องในภพหนึ่ง ซึ่งมี
 ปฏิสนธิเป็นมูล มีจุดเป็นที่สุด. บทว่า **เทวฺปิ ชาตีโย**
 เป็นต้น ก็นัยนี้.

อรรถอธิบายเรื่องกัป

อนึ่ง ในบทว่า **อเนกฺปิ สํวฏฺฏกปฺเป** เป็นต้น
 พึงทราบทั่วว่า กัปที่กำลังเสื่อมลง ชื่อว่าสังวัฏฏกัป, กัปที่
 กำลังเจริญขึ้น ชื่อว่าวิวัฏฏกัป. บรรดาสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป

สมนตราตีตํ ภวํ อาที กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นินฺนฺจ-
 สนฺตานํ ฯ **อนุสฺสรามิ** เอกฺปิ ชาตี เทวฺปิ ชาตีโย
 ติสฺโสปี ชาตีโยติ เอวํ ชาตีปฏิปาฐี อนุคนฺตฺวา
 อนุคนฺตฺวา สรามิ อนุเอว วา (๑๗๗) สรามิ จิตฺเต
 อภินินฺนามิตฺตเตว สรามิตฺติ ทสฺเสตี ฯ ปุริตฺตปารมีนํ
 ทิ มหาปุริสํ ปริกมฺมกรณํ นตฺถิ เตน เต จิตฺตํ
 อภินินฺนามิตฺตฺวา ว สรฺนตี ฯ อาทิกมฺมิกุลปฺตฺตา
 ปน ปริกมฺมํ กตฺวา สรฺนตี ฯ ตสฺมา เตสํ วเสน
 ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ ลียา ฯ ตํ ปน วุจฺจมานํ
 อติภาริยํ วินยฺนิตานํ กโรตี ฯ ตสฺมา ตํ น วทาม ฯ
 อตฺถิเกหิ ปน วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนฺเยน คเหตุพฺพํ ฯ
 อธิ ปน ปาลีเมว วณฺณยิสฺสาม ฯ

เสยยถิทฺตฺติ อารทฺธปฺปการทสฺสนตฺเถ นิปาโต ฯ
 เตเนว ยวายํ ปุพฺพเพนิวาโส อารทฺธโร ตสฺส
 ปการปฺปเกทํ ทสฺเสนโต **เอกมฺปิ ชาตินฺติ**อาทิมาท ฯ

ตตฺถ **เอกมฺปิ ชาตินฺติ** เอกมฺปิ ปฏิสนฺธิมุลํ
 จฺติปริโยสานํ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธสนฺตานํ ฯ เอส
 นโย **เทวฺปิ ชาตีโย**ติอาทิสฺสุ ฯ

อเนกฺปิ สํวฏฺฏกปฺเปติอาทิสฺสุ ปน ปริหายมาโน
 กปฺโป สํวฏฺฏกปฺโป วทฺตมาโน วิวฏฺฏกปฺโปติ
 เวทิตฺตฺวา ฯ ตตฺถ สํวฏฺฏเณ สํวฏฺฏกฺกาเยกปฺโป คหิตฺโต

ทั้ง ๒ นั้น ลังวัฏฏฐายีกับ ชื่อว่า เป็นอันท่านถือเอา แล้ว ด้วยลังวัฏฏกับ เพราะลังวัฏฏกับเป็นมูลเดิมแห่ง ลังวัฏฏฐายีกับนั้น. และวิวัฏฏฐายีกับก็เป็นอันท่านถือเอาแล้วด้วยวิวัฏฏกับ.

จริงอยู่ เมื่อถือเอาเช่นนั้น กับทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสงไขยกับ ๔ อย่างเหล่านี้, ๔ อย่างเป็นไฉน คือ ลังวัฏฏกับ ๑ ลังวัฏฏฐายีกับ ๑ วิวัฏฏกับ ๑ วิวัฏฏฐายีกับ ๑, ทั้งหมดย่อมเป็นอันท่านถือเอาแล้ว.

บรรดากับเหล่านั้น ลังวัฏฏกับมี ๓ คือ เตโชลังวัฏฏกับ (คือกับที่พินาศไปเพราะไฟ) ๑ อาโปลังวัฏฏกับ (คือกับที่พินาศไปเพราะน้ำ) ๑ วาโยลังวัฏฏกับ (คือกับที่พินาศไปเพราะลม) ๑.

เขตแดนแห่งลังวัฏฏกับมี ๓ คือ ชั้นอภัสสระ ๑ ชั้นสุภิกษณะ ๑ ชั้นเวหัพพะละ ๑. ในกาลใด กบย่อมนพินาศไปเพราะไฟ, ในกาลนั้น โลกย่อมถูกไฟเผา ภายใต้ตั้งแต่ชั้นอภัสสระลงมา. ในกาลใด กบย่อมนพินาศไปเพราะน้ำ, ในกาลนั้น โลกย่อมถูกน้ำทำลายให้แหลกเหลวไป ภายใต้ตั้งแต่ชั้นสุภิกษณะลงมา. ในกาลใด กบย่อมนพินาศไปเพราะลม, ในกาลนั้น โลกย่อมถูกลมพัดให้กระจัดกระจายไป ภายใต้ตั้งแต่ชั้นเวหัพพะละลงมา. ก็โดยส่วนมาก พุทธเขตอย่างหนึ่ง (คือเขตของพระพุทธเจ้า) ย่อมพินาศไป แม้ในกาลทุกเมื่อ.

พุทธเขต ๓ พร้อมทั้งอรรถาธิบาย

ขึ้นชื่อว่า พุทธเขต มี ๓ คือ ชาติเขต (คือเขตที่ประสูติ) ๑ อาณาเขต (คือเขตแห่งอำนาจ) ๑ วิสัยเขต (คือเขตแห่งอารมณ์) หรือความหวัง) ๑.

ในพุทธเขต ๓ อย่างนั้น สถานเป็นที่หวั่นไหวแล้ว เพราะเหตุทั้งหลาย มีการถือปฏิบัติเป็นต้นของพระตถาคต ชื่อ **ชาติเขต** ซึ่งมีหมื่นจักรวาลเป็นที่สุด.

สถานที่อาณาภาพแห่งพระปริตรเหล่านี้ คือ รัตนปริตร เมตตปริตร ขันธปริตร ฐชคคปริตร อาณานาฎิยปริตร โมรปริตร เป็นไปชื่อว่า อาณาเขต ซึ่งมีแสนโกฏิจักรวาลเป็นที่สุด.

โหติ ตมฺลทตฺตา ฯ วิวัฏฏเณ จ วิวัฏฏฐายี ฯ

เอวํ ทิ สติ ยานิ ตานิ จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว กปฺปสฺส อสงฺเขยยานิ กตฺมานิ จตฺตาริ ลมฺภุญฺญํ ลมฺภุญฺญายี วิวัฏฏเณ วิวัฏฏฐายีติ วุตฺตานิ ตานิ สพฺพานิ ปรีคฺคหิตานิ โหนฺติ ฯ

ตตฺถ ตโย ลมฺภุญฺญา เตโชลมฺภุญฺญํ อาโปลมฺภุญฺญํ วาโยลมฺภุญฺญํติ ฯ

ติสฺโส ลมฺภุญฺญสิมาโย อภสฺสรา สุภิกฺษณา เวหฺพผลาติ ฯ ยथा กปฺโป เตเชน ลมฺภุญฺญติ อภสฺสโร เต เหฏฺฐา อคฺคินา ทยฺหติ ฯ (๑๗๔) ยथा อุกฺเกน ลมฺภุญฺญติ สุภิกฺษโหเต เหฏฺฐา อุกฺเกน วิลียติ ฯ ยथा วาเตน ลมฺภุญฺญติ เวหฺพผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธิลียติ ฯ วิตฺถารโต ปน สทาปิ เอกํ พุทฺธกฺเขตต์ วินสฺสติ ฯ

พุทฺธกฺเขตฺตุนนาม ติวริ์ โหติ ชาติกฺเขตต์ อาณกฺเขตต์ วิสัยกฺเขตฺตมฺจ ฯ

ตตฺถ **ชาติกฺเขตต์** ทสฺสทสฺสจกฺกวาหฺปริญฺตํ โหติ ยํ ตถาคตสฺส ปฏิสฺสนฺธิอาทิสฺส กมฺปติ ฯ

อาณกฺเขตต์ โกฏิสฺตสฺสทสฺสจกฺกวาหฺปริญฺตํ ยตฺถ รัตนปริตต์ เมตตปริตต์ ขนฺธปริตต์ ฐชคคปริตต์ อาณานาฎิยปริตต์ โมรปริตฺตุนฺติ อิมลํ ปริตฺตานิ อาณาวัว ปวตฺตติ ฯ

เขตเป็นที่พึ่งซึ่งพระองค์ทรงระลึกจำนงหวัง ที่ พระองค์ทรงหมายถึง ตรัสไว้ว่า ก็หรือว่า ตถาคตพึ่งหวัง โลกธาตุมิประมาณเพียงใด ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า วิสัยเขต ซึ่งมีประมาณหาที่สุดมิได้.

บรรดาพุทธเขตทั้ง ๓ เหล่านั้น อาณาเขตอย่าง หนึ่ง ย่อมพินาศไป ดังพรรณนามาฉะนี้. ก็เมื่อ อาณาเขตนั้นพินาศอยู่ ชาติเขตก็ย่อมเป็นอันพินาศไป ด้วยเหมือนกัน. และชาติเขตเมื่อพินาศไป ก็ย่อมพินาศ โดยรวมกันไปทีเดียว. แม้เมื่อดำรงอยู่ ก็ย่อมดำรงอยู่ โดยรวมกัน. ความพินาศไป และความดำรงอยู่แห่งเขต นั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค. นักศึกษาทั้งหลายผู้มีความต้องการ พึงถือเอาจากปกรณ์วิ เสส ชื่อวิสุทธิมรรคนั้น.

ก็บรรดาสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป ที่พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งอยู่ ณ โพธิมณฑล เพื่อต้องการตรัสรู้ซึ่งพระ สัมมาสัมโพธิญาณ ทรงระลึก (บุพเพนิวาสได้) ตลอด สังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง.

ทรงระลึกได้ โดยนัยอย่างไร ? คือทรงระลึกได้ โดยนัยว่า **อมุตตราลี** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมุตตราลี** ความว่า ในสังวัฏฏกัป ชื่อโน้น เราได้มีแล้ว คือในภพกัถิ ใน กำเนิดกัถิ ในคติกัถิ ในวิญญูณฐิติกัถิ ในสัตตาวาสกัถิ ในสัตตนิกายกัถิ ชื่อโน้น เราได้มีแล้ว.

บทว่า **เอวนนาโม** ความว่า (ในภพเป็นต้นชื่อ โน้น) เรามีชื่อว่า เวสสันดร หรือมีชื่อว่า โชติบาล.

บทว่า **เอวโคตโต** ความว่า เราเป็นภควโคตรหรือ โคตมโคตร.

บทว่า **เอวอณฺโณ** ความว่า เราเป็นผู้มีผิวขาว หรือดำคล้ำ.

บทว่า **เอวมหาโร** ความว่า เรามีอาหารคือ ข้าวสุกแห่งข้าวสาสีที่ปรุงด้วยเนื้อ หรือมีผลไม้ที่หล่นลง เองเป็นของบริโภค.

บทว่า **เอวสุทฺถุขปฏิสฺสเวตี** ความว่า เราได้ เสวยสุขและทุกข์ ต่างโดยประเภทมีสามีสสุขและนिरามิส

วิสัยเขตต์ อนนตมปริมาณํ ยํ ยาวตา วา ปน อากงฺเขยยาตี วุตตํ ยตถ ยํ ยํ อากงฺขตี ตํ ตํ อนุสฺสวตี ฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ พุทฺธกฺเขตฺเตสุ เอกํ อาณกฺเขตต์ วิณฺสลตี ฯ ตสฺมี ปน วิณฺสลนฺเต ชาตีกฺเขตต์ วิณฺญูจเมว โหตี ฯ วิณฺสลนฺตญจ เอกโตว วิณฺสลตี ฯ สณฺจหนตมปิ เอกโต สณฺจหตี ฯ ตสฺส วินาโส จ สณฺจหนตญจ วิสฺสุทฺธิมคฺเค วุตตํ ฯ อตฺถิเกตี ตโต คเหตุพฺพ ฯ

เย ปน เต สํวฏฺฐวิวัฏฺฐา วุตตา เอเตสุ ภควา โพธิมณฑลํ สมมาสมโพธิ อภิสมฺพุชฌนตถาย นิสินโน อนนเกปิ สํวฏฺฐกปฺเป อนนเกปิ วิวัฏฺฐกปฺเป อนนเกปิ สํวฏฺฐวิวัฏฺฐกปฺเป สรี ฯ

กถํ ฯ **อมุตตราลี**นิตฺยาตีนา นเยน ฯ

ตตถ **อมุตตราลี**นิตฺติ อหํ อมฺมตี สํวฏฺฐกปฺเป อหํ อมฺมตี ภเว วา โยนิยา วา คติยา วา วิญญานญจิจิตฺติยา วา สตฺตาวาเส วา สตฺตนิกายเย วา อโหสี ฯ

เอวนนาโมตี เวสสนฺตโร วา โชติปาโล วา ฯ

เอวโคตโตตี ภควो วา โคตโม วา ฯ

(๑๗๙) **เอวอณฺโณ**ตี โอทาโต วา สาโม วา ฯ

เอวมหาโรตี สาสิมฺโสทนาหาโร วา ปวตฺตผล- โภชนํ วา ฯ

เอวสุทฺถุขปฏิสฺสเวตีตี อนนคปฺปกาเรน กายิก- เจตสิกานํ สามิสนिरามิสาทิปฺปเภทานํ วา สุขทุขานํ

สุขเป็นต้น ที่เป็นไปทางกายและทางจิต โดยอเนก ปฏิสัเวที ฯ
ประการบ้าง.

บทว่า **เอวมายุปริยโนโต** ความว่า (ในภพเป็นต้น
ชื่อโน้น) เรามีที่สุดแห่งอายุมีกำหนดได้ร้อยปี หรือมีที่สุด
แห่งอายุมีกำหนดได้แปดหมื่นสี่พันกัปอย่างนั้น.

หลายบทว่า **โส ตโต จโต อมฺตร อุทปาที** ความ
ว่า เรานั้นจติจากภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาส
หรือสัตตนิคายนั่นแล้ว จึงได้เกิดขึ้นในภพ กำเนิด คติ
วิญญาณฐิติ สัตตาวาส หรือในสัตตนิคายชื่อโน้นอีก.

บทว่า **ตตฺรปาสิ** ความว่า ภายหลังเราได้มี
แล้วในภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาส หรือใน
สัตตนิคายแม้ขึ้นซ้ำอีก. คำว่า **เอวนาโม** เป็นต้น มี
นัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะการระลึกนี้ว่า **อมฺตราสี**
เป็นการทรงระลึก ตามที่ต้องการของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงระลึกขึ้นไปตามลำดับ, การระลึกนี้ว่า **โส ตโต
จโต** เป็นการพิจารณาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรง
ระลึก ถอยหลังกลับ, เพราะฉะนั้น พึงทราบใจความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาภพดุสิต จึงตรัสคำนี้ว่า
อมฺตร อุทปาที ในลำดับแห่งการทรงอุบัติขึ้นในภพนี้ๆ
ว่า **อิธูปนฺโน**.

หลายบทว่า **ตตฺรปาสิ เอวนาโม** ความว่า
เราได้เป็นเทวบุตรมีนามว่า เสตุเกตฺตุ ในดุสิตพิภพแม่นั้น.

บทว่า **เอวโคตโต** ความว่า เรามีโคตรอย่าง
เดียวกันกับเทวดาเหล่านั้น.

บทว่า **เอวฺวณฺโณ** ความว่า เรามีผิวพรรณดุจทอง.

บทว่า **เอวมหาโร** ความว่า เรามีอาหารชาว
สะอาดเป็นทิพย์.

บทว่า **เอวฺสุทฺถุขปฏิสัเวที** ความว่า เราได้
เสวยสุขอันเป็นทิพย์อย่างนี้. ส่วนทุกข์เป็นเพียงทุกข์
ประจำสังขารเท่านั้น.

บทว่า **เอวมายุปริยโนโต** ความว่า เรามีที่สุด
แห่งอายุห้าสิบเจ็ดโกฏิกับหกสิบแสนปีอย่างนี้.

หลายบทว่า **โส ตโต จโต** ความว่า เรานั้น
จติจากดุสิตพิภพนั้นแล้ว.

เอวมายุปริยโนโตติ เอวํสฺสสฺตปริมาณายุปริยโนโต
จตฺราสีตฺกปฺปสฺสสฺตปริมาณายุปริยโนโต วา ฯ

โส ตโต จโต อมฺตร อุทปาที โส อหํ
ตโต ภวโต โยนิโต คติโต วิญญาณฐิติโต
สฺตตาวาสโต สตตนิคายโต วา จโต ปฺน อมฺกสฺมึ
นาม ภเว โยนิยา คติยา วิญญาณฐิจิตฺติยา สตตาวาส
สตตนิคายเอ วา อุทปาที ฯ

ตตฺรปาสิ นฺติ อถ ตตฺรปิ ภเว วา โยนิยา
วา คติยา วา วิญญาณฐิจิตฺติยา วา สตตาวาส
วา สตตนิคายเอ วา ปฺน อโหสิ ฯ **เอวนาโม** ตีอาทึ
วุตฺตณฺยเมว ฯ

อถวา ยสฺมา **อมฺตราสินฺติ** อิทํ อนุพุเพน
อาโรหฺนตฺสฺส ยาวทิจจกอนุสฺสรณํ **โส ตโต จโต**
ปฏินิวตฺตณฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณํ ตสฺมา อิธูปนฺโนติ
อิมีสฺสา อิธูปตฺติยา อนนฺตรํ **อมฺตร อุทปาที**
นฺติ สทฺถุขณํ สนฺธาयाหาติ เวทิตฺพุเพ ฯ

ตตฺรปาสิ เอวนาโม ตี ตตฺรปิ ตฺลิตฺถวเน
เสตุเกตฺตุ นาม เทวปฺตโต อโหสิ ฯ

เอวโคตโต ตาหิ เทวตาหิ สทฺธิ เอวโคตโต ฯ

เอวฺวณฺโณ ตี สฺวณฺณวณฺโณ ฯ

เอวมหาโร ตี ทิพฺพสุธาหาโร ฯ

เอวฺสุทฺถุขปฏิสัเวที ตี เอวํ ทิพฺพสุทฺธิ ปฏิสัเวที ฯ
ทฺถุขํ ปน สจฺจขารทฺถุขมตฺตเมว ฯ

เอวมายุปริยโนโต ตี เอวํ สตฺตปฺภวณฺทสฺสสฺสโกฏิ-
สฺสจิวสฺสสฺตสทฺสสฺสยุปริยโนโต ฯ

โส ตโต จโต ตี โส อหํ ตโต ตฺลิตฺถวณฺโต
จโต ฯ

ขุมนุมบพทว่า **อิธูปปนโน** ความว่า เราเกิดแล้ว
ในพระครรภ์ของพระนางมหามายาเทวีในภพนี้. บพทว่า
อิติ แปลว่า ด้วยประการฉะนี้.

สองบพทว่า **สาการ์ สอุทเทส** คือพร้อมด้วย
อุเทศ ด้วยอำนาจชื่อและโคตร, พร้อมด้วยอาการ ด้วย
อำนาจผิวพรรณเป็นต้น.

จริงอยู่ สัตว์ คน อันชาวโลกย่อมแสดงขึ้นด้วยชื่อ
และโคตรว่า ติสสะ โคตมะ ดังนี้. สัตว์ย่อมปรากฏโดย
ความเป็นต่างๆ กัน ด้วยผิวพรรณเป็นอาทิว่า ชาว ดำ
คล้ำ ดังนี้เป็นต้น. เพราะเหตุนี้ ชื่อและโคตร ชื่อว่า
อุเทศ, ผิวพรรณเป็นต้นนอกนี้ ชื่อว่าอาการ.

อิธูปปนโนติ อิธ มหามายาย เทวียา กุจฉิสมี
นิพพุตโต ฯ **อิติติ** เอวํ ฯ

สาการ์ สอุทเทสนติ นามโคตตวเสน สอุทเทส
วณณาทิวเสน สาการ์ ฯ

นามโคตเตน ทิ สตุโต นโร ติสโส โคตโมติ
อุททิลยติ ฯ วณณาทิติ โอทาทโต สามีติ นานตโต
ปณณายติ ฯ ตลมา นามโคตตํ อุทเทโส อิตเร
อาการา ฯ

พวกเดียรระลึกชาติได้ ๔๐ กัป

ถามว่า ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึก
บุพเพนิวาสได้พวกเดียว เท่านั้นหรือ ? ข้าพเจ้าจะเฉลย
ต่อไป:-

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้พวกเดียว
ก็หาไม่, ถึงแม้พระปัจเจกพุทธ์ พระสาวก และเดียรถีย์
ก็ระลึกได้, แต่ว่าระลึกได้โดยไม่วิเศษเลย. จริงอยู่
พวกเดียรถีย์ ย่อมระลึกได้เพียง ๔๐ กัปเท่านั้น เลยจาก
นั้นไป ระลึกไม่ได้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ? . แก้วว่า เพราะมีปัญญา
หย่อนกำลัง. แท้จริง ปัญญาของเดียรถีย์เหล่านั้น จัด
ว่าหย่อนกำลัง เพราะเว้นจากการกำหนดนามและรูป.

ก็ ปน พุทธาเยว ปุพเพนิวาส สรณตติ ฯ
วุจเจเต ฯ

น พุทธาเยว ปจเจกพุทธสาวกตติถียาปี โน
จ โข วิเสเสน ฯ ตติถียา ทิ จตตาสีเสเยว กปเป
สรณติ น ตโต ปรี ฯ

กสฺมา ฯ ทุพฺพลปฺปณฺณตฺตา ฯ เตสํ ทิ
นามรูปปริจฺเฉทวิริทฺตา ทุพฺพลา ปณฺญา โหติ ฯ

พวกเดียรระลึกชาติได้

ก็บรรดาพระสาวกทั้งหลาย พระมหาสาวก ๘๐ รูป
ระลึกได้แสนกัป. พระอัครสาวกทั้ง ๒ องค์ ระลึกได้
หนึ่งอสงไขยและแสนกัป. พระปัจเจกพุทธ์ทั้งหลาย
ระลึกได้สองอสงไขยและแสนกัป. จริงอยู่ อภินิหารของ
พระมหาสาวก พระอัครสาวก และพระปัจเจกพุทธ์เหล่านี้นั้น มีประมาณเท่านี้. ส่วนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีกำหนด, พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมระลึกได้ตราบเท่าที่

สาวเกสุ ปน อสีติมหาสาวกา กปฺปสฺตสทฺสสํ
สรณติ ฯ เทว อคฺคสาวกา เอกมสงฺเขยฺยํ กปฺป-
สฺตสทฺสสณฺจ ฯ ปจเจกพุทฺธา เทว อสงฺเขยฺยานิ
กปฺปสฺตสทฺสสณฺจ ฯ เอตตโก ทิ เตสํ อภินิหาริ ฯ
พุทฺธานํ ปน ปริจฺเฉโท นตฺถิ ยาว อิจฺฉนฺติ ตาว
สรณติ ฯ ตติถียา จ ขนฺธปฺปิปฺปาสฺสเมว สรณติ ปฺปิปฺปาสฺสํ
มุญฺจิตฺวา จตฺติปฺปิสฺสนฺธิวเสน สริตุํ น สกฺโกณฺติ ฯ

ทรงปรารภณา. แต่พวกเดียรถีย่อมระลึกได้ตามลำดับ
 ชั้นเท่านั้น พันลำดับ (ชั้น) ไป ย่อมไม่สามารถจะ
 ระลึกได้ ด้วยอำนาจจิตและปฏิสนธิ. เพราะว่าการก้าว
 ลงสู่ประเทศ (แห่งญาณ) ที่ตนปรารภณา ย่อมไม่มีแก่
 เดียรถียเหล่านั้น ผู้เป็นเหมือนคนบอด. พระสาวกทั้ง
 หลายย่อมระลึกได้แม้โดยประการทั้ง ๒. พระปัจเจก
 พุทธเจ้าทั้งหลายก็เหมือนอย่างนั้น. ส่วนพระพุทเจ้าทั้ง
 หลายย่อมทรงระลึกได้ตลอดสถานที่ๆ ทรงมุ่งหวังนั้นๆ
 ทั้งหมดทีเดียว ในเบื้องต่ำหรือเบื้องบน ในโกฏีกัปเป็นอัน
 มาก ด้วยลำดับชั้นบ้าง ด้วยอำนาจจิตและปฏิสนธิบ้าง
 ด้วยอำนาจการก้าวไป ดุจราชสีห์บ้าง.

ในคำว่า **อัย โข เม พุราหมณ** เป็นต้น มี
 วินิจฉัยดังนี้:-

บทว่า **เม** คือ **มยา** แปลว่า อันเรา. ความ
 รู้แจ้ง ท่านเรียกว่าวิชา เพราะอรรถว่า ทำให้รู้แจ้ง.

ถามว่า ย่อมทำให้รู้แจ้งอะไร ?. แก้วว่า ย่อม
 ทำให้รู้แจ้งซึ่งบุพเพนิวาส.

โมหะที่ปกปิดวิชานั้น ท่านเรียกว่า อวิชา
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุทำให้รู้แจ้งซึ่งบุพเพนิวาสนั้นนั้น
 แล.

โมหะนั้นนั่นเอง ท่านเรียกว่า ตมะ (ความมืด)
 ในบทว่า **ตโม** เพราะอรรถว่าปกปิด. วิชานั้นนั่นเอง
 ท่านเรียกว่า อาโลกะ ในบทว่า **อาโลโก** เพราะอรรถว่า
 ทำแสงสว่าง. ก็บรรดาบทเหล่านี้ ในบทว่า **วิชา**
 อธิคตา นี้ มีอธิบายเท่านี้. คำที่เหลือเป็นคำกล่าว
 สรรเสริญ.

ส่วนในบททั้ง ๒ ว่า **วิชา อธิคตา อวิชา**
วิทตา นี้ มีโยชนาว่า วิชานี้แล เราได้บรรลุแล้ว
 อวิชาอันเราผู้ได้บรรลุวิชานั้นกำจัดได้แล้ว, อธิบาย
 ว่า ให้พินาศแล้ว.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?. แก้วว่า เพราะเหตุที่
 วิชาเกิดขึ้นแล้ว. ในบททั้ง ๒ (คือ **ตโม วิทโต อาโลโก**
อุปปโน) แม้นอกนี้ก็มีนัยนี้. คัพทว่า **ยถา** ในคำว่า
ยถา นี้ เป็นนิบาต ลงในความอุปมา. คัพทว่า **ต** เป็น
 นิบาต.

เตสํ ทิ อนุชานํ วย อิจฉิตปฺปเทโสภกมณํ นตฺถิ ฯ
 สาวกา อุกยถาปี สรณฺติ ฯ ตถา ปจฺเจกพุทฺธา ฯ
 พุทฺธา ปน ขนฺธปฏฺฐิปาฏิยาปี จุติปฏฺฐิสนฺธิวเสนปี
 สิโหฺกนฺตวเสนปี อนเภาสุ กปฺปโกฏฺฐิสฺส เหาจฺจา วา
 อฺปรี วา ยํ ยํ จานํ อากฺขณฺติ ตํ ตํ สพฺพํ
 สรณฺติเยว ฯ

อัย โข เม พุราหมณาติอาทิสฺส ฯ

เมติ มยา ฯ วิชฺชาติ วิทิตกรณฺตเถน วิชฺชา ฯ

ก็ วิทิตํ กโรติ ฯ ปุพฺเพนิวาสํ ฯ

(๑๘๑) **อวิชา**ติ ตสฺเสว ปุพฺเพนิวาสสฺส
 อวิทิตกรณฺตเถน ตปฺปฏฺฐิจฺฉาทกโมโห วุจฺจติ ฯ

ตโมติ เสว โมโห ปฏฺฐิจฺฉาทกเถน ตโมติ
 วุจฺจติ ฯ **อาโลโก**ติ สาเยว วิชฺชา โอบาสกรณฺตเถน
 อาโลโกติ วุจฺจติ ฯ **เอตถ จ วิชา อธิคตา**
 อัย อตฺโถ ฯ เสสํ ปสฺสสาวจณํ ฯ

โยชนา ปเนตถ อัย โข เม วิชฺชา อธิคตา
 ตสฺส เม อธิคตวิชฺชสฺส อวิชา วิทตา วินฺฏฺฐาติ
 อตฺโถ ฯ

กสมฺมา ฯ ยสมฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนา ฯ เอส
 นโย อิตฺรสมฺมึปี ปททวเย ฯ **ยถา**ตฺนฺติ เอตถ ยถาติ
 โอบมฺเม ฯ **ตฺนฺติ** นิปาโต ฯ

(วิชาเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว) แก่บุคคลผู้ซึ่งถือว่าไม่
ประมาท เพราะความไม่อยู่ปราศจากสติ, ผู้ซึ่งถือว่าไม่
ความเพียรเพากิเลส เพราะยังกิเลสให้เร้าร้อน ด้วยความ
เพียร, ผู้ซึ่งว่ามีตนส่งไปแล้ว อธิบายว่า ผู้ส่งจิตไปแล้ว
เพราะเป็นผู้ไม่มีความเยื่อใยในกายและชีวิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำอธิบายนี้ไว้ว่า อวิชา
เรากำจัดได้แล้ว, วิชาเกิดขึ้นแล้ว (แก่เรา), ความมีดี
เรากำจัดได้แล้ว, แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว (แก่เรา), ผล
อันสมควรแก่การประกอบความเพียรเนื่องๆ นั้น เราได้
แล้ว เหมือนอย่างอวิชาอันพระโยคาวจรพึงกำจัด,
วิชาพึงเกิดขึ้น, ความมีดี พึงถูกกำจัด, แสงสว่าง พึง
เกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรผู้ไม่ประมาทผู้มีความเพียรเพา
กิเลส ผู้มีตนส่งไปแล้วอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.

หลายบทว่า อัย โข เม พุราหมณ ปฐมา
อภินิพพิทา อโหสิ กุกกุฏจฉาปกสเสว อณฺทโกสมฺหา
ความว่า พุราหมณฺ ความชำแรกออกครั้งที่หนึ่ง คือ
ความออกไปครั้งที่หนึ่ง ได้แก่ความเกิดเป็นอริยะครั้งที่
หนึ่งนี้แล ได้มีแล้วแก่เรา เพราะทำลายกระเปาะฟองคือ
อวิชา อันปกปิดชั้นที่เรายู่อาศัยในภพก่อน ด้วย
จะงอยปาก คือบุพเพนิวาสานุสติญาณ ดุจความชำแรก
ออก คือความออกไป ได้แก่ความเกิดในภายหลังในหมู่ไก่
จากกระเปาะฟองไข่นั้นแห่งลูกไก่ เพราะทำลายกระเปาะ
ฟองไข่นั้นด้วยจะงอยปาก หรือด้วยปลายเล็บเท้าฉะนั้น
ด้วยประการฉะนี้

สติยา อวิปฺวาเสณ อปฺมตฺตสฺส วิริยาตาเปณ
อาตาปีโน กาเย จ ชีวีเต จ อนเปกฺขตายน ปหิตตฺตสฺส
เปลิตจิตฺตสฺสาติ อตฺถโ ๑

อิทํ วุตฺตํ โหติ ๑ ยถา อปฺมตฺตสฺส อาตาปีโน
ปหิตตฺตสฺส วิหฺรโต อวิชา วิหฺมเยยฺย วิชา
อุปฺขุเชยฺย ตโม วิหฺมเยยฺย อาโลโก อุปฺขุเชยฺย
เอวเมว มม อวิชา วิหฺตา วิชา อุปฺนนา
ตโม วิหฺโต อาโลโก อุปฺนโน เอตสฺส เม
ปธานานุโยคสฺส อนฺรูปรูเมว ผลํ ลทฺธุนฺติ ๑

อัย โข เม พุราหมณ ปฐมา อภินิพพิทา
อโหสิ กุกกุฏจฉาปกสเสว อณฺทโกสมฺหาติ อัย โข
มม พุราหมณ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติณฺณามฺขตฺถนฺทเกณ
ปุพฺเพนิวาสานุสฺสฏฺฐิกฺขนฺธปฏิจฺฉาทกํ อวิชาชนฺทโกสมฺปทาเลตฺวา
ปฐมา อภินิพพิทา ปฐมา นิกฺขนฺติ ปฐมา อริยา
ชาติ อโหสิ กุกกุฏจฉาปกสเสว มฺขตฺถนฺทเกณ วา
ปาทนฺชลิชายน วา อณฺทโกสมฺปทาเลตฺวา ตมฺหา
อณฺทโกสมฺหา อภินิพพิทา นิกฺขนฺติ กุกกุฏนิกาเย
ปจฺจชาตฺติติ ๑

กล่าวด้วยบุพเพนิวาส จบ.

บุพเพนิวาสกถา นิฏฺฐิตา ๑

กล่าวด้วยทิพยจักขุ

หลายบทว่า โส เอว ๑เปฯ จุตูปปาตญญาณา ย ความว่า (เรา ได้น้อมจิตไปแล้ว) เพื่อญาณ (ความรู้) ใน จุตติและอุปบัติ (ของสัตว์ทั้งหลาย). มีคำอธิบายว่า (เรา ได้น้อมจิตไปแล้ว) เพื่อญาณที่เป็นเครื่องรู้ความเคลื่อนไหว และความบังเกิดของสัตว์ทั้งหลาย.

สองบทว่า จิตตํ อภินินนาเมสี ความว่า เราได้น้อมปริกรรมจิตไป.

ส่วนในคำว่า โส ทิพฺเพน ๑เปฯ ปสฺสามิ นี้ มีวินิจฉัยดังนี้:- พระมหาสัตว์ทั้งหลายผู้มีบารมีเต็มเปี่ยมแล้วย่อมไม่มีการทำปริกรรม, จริงอยู่ พระมหาสัตว์เหล่านั้น พอเมื่อน้อมจิตไปเท่านั้น ย่อมเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้กำลังจุตติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์. กุลบุตรผู้เป็นอาทิกกรรมิกทั้งหลายต้องทำปริกรรมจึงเห็นด้วย. เพราะเหตุฉะนั้น การปริกรรมด้วยสามารถแห่งกุลบุตรเหล่านั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย. แต่เมื่อข้าพเจ้า จะกล่าวการปริกรรมนั้นด้วย จะทำนิทานแห่งพระวินัยให้เป็นภาระหนักยิ่ง, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวการปริกรรมนั้นไว้. ส่วนนักศึกษาทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ ควรถือเอาการปริกรรมนั้น ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค. แต่ในนิทานแห่งพระวินัยนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาไว้เฉพาะบาลีเท่านั้น.

อรรถาธิบายคำว่าทิพยจักขุเป็นต้น

บทว่า โส คือ โส อหํ แปลว่า เรานั้น. ในคำว่า ทิพฺเพน เป็นต้น มีวินิจฉัยดังนี้:- จักขุประสาทชื่อว่าทิพย์ เพราะเป็นเช่นกับด้วยจักขุทิพย์.

จริงอยู่ จักขุประสาทของเทวดาทั้งหลาย ที่เกิดเพราะสุจริตกรรม อันน้ำดี เสลด และเลือด เป็นต้นมิได้พัวพัน ซึ่งสามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้ เพราะเป็นธรรมชาติที่พ้นจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ชื่อว่าเป็นทิพย์. ก็อีกอย่างหนึ่ง ญาณจักขุนี้ที่เกิดเพราะกำลังแห่ง

(๑๘๒) โส เอว ๑เปฯ จุตูปปาตญญาณา ย จุตติยา จ อุปปาเต จ ญาณา ๑ เยน ญาเณน สุตตานิ จุตติ จ อุปปาโต จ ญาติ ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติ ๑

จิตตํ อภินินนาเมสินฺติ ปริกมฺมจิตตํ นิหรี ๑ โส ทิพฺเพน ๑เปฯ ปสฺสามิติ เอตถ ปน ปูริตปารมีนํ มหาสุตตานิ ปริกมฺมกรรมํ นตฺถิ เต ทิ จิตเต อภินินนามิตมตฺเต เอว ทิพฺเพน จกฺขุณา ๑เปฯ สตเต ปสฺสนฺติ ๑ อาทิกมมิกกุลปุตฺตา ปริกมฺม กตฺวา ๑ ตสฺมา เตสํ วเสน ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ ลียา ๑ ตํ ปน วุจฺจมานํ อติภาริยํ วินยนิทานํ กโรติ ตสฺมา ตํ น วทาม ๑ อตฺถิเกทฺธิ ปน วิสุทธิมคฺเค วุตฺตนฺเยน คเหตุพฺพํ ๑ อิธ ปน ปาลีเมว วณฺณยิสฺสาม ๑

โสติ โส อหํ ๑ ทิพฺเพนาติอาทิสฺสุ ทิพฺพลทิสฺตฺตา ทิพฺพ์ ๑

เทวดานํ ทิ สุจฺริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตตเสมฺหฺรฐิราทฺธิ อปฺลิพฺพุทฺธํ อุปกฺกิเลสวิมฺุตตตฺตาย ทูเรปี อารมฺมณ- สมฺปฏฺิจจนฺสมตฺถํ ทิพฺพ์ ปสฺสาทจกฺขุ โหติ ๑ อิทฺถญาปี วิริยภาวนาพฺลนฺนิพฺพตฺตํ ญาณจกฺขุ ตสฺทิสฺสเมวาติ ทิพฺพลทิสฺตฺตา ทิพฺพ์ ๑ ทิพฺพวิหารวเสน ปฏฺิลทฺตฺตา

วิริยภาวนา ก็เป็นเช่นจักขุประสาทนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุ นั้น ญาณจักขุนั้น จึงชื่อว่าเป็นทิพย์ เพราะเป็นเหมือนของทิพย์. อนึ่งชื่อว่าทิพย์ เพราะเป็นจักขุอันพระองค์ได้แล้วด้วยอำนาจทิพพิหาร และเพราะแม่ตนก็อาศัยทิพพิหาร. อนึ่ง ชื่อว่า ทิพย์ เพราะมีความรุ่งเรืองมาก โดยการกำหนดอาโลกกลิน. ชื่อว่าเป็นทิพย์ แม้เพราะมีคติ (ทางไป) มาก ด้วยการเห็นรูปที่อยู่ภายนอกฝาเรือนเป็นต้น. หมวด ๕ แห่งอรรถทั้งหมดนั้น บัณฑิตพึงทราบตามแนวแห่งคัมภีร์คัพทศาสตร์.

ชื่อว่าจักขุ เพราะอรรถว่าเห็น เป็นเหมือนจักขุ เพราะทำกิจแห่งจักขุ แม้เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่าจักขุ. ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะความเป็นเหตุแห่งทิวสิวิสุทธิ ด้วยการเห็นความจติ และความอุปบัติ (แห่งสัตว์ทั้งหลาย). จริงอยู่ ผู้ใดยอมเห็นเพียงความจติเท่านั้น ไม่เห็นความอุปบัติ (แห่งสัตว์ทั้งหลาย) ผู้นั้นยอมยึดเอาอุจเฉททิวสิ (ความเห็นว่าขาดสูญ). ผู้ใดยอมเห็นเพียงความอุปบัติเท่านั้น ไม่เห็นความจติ (แห่งสัตว์ทั้งหลาย) ผู้นั้นยอมยึดเอาทิวสิคือความปราภวขึ้นแห่งสัตว์ใหม่ๆ. ส่วนผู้ใดยอมเห็นทั้งสองอย่างนั้น ผู้นั้นยอมล่วงเลยทิวสิทั้งสองอย่างนั้นไป เพราะเหตุ นั้น ทัสสนะนั้นของผู้นั้น จึงชื่อว่าเป็นเหตุแห่งทิวสิวิสุทธิ. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นทั้งสองอย่างนั้นแล้ว. เพราะเหตุ นั้น ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวคำนี้ว่า ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะความเป็นเหตุแห่งทิวสิวิสุทธิ ด้วยการเห็นความจติและความอุปบัติ (แห่งสัตว์ทั้งหลาย) ดังนี้.

ทิพยจักขุของพระผู้มีฯ ปรารศจากกิเลส ๑๑ อย่าง

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะเว้นจากอุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมองจิต) ๑๑ อย่าง. จริงอยู่ ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้า เว้นแล้วจากอุปกิเลส ๑๑ อย่าง. เหมือนอย่าง ที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ดูก่อนอนรุทธระนันทียะและกิมพิละทั้งหลาย เรานั้นแล้วรู้แล้วว่า วิจิกิจฉา เป็นเครื่องเศร้าหมองจิต จึงละวิจิกิจฉา เครื่องเศร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า อมณสิการ เป็นเครื่องเศร้าหมองจิต จึงละอมณสิการ เครื่อง

อดตนา จ ทิพพิหารสนนิสสิตตตปิ ทิพพ์ ฯ อาโลกปริคคเหน มหาชุตติกตตปิ ทิพพ์ ฯ ตโรกุกทาติคตตรูปทสสเนน มหาคตติกตตปิ ทิพพ์ ฯ ตํ สพพํ สททสตตถานุสาเรณ เวทิตพพ์ ฯ

ทสสนญฺเจณ จกขุ จกขุกิจจกรเณน จกขุมิวาติปิ จกขุ ฯ จตุปปาตทสสเนน ทิวสิวิสุทธิเหตุตตต วิสุทฺธํ ฯ โย ทิ จุตมตตเมว ปสสติ น อุปปาดํ โส อุจเฉททิวสิ คณหาติ ฯ โย อุปปาทมตตเมว ปสสติ น จุตํ โส นวสตตปาตภาวทิวสิ คณหาติ ฯ (๑๘๓) โย ปน ตทุภยํ ปสสติ โส ยสฺมา ทูวิธมฺปิ ตํ ทิวสิจิตตํ อติวตตติ ตสฺมาสฺส ตํ ทสสนํ ทิวสิวิสุทธิเหตุ โหติ ฯ ตทุภยญฺจ ภควา อทฺทส ฯ เตเนตํ วุตตํ จตุปปาตทสสเนน ทิวสิวิสุทธิเหตุตตต วิสุทฺธนฺติ ฯ

เอกาทสอุปกิเลสวิวิทโต วา วิสุทฺธํ ฯ ภควโต ทิ เอกาทสอุปกิเลสวิวิทิตํ ทิพพจกขุ ฯ ยถาท ฯ โส โข อหํ อนรุทฺธา วิจิกิจฺฉา จิตตสฺส อุปกิเลสตี อิติ วิทิตฺวา วิจิกิจฺฉํ จิตตสฺส อุปกิเลสํ ปชทํ อมณสิกาโร จิตตสฺส ถินมิทฺธํ จิตตสฺส ฉมภิตตตํ จิตตสฺส อุพพิลลํ จิตตสฺส ทฺฐจฺจุลลํ จิตตสฺส อจฺจารทฺทวิริยํ จิตตสฺส อตฺถินวิริยํ จิตตสฺส อภิชปฺปา จิตตสฺส นานตตสณฺญา จิตตสฺส

เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ถิ่นมีทระ เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละถิ่นมีทระเครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ความหวาดเสียว เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละความหวาดเสียว เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ความตื่นตื้นเป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละความตื่นตื้น เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ความชั่วหยาบ เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละความชั่วหยาบ เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ความเพียรที่ปรารภเกินไป เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละความเพียรที่ปรารภเกินไป เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ความเพียรที่หย่อนเกินไป เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละความเพียรที่หย่อนเกินไป เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า ตัณหาที่คอยกระชิบ เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละตัณหาที่คอยกระชิบ เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า นานัตตสัญญา (คือความล้าคัญสภาวะเป็นต่างๆ กัน) เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละนานัตตสัญญา เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, รู้แล้วว่า กิริยาที่เพ่งดูรูปเกินไป เป็นเครื่องเคร้าหมองจิต จึงละกิริยาที่เพ่งดูรูปเกินไป เครื่องเคร้าหมองจิตเสียได้, ดูก่อนอนุชระนันทิยะและกิมพิละทั้งหลาย เรานั้นแล เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่ ย่อมรู้สึกแสงสว่างอย่างเดียวเที่ยวแล แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย เห็นแต่รูปอย่างเดียวเที่ยวแล แต่ไม่รู้สึกแสงสว่างดังนี้ เป็นต้น.

ญาณจักขุนี้ (ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น) ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะเว้นจากอุปกิเลส ๑๑ อย่าง ดังพรรณนา มาฉะนี้.

ชื่อว่า ล่วงจักขุของมนุษย์ เพราะเห็นรูปล่วงเลยอุปจารแห่งมนุษย์ไป.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบ ว่า ชื่อว่าอดิกกันตมานุสกะ เพราะล่วงเลย มังสจักขุของมนุษย์ไป. ด้วยทิพยจักขุนี้ อันบริสุทธิ ล่วงเลยเสียซึ่งจักขุของมนุษย์.

สองบทว่า **สตุเต ปสฺสามิ** ความว่า เราย่อมดูคือย่อมเห็น ได้แก่ ตรวจดูสัตว์ทั้งหลาย (ด้วยทิพยจักขุ) เหมือนมนุษย์ ดูด้วยมังสจักขุฉะนั้น.

ในคำว่า **จวมานเ** อุปชชมานเ เป็นต้นนี้ มีวินิจฉัยดังนี้:- ใครๆ ไม่สามารถเพื่อจะเห็นสัตว์ทั้งหลาย

อดินชฺฌายิตตตฺตํ รูปานํ จิตตสฺส อุปกฺกิลเสตี อิติ วิทิตฺวา อตินชฺฌายิตตตฺตํ รูปานํ จิตตสฺส อุปกฺกิลเส ปชฺหี โส โข อหํ อนุชฺฐธา อปฺปมตฺโต อาตปฺปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอบาสํ ทิ โข สญฺชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ รูปานิ ทิ โข ปสฺสามิ น จ โอบาสํ สญฺชานามิติ เอวมาที ๑

ตเทวํ เอกาทสอุปกฺกิลเสวิรฺหโต วิสุทฺธํ ๑

มนุสฺสฺสปจาร์ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนน อติกฺกนตมานุสกะ ๑

มานุสกะ วา มังสจฺกขุ อติกฺกนตตฺตา อติกฺกนตมานุสกันฺตี เวทิตพฺพํ ๑ เตน ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน อติกฺกนตมานุสเกน ๑

สตุเต ปสฺสามิติ มนุสฺสเ มังสจฺกขุณา วิย สตุเต ปสฺสามิ ทกฺขามิ โอลเเกมิ ๑

จวมานเ อุปชชมานเติ เอตถ จฺติกฺขเณ อุปตติกฺขเณ วา ทิพฺพจฺกขุณา ทฺฐจฺจํ น สกฺกา

ได้ ด้วยทิพยจักขุในขณะจติหรือในขณะอุปปัตติ แต่สัตว์ เหล่าใด ผู้ใกล้ต่อจติอยู่ว่า จักจติเดี๋ยวนี้ สัตว์เหล่านั้น ท่านประสงคฺว่ากำลังจะจติ และสัตว์เหล่าใด ผู้ถือ ปฏิสนธิแล้ว หรือผู้เกิดแล้วบัดเดี๋ยวนี้ สัตว์เหล่านั้นท่านก็ ประสงคฺว่า กำลังจะอุปปัตติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงว่า เราย่อมเล็งเห็นสัตว์เหล่านั้น คือเห็นปานนั้น ผู้ กำลังจติและผู้กำลังอุปปัตติ ดังนี้.

บทว่า **ทีเน** ความว่า ผู้ถูกเขาตีเตียน คือคูหมิ่น เหยียดหยาม ด้วยอำนาจชาติตระกูลและโคคะเป็นต้น ที่ ชื่อว่าเลวทรามเพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยผลวิบาก แห่งโมหะ.

บทว่า **ปณฺเฑ** ความว่า ผู้ตรงกันข้ามจากบุคคล เลวนั้น เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยผลวิบากแห่งอ โมหะ.

บทว่า **สุวณฺเณ** ความว่า ผู้ประกอบด้วยผิว พรณ ที่น่าปรารถนาน่าใคร่ และน่าชอบใจ เพราะความ เป็นผู้ประกอบด้วยผลวิบากแห่งอโทสะ.

บทว่า **ทุพฺพณฺเณ** ความว่า ผู้ประกอบด้วยผิว พรณที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ และไม่น่าชอบใจ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยผลวิบาก แห่งโทสะ. อธิบายว่า ผู้มีรูปแปลกประหลาดจากผู้มีรูปสวย ดังนี้ บ้าง.

บทว่า **สุคเต** ได้แก่ ผู้ไปสู่สุคติ. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ผู้มั่งคั่งคือมีทรัพย์มาก เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยผลวิบากแห่งอโลภะ.

บทว่า **ทฺคฺคเต** ได้แก่ ไปสู่ทุกคติ. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ผู้ยากจน คือมีข้าวและน้ำน้อย เพราะความเป็นผู้ ประกอบด้วยผลวิบากแห่งโลภะ.

บทว่า **ยถากมฺมุเป** ได้แก่ ผู้เข้าถึงตามกรรม ที่ตนเข้าไปสั่งสมไว้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกิจ แห่งทิพยจักขุด้วยบทต้นๆ ว่า **จวมานะ** เป็นอาทิ. อนึ่ง กิจแห่งยถากัมมุเปคฺยณ (ญาณเครื่องรู้อัตว์ผู้เข้าถึงตาม กรรม) ก็เป็นอันตรัสแล้วด้วยบทนี้.

เย ปน อาสนนฺจติกา อิทานิ จวิสฺสนตฺติ เต จวมานา เย จ คหิตปฏิสนฺธิกา สมฺปตฺตินิพฺพตฺตา วา เต อุปฺปชฺชมานาติ (๑๔๔) อธิปฺเปตา ฯ เต เอวรูเป จวมานะ อุปฺปชฺชมานะ จ ปสฺสามิตฺติ ทลฺเสติ ฯ

ทีเนติ โมหนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา หินานํ ชาตฺกฺลโภคาทินํ วเสน ทฺทิตฺเต โอยาเต อวณฺญาเต ฯ

ปณฺเฑติ อโมหนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา ตพฺพิปริเต ฯ

สุวณฺเณติ อโทสนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา อิกฺขจกนต- มนาปวณฺณยฺตุเต ฯ

ทุพฺพณฺเณติ โทสนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา อนิกฺขจกนต- อมนาปวณฺณยฺตุเต ฯ อภิรฺูปวิรูเปตฺติปี อตฺถโถ ฯ

สุคเตติ สุคตฺคเต ฯ อโภกนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา วา อทฺธเม มหทฺธเน ฯ

ทฺคฺคเตติ ทฺคฺคตฺคเต ฯ โลกนิสฺสนทฺยตฺตตฺตา วา ทลฺทฺเท อุปฺปนฺนาเน ฯ

ยถากมฺมุเปติ ยํ ยํ กมฺมํ อฺปฺจิตํ เตน เตน อฺปคเต ฯ

ตตฺถ ปฺริเมหิ **จวมานะ**ติอาทิตฺติ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตํ ฯ อิมินา ปน ปเทเน ยถากมฺมุเปคฺยณจฺจํ ฯ

ลำดับความเกิดขึ้นแห่งยถากัมมุปคญาณ

ก็ลำดับความเกิดขึ้นแห่งญาณนั้น มีดังต่อไปนี้:-

(ภิกษุในพระศาสนา) เจริญอาโลกกสิณ มุ่งหน้า ต่อจนรกเบื้องต่ำแล้ว ย่อมเห็นสัตว์นรกทั้งหลาย ผู้ตาม เสวยทุกข์อย่างใหญ่อยู่. การเห็นนั้นจัดเป็นกิจแห่งทิพย จักขุโดยแท้. เธอเห็นใจอยู่อย่างนี้ว่า สัตว์เหล่านี้ ทำกรรมอะไรหนอแล จึงได้ตามเสวยทุกข์อยู่อย่างนี้. ลำดับนั้น ญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ ก็เกิดขึ้นแก่เธอ นั้นว่า เพราะทำกรรมชื่อนี้. อนึ่ง เธอเห็นเจริญอาโลก กสิณ มุ่งหน้าต่อเทวโลกเบื้องบนแล้ว ย่อมเห็นสัตว์ทั้ง หลายในสวนนันทวัน มีสสกันวัน และปารุสกันวันเป็นต้น ผู้ เสวยสมบัติอย่างใหญ่อยู่. การเห็นนั้นจัดเป็นกิจแห่ง ทิพยจักขุโดยแท้. เธอเห็นใจอยู่อย่างนี้ว่า “สัตว์เหล่านี้ ทำกรรมอะไรหนอแล จึงได้เสวยสมบัติอย่างนี้ ?” ลำ ดับนั้นญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้นแก่เธอ นั้น ว่า “เพราะทำกรรมชื่อนี้”. นี้ชื่อว่า ยถากัมมุปคญาณ (ญาณเครื่องรู้สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรม). ชื่อว่าการบริ กรรมแผนกหนึ่งแม้แห่งยถากัมมุปคญาณนี้ก็ไม่มี. ยถา กัมมุปคญาณนี้ ไม่มีการบริกรรมไว้แผนกหนึ่งแม้ฉันใด แม้อนาคตังสญาณ ก็ไม่มีฉันนั้น. จริงอยู่ ฌาณเหล่านี้ ที่เป็นบาทแห่งทิพยจักขุนั้นแล ย่อมสำเร็จพร้อมกับทิพย จักขุนั้นเอง.

ในคำว่า **กายทฺจฺจริเตน** เป็นต้น มีวินิจฉัย ดังนี้:- ความประพடுத்தัว หรือความประพடுத்தีเสียหาย เพราะมีกิเลสเป็นความเสียหาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทฺจฺจริต. ความประพடுத்தัวทางกาย หรือความประพடுத்தี ชั่วที่เกิดจากกาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า กายทฺจฺจริต. แม้วจิตฺต และมโนทฺจฺจริต ก็ควรทราบดังอธิบายมานี้.

บทว่า **สมนฺนาคตา** แปลว่า เป็นผู้พร้อมเพรียง.

การดำพระอริยเจ้าห้ามสวรรค์และห้ามมรรค

สองบทว่า **อริยานํ อุปวาทกา** ความว่า สัตว์ ทั้งหลายผู้มีความเห็นผิด เป็นผู้ใคร่ซึ่งความฉิบหายมิใช่ ประโยชน์ กล่าวใส่ร้าย มีคำอธิบายว่า ดำทอติเตียน

ตสฺส จ ฌาณสฺส อยมฺปฺปตฺติกฺกโม ฯ

เหตุจํา นรยาก็มี ขุ อโลกํ วฑฺฒเตว นรยิกสฺส เต ปลสฺสตี มหฺนตํ ทฺกฺขมฺนุภวมาเน ฯ ตํ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุจิจฺจเมว ฯ โส เอวํ มนสิกรโสติ กิณฺนุโข กมฺมํ กตฺวา อิมํ สตฺตา เอวํ ทฺกฺขมฺนุภวณฺตีติ ฯ อถสฺส อิทฺนนาม กตฺวาตี ตํ กมฺมารมฺมณํ ฌาณํ อฺปฺปชฺชตี ฯ ตถา อฺปฺริ เทวโลกาภิมุขํ อโลกํ วฑฺฒเตว นนฺทนนฺนมิสฺสกวณฺปารุสกวณฺนาทิสฺส สตฺเต ปลสฺสตี มหาสมฺปตฺตี อนฺุภวมาเน ฯ ตมฺปิ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุจิจฺจเมว ฯ โส เอวํ มนสิกรโสติ กิณฺนุโข กมฺมํ กตฺวา อิมํ สตฺตา เอวํ สมฺปตฺติมฺนุภวณฺตีติ ฯ อถสฺส อิทฺนนาม กตฺวาตี ตํ กมฺมารมฺมณํ ฌาณํ อฺปฺปชฺชตี ฯ อิทํ ยถากมฺมุปคณฺณานิ นาม ฯ อิมสฺสปิ วิสฺสุ ปริกมฺมณฺนาม นตฺถิ ฯ (๑๘๕) ยถาภิมสฺส เอวํ อนาคตฺสยฌาณสฺสาปิ ฯ ทิพฺพจกฺขุ- ปาทกาเนว ทิ อิมานิ ทิพฺพจกฺขุณา สเหว อิชฺฌณฺตี ฯ

กายทฺจฺจริเตนาตฺถิทิสฺส ทฺจฺจฺ จริตํ ทฺจฺจฺ วา จริตํ กิเลสฺปฺตฺติกตฺตาตี ทฺจฺจฺริตํ ฯ กาเยน ทฺจฺจฺริตํ กายโต วา อฺปฺปนฺนํ ทฺจฺจฺริตฺตตี กายทฺจฺจฺริตํ ฯ เอวํ วสิมฺโนทฺจฺจฺริตานิปิ ทฺจฺจฺพฺพานิ ฯ

สมนฺนาคตาตี สมงฺคิภูตา ฯ

อริยานํ อุปวาทกาตี พุทฺธปจฺเจกพุทฺธพุทฺธ- สวากานํ อริยานํ อนตฺมโส คิทธิโสตาปนฺนानมฺปิ อนตฺถกามา ทฺตฺวา อนตฺติมวตฺถุนา วา คุณฺปริทฺธสฺเนน

พระอริยเจ้าทั้งหลาย คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สวดแม่คฤหัสถ์ผู้เป็น พระโสดาบัน ด้วยอันติมวัตถุ หรือด้วยการกำจัดเสียซึ่ง คุณ.

ในการกล่าวใส่ร้าย ๒ อย่างนั้น บุคคลผู้กล่าวอยู่ ว่า สมณธรรมของท่านเหล่านั้น ไม่มี, ท่านเหล่านั้น ไม่ใช่สมณะ ดังนี้ ฟังทราบว่าเป็น ชื่อว่า กล่าวใส่ร้ายด้วย อันติมวัตถุ. บุคคลผู้กล่าวอยู่ว่า ฌานกัฏฐิ วิโมกข์กัฏฐิ มรรคกัฏฐิ ผลกัฏฐิ ของท่านเหล่านั้น ไม่มี ดังนี้ ฟังทราบ เป็น ชื่อว่ากล่าวใส่ร้าย ด้วยการกำจัดเสียซึ่งคุณ. ก็ผู้นั้น ฟังกล่าวใส่ร้ายทั้งที่รู้ตัวอยู่ หรือไม่รู้จักก็ตามย่อมชื่อว่า เป็น ผู้กล่าวใส่ร้ายพระอริยเจ้าแท้ แม้โดยประการทั้งสอง. กรรม (คือการกล่าวใส่ร้ายพระอริยเจ้า) เป็นกรรมหนัก เป็นทั้งสังคการณ (ห้ามสวรรค์) ทั้งมคการณ (ห้าม มรรค).

เรื่องภิกษุหนุ่มกล่าวใส่ร้ายพระอริยเจ้าชั้นสูง

ก็เพื่อประกาศข้อที่การด่าเป็นกรรมที่หนักนั้น พระโหราณาจารย์ทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้มาเป็นอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้:-

ได้ยินว่า พระเถระรูปหนึ่ง และภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง เทียวไปบิณฑบาตในบ้านแห่งใดแห่งหนึ่ง. ท่านทั้ง ๒ นั้น ได้ข้าวยากูร่อนประมาณกระบวยหนึ่งในเรือน หลัง แรกนั่นเอง. แต่พระเถระเกิดลมเสียดท้องขึ้น. ท่านคิดว่า “ข้าวยากูร่อนนี้ เป็นของสบายแก่เรา เราจะดื่มข้าวยากูร่อน นั้น ก่อนที่มันจะเย็นเสีย”. ท่านจึงได้นั่งดื่มข้าวยากูร่อน บนขอนไม้ ซึ่งพวกภิกษุหนุ่มเห็นมาไว้ เพื่อต้องการทำกรรม ประตุ. ภิกษุหนุ่มนอกนี้ ได้รังเกียจพระเถระนั้น ด้วยคิดว่า “พระเถระแก่รูปนี้หิวจัดหนอ กระทำให้เราได้รับความ อับอาย”. พระเถระเทียวไปในบ้านแล้วกลับไปยังวิหาร ได้พูดกะภิกษุหนุ่มว่า “อาวุโส ที่ฟังในพระศาสนานี้ของคุณมีอยู่หรือ ? . ภิกษุหนุ่มเรียนว่า “มีอยู่ ขอรับ กระผมเป็นพระโสดาบัน.” พระเถระ พูดเตือนว่า “อาวุโส ถ้ากระนั้น คุณไม่ได้ทำความพยายาม เพื่อต้องการมรรคเบื้องต้นสูงขึ้นหรือ เพราะพระชินาสพ

วา อุปวาทกา อุกโกสกา ครหกาติ วุตตํ โหติ ฯ

ตตถ นตถิ อิมลฺลํ สมณธมฺโม อสฺสมณฺนา เอเตติ วทนฺโต อนตฺติมวตฺตุนา อุปวตฺติ นตถิ อิมลฺลํ ฌานํ วา วิโมกฺขํ วา มคฺโค วา ผลํ วาติ วทนฺโต คุณปริทุสฺสเนน อุปวตฺติติ เวทิตพฺโพ ฯ โส จ ชานํ วา อุปเวทย อชานํ วา อุภยถาปี อริยุปวาโทว โหติ ฯ ภาரியํ กมฺมํ สคฺคาวรณํ มคฺคาวรณญจ ฯ

ตลฺล จ อาวิภาวตฺถํ อิทํ วตฺตุมฺพาทรนฺติ ฯ

อณฺยตรลฺลมี กิร คาเม เอโก เถโร จ ทหรภิกฺขุ จ ปิณฺทาย จรนฺติ ฯ เต ปจฺจมเรเยว อุพฺพกมตฺตํ อุณฺหายาคุ ลภิสฺสุ ฯ เถรลฺล จ กุจฺฉิวา โต อตฺถิ ฯ โส จินฺตลฺลึ อยํ ยาคุ มยฺหํ สปฺปา ยา ยาว น สิตฺลา โหติ ตาว นํ ปิวามีติ ฯ โส มนุสฺสเสทฺธิ อุมฺมารตฺถาย อาหฺนฺว ทารุขณฺเต นิสฺสิตฺวา ตํ ปิวี ฯ อิตโร ตํ ชิคฺฉจฺฉิ อติจฺฉาโต วตฺตายํ มหลฺลโก อมฺหากํ ลชฺชิตฺตพฺพตฺติ อกาสิตี ฯ เถโร คาเม จริตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา ทหรภิกฺขุ อาห อตฺถิ เต อาวุโส อิมลฺลมี สาลเน ปตฺติจฺจชาติ ฯ (๑๘๖) อาม ภนฺเต โสตาปนฺโน อหฺนฺติ ฯ เตนฺหาวุโส อุปฺริมคฺคตฺถาย วายามํ มา อกาสิ ชีณาสโว ตยา อุปวทิตฺติ ฯ โส ตํ ขมาเปสิ ฯ

คุณได้กล่าว ใส่ร้ายแล้ว.” ภิกษุหนุ่มรูปนั้น ได้ให้พระเถระนั้นอดโทษแล้ว.

วิธีขอขมาเพื่อให้ออดโทษให้ในการด่าใส่ร้าย

เพราะเหตุนี้กรรมนั้นของภิกษุหนุ่มรูปนั้น ก็ได้กลับเป็นปกติเดิมแล้ว. เพราะฉะนั้น ผู้ใดแม้อื่น กล่าวใส่ร้ายพระอริยเจ้า ผู้นั้นไปแล้ว ถ้าท่านแก่กว่าตนไซ้ร้, ก็พึงให้ท่านอดโทษให้ ด้วยเรียนท่านว่า ‘กระผมได้ กล่าวคำนี้และคำนี้กะพระคุณเจ้าแล้ว ขอพระคุณเจ้าได้ออดโทษนั้นให้กระผม ด้วยเถิด’. ถ้าท่านอ่อนกว่าตนไซ้ร้ ไหว้ท่านแล้วนั่งกระโห่ประคองอัญชลี พึงขอให้ท่านอดโทษให้ ด้วยเรียนท่านว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมได้ กล่าวคำนี้และคำนี้กะท่านแล้ว ขอท่านจงอดโทษนั้นให้แก่ข้าพเจ้า ด้วยเถิด’ ถ้าท่านไม่ยอมอดโทษให้ หรือท่านหลีกเลี่ยงยักตัก (อื่น) เสีย พึงไปยัง สำนักของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวิหารนั้น, ถ้าท่านแก่กว่าตนไซ้ร้ พึงยื่นขอขมาโทษทีเดียว, ถ้าท่านอ่อนกว่าตนไซ้ร้ ก็พึงนั่งกระโห่ประคองอัญชลี ให้ท่านช่วยอดโทษให้. พึงกราบเรียนให้ท่านอดโทษอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมได้กล่าวคำนี้ และคำนี้กะท่านผู้มีอายุชื้อนั้นแล้ว ขอท่านผู้มีอายุรูปนั้น จงอดโทษให้แก่กระผมด้วยเถิด’ ถ้าพระอริยเจ้ารูปนั้นปรีนิพพานแล้วไซ้ร้, ควรไปยังสถานที่ตั้งเตียง ที่ท่านปรีนิพพาน แม้ไปจนถึงป่าช้าแล้ว พึงให้ออดโทษให้. เมื่อตนได้กระทำแล้วอย่างนี้ กรรมคือการใส่ร้ายนั้น ก็ไม่เป็นทั้ง ลักคาวรณ์ มัคคาวรณ์ (ไม่ห้ามทั้งสวรรค์ทั้งมรรค) ย่อมกลับเป็นปกติเดิมทีเดียว.

กล่าวร้ายพระอริยเจ้ามีโทษเช่นอนันตริยกรรม

บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกา** แปลว่า มีความเห็นวิปริต. บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกมสมมทานา** ความว่า ก็คนเหล่าใดให้ชนแม้เหล่าอื่นสมมทาน บรรดากรรมมีกายกรรม เป็นต้น ซึ่งมีมิจฉาทิฏฐิเป็นมูล คนเหล่านั้นชื่อว่ามีกรรมนานาชนิดอันตนสมมทานถือเอาแล้ว ด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ. ก็บรรดาอริยูปาทและมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น แม้เมื่อท่าน

เตนสส ตํ ปากติกํ อโหสิ ฯ ตสฺมา โย
อภโยปิ อริยํ อุปวตฺติ เตน คนฺตฺวา สเจ
อตฺตนา วุฑฺฒตโร โหติ อหํ आयสฺมนตํ อิทฺถจฺทิฏฺจ
อวจํ ตํ เม ขมาทิตฺติ ขมาเปตพฺโพ ฯ สเจ
นวกตโร โหติ วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสิตฺติวา อญฺชลี
ปคฺคเหตุวา อหํ ฆนฺเต ตุมฺहे อิทฺถจฺทิฏฺจ อวจํ
ตํ เม ขมถาติ ขมาเปตพฺโพ ฯ สเจ โส นกฺขมฺติ
ทิสापฺกนฺโต วา โหติ เย ตสฺมี วิหารเ ภิกฺขุ
วสนฺติ เตสํ สนฺตํ คนฺตฺวา สเจ อตฺตนา
วุฑฺฒตโร โหติ จิตฺเทเนว สเจ นวกตโร อุกฺกุฏิกํ
นิสิตฺติวา อญฺชลี ปคฺคเหตุวา ขมาเปตพฺพํ ฯ อหํ
ฆนฺเต อสฺกนฺนาม आयสฺมนตํ อิทฺถจฺทิฏฺจ อวจํ
ขมตุ เม โส आयสฺมาติ เอวํ วทฺนฺเตน ขมาเปตพฺพํ ฯ
สเจ โส ปรีนิพฺพุโต โหติ ปรีนิพฺพุตมญฺจญฺจานํ
คนฺตฺวา ยาว สิวลิกํ คนฺตฺวาปิ ขมาเปตพฺพํ ฯ เอวํ
กเต สคฺคาวรณญจ มคฺคาวรณญจ น โหติ ปากติกเมว
โหติ ฯ

มิจฉาทิฏฐิกาทิ วิปริตทสสนา ฯ **มิจฉาทิฏฐิ-**
กมสมมทานาติ มิจฉาทิฏฐิวสเสน สมทิตฺนนานา-
วิธกมฺมา เย จ มิจฉาทิฏฐิมูลเกสุ กายกมฺมาทิสุ
อภโยปิ สมทเพนฺติ ฯ ตตฺถ จ วจฺิจฺจจริตคฺคหณฺเนว
อริยูปวาทเ มโนทฺจจริตคฺคหณฺเนว จ มิจฉาทิฏฐิยา
สงฺคหิตายปิ อิมสํ ทฺวินฺนํ ปฺนฺวณฺนํ มหาสาวช-

เพราะกรรมที่ชั่วร้าย เพราะมีโทษมาก.

ที่ชื่อว่า วินิบาต เพราะอรรถว่า เป็นสถานที่พวก ลัทธิผู้ชอบทำชั่ว ตกไปไร้อำนาจ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วินิบาต เพราะอรรถว่า เป็นสถานที่ที่พวกลัทธิ ผู้กำลัง พินาศ มีอวัยวะใหญ่ค่อยแตกกระจายตกไปอยู่.

ที่ชื่อว่า นิรยะ เพราะอรรถว่า เป็นสถานที่ไม่มี ความเจริญที่รู้จักว่า ความยินดี. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงแสดงกำเนิดลัทธิดิรัจฉาน ด้วยอบาย คัมภีร์. จริงอยู่ กำเนิดลัทธิดิรัจฉานจัดเป็นอบาย เพราะ ปราศจากสுகติ แต่ไม่จัดเป็นทุกติ เพราะเป็นสถานที่เกิด แห่งลัทธิทั้งหลายมีพญานาคเป็นต้น ผู้มีศักตามาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเปตวิสัย ด้วยทุกติคัมภีร์. จริงอยู่ เปตวิสัยนั้นจัดเป็นอบายด้วย เป็นทุกติด้วย เพราะปราศไปจากทุกติ และเพราะเป็นคติแห่งทุกข์, แต่ ไม่เป็นวินิบาต เพราะไม่มี ความตกไป เช่นกับพวกอสูร. แท้จริง แม้วิมานทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแก่พวกเปรตผู้มี ฤทธิ์มาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอสุรกาย ด้วยวิ นิบาตคัมภีร์. ความจริงอสุรกายนั้น ท่านเรียกว่า เป็น อบายด้วย เป็นทุกติด้วย เพราะอรรถตามที่กล่าวมาแล้ว และว่าเป็นวินิบาต เพราะเป็นผู้มีความตกไป จากความ เกิดขึ้นแห่งสมบัติทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง แสดงนิรยะนั้นแล ซึ่งมีอเนกประการ มีอเวจี เป็นต้น ด้วยนิรยคัมภีร์.

บทว่า **อุปปยุนา** แปลว่า เข้าถึงแล้ว อธิบายว่า เกิดขึ้นแล้วในนรกนั้น. ศุกลปักษ์ (ฝ่ายขาว) พึงทราบ โดยบรรยายที่แปลกกันจากที่กล่าวแล้ว. ส่วนความ แปลกกันมีดังต่อไปนี้:- แม้คติแห่งมนุษย์ ท่านก็ สงเคราะห์เอาด้วยสुकติคัมภีร์ ในศุกลปักษ์นี้. เทวคติ เท่านั้นท่านสงเคราะห์เข้าด้วยลัคคคัมภีร์.

ใน ๓ บทว่า **สुकติ สคค โลกิ** นั้น มี ใจความเฉพาะคำดังนี้คือ:- ชื่อว่า สุกติ เพราะอรรถว่า เป็นคติดี. ชื่อว่า ลัคคะ เพราะอรรถว่า เลิศด้วยดี ด้วย อารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น. สุกติและสวารรค์ทั้งหมด นั้นชื่อว่า โลก เพราะอรรถว่า พินาศและแตกสลายไป.

วิธสา นิปตนติ ตตถ ทุกุกฏิการิโนติ วินิปาโต ฯ
วินสสนตา วา เอตถ นิปตนติ สมมุขชมานงคปจจุงคาคติ
วินิปาโต ฯ

นตถิ เอตถ อสุลาทสมณิโต อาโยติ นิรโย ฯ
อถวา อปายคคหณน ตีรจจนโยนี ทีเปติ ฯ
ตีรจจนโยนี ที อปาโย สุกติโต อเปตตตนา น ทุกคคิ
มเสลกขานน นาคราชาทินิ สมภวโต ฯ ทุกคคิคคหณน
ปีตตีวิสัย ทีเปติ ฯ โส ที อปาโย เจว ทุกคคิ จ
สुकติโต อเปตตตนา ทุกขสส (๑๘๘) จ คคิภูตตตนา
น ตู วินิปาโต อสุรทิส อวินิปาตตีตตตนา ฯ
เปตมททธิกานน ที วิมานานิปี นิพพตตตติ ฯ วินิปาตค-
คหณน อสุรกาย ทีเปติ ฯ โส ที ยถาวุตเตนตเถน
อปายो เจว ทุกคคิ จ สพพสมุสเสยที จ
วินิปาตตีตตตนา วินิปาโตติ วุจจติ ฯ นิรยคคหณน
อวิจิอาทิมเนกปปรการ นิรยเมว ทีเปติ ฯ

อุปปยุนาติ อุปคตา ตตถ อภินิพพตตาคติ
อริปปาโย ฯ วุตตวิปริยาเยน สุกกปกโข เวทิตพโพ ฯ
อโย ปน วิเสโส ฯ เอตถ สุกคคคหณน มนุสสคคิปี
สงคคยหติ ฯ สคคคคคหณน เทวคคิเยว ฯ

ตตถ สุนทรา คคิตติ สุกติ ฯ รูปาทีที
วิเสยที สุกฺกุ อคคคิตติ สคคโค ฯ โส สพพปี
ลุชชชนปปลุชชชนภูเจเน โลโกติ อโย วจนตเถ ฯ

วิชาคือทพยจักษุญาณ ชื่อว่า วิชา. อวิชา **วิชาติ** ทพพจกษุณณาณวิชา ฯ อวิชาติ
 อันเป็นเครื่องปกปิดจติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย สุตตานํ จติปฏิสนธิปฏิจฉาทิกา อวิชา ฯ เสส
 ชื่อว่า อวิชา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ วุตตณยเมวาติ ฯ
 ด้วยประการฉะนี้.

กล่าวด้วยทพยจักษุ จป.

ทพพจกษุกถา นิฎฐิตา ฯ

กล่าวด้วยอัสวักขยญาณ

จริงอยู่ ในกล่าวด้วยทิพยจักขุญาณนี้ มีความแปลกกันดังต่อไปนี้แล. ในกล่าวด้วยบุพเพนิวาสชาภาพเจ้ากล่าวไว้แล้วว่า เพราะทำลายกระเปาะฟองคือ อวิชชา อันปกปิดขันธ์ที่ตนเคยอยู่แล้วในกาลก่อน ด้วยจะงอยปากคือบุพเพนิวาสานุสติญาณ ดังนี้ ฉันทใด ในกล่าวด้วยทิพยจักขุญาณนี้ ก็ควรกล่าวว่า เพราะทำลายกระเปาะฟองคืออวิชชา อันปกปิดความจติและอุปบัติ (ของสัตว์ทั้งหลาย) ด้วยจะงอยปากคือ จุตูปปาตญาณ ดังนี้ ฉันทนั้น.

ในคำว่า **โส เอว สมามิตเต จิตเต** นี้ ควรทราบจิตในจตุตถฌาน อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา (ต่อไป).

สองบทว่า **อัสวานิ ขยณญาณาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ อรหัตมรรคญาณ. จริงอยู่ อรหัตมรรค ท่านเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะทำอาสวะให้พินาศไป. ก็ญาณนี้ในอรหัตมรรคนั้น ท่านเรียกว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะความที่ญาณนั้นเป็นธรรมนับเนื่องแล้วในมรรคนั้น ด้วยประการฉะนี้.

สองบทว่า **จิตตํ อภินินนามะสี** ความว่า เราได้น้อมวิปัสสนาจิตไปเฉพาะแล้ว.

ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า **โส อิหํ ทุกขํ** พึงทราบใจความอย่างนี้ว่า เราได้รู้ คือทราบ ได้แก่ทางตลอดแล้ว ซึ่งทุกข์สังข์ทั้งหมด ตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงว่า ทุกข์มีประมาณเท่านี้ ไม่มีทุกข์ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ และเราได้รู้ คือทราบ ได้แก่ทางตลอดแล้ว ซึ่งต้นหาอันยังทุกข์นั้นให้เกิด ตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะ ตามที่เป็นจริงว่า นี้ทุกข์สมุทัย แม้ทุกข์และต้นหาทั้ง ๒ นั้น ไปถึงสถานที่ใด ย่อมดับไป เราก็ได้รู้ คือได้ทราบ ได้แก่ทางตลอดแล้ว ซึ่งสถานที่นั้น คือ พระนิพพาน อันเป็นไปไม่ได้แห่งทุกข์ และต้นหา นั้น ตามความเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธ และเราได้รู้ คือได้ทราบ ได้แก่ทางตลอดแล้วซึ่งอริยมรรค อันเป็นเหตุให้บรรลुทุกข์นิโรธนั้นตามเป็นจริง ด้วยการแทงตลอดลักษณะตามที่เป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้.

ออยเมว เหตุถ วิเสโส ฯ ยถา บุพเพนิวาสกถาย บุพเพนิวาสานุสติญาณมุขตุนทเคน บุพเพนิวาสกถา-
ขณรปฏิจฉาทกํ อวิชชณทโกสมปทาเลตวาติ วุตตํ
เอวมิจ จุตูปปาตญาณมุขตุนทเคน จุตูปปาตปฏิจฉาทกํ
อวิชชณทโกสมปทาเลตวาติ วุตตพพ ฯ

โส เอว สมามิตเต จิตเตติ อิธ วิปัสสนาปาทกํ
จตุตถฌานจิตตํ เวทิตพพ ฯ

อัสวานิ ขยณญาณายติ อรหตตมคคณ-
ญาณตถาย ฯ อรหตตมคโค ทิ อัสวาวินาสนโต
อัสวานิ ขโยติ วุจจติ ฯ (๑๘๙) ตตร เจตํ ฌาณํ
ตถล ปรียาปนุนตตาทิ ฯ

จิตตํ อภินินนามะสินติ วิปัสสนาจิตตํ อภินิหริ ฯ

โส อิหํ ทุกขนฺติเอวมาทิสฺสุ เอตตกํ ทุกขํ
น อิตโต ภิชโย ทุกขนฺติ สพพมปิ ทุกขสจจํ
สรสสภขณปฏิเวธเณ ยถาภูตํ อพภณณาสี ชานี
ปฏิวิธิมฺหิ ตสส จ ทุกขสส นิพพตติกํ ตณฺหํ อยํ
ทุกขสมุทโยติ ตทุกขมปิยํ จานํ ปตวา นิรุชฺฌติ ตํ
เตลํ อปฺปวตฺติ นิพพานํ อยํ ทุกขนิโรธติ ตสส จ
สมปายกํ อริยมคคํ อยํ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ
สรสสภขณปฏิเวธเณ ยถาภูตํ อพภณณาสี ชานี
ปฏิวิธิมฺหิ เอวมตฺโต เวทิตพพ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงลัจจะทั้งหลาย โดยสรุปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงด้วยอำนาจ กิเลสโดยบรรยาย จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อิเม อาสวา** ดังนี้.

หลายบทว่า **ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต** ความว่า เมื่อเรานั้นรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสมรรค อันถึงที่สุดพร้อมทั้ง วิปัสสนาไว้ (ในบทเหล่านั้น).

บทว่า **กามาสวา** แปลว่า จากกามาสวะ. พระองค์ทรงแสดงขณะแห่งผลไว้ด้วยคำว่า หลุดพ้นแล้ว นี้. แท้จริง จิตย่อมหลุดพ้นในขณะที่แห่งมรรค ในขณะ แห่งผล จัดว่าหลุดพ้นแล้ว. ทรงแสดงปัจฉเวกขณญาณ ไว้ด้วยคำนี้ว่า เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็ได้มีญาณรู้ว่า หลุด พ้นแล้ว ดังนี้. ทรงแสดงภูมิแห่งปัจฉเวกขณญาณนั้นไว้ ด้วยคำเป็นต้นว่าชาติสิ้นแล้ว. จริงอยู่พระผู้มีพระภาค เจ้า เมื่อทรงพิจารณาอยู่ด้วยพระญาณนั้น ก็ได้ทรงรู้แล้ว ซึ่งทุกขลัจเป็นต้นว่า ชาติสิ้นแล้ว.

ถามว่า ก็ชาติไหนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า สิ้นแล้ว และพระองค์ทรงรู้ชาตินั้นได้อย่างไร.

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป:- ชาติที่เป็นอดีต ของพระองค์ชื่อยังไม่สิ้นไปก่อน (ด้วยมรรคภาวนา) เพราะชาตินั้นสิ้นไปแล้ว ในกาลก่อน, ชาติที่เป็นอนาคต ของพระองค์ ชื่อยังไม่สิ้นไป เพราะไม่มีความพยายาม ในอนาคต, ชาติที่เป็นปัจจุบัน ของพระองค์ ก็ชื่อยัง ไม่สิ้นไป เพราะชาติยังมีอยู่. ส่วนชาติใด อันต่างโดย ประเภทคือขั้น ๑ ขั้น ๔ และขั้น ๕ ที่จะพึงเกิดขึ้นในเอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ เพราะยังมีได้อบรมมรรค ชาตินั้นจัดว่าสิ้นไปแล้ว เพราะ ถึงความไม่เกิดขึ้น เป็นธรรมดาเหตุมีมรรคอันได้อบรม แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ครั้นทรงพิจารณา ถึงกิเลสที่พระองค์ ทรงละด้วยมรรคภาวนาแล้ว ทรง ทราบว่า เมื่อไม่มีกิเลส กรรมแม้ยังมีอยู่ ก็ไม่มีปฏิสนธิ ต่อไป จึงชื่อว่าได้ทรงรู้ชาตินั้นแล้ว.

บทว่า **วุธิตํ** ความว่า (พรหมจรรย์) อันเราอยู่ แล้ว คืออยู่จบแล้ว, อธิบายว่า อันเรากระทำ ประพฤติ ให้เสร็จสิ้นแล้ว.

เอวํ สรุปโต สจฺจานิ ทสฺเสตฺวา อิทานิ กิเลสวเสน ปริยายโต ทสฺเสนโต **อิเม อาสวา**ติ- อาทิมาห ๑

ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโตติ ตสฺส มยํ เอวํ ชานนตสฺส เอวํ ปสฺสนตสฺส ๑ สห วิปัสสนาย โภฏูปฺปัตตํ มคฺคํ กเลสิ ๑

กามาสวาติ กามาสวโต ๑ วิมุจฺจิตฺตาติ อิมินา ผลกฺขณํ ทสฺเสติ ๑ มคฺคกฺขณํ ทิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ ผลกฺขณํ วิมุตฺตํ โหติ ๑ วิมุตฺตสฺมี วิมุตฺตมิตฺติ ฅาณนฺติ อิมินา ปจฺจเวกฺขณญฺญาณํ ทสฺเสติ ๑ ชีณา ชาตฺติตฺตาทิตฺติ ตสฺส ภูมึ ๑ เตน ทิ ฅาณน กฺวา ปจฺจเวกฺขณโต ชีณา ชาตฺติตฺตาทินิ อพฺภฏญฺจาลิ ๑

กตมา ปน ภควโต ชาติ ชีณา กถญฺจ นํ อพฺภฏญฺจาสีติ ๑

วุจฺจเต ๑ น ตาวสฺส อตฺติตา ชาติ ชีณา ปุพฺพเว ชีณตฺตา น อนาคตา อนาคเต วายามาภาวโต น ปจฺจุปปนฺนา วิชฺชมานตฺตา ๑ (๑๙๐) ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปปชฺชเชยฺย เอกจตฺตูปฺปญฺจโวการ- ภเวสุ เอกจตฺตูปฺปญฺจกฺขนฺธูปฺปเกทา ชาติ สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทสมฺมตํ อापชฺชเนน ชีณา ๑ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหฺนิกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายตฺติ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตฺติติ ชานนโต อพฺภฏญฺจาลิ ๑

วุธิตนฺติ วุฏฺฐิํ ปริวุฏฺฐิํ กตํ จริตํ นิฏฺฐิตนฺติ อตฺถโ ๑

บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ** ได้แก่มรรคพฺรหฺมจฺรียํ. จริยังอยู่ พระเสขบุคคล ๗ จำพวก รวมกับกัลยาณปุชฺชน ที่ชื่อว่า ย่อมอยู่อบรมพฺรหฺมจฺรียํ. พระชินาสพมิกการ อยู่พฺรหฺมจฺรียํจบแล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค เจ้าเมื่อทรงพิจารณาถึงพฺรหฺมจฺริยวาสของพระองค์ ก็ได้ ทรงรู้แล้วว่า พฺรหฺมจฺรียอันเราอยู่จบแล้ว.

สองบทว่า **กตํ กรณียํ** ความว่า กิจแม้ ๑๖ อย่าง เราให้จบลงแล้วด้วยอำนาจแห่งการกำหนดรู้ การ ละ การกระทำให้แจ้ง และการอบรมให้เจริญ ด้วยมรรค ๔ ในสังขละทั้ง ๔. จริยังอยู่ พระเสขบุคคล ๗ จำพวกมี กัลยาณปุชฺชนเป็นต้น ยังทำกิจนั้นอยู่. พระชินาสพมิกการ ที่ควรทำ อันตนทำสำเร็จแล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มี พระภาคเจ้าเมื่อทรงพิจารณาถึงกิจที่ควรทำของพระองค์ ก็ได้ทรงรู้ว่า กิจที่ควรทำเราทำเสร็จแล้ว.

หลายบทว่า **นาปรํ อิตถตฺตยาตี** ความว่า พระผู้มี- พระภาคเจ้าได้ทรงรู้แล้วว่า บัดนี้ กิจคือการอบรมด้วย มรรค เพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีก คือเพื่อความเจริญ แห่งโสฬสกิจ หรือเพื่อความสิ้นไปแห่งกิเลสอย่างนี้ของ เรา ย่อมไม่มี.

บัดนี้ พระองค์เมื่อจะทรงแสดงการบรรลุญาณ อัน เป็นเหตุสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายนั้น อันปัจจเวกขณ ญาณประคองแล้วอย่างนั้น แก่พฺรหฺมณํจึงตรัสพระดำรัส ว่า **อโย โข เม พฺรหฺมณ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น ความรู้อันสัมปยุตด้วยอรหัตตมรรค ญาณ ชื่อว่า **วิชฺชา**. ความไม่รู้อันปกปิดลัจจะ ๔ ชื่อว่า อวิชฺชา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

พระผู้มีฯ ทรงเกิดก่อนใครทั้งหมดด้วยคุณธรรม

ส่วนความแปลกกัน มีดังต่อไปนี้ :- ในคำว่า **อโย โข เม พฺรหฺมณ ตติยา อภินิพฺพิทา อโหสิ** นี้ มีอธิบายว่า ตุก่อนพฺรหฺมณํ ความช้าแรกครั้งที่ ๓ คือ ความออกครั้งที่ ๓ ได้แก่ความเกิดเป็นอริยะครั้งที่ ๓ นี้แล ได้มีแล้วแก่เรา เพราะได้ทำลายกระเปาะฟองคือ อวิชฺชา อันปกปิดลัจจะ ๔ ด้วยจะงอยปากคืออัสวักข- ญาณ ตุกความช้าแรกออก คือความออกไป ได้แก่ความ

พฺรหฺมจฺริยณฺติ มคฺคพฺรหฺมจฺริยํ ฯ ปุชฺชนก ลฺยาณเกณ ทิ สทฺธิ สตฺต เสกฺขา พฺรหฺมจฺริยวาสํ วสนฺติ นาม ฯ ชินาสโว วุจฺจวาโส ฯ ตสฺมา ภควา อตฺตโน พฺรหฺมจฺริยวาสํ ปจฺจเวกฺขณฺโต วุสิตํ พฺรหฺมจฺริยณฺติ อพฺภณฺณาลิ ฯ

กตํ กรณียณฺติ จตุสฺส สจฺเจสฺส จตุทฺติ มคฺเคทฺติ ปริณฺญาปทานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตณฺติ อตฺถเก ฯ ปุชฺชนกกลฺยาณกาทโย ทิ ตํ กิจฺจํ กโรณฺติ ฯ ชินาสโว กตกรณียํ ฯ ตสฺมา ภควา อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขณฺโต กตํ กรณียณฺติ อพฺภณฺณาลิ ฯ

นาปรํ อิตถตฺตยาตี อิทานิ ปฺนุ อิตถภาวาย เอวํ โสฬสกิจฺจภาวาย กิเลสฺกฺขยาย วา มคฺคภาวนากิจฺจํ เม นตฺถิติ อพฺภณฺณาลิ ฯ

อิทานิ เอวํ ปจฺจเวกฺขณณฺญาณปริคฺคหิตํ ตํ อาสวานํ ขยณฺณานาธิกมํ พฺรหฺมณสฺส ทสฺเสนโต **อโย โข เม พฺรหฺมณ** ตติยาตีมาท ฯ

ตตฺถ **วิชฺชาตี** อรหตฺตมคฺคณฺญาณวิชฺชา ฯ **อวิชฺชาตี** จตฺสสจฺจปฏฺิจฺฉาทิกา อวิชฺชา ฯ เสสํ วุตตนยเมว ฯ

(๑๙๑) **อโย ปน วิเลโส ฯ อโย โข เม พฺรหฺมณ ตติยา อภินิพฺพิทา อโหสิ**ตี เอตถ อโย โข มม พฺรหฺมณ อาสวานํ ขยณฺณานมุขตฺถนฺทเกณ จตฺสสจฺจปฏฺิจฺฉาทกํ อวิชฺชนทโกสํ ปทาเลตฺวา ตติยา อภินิพฺพิทา ตติยา นิภฺชนฺติ ตติยา อริยา ชาตี อโหสิ กุกฺกุฏฺจฺฉาปกฺสเสว มุขตฺถนฺทเกณ วา ปาทนขลิขาย วา อณฺทโกสํ ปทาเลตฺวา ตมฺหา อณฺทโกสฺมฺหา

เกิดในภายหลังในหมู่ม้า จากกระเปาะฟองไข่นั้นแห่งลูกไก่ เพราะได้ทำลายกระเปาะฟองไข่นั้น ด้วยจะงอยปาก หรือ ด้วยปลายเล็บเท้าฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระประสงค์อะไรไว้ ด้วยพระดำรัสมีประมาณเท่านี้.

ความจริง สมเด็จพระบรมศาสดาพระองค์นั้นได้ ทรงแสดงอธิบายไว้ดังนี้ว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ลูกไก่ ทำลายฟองไข่นั้นแล้ว ออกจากฟองไข่นั้น ย่อมเกิดเพียงครั้ง เดียวเท่านั้น ส่วนเราตถาคต ทำลายฟองไข่นั้นคืออวิชชา ที่ ปกปิดขันธุ์ที่เคยอาศัยอยู่แล้ว ครั้งแรก เกิดด้วยอวิชชาคือ บุปเพนิวาสานุสสติ ญาณก่อน จากนั้นไปก็ทำลายฟองไข่นั้น คืออวิชชา ที่ปกปิดความจติและปฏิสนธิ ของเหล่าสัตว์ แล้ว เกิดเป็นครั้งที่ ๒ ด้วยอวิชชา คือทิพยจักขุญาณ ทำลาย ฟองไข่นั้นคืออวิชชาที่ปกปิดลัทธิธรรม ๔ ประการ ซ้ำอีก เกิดเป็นครั้งที่ ๓ ด้วยอวิชชาคือญาณเป็นที่สิ้นไป แห่งอาสวะทั้งหลาย เราตถาคตเป็นผู้เกิดแล้ว ๓ ครั้ง ด้วยอวิชชาทั้ง ๓ ประการอย่างนี้ ก็ความเกิดของเรา ตถาคตนั้นประเสริฐ ดิงาม บริสุทธิ์.

ก็สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงแสดงอย่างนี้ จึงทรงประกาศคุณ แห่งท่านผู้เป็นพระสัมพันธัญญ์แม้ ทั้งหมด ด้วยอวิชชา ๓ ประการอย่างนี้ คือ ทรงประกาศ คอติตั้งสญาณ ด้วยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรง ประกาศปัจจุบันนังสญาณ และอนาคตังสญาณ ด้วย ทิพยจักขุญาณ ทรงประกาศโลกียคุณและโลกุตตรคุณทั้งสิ้น ด้วยอาสวักขยญาณ แล้วทรงแสดงแก่พราหมณ์ว่า พระองค์เป็นผู้ทั้งเจริญที่สุด ทั้งประเสริฐที่สุด ด้วยการ เกิดเป็นอริยะ. ** (ส.๘/๒๕๔๑)

ภทว่าด้วยอาสวักขยญาณ จบ

อภินิพพิทา นิกขนฺติ กุกกุณิกายะ ปจฺจชาติติ ฯ

เอตตาวตฺตา กิ ทสฺเสสิตี ฯ

โส ทิ พฺราหฺมณ กุกกุณฺจฉายโก อณฺทโกสมฺปทาเลตฺวา ตโต นิกขมฺนโต สกิทฺเว ชายติ อหํ ปน ปุพฺเพ- นินฺวฏฺจกฺขนฺธปฏฺิจฺฉาทกํ อวิชฺชนฺทโกสํ ภินฺทิตฺวา ปจฺมฺนตฺวา ปุพฺเพนิวาสานุสสติญาณวิชฺชาย ชาโต ตโต สตฺตฺวานํ จตฺติปฏิสนฺธิปฏฺิจฺฉาทกํ อวิชฺชนฺท- โกสมฺปทาเลตฺวา ทุตฺติยํ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาย ชาโต ปฺน จตฺตฺสจฺจปฏฺิจฺฉาทกํ อวิชฺชนฺทโกสมฺปทาเลตฺวา ตตฺติยํ อาสฺวานํ ขยฺญาณวิชฺชาย ชาโต เอวํ ตีติ วิชฺชาทิ ติกฺขตฺตํ ชาโตมฺหิ สา จ เม ชาติ อริยา สุนฺทฺรา ปรีสุทฺธาติ อิทํ ทสฺเสสิ ฯ

เอวํ ทสฺเสนโต จ ปุพฺเพนิวาสญาณเณน อตฺตีสถฺยญาณํ ทิพฺพจกฺขุณา ปจฺจฺปนฺนนานาคตฺสถฺยญาณํ อาสวกฺขเยน สกฺลโลกิยโลกุตฺตรคุณฺนฺติ เอวํ ตีติ วิชฺชาทิ สพฺเพปิ สพฺพพณฺณคฺเณ ปกาเสตฺวา อตฺตโน อริยา ย ชาติยา เชฏฺฐสเฏฐฺฐกาว่า พฺราหฺมณสฺส ทสฺเสสิ ฯ

เวรัญชพราหมณ์ได้สติรู้สึกตัว

ในคำว่า **เอวํ วุตเต เวรัญโซ พราหมโณ** นี้ มีอธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์แก่โลก จะทรงอนุเคราะห์พราหมณ์ ได้ตรัสความที่พระองค์เป็นผู้เจริญและประเสริฐที่สุด ด้วยอริยชาติ แม้ที่ควรปกปิด ด้วยธรรมเทศนาอันประกาศวิชา ๓ โดยนัยดังกล่าวมาอย่างนี้ เวรัญชพราหมณ์ มีกายและจิตเต็มเปี่ยมไปด้วยความแผ่ซ่านไปแห่งปิติ รู้ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เจริญและประเสริฐที่สุด ด้วยอริยชาตินั้น จึงตำหนิตนเองว่า เราได้กล่าวกะพระลัทธิผู้ประเสริฐกว่าโลกทั้งหมด ทรงประกอบด้วยพระคุณทั้งปวง ชื่อเช่นนี้ว่า ไม่ทรงทำกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้นแก่ชนเหล่าอื่นเฮ้ย ! น่าตึยความไม่รู้อะไรเสียจริงๆ หนอ ดังนี้ จึงตกลงใจว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ชื่อว่าเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก เพราะอรรถว่าเป็นผู้เกิดก่อน ด้วยอริยชาติ ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะอรรถว่าไม่มีผู้เสมอด้วยพระคุณทั้งปวง แล้วได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด. ก็แลครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะชมเชยพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอีก จึงได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระดำรัสของพระองค์ น่าชมเชยยิ่งนัก ดังนี้ เป็นต้น.

อรรถอธิบายอภิกันต์ศัพท์

ในคำว่า **อภิกกนฺตํ** เป็นต้นนั้น มีวินิจฉัยดังนี้:- อภิกันต์ศัพท์นี้ ย่อมปรากฏในอรรถ คือ ขยะ (ความสิ้นไป) สุนฺทระ (ความดี) อภีรูปะ (รูปงาม) และ อพฺภนฺโมทนะ (ความชมเชย).

จริงอยู่ อภิกันต์ศัพท์ ปรากฏในความสิ้นไป ในประโยคทั้งหลายเป็นต้นว่า “พระเจ้าข้า ราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งรอนานแล้ว”. อภิกันต์ศัพท์ ปรากฏในความดีในประโยคทั้งหลายเป็นต้นว่า “คนนี้ ดีกว่า และประณีตกว่า ๔ คนเหล่านี้”.

เอวํ วุตเต เวรัญโซ พราหมโณติ เอวํ ภควตา โลกานุกมฺปกเณ พราหมณํ อนุกมฺปมาเนน วินฺคูหิตพเพปิ อตฺตโน อริยาย ชาตียา เชฏฺฐเสฏฺฐภาเว วิชชาตตยปฺปกาลิตาย ธมฺมเมทสนาย วุตเต ปิตฺติวิปฺผารปฺริญฺณคตฺตจิตฺโต เวรัญโซ (๑๙๒) พราหมโณ ตํ ภควโต อริยาย ชาตียา เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ วิทิตฺวา อีทิสํ นามาหํ สพฺพโลกเสฏฺฐํ สพฺพคุณสมนฺนาคตํ สพฺพญญํ อญฺเณสํ อภิวาทนาทิกมฺมํ น กโรตฺติ อวํ ธีรตฺถวตฺเต เร อญฺญาณนฺติ อตฺตานํ ครหิตฺวา อโย ทานิลโลก อริยาย ชาตียา ปุเรชาตฺถุเจเน เชฏฺฐโจ สพฺพคฺเณทิสํ อปฺภิสมฺภูเจเน เสฏฺฐโจติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ เอตทฺโวจฺจ เชฏฺฐโจ ภวํ โคตโม เสฏฺฐโจ ภวํ โคตโมติ ฯ เอวญฺจ วตฺวา ปุน ตํ ภควโต ธมฺมเมทสนํ อพฺภนฺโมทมาโน อภิกกนฺตํ โภ โคตมาติ- อาทิมาท ฯ

ตตฺถายํ อภิกกนฺตสทฺโท ขยฺสุนฺทโรภีรูป- อพฺภนฺโมทเนสุ ทิสฺสตี ฯ

อภิกกนฺตา ภนฺเต รตฺติ นิภฺชนโต ปจฺโม ยามํ จิรํ นิลินฺโน ภิกษุสงฺฆโฆเตอาทิสฺสุ ทิสฺสตี ฯ

อภิกกัณฺตคัप्พํ ปราภฺภูในฺรูปรํจาม ในฺประโยคทึง
หลายเป็นต้นว่า

ใคร ช่างรุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ มีพรรณ
งดงามยิ่งนัก ยังทิศทั้งปวงให้สว่างอยู่ กำลังไหว
เท้าของเรา ?

อภิกกัณฺตคัप्พํ ปราภฺภูในฺความชมเชย ในฺประโยค
ทั้งหลายเป็นต้นว่า “พระเจ้าข้า ภาษิตของพระองค์ น่า
ชมเชยยิ่งนัก”. แม้ในอธิการนี้ อภิกกัณฺตคัप्พํ ก็ปราภฺภู
ในฺความชมเชยทีเดียว. พึงทราบสันนิษฐานว่า ก็เพราะ
อภิกกัณฺตคัप्พํ ปราภฺภูในฺความชมเชย ฉะนั้นเวรฺยช-
พราหมณ์ จึงกล่าวอธิบายไว้ว่า ดีละๆ ท่านพระโคตม
ผู้เจริญ.

ก็ในอธิการนี้ อภิกกัณฺตคัप्พํนี้ พึงทราบว่า ท่าน
กล่าวไว้ ๒ ครั้ง ด้วยอำนาจแห่งความเลื่อมใสและด้วย
อำนาจแห่งความสรรเสริญ ด้วยลักษณะนี้ คือ:-

บัณฑิตผู้รู้พึงทำการกล่าวซ้ำๆ ไว้ (ใน
อรรถ ๙ อย่างเหล่านี้) คือ ในภยะ (ความกลัว)
ในโภระ (ความโกรธ) ในปลังสา (ความ
สรรเสริญ) ในตฺริตตะ (ความริบต่วน) ในโกตฺทหละ
(ความตื่นเต้น) ในอัจฉริยะ (ความอัครรย์) ใน
หาสะ (ความร่าเริง) ในโสภะ (ความโศก) และใน
ปสาทะ (ความเลื่อมใส).

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อภิกฺกนฺตํ** แปลว่า นำใคร
ยิ่งนัก นำปรารถนายิ่งนัก นำชอบใจยิ่งนัก มีคำอธิบายไว้
ว่า ดียิ่งนัก.

บรรดาอภิกกัณฺตคัप्พํ ๒ อย่างนั้น เวรฺยชพราหมณ์
ย่อมชมเชยเทศนา ด้วยอภิกกัณฺตคัप्พํอย่างหนึ่ง ย่อม
ชมเชยความเลื่อมใสของตน ด้วยอภิกกัณฺตคัप्พํอย่าง
หนึ่ง. จริงอยู่ ในความชมเชยนี้ มีอธิบายตั้งนี้ว่า ข้าแต่
พระโคตมผู้เจริญ พระธรรมเทศนาของท่านพระโคตม
ผู้เจริญนี้ น่าชมเชยยิ่งนัก ความเลื่อมใสของข้าพระองค์

อโย อิมสํ จตฺตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ
ปณฺิตตโร จาติอาทิสฺสุ สุนฺทเร ฯ

โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสฺสา ชลํ
อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน สพฺพา โอบาสยฺ ทิสฺชาติ-

อาทิสฺสุ อภิกฺกูเป ฯ

อภิกฺกนฺตํ ภนฺเตติอาทิสฺสุ อพฺภนฺนุโมทเน ฯ
อิธาปี อพฺภนฺนุโมทเนเยว ฯ ยสฺมา จ อพฺภนฺนุโมทเน
ตสฺมา สาธุ สาธุ โภ โคตมาติ วุตฺตํ โหตีติ
เวทิตพฺพํ ฯ

ภเย โภเช ปลฺสสายํ ตฺริเต โภตฺทหจฺจเร
หาเส โสเก ปสาเท จ กเร อาเมทิตํ พุโรติ

อิมินา จ ลกฺขเณน อิธ ปสาทวเสน ปลฺสสาวเสน
จายํ ทฺวิภฺขตฺตํ วุตฺโตติ เวทิตพฺพํ ฯ

(๑๙๓) อถวา **อภิกฺกนฺตฺนฺติ** อตฺกนฺตํ อติอิฏฺฐํ
อติมนวาปี อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ

ตตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสทฺเทน เทสนํ โภเมติ
เอเกน อตฺตโน ปสาทํ ฯ อโย ทิ เอตฺถ อธิปฺปาโย
อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม ยทิตํ โภโต โคตมสฺส
ธมฺมเทสนา อภิกฺกนฺตํ ยทิตํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ
อาคมม มม ปสาทิตํ ฯ

อาศัยพระธรรมเทศนาของท่านพระโคตมผู้เจริญ ดียิ่งนัก.
 เจริญพรพรหมณ์ชมเชยปาพจน์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 นั้นแล มุ่งใจความเป็นสองอย่างๆ.

ปาพจน์มีความดี ๑๘ อย่าง

บัณฑิตพึงประกอบปาพจน์ ด้วยเหตุทั้งหลายมีอาทิ
 อย่างนี้ คือ:- พระดำรัสของพระโคตมผู้เจริญ ชื่อว่าดี
 ยิ่งนัก เพราะยังโทษให้พินาศ ๑ ชื่อว่าดียิ่งนัก เพราะ
 ให้บรรลุลุณ ๑ อนึ่ง เพราะให้เกิดศรัทธา ๑ เพราะให้
 เกิดปัญญา ๑ เพราะเป็นไปกับด้วยอรรถ ๑ เพราะ
 เป็นไปกับด้วยพยัญชนะ ๑ เพราะมีบทอันดี ๑
 เพราะมีเนื้อความลึกซึ้ง ๑ เพราะไพเราะโสต ๑
 เพราะเข้าถึงหทัย ๑ เพราะไม่ยกตนขึ้นอวดอ้าง ๑
 เพราะไม่ข่มผู้อื่น ๑ เพราะเย็นด้วยพระกรุณา ๑
 เพราะทรงตรัสด้วยพระปัญญา ๑ เพราะเป็นที่รื่นรมย์
 แห่งคลอง ๑ เพราะทนต่อความย่ำยีได้อย่างวิเศษ ๑
 เพราะฟังอยู่ก็เป็นสุข ๑ เพราะใคร่ครวญอยู่ก็มี
 ประโยชน์ ๑ ดังนี้.

ภควโตเยว ปาวจัน ทเว ทเว อตเถ
 สนธาย โถเมติ ฯ โภโต โคตมสฺส วจัน อภิกฺกนฺตํ
 โทสนาสนโต อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโต ตถา
 สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต สาทถโต สพฺยณชนโต
 อุตตทานปทโต คมฺภีรตถโต กณฺณสุขโต ทพฺยงคมโต
 อนตตฺถกฺกสนโต อปรวมภนโต กรุณาสิตลโต ปญฺญาวาทโต
 อาปาถรมมณียโต วิมทุทกฺขมโต สฺวยยมาณสุขโต
 วิมีลยมาณทิตโตติเอวมาทิตฺติ โยเชตพุพฺพ ฯ

พรหมณ์ชมเชยพระธรรมเทศนาด้วยอุปมา

แม้เบื้องหน้าแต่นั้นไป เจริญพรพรหมณ์ยอม
 ชมเชยเทศนานั้นแล ด้วยอุปมา ๔ ข้อ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺกฺขชิตํ** คือ
 ภาชนะที่เขาวางคว่ำปากไว้ หรือมีที่ปากอยู่ภายในได้.

บทว่า **อฺกฺกฺชเชยฺย** คือ พึงหงายปากขึ้น

บทว่า **ปฏฺิจฉนฺน** คือ ที่เขาปิดไว้ด้วยวัตถุมี
 หญาและใบไม้เป็นต้น.

บทว่า **วิวเรยฺย** คือ พึงเปิดขึ้น.

บทว่า **มฺพฺพหฺลสฺส** คือ คนหลงทิศ.

สองบทว่า **มคฺคํ อัจฺฉิยฺย** ความว่า พึงจับ
 ที่มือแล้วบอกว่า นี่ทาง.

บทว่า **อนฺธกาเร** ความว่า ในความมืดมีองค์ ๔

ตโต ปรมฺปิ จตฺตฺติ อฺปฺมาทิตฺติ เทสนเญว โถเมติ ฯ

ตตถ นิกฺกฺชชิตนฺติ อโธมฺพฺพหฺลสฺสปีตํ เหมจฺจามฺพฺพชาตํ
 วา ฯ

อฺกฺกฺชเชยฺยยาติ อฺปริมฺมุขํ กเรยฺย ฯ

ปฏฺิจฉนฺนนฺติ ติณฺณปณฺณาทิจฺฉาทิตํ ฯ

วิวเรยฺยยาติ อฺคฺชมาญฺเญยฺย ฯ

มฺพฺพหฺลสฺสาติ ทิสามฺพฺพหฺลสฺส ฯ

มคฺคํ อัจฺฉิยฺยยาติ ทตฺเถ คเหตุวา เอส
 มคฺคโคติ วเทยฺย ฯ

อนฺธกาเรติ กาพฺกฺชจาทฺตฺทฺทฺสือทฺตฺมรตฺตฺมวณ-

(คือ) เพราะวันแรม ๑๔ ค่ำในกาฬปักข์ ๑ กลางคืน ๑ ไพรสนทที่ทหน้าทียบ (ดงทียบ) ๑ กลีบเมฆ ๑. ความหมายแห่งบทที่ยังไม่กระจ่างมีเท่านี้ก่อน.

ส่วนการประกอบความอธิบาย มีดังต่อไปนี้:-
(เวรยชพราหมณ์ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า) ท่านพระโคตมผู้เจริญทรงยังเราผู้เบือนหน้าหนีจากพระลัทธธรรม ตกไปในอสังขธรรมแล้ว ให้ออกจากอสังขธรรมเหมือนใครๆ พึงหายภษาชนะที่คว่ำขึ้นไว้จะนั้น ทรงเปิดเผยพระศาสนาที่ถูกรกชฎ คือ มิจฉาทิฏฐิปปิดไว้ ตั้งแต่ต้นพระศาสนาของพระกัสสปผู้มีพระภาคเจ้าอันตรธานไปเหมือนใครๆ พึงเปิดของที่ปิดไว้ออกจะนั้น ทรงตรัสบอกทางสวรรค์และนิพพานให้แก่เรา ผู้ดำเนินไปสู่ทางชั่วและทางผิด เหมือนใครๆ พึงบอกทางให้แก่คนหลงทางจะนั้น ทรงส่องแสงสว่างคือเทศนา อันเป็นเครื่องกำจัดความมืดคือโมหะอันปกปิดรูป คือพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นแก่เรา ผู้จมอยู่ในความมืด คือ โมหะ ซึ่งไม่เห็นรูป คือพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เหมือนใครๆ พึงส่องประทีปน้ำมันในที่มืดให้จะนั้น ได้ทรงประกาศพระธรรมแก่เรา โดยอเนกปริยาย เพราะทรงประกาศด้วยบรรยายทั้งหลายเหล่านี้.

สณทเมฆปฏุเลทิจ จตฺรงเค ตมสิ ฯ อัย ตาวอนุตตทานปทตโถ ฯ

อัย ปน อธิปฺปายโยชนา ฯ ยถา โกจิ นิกุชชิตํ อุกกุชฺเชยฺย เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธมฺมปตฺติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปเนเตน ยถา ปฏฺวิจฺจนฺนํ (๑๙๔) วิวเรยฺย เอวํ กสฺสปฺสฺส ภควโต สาสนณฺตรธานา ปฏฺติ มิจฉาทิฏฺฐิคฺคหนปฏฺวิจฺจนฺนํ สาสนํ วิวรนฺเตน ยถา มุพฺพหฺสฺส มคฺคํ อัจฺจิกุเชยฺย เอวํ กุมฺมคฺคมิจฉามคฺคปฏฺวิปฺนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อัจฺจิกุชฺชนฺเตน ยถา อนฺธกาเร เตลปฺปชฺชิตํ ธาเรยฺย เอวํ โมหนฺธการณิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิตนฺรูปานิ อปฺสฺสโต ตปฺปฏฺวิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธสฺสเกสฺสนาปชฺชิตํ ธาเรนเตน มยหํ โภตา โคตเมน เอเตทฺติ ปริยาเยทฺติ ปกาลิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาลิตฺตา ฯ

พราหมณ์แสดงตนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

เวรยชพราหมณ์ ครั้นชมเชยพระธรรมเทศนาอย่างนั้นแล้ว มีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เพราะพระธรรมเทศนา นี้ เมื่อจะทำอาการอันผู้มีความเลื่อมใสพึงกระทำ จึงได้กราบทูลว่า **เอสาหํ** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอสาหํ** ตัดเป็น **เอโส อหํ** แปลว่าข้าพเจ้านี้.

หลายบทว่า **ภวนตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ** ความว่า ข้าพเจ้าขอถึงพระโคตมผู้เจริญว่าเป็นที่พึ่ง คือ ข้าพเจ้าขอถึง ขอคบ ขอช่องเสพ ได้แก่ ขอเข้าไปนั่งใกล้พระโคตมผู้เจริญ ด้วยความประสงค์นี้ว่า พระโคตมผู้เจริญทรงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้า คือทรงเป็นที่ไปเบื้องหน้า ทรงเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ และทรงทำประโยชน์เกื้อกูล (แก่ข้าพเจ้า) ข้าพเจ้าย่อมทราบ คือย่อมรู้สึก ดัง

เอวํ ธมฺมเทสนํ โถเมตฺวา อิมาย เทสนาย รตนตฺตเย ปสนฺนจิตฺโต ปสนฺนาการํ กโรนฺโต **เอสาหนฺติ**อาทิมาท ฯ

ตตฺถ **เอสาหนฺติ** **เอโส** **อหํ** ฯ

ภวนตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิติ ภวนตํ โคตมํ สรณนฺติ คจฺฉามิ ภวํ เม โคตโม สรณํ ปรายนํ อมฺสฺส ตาตา ทิตฺสฺส จ วิธาทาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภวนตํ โคตมํ คจฺฉามิ ภขามิ เสวามิ ปยฺรุปาสามิ เอวํ ชานามิ พุชฺฌามิติ ฯ

กราบทูลมาแล้วนั่นแล.

จริงอยู่ คติ (ความถึง) เป็นความหมายแห่งธาตุ เหล่าใด แม้พุทธิ (ความรู้) ก็เป็นความหมายแห่งธาตุ เหล่านั้น. เพราะฉะนั้น บทว่า **คจฺฉามิ** นี้ ท่านก็กล่าวความหมายมั่นไว้ดังนี้ว่า **ชานามิ พุชฺฉามิ** (แปลว่าย่อมทราบ คือย่อมรู้ลึก).

เยสํ ทิ ธาตุนํ คติ อตฺโถ พุทธิปิ เตสํ
อตฺโถ ฯ ตสฺมา **คจฺฉามิ** อิมสฺส **ชานามิ**
พุชฺฉามิ อยฺปิ อตฺโถ วุตฺโต ฯ

อรรถาธิบายคำว่าพระธรรม

ก็ในคำว่า **ธมฺมจ ภิက္ขุสงฺฆญจ** นี้ มีวินิจฉัยอยู่
ดังนี้:- สภาพที่ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่ง
บุคคลผู้ได้บรรลุมรรค ผู้ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว และผู้ปฏิบัติ
อยู่ตามคำพราสสอน มิได้ตกไปในอบาย. ธรรมนั้น โดย
อรรถได้แก่อริยมรรคและนิพพาน. สมจริงดังพระดำรัสที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !
ธรรมทั้งหลายที่ปัจฉัยปรุงแต่งได้ก็ดี ที่ปัจฉัยปรุงแต่งไม่
ได้ก็ดี มีประมาณเพียงไร อริยมรรคมีองค์ ๘ เราเรียกว่า
ประเสริฐกว่าธรรมเหล่านั้น”. ควรกล่าวให้พิสดาร.
ธรรมนั้นได้แก่อริยมรรคและนิพพานอย่างเดียว ก็หาไม่ได้
ถึงแม้ปริยัติธรรมรวมกับอริยผล ก็ชื่อว่าธรรม.

*** สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน
ฉัตตมาณวกวิมานว่า

ท่านจงเข้าถึงพระธรรม อันเป็นธรรมคลาย
ความกำหนัด เป็นธรรมไม่หวั่นไหว ไม่มีความ
เศร้าโศก อันปัจฉัยปรุงแต่งไม่ได้ ไม่ปฏิกฎ เป็น
ธรรมไพเราะ คล่องแคล่ว อันเราจำแนกดีแล้ว
เพื่อเป็นที่พึงเถิด ดังนี้.

แท้จริง ในพระคาถานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
มรรคว่า เป็นธรรมคลายความกำหนัด. ตรัสผลว่า เป็น
ธรรมไม่หวั่นไหว ไม่มีความเศร้าโศก. ตรัสพระนิพพาน
ว่า เป็นธรรมอันปัจฉัยปรุงแต่งไม่ได้. ตรัสธรรมชั้น
ทั้งหมดที่ทรงจำแนกโดยปฏิกฎ ๓ ว่า ไม่ปฏิกฎ เป็นธรรม
ไพเราะ คล่องแคล่วเป็นธรรมอันเราจำแนกดีแล้ว.

ธมฺมญจ ภิက္ขุสงฺฆญจาติ เอตถ ปน อธิคตมคฺเค
สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิญฺจํ ปฏิปชฺชมาเน จ อปาเยสุ
อปตมาเน ธาเรตฺติ ธมฺโม ฯ โส อตฺถโต อริยมคฺโค
เจว นิพฺพานญจ ฯ วุตฺตํ เหตุํ ยาวตา ภิက္ขเว
ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา อริโย อฏฺฐจฺจโก
มคฺโค เตสํ อคฺคมกฺขายตฺติ ฯ วิตถาโร ฯ น เกวลํ
อริยมคฺโค เจว นิพฺพานญจ อปิจ โข อริยผลเห
สิทฺธิ ปริยตฺตธมฺโมปิ ฯ

วุตฺตมปิ เหตุํ ฉตฺตมาณวกวิมาน

ราควิราคมนเณชฺมโสภํ

ธมฺมมสงฺขตมปปฏิกฎํ

มธฺรุมิมํ ปคฺณํ สุวิภตฺตํ

ธมฺมมิมํ สรณตถมฺเปตฺติ ฯ

เอตถ ทิ **ราควิราโค**ติ มคฺโค กถิตฺโต ฯ
อเนชฺชมโสภนฺติ ผลํ ฯ **ธมฺมมสงฺขตนฺ**ติ นิพฺพานํ ฯ
อปปฏิกฎํ **มธฺรุมิมํ** **ปคฺณํ** **สุวิภตฺตนฺ**ติ ปิฏกตฺตเยน
วิภตฺตสพฺพธมฺมกฺขนธฺาติ ฯ

อรรถาธิบายคำว่า พระสงฆ์

ชื่อว่า พระสงฆ์ เพราะอรรถว่า รวมกันด้วยธรรม ที่ตัดเทียมกัน คือทิวฐิและศีล. พระสงฆ์นั้นโดยอรรถ ได้แก่ประชุมพระอริยบุคคล ๘. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวิมานวัตถุนั้นเหมือนกันว่า

**บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวทานอันบุคคลให้แล้ว
ในพระอริยสงฆ์ผู้สะอาด เป็นคู่แห่งบุรุษ ๔ เป็น
บุรุษบุคคล ๘ ผู้เห็นธรรมว่า มีผลมาก ท่านจงเข้า
ถึงพระสงฆ์นี้ เพื่อเป็นที่พึ่งเกิด ดังนี้.**

หมู่ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกษุสงฆ์. ก็พรหมณ์ ประกาศสรณคมน์ ๓ ด้วยคำเพียงเท่านั้น. *** (ส.๘/๒๕๐๓)

บัดนี้ เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในไตรสรณคมน์เหล่านั้นนั้นแหละควร ทราบวิธีนี้ ดังนี้ คือ: สรณะ สรณคมน์ ผู้ถึงสรณะ ประเภทแห่งสรณคมน์ ผลแห่งสรณคมน์ สังกิเลส (ความเศร้าหมอง) เกทะ (ความแตกแห่ง สรณคมน์). ก็วิธีนั้น เมื่อข้าพเจ้าจะกล่าวไว้ในอธิการนี้ ก็ย่อมทำนิทานแห่งพระวินัยให้เป็นภาระหนักเกินไป เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่กล่าว. ส่วนนักศึกษทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ ฟังถือเอาวิธีนั้นจากวรรณนาแห่งภยเรวสุตฺร ในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย ชื่อว่าปัญจสุทนี จากวรรณนาสรณะ ในอรรถกถา-ขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโชติกา หรือในอรรถกถาทิฆนิกาย ชื่อสมังควลลาลินี ฉะนั้นแล.

ชื่อว่า **อุปาสกั มั ภวั โคตโม ธาเรตุ** อธิบายว่า ท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้านี้เป็นอุปาสก ดังนี้เกิด. ก็ในอธิการนี้ เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในวิธีแสดงตนเป็นอุปาสก ควรทราบ ปกิณณกณนี้ดังนี้ว่า ใคร ท่านเรียกว่า อุปาสก เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าอุปาสก อุปาสกนั้นมีศีลอย่างไร มีอาชีพอ่างไร มีอะไรเป็นวิบัติ มีอะไรเป็นสมบัตติ. ข้าพเจ้าไม่ได้จำแนกปกิณณกณนั้นไว้ในอธิการว่าด้วยนิทานนี้ เพราะจะทำให้เป็นภาระหนักเกินไป. แต่นักศึกษาทั้งหลายผู้มีความต้องการ ฟังทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถามัชฌิมนิกายชื่อปัญจสุทนีนั้นแล.

ทิวฐิสีลสงฆาณฺเณ สหโตติ สงฺโฆ ๑ โส อตฺถโต อฏฺฐอริยบุคคลสมุโห ๑ วุตฺตํ เหนฺตํ ตลฺมียเว วิมานเ

**ยตถ จ ทินฺนํ มหปฺผลมาหุ
จตฺตสฺส สฺขีสฺส ปฺริสยฺเยสฺส
อฏฺฐจ จ ปุคฺคธมฺมทสา เต
สงฺฆมิมิ สรณตถมฺเบทิตติ**

ภิกฺขุณฺโณ สงฺโฆ ภิกฺขุสงฺโฆ ๑ เอตฺตาวตฺตา จ พฺราหฺมเณ ตีณิ สรณคมนานิ ปฏฺวิเวเทสิ ๑

อิทานิ เตเสว ตีสุ สรณคมนฺเสสฺส โภสฺสลฺลตฺถํ สรณิ สรณคมนิ โย สรณิ คจฺจติ สรณคมนปฺปเกโท สรณคมนผลํ สงฺกิเลสฺส เกโทติ อยํ วิธิ เวทิตพฺพะ ๑ โส ปน อิธ วุจฺจมาโน อติภาริยํ วินยนิทานํ กโรตฺติตฺต น วุตฺโต ๑ อตฺถิเกทิตฺต ปน ปฺปญฺจสุทฺธิยํ วา มชฺฌิมภฺฏกฺกถายํ ภยเรวสุตฺตวณฺณนาโต ปรมตฺถ-โชติกา ยํ วา ขุทฺทกภฺฏกฺกถายํ (๑๙๖) สุมงฺควลลาลินี ยํ วา ทิฆนิกายภฺฏกฺกถายํ สรณวณฺณนาโต คเหตุพฺโพติ ๑

อุปาสกั มั ภวั โคตโม ธาเรตุติ มั ภวั โคตโม อุปาสโก อยนติ เอวํ ธาเรตุติ อตฺถโต ๑ อุปาสกวิธีภยเรวสุตฺถํ ปเนตถ โภ อุปาสโก กสมฺมา อุปาสโกติ วุจฺจติ กิมสฺส สีสํ โภ อาชีโว กา วิปตฺติ กา สมปตฺติตฺติ อิทํ ปกิณณกํ เวทิตพฺพํ ๑ ตํ อติภารกรรมโต อิธ น วิภตฺตํ ๑ อตฺถิเกทิตฺต ปน ปฺปญฺจสุทฺธิยํ มชฺฌิมภฺฏกฺกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ๑

อธิบายอัคคะศัพท์ที่ลงในอรรถ ๔ อย่าง

อัคคะศัพท์นี้ ในบทว่า **อชชตคฺเค** นี้ ย่อมปรากฏในอรรถคืออาทิ (เบื้องต้น) โภกฺวิ (เบื้องหลาย) โภกฺวิลาสะ (ส่วน) และเสฏฺฐะ (ประเสริฐ).

จริงอยู่ อัคคะศัพท์ย่อมปรากฏในอรรถคือเบื้องต้น ในประโยคทั้งหลายมีอาทิว่า “ดูก่อนนายประตุเพื่อนรัก ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราปิดประตูแก่พวกนิครนถ์ แก่พวกนางนิครนถ์”.

อัคคะศัพท์ ย่อมปรากฏในอรรถคือเบื้องปลาย ในประโยคทั้งหลาย มีอาทิว่า พึงแต่จะต้องปลายแห่งนี้มีอนั้น ด้วยปลายแห่งนี้มีอนั้นนั่นเอง พึงแต่จะต้องยอดอ้อย ยอดไผ่.

ย่อมปรากฏในอรรถคือส่วนในประโยคทั้งหลาย มีอาทิว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพื่อให้แจกส่วนของที่มีรสเปรี้ยว ส่วนของที่มีรสหวาน หรือส่วนของที่มีรสขม ด้วยส่วนแห่งวิหาร หรือส่วนแห่งบริเวณ”.

ย่อมปรากฏในอรรถคือประเสริฐ ในประโยคทั้งหลาย มีอาทิว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลัทธิทั้งหลาย มีประมาณเพียงไร ไม่มีเท่าก็ดี มี ๒ เท่าก็ดี ฯลฯ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียกว่า ประเสริฐกว่าลัทธิทั้งหลายเหล่านั้น”.

แต่อัคคะศัพท์นี้ ในอธิการนี้ พึงเห็นว่าลงในอรรถคือเบื้องต้น. เพราะฉะนั้น ในบทว่า **อชชตคฺเค** นี้ พึงทราบใจความอย่างนี้ว่า ตั้งแต่ต้นตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า บทว่า **อชชคฺคํ** ก็คือ **อชชภาวํ** แปลว่า มีในวันนี้. อีกอย่างหนึ่ง ปรากฏว่า **อชชทคฺเค** ดังนี้ก็มี. ท อักษร ทำการตอบท. มีคำอธิบายว่า ตั้งต้นตั้งแต่วันนี้.

พราหมณ์ไม่กล่าวล่วงเกินพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

บทว่า **ปาณฺเฑตํ** ความว่า ผู้เข้าถึง (พระรัตนตรัย) ด้วยปราณ (คือชีวิต), เวรฺยฺยพราหมณ์ กราบทูลว่า ชีวิตของข้าพเจ้ายังเป็นไปอยู่เพียงใด, ท่านพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำคือทรงทราบข้าพเจ้าว่า (เป็น

อชชตคฺเคติ เอตถ อัย อคฺคสทฺโท อาทิ โภกฺวิ โภกฺวิลาสะ เสฏฺฐะ ทิสฺสติ ฯ

อชชตคฺเค สมฺม โทวาริก อวารามิ ทวารํ นิคฺคณฺจํ นิคฺคณฺจันฺนติอาทิสฺสุ ทิ อาทิมฺหิ ทิสฺสติ ฯ

เตเนว อํงคฺคคฺเคน ตํ อํงคฺคคฺคํ ปรามเสยฺย อจฺจุจฺจุคฺคํ เวหุคฺคณฺติอาทิสฺสุ โภกฺวิยํ ฯ

อมฺพิลคฺคํ วา มรฺุรคฺคํ วา ติตฺติคฺคํ วา อญฺชานามิ ภิกฺขเว วิหารคฺเคน วา บริเวณคฺเคน วา ภาเชตฺตุนฺติอาทิสฺสุ โภกฺวิลาสะ ฯ

ยวตฺตา ภิกฺขเว สตฺตฺตา อปฺทา วา ทฺวิปฺทา วา ฯเปฯ ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตฺติอาทิสฺสุ เสฏฺฐเ จ ฯ

อิธ ปนายํ อาทิมฺหิ ทฺภฺจพฺโพ ฯ ตสฺมา **อชชตคฺเคติ** อชชคฺคํ อาทิ กตฺวาติ เอวเมตถ อตฺโถ เวทิตฺพฺโพ ฯ **อชชคฺคณฺติ** อชชภาวณฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ **อชชทคฺเค** อิจฺเจว วา ปาโจ ฯ ทกาโร ปทสฺนธิโร ฯ อชช อคฺคํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ

ปาณฺเฑตฺตํ ปาณฺเฑติ อฺุเปตํ, ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ ตาว อฺุเปตํ อนนฺถยสฺตถฺกํ ตฺหิ สรณฺคฺมเนหิ สรณฺ คตํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตฺตฺ ชานาตฺ อหฺนฺหิ สเจปิ เม ตฺธิชฺเณน (๑๙๗) อลิณา สีสํ ฉินฺนฺเทยฺยํ

อุบาลก) ผู้เข้าถึงผู้ถึงสรณะ อันไม่มีศาสดาอื่น ด้วย ไตรสรณคณฺเณเพียงนั้น ข้าพเจ้าแล แม้หากว่าใครๆ จะพึง เอามืดที่คมกริบตัดศีรษะของข้าพเจ้าไซ้, ก็จะไม่พึง กล่าวถึงพระพุทฺธว่า ไม่ใช่พระพุทฺธ พระธรรมว่า ไม่ใช่ พระธรรม หรือพระสงฆ์ว่า ไม่ใช่พระสงฆ์ ดังนี้เลย.

เนว พุทฺธํ น พุทฺโธติ วา ธมฺมํ น ธมฺเมติ วา สงฺฆํ น สงฺโฆติ วา วเทยฺยนฺติ ฯ

ส่วนในอธิการนี้ พึงทราบอธิบายว่า พราหมณ์ เมื่อกล่าวถึงสรณคณฺเณ ข้าอีกว่า ผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต ชื่อว่า ประกาศมอบถวายตน (แก่พระรัตนตรัย).

เอตถ จ พฺราหฺมโณ ปาณฺุเปตํ สรณํ คตนฺติ ปฺน สรณคณฺเณ วทฺนฺโต อตฺตสฺนฺนินฺยยาตนํ ปกาเสตีติ เวทิตฺพุโป ฯ

พราหมณ์ทูลอาราธนาให้จำพรรษา

เวรณชพราหมณ์ครั้งมอบถวายตนอย่างนั้นแล้ว มีความประสงค์จะอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้ง บริษัท จึงกราบทูลว่า และขอท่านพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงทรงรับการอยู่จำพรรษาที่เมือง เสรฐชาของข้าพเจ้าเถิด. พราหมณ์กราบทูลความ ประสงค์ไว้อย่างไร. กราบทูลไว้อย่างนี้ว่าขอท่านพระโคตม ผู้เจริญ จงทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาลก และขอจงทรง รับการอยู่จำพรรษาที่เมืองเวสรฐชาของข้าพเจ้าเถิด คือ ขอให้ทรงรับการอาศัยเมืองเวสรฐชาอยู่จำพรรษาตลอด ไตรมาส เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์เถิด.

เอวํ อตฺตานํ นินฺยยาเทตฺวา ภควนฺตํ สปริสํ อฺปฺภูจฺาตุกาโม อาห อธิวาเสตุ จ เม ภวํ โคตโม เสรฐชาเย วสฺสาวาสํ สทฺธิํ ภิกฺขุสงฺฆเมนาติ ฯ กิ วุตฺตํ โหติ ฯ อุบาลกญฺจ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ อธิวาเสตุ จ เม เสรฐชาเย วสฺสาวาสํ ตโย มาเส เสรฐชํ อฺปนฺนินฺสสาย มม อณฺุคฺคหฺตถํ วสฺสาวาสํ สมนฺปฏิจฺฉนฺตฺติ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับอาราธนา

หลายบทว่า อธิวาเสสิ ภควา ตฺณฺทึภาเวเน ความว่า ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของ พราหมณ์นั้นแล้ว ก็ไม่ทรงยังองค์คือการหรือองค์คือวาจา ให้ไหวเลย ทรงไว้ซึ่งพระขันติในภายในนั้นแล ทรงรับ (คำอาราธนา) โดยดุชฎิภาพ. ท่านอธิบายไว้ว่า พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงรับด้วยพระหฤทัยที่เดียว เพื่อทรง อนุเคราะห์พราหมณ์.

อธิวาเสสิ ภควา ตฺณฺทึภาเวนาติ อถสฺส วจฺนํ สุตฺวา ภควา กายงฺคํ วา วาจงฺคํ วา อโงเปตฺวา อพฺพนฺตเรเยว ขนฺตี ธาเรตฺวา ตฺณฺทึภาเวเน อธิวาเสสิ ฯ พฺราหฺมณฺสฺส อณฺุคฺคหฺตถํ มนฺสฺวา สมนฺปฏิจฺฉนฺตี วุตฺตํ โหติ ฯ

หลายบทว่า อถโข เสรฐชโย พฺราหฺมโณ ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา ความว่า ครั้งนั้นแล เสรฐชพราหมณ์คิดว่าถ้าท่านพระสมณโคตม ไม่พึงทรง รับ (คำอาราธนา) ของเรา จะพึงทรงคัดค้านด้วยกาย

อถโข เสรฐชโย พฺราหฺมโณ ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวาติ อถโข เสรฐชโย พฺราหฺมโณ สเจ เม สมนฺโณ โคตโม นาธิวาเสเยยฺย กายเเนน วา วาจาเยน วา ปฏิกฺขิเปเยยฺย ยสฺมา ปน อปฺปฏิกฺขิปีตฺวา อพฺพนฺตเร

หรือด้วยวาจา แต่เพราะพระองค์ไม่ทรงคัดค้าน ทรง
พระขันติไว้ในภายใน, ฉะนั้น พระองค์ก็ทรงรับ (คำ
อาราธนา) ของเรา ด้วยพระหฤทัยนั่นเอง ดังนี้ ครั้น
ทราบการทรงรับคำอาราธนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เพราะความที่ตนเป็นผู้ฉลาด ในการกำหนดรู้อาการตั้ง
พรรณนามาแล้วนั้น จึงลุกจากอาสนะที่ตนนั่ง ถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าในทิศทั้ง ๔ ด้วยความเคารพ
แล้วทำประทักษิณ ๓ รอบ แม้ได้ตีเทียนจำเดิมแต่เวลาที่
ตนมาว่า พระสมณโคดมไม่ทรงทำสามีจิกรรมมีการกราบ
ไหว้เป็นต้น แก่พวกพราหมณ์ผู้แก่กว่าโดยชาติ เป็นต้น
บัดนี้ ได้รู้พระพุทธานุภาพอย่างซาบซึ้งแล้ว ถึงไหว้อยู่ด้วย
กายวาจาและใจหลายครั้งหลายหน ก็ยังเป็นผู้ไม่อึด
นั่นเอง จึงได้ประคองกระพุ่มมือ อันรุ่งเรืองด้วยความ
ประชุมพร้อมแห่งนี้ทั้ง ๑๐ แล้วยกชูขึ้นไว้บนเศียร เดิน
ถอยหลังหันหน้าไปทาง (พระผู้มีพระภาคเจ้า) จนพ้น
ทัศนวิสัย ได้ถวายบังคมในที่พ้นทัศนวิสัยแล้วหลีกไป.

ขนดี ธารลลิต ติสสา เม มนสา อธิวาเสสตี เอว
อาการสลลลขณกุลตาย ภควโต อธิวาสนิ วิทิตวา
อตุตโน นิลินนาสนโต อัญญาจ จตุสสุ ทิสาสู
ภควนตํ สกุกจํ อภิวาเทตวา ติกขตตุํ ปทกขิณ
กตวา อาคตกาลโต ปญฺติ ชาติมหลลพราหมณาน
อภิวาทนาทีนิน กโรตตี วิครหิตวาปี อิทานิ
วิญญาตพุทฺธคุโณ กาเยน วาจาเย มนสา จ
อนนทกขตตุํ วนทนโตปี (๑๙๘) อติโตเยว พุทฺธา
ทสนขลโมธานสมุชชลํ อญชลิมปคคยห ลิสสมิ
ปติญฺจาเปตวา ยาว ทสสนวิสโย ตาว ปฏิมุโขเยว
อปกุกมิตวา ทสสนวิสโย วิชหนญฺจาเน วนทิตวา
ปกุกามิ ฯ

เมืองเวรณชาเกิดทพภิกขภัย

หลายบทว่า **เตน โข ปน สมเยน เวรณชา ทพภิกขา โทติ** ความว่า โดยสมัยที่เวรณชพราหมณ์ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยเมืองเวรณชาจำพรรษานั้น เมืองเวรณชาเป็นเมืองมีภิกษาหาได้ยาก.

บทว่า **ทพภิกขา** แปลว่า มีภิกษาหาได้โดยยาก. ก็ความมีภิกษาหาได้ยากนั้น ย่อมมีในถิ่นที่พวกมนุษย์ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส ในเวลาที่ข้าวกล้าสมบูรณ์ดีก็ตาม ในเวลาปุพพัตถและอปรัตถะมีราคาถูกก็ตาม (มีราคาตกต่ำ), แต่ในเมืองเวรณชา หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ โดยที่แท้ ได้มีเพราะโทษคือความอดอยากเหตุที่มีข้าวกล้าเสียหาย เพราะฉะนั้น ท่านพระอุบาลีเถระเมื่อจะแสดงความช้อนั้น จึงกล่าวว่า **ทวิหิติกา** ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำว่า **ทวิหิติกา** เป็นต้นนั้น มีวินิจฉัยดังนี้:- บทว่า **ทวิหิติกา** ได้แก่ ความพยายามที่เป็นไปแล้ว ๒ อย่าง. ความเคลื่อนไหว ชื่อว่า อีหิตะ (ความพยายาม). ความพยายามนี้เป็นไปแล้ว ๒ อย่างคือ จิตตอิริยา (ความเคลื่อนไหวแห่งจิต) ๑ จิตตอิหา (ความพากเพียรแห่งจิต) ๑.

ในบทว่า **ทวิหิติกา** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า ความเคลื่อนไหวแห่งจิตที่เป็นไปแล้ว ๒ อย่างนี้ คือ พวกเราขอว่าตฤอะไรๆ อยู่ในที่นี้จักได้หรือจักไม่ได้หนอแล อีกอย่างหนึ่ง พวกเราจักอาจเพื่อเป็นอยู่หรือจักไม่อาจหนอแล.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ทวิหิติกา** แปลว่า เป็นผู้อยู่อย่างผิดเคือง. จริงอยู่ บททั้งหลายเป็นต้นคือ **อีหิตัง** (ความพยายาม) **อิหา** (ความพากเพียร) **อิริยณัม** (ความเคลื่อนไหว) **ปวัตตณัม** (ความเป็นไป) **ชีวัตัง** (ความเป็นอยู่) มีใจความอย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้นในบทว่า **ทวิหิติกา** นี้ จึงมีใจความเฉพาะบทดังนี้ คือ ความพยายามด้วยความเป็นทุกข์ ย่อมเป็นไปในเมืองเวรณชานี้ เพราะเหตุที่เมืองเวรณชานี้ จึงชื่อว่า **ทวิหิติกา**.

บทว่า **เสตฎฐิกกา** ความว่า เมืองเวรณชาชื่อว่ามิกระตุกคนตายชาวเคลื่อนไหว เพราะอรรถวิเคราะห์

เตน โข ปน สมเยน เวรณชา ทพภิกขา โทติติ ยลมี เวรณเชน พราหมณเณ ภควา เวรณชอุปนิสสาย วสุสวารัล ยาจิต เตน สมเยน เวรณชา ทพภิกขา โทติ ฯ

ทพภิกขาติ ทุลลภิกขา ฯ สา ปน ทุลลภิกขตา ยตถ มนุสสา อสสทธา โหนติ อปฺปสนฺนา ตตถ สฺสสกาเลปิ อติสมคฺเขปิ ปุพฺพณฺณาปรณฺเณ โทติ เวรณชา ย ปน ยสฺมา น ตถา อโหสิ อปิจ โข ทุลสฺสตาย ฉาทกโทเสณ อโหสิ ตสฺมา ตมตฺถํ ทลเสนโต **ทวิหิติกา** ตีอาทิมาห ฯ

ตตถ **ทวิหิติกาติ** ทฺวิธา ปวัตตอิหิติกา ฯ อีหิตนฺนาม อิริยา ทฺวิธา ปวัตตา จิตตอิริยา จิตตอิหา ฯ

เอตถ ลจฺจาม นฺุโข กิณฺจิก ภิกขมานา น ลจฺจามาติ ชีวัตุํ วา สกฺขิสฺสาม นฺุโข โนติ อยเมตถ อธิปฺปาโย ฯ

อถวา **ทวิหิติกาติ** ทฺุชชีวิกา ฯ **อีหิตัง อิหา อิริยณัม ปวัตตณัม ชีวัตนฺติ** อาทีนิ ทิ ปทานิ เอกตฺถานิ ฯ ตสฺมา ทฺุชเชน อีหิตัง เอตถ ปวัตตตติติ **ทวิหิติกาติ** อยเมตถ ปทตฺเถ ฯ

เสตฎฐิกกาติ เสตกานิ อฏฺฐินี เอตถาติ เสตฎฐิกกา ฯ ทิวสฺปิ ยาจิตฺวา กิณฺจิก อลทฺธา

ว่า ที่เมืองเวรัญชานี้มีกระดูกขาวเกลื่อน. มีอธิบายว่า ซากศพของพวกมนุษย์กำพวด้า ผู้ขอแม่ตลอดวันก็ไม่ได้ อะไรๆ ตายแล้ว มีกระดูกสีเหมือนเห็ดหัวงูเกลื่อนกลาด อยู่ในที่นั้นๆ. ปาฐะว่าเสตัญญิกาดังนี้บ้าง. ความหมาย แห่งปาฐะนั้นว่า โรคตายขาว มีอยู่ในเมืองเวรัญชานี้ เหตุนี้เมืองเวรัญชานี้ จึงชื่อว่า มีโรคตายขาว. ความ อาดูรคือความเสียดแทงเพราะความเจ็บไข้ ชื่อว่า อัฏฐิกิ.

ก็ในเมืองเวรัญชานี้ ในเวลาที่ข้าวกล้ามีท้องมาน รวงข้าวสาลีก็ดี รวงข้าวเหนียวและข้าวละมานก็ดี มีสี ขาวๆ ถูกโรคตายขาวนั่นเองทำให้เสีย ก็ขาดน้ำนม ไม่มี เมล็ดข้าวสารงอกออกมา (คือตกเป็นรวงออกมา) เพราะฉะนั้น เมืองเวรัญชานี้ ท่านจึงเรียกว่า เสตัญญิกา (เมืองมีโรคข้าว กล้าตายขาว).

เมืองเวรัญชามีปันส่วนซื้ออาหารเลี้ยงชีพ

ในเวลาหว่านข้าวกล้าที่ประชาชนแม่ผสมพันธุ์ หว่านไว้ดีแล้ว ย่อมสำเร็จเป็นสลากรเท่านั้นในเมือง เวรัญชานี้ เพราะเหตุนี้ เมืองเวรัญชานี้ จึงชื่อว่า มีข้าวกล้าที่หว่านแล้วสำเร็จเป็นสลากร. อีกอย่างหนึ่ง ประชาชนทั้งหลายยอมให้ชีวิตเป็นไปในเมืองเวรัญชานี้ ด้วยสลากร (คือการแจกบัตร) เพราะฉะนั้น เมือง เวรัญชานี้ จึงชื่อว่า มีชีวิตเป็นไปได้ด้วยสลากร.

มีคำกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ? มีคำกล่าวอธิบาย ไว้อย่างนี้ คือ ดังได้ลำดับมา ในเมืองเวรัญชานี้ เมื่อ ประชาชนทั้งหลายผู้ซื้อ ไปยังสำนักของพวกพ่อค้าผู้ชาย ข้าวเปลือก พวกมนุษย์มีกำลัง (ทรัพย์) กตขีพวกมนุษย์ผู้ ไม่มีกำลัง (ทรัพย์) แล้วซื้อเอาข้าวเปลือกไป (หมด). พวกมนุษย์ผู้ไม่มีกำลัง (ทรัพย์) เมื่อไม่ได้ (ข้าวเปลือก) ย่อมสงเสียดดัง. พวกพ่อค้าผู้ชายข้าวเปลือก ปรีกกาน ว่า พวกเราจักทำการสงเคราะห์ประชาชนทั้งหมด จึงสั่ง ให้ช่างผู้ตวงข้าวเปลือก นั่งในสำนักงานที่ๆ ตวงข้าว เปลือก แล้วให้ผู้ชำนาญการดูหาปณะนั่งอยู่ที่ส่วนข้าง หนึ่ง. พวกมนุษย์ผู้มีความต้องการข้าวเปลือก ก็ไปยัง สำนักของผู้ชำนาญการดูหาปณะ. ผู้ชำนาญการดู หาปณะนายนั้น ถือเอามูลค่าโดยลำดับแห่งชนผู้มาแล้ว

มตานิ กปณมานุสสกาณ อหิจจตตทวณเณหิ อฏฐิกเกหิ ตตร ตตร ปริกิณณาติ วุตต โหติ ฯ เสตัญญิกาทิปิ ปาโจ ฯ ตสสโตเส เตตา อฏฐิกิ เอตถาติ เสตัญญิกา ฯ อฏฐิกิ อาตุรตา พยาธิโรโค ฯ

ตตถ จ สสสาณ คพุกคคณกาเล เสตกรโรเคน อุพทเมว (๑๙๙) ปจฉินนชิริ อคคหิตตณทุล ปณทรปณทร สาลิสสิ วา ยวโคธุมสิสิ วา นิขุมติ ตสมา เสตัญญิกาทิ วุจจติ ฯ

วปปกาลे सुग्गु अगिंसखरिवापि वुत्तससलं तत्तल सलाका ऐव सम्पचत्तिदि सलाकावुत्ता ฯ सलाकाय वा तत्तल चिविटं पवत्तेनत्तिदि सलाकावुत्ता ฯ

ก็ วุตต โหติ ฯ ตตถ กิร ธณณวิภักยกานี สนตีกิ กยเกสุ คเตสุ ทุพพลมนุสเส อภิภิวิตวา พลวมนุสสา ธณณิ กิณิตวา คจจนติ ฯ ทุพพลมนุสสา อลภมานา มหาสทท์ กโรนติ ฯ ธณณวิภักยกา สพเพส ลังคหิ กริสสามาติ ธณณกรณญาจาเน ธณณมาปकि นิสิตาเปตวา เอกปเส วณณชมกขิ นิสิตาเปสุ ฯ ธณณตถิกา วณณชมกขสส สนตีกิ คจจนติ ฯ โส อาคตปฏิปาฐิยา มูล คเหตุวา อิตถนนามสส เอตตก ทาทพพุนติ สลากิ ลิชิตวา เทติ ฯ เต ต คเหตุวา ธณณมาปกลส สนตีกิ คนตวา ทินนปฏิปาฐิยา ธณณิ คนหนติ ฯ เอว สลาकाय तत्तल चिविटं पवत्तेनत्तिदि सलाकावुत्ता ฯ

จึงเขียนสลาก (คือบัตร) ให้ไปว่า ควรให้แก่ชนชื่อนี้ มี
ประมาณเท่านี้. พวกมนุษย์ผู้มีความต้องการข้าวเปลือก
เหล่านั้น รับเอาสลากนั้นแล้ว ไปยังสำนักของช่างผู้ตวง
ข้าวเปลือก แล้วรับเอาข้าวเปลือกโดยลำดับ ที่เขาตวง
ให้. ประชาชนทั้งหลาย ย่อมให้ชีวิตเป็นไปในเมืองเวรณ
ชาวนั้นด้วยสลาก เพราะเหตุนี้ เมืองเวรณชาวนั้น จึงชื่อ
ว่า มีชีวิตเป็นไปได้ด้วยสลาก ดังพรรณนามาฉะนี้.

หลายบทว่า น สุกรา อุณเณ ปคฺคเหน ยาเปตุ
ความว่า ฤกษ์สงฆ์จะยังอัฏฐภาพให้เป็นไปด้วยการถือ
บาตรแสวงหา ก็ทำไม่ได้ง่าย. มีคำอธิบายว่า ใครๆ ถือ
บาตรแล้ว จะยังอัฏฐภาพให้เป็นไปด้วยการแสวงหาอย่าง
ที่พวกพระอริยเจ้าทำการแสวงหา คือเพื่อยวิภิกขาคารนั้น ก็
ทำไม่ได้ง่ายๆ เลย. ได้ยินว่า คราวนั้น ในเมืองเวรณชา
วนั้นพวกภิกษุเที่ยวไปบิณฑบาต ตลอด ๗-๘ หมู่บ้าน ก็ไม่
ได้อาหารพอกักว่ายังอัฏฐภาพให้เป็นไปแม้ในวันหนึ่ง.

น สุกรา อุณเณ ปคฺคเหน ยาเปตุ
น สุกรา ๗
ปคฺคเหน โย อุณโณ เตน ยาเปตุ น สุกรา ๗
ปคฺคเหตฺวา ยํ อริยา อุณณํ กโรนฺติ
ภิกฺขวาจริยํ จรณฺติ เตน อุณเณ ยาเปตุ น สุกรา
ติ วุตฺตํ โหติ ๗ ตทา กิร ตตถ สตฺตฎฺฐคาเม
ปิณฺฑทาย จริตฺวา เอกทิวสมฺปิ ยาปนมตฺตํ น ลภนฺติ ๗

พ้อคำม้าถวายเป็นทานหนึ่งแก่ภิกษุรูปหนึ่ง

ชื่อว่า เตน โข ปน สมเยน อุตฺตราปถกา
อสุสวาณิชา ๗เป๗ อสุโสสิ โข ภควา
อทุกฺขลสทฺทํ พิงฺทราบริณฺจฉยฺดังตโปนี้:-

บทว่า เตน ความว่า โดยสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงอาศัยเมืองเวรณชาวนั้น พวกพ้อคำม้าผู้อยู่
ในอุตตราปถชนบท หรือผู้ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะมาจาก
อุตตราปถชนบท รับ (ซื้อ) เอม้า ๕๐๐ ตัว ในสถานที่
เป็นถิ่นเกิดของม้าทั้งหลายในอุตตราปถชนบทแล้ว เมื่อ
ปรารณารายได้ (ผลกำไร) ๒-๓ เท่า ก็ไปยังต่าง
ประเทศ แล้วเข้าพักฤดูฝนในเมืองเวรณชา พร้อมด้วย
ฝูงม้ามี่ประมาณ ๕๐๐ ซึ่งเป็นสินค้าที่ตนจะต้องขาย
เหล่านั้น.

เตน โข ปน สมเยน อุตฺตราปถกา
อสุสวาณิชา ๗เป๗ อสุโสสิ โข ภควา
อทุกฺขลสทฺทนฺติ ๗

เตนาติ ยสฺมี สมเย ภควา เวรณชฺ อุนิสฺสยา
วสฺสวาสา อูปคฺโต เตน สมเยน อุตฺตราปถวาสิกา
อุตฺตราปถโต วา (๒๐๐) อาคตฺตดา
เอวฺลทฺธโวหารา อสุสวาณิชา อุตฺตราปถเ อสุสานํ
อฺภูจฺจานญฺจานเ ปณฺจ อสุสสตานิ คเหตฺวา ทิคฺคณฺติคฺคณฺ
ลามํ ปญฺจยมาณา เทสนฺตรํ คจฺจนฺตา เตหิ อตฺตโน
วิกฺกายิกภณฺทญฺเจหิ ปณฺจมตฺเตหิ อสุสสเตหิ เวรณชา
ยํ วสฺสวาสา อูปคฺตา โหนฺติ ๗

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงต้องพักอยู่เช่นนั้น ?
แก้วว่า เพราะว่าในประเทศนั้น ใครๆ ไม่อาจเดินทางไกล
ตลอด ๔ เดือนในฤดูฝนได้. ก็พวกพ้อคำม้าเหล่านั้น
เมื่อจะเข้าพักฤดูฝน จึงได้สั่งให้นายช่างสร้างเรือนพัก
สำหรับตน และโรงม้าสำหรับพวกม้าไว้ในสถานที่น้ำจะ
ท่วมไม่ได้ ในภายนอกพระนครแล้วกันไว้. สถานที่พัก

กสฺมา ๗ น ทิ สกฺกา ตสฺมี เทเส วสฺสิเก
จตฺตาโร มาเส อทฺธานํ ปฏิปชฺชิตฺตุ ๗ อูปคฺจฺจนฺตา จ
พทินฺคเร อุกฺเทน อนชฺโฆมตฺถรณฺนิเย จาเน อตฺตโน จ
วาสาคารานิ อสุสานญฺจ มนฺทิรํ การาเปตฺวา วติยา
ปริกฺขิปีสุ ๗ ตานิ เตสํ วสนญฺจานานิ อสุสมณฺทลิกาโยติ
ปณฺญาสิสุ ๗ เตนาท เตหิ อสุสมณฺทลิกาสุ ภิกฺขุณฺ

ของพวกพ่อค้าเหล่านั้นๆ ปรากฏว่า อัสมันชลิกา (คอกม้า). เพราะเหตุนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวไว้ว่า พวกพ่อค้าเหล่านั้น ได้ตกแต่งข้าวแดงแดงหนึ่งๆ สำหรับภิกษุทั้งหลายไว้ที่คอกม้า ดังนี้.

บทว่า **ปตลปตลปลุก** ได้แก่ ข้าวแดงมีประมาณแดงหนึ่งๆ สำหรับภิกษुरुูปหนึ่งๆ. ชื่อว่าแดงหนึ่งมีประมาณเท่าทะนานหนึ่ง เพียงพอเพื่อเลี้ยงอัตภาพให้ขึ้นไปสำหรับคนคนหนึ่ง. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ข้าวสุกแดงหนึ่งนี้ ไม่เพียงพอเพื่อเลี้ยงอัตภาพให้ขึ้นไปสำหรับคน ๒ คน.

ข้าวสารเหนียวที่บุคคลทำให้หมดเกลบแล้วหนึ่งให้สุกจึงถือเอา เขาเรียกชื่อว่า ข้าวแดง. จริงอยู่ ถ้าข้าวสารเหนียวนั้น ยังมีเกลบอยู่ สัตว์จำพวกตัวแมลงย่อมเจาะไชได้ ย่อมไม่ควรเก็บไว้นาน เพราะฉะนั้นพวกพ่อค้าเหล่านั้น ได้ทำให้เป็นของควรเก็บไว้ได้นานแล้วถือเอาข้าวสารเหนียว จึงเดินทางไกล ด้วยคิดว่า ในสถานที่ใด หย้าอันเป็นอาหารที่พวกม้ากิน จักเป็นของหาได้ยาก ในสถานที่นั้นนั่นแล ข้าวสารเหนียวนั้น จักเป็นอาหารของม้า.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พวกพ่อค้าเหล่านั้น จึงได้ตกแต่งข้าวสารเหนียวนั้นไว้สำหรับภิกษุทั้งหลาย ?

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป:- จริงอยู่ พวกมนุษย์ชาวอุตตราภทชนบทเหล่านั้น จะเป็นผู้มีศรัทธา ไม่มี ความเลื่อมใส เหมือนอย่างพวกมนุษย์ชาวทักขิณาภทชนบทหาไม่ได้. ความจริง พวกมนุษย์ชาวอุตตราภทชนบทเหล่านั้น เป็นผู้ที่มีศรัทธา มีความเลื่อมใส เป็น พุทธมามกะ ธรรมามกะ สังฆามามกะ. พวกพ่อค้าเหล่านั้น ในเวลาเช้า เมื่อเข้าไปยังเมืองด้วยกรณียกิจ บางอย่างนั้นเอง ได้พบภิกษุ ๗-๘ รูป ผู้นุ่งห่มเรียบร้อย สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ เทียวไปบิณฑบาตแม้ทั่วเมืองก็ไม่ได้วัดถูอะไรๆ ตั้ง ๒-๓ วัน. ครั้นเห็นแล้วพวกพ่อค้าเหล่านั้น ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า พระผู้เป็นเจ้าของเมืองนี้ อยู่จำพรรษา ฉาดกภัยก็กำลังเป็นไป และท่านเหล่านี้ก็ไม่ได้วัดถูอะไรๆ ย่อมลำบากเป็นอย่างยิ่ง ทั้งพวกเราก็เป็น อากันตุกะ ย่อมไม่อาจตระเตรียมข้าวต้ม และข้าวสวยถวายพระผู้เป็นเจ้าของเมืองนี้ทุกวันๆ ได้ แต่มาทั้งหลายของพวกเราได้อาหารสองมือ คือในเวลาเย็น และเวลา

ปตล ปตล ปลุก ปณตตต์ โหตีติ ฯ

ปตลปตลปลุกนติ เอกเมกสส ภิกขุโน ปตลปตลปมาณํ ปลุกํ ฯ ปตโถ นาม นาฬิมตต์ โหตี เอกสส ปุริสสส อลํ ยาปนาย ฯ วุตตมปิ เหน้ ปตโถทโน นาลมยํ ทูรินนุนติ ฯ

ปลุกนนาม นิตถุสํ กตวา อสุเสเตตวา คหิตยวตถนทูลา วุจจนติ ฯ ยทิ ทิ สตุสา โหนติ ปาณกา วิชณนติ อทธานกขมา น โหนติ ตลมา เต พาณิชา อทธานกขมํ กตวา ยวตถนทูลํ อาทาย อทธานํ ปฏิปชชุนติ ยตถ อสฺसानํ ชาพนียํ ตินํ ทูลลภํ ภวิสสตี ตตเถว ตํ อสฺสมตต์ ภวิสสตีติ ฯ

กสฺมา ปน เตหิ ตํ ภิกขุณํ ปณตตตุนติ ฯ

วุจฺเจเต ฯ น ทิ เต ทกฺขินาปณนุสฺสา วิย อสฺสทธา อปฺปสนนา ฯ เต ปน สทฺธา ปสนนา พุทฺธมามกา ธรรมามกา สงฺฆมามกา ฯ (๒๐๑) เต ปุพฺพพณฺทสมยํ เกณจิเทว กรณียเนน นครํ ปวิสฺสนตา เทว ตโย ทิวเส อทฺทสฺสุ สตตฺถฺจ ภิกขุ สุนิวตเถ สฺปารุเต อิริยาปถสมปนฺเน สกกลมปิ นครํ ปินฺนทาย จริตฺวา กิณฺจิจิ อลภมาเน ฯ ทิสฺวาน เตสํ เอตทโหสิ อยฺยา อิมํ นครํ อุปนิสฺสาย วสฺสํ อุปคตา ฉาดกญฺจ วตตติ น จ กิณฺจิจิ ลภนฺติ อติวิย กิลมนฺติ มยญฺจมหา อากนฺตูกา น สกโกม เนลํ เทวสิกํ ยาคุญฺจ ภตฺตญฺจ ปฏิยาเทตฺถ อมฺหากํ ปน อสฺสา สายญฺจ ปาโต จ ทฺวิภฺชตฺถํ ภตต์ ลภนฺติ ยนฺนุน มยํ เอกเมกสฺส อสฺสสฺส ปาตฺราสภตฺโต เอกเมกสฺส ภิกขุโน ปตลปตลปลุกํ ทเทยฺยาม เอวํ อยฺยา น จ กิลมิสฺสนฺติ อสฺสา จ ยาเปสฺสนฺตีติ ฯ

เช้า โฉนหนอพวกเราพึงแบ่งถวายข้าวแดงแดงหนึ่งๆ แก่
ภิกษุรูปหนึ่งๆ จากอาหารมือเช้าของม้าตัวหนึ่งๆ เมื่อ
เป็นเช่นนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลายจักไม่ลำบาก ทั้งม้าก็จัก
พวยงชีวิตให้เป็นไปได้.

พวกพ่อค้าเหล่านั้น จึงไปยังสำนักของภิกษุทั้งหลาย
เรียนบอกข้อความนั้นให้ทราบ แล้วเรียนขอว่า
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงได้
รับข้าวแดงแดงหนึ่งๆ แล้วทำให้เป็นอาหารอย่างใดอย่าง
หนึ่งฉันเถิด ดังนี้แล้ว จึงได้ตกแต่งข้าวแดงแดงหนึ่งๆ ไว้
ทุกวันๆ. เพราะเหตุนี้ท่านพระอุบาลีเถระ จึงกล่าวไว้
ว่า พวกพ่อค้าเหล่านั้น ได้ตกแต่งข้าวแดงแดงหนึ่งๆ
สำหรับภิกษุทั้งหลายไว้ที่คอกม้า.

บทว่า **ปณฺยตฺตํ** แปลว่า ได้ตั้งไว้แล้ว โดย
สังเขปอย่างนิตยภัต.

เต ภิกฺขุณฺโณ สนฺตํกํ คนฺตฺวา เอตมตฺถํ
อาโรเจตฺวา ฆนฺเต ตุมฺहे ปตฺถปตฺถปฺปลกํ ปฏฺกคฺเคตฺวา
ยํ วา ตํ วา กตฺวา ปรีภุณฺชถาติ ยาจิตฺวา เทวสิกฺ
ปตฺถปตฺถปฺปลกํ ปณฺญาเปสฺสุ ฯ เตน วุตฺตํ เตหิ
อสนฺมณฺทลิกาสุ ภิกฺขุณฺโณ ปตฺถปตฺถปฺปลกํ ปณฺยตฺตํ
โหติเตติ ฯ

ปณฺยตฺตนฺตํ นิจฺจภตฺตสงฺเขเปน จปิตํ ฯ

อรรถาธิบาย ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺคํ

บัดนี้ ควรทราบวินิจฉัยในคำว่า **ภิกฺขุ ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ**
นิวาเสตฺวา เป็นต้นต่อไป:-

บทว่า **ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ** แปลว่า สมัยอันเป็นส่วน
เบื้องต้นแห่งวัน อธิบายว่า ในปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ. อีกอย่าง
หนึ่ง สมัยในตอนเช้า ชื่อว่า ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ. ท่านกล่าว
คำอธิบายไว้ว่า ขณะหนึ่งในเวลาเช้า. เมื่ออธิบายอย่าง
นี้ทุกติยาริภตฺติ ย่อมได้ในอรรถแห่งอัจฉนฺตสังโยค.

บทว่า **นิวาเสตฺวา** แปลว่า นุ่งห่มแล้ว. บทว่า
นิวาเสตฺวา นั้นพึงทราบ ด้วยสามารถแห่งการผลัด
เปลี่ยนการนุ่งห่มในวิหาร. ในกาลก่อนแต่เวลาเที่ยว
บิณฑบาตนั้น ภิกษุเหล่านั้นจะไม่ได้นุ่งห่ม ก็หาไม่ได้เลย.

บทว่า **ปตฺตจิวฺรมาทาย** ความว่า เขามีอั้ง ๒
อุมฺบาตร เอาจิวฺรคล้องกาย อธิบายว่า รับไว้ คือพาตไว้.
จริงอยู่ พวกภิกษุเมื่อถือเอา (บาตรและจิวฺร) ด้วยประ
การใดๆ ก็ตาม ท่านก็เรียกว่าถือเอาเหมือนกัน. เหมือน
ในประโยคที่ว่า พอถือเอาได้เท่านั้น ก็หลีกไป ดังนี้.

สองบทว่า **ปิณฺฑํ อลภฺมานา** ความว่า เที่ยว
ไปทั่วทั้งเมืองเวรัญฺชา อายาวาแต่ก่อนข้าวเลย ไม่ได้โดยที่
สุดแม้เพียงคำว่านิมนต์ โปรดลัทธิข้างหน้าเถิด.

อิทาณิ ภิกฺขุ ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ นิวาเสตฺวาติอาทิสฺสุ ฯ

ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ ทิวสฺสสุ ปุพฺพภาคสมฺมยฺ ฯ
ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ อตฺถโถ ฯ ปุพฺพพัณฺหเต วา สมฺมยฺ
ปุพฺพพัณฺหสมฺมยฺ ฯ ปุพฺพพัณฺหเต เอกํ ขณฺนติ วุตฺตํ โหติ ฯ
เอวํ อจฺจนฺตลโยเค อุปโยคฺวณฺณํ ลพฺภติ ฯ

นิวาเสตฺวาติ ปรีทิตฺตฺวา ฯ วิหารนิวาสน-
ปรีวตฺตฺนวเสเนตฺ เวกิตฺตพฺพํ ฯ น หิ เต ตโต ปุพฺพ
อนิวตฺถา อหฺลฺสุ ฯ

(๒๐๒) **ปตฺตจิวฺรมาทายาติ** ปตฺตํ หตฺถเอหิ
จิวฺรํ กาเยน อาทียิตฺวา สมฺปฏฺกจฺฉิตฺวา ธาเรตฺวาติ
อตฺถโถ ฯ เยน วา เตน วา หิ ปกาเรน คนฺหนฺตา
อาทาย อิจฺเจว วุจฺจนฺติ ฯ ยถา สมหาทายเว ปกฺกมฺตฺติ ฯ

ปิณฺฑํ อลภฺมานาติ สกฺกมฺปิ เวรณฺชํ จริตฺวา
ติฏฺฐจฺตุ ปิณฺฑํ ไท อนฺตมฺโส อติจฺฉถาติ วาจฺมฺปิ อลภฺมานา ฯ

ภิกษุได้ข้าวแดงแสงหนึ่งๆ นำไปจัดการตนเอง

หลายบทว่า ปตลปตลปลุก อาราม ทริตวา ความว่า ถือเอาข้าวแดงแสงหนึ่งๆ ที่ตนได้ในที่ที่ไปแล้วๆ นำไปยังอาราม.

หลายบทว่า อุทกขเล โภฏฏเวตวา ปริภุชนติ ความว่า ใครๆ ผู้ที่จะเป็นกบปัยการกรับเอาข้าวแดงแสงหนึ่งๆ นั้น ไปหุงต้มเป็นข้าวต้มหรือข้าวสวย ถวายแก่พระเถระเหล่านั้น ย่อมไม่มี. การหุงต้มตัวเอง ย่อมไม่เป็นสมณสารูป ทั้งไม่สมควร. ภิกษุเหล่านั้นรวมเป็นพวกๆ พวกละ ๘ รูปบ้าง พวกละ ๑๐ รูปบ้าง ปรีกษากันว่า ความเป็นผู้มีควมประพฤติเบา และเปลื้องจากการหุงต้ม ให้สุกเอง จักมีแก่พวกเรา ด้วยวิธีอย่างนี้ ดังนี้ จึงโขลกตำในครกแล้ว เอน้ำชุปส่วนของตนๆ ให้ชุ่มแล้วก็ฉัน. ครั้นเธอเหล่านั้นฉันแล้วก็เป็นผู้มีขวนขวายน้อย บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

พ่อค้ามาถวายข้าวแดงแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ส่วนพวกพ่อค้ามาเหล่านั้น ก็ถวายข้าวแดงแสงหนึ่ง และเนยใส น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดที่ควรแก่ข้าวแดงนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านพระอานนท์นำเอาข้าวแดงนั้นมาบดที่ศิลา. ข้าวแดงนั้นอันบุรุษบ้นชิตผู้มีบุญทำแล้ว ย่อมเป็นที่ชอบใจทีเดียว. คราวนั้น ท่านพระอานนท์ ครั้นบดข้าวแดงนั้น ก็ปรุงด้วยเครื่องปรุงมีเนยใสเป็นต้น น้อมเข้าไปถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ขณะนั้น พวกเทวดาได้แทรกทิพโอสชาลงในข้าวแดงที่ปรุงนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เสวยพระกระยาหารที่บดถวายนั้น. ครั้นเสวยแล้วก็ทรงยังกาลให้ผ่านไปด้วยผลสมาบัติ. จำเนียรกาลตั้งแต่นั้นมา ก็ไม่เสด็จเที่ยวทรงบาตร.

ปตลปตลปลุก อาราม ทริตวาติ คตคตฏฐาเน ลหุ อเอกเมกั ปตล ปตล ปลุกั คเหตุวา อาราม เนตวา ฯ

อุทกขเล โภฏฏเวตวา ปริภุชนตติ เถรานั โภจิ กบปัยการโก นตถิ โย เตสั ตั คเหตุวา ยาคู วา ภตต วา ปเจยย ฯ สามปี ปจัน สมณสารูปปี น โหติ น จ วฏฐติ ฯ เต เอวั โน สลลหุกวุตติตา จ ภวิสสติ สามปากปริโมจนญจติ อฏฐฏฐ ชนา วา ทส ทส ชนา วา เอกโต หุตวา อุทกขเล โภฏฏเวตวา โภฏฏเวตวา สกั สกั ปฏิวีส อุกเกน เตเมตวา ปริภุชนติ ฯ เอวั ปริภุชชิตวา อปโปสสุกกา สมณธมมึ กโรนติ ฯ

ภควโต ปน เต อสสุวาณิชา ปตลปลุกญจ เทนติ ตทุปยญจ สปปิมธุสกุขริ ฯ ตั อายสุม อานนโท ออาหาริตวา ลิสายั ปีลติ ฯ ปุณญวตา ปณทิตปุริเสน กต มนาปเมว โหติ ฯ

อถ นั ปีลิตวา สปปิอาทิติ สมมาโยเซตวา ภควโต อุปนาเมติ ฯ อเถตถ เทวตา ทิพโพซั ปกชิปนติ ฯ ตั ภควา ปริภุชชิ ฯ ปริภุชชิตวา ผลสมาปัตติยา กาลั วิตินาเมติ ฯ น ตโต ปฏฐาย ปิณทาย จรติ ฯ

พระผู้มีฯ ตรัสรู้มา ๒๐ ปี ไม่มีอุปัฏฐากประจำ

ถามว่า ก็คราวนั้นพระอานนทเถระ ยังไม่ได้เป็น
อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ ?

แก้วว่า ยังไม่ได้เป็น ทั้งท่านก็ไม่ได้รับตำแหน่งผู้
อุปัฏฐากเลย. ความจริง ในครั้งปฐมโพธิกาล ชื่อว่าภิกษุ
ผู้อุปัฏฐากประจำของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในภายใน ๒๐
พรรษา ย่อมไม่มี. บางคราวพระนาคสมาลเถระ
อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า, บางคราวพระนาคิตเถระ,
บางคราวพระเมฆิยะเถระ, บางคราวพระอุพพณเถระ,
บางคราวพระสาครเถระ, บางคราวพระเถระผู้เป็นโอรส
ของเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะ อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า.
พระเถระเหล่านั้นอุปัฏฐากตามความพอใจของตนแล้ว ก็
หลีกไป ในเวลาที่ตนปรารถนา (จะหลีกไป). พระอาน
นทเถระเมื่อท่านเหล่านั้นอุปัฏฐากอยู่ ก็เป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อย เมื่อท่านเหล่านั้นหลีกไปแล้ว ก็ทำวัตร
ปฏิบัติเสียเอง. ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเฝ้าพระทัยอยู่
ว่า พระญาติผู้ใหญ่ของเรา ไม่ได้รับตำแหน่งเป็นผู้
อุปัฏฐากก่อน แม้ก็จริง ถึงกระนั้น พระอานนทนี่แหละ
เป็นผู้สมควรในฐานะทั้งหลายเห็นปานนี้ ดังนี้ จึงทรงนั่ง
เสียบไว้. เพราะเหตุนั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงกล่าวไว้
ว่า ท่านพระอานนทบดข้าวแดงแดงหนึ่งๆ ที่ศิลาแล้ว
น้อมเข้าไปถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าก็เสวยพระกระยาหารที่บดถวายนั้น.

ก็ ปานนทตเถโร ตทา ภควโต อุปฏฐากโก
โหตีติ ฯ

น โหติ โน จ โช อุปฏฐากกฺขณํ ลพฺโธ ฯ
ภควโต ทิ ปจฺมโพธิยํ วิสตีวสฺสพฺภนฺตเร นิพฺพุตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
(๒๐๓) นาม นตฺถิ ฯ กทาจิ นาคสมาลตเถโร
ภควนฺตํ อุปฏฐาเปสิ กทาจิ นาคิตตเถโร กทาจิ
เมฆิยตเถโร กทาจิ อุพพณตเถโร กทาจิ สาครตเถโร
กทาจิ สุนกฺขตฺโต ลิจฉวีปฺตฺโต ฯ เต อตฺตโน
รฺจฺจฺยา อุปฏฺฐหิตฺวา ยทา อิจฺฉนฺติ ตทา ปกฺกมฺนฺติ ฯ
อานนทตเถโร เตสุ อุปฏฺฐหฺนฺเตส อปฺปอสฺสุกฺโก โหติ
ปกฺกนฺเตสุ สยเมว วตฺตปฺปฏิปตฺตี กโรตี ฯ ภควาปี
กิญฺจาปี เม ภาตีสฺสฺสฺสฺส อุปฏฺฐากกฺขณํ น ตาว
ลภตี อถฺชฺช เหวรฺรฺรฺรฺรฺร จาเนสุ อยเมว ปฏฺฐิรฺรฺร
อริวาเสสิ ฯ เตน วุตฺตํ อายสฺมา อานนฺโท
ปตฺถปตฺถปฺปลกํ ลิลายํ ปิสิตฺวา ภควโต อุปฺปนาเมตี,
ตํ ภควา ปรีภฺรฺรฺรฺรฺรชฺชิตฺติ ฯ

**พราหมณ์และชาวเมืองไม่ได้ถวายภัต
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า**

ถามว่า ก็ในเวลาข้าวยากหมากแพง มนุษย์ทั้ง
หลายเกิดความอดุสหาหะ ทำบุญกันอย่างเหลือเกิน ถึง
ตนเองก็ไม่บริโภค ย่อมล้าคัญของที่ตนควรถวาย แก่พวก
ภิกษุมิใช่หรือ ? เพราะเหตุไร ในคราวนั้นพวกมนุษย์
เหล่านั้น จึงไม่ได้ถวายแม้ภิกษุสักทัฬหีเล่า, และเวรณช
พราหมณ์นี้ ก็ได้ทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้าให้อยู่จำพรรษา
ด้วยความอดุสหาหะเป็นอย่างมาก, เพราะเหตุไร
พราหมณ์นั้น จึงไม่รู้แม้ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ ?
ข้าพเจ้าจะเฉลยต่อไป. ตอบว่า เพราะถูกมารดลใจ.

นฺนุ จ มนฺุสฺสา ทฺพฺภิกฺขกาเล อตีวฺย
อุสฺสาหชาตา ปุณฺณานิ กโรนฺติ อตฺตนา อภฺยชิตฺวาปี
ภิกฺขุณฺี ทาทพฺพํ มณฺณนฺติ เต ตทา กสฺมา กฺกุจฺจุภิกฺขมฺปิ
น อทฺสุ อยณฺจ เหวรณฺชฺช พฺราหฺมเณ มหฺตา
อุสฺสาเห น ภควนฺตํ วสฺสาวาสํ ยาจิ โส กสฺมา
ภควโต อตฺถิภาวมฺปิ น ชานาตีติ ฯ วุจฺเจเต ฯ
มาราวภฺรฺรฺรณาย ฯ

จริงอยู่ มารได้ตั้งใจคือทำเวรัญชพรหมณ์ ผู้พอ ลักว่าหลีกไปจากลำนั้กพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น และ ชาวนครทั้งลันให้ลุ่มหลงทั้งหมด ตลอดสถานที่มีประมาณ โยชนหนึ่งโดยรอบ (เมืองเวรัญชา) อันเป็นสถานที่พวก ภิกษุอาจเที่ยวไปปิมทบาทในเวลาก่อนฉันแล้วกลับมาได้ ทำให้พวกมณุษย์ทั้งหมดกำหนดไม่ได้แล้วก็หลีกไป เพราะ ฉะนั้น ใครๆ จึงไม่ได้ใฝ่ใจถึงกิจที่ตนควรทำ โดยที่สุดแม้ สามเณรกรรม.

ถามว่า ก็แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทราบมารจะ ดลใจหรือ ? จึงทรงเข้าจำพรรษาในเมืองเวรัญชานัน้. แก้วว่า ไม่ทรงทราบ ก็ห้ามได้.

ถามว่า เมื่อทรงทราบเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ ทรงเข้าจำพรรษาในบรรดาพระนครแห่งใดแห่งหนึ่ง มีนครจัมปา สาวัดถิ และราชคฤห์เป็นต้น. แก้วว่า พระนครทั้งหลายมีนครจัมปา สาวัดถิ และราชคฤห์ เป็นต้น จงยกไว้, แม้ถ้าว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงเสด็จ ไปยังอุตรกุรุทวีป หรือไตรทศบุรี แล้วเข้าจำพรรษาในปี นั้นไซ้, มารก็พึงดลใจชาวอุตรกุรุทวีป หรือไตรทศบุรี แม้นั้นได้. ได้ยินว่า มารนั้นได้เป็นผู้มีจิตถูกความอาฆาต เข้ากลุ้มมุ่นอย่างยิ่ง ตลอดคณัน้. ส่วนในเมืองเวรัญชานันี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเหตุการณันี้ได้ เป็นอย่างดีว่า พวกพ่อค้าม้าจักทำการสงเคราะห์ภิกษุทั้ง หลาย เพราะฉะนั้น จึงทรงเข้าพรรษาในเมืองเวรัญชานัน้ แล.

มารไม่สามารถทำอันตรายแก่ปัจฉัย ๔ ได้

ถามว่า ก็มารไม่สามารถจะดลใจพวกพ่อค้าได้หรือ ? แก้วว่า จะไม่สามารถ ก็ห้ามได้ แต่เพราะพ่อค้าเหล่านั้นได้ มาในเมื่อประชาชนถูกมารดลใจเสร็จลันลงแล้ว.

ถามว่า เพราะเหตุไร มารจึงไม่กลับมาดลใจอีกเล่า ? แก้วว่า เพราะไม่เป็นวิสัย จึงไม่กลับมา.

จริงอยู่ มารนั้นยอมไม่อาจเพื่อทำอันตรายแก่ ภิกษาที่บุคคลน้ไปเฉพาะพระตถาคต แกนินพัทธทาน แก่ วัตถุทานที่บุคคลกำหนดถวายไว้แล้ว. ความจริง ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่ปัจฉัย ๔ ได้. แก่ปัจฉัย ๔ เหล่าไหน ?

เวรัญชั ทิ พราหมณ์ ภควโต สนติกา ปกุกนตมตตเมว สกลญจ นครั สมนตา โยชนมตต์ ยตถ สกุกา ปุเรภตต์ ปินุทาย จริตวา ปจจาคนตต์ ตั สพพิ มาโร อาวภูญตวา โมเหตุวา สพเพล์ อสสลกขณภาวั กตวา ปกุกามิ ตสมา น โภจิ อนตมโล สามิจิกมมปิ กตตพพิ มณยิตถ ๑

ก็ ปน ภควาปี มาราวภูญัน้ อชานิตวา ตตถ วสล์ อุปคโตติ ๑ โน อชานิตวา ๑

อถ กสฺมา จมปาสาวดถิราชคหาทีนั อณฺยตรสฺมี น อุปคโตติ ๑ (๒๐๔) ติจฺจนตฺ จมปาสาวดถิราชคหาทีนั สเจปี ภควา ตสฺมี ส่วจฺจเร อุตฺตรกูรุ วา ติทลปฺรุ วา คนฺตวา วสล์ อุปคจฺเจยฺย ตปี มาโร อาวภูญยฺย ๑ โส กิร ตั ส่วจฺจรํ อติวีย อาฆาเตน ปรียฺญจิตฺจิตฺโต อโหสิ ๑ อึธ ปน ภควา อิมั อติเรกั การณั อทฺทส อสฺสวาณิชา ภิกฺขุณั สงคหั กริสฺสนตฺติ ตสฺมา เวรัญชายเมว วสล์ อุปคณฺจิ ๑

ก็ ปน มาโร วาณิชเก อาวภูญตฺ น สกโกตฺติ ๑ โน น สกโกติ เต ปน อาวภูฏิตปรีโยสาเน อาคมึสุ ๑

ปฏินิวตฺติตฺวา กสฺมา น อาวภูฏีสฺติ ๑ อวิสยฺหตฺย ๑

น ทิ โส ตถาคตฺสส อภิหฺภูภิกฺขาย นิพฺพตฺ- ทานสฺส อปปีตวตฺตสฺส อนฺตรายั กาคฺตุ วิสทฺติ ๑ จตฺนุนั ทิ น สกุกา อนฺตราโย กาคฺตุ ๑ กตเมล์ จตฺนุนั ๑

ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่ปัจฉัย ๔ เหล่านี้ คือ ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่นิพพทาน โดยสังเขปว่า ภิกษาที่บุคคลนำไปเฉพาะพระตถาคต หรือแก่ปัจฉัย ๔ ที่บุคคลบริจาคแล้วแต่พระตถาคต โดยสังเขปว่าวัตถุทานที่บุคคลกำหนดถวายไว้แล้ว ๑, ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่พระชนมชีพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ๑, ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่พระอนุพยัญชนะ ๘๐ หรือแก่พระรัศมีที่ชานออกข้างละวาได้, จริงอยู่ รัศมีแม่แห่งพระจันทร์ พระอาทิตย์ เทวดา และพรหม พอไปถึงประเทศแห่งพระอนุพยัญชนะ และพระรัศมีที่ชานออกข้างละวาของพระตถาคตแล้ว ก็หมดอำนาจไป ๑, ใครๆ ไม่สามารถจะทำอันตรายแก่พระสัมพันธมุตญาณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ๑ (รวมเป็น ๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้).

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกเสวยและฉันภิกษาที่มารทำอันตรายไม่ได้ในคราวนั้น.

พระผู้มีฯ ตรัสถามสิ่งที่เป็นประโยชน์

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงเสวยอยู่อย่างนั้นวันหนึ่ง (ได้ทรงสดับเสียงครกแล).

หลายบทว่า อสุลสิ โข ภควา อุกุขลสทท ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับเสียงครกที่เกิดเพราะสากกระทบ (ครก) ของพวกภิกษุผู้โง่เขลาซ้ำวแดงแล่งหนึ่งๆ อยู่. พระธรรมสังคากาจารย์ทั้งหลายกล่าวคำเป็นต้น ซึ่งมีต่อจากคำนั้นไปอย่างนี้ว่า พระตถาคตทั้งหลายแม้ทรงทราบอยู่ดังนี้ ก็เพื่อแสดงการเฉลยพระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามข้างหน้าว่า ดูก่อนอาณนท์ นั้นเสียงครกหรือหนอแล ?

ในคำเหล่านั้น มีการพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้:-
ธรรมดวว่า พระตถาคตทั้งหลาย แม้เมื่อทรงทราบอยู่ ถ้าเหตุแห่งการถามเช่นนั้น มีอยู่ไซ้ จึงตรัสถาม, แต่ถ้าเหตุแห่งการถามเช่นนั้น ไม่มี ไซ้, ถึงทราบอยู่ก็ไม่ตรัสถาม. ก็เพราะขึ้นชื่อว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงทราบ ไม่มี, เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวคำว่า แม้เมื่อไม่รู้.

ตถาคตสส อภิกุขลสททวเนน วา นิพพทานสส อปปีตวตตสขเนน วา ปริจจตตานัน จตุนัน ปจจยานัน น สกกา เณจि อนนตราโย กาคู, พุทธานัน ชีวิตสส น สกกา เณจि อนนตราโย กาคู, อสตียา อนุพยัญชนานัน พยามปปภาย วา น สกกา เณจि อนนตราโย กาคู, จนนทิมสุริยเทวพพหมานนปปีติ ปภา ตถาคตสส อนุพยัญชนพยามปปภายเทส ปตวา วิหदानุภาวา โหนติ พุทธานัน สพพณณตต-ณณสส น สกกา เณจि อนนตราโย กาคุนติ อิมลัน จตุนัน น สกกา เณจि อนนตราโย กาคู ฯ

ตสมา มาเรณ อกตนนตรายภิกขัน ภควา สสาวกสงฆโม ตทา ปริภุชชิตี เวทิตัพโพ ฯ

เอว ปริภุชชนโต จ เอกทิวลัน ฯ

อสุลสิ โข ภควา อุกุขลสททนติ ภควา ปตลปตลปุลกั โกฏฏนุตานัน ภิกขูนัน มุสลสงฆมฺภวชนิตัน อุกุขลสททัน (๒๐๕) สุนิ ฯ ตโต ปรี ชานนุตาปี ตถาคตตีเอวมาทิ ยัน ปรีโต กิณนุโข โส อาณนท อุกุขลสททโเทติ ปุจฉิ ตสส ปรีหารทสสนตถัน วุตถัน ฯ

ตตรายัน สงเขปวณณนา ฯ

ตถาคตตา นาม ชานนุตาปี สเจ ตาทิสัน ปุจฉากาการณัน โหติ ปุจฉนติ สเจ ปน ตาทิสัน ปุจฉากาการณัน นตถิ ชานนุตาปี น ปุจฉนติ ฯ ยสมา ปน พุทธานัน อชานนัน นาม นตถิ ตสมา อชานนุตาปีติ น วุตถัน ฯ

หลายบทว่า **กาล วิทิตวา ปุจฉนติ** ความว่า ถ้าเวลาแห่งการตรัสถามนั้นๆ มีอยู่ไซ้, ทรงทราบกาลนั้นอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสถาม ถ้าเวลาแห่งการตรัสถามนั้นไม่มีไซ้, ทรงทราบกาลแม้อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ตรัสถาม. อนึ่ง พระตถาคตทั้งหลาย แม้เมื่อจะตรัสถามอย่างนั้น ย่อมตรัสถามแต่คำที่ประกอบด้วยประโยชน์ คือ ย่อมตรัสถามเฉพาะแต่คำที่อิงอาศัยประโยชน์อิงอาศัยเหตุเท่านั้น ทาตรัสถามคำที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่. เพราะเหตุไร ? เพราะพระตถาคตทั้งหลาย ทรงขจัดคำที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์เสียได้ด้วยมรรคชื่อว่าเสตุ. มรรคท่านเรียกว่า เสตุ. มีอธิบายไว้ว่า การขจัดคือการตัดขาดด้วยดี ซึ่งคำเช่นนั้น ด้วยมรรคนั้นเอง.

บัดนี้ ท่านพระอุบาลีเถระ เมื่อจะแสดงถึงพระดำรัสที่อิงอาศัยประโยชน์ ซึ่งพระตถาคตทั้งหลายตรัสถามนั้น ในบทว่า **อตถสฺหิตํ** นี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ทวิทิจ อากาเรทิจ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อากาเรทิจ** คือ ด้วยเหตุทั้งหลาย.

สองบทว่า **ธมฺมํ วา เทเสสฺสาม** ความว่า เราจักแสดงพระสูตรที่ประกอบด้วยอรรถอุปบัติเหตุ (คือเรื่องที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า) หรือชาดกที่ประกอบด้วยเหตุแห่งบุรพจริต (คือความประพฤติในชาติก่อน).

หลายบทว่า **สวากานํ วา ลิกฺขยาปทํ ปญฺญาเปสฺสาม** ความว่า หรือเราจักทำโทษที่ล่วงเกินให้ปรากฏ ด้วยการถามนั้น แล้วจักบัญญัติสิกขาบท คือตั้งข้อบังคับหนักหรือเบาไว้แก่สาวกทั้งหลาย.

ในคำว่า **อถโข ภควา ฯเปฯ เอตมตฺถํ อารโจะสิ** นี้ หามีคำอะไรๆ ที่ควรกล่าวไว้ไม่. เพราะว่า ท่านพระอานนท์เมื่อทูลบอกการได้ข่าวแดงแล่งหนึ่งๆ ความเป็นผู้มี ความประพฤติเบา และเปลื้องจากการหุงต้มให้สุกเองของพวกภิกษุ ที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล เรียกว่าได้ทูลบอกข้อความนั้นแล้ว.

กาล วิทิตวา ปุจฉนตี สเจ ตสฺสา ปุจฉาย โส กาลो โหติ เอวํ ตํ กาลํ วิทิตวา ปุจฉนตี สเจ น โหติ เอวมปิ กาลํ วิทิตวา น ปุจฉนตี ฯ เอวํ ปุจฉนตาปี จ อตถสฺหิตํ ตถาคตา ปุจฉนตี ยํ อตถนิสฺสิตํ การณนิสฺสิตํ ตทเว ปุจฉนตี โน อนตถสฺหิตํ ฯ กสฺมา ฯ ยสฺมา อนตถสฺหิตเต เสตุสมาโต ตถาคตานํ ฯ **เสตุ** วุจฺจติ มคฺโค ฯ มคฺเคเนว ตาทิสฺสส วจนสฺส มาโต สมฺมุจฺเจทิจิ วุตฺตํ โหติ ฯ

อิทานิ **อตถสฺหิตนฺติ** เอตถ ยํ อตถนิสฺสิตํ วจนํ ตถาคตา ปุจฉนตี ตํ ทสฺเสนโต **ทวิทิจ อากาเรทิจ** อากาเรทิจอากาเรทิจ ฯ

อตถ **อากาเรทิจ** การณทิจ ฯ

ธมฺมํ วา เทเสสฺสามาติ อตฺตูปฺปตฺตียุตฺตํ สุตฺตํ วา ปุพฺพจริตการณยุตฺตํ ชาตกํ วา กถยิสฺสาม ฯ

สวากานํ วา ลิกฺขยาปทํ ปญฺญาเปสฺสามาติ สวากานํ วา ตาย ปุจฉาย วิติกกมํ ปากฺกํ กตวา ครุกํ วา ลทุกํ วา ลิกฺขยาปทํ ปญฺญาเปสฺสาม อานํ จเปสฺสามาติ ฯ

อถโข ภควา ฯเปฯ เอตมตฺถํ อารโจะสิ เอตถ นตฺถิ กิณฺจิจิ วตฺตพฺพํ ฯ ปุพฺเพ วุตฺตเมว ทิจิ กิกฺขุณฺณํ ปตฺถปตฺถปฺลุกํ ปฏฺฐิลานํ สลฺลทุกวุตฺติตํ สามปากปรีโมจณฺญจ อารโจะโนโต เอตมตฺถํ (๒๐๖) อารโจะสิติ วุจฺจติ ฯ

ภิกษุจำพรรษาเมืองเวรณฺชาชำระความอดอยากได้

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงทำให้ท่านพระอานนทรีนฺเริง จึงได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า “ติละ ติละ อานนท”. ก็แลครั้นทรงประธานสาธุการแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมยอมรับเอาอาการอย่างหนึ่ง ในบรรดาอาการทั้ง ๒ จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนอานนท พวกเธอเป็นสัตบุรุษ ชนะวิเศษแล้ว, พวกเพื่อนสพรหมจารีชั้นหลัง จักดูหมิ่นข้าวสาลี และข้าวสุกที่ระคนด้วยเนื้อ.

ในคำว่า **ตุมฺเหติ** เป็นต้นนั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้:- (พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า) ดูก่อนอานนท ในคราวทูปภิกขกัถ คือ ในคราวที่มีก้อนข้าวอันหาได้ยากอย่างนี้ พวกท่านเป็นสัตบุรุษชนะวิเศษแล้ว ด้วยความเป็นผู้ประพฤติเบานี้ และด้วยธรรมอันเป็นเครื่องขัดเกลานี้.

ถามว่า พวกเธอชนะอะไร ?. แก้วว่า ชนะทูปภิกขกัถได้ ชนะความโลภได้ ชนะความประพฤติ ด้วยอำนาจแห่งความปรารถนาได้.

ถามว่า ชนะอย่างไร ?. แก้วว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมไม่มีความคิด หรือความคับแค้นใจว่า เมืองเวรณฺชานี้มีภิกษาหาได้ยาก แต่บ้านและนิคมในระหว่างโดยรอบ (แห่งเมืองเวรณฺชา) มีข้าวกล้าโน้มลงด้วยความหนักคือผล คือว่ามีภิกษาดี มีก้อนข้าวหาได้โดยง่าย เอาเถิดพวกเราไปที่บ้านและนิคมนั้นแล้ว จึงจักฉัน, แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงรับเอาพวกเราอยู่ในเมืองนี้ทีเดียว ดังนี้, ทูปภิกขกัถอันภิกษุเหล่านั้นชนะได้แล้ว คือครอบงำได้แล้ว ได้แก่ให้เป็นไปในอำนาจของตนแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ก่อน.

ถามว่า ชนะความโลภได้อย่างไร ?. แก้วว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่งไม่ได้ทำให้ราตรีชาติด้วยอำนาจแห่งความโลภว่า เมืองเวรณฺชานี้มีภิกษาหาได้ยาก, ส่วนบ้านและนิคมในระหว่างโดยรอบ (แห่งเมืองเวรณฺชา) มีข้าวกล้าโน้มลงด้วยความหนัก คือผล ได้แก่ มีภิกษาดี มีก้อนข้าวหาได้โดยง่าย เอาเถิด พวกเราจักพากันไปฉันที่บ้านและนิคมนั้น หรือไม่ได้ทำให้พรรยาขาด ด้วยคิดว่า พวกเราจะเข้าจำพรรษา ในบ้านและนิคมนั้น ในพรรยาหลังดังนี้, ความโลภอันภิกษุเหล่านั้นชนะได้แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

สาธุ สาธุ อานนฺทาทิ อิทํ ปน ภควา อายสมฺนตํ อานนทํ สมฺปทํเสนโต อาท ๑ สาธุการํ ปน ทตฺวา ทวีสุ อากาเรสุ เอกํ คเหตุวา ธมฺมํ เทเสนโต อาท ตุมฺเหติ อานนท สบฺปริเสหิ วิชิตํ ปจฺฉิมา ชนตา สาลิมนิสฺสนํ อติมณฺเณสฺสตีติ ๑

ตตฺราโย อธิปฺปาโย ตุมฺเหติ อานนท สบฺปริเสหิ เอวํ ทูปภิกฺเข ทูลฺลภปิณฺเฑ อิมาย สลฺลหุทฺตติตฺตาย อิมินา จ สลฺเลขเน วิชิตํ ๑

ก็ วิชิตฺนติ ๑ ทูปภิกฺขํ วิชิตํ โลภํ วิชิตํ อิจฺจจาโร วิชิตํ ๑

กถํ ๑ อโย เวรณฺชา ทูปภิกฺษา สมฺนตโต ปน อนนฺตรา คามนิคฺมา ผลการณมิตสฺสสา สุภิกฺษา สุลภปิณฺฑา หนฺท มโย ตตฺถ คนฺตฺวา ปริภุญฺชิสฺสาม เอวํ สนฺเตปิ ภควา อิเฐว อมฺเห คนฺหิตฺวา วสตีติ เอกภิกฺขุสฺสาปิ จินฺตา วา วิฆาโต วา นตฺถิ เอวํ ตาว ทูปภิกฺขํ วิชิตํ อภิกฺกุตํ อตฺตโน วเส วตฺติตํ ๑

กถํ โลภํ วิชิตํ ๑ อโย เวรณฺชา ทูปภิกฺษา สมฺนตโต ปน อนนฺตรา คามนิคฺมา ผลการณมิตสฺสสา สุภิกฺษา สุลภปิณฺฑา หนฺท มโย ตตฺถ คนฺตฺวา ปริภุญฺชิสฺสามาติ โลภวเสน เอกภิกฺขุนาปิ รตฺติจฺเจเท วา ปจฺฉิมิกาย ตตฺถ วสฺสํ อูปคฺจมาติ วสฺสจฺเจเท วา น กโต เอวํ โลภํ วิชิตํ ๑

ถามว่า ขณะความประพฤติ ด้วยอำนาจแห่งความปรารถนาได้อย่างไร. แก้วว่า แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ไม่ได้ให้ความปรารถนาเห็นปานนี้เกิดขึ้นเลยว่า เมืองเวรัญชานี้ ภิกาษาหาได้ยาก และมนุษย์ทั้งหลายนี้ ย่อมไม่ลำค้ำยพวกเรา แม้ผู้พักอยู่ตั้ง ๒-๔ เดือน ในคุณอะไรเลย ไฉนหนอ ! พวกเราทำการค้าคุณธรรม (อวดอุตริมนุสธรรม) คือประกาศซึ่งกันและกัน แก่มนุษย์ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ภิกษุรูปโน้น ได้ปฐมฌาน ฯลฯ รูปโน้นได้อภิญญา ๖ ดังนี้ แล้วปรนปรีอท้อง ภายหลังจึงค่อยอธิษฐานศีล ดังนี้, ความประพฤติด้วยอำนาจแห่งความปรารถนา อันภิกษุเหล่านั้นขณะได้แล้ว คือ ครอบงำได้แล้ว เป็นไปในอำนาจของตนแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้.

ส่วนในอนาคต เพื่อนพรหมจารีชั้นหลัง นั่งอยู่ในวิหารแล้ว แม้ได้ (ภัตตอาหาร) โดยความยากลำบากเพียงเล็กน้อย ก็จะดูหมิ่นข้าวสาลี และข้าวสุกที่ระคนด้วยเนื้อ คือ จักทำให้เป็นของดูหมิ่น นำติเตียน โดยนัยเป็นต้นว่า ข้าวสุกนี้อะไรกัน ? เป็นท้องเดิน และไป ไม่เค็ม เค็มจัด ไม่เปรี้ยว เปรี้ยวจัด จะประโยชน์อะไรด้วยข้าวสุกนี้? ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า) ชั้นชื่อว่า ชนบทจะมีภิกาษาหาได้ยากตลอดกาลก็หาไม่ได้ คือ บางคราวก็มีภิกาษาหาได้ยาก บางคราว ก็มีภิกาษาหาได้ง่าย ในกาลใด ชนบทนี้นั้น จักมีภิกาษาหาได้ง่าย ในกาลนั้น มนุษย์ทั้งหลายเสื่อมใสต่อข้อปฏิบัตินี้ของพวกท่านผู้เป็นสัตบุรุษแล้ว จักลำค้ำยข้าวสาลีวิกิต และข้าวสุกที่ระคนด้วยเนื้อ อันมีประการหลายอย่าง โดยประเภทมีข้าวต้มและของขบฉันเป็นต้น ที่ตนพึงถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย, ปัจฉิมชนตาชน กล่าวคือเพื่อนสหพรหมจารี ของพวกท่านนั่งอยู่ในระหว่างพวกท่านแล้ว เสวยอยู่ซึ่งสักการะที่อาศัยพวกท่านเกิดขึ้นแล้วนั้นแล จักดูหมิ่นและจะทำความดูถูก อันมีการเสวยสักการะนั้นเป็นปัจจัย.

ถามว่า จักทำความดูถูกอย่างไร ? แก้วว่า จักทำความดูถูกอย่างนี้ว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงหุงต้มภัตมีประมาณเท่านี้เล่า ? ภาชนะของพวกท่าน ซึ่งเป็นที่ที่พวกท่านจะพึงใส่ของๆ ตนเก็บไว้ ไม่มีหรือ ?

กถิ อิจจาจาโร วิชิต ๑ อัย เวรมุชา
ทพภิกษา อิเม จ มนุสสา อมเท เทว ตโย มาเส วสนเตปี
น กิสมิณจิ มณณนติ ยนฺนุน มยํ คุณวณิซชํ กตวา
อสุโก ภิกษุ ปจฺมสฺส ฌานสฺส ลากิ ๑เปฯ อสุโก
ฉทภิญโทยติ เอวํ มนุสฺसानํ อณณมณณํ (๒๐๗)
ปกาสเสตวา กุจฺฉิ ปฏิกษคฺคิตวา ปจฺฉา สิลล์ อธิฏฺฐ-
เหยยามาติ เอกภิกษุณาปี เอวรูปา อิจจา
น อุปปาติตา เอวํ อิจจาจาโร วิชิต อภิกฺกุโต
อตฺตโน วเส วตฺติโตติ ๑

อนาคตะ ปน ปจฺฉิมา ชนตา วิหาเร
นิลินฺนา อปฺปกสิเรเนว ลภิตวาปี กิ อิทํ อุตฺตณฺฑลํ
อตฺทิกิลินฺนํ อโลณํ อติโลณํ อนมฺพิลล์ อจฺจมพิลล์
โก อิมินา อตฺถิตอาทินา นเยน สาสิมฺโสทนํ
อตฺติมณฺณิสฺสตี โอยาตํ อวณฺณยาตํ กริสฺสตี ๑

อถวา ชนปโท นาม น สพฺพกาลํ ทพภิกฺโข
โหติ เอกทา ทพภิกฺโข โหติ เอกทา สุกฺโข โหติ
สวายํ ยทา สุกฺโข ภวิสฺสตี ตทา ตุมหากํ
สปรุริสานํ อิมาย ปฏิปตฺติยา ปสนฺนา มนุสฺสา
ภิกษุณฺ์ ยาคุชชชกาทิปปเกเทน อนนฺกปฺปการํ สาสิวิกิตํ
มฺโสทนณฺจ ทาทพฺพิ มณฺณิสฺสนฺตี ตํ ตุมเห นิสฺสาย
อุปฺปนฺนํ สกฺการํ ตุมหากํ สพฺรหมจารีสงฺฆาตา ปจฺฉิมา
ชนตา ตุมหากํ อนฺตเร นิสฺสิทิตวา อนฺุภวามานาว
อตฺติมณฺณิสฺสตี ตปฺปจฺจยํ มานณฺจ กริสฺสตี ๑

กถิ ๑ กสฺมา เอตฺตํ ปกํ กิ ตุมหากํ
ภาชนานิ นตฺถิ ยตฺถ อตฺตโน สนฺตํ ปกฺขิปิตวา
จเปยยาถาติ ๑

มหาโมคคัลลานะสีหนาทกถา

ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า **อลโข อายสุมา มหาโมคคัลลาโน** มีวินิจฉัยดังนี้

บทว่า **อายสุมา** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก, บทนี้เป็นชื่อแห่งความเคารพ และความยำเกรงโดยฐานครู.

บทว่า **มหาโมคคัลลาโน** ความว่า พระเถระนั้นชื่อว่า **มหา** โดยความเป็นผู้มีคุณใหญ่ และชื่อว่า **โมคคัลลานะ** โดยโคตร เพราะเหตุนั้น พระเถระนั้นจึงชื่อว่า **มหาโมคคัลลานะ**.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กราบทูลคำนี้ (กะพระผู้มีพระภาคเจ้า) คือแสดงคำเป็นต้น ที่ตนควรกราบทูลในบัดนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ (เมืองเวรยชามีภิกษาหาได้ยาก) ดังนี้.

อลโข อายสุมา มหาโมคคัลลาโนติอาทิสฺสุ ฯ

อายสุมาติ ปิยวจนเมตฺตํ ครูคารวสฺสปฏิบัติสฺสาธิ-
วจนเมตฺตํ ฯ

มหาโมคคัลลาโนติ **มหา จ โส** คุณมเหตุเตน **โมคคัลลาโน จ** โคตเตนาติ **มหาโมคคัลลาโน** ฯ

เอตทโวจาติ **เอตฺ อโวจ** อิทานิ **วตฺตพฺพ**
เอตฺรทิ ภาณเตติอาทิวจันํ **ทสฺเส**ติ ฯ

พระมหาโมคคัลลานะทูลขออนุญาตพลิกแผ่นดิน

ถามว่า ท่านมหาโมคคัลลานะได้กราบทูล (คำนี้) เพราะเหตุไร ? แก้วว่า เพราะได้ยินว่า พระเถระบวชแล้วในวันที่ ๗ จึงได้ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ ทั้งพระศาสดาก็ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เพราะความที่ท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก. พระเถระนั้นอาศัยความที่ตนเป็นผู้มีฤทธิ์มากนั้น จึงดำริว่า เมืองเวรยชานี้ มีภิกษาหาได้ยาก และภิกษุทั้งหลายก็ย่อมล้าปาก, ถ้าเณรหนอ เราจะพลิกแผ่นดิน แล้วให้ภิกษุทั้งหลายฉันจวันดิน. คราวนั้นท่านได้มีความรำพึงดังนี้ว่า ก็ถ้าว่า เมื่อเราอยู่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะไม่ทูลขอกะพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วพึงทำอย่างนั้นไซ้ร้ ข้อนั้นจะไม่พึงเหมาะแก่เรา จะพึงเป็นเหมือนการแข่งขันที่เรากับพระผู้มีพระภาคเจ้า; เพราะฉะนั้น พระเถระมีความประสงค์จะทูลขอ จึงมากกราบทูลกล่าวคำนั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้า.

กสฺมา **อโวจ** ฯ (๒๐๘) **เถโร** ภิร **ปพฺพชิตฺวา** สดฺตเม **ทิวเส** สวากปารมีญาณสฺส **มตฺถก**ํ **ปตฺโต** สดฺตถาราปี **มทิตฺทิก**ตาย **เอตทคฺเค** **จปีโต** ฯ **โส** ตํ **อตฺตโน** **มทิตฺทิก**ตํ **นิสฺสาย** **จินฺเต**สิ **อโย** **เวรณฺชา** **ทฺพฺภิกฺขา** **ภิกฺขุ** **จ** **กิลมน**ติ **ยนฺนุนา**หํ **ปจฺวี** **ปรีวตเต**ตฺวา **ภิกฺขุ** **ปฺปฏฺโก**ชํ **โกเชย**ยนฺติ ฯ **อถ**สฺส **เอตทโห**สิ **สเจ** **ปนา**หํ **ภคว**โต **สน**ติเก **วิหร**นฺโต **ภคว**นฺตํ **อยา**จิตฺวา **เอว**ํ **กเร**ยฺยํ **น** **เม** **ต**ํ **อ**สฺส **ปฏฺวี**รूपิ **ยฺค**คฺคาโห **ว**ิย **ภคว**ตฺวา **สทฺธี** **ก**โต **ภเว**ยฺยาติ **ต**สฺมา **ยา**จิตฺกาโม **อา**คฺนฺตฺวา **ภคว**นฺตํ **เอตท**โวจ ฯ

ภายใต้แผ่นดิน มีจวนดินที่มีรสโอชา

สองบทว่า **เหฏฐิมตล์ สมปนฺนํ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระกล่าวหมายเอาฟองดิน โอชาดิน จวนดิน ซึ่งมีอยู่ในพื้นเบื้องล่างแห่งแผ่นดิน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมปนฺนํ** แปลว่า มีรสหวาน อธิบายว่ามีรสดี. เหมือนอย่างในประโยคนี้ว่า ต้นไม้มีผลสมบูรณ์ และมีผลเกิดแล้ว ฟังมีในสถานที่นั้น ดังนี้ ฟังทราบความหมายว่า มีผลอร่อยฉันใดแล แม้ในอธิการนี้ ก็ฉันนั้น บัณฑิตฟังทราบความหมายแห่งบทว่า สมปนฺนํ นี้ว่า มีรสหวาน คือรสดี.

ส่วนคำว่า **เสยฺยถาปี ขุทฺตกมฺรฺ อณีลกํ** นี้ พระเถระกล่าวแล้ว ก็เพื่อแสดงข้ออุปมา เพราะพื้นเบื้องล่างแห่งแผ่นดินนั้น เป็นธรรมชาติมีรสหวาน.

น้ำหวานที่ตัวแมลงผึ้งเล็กๆ ทำไว้แล้ว ชื่อว่า **ขุทฺตกมฺรฺ** (น้ำผึ้งหวี).

บทว่า **อนีลกํ** แปลว่า ไม่มีตัว คือไม่มีตัวอ่อนได้แก่น้ำผึ้งที่บริสุทธิ์. ได้ยินว่า น้ำผึ้งนั้นเป็นของเลิศ ประเสริฐ มีรสดี และมีโอชากว่าน้ำหวานทั้งหมด. เพราะเหตุนี้ พระเถระจึงได้กล่าวว่า **เสยฺยถาปี ขุทฺตกมฺรฺ อณีลกํ เอวมสฺสาทํ** แปลว่า (เป็นที่ชอบใจเหมือนน้ำผึ้งหวีที่ไม่มีตัว ฉะนั้น) ดังนี้ เป็นต้น.

ประชุมหลายบทว่า **สาธาํ ฆนฺเต** ตัดบทว่า **สาธฺ อหํ ฆนฺเต** แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้า (จะฟังพลิกแผ่นดิน).

กับบทว่า **สาธฺ** นั้น ซึ่งมีอยู่ในบทว่า **สาธาํ** นี้ เป็นคำกราบทูลขอ. จริงอยู่ พระเถระเมื่อจะกราบทูลขออนุญาตการพลิกแผ่นดิน จึงได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้น.

บทว่า **ปริวตเตยฺยํ** ความว่า ฟังหายขึ้น คือ ฟังทำพื้นข้างล่างให้กลับขึ้นข้างบน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงต้องทำอย่างนั้น ? แก้วว่า เพราะว่า เมื่อพระเถระทำอย่างนั้นแล้ว ภิกษุทั้งหลายจักได้ฉันจวนดิน คือฟองดิน โดยสะดวก.

เหฏฐิมตล์ สมปนฺนนฺติ ปจฺวียา กิร เหฏฐิมตเล ปจฺวิมฺณโฑ ปจฺโวไซ ปจฺวีปฺปฏฺโก อตฺถิ ตํ สนฺธาย วทติ ฯ

ตตฺถ **สมปนฺนนฺติ** มรฺรํ สาธฺรสนฺติ อตฺถโ ๑ ยเถว ทิ ตตฺรลฺล รุกฺโข สมปนฺนผลโ จ อุปฺปนฺนผลโ จาติ เอตฺถ มรฺรผลโติ อตฺถโ เอวมิธาปี สมปนฺนนฺติ มรฺรํ สาธฺรสนฺติ เวทิตพฺพํ ๑

เสยฺยถาปี ขุทฺตกมฺรฺ อณีลกนฺติ อิหํ ปนฺลสฺ มรฺรตฺตาย โอปมฺมนิทฺลสนตฺถํ วุตฺตํ ๑

ขุทฺตกมฺรฺ ขุทฺตกมฺรฺกฺชิกาหิ กตมฺรฺ ๑

อนีลกนฺติ นิมฺมกฺชิกํ นิมฺมกฺชิกณฺทกํ ปรีสุทฺธํ ๑ เอตํ กิร มฺรฺ สพฺพมฺรฺหิ อคฺคณฺจ เสฏฺฐณฺจ สุรฺสณฺจ โโอชวฺนตณฺจ ๑ เตนนาท **เสยฺยถาปี ขุทฺตกมฺรฺ อณีลกํ** เอวมสฺสาทนฺติ ๑

สาธาํ ฆนฺเตติ สาธฺ อหํ ฆนฺเต ๑

เอตฺถ จ **สาธฺ**ติ อายาจนฺวณฺเมตํ ๑ ปจฺวีปริวตฺตนํ อายาจนฺโต ทิ เถโร ฆคฺวณฺตํ เอวมาท ๑

ปริวตเตยฺยนฺติ อุกฺกฺชเชยฺยํ เหฏฐิมตล์ อุปฺริมฺ กเรยฺยํ ๑

กสฺมา ๑ เอวํ ทิ กเต สฺเขน ภิกฺขุ ปปฺปฏฺโกชํ ปจฺวิมฺณทํ ปรีภฺยฺชิสฺสนตฺติ ๑

คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้มีพระประสงค์จะไม่ทรงอนุญาตก็ตาม แต่เพื่อให้พระเถระบันลือสีหนาท จึงตรัสถามว่า โมคคัลลานะ ! ก็เธอจักทำเหล่าสัตว์ผู้อาศัยแผ่นดินไว้อย่างไรเล่า ? ตรัสอธิบายไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายในบ้านและนิคมเป็นต้นเหล่าใด ผู้อาศัยแผ่นดินอยู่เมื่อเธอพลิกแผ่นดิน เธอจักทำสัตว์เหล่านั้น ผู้ไม่สามารถจะดำรงอยู่ในอากาศได้อย่างไร ? คือจักปักไว้ในสถานที่ไหนเล่า.

คราวนั้น พระเถระเมื่อจะประกาศอิทธิปาณภาพของตน อันสมควรแก่ความที่ตน อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ จึงได้กราบทูลว่า **เอกาทิ ภนฺเต** เป็นต้น.

ใจความแห่งคำว่า **เอกาทิ ภนฺเต** เป็นต้นนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้า จักนิรมิตมือข้างหนึ่ง เหมือนแผ่นดินใหญ่นี้ คือ จักทำให้เป็นเช่นกับแผ่นดิน ครั้นข้าพระพุทธเจ้าทำอย่างนั้นแล้ว จัดทำเหล่าสัตว์ผู้อาศัยแผ่นดินให้ก้าวไปบนมือนั้น เหมือนทำให้สัตว์ผู้ดำรงอยู่แล้ว บนพื้นฝ่ามือข้างหนึ่งนั้น ก้าวไปบนพื้นฝ่ามือข้างที่สองฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้พลิกแผ่นดิน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงคัดค้านการทูลขอของพระเถระนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า อย่าเลย โมคคัลลานะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อลํ** เป็นพระดำรัสที่ตรัสคัดค้าน.

หลายบทว่า **วิปลาสมฺปิ สตฺตา ปฏฺิลเภยฺยุ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายพึงเข้าถึงแม้การถือตลาดเคลื่อนไป.

ถามว่า พึงถึงการถือตลาดเคลื่อนอย่างไร ? แก้วว่า อย่างนี้คือ นี่เป็นแผ่นดิน หรือนี่มีไฉ่แผ่นดินหนอ. อีกอย่างหนึ่ง พึงถึงการถือตลาดเคลื่อนที่ตรงกันข้ามอย่างนี้ คือ นี่เป็นบ้านของพวกเราหรือเป็นบ้านของคนเหล่าอื่นหนอ. ในนิคม ชนบท นา และสวนเป็นต้นก็มีนัยดังกล่าวมาแล้วนั้น.

(๒๐๙) อถ ภควา อนนฺนุญญาตุกาโมปิ เถโร สีหนาทํ นทาเปตุํ ปุจฺฉิ เย ปน เต โมคฺคัลลาน ปจฺฉินิสฺสิตา ปาณา เต กถํ กริสฺสสึตี ฯ เย ปจฺฉินิสฺสิตา คามนิคมาทีสุ ปาณา เต ปจฺฉิยา ปริวตฺติยมานาย อากาเส สณฺจาทุํ อสฺกโกณฺเต กถํ กริสฺสสิ กตฺถ จเปสฺสสึตี ฯ

อถ เถโร ภควตา เอตทคฺเค จปิตถาวานุรูป อตฺตโน อิถฺธานุภาวํ ปกาเสนฺโต **เอกาทิ ภนฺเต**ติ- อาทิมาท ฯ

ตสฺสตุโถ เอกํ อหํ ภนฺเต หตฺถํ ยถา อัย มหาปจฺวี เอวํ อภินิมฺมิสฺสามิ ปจฺฉิสฺสึตี กริสฺสามิ เอวํ กตฺวา เย ปจฺฉินิสฺสิตา ปาณา เต เอกสฺมี หตฺถตฺเต จิตฺเต ปาณฺเน ทุตฺติยหตฺถตฺเต สงฺกาเมนฺโต วิย ตตฺถ สงฺกาเมสฺสามีตี ฯ

อถสฺส ภควา อายาจณํ ปฏิกุชฺชิปนฺโต อลํ โมคฺคัลลานาติอาทิมาท ฯ

ตตฺถ **อลนฺติ** ปฏิกุเชปวณฺํ ฯ

วิปลาสมฺปิ สตฺตา ปฏฺิลเภยฺยุนฺติ วิปริตคฺคาหฺมปิ สตฺตา สมฺปาปุณฺเณยฺยุ ฯ

กถํ ฯ อยฺนฺนุ โช ปจฺวี อุทาหุ น อยฺนฺติ ฯ อถวา อมฺหากํ นุโช อัย คาโม อุทาหุ อญฺเณสนฺติ ฯ เอวํ นิคมชนปทฺกฺเขตฺตารามาทีสุ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง นั่นมีชีววิปลาส. เพราะว่าอิทธิวิสัยของท่านผู้มีฤทธิ์ เป็นอนจินไตย. ส่วนมนุษย์ทั้งหลาย พึงได้รับความเข้าใจผิดอย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า ทุกภิกขภัยนี้หาใช้จะมีในบัดนี้เท่านั้นไม่, แม้ในอนาคตก็จักมี, ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลาย จักได้เพื่อนพรหมจารีผู้มีฤทธิ์เช่นนั้น แต่ที่ไหนเล่า ? ท่านเหล่านั้นเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระสุกขวิปัสสกะ ท่านผู้ได้ฌาน และผู้บรรลุปฏิสัมภิตา แม้เป็นพระชินาสพกัมมิ จักเข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลอื่น เพราะไม่มีอิทธิพล ความวิตกอย่างนี้ของมนุษย์ทั้งหลาย จักมีขึ้นในภิกษุเหล่านั้นว่า ในครั้งพุทธกาล ภิกษุทั้งหลายได้เป็นผู้บำเพ็ญให้บริบูรณ์ในสิกขาทั้งหลายแล้ว, ท่านเหล่านั้น ได้ให้คุณทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว ทั้งในคราวมีทุกภิกขภัย ก็ได้พลิกแผ่นดินแล้วฉับจวนดิน, แต่บัดนี้ ท่านผู้บำเพ็ญให้บริบูรณ์ในสิกขาอย่าอ้อมไม่มี, ถ้าจะมีไชร์ก็พึงจะทำเหมือนอย่างนั้นทีเดียว ด้วยคิดว่า มนุษย์ทั้งหลายไม่พึงถวายบิณฑบาตที่สุกหรือดิบอย่างใดอย่างหนึ่งแก่พวกเรา เพื่อขบฉันดังนี้, เพราะความวิตกอย่างว่ามานี้ มนุษย์เหล่านั้น พึงได้วิปลาส (ความเข้าใจเคลื่อนคลาด) นี้ ในพระอริยบุคคลทั้งหลาย ซึ่งมีตัวอยู่นั้นแหละว่า พระอริยบุคคลทั้งหลาย ไม่มี; ก็แลมนุษย์ทั้งหลายผู้ติเตียนว่าร้ายอยู่ซึ่งพระอริยบุคคลด้วยอำนาจ วิปลาส (ความเข้าใจผิด) จะพึงเป็นผู้เข้าถึงอภัย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า การพลิกแผ่นดิน เธออย่าขอบใจเลย ดังนี้.

ลำดับนั้น พระเถระเมื่อทูลขอเรื่องนี้ไม่ได้ จะทูลขอเรื่องอื่น (ต่อไป) จึงได้กราบทูลคำมีอาทิว่า ดิละพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงคัดค้านคำทูลขอเช่นนั้น ของพระเถระนั้น จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่าอย่าเลย โมคคัลลานะ. คำว่า สัตว์ทั้งหลายพึงได้รับแม้ซึ่งวิปลาส ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสไว้ในคำว่า อย่าเลย โมคคัลลานะ ดังนี้เป็นต้น แม้ก็จริง, ถึงกระนั้น บัณฑิตก็ควรถือเอา โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้นแหละ. อนึ่ง แม้ใจความแห่งคำนั้น ก็ควรทราบเช่นกับที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ถามว่า ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงทรงอนุญาตไชร์, พระเถระจะพึงทำอย่างไร ?. แก้วว่า พระเถระพึงอธิษฐานมหาสมุทราให้ขนาดเท่าเหมืองที่จะพึงขำม ด้วย

น วา เอส วิปลาสโส ฯ อจินตโยย ทิ อธิมโต อธิวิสัย ฯ เอว ปน วิปลาส ปฏิกายโย อิทํ ทุกภิกขํ นาม น อิทาเนว โหติ อนาคเตปิ ภวิสสตี ตทา ภิกขู ตาสิล อธิมุตํ สพรหมจารี กุโต ลภิสสตี เต โสตาปนุสสกทาคามี-อนาคามีสุกขวิปัสสกะชฎานลาภี ปฏิสมภิตปตตาสีณาสวาปี สมานา อธิพิลาภาวา ปรกุลาณี ปินทาย อุปสงกมิลลสตี ตตร มนุสสานํ เอว ภวิสสตี พุทธกาเล ภิกขู ลิกขาสู ปริปริการโน อหฺลํ เต कुณ นีพพตเตตฺวา (๒๑๐) ทุกภิกขกาเล ปจวี ปริวตเตตฺวา ปปฏโกชํ ปริภุชชีสุ อิทานิ ปน ลิกขาย ปริปริการโน นตฺถิ ยทิ ลียํ ตเถว กเรยฺยํ น อมหากํ ยงฺกิลฺลิจิ ปกุกํ วา อามํ วา ขาติตุํ ทเทยฺยุนฺตี เอวํ เต สนฺเตสฺสเยว อริยบุคคลेषุ นตฺถิ อริยบุคคลาติ อิมํ วิปลาสํ ปฏิกายโย ฯ วิปลาสวเสน จ อริเย ครหนฺตา อุปวทฺหนฺตา อปายุปคา ภเวยฺยํ ตสฺมา มา เต รุจฺจิจิ ปจวี ปริวตเตตฺตุนฺตี ฯ

อถ เถโร อิมํ อายาจัน อลภมาโน อญญํ ยาจันโต สาธุ ภนฺเตติอาทิมาห ฯ ตมปิสฺส ภควา ปฏิกฺขิปนฺโต อลํ โมคคฺลลานาติอาทิมาห ฯ ตตฺถ กิจฺจาปิ น วุตฺตํ วิปลาสมฺปิ สตฺตา ปฏิกายยุนฺตี อถ โข ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว คเหตุพฺพํ ฯ อตฺถเถปิ จสฺส วุตฺตสทิสฺสเยว เวทิตพฺโพ ฯ

ยทิ ปน ภควา อนุชานเยย เถโร ก็ กเรยฺยาติ ฯ มหาสมุทฺทํ เอเกน ปทวิทฺติหาเรน อติภุมิตพฺพํ มาติกาตฺตํ อธิจฺจทิตฺวา นเพรฺบุจิมฺนฺโต อุตฺตรกฺรุ

อย่างเท้าก้าวเดียว แล้วชักหนทางจากต้นสะเดาที่
 นเพรย์กษฺสิงอยู่ มุ่งหน้าตรงไปยังอุดรกรูทวีป แล้วแสดง
 อุดรกรูทวีปไว้ในที่อันสมบูรณ์ด้วยการไปและ การมาให้
 ภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตแล้วออกไปได้ตามสบาย
 เหมือนเข้าไปสู่โคจรคามฉะนั้น.

สีหนาทกถา ของพระมหาโมคคัลลานะ จบ.

นิฎฐิตา มหาโมคคัลลานสฺส สีหนาทกถา ฯ

เรื่องปัญหาของพระสารีบุตร

บัดนี้ ท่านพระอุบาลี เมื่อจะแสดงการที่พระสารี-
บุตรเถระเกิดความรำพึง ที่ปฏิสังขตด้วยลักษณะ เพื่อ
แสดงนิทานตั้งต้นแต่เค้าเดิม แห่งการทรงบัญญัติพระวินัย
จึงได้กล่าวคำมีอาทิ **อถ โข อายสมโต สารีบุตรส**
ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รโห คตสส** แปล
ว่า ไปแล้วในที่สังค.

บทว่า **ปฏิสลลินสส** แปลว่า หลีกเร้นอยู่ คือ
ถึงความเป็นผู้โดดเดี่ยว.

บทว่า **กตเมสนัน** ความว่า บรรดาพระพุทเจ้า
ทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้น ที่ล่วงไปแล้วของพระพุทเจ้า
พระองค์ไหน ? พรหมจรรย์ชื่อว่าดำรงอยู่นาน เพราะ
อรรถว่า พรหมจรรย์นั้นดำรงอยู่ตลอดกาลนาน หรือมี
การดำรงอยู่นาน. คำที่ยังเหลือในบทว่า **อถ โข อายสม**
โต เป็นต้นนี้ มีใจความเฉพาะบทต้นทั้งนั้น.

ถามว่า ก็พระเถระไม่สามารถจะวินิจฉัยความ
ปริวิตกของตนนี้ ด้วยตนเองหรือ ?

ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลยต่อไป:-

พระเถระทั้งสามทั้งนี้ไม่สามารถ. จจริงอยู่
พระสารีบุตรเถระนี้ ย่อมสามารถวินิจฉัยเหตุมีประมาณ
เท่านี้ได้ คือ ธรรมศาสตร์ของพระพุทเจ้าเหล่านี้ดำรง
อยู่ไม่ได้นาน, ของพระพุทเจ้าเหล่านี้ ดำรงอยู่ได้นาน
แต่ท่านไม่สามารถจะวินิจฉัย เหตุนี้ว่า ศาสตร์ดำรงอยู่ไม่
ได้นานเพราะเหตุนี้ ดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุนี้ ดังนี้.

ส่วนพระมหาปทุมเถระกล่าวไว้ว่า เหตุการณ์แม้
นั้น ก็เป็นของไม่หนักแก่พระอัครสาวก ผู้ได้บรรลุที่สุด
ยอดแห่งปัญญา ๑๖ อย่างเลย, ส่วนการที่พระอัคร
สาวกผู้อยู่ในสถานที่เดียวกันกับพระสัมมาสัมพุทเจ้า
ทำการวินิจฉัยเสียเอง ก็เป็นเช่นกับการทิ้งตราซึ่งแล้ว
กลับซึ่งด้วยมือ; เพราะเหตุนั้นพระเถระ จึงเข้าไปเฝ้าทูล
ถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียทีเดียว. ถัดจากนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเมื่อจะทรงวิสันาคำทูลถามของพระเถระนั้น
จึงตรัสพระดำรัส มีอาทิว่า **ภควโต จ สารีบุตร**
วิปสลิสส ดังนี้. คำนั้นมีเนื้อความต้นทั้งนั้น.

อิทานิ อายสฺมา อุปาลี วินยปฺปณฺณตฺติยา
มฺลโต ปฏฺติ นินานํ ทสฺเสตฺถุ สารีบุตรตฺตเถรสฺส
ลักษณะปฏฺฐิสฺสยฺตฺตํ วิตกฺกุปฺปาทํ ทสฺเสนโต **อถ โข**
อายสมโต สารีบุตรสฺสาตีอาทิมาท ฯ

ตตถ **รโห คตสฺสาตี** รหฺลิ คตสฺส ฯ

ปฏิสลลินสฺสาตี ปฏิสลลินสฺส เอกีภาวํ คตสฺส ฯ

(๒๑๑) **กตเมสนันนฺติ** อตีเตสุ วิปสลีอาทิสฺสุ
พุทฺเธสุ กตเมสํ ฯ จิรํ อสฺส จิตฺติ จิรา วา อสฺส
จิตฺติ จิรฺวฺจิจิตฺกํ ฯ เสสเมตถ อุตฺตานปทตฺถเมว ฯ

ก็ ปน เถโร อิมํ อุตฺตปริวิตกํ สยํ
วินิจฉัยนิตฺตํ น สกฺโกตฺติ ฯ

วุจฺเจเต ฯ

สกฺโกตฺติ จ น สกฺโกตฺติ จ ฯ อยํ ทิ อิมฺสํ
นาม พุทฺธานํ สาสนํ น จิรฺวฺจิจิตฺกํ อโหสิ อิมฺสํ
จิรฺวฺจิจิตฺกนฺติ เอตฺตํ สกฺโกตฺติ วินิจฉัยนิตฺตํ อิมินา ปน
การณฺน น จิรฺวฺจิจิตฺกํ อโหสิ อิมินา จิรฺวฺจิจิตฺกนฺติ
เอตํ น สกฺโกตฺติ ฯ

มหาปทุมตเถโร ปนาท เอตมปิ โสฬสวิธาย
ปณฺณาย มตฺถกปฺปตฺตสฺส อคฺคสาวกสฺส น ภาริยํ
สมฺมาสมพุทฺเณน ปน สทฺธี เอกฺกุจฺจาเน วสนตฺสส
สยํ วินิจฺฉยกรณํ ตฺลํ ฉทฺเทตฺวา หตฺเถน ตฺลนสทิสํ
โหตฺติ ภควนฺตฺเยว อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ ฯ อถสฺส
ภควา ปุจฺฉํ วิสฺขเขนโต **ภควโต จ สารีบุตร**
วิปสลิสฺสาตีอาทิมาท ฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมว ฯ

พระเถระเมื่อจะทูลถามถึงเหตุการณ์ต่อไปอีก จึงได้กราบทูลคำมี อาทิวา โโก นุ โข ภนฺเต เหตุ (ที่แปลว่า อะไรหนอแลเป็นเหตุ พระเจ้าข้า)

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นุ โข ภนฺเต เป็นคำทูลถามถึงเหตุการณ์. ใจความแห่งบทนั้นว่า เหตุเป็นไฉนหนอแล พระเจ้าข้า.

คำทั้งสองนี้คือ เหตุ ปจฺจโย เป็นชื่อแห่งการณ. จริยอยู่ การณ ท่านเรียกว่า เหตุ เพราะเป็นเครื่องไหลออก คือเป็นไป แห่งผลของการณนั้น. เพราะผลอาศัยการณนั้นแล้วจึงดำเนิน คือจึงเป็นไปได้ ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าปัจจัย. บทแม่ทั้งสองนี้ในที่นั้นๆ แม่เป็นอันเดียวกันโดยใจความ พระเถระก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งโวหาร และด้วยความสละสลวยแห่งถ้อยคำ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น. คำที่เหลือในคำว่า โโก นุ โข เป็นต้นนี้ ก็มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

**พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
เพราะบริษัทมีมากหรือน้อยก็หาไม่**

ก็เพื่อจะแสดงเหตุและปัจจัยนั้น ในบัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระดำรัสมีอาทิวา **สาริปุตฺต วิปสฺสี.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิลาสฺโน อหฺลสุ** ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปสฺสีเป็นต้น ไม่ทรงเฝ้พระทัยเพราะความเกียจคร้าน ก็หาไม่ได้. จริยอยู่ความเกียจคร้านก็ดี ความมีพระวิริยภาพย่อหย่อนก็ดี ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาไม่. เพราะว่าการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่จักรวาลหนึ่งก็ดี สองจักรวาลก็ดี จักรวาลทั้งสิ้นก็ดี ย่อมทรงแสดงด้วยพระอุตสาหะ เสมอกันทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรเห็นบริษัทมีจำนวนน้อยแล้ว ทรงลดพระวิริยภาพลงก็หาไม่ ทั้งทอดพระเนตรเห็นบริษัทมีจำนวนมากแล้ว ทรงมีพระวิริยภาพมากขึ้นก็หาไม่. เหมือนอย่างว่า พญาสีหมฤคราชล่วงไป ๗ วัน จึงออกไปเพื่อหากิน ครั้นพบเห็นสัตว์เล็กหรือใหญ่ก็ตาม ย่อมวิ่งไปโดยเขาวังอันเร็ว เช่นเดียวกันเสมอ, ข้อนั้น เพราะเหตุแห่งอะไร ? เพราะเหตุแห่งความเฝ้ใจว่า ‘ความเร็วของเราอย่าได้

ปน เถโร การณํ ปุจฺจนฺโต โโก นุ โข ภนฺเต เหตุติอาทิวาห ๑

ตตถ โโก นุ โข ภนฺเตติ การณํปุจฺฉา ๑
ตสฺส กตฺโม นุ โข ภนฺเตติ อตฺถโ ๑

เหตุ ปจฺจโยติ อุภยเมตํ การณาธิวจนํ ๑
การณํ ทิ ยสฺมา เตน ตสฺส ผลํ ทินฺนติ ปวตฺตติ
ตสฺมา เหตุติ วุจฺจติ ๑ ยสฺมา ตํ ปฏิจฺจ เติ
ปวตฺตติ ตสฺมา ปจฺจโยติ วุจฺจติ ๑ เอวํ อตฺถโ
เอกมฺปิ โวหารวเสน วจนฺลิลฺลฺกฺตาย จ ตตฺร ตตฺร
เอตํ อุภยมฺปิ วุจฺจติ ๑ เสสเมตถ อุตฺตานตถเมว ๑

อิทานิ ตํ เหตุญจ ปจฺจยญจ ทสฺเสตฺถ ภควา
จ **สาริปุตฺต วิปสฺสี**ติอาทิวาห ๑

ตตถ **กิลาสฺโน อหฺลฺสูติ** น อาลสิยฺกิลาสฺโน ๑
(๒๑๒) น ทิ พุทฺธานํ อาลสิยํ วา โอสนฺนวิริยตา
วา อตฺถิ ๑ พุทฺธา ทิ เอกสฺส วา ทฺวินฺนํ วา
สกลกฺกวาพสฺส วา รมฺมํ เทเสนฺตา สมฺเกเนว
อุสฺสาเหเน เทเสนฺติ น ปริสาย อปฺปภาวํ ทิสฺวา
โอสนฺนวิริยา โหนฺติ, นาปิ มหนฺตภาวํ ทิสฺวา
อุสฺสนฺนวิริยา ๑ ยถา ทิ สิทฺโห มิคฺรราชา สตฺตฺนฺนํ
ทิวสฺสานํ อจฺจเยเน โคจฺจราย ปกฺกมฺนฺโต ชุพฺทเก วา
มหนฺเต วา ปาเณ ทิสฺวา เอกสฺทิสฺเสนเว เวเคน
ปตฺติ, ตํ กิสฺส เหตุ, มา เม ชโว ปริหาเยติ
เอวํ พุทฺธา อปฺปกาย วา มหฺติยา วา ปริสาย
สมฺเกเนว อุสฺสาเหเน รมฺมํ เทเสนฺติ, ตํ กิสฺส
เหตุ, มา โน รมฺมครฺวกา ปริหาเยติ ๑ รมฺมครฺวโน
ทิ พุทฺธา รมฺมคารวาทิ ๑ ยถา ปน อมฺหากํ
ภควา มหาสฺมทฺทํ ปุรยมาโน วิย วิตุถาเรน รมฺมํ

เสื่อมไป’ ดังนี้ ฉันทิด, พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ฉันทิดนั้น ย่อมทรงแสดงธรรมแก่บริษัท จะมีจำนวนน้อยหรือมาก ก็ตาม ก็ด้วยพระอุตสาหะเสมอกันทั้งนั้น, ข้อนั้น เพราะเหตุไร ?, เพราะเหตุแห่งความใฝ่พระทัยอยู่ว่า ‘เหล่าชนผู้หนักในธรรมของเรา อย่าได้เสื่อมไป’. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงหนักในธรรม ทรงเคารพพระธรรมแล. เหมือนอย่างว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร ดุจ (เวลาหก เทวดา) ยังมหาสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยมอยู่ฉันทิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีเป็นต้นเหล่านั้น หาได้แสดงธรรม ฉันทิดนั้นไม่.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?. แก้วว่า เพราะความที่ สัตว์ทั้งหลาย มีรูปี คือกิเลสในปัญญาจักขุน้อย เมาบาง.

ดังได้สดับมาว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายมีอายุยืนนาน ได้เป็นผู้มีรูปีคือกิเลสใน ปัญญาจักขุน้อยเมาบาง. สัตว์เหล่านั้นพอได้สดับแม้ พระคาถาเดียว ที่ประกอบด้วยลัจจะ ๔ ย่อมบรรลธรรมได้; เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงไม่ทรงแสดงธรรม โดยพิสดาร. ก็เพราะเหตุนี้แหละ นวังคสัตถุศาสน์ ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม เวทลละจึง ได้มีน้อย. ความที่นวังคสัตถุศาสน์มีสุตตะเป็นต้น ที่พระ ผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในคำว่า อปฺปกญจ เป็นต้นนั้น เป็นต่างๆ กัน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในวรรณนาปฐม ลังคีตินั้นแล.

พระวิปัสสีเป็นต้นหาได้ทรงบัญญัติสิกขาบท เป็นต้นไม่

หลายบทว่า อปฺปณฺณตฺตํ สวากานํ ลิกฺขาปทํ ความว่า สิกขาบทคือข้อบังคับด้วยอำนาจอาบัติ ๗ กอง ที่ควรทรงบัญญัติ โดยสมควรแก่โทษอันพระพุทธเจ้ามี พระวิปัสสีเป็นต้นเหล่านั้น ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ แก่พระ สวากทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ไม่มีโทษ.

ชื่อว่า **อนุทฺธิกฺขจํ ปาฏิโมกฺขํ ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มิได้ทรงแสดงอาณานุปาฏิโมกข

เทเสสิ เอวํ เต น เทเสสุ ๑

กสฺมา ๑ สตฺตานิ อปฺปรชฺกฺขตาย ๑

เตสํ กิร กाले ทีฆายุกา สตฺตา อปฺปรชฺกฺขา อหฺลสุ ๑ เต จตฺตสฺสจฺจปฏิสฺสยฺยตฺตํ เอกคาถมฺปิ สุตฺวา ธมฺมํ อภิสเมนฺติ ตสฺมา น วิตฺถาเรน ธมฺมํ เทเสสุ ๑ เตเนว การเณน อปฺปกญจ เนสํ อโหสิ สุตฺตํ ๑เป๑ เวทลลนฺติ ๑ ตตฺถ สุตฺตาทีนํ นานตฺตํ ปจฺมสฺงคีตีวณฺณนํ ๑ วุตฺตเมว ๑

อปฺปณฺณตฺตํ สวากานํ ลิกฺขาปทนฺติ สวากานํ นิทฺโทสตาย โทสานุรูปตายนฺติ ปณฺญาเปตพฺพํ สตฺตาปตฺติกฺ- ขนฺธวเสน อาณาลิกฺขาปทํ อปฺปณฺณตฺตํ ๑

(๒๑๓) **อนุทฺธิกฺขจํ ปาฏิโมกฺขนฺติ** อนุทฺตมมาลํ อาณานุปาฏิโมกฺขํ อนุทฺธิกฺขจํ อโหสิ ๑ โอวาทปาฏิโมกฺขเมว

ทุกกึ่งเดือน. พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ทรงแสดงเฉพาะ พระโอวาทปาฏิโมกข์เท่านั้น. และแม้พระโอวาทปาฏิโมกข์นั้น ก็มีได้แสดงทุกกึ่งเดือน. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี ทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ ทุก ๖ ปีครั้งหนึ่งๆ. และพระโอวาทปาฏิโมกข์นั้นแล พระองค์ทรงแสดงด้วยพระองค์เองเท่านั้น. อนึ่ง พวกพระสาวกของพระองค์ ก็ไม่ได้แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในที่อยู่ของตนๆ. ภิกษุสงฆ์แม้ทั้งปวงใน ชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้กระทำอุโบสถ ณ ที่แห่งเดียวกัน เท่านั้น คือ สถานที่ประทับอยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสี อันเป็นสถานที่ให้อภัยแก่เนื้ออัน ปลอดภัย ในราชธานีพันธุมดี. และอุโบสถนั้นแล ได้กระทำเป็นสังฆอุโบสถเท่านั้น ไม่ได้ทำเป็นคณะอุโบสถ ไม่ได้ทำเป็นบุคคลอุโบสถ ไม่ได้ทำเป็นปารีสฤทธิอุโบสถ ไม่ได้ทำเป็นอธิษฐานอุโบสถ. ได้ยินมาว่าในกาลนั้น ในชมพูทวีปมีวิหารแปดหมื่นสี่พันแห่ง. ในวิหารแต่ละ แห่ง ภิกษุอยู่เกลื่อนกล่น หมื่นรูปบ้าง สองหมื่นรูปบ้าง สามหมื่นรูปบ้าง อยู่เกินกว่าบ้าง.

เต อุททิสฺสุ ๑ ตมปิ จ โน อนุวตฺตมมาล ๑ ตถา ทิ วิปสฺสี ภควา ฉนฺน ฉนฺน วสฺसानํ สกึ สกึ โอวาทปาฏิโมกฺขํ อุททิสฺสุ ๑ ตถจฺโข สามเเยว ๑ สาวกา ปนสฺส อตฺตโน อตฺตโน วสนฺภูจฺจาเนสุ น อุททิสฺสุ ๑ สกลชมฺพุทฺธิเป เอกสฺมีเยว จาเน พนฺธุมติยา ราชธานียา เขเม มิคทาเย วิปสฺสีสฺส ภควโต วสนฺภูจฺจาเน สพฺโพปิ ภิกฺขุสงฺฆเ อูโปสถํ อกาลิ ๑ ตถจฺโข สงฺฆุโปสถเมว น คณฺุโปสถํ น ปุคฺคฺลุโปสถํ น ปาริสฺฤทธิอุโปสถํ น อธิฏฺฐจฺานุโปสถํ ๑ ตทา กิร ชมฺพุทฺธิเป จตฺุราสีติวิหารสฺสหลฺลทานิ โหนฺติ ๑ เอกเมกสฺมี วิหาเร อพฺโพภิกฺษณฺานิ ทสฺปี วิสฺปี ตี สปี ภิกฺขุสฺสหลฺลทานิ วสนฺติ ภิกฺโยปิ วสนฺติ ๑

พวกเทวดาบอกวันทำอุโบสถแก่พวกภิกษุ

พวกเทวดาทั้งหลายผู้แจ้งอุโบสถ ไปแจ้งในวิหาร นั้นๆ ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปปีหนึ่งแล้ว ล่วงไป ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปีแล้ว, ปีนี้เป็นปีที่หก ในวัน เดือนเพ็ญที่จะมาถึง พระคุณเจ้าทั้งหลายพึงไปเพื่อเฝ้า พระพุทธเจ้าและเพื่อกระทำอุโบสถ กาลจะเป็นที่ประชุมกัน ของพระคุณเจ้าทั้งหลาย ถึงพร้อมแล้ว. ***(ส.๘/๒๕๔๖) ในเวลานั้น พวกภิกษุผู้มีอานุภาพ ก็ไปด้วยอานุภาพของตน. พวกนอกนี้ ไปด้วยอานุภาพของเทวดา.

ถามว่า พวกนอกนี้ไปด้วยอานุภาพของเทวดาได้อย่างไร ? . ตอบว่า ได้ทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นผู้อยู่ใกล้ สมุทรรทางทิศปราจีน หรือใกล้สมุทรรทางทิศปัจฉิม อุดร และทักษิณ บำเพ็ญคณิยวัตร แล้วถือเอาบาตร และจีวร ยังความคิดให้เกิดขึ้นว่า จะไป. พร้อมด้วย จิตตูปบาท พวกเธอก็เป็นผู้ไปสู่โรงอุโบสถทีเดียว. พวก เธอลาวยอภิวาทพระวิปัสสีลัมมมาลัมพุทธเจ้าแล้วนั่งอยู่.

อุโปสธาโรจิตกา เทวดา ตตถ ตตถ คนฺตวา อาริเจฺนติ มาริสฺสา เอกํ วสฺสํ อติภฺกนฺตํ เทว ตินิ จตฺตาริ ปณฺจ วสฺสานิ อติภฺกนฺตานิ อิทํ ฉฺญจฺจ วสฺสํ อากมฺินิยา ปุณฺณมาสินิยา พุทฺธทสฺสนตฺถํ อุโปสถกรณตฺถถญฺจ คนฺตพฺพิ สมฺปตฺโต โว สนฺนิปาตกาโลติ ๑ ตโต สานฺุภาวา ภิกฺขุ อตฺตโน อานฺุภาเวน คจฺฉนฺติ ๑ อิตฺเร เทวตานฺุภาเวน ๑

กถํ ๑ เต กิร ภิกฺขุ ปาจีนสมฺพุทฺทฺนเต ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณสมฺพุทฺทฺนเต วา จิตา คมฺิยวตฺตํ ปุเรตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย คจฺฉมาติ จิตฺตํ อุปฺปาเทนฺติ ๑ สท จิตฺตูปฺปาทา อุโปสถคฺคํ คตาว โหนฺติ ๑ เต วิปสฺสีสมฺมาสมฺพุทฺธํ อภิวาทฺเตวา นิสินฺหติ ๑

โอวาทปาฏิโมกขคาถา

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ในบริษัทผู้นั่งประชุมกันแล้วว่า

ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นธรรม เผาบาปอย่างยิ่ง ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าว พระนิพพานว่าเป็นเยี่ยม ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิตเลย ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ.

ความไม่ทำบาปทั้งสิ้น ความยังกุศลให้ถึงพร้อม ความทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ความไม่กล่าวร้าย ๑ ความไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร ๑ ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ ความประกอบโดยเอื้อเฟื้อในอธิจิต ๑ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

พึงทราบปาฏิโมกข์ขุทเทสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้ขณะนี้ โดยอุบายนี้นั่นแล. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีพระโอวาทปาฏิโมกขคาถาเพียง ๓ คาถานี้เท่านั้น. คาถาเหล่านั้น ย่อมมาสู่อุเทศจนถึงที่สุดแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระชนมายุยืนยาวนานทั้งหลาย. แต่สำหรับพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุสั้นทั้งหลาย คาถาเหล่านั้นมาสู่อุเทศเฉพาะในปฐมโพธิกาลเท่านั้น. ด้วยว่า จำเดิมตั้งแต่เวลาทรงบัญญัติสิกขาบทมา ก็แสดงเฉพาะอาณาปาฏิโมกข์เท่านั้น. ก็แลอาณาปาฏิโมกข์นั้น พวกภิกษุเท่านั้นแสดง, พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาทรงแสดงไม่. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ของพวกเรา ก็ทรงแสดงโอวาท ปาฏิโมกข์นี้ตลอดเวลาเพียง ๒๐ พรรษา ในปฐมโพธิกาลเท่านั้น.

เหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงทำอุโบสถและปาฏิโมกข์

ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ที่ปราสาทของมิกคารมารดา ในบุพพาราม ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่บัดนี้ไปเราจักไม่ทำอุโบสถ จักไม่แสดงปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นี้ไป

(๒๑๔) ภควาปี สนนินินนาย ปริสสาย อิมิ โอวาทปาฏิโมกข์ อุกุทิสติ

ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา
นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น ทิ ปพฺพชิตฺโต ปรูปฺมาตี
สมโณ โทติ ปรี วิเทฺยยนฺโต

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปฺสมปทา
สลจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ
อนุปฺวาโท อนุปฺมาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตมฺฤตา จ ภตฺตสมฺมึ ปนฺตมฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนนฺติ ฯ

เอเตเนว อุปาเยน อิตเรสมปิ พุทฺธานํ ปาฏิโมกฺขขุทเทโส เวทิตฺวาปิ ฯ สพฺพพุทฺธานํ ทิ อิมาดิสฺสโว โอวาทปาฏิโมกฺขคาถาโย โหนฺติ ฯ ตา ทิมายุก- พุทฺธานํ ยาว สาสนปริยนฺตา อุกุทเทสมาคจฺจนฺติ ฯ อปฺปายุกฺพุทฺธานํ ปน ปจฺมโพธิยฺเยว ฯ ลิกฺขาบทป- ปญฺจตฺตีกาลโต ปน ปฏฺติ อาณาปาฏิโมกฺขเมว อุกุทิสฺยติ ฯ ตมฺจโข ภิกฺขุเยว อุกุทิสฺนฺติ น พุทฺธา ฯ ตสฺมา อมฺหากมฺปิ ภควา ปจฺมโพธิยํ วิสฺติวสฺสมตฺตเมว อิทํ โอวาทปาฏิโมกฺข์ อุกุทิสฺสิ ฯ

อถกทิวสํ ปุพฺพารามे มิคารมาตุปาสาเท นิสฺสินโน ภิกฺขุ อามนเตสิ ‘น ทานาหํ ภิกฺขเว อีโต ปรี อุโปสถํ กริสฺสามิ ปาฏิโมกฺข์ อุกุทิสฺสสามิ, ตุมฺเหว ทานิ ภิกฺขเว อีโต ปรี อุโปสถํ กเรยฺยถ

พวกเธอเท่านั้น ฟังทำอุโบสถ ฟังแสดงปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย มิใช่ฐานะมิใช่โอกาสที่พระตถาคตจะฟังทำอุโบสถ ฟังแสดงปาฏิโมกข์ ในบริษัทผู้ไม่บริสุทธ์.

ตั้งแต่นั้นมา พวกภิกษุก็แสดงอาณานปาฏิโมกข์. อาณานปาฏิโมกข์นี้เป็นของอันพระพุทเจ้า ๓ พระองค์ มีพระวิปัสสิ เป็นต้น ไม่ทรงยกขึ้นแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **อนนฺทวิภูฏํ ปาฏิโมกฺขํ.**

เหตุให้พระศาสดาดำรงอยู่ไม่นานและนาน

คำว่า **เตลํ พุทฺธานํ** ความว่า แห่งพระพุทเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ มีพระวิปัสสิเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **อนฺตรธานเน** คือ เพราะชั้นอันตรธานไป, มีอธิบายว่า เพราะปรินิพพาน. บทว่า **พุทฺธานุพุทฺธานํ** ความว่า และเพราะความอันตรธานไปแห่งชั้นของเหล่าพระสาวก ผู้ได้ตรัสรู้ตามพระพุทเจ้าเหล่านั้น คือพระสาวกผู้ยังเห็นพระศาสดา. คำว่า **เย เต ปจฺจิมมา สาวกา** ความว่า เหล่าปัจฉิมสาวกผู้บวช ในสำนักของพวกสาวก ผู้เห็นพระศาสดา. บทว่า **นนานานามา** ความว่า มีชื่อต่างๆ กัน ด้วยอำนาจชื่อ มีอาทิว่า พุทธรักขิต ธรรมรักขิต สังฆรักขิต. บทว่า **นนานาโคตฺตา** ความว่า มีโคตรต่างๆ กัน ด้วยอำนาจโคตร มีอาทิว่า โคตมะ โมคคัลลานะ. บทว่า **นนานาขจฺจา** คือมีชาติต่างๆ กัน ด้วยอำนาจชาติมีอาทิว่า กษัตริย์ พราหมณ์. สองบทว่า **นนานากุลา ปพฺพชิตา** ความว่า ออกบวชจากตระกูลต่างๆ กัน ด้วยอำนาจตระกูลกษัตริย์เป็นต้น หรือด้วยอำนาจตระกูลมีตระกูลสูงตระกูลต่ำ ตระกูลมีโศกะโอฬาร และไม้อโฬารเป็นต้น. คำว่า **เต ตํ พุทฺทมจฺริยํ** ความว่า เพราะปัจฉิมสาวกเหล่านั้น ทำในใจว่า พวกเรามีชื่อเดียวกัน มีโคตรเดียวกัน มีชาติเดียวกัน บวชจากตระกูลเดียวกัน ศาสนาเป็นแบบแผนประเพณีของพวกเรา จึงช่วยกันรักษาพรหมจรรย์ทำให้เป็นภาระของตน บริหารพระปริยัติธรรมไว้ให้นาน แต่ปัจฉิมสาวกเหล่านี้ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น พวกเธอจึงเบียดเบียนกัน ถึงความเห็นขัดแย้งกันทำย่อหย่อนด้วยถือเสียว่า พระเถระ

ปาฏิโมกข์ อุทฺทิสฺเสยฺยาถ อฏฺฐานเมตฺ (๒๑๕) ภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ตถาคโต อปริสุทฺธาย ปริสาย อุโปสถํ กเรยฺย ปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิสฺเสยฺยาติ ฯ

ตโต ปฏฺจาย ภิกฺขู อาณานปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิสฺสนฺติ ฯ อิทิ อาณานปาฏิโมกฺขํ เตลํ อนนฺทวิภูฏํ อโหสิ ฯ เตน วุตฺตํ อนนฺทวิภูฏํ ปาฏิโมกฺขนฺติ ฯ

เตลํ พุทฺธานนฺติ เตลํ วิปัสสิอาทีนํ ตินฺณํ พุทฺธานํ ฯ **อนฺตรธานเนนาติ** ขนฺธนฺตรธานเนน ฯ **ปฺริณิพุทฺธานเนนาติ** วุตฺตํ โหติ ฯ **พุทฺธานุพุทฺธานนฺติ** เย เตลํ พุทฺธานํ อนฺนุพุทฺธา สมฺมุขสาวกา เตสญฺจ ขนฺธนฺตรธานเนน ฯ **เย เต ปจฺจิมมา สาวกาติ** เย เต สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก ปพฺพชิตา ปจฺจิมมา สาวกา ฯ **นนานานามาติ** พุทฺธรกฺขิตโต ธมฺมรกฺขิตโต สงฺฆรกฺขิตโต อาทินามวเสน วิวิธนามา ฯ **นนานาโคตฺตาติ** โคตโม โมคคัลลานโตอาทิโคตฺตวเสน วิวิธโคตฺตา ฯ **นนานาขจฺจาติ** ขตฺติโย พุราหฺมโณโตอาทิชาตีวเสน นานาขจฺจา ฯ **นนานากุลา ปพฺพชิตาติ** ขตฺติยกุลาทิวเสน วา อจฺจนิจฺจุพฺพารานุพฺพารโศคาทิกุลวเสน วา วิวิธกุลานิกฺขมม ปพฺพชิตา ฯ **เต ตํ พุทฺทมจฺริยนฺติ** เต ปจฺจิมมา สาวกา ยสฺมา เอกนามา เอกโคตฺตา เอกชาติยา เอกกุลา ปพฺพชิตา อมฺหากํ สาสนํ ตนฺติ ปเวณฺติ อตฺตโน ภารํ กตฺวา พุทฺทมจฺริยํ รกฺขนฺติ จิรํ ปฺริยตฺติมฺมํ ปฺริทรนฺติ อิมे จ ตาติสา น โหนฺติ ตสฺมา อถญฺมถญฺม วิเหเจนฺตา วิโลมํ คณฺหนฺตา อสุโก เถโร ชานิสฺสติ อสุโก เถโร ชานิสฺสติ ลิลลํ กโรนฺตา ตํ พุทฺทมจฺริยํ ชิปปญฺเฆว อนฺตรธานเปสฺสุ (๒๑๖) สงฺคหํ อาโรเปตฺวา น รกฺขิสฺสุ ฯ **เสยฺยถาปีติ** ตสฺสตฺถสฺส โอบมฺมนิทฺถสฺสนํ ฯ **วิกิรฺตติ** วิกฺขิปติ ฯ **วิธมฺตีติ** จานนฺตรํ เนติ ฯ **วิทฺธเสตีติ** จิตฺตฺถจฺจเนติ อปเนติ ฯ **ยถา ตํ สุตฺเตน อสงฺคหิตตฺตาติ** ยถา สุตฺเตน อคณฺจิตตฺตา อพฺพตฺตา เอวํ วิกิรฺติ ฯ

โน้นจักรู้ พระเถระโน้นจักทราบ พึงยังพรหมจรรย์นั้น ให้อันตรธานไปพลันทีเดียว คือไม่ยกขึ้นสู่การสังคายนา รักษาไว้. คำว่า **เสยยถาปี** เป็นการแสดงไขเนื้อความนั้นโดยข้ออุปมา. บทว่า **วิกิรติ** แปลว่า ย่อมพัดกระจาย. บทว่า **วิธมติ** แปลว่า ย่อมพัดไปสู่ที่อื่น. บทว่า **วิทุสเสติ** แปลว่า ย่อมพัดออกไปจากที่ที่ตั้งอยู่. คำว่า **ยถาคี สุตเตน อสงคหิตตตทา** ความว่า ลมย่อมพัดกระจายไป เหมือนพัดดอกไม้เรียราย เพราะไม่ได้ร้อย เพราะไม่ได้ผูกด้วยด้ายฉะนั้น. มีคำอธิบายว่า (ดอกไม้ทั้งหลาย) ที่มีได้ควบคุมด้วยด้าย ย่อมถูกลม พัดกระจัดกระจายไป ฉะนั้นใด ย่อมเรียรายไปฉนั้นนั้น.

คำว่า **เอวเมว โข** เป็นการยังข้ออุปไมยให้ถึงพร้อม. บทว่า **อนตรธาเปสฺสู** ความว่า (พวกสาวกภายหลัง) เมื่อไม่สงเคราะห์ (คือสังคายนาเป็นหมวดหมู่) ด้วยวัคคัลลคหะและปัญณาสลคหะ เป็นต้น ถือเอาแต่พรหมจรรย์ กล่าวคือปริยัติธรรมที่ตนชอบใจเท่านั้น ส่วนที่เหลือก็ปล่อยให้พินาศไป คือนำไปสู่ความไม่ปรากฏ.

ชื่อว่า **กิลาสฺโน จ เต ภควนฺโต อहेลฺสุ** **สาวกานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ โววทิตฺตุ** มีความว่า ดูก่อนสาริปุตระ อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงไม่ใฝ่พระหฤทัย เพื่อจะทรงกะ คือกำหนดใจของพวกสาวก ด้วยพระหฤทัยของพระองค์ แล้วทรงสั่งสอน คือทรงทราบจิตของผู้อื่นแล้ว ทรงแสดงการแนะนำพรัาสอน โดยไม่เป็นภาระหนัก โดยไม่ชักช้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **ภุตปุพฺพํ สาริปฺพุต** ดังนี้ เพื่อประกาศความที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงไม่ใฝ่พระหฤทัย. บทว่า **ภิสนเก** คือ น้าพี่งกลัว ได้แก่ ให้เกิดความน่าสยดสยอง. คำว่า **เอวํ วิตฺถกเถถ** ความว่า พวกเขาจงตรีกุศลวิตก ๓ มีเนกขัมมวิตกเป็นต้น. คำว่า **มา เอวํ วิตฺถกยิตฺถ** ความว่า พวกเขาอย่าได้ตรีกุศลวิตก ๓ มีกามวิตกเป็นต้น. คำว่า **เอวํ มนสิ กโรถ** ความว่า พวกเขาจงกระทำไว้ในใจว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยไม่งาม. ชื่อว่า **มา เอวํ มนสากตฺถ** ความว่า พวกเขาอย่ากระทำในใจว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา สวยงาม. คำว่า **อิทํ ปชฺชล** คือจงละอกุศล. คำว่า **อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรถ** ความว่า พวกเขาจงเข้าถึงกลับได้ คือให้กุศลสำเร็จอยู่

ยถา สุตเตน อสงคหิตานิ วิกิรยฺนติ เอวํ วิกิรติตี วุตฺตํ โหติ ฯ

เอวเมว โขติ โอบมมสมปฏิบัติาพนํ ฯ **อนตรธาเปสฺสู** วัคคฺสงคหปัญณาสสงคหาทีหิ อสงคฺคฺหนฺตา ยํ ยํ อตฺตโน รุจฺจติ ตํ ตเวท คเหตุวา เสลฺ วินาเสลฺ อทฺสสนํ นยฺสิ ฯ

กิลาสฺโน จ เต ภควนฺโต อहेลฺสุ **สาวกานํ** **เจตสา เจโต ปริจฺจ โววทิตฺตุนฺติ** อปิจ สาริปฺพุตเต พุทฺธา อตฺตโน เจตสา สาวกานํ เจโต ปริจฺจ ปริจฺจฺฉินฺทิตฺวา โววทิตฺตุ กิลาสฺโน อहेลฺสุ ปริจฺจิตฺตํ อยฺตวา อนุสาสนํ น ภารียโต น ปปญฺจโต อทฺทสิลฺสุ ฯ **ภุตปุพฺพํ สาริปฺพุตตาทิอาทิ** เตลฺ กิลาสฺสาวปฺปกาสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ **ภิสนเกติ** ภยานเก ภยชนเก ฯ **เอวํ วิตฺถกเถถติ** เนกขมฺมวิตกฺกาทโย ตโย กุสลวิตกฺเก วิตฺถกเถถ ฯ **มา เอวํ วิตฺถกยิตฺถติ** กามวิตกฺกาทโย ตโย อกุสลวิตกฺเก มา วิตฺถกยิตฺถ ฯ **เอวํ มนสิ กโรถติ** อนิจฺจํ ทุกฺขมฺนตฺตา อสฺสฺสนฺติ มนสิ กโรถ ฯ **มา เอวํ มนสากตฺถติ** นิจฺจํ สุขํ อตฺตทา สฺสฺสนฺติ มา มนสิ อกตฺถ ฯ **อิทํ ปชฺชเถถติ** อกุสลํ ปชฺชเถถ ฯ **อิทํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรเถถติ** กุสลํ อุปสมฺปชฺช ปฏฺลิภิตฺวา นิปฺพาเทตฺวา วิหฺรเถถ ฯ **อนุปาทาย** **อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺภจฺจิสฺสูติ** อคฺคเหตุวา วิมฺภจฺจิสฺสุ ฯ (๒๑๗) **เตลฺ** ทิ จิตฺตานิ เยหิ อาสเวหิ วิมฺภจฺจิสฺสุน เต ตานิ คเหตุวา วิมฺภจฺจิสฺสุ ฯ **อนุปาทานิโรธณ** **ปน** นิรุชฺชมนานา อคฺคเหตุวา วิมฺภจฺจิสฺสุ ฯ **เตน** **วุตฺตํ** **อนุปาทาย** **อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมฺภจฺจิสฺสูติ** ฯ

เกิด. ชื่อว่า **อนุปาทาย อาสเวทิจิตตานิ วิมจจิสฺส** คือหลุดพ้นแล้ว เพราะไม่ถือมั่น. จริ่งอยู่ จิตของพระสาวก เหล่านั้น หลุดพ้นจากอาสวะเหล่าใด จิตเหล่านั้นหลุดพ้น แล้ว เพราะไม่ถือมั่นอาสวะเหล่านั้น. ก็อาสวะทั้งหลาย ดับไปอยู่ด้วยความดับ คือความไม่เกิดขึ้น ชื่อว่า หลุดพ้น แล้ว เพราะไม่ถือมั่น. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค เจ้าจักรีตรัสว่า **อนุปาทาย อาสเวทิจิตตานิ วิมจจิสฺส.**

ภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว เป็นผู้มิจิตเบิกบาน เหมือนปทุมวันอันต้องแสง พระอาทิตย์ฉะนั้น.

ในชื่อว่า **ตตร สุทฺถิ สารีปุตฺต กิสนกกสฺส วณณทสฺส กิสนกกตฺถมิ โหติ** นี้ คำว่า **ตตร** เป็น คำกล่าวเพ่งถึงคำตัน. คำว่า **สุทฺถิ** เป็นนิบาตลงใน อรรถเพียงเท่าทำให้เต็ม. บทว่า **สารีปุตฺต** เป็นอาลปนะ. ก็ในคำว่า **ตตร สุทฺถิ** เป็นต้นนี้ มีอรรถโยชนาดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตตร** ความว่าแห่งไพโรสณห์อันน่าฟังกลัว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **กิสนกะ** ในพระดำรัสที่ พระองค์ตรัสไว้ว่า **อณฺณตฺรสมฺมิมิ กิสนเก วณณทสฺส.** อธิบายว่า ภวะอันน่าฟังกลัว ชื่อว่า ความน่าสยดสยอง มีในภวะน่าสยดสยอง คือในการทำให้หวาดกลัว. ถ้าม ว่า เป็นอย่างไร ? ตอบว่า เป็นอย่างนี้คือ ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งยังไม่ปราศจากราคะ เข้าไปสู่ไพโรสณห์นั้นโดยมาก โลมชาติย่อมชูชัน. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ตตร** เป็นสัต ตมิวัภตติลงในอรรถแห่งฉฺฐวิภตติ. ศัพท์ว่า **สุ** เป็น นิบาต ดุจในประโยคทั้งหลายมีอาทิว่า **กิสฺส นาม เต โภจนโต สมณพฺรหฺมณา** แปลว่า สมณพฺรหฺมณผู้ เจริญเหล่านั้น ชื่อ อย่างไรชช. บทว่า **อิทฺถิ** บัณฑิตพิง เห็นว่า เป็นคำแสดงความหมายตามที่ประสงค์ดุจทำให้ เห็นได้ชัด. คำว่า **สุ อิทฺถิ** สนธิเข้าเป็น **สุทฺถิ**. พิง ทราบว่า ลบอิอักษรด้วยอำนาจแห่งสนธิ เหมือนใน ประโยคทั้งหลาย มีอาทิว่า **จกฺขุณฺทริยํ อิตฺถินฺทริยํ อณฺณตฺถณฺณสฺสามิตินฺทริยํ กิสฺส วิตฺตํ** แปลว่า อินทริย คือจักขุ อินทริย คือหฺมิง อินทริย คือความ ตั้งใจว่า จักรู้พระอรหัตที่ยังไม่รู้ อะไรชช เป็นทรรพย์ เครื่องปลื้มใจในโลกนี้. ก็ในคำนี้มีอรรถโยชนาดังต่อไปนี้ :-
ดูก่อนสาริปุตร ในเพราะความที่ไพโรสณห์อันน่าฟังกลัว

สพฺเพปิ เต อรหตฺตํ ปตฺตา สุริยริลิสฺมุฏฺฐจมิว ปทุมวนํ วิกสิตจิตฺตา อเหตุ ๑

ตตร สุทฺถิ สารีปุตฺต กิสนกกสฺส วณณทสฺส กิสนกกตฺถมิ โหติ ตตรราติ ปุริมวณนาเปกฺขณํ ๑ **สุทฺถิ** ปทปุรณมตฺเต นิปาโต ๑ **สารีปุตฺตา** ตี อาลปนํ ๑ **อณฺ** ปเนตถ **อิตฺถโยชนา** ๑

ตตรราติ ยํ วุตฺตํ **อณฺณตฺรสมฺมิ** **กิสนเก** **วณณทสฺส** **ตตร** โย โส **กิสนโกติ** **วณณโท** **วุต** **โต,** **ตสฺส** **กิสนกกสฺส** **วณณทสฺส** **กิสนกกภาโว** **กิสนกกตา** **กิสนกกตฺถมิ** **กิสนกกิริยา** **โหติ** **อิตฺถโย** ๑ **อิทฺถิ** **โหติ** **โยโกจิ** **อวิตฺตราโค** ๑ **เป** **โหมานิ** **หฺสนตฺตี** ๑ **อถวา** **ตตรราติ** **สามิตฺถ** **กุมมํ** ๑ **สุ** **อิตฺถิ** **นิปาโต** **กิสฺส** **นาม** **เต** **โภจนโต** **สมณพฺรหฺมณา** **อาทิสฺส** **วีย** ๑ **อิทฺถินฺ** **อธิปเตตฺถ** **ปจฺจกฺขํ** **วีย** **กตฺวา** **ทสฺสนวณฺ** ๑ **สุ** **อิทฺถินฺ** **สุทฺถิ** ๑ **สนธิวเสน** **อิกการโลโป** **เวทิตฺตพฺโพ** **จกฺขุณฺทริยํ** **อิตฺถินฺทริยํ** **อณฺณตฺถณฺณสฺสามิตินฺทริยํ** **กิสฺส** **วิตฺตนฺติ** **อาทิสฺส** **วีย** ๑ **อณฺ** **ปเนตถ** **อิตฺถโยชนา** ๑ **ตสฺส** **สารีปุตฺต** **กิสนกกสฺส** **วณณทสฺส** **กิสนกกตฺถมิ** **อิทฺถิ** **สุ** **โหติ** ๑ **กิสนกกตฺถมิ** **กิสนกกภาเวติ** **อิตฺถโย** ๑ **เอกสฺส** **ตการสฺส** **โลโป** **ทฺฐจพฺโพ** ๑ **กิสนกกตฺถมิ** **เยว** **วา** **ปาโล** ๑ **กิสนกกตฺถ** **อิตฺถ** **วา** **วตฺตพฺเพ** **ลึงค** **วิปลลาโล** **โกโต** ๑ **นิมิตฺตตฺถ** **เจตถ** **กุมมวณฺ** ๑ (๒๑๘) **ตสฺมา** **เอวํ** **สมฺพนฺโ** **เวทิตฺตพฺโพ** **กิสนกกภาเว** **อิทฺถิ** **สุ** **โหติ,** **กิสนกกภาวนิมิตฺตํ** **กิสนกกภาเว** **กิสนกกภาว** **ปจฺจยา** **อิทฺถิ** **สุ** **โหติ,** **โยโกจิ** **อวิตฺตราโค** **ตํ** **วณณทํ** **ปวิสติ** **เยกฺขเยน** **โหมานิ** **หฺสนตฺตี**

นั้นเป็นถิ่นนาลยดลยของ จึงมีคำพูดกันดังนี้แล. บทว่า **ภิสนกตลมี** ความว่า ในเพราะไพโรสณท์เป็นถิ่นที่น่ากลัว. พึงเห็นวาลบตะอักษรไปตัวหนึ่ง. อนึ่ง พระบาลีว่า **ภิสนกตลมี** ดังนี้ก็มี. อนึ่ง ในเมื่อควรจะกล่าวเป็นอิตถิลิงค์ว่า ภิสนกตลมี ท่านก็ทำให้เป็น ลิงค-วิปลาลส. ก็ในคำว่า ภิสนกตลมี นี้เป็นสัตตมวิภัตติ ลงในอรรถแห่งนิมิต. เพราะฉะนั้น พึงเห็นสัมพันธ์อย่างนี้ว่า ‘คำนี้แลย่อมมีในเพราะความที่ ไพโรสณท์น่าพิงกลัว, เป็นถิ่นที่มีความสยดลยของเป็นนิมิต คือมีคำพูดนี้แล เพราะมีความสยดลยของเป็นเหตุ เพราะมีความสยดลยของเป็นปัจจัย, ข้อว่า ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังไม่ปราศจากราคะเข้าไปสู่ไพโรสณท์นั้น โดยมาก โลมชาติย่อมชูชัน ความว่า ชนเป็นอันมากกว่ามาก ย่อมชูชัน คือตั้งปลายขึ้น เป็นเช่นกับเข็ม และเป็นเช่นกับหนาม จำนวนน้อยไม่ชูชัน, อนึ่ง โลมชาติของสัตว์จำนวนมากกว่ามาก ย่อมชูชัน แต่ของคนผู้กล้าหาญยิ่งน้อยคน ย่อมไม่ชูชัน.

บัดนี้ คำมีว่า **อัย โข สาริปุตต เหตุ** เป็นต้น เป็นคำกล่าวย่อ. ส่วนคำที่ข้าพเจ้ามิได้กล่าวไว้ในระหว่างๆ ในพระบาลีนี้ มีอรรถตั้งทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพึงทราบตามลำดับแห่งพระบาลีนั้นแล. แต่พระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ไม่ดำรงอยู่นาน บัณฑิต พึงทราบว่ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจแห่งยุคของคน.

ความต่างกันแห่งอายุกาลของพระวิปัสสีฯ เป็นต้น

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสีโดยการนับปี มีพระชนมายุแปดหมื่นปี แม้พวกสาวกที่พร้อมหน้าของพระองค์ ก็อายุประมาณเท่านั้นปีเหมือนกัน. พรหมจรรย์ (ศาสนา) สืบต่อกันด้วยสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายเขาทั้งหมด ตั้งอยู่ได้ตลอดแสนหกหมื่นปีด้วยประการอย่างนี้. แต่โดยอำนาจแห่งยุคคน พรหมจรรย์ได้ตั้งอยู่ต่อมา ด้วยความสืบต่อกันแห่งยุคตลอดยุคคน ๒ ยุคเท่านั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าไม่ดำรงอยู่นาน. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าลิขี มีพระชนมายุเจ็ดหมื่นปี แม้พวกสาวก

พหุตราณี โลมานิ หัสนติ อุทฺธมุขานิ สุจิสฺสทานิ กณฺฏกสฺสทานิ จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ อปฺปานิ น หัสนติ, พหุตรานํ วา สตฺตานํ หัสนติ อปฺปกานํ อติสุรปริสฺสานํ น หัสนติ ฯ

อิทานิ **อัย โข สาริปุตต เหตุ**ติอาทิ นิคมน์ ฯ ยญเจตถ อนฺตรนฺตราน น วุตฺตํ ตํ อุตฺตานตถเมว ตสฺมา ปาลิกฺกเมเนว เวทิตพฺพํ ฯ ยํ ปน วุตฺตํ น จิรฺภูจิตฺกํ อโหสิตี ตํ ปุริสยฺควเสณ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

วสฺสคณฺณาย ทิ วิปสฺสิสฺส ภควโต อสิตีวสฺส-สทฺสทานิ อายุ สมฺมุขสวากานมฺปิสฺส ตตฺตกเมว ฯ เอวํ ยวาสฺส สพฺพปจฺฉิมโก สาวโก เตน สทฺฆฏฺฐวา สตสทฺสสฺส สฏฺฐิมิตฺตานิ จ วสฺสสทฺสทานิ พุรฺทุมจริยํ อฏฺฐจาลิ ฯ ปุริสยฺควเสณ ปน ยุคปรมฺปราย อาคนฺตฺวา เทวเยว ปุริสยฺควานิ อฏฺฐจาลิ ฯ ตสฺมาน จิรฺภูจิตฺกนฺติ วุตฺตํ ฯ ลิขิสฺส ปน ภควโต สตฺตติวสฺสสทฺสทานิ อายุ สมฺมุขสวากานมฺปิสฺส ตตฺตกเมว ฯ เวสฺสภุสฺส ภควโต สฏฺฐิวสฺสสทฺสทานิ อายุ สมฺมุขสวากานมฺปิสฺส ตตฺตกเมว ฯ เอวํ

พร้อมหน้าของพระองค์ ก็มีอายุประมาณเท่านี้เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า เวสภู มีพระชนมายุหกหมื่นปี แม้พวกสาวกผู้พร้อมหน้าของพระองค์ ก็มีอายุประมาณเท่านี้เหมือนกัน. พรหมจรรย์ (คาสนา) สืบต่อด้วยสาวกองค์สุดท้ายเขาทั้งหมด แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าลิชชีและเวสภูเมื่อนั้นตั้งอยู่ต่อมาได้ประมาณแสนสี่หมื่นปี และประมาณแสนสองหมื่นปี. แต่ว่าโดยอำนาจแห่งยุคคน พรหมจรรย์ตั้งอยู่ต่อมาได้ด้วยการสืบต่อแห่งยุคตลอดยุคคน ๒ ยุคเท่ากันๆ. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดำรงอยู่ไม่นาน.

***ท่านพระสารีบุตรลำดับเหตุที่พรหมจรรย์ของพระพุทฺธเจ้า ๓ พระองค์ ดำรงอยู่ไม่นานอย่างนี้แล้ว ประสงค์จะลำดับเหตุที่พรหมจรรย์ของพระพุทฺธเจ้า ๓ พระองค์นอกจากนี้ดำรงอยู่ได้นาน จึงกราบทูลถาม พระผู้มีพระภาคอีกโดยนัยเป็นต้นว่า พระพุทฺธเจ้าข้า ก็ใคร (หรืออะไร) เป็นเหตุเล่า. แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์แก่ท่านพระสารีบุตร. เรื่องทั้งหมดนั้นฟังทราบด้วยสามารถตรงกันข้ามจากที่กล่าวมาแล้ว. อนึ่ง แม้ในเวลาที่พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นานในคำพยากรณ์นี้ ฟังทราบเวลาที่พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นานโดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยประมาณพระชนมายุของพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้นบ้าง โดยชั่วอายุคนบ้าง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า กุลันธะ พระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า โภนาคมะ มีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า กัสสปะ พระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี แม้เหล่าพระสาวกชั้นหัวหน้าของพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้น ชนมายุก็เท่านี้เหมือนกัน. แต่ว่าชั่วอายุพระสาวกเป็นอันมากของพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้น ให้พรหมจรรย์เป็นไปแล้วโดยสืบๆ กันมา. พรหมจรรย์เป็นของตั้งอยู่ได้นานโดยเหตุ ๒ ประการ คือ โดยประมาณพระชนมายุของพระพุทฺธเจ้าเหล่านั้นบ้าง โดยชั่วอายุพระสาวกบ้าง ด้วยประการฉะนี้.

เตสมปิ เย สพุพปจฺฉิมสวากา เตหิ สห มฆฺเตวา สตสทสฺสโต อุทฺธํ จตฺตาทิสฺมตฺตานิ วิสฺติมตฺตานิ จ วสฺสสทสฺसानิ พรหมจริยํ อฏฺฐกาลิ ฯ ปุริสยฺคุวเสน ปน ยฺคุปรมฺปราย อาคนฺตฺวา เทว เทวเยว ปุริสยฺคุคานิ อฏฺฐกาลิ ฯ ตสฺมา น จิริฎฺฐิติกนฺติ วุตฺตํ ฯ

เอวํ อายสฺมา สารีปฺตุโต ตินฺณํ พุทฺธานํ พรหมจริยสฺส (๒๑๙) น จิริฎฺฐิติการณํ สุตฺวา อิตเรสํ ตินฺณํ พรหมจริยสฺส จิริฎฺฐิติการณํ โสตฺกาโม ปุน ภควนฺตํ โโก ปน ภนฺเต เหตุติอาทินา นเยน ปุจฺฉิ ฯ ภควาปิสฺส พุยากาลิ ฯ ตํ สพุพฺ วุตฺตปฏฺธิปกฺขวเสน เวทิตพุพฺ ฯ จิริฎฺฐิติกภาเวปิ เจตฺถ เตสํ พุทฺธานํ อายฺุปริมาณโตปิ ปุริสยฺคุโตปิ อุภยถา จิริฎฺฐิติกตา เวทิตพุพา ฯ กกุสฺนธสฺส ทิ ภควโต จตฺตาทิสฺวสฺสทสฺसानิ อายฺุ โภนาคมนสฺส ภควโต ติสฺวสฺสทสฺसानิ กสฺสปสฺส ภควโต วิสฺติวสฺสทสฺसानิ สมฺมุขสวากานมฺปิ เตสํ ตตฺตกเมว ฯ พุทฺธิ จ เนสํ สวากยฺคุคานิ ปรมฺปราย พรหมจริยํ ปวตฺเตสฺสุ ฯ เอวํ เตสํ อายฺุปริมาณโตปิ สวากยฺคุโตปิ อุภยถา พรหมจริยํ จิริฎฺฐิติกํ อโหสิ ฯ

เหตุที่พระพุทเจ้าของเรา เกิดในกาลแห่งคนมีอายุน้อย

ส่วนการเสด็จอุบัติของพระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย ควรเป็นสิ่งที่พระองค์จะพึงเสด็จอุบัติในเวลาทีสัตว์มีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี ซึ่งเป็นประมาณอายุกึ่งหนึ่งของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะ เมื่อไม่ทันเวลานั้น ก็ควรเป็นสิ่งที่พระองค์จะพึงเสด็จอุบัติในเวลาทีสัตว์มีอายุ ๕,๐๐๐ ปี หรือในเวลาทีสัตว์มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี หรือแม้ในเวลาทีสัตว์มีอายุ ๕๐๐ ปี แต่เพราะเหตุเมื่อพระองค์ทรงสืบเสาะแสวงหาอยู่ซึ่งธรรมทั้งหลาย ทีสร้างความเป็นพระพุทเจ้า ทรงบมพระญาณอยู่ ยังพระญาณให้ถือเอาซึ่งห้องอยู่ พระญาณได้ถึงความแก่กล้าในเวลาทีสัตว์มีอายุ ๑๐๐ ปี ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จอุบัติในเวลาทีสัตว์มีอายุน้อยเหลือเกิน ด้วยเหตุฉนั้น การกล่าววาทพรหมจรรย์ของพระองค์แม้จะดำรงอยู่ได้นานด้วยสามารถสืบต่อแห่งพระสาวก (แต่) มีไช้ดำรงอยู่ได้นานตามจำนวนปีด้วยสามารถประมาณอายุนั้นเทียวควรอยู่.

*** (ส.๘/๒๕๑๐)

พระสารีบุตรทูลขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท

ถามว่ ในคำว่ **อถโข อายสุม่า สารีบุตรโต** มีอะไรเป็นอนุสนธิ. ตอบว่ คือ ท่านพระสารีบุตร ครั้นได้ฟังเหตุการณ์ดำรงอยู่นาน แห่งพรหมจรรย์ของพระพุทเจ้า ๓ พระองค์อย่างฉนี้แล้ว ถึงความตกลงใจว่ การบัญญัติสิกขาบทเท่านั้น เป็นเหตุแห่งความดำรงอยู่ได้นาน เมื่อปรารถนาความดำรงอยู่นานแห่งพรหมจรรย์แม้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลวิงวอน ขอการบัญญัติสิกขาบทกะพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระอุบาลีเถระกล่าวคำว่ **อถโข อายสุม่า สารีบุตรโต อฏฐายาสนา ๗เป๗ จิริฎฐิติกั** นี้ เพื่อแสดงวิธีทูลวิงวอนขอการบัญญัติสิกขาบทนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่ **อฏฐนิยั** คือ ควรแก่กาลนาน. มีคำอธิบายว่ มีกาลยาวนาน. คำทีเหลือมีอรรถตี้นั้น.

อมหากั ปน ภควโต กสสปสส ภควโต อุพชตยาอุปปมาเณ ทสวสสสทสสาฎกกาเล อุพชชิตพฬุ ลียา ตั อสมภุณนเตน ปญจวสสสทสสาฎกกาเล เอกวสสสทสสาฎกกาเล ปญจวสสสตาฎกกาเลปี วา อุพชชิตพฬุ ลียา ยสุม่า ปนสส พุทฐตตการเก ฐมเม เสนตสส ปรีเยสนตสส ญาณั ปรีปาเจตสส คพภั คณหาเปตสส วสสสตาฎกกาเล ญาณั ปรีปากมคมาลี ตสุม่า อติปรีตตยาฎกกาเล อุพปโน เตนสส สาวกปรมปราวเสน จิริฎฐิติกมปี พุทฐมจริยั อายุปริมาณวเสน วสสคณนาย อจิริฎฐิติกเมวาทิ วตตั วฎฐติ ๗

อถโข อายสุม่า สารีบุตรโตติ โโก อนุสนธิ ๗ เหวั ดิณณั พุทธานั พุทฐมจริยสส จิริฎฐิติการณั สุตว่า ลิกขาบทปบญตติเยว จิริฎฐิติกาเวเหตุติ นิฎฐั คนตว่า (๒๒๐) ภควโตปี พุทฐมจริยสส จิริฎฐิติกาเว อิจฉนโต อายสุม่า สารีบุตรโต ภควนตั ลิกขาบทปบญตติ ยาจิ ๗ ตสสา ยาจนวิริ- ทสสนตถเมตตั วุตตั **อถโข อายสุม่า สารีบุตรโต อฏฐายาสนา ๗เป๗ จิริฎฐิติกนติ** ๗ ตตถ **อฏฐนิยติ** อฏฐานกฐมั ๗ **ทีฆกาลิกนติ** วุตตั โหติ ๗ เสสั อุตตทานตถเมว ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามท่านพระสารีบุตร

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประกาศแก่พระสารีบุตร นั้นว่า เวลานั้น ยังไม่เป็นกาลแห่งอันบัญญัติสิกขาบทก่อน จึงตรัสว่า **อากเมหิ ตูว์ สารีบุตร** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อากเมหิ ตูว์** ความว่า เธอจงรอก่อน. มีคำอธิบายว่า เธอจงยับยั้งก่อน. ก็คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสซ้ำสองครั้ง ด้วยอำนาจความเอื้อเพื่อ. ด้วยคำว่า **อากเมหิ** เป็นต้นนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงห้ามความที่การบัญญัติสิกขาบทเป็นวิสัยของพระสาวก เมื่อจะทรงทำให้แจ้งว่า การบัญญัติสิกขาบทเป็นพุทธวิสัยจึงตรัสคำว่า **ตถาคโรว** เป็นต้น. ก็ในคำว่า **ตถาคโรว** นี้ คำว่า **ตตถ** เป็นลัตตมวิภคิตี เฟงถึงการอ่อนวอนขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท.

ในคำว่า **ตถาคโรว** นั้น มีโยชนาดังต่อไปนี้:- ในคำที่เธอกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพึงบัญญัติสิกขาบทนั้น พระตถาคตเท่านั้นจักรู้กาลแห่งอันบัญญัติสิกขาบทนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงสมัยมิใช่กาลก่อน จึงตรัสคำมีอาทิว่า **น ตาว สารีบุตร** ดังนี้. ในคำว่า **น ตาว สารีบุตร** เป็นต้นนั้นมีวินิจฉัยว่า อาสวะทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในธรรมเหล่านี้ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึงชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ, อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายอันอาสวะพึงตั้งอยู่ คือไม่พึงผ่านเลยไป เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึงชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ. อธิบายว่า อาสวะคือทุกข์ และอาสวะคือกิเลส อันเป็นไปในทิวฏฐธรรม และในสัมปรายภพ อาสวะมีการค้อนขอของคนอื่น ความวิปฏิสาร การฆ่า และการจงจำเป็นต้น และอาสวะอันเป็นทุกข์พิเศษในอบาย ย่อมตั้งอยู่นั้นเทียว ในวิติกมธรรมเหล่าใด เพราะวิติกมธรรมเหล่านั้น เป็นเหตุแห่งอาสวะมีอาสวะอันเป็นไปในทิวฏฐธรรมเป็นต้นเหล่านั้น.

***วาจาสำหรับประกอบในคำว่า **น ตาว** เป็นต้นนี้ ดังนี้ว่า วิติกมธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะเหล่านั้น ยังไม่มีปรากฏในสงฆ์เพียงใด พระศาสดาจะไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายเพียงนั้น. ก็ถ้าพึงบัญญัติไซ้ไร ไม่พึงพ้นจากความข้อนขอของผู้อื่น จากความคัดค้านของผู้อื่น จากโทษคือความติเตียน.

อถสส ภควา น ตาวาย ลิกขาบทปฏญญตติกาโลติ ปกาเสนโต **อากเมหิ ตูว์ สารีบุตร** ตาติอาทิมาท ฯ ตตถ **อากเมหิ ตวนติ** ติวจ ตาว ตูว์ ฯ อธิวาเสหิ ตาว ตวนติ วุตตํ โหติ ฯ อาทรวเสน เจตํ ทวิภชตตุ วุตตํ ฯ เอเตน ภควา ลิกขาบทปฏญญตติยา สาวกานํ วิสยภาवं ปฏิภุชชิตวา พุทรวิสโย ลิกขาบทปฏญญตติติ อาริกโรนโต **ตถาคโรว** ตาติอาทิมาท ฯ เอตถ จ **ตตถาติ** ลิกขาบทปฏญญตติยาจนาเปกขํ ภูมมวณํ ฯ

ตตรายํ โยชนา ยํ วุตตํ ตยา ลิกขาบทปฏญญาเปยยาติ ตตถ ตสสา ลิกขาบทปฏญญตติยา ตถาคโตเยว กาลํ ชานิสสตีติ ฯ เอวํ วตวา อกาลํ ตาว ทลเสตุํ **น ตาว สารีบุตร** ตาติอาทิมาท ฯ ตตถ อาสวา ติวจฺจนติ เอเตสุติ อาสเวหิ จาตพพา น โวกกมิตพพาติ วา อาสวญฺจานียา ฯ เยสุ ทิวจฺจธมมิกสมปรายิกา ทุกขาสวา จ กิเลสาสวา จ ปรุวาทวิปฏิสารวรพณนทาโย เจว อปายทุกข- วิเสสญฺตา จ อาสวา ติวจฺจนติเยว ยสฺมา เนลฺ เต การณํ โหนตีติ อตุโถ ฯ

เต อาสวญฺจานียา วิติกมธมฺมา ยาว น สงฺฆเม ปาตุภวณฺติ น ตาว สตถา สาวกานํ ลิกขา- ปทํ ปญญาเปตีติ อยเมตถ โยชนา ฯ (๒๒๑) ยทิ- ทิ ปญญาเปยฺย ปรุวาทา ปรุปรามฺภา ครทโทสา- น ปริมุจฺเจยฺย ฯ

ข้อที่จะถูกตำหนิในการบัญญัติสิกขาบท

ถามว่า ไม่พึงพ้นอย่างไร ? ตอบว่า จริงอยู่ สิกขาบททั้งปวงมีอาทิอย่างนี้ ว่า ก็ ภิกษุใด พึงเสพ เมถุนธรรม ดังนี้ พึงเป็นสิกขาบทอันพระศาสดาผู้จะบัญญัติควรบัญญัติ. ฝ่ายชนเหล่าอื่นไม่เห็นวิติกมโทษ แต่รู้พระบัญญัตินี้ จะพึงยังความค้อนขอด ความคัดค้าน และความติเตียนให้เป็นไปอย่างนี้ว่า นี้อย่างไรกัน พระสมณโคดมจักผูกมัดด้วยสิกขาบททั้งหลาย จักบัญญัติ ปาราชิก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ว่า ภิกษุสงฆ์ยอมตามเรา ทำตามคำของเรา กุลบุตรเหล่านี้ ละกองโกศะใหญ่ ละเครื่องอาภรณ์ใหญ่ และละแม่ซึ่งราชสมบัติ อันอยู่ในเงื้อมมือบวช เป็นผู้สิ้นโทษด้วยความเป็นผู้มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มเป็นอย่างยิ่ง มีความเคารพจัดในสิกขา ไม่หวังใยในร่างกายและชีวิตอยู่ มิใช่หรือ ขึ้นชื่อในกุลบุตรเหล่านั้น ใครเล่าจักเสพเมถุนซึ่งเป็นโลกามิส หรือจักลักของๆ ผู้อื่น หรือจักเข้าไปตัดชีวิตของผู้อื่น ซึ่งเป็นของปรารถนา รักใคร่ หวงยึ่งนัก หรือจักสำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยอวดคุณที่ไม่มี, เมื่อปาราชิก แม้ไม่ทรงบัญญัติไว้ สิกขาบทนั้นเป็นอันพระองค์ทรงทำให้ปรากฏแล้ว โดยสังเขปในบรรพชานั้นเอง มิใช่หรือ ? ชนทั้งหลายไม่ทราบ เร็วแรง และกำลังแม่แห่งพระตถาคต, สิกขาบทแม้ที่ทรงบัญญัติไว้ จะพึงกำเริบ คือ ไม่คงอยู่ในสถานเดิม.

*** (ส.๘/๒๕๑๘, ๒๕๔๒)

เปรียบด้วยแพทย์ผู้ไม่ฉลาดทำการผ่าตัด

***แพทย์ผู้ไม่ฉลาด เรียกบุรุษบางคน ซึ่งหัวฝียังไม่เกิดขึ้นมาแล้ว บอกว่า มานี้แน่ะ พอมหาจำเรียว หัวฝีใหญ่จักเกิดขึ้นในสรีรประเทศตรงนี้ ของท่าน, จักให้ท่านถึงความเสื่อมและความพินาศ, ท่านจงรีบให้หมอเยียวยามันเสียเถิด ดังนี้ ผู้อันบุรุษกล่าวว่า ดีละ ท่านอาจารย์ ท่านนั่นแหละ จงเยียวยามันเถิด จึงผ่าสรีรประเทศซึ่งหาโรคมิได้ของบุรุษนั้น นำเลือดออก แล้วทำประเทศตรงนั้นให้มีชีวิตด้วยการทายาพันแผลและการชะแผล เป็นต้นพึงกล่าวกะบุรุษนั้นว่า โรคใหญ่ของท่านเราเยียวมาแล้ว ท่านจงให้สิ่งทีควรจะให้ตามธรรมเนียม

ถ้า ๓ ปณณปาเนตเตน ทิ โย ปน ภิกษุ เมถุน ธรรม์ ปฏิเสเวยยาติอาทิ สัพพํ ปณณปาเนตตํ ภาเวย ๓ อทิสวา จ วิติกมโทส อิมํ ปณณตติ ฆตวา ปเร เอวํ อุปวาทณจ อุปารมภณจ ครหณจ ปวตเตยยํ ถ้า ทิ นาม สมโณ โคตโม ภิกษุสงฆโม เม อนวายิก วจนกโรติ เอตตาวตา สิกขาปเทหิ ปลิวเจสสติ ปาราชิกํ ปณณปาเนตตํ นนุ อิมํ กุลปุตตา มหนตณจ โภคกขณํ มหนตณจ ภาติปริวภูฏํ หตถคตานิ จ รชชานิปี ปหาย ปพพชิตา ฆาสจฉาพนปรมตตาย สนตฎฐา สิกขาเย ติพพคารวา กายे จ ชีวิตे ज निरपेक्षा विहरन्ति เตสุ नाम โภ โลกามิสสภูตํ เมถุนํ वा ปฏิเสวิสสติ ปรภณฺทํ वा หรือสสติ ปรสส वा อัญฺจํ กนฺตํ อติมธฺรํ ชีวิตํ อุปลฉินทิสสติ อภูตคณกถาย वा ชีวิตํ กปเปสสติ นนุ ปาราชิกे อปปณณตเตปี ปพพชชาลสงเขเปเนเวตํ ปากฏํ กตนติ ๓ ตถาคตสสปี ภามณจ พลณจ สตตานิ ชาเนยยํ ปณณตตมปี สิกขาปทํ กุเปยเยน น ยถาจาเน ติฏฐเจยเย ๓

เสยยถาปี นาม อกุลโล เวชโซ กญฺจ อนุปปन्नคณฺทํ บุริสํ ปกโกสิตวา เอหมโภ บุริส อิมสฺมี เต สรีรปฺพเทเส มหาคณฺโฑ อุปฺปชชิตวา อนนยพฺยสนํ ปาเปสสติ, ปฏิกฺจเจว นํ ติกฺกฉาเปหิติ วตวา สาธาจริย ตฺวํเยว นํ ติกฺกฉสฺสูติ วุตโต ตสส อโรคํ สรีรปฺพเทสํ ฆาเลตวา โลหิตํ นิหริตวา อาเลปนพฺพนรณโรวนาทิหิ ตํ ปเทสํ สณฺณวี กตวา ตํ บุริสํ (๒๒๒) วเทยเย มหาโรโค เต มยา ติกฺกฉฺฉิต เตหิ เม เทยเยธมฺมนติ ๓ โส ตํ กิมยํ พาลเวชโซ วทติ กตโร กิร เม อมินา โรโค

แก่เราเกิด. บุรุษนั้น ฟังค้อนขอด ฟังคัดค่าน และฟังตี
 เตียนแพทย์ผู้นั้นว่า หมอโง่ผู้นี้พูดอะไร ได้ยินว่า โรคชนิด
 โทษของเรา ที่หมอโง่ผู้นี้เยียวยาแล้ว, หมอโง่ผู้นี้ยังทุกข์
 ให้เกิดแก่เรา และให้เราถึงความเสียเลือดไป มิใช่หรือ
 ดังนี้ และไม่ฟังรู้คุณของหมอนั้น ชื่อแม่ฉันท, ถ้าเมื่อวิ
 ดิกกมโทษยังไม่เกิดขึ้น พระศาสดาฟังทรงบัญญัติสิกขา
 บทแก่พระเหล่าพระสาวกไซริ้ พระองค์ไม่ฟังพ้นจากอนิ
 ฏฐผลมีความค้อนขอดของผู้อื่นเป็นต้น และชนทั้งหลาย
 จะไม่ฟังทราบเรี่ยวแรงและกำลังของพระองค์ ลิกขาบท
 แม้ที่ทรงบัญญัติไว้ จะฟังกำเริบ คือไม่คงอยู่ในสถานเดิม.
 เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **น ตาว
 สาริปุตฺต สตถา สาวกานํ ๑เป๑ ปาตุภวนฺติ.**
 พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงอภายนี้แล้ว จึง
 ตรัสคำว่า **ยโต จ โข สาริปุตฺต** เป็นอาทิ เพื่อ
 ทรงแสดงกาลอีก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต**
 คือเมื่อใด มีคำอธิบายว่า ในกาลใด. คำที่เหลือฟังทราบ
 โดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแล.*** (ส.๘/๒๕๑๘)

อีกนัยหนึ่ง ในคำว่า **ยโต** เป็นต้นนี้ มีความ
 สันเขปดังต่อไปนี้:- วิดิกกมโทษอันถึงซึ่งการนับว่า ธรรม
 เป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ ย่อมมีปรากฏในสงฆ์ในกาลชื่อใด,
 ในกาลนั้น พระศาสดาย่อมทรงบัญญัติสิกขาบท แก่พวก
 สาวกย่อมทรงแสดงปาฏิโมกข์, เพราะเหตุไร ? เพราะ
 เพื่อกำจัดวิดิกกมโทษเหล่านั้นนั้นแล อันถึงซึ่งการนับว่า
 ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง
 บัญญัติอย่างนั้น ย่อมเป็นผู้ไม่ควรค้อนขอดเป็นต้น และ
 เป็นผู้มิอาจปรากฏในสัพพัญญูวิสัยของพระองค์
 ย่อมถึงลักการะ และลิกขาบทของพระองค์นั้นย่อมไม่
 กำเริบ คือตั้งอยู่ในสถานเดิม, เปรียบเหมือนนายแพทย์
 ผู้ฉลาดเยียวยาหัวฝีที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยการผ่าตัด พอกยา
 พันแผล และชะล้างเป็นต้น ทำให้สบายมีผิวดี เป็นผู้ไม่
 ควรค้อนขอดเป็นต้นเลย และเป็นผู้มีอานุภาพปรากฏใน
 เพราะกรรมแห่งอาจารย์ของตน ย่อมประสะปลั๊กการะ
 ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสความไม่เกิดขึ้น และ
 ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นที่ตั้งของอาสวะ อภายและ
 กาลแห่งอันบัญญัติสิกขาบทอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้
 แล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงกาลยังไม่เกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่า

ติกัจฉิต นนุ เม อยํ ทุกขมจฺจ ชเนสิ โลหิตกฺขยมจฺจ มํ
 ปาเปสสิตี เหวํ อุปวเทยฺย เจว อุปารมฺเภยฺย จ
 ครเหยยฺย จ น จาสสฺ คุณํ ชานะยฺย เหวเมว
 ยทิ อนุปฺปนฺเน วิตฺติกมฺโทเส สตถา สาวกานํ
 ลิกฺขาบทํ ปญฺญาเปยฺย ปฺรปฺวาทาทีหิ จ น ปริมุจฺเจยฺย
 น จาสสฺ ถามํ วา พลํ วา สตถา ชานะยฺย
 ปญฺมตฺตมปี ลิกฺขาบทํ กุปฺเปยฺย น ยถาจาเน
 ติฏฺฐะยฺย ๑ ตสฺมา วุตฺตํ **น ตาว สาริปุตฺต
 สตถา สาวกานํ ๑เป๑ ปาตุภวนฺติตี** ๑ เหวํ อภาลํ
 ทสฺเสตฺวา ปุณ กาลํ ทสฺเสตฺย **ยโต จ โข
 สาริปุตฺต** ตาติอาทิมาท ๑ ตตถ **ยโตตี** ยทา ๑ ยสมิ
 กาเลติ วุตฺตํ โหตี ๑ เสสํ วุตฺตานุสาเรเนว
 เวทิตพฺพํ ๑

อยํ วา เอตถ สงฺเขปตฺโต ๑ ยสมิ นาม
 กाले อาสวญฺจานินยา ธมฺมาตี สงฺขํ คตา วิตฺติกมฺโทเส
 สงฺเข ปาตุภวนฺติ ตทา สตถา สาวกานํ ลิกฺขาบทํ
 ปญฺญาเปตี อุทฺทิสตี ปาฏิโมกฺข์, กสฺมา, เตสฺยเวย
 อาสวญฺจานินยา ธมฺมาตี สงฺขํ คตานํ วิตฺติกมฺโทเส
 ปฏฺฐิตาย ๑ เหวํ ปญฺญาเปตฺยโต ยถา นาม กุสโล
 เวชฺโซ อุปฺปนํ คณฺท์ ฝาลนาเลปนพฺพนโหรานาทีหิ
 ติกัจฉนฺโต โรเปตฺวา สมฺฉวี กตฺวา น เตว
 อุปฺวาทาทีโร โหตี สเก จ อจฺจริเยก วิทิตานุกาโว
 หุตฺวา สกฺการํ ปาปฺณาตี เหวํ น จ อุปฺวาทาทีโร โหตี
 สเก จ สพฺพญฺญวิสเย วิทิตานุกาโว หุตฺวา สกฺการํ
 ปาปฺณาตี ตมฺจสฺส ลิกฺขาบทํ อุกุปฺปี โหตี (๒๒๓)
 ยถาจาเน ติฏฺฐตีตี ๑

เอวํ อาสวญฺจานินยานํ ธมฺมานํ อนุปฺปตฺตี
 ลิกฺขาบทปฺปญฺมตฺตติยา อภาลํ อุปฺปตฺตติมฺจ กาลนฺติ
 วตฺวา อิทานิ เตสํ ธมฺมานํ อนุปฺปตฺตติกาลมฺจ
 ทสฺเสตฺย **น ตาว สาริปุตฺต อิเธกฺจเจติ** อาทิมาท ๑

นั้นแล จึงตรัสคำว่า **น ดาว สาริปุตต อิเธกัจเจ** เป็นต้น. ในคำว่า **ดาว** เป็นต้นนั้น บททั้งหลายที่มี อรรถดั้น พึงทราบด้วยอำนาจพระบาลีนั้นแล. ส่วนการ พรรณนาบทที่ไม่ดั้นดังต่อไปนี้:-

อธิบายเหตุที่ให้ทรงบัญญัติสิกขาบท

** ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า รัตตัญญู เพราะอรรถว่า รู้ราตรินาน. คือรู้ราตรอันมากตั้งแต่วันที่ตนบวชมา, ท่านกล่าวอธิบายว่า บวชนาน. ความเป็นหมู่ใหญ่ด้วย พวกภิกษุผู้รู้ราตรินาน ชื่อว่า รัตตัญญุมหัตตะ. อธิบาย ว่า ความเป็นหมู่ใหญ่ด้วยพวกภิกษุผู้บวชมานาน.

บัณฑิตพึงทราบว่ สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาค เจ้าทรงปรารภพระอุปเสนวังคันตบุตร บัญญัติในเมื่อสงฆ์ ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ด้วยภิกษุผู้รู้ราตรินาน ในบรรดา ความเป็นหมู่ใหญ่เหล่านั้น. จริงอยู่ ท่านผู้มีอายุนั้น ได้ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีพรรษาหย่อนลิบ ให้อุปสมบทอยู่ ตน มีพรรษาเดียว จึงให้ลัทธิวิหาริกอุปสมบทบ้าง. ครั้ง นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุ ทั้งหลาย กุลบุตรอันภิกษุผู้มีพรรษาหย่อนลิบ ไม่พึงให้ อุปสมบท, ภิกษุใด พึงให้อุปสมบทรับอาบัติทุกกฏแก่ ภิกษุนั้น. เมื่อสิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง บัญญัติแล้วอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เียงเวลาไม่ฉลาด คิด ว่า เราได้ลิบพรรษา เรามีพรรษาครบลิบ จึงให้อุปสมบท อีก. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขา บทแม้ซ้ำอีก ครั้งหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรอันภิกษุ ผู้มีพรรษาครบลิบ แต่เป็นผู้เียงเวลา ไม่ฉลาด ไม่พึงให้ อุปสมบท, ภิกษุใดพึงให้อุปสมบท รับอาบัติทุกกฏแก่ ภิกษุนั้น, ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ฉลาด สามารถ มีพรรษาลิบ หรือเกินกว่าลิบ ให้อุปสมบทได้. ในกาลที่สงฆ์ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ด้วยภิกษุผู้รู้ราตรินานได้ ทรงบัญญัติสองสิกขาบท. (ส.๘/๒๕๔๒)

บทว่า **เวปุลลมหตต์** แปลว่า ความเป็นผู้ใหญ่ โดยความแพร่หลาย. จริงอยู่ ทราบใดที่สงฆ์ยังมีได้ถึง ความเป็นผู้ใหญ่โดยความแพร่หลาย ด้วยอำนาจภิกษุผู้ เป็นเถระ ภิกษุใหม่ และภิกษุปานกลางแล้ว เสนาสนะก็

ตตถ อุตตานตถานิ ปทานิ ปาลีวเสเนว เวทิตพพานิ ฯ
อัย ปน อนุตตานปทวณณนา ฯ

รตติโย ชานนตติ **รตตณญู** ฯ อตตโน ปพพชิต-
ทิวลโต ปฏุจาย ปหุตา รตติโย ชานนติ จิรปพชิตาติ
วุตต โหติ ฯ รตตณญูภิ มหตตํ รตตณญุมหตตํ ฯ
จิรปพชิตเทหิ มหนตถาวนติ อตโถ ฯ

ตตร รตตณญุมหตตํ ปตเต สงฺฆเ อุปเสนํ
วงคนตปุตตํ อารพภ ลิกขาปทํ ปณณตตุนติ
เวทิตพพํ ฯ โส หายสฺมา อุททวสเส ภิกขุ
อุปสมปาเทเนเต ทิสฺวา เอกวสฺโส สทฺธิวิหารียํ
อุปสมปาเทสิ ฯ อถโข ภควา ลิกขาปทํ ปณณาเปสิ
‘น ภิกขเว อุททวสฺเสน อุปสมปาเทตพฺโพ โย
อุปสมปาเทยฺย อาปตติ ทุกกฏสฺสาติ ฯ เอวํ ปณณตเต
ลิกขาปเท ปุน ภิกขุ ทสวสฺสมหา ทสวสฺสมหาติ
พาลา อพฺยตฺตา อุปสมปาเทนติ ฯ อถ ภควา
อปรมปี ลิกขาปทํ ปณณาเปสิ น ภิกขเว พาเลน
อพฺยตฺเตน ทสวสฺเสน อุปสมปาเทตพฺโพ โย อุปสมปาเทยฺย
อาปตติ ทุกกฏสฺส อนุชานามิ ภิกขเว พฺยตเตน
ภิกขุณา ปฏฺิพเลน ทสวสฺเสน วา อติเรกทสวสฺเสน วา
อุปสมปาเทตุนติ ฯ รตตณญุมหตตํ ปตตกาเล เทว
ลิกขาปทานิ ปณณตตานิ ฯ

เวปุลลมหตตุนติ วิปุลภาเวน มหตตํ ฯ
(๒๒๔) สงฺฆโม ทิ ยาว น เถรณวมชฺชิมมานํ วเสน
เวปุลลมหตตํ ปตฺโต โหติ ตาว เสนาสนานิ ปโหนติ
สาสเน เอกัจเจ อาสวฏฺจานินยา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนติ

ยังเพียงพอกันอยู่ ตราบนั้น อาสวัฏฐานิยธรรมบางเหล่า ก็ยังไม่บังเกิดขึ้นในพระศาสนา แต่เมื่อสงฆ์ถึงความเป็นผู้ใหญ่โดยความแพร่หลายแล้ว อาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้นจึงเกิดขึ้น. ที่นั่น พระศาสดาจึงทรงบัญญัติสิกขาบท. ในบรรดาความเป็นผู้ใหญ่โดยความแพร่หลายเป็นต้นนั้น บัณฑิตควรจะทราบถึงสิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติ ในเมื่อสงฆ์ถึงความเป็นผู้ใหญ่ โดยความแพร่หลายโดยนัยนี้ว่า ‘อนึ่ง ภิกษุใด ลำเร็จการนอนร่วมกับอนุปลัมบันเกินกว่าสองสามคืน เป็นปาจิตติยะ’ ‘อนึ่ง นางภิกษุณีใด ให้อุปสมบททุกๆ ปี เป็นปาจิตติยะ’ ‘อนึ่ง นางภิกษุณีใด ในปีเดียวกัน ให้นางสิกขมานาอุปสมบทถึงสองรูป เป็นปาจิตติยะ’ ดังนี้. *** (ส.๘/๒๕๑๖)

*** บทว่า **ลาภคฺคฺมฺหตฺตํ** คือ ความที่แห่งลาภ เป็นสภาพใหญ่เลิศ. อธิบายว่า สงฆ์ถึงความที่แห่งลาภ เป็นสภาพใหญ่เลิศ คือ อุดมนั้น. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า สงฆ์ถึงแม้ซึ่งความเป็นผู้เลิศและใหญ่ด้วยลาภ คือ ความเป็นผู้ประเสริฐด้วยลาภ และความเป็นผู้ใหญ่ด้วยลาภ. จริงอยู่ ตราบใดที่สงฆ์ยังมีได้ถึงความเป็นผู้เลิศและใหญ่ด้วยลาภ อาสวัฏฐานิยธรรมเพราะอาศัยลาภ ก็ยังไม่เกิดขึ้นตราบนั้น แต่เมื่อถึงแล้วจึงบังเกิดขึ้น. ที่นั่น พระศาสดาจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า อนึ่ง ภิกษุใด ให้ของเคี้ยวก็ดี ให้ของกินก็ดี แก้อเจลกก็ดี แก่ปริพพาชกก็ดี แก่ปริพพาชกาภิกษุก็ดี ด้วยมือของตน เป็นปาจิตติยะ. นี้แหละ สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติแล้ว ในเมื่อสงฆ์ถึงความเป็นผู้เลิศและใหญ่ด้วยลาภ.

บทว่า **พาทุสจฺจมฺหตฺตํ** คือ ความที่พาทุสัจจะมากขึ้น. จริงอยู่ ตราบใด ที่สงฆ์ยังมีได้ถึงความที่พาทุสัจจะมากขึ้น อาสวัฏฐานิยธรรมก็ยังไม่บังเกิดขึ้น ตราบนั้น. แต่เมื่อสงฆ์ถึงความที่พาทุสัจจะมากขึ้นแล้ว เพราะเหตุที่บุคคลทั้งหลาย เรียนนิกายหนึ่งบ้าง สองนิกายบ้าง ฯลฯ ทำนิกายบ้าง แล้ว (เกิดความคิดเห็น) ผุดขึ้นโดยไม่แยบคาย เทียบรสกับรสแล้วแสดง (คัดค้าน) คำสอนของพระศาสดาให้ผิดธรรมผิดวินัยไป (เพราะฉะนั้น อาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้นจึงบังเกิดขึ้น).

*** (ส.๘/๒๕๑๖) ที่นั่น พระศาสดาย่อมทรงบัญญัติ สิกขาบท โดยนัยเป็นต้นว่า อนึ่ง ภิกษุใด ฟังกล่าวอย่าง

เวปุลลมหตฺตํ ปตเต ปน เต อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อถ สตถา ลิกฺขาปทํ ปณฺญาเปติ ฯ ตตฺถ เวปุลลมหตฺตํ ปตเต สงฺฆे ปณฺยตฺตลิกฺขาปทานิ โย ปน ภิกฺขุ อนุปสมฺปนฺเนน อุตฺตริทฺวิรตฺตติรตฺตํ สหเสยฺยํ กปฺเปยฺย ปาจิตฺติยํ ยา ปน ภิกฺขุณี อนุวสฺสํ วุจฺจาเปยฺย ปาจิตฺติยํ ยา ปน ภิกฺขุณี เอกํ วสฺสํ เทว วุจฺจาเปยฺย ปาจิตฺติยนฺติ อิมินา นเยน เวทิตพฺพานิ ฯ

ลาภคฺคฺมฺหตฺตฺนฺติ ลาภสฺส อคฺคฺมฺหตฺตํ ฯ โย ลาภสฺส อคฺโค อุตฺตโม มหนตฺภาโว ตํ ปตฺโต โหตีติ อตฺถโ ๑ ลาเภณ วา อคฺคฺมฺหตฺตมฺปี ลาเภณ เสฏฺฐตฺตมฺยจ มหนตฺตตฺตมฺยจ ปตฺโตติ อตฺถโ ๑ สงฺโฆ หิ ยาว น ลาภคฺคฺมฺหตฺตํ ปตฺโต โหติ ตาว น ลาภํ ปฏฺิจฺจ อาสวฺภูจฺานินฺยา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ปตเต ปน อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อถ สตถา ลิกฺขาปทํ ปณฺญาเปติ โย ปน ภิกฺขุ อเจลกสฺส วา ปริพฺพาชกสฺส วา ปริพฺพาชกาย วา สหตฺถา ขาพณียํ วา โภชนียํ วา ทเทยฺย ปาจิตฺติยนฺติ ฯ อิทํ หิ ลาภคฺคฺมฺหตฺตํ ปตเต สงฺฆे ลิกฺขาปทํ ปณฺยตฺตํ ฯ

พาทุสจฺจมฺหตฺตฺนฺติ พาทุสจฺจสฺส มหนตฺภาวํ ฯ สงฺโฆ หิ ยาว น พาทุสจฺจมฺหตฺตํ ปตฺโต โหติ ตาว น อาสวฺภูจฺานินฺยา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ ฯ พาทุสจฺจมฺหตฺตํ ปตเต ปน ยสฺมา เอกมฺปี นิกายํ เทวปี ฯเปฯ ปณฺจปี นิกายเ อคฺคฺคฺเตวอ อโยนิโส อุมฺมุชฺชมานา ปุคฺคฺลา รเสน รสํ สฺสนฺเทวอ อุตฺถมฺมํ (๒๒๕) อุกฺกพิณฺยํ สตฺถุสสาณฺนิ ทีเปฺนฺติ ฯ

อถ สตถา โย ปน ภิกฺขุ เอวํ วเทยฺย ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทลิตํ อาชานามิ ฯเปฯ

นี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแล้วอย่างนั้น ฯลฯ ถ้าแม้สมณทูตเทศพังกกล่าวอย่างนี้ไซ้. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงกาลไม่เกิดและกาลเกิดขึ้น แห่งธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความไม่มีแห่งอาสวะภูฏานियธรรมเหล่านั้น แม้โดยประการทั้งปวงในสมัยนั้น จึงตรัสคำมีว่า **นिरพพุโท ทิ สาริปุตฺต** เป็นต้น.

อรรถาธิบาย คำว่า **นिरพพุโท** เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นिरพพุโท** คือเว้นจากเสนียด. พวกโจร ท่านเรียกว่า เสนียด. อธิบายว่าหมดโจร. ก็ในอรรถนี้ พวกภิกษุผู้ทศิล ท่านประสงค์เอาว่าเป็นโจร. จริงอยู่ ภิกษุผู้ทศิลเหล่านั้น ย่อมลัทธิปัจจัยของคนเหล่านี้ เพราะเป็นผู้มีใช้สมณะ แต่มีความสำคัญว่าเป็นสมณะ เพราะเหตุนี้ ภิกษุสงฆ์ไม่มีเสนียด ไม่มีโจร มีอธิบายว่า ไม่มีคนทศิล. บทว่า **นिरาทินโว** ได้แก่ ไม่มีอุปัทวะ คือไม่มีอุปสรรค. มีคำอธิบายว่า เว้นจากโทษของผู้ทศิลทีเดียว. ผู้ทศิลแล ท่านเรียกว่า คนดำ ในคำว่า **อปคตกาฬโก** นี้. จริงอยู่ ผู้ทศิลเหล่านั้น แม้เป็นผู้มีวรรณะดุจทองคำ พึงทราบว่าเป็นคนดำทีเดียว เพราะประกอบด้วยธรรมดำ. เพราะไม่มีคนมีธรรมดำเหล่านั้น จึงชื่อว่า อปคตกาฬก. ปาฐะว่า อปคตกาฬก ก็มี. บทว่า **สุทฺธโร** คือ ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะมีคนดำปราศไปแล้วนั่นเอง. บทว่า **ปริโยทาโต** คือ ผุดผอง. คุณคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ท่านเรียกว่า สาระ ในคำว่า **สาระ ปติฏฺฐิตโต** นี้. เพราะตั้งอยู่แล้วในสาระนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในสารคุณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสความที่ภิกษุสงฆ์ตั้งอยู่ในสารคุณอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงอีกว่า ก็ความที่ภิกษุสงฆ์นั้นตั้งอยู่ในสารคุณนั้น พึงทราบอย่างนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อิเมสฺ ทิ สาริปุตฺต**.

ในคำนั้น มีการพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้ :- บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้เข้าพรรษา ณ เมืองเวรัญชา ภิกษุที่ต่ำต้อยด้วยอำนาจคุณ คือมีคุณต่ำกว่าภิกษุทุกรูป ก็เป็นพระโสดาบัน. คำว่า **โสดาปนโน** คือ ผู้ตกถึง

สมณทูตโสปิ เจ เอวํ วเทยยาตืออาทิณา นเยน ลิกขยาปํ ปญญาเปตตีติ ฯ เอวํ ภควา อาสวภูฏานियานํ ธรรมานํ ออนุปตติกาลญจ ออนุปตติกาลญจ ทสเสตวา ตสฺมี สมเย สพฺพโสปิ เตสํ อภาวํ ทสเสนฺโต **นिरพพุโท ทิ สาริปุตฺต**อาทิมาห ฯ

ตตถ **นिरพพุโท**ติ อพฺพทวิริทโต ฯ **อพฺพททา**ติ วุจฺจนฺติ โฉรา ฯ **นิจฺโจโร**ติ อตฺถโธ ฯ **โจโร**ติ จ อิมสฺมี อตฺถเก ทุสฺสีลา อธิปฺเปตา ฯ **เต** ทิ อสฺสมณา หุตฺวา สมณปฏิญฺจตาย ปเรสํ ปจฺจเย โจเรนฺติ ตสฺมา **นिरพพุโท** นิจฺโจโร นิตฺตฺตฺสโลติ วุตฺตํ โหติ ฯ **นिरาทินโว**ติ นินฺนุทฺทโว นินฺนุสฺสโค ฯ **ทุสฺสีลา**ทินววิริทโตเยวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ **อปคตกาฬโก**ติ กาทกา วุจฺจนฺติ ทุสฺสีลาเยว ฯ **เต** ทิ สฺวณฺณวณฺณนํปี สมานา กาทกธมฺมสมฺมาเยคา กาทกาเตว เวทิตฺตพฺพา ฯ **เตสํ** อภาวา อปคตกาฬโก ฯ **อปคตกาฬโก**ติปิ ปาโจะ ฯ **สุทฺธโร**ติ อปคตกาฬกตฺตาเยว สุทฺธโร ฯ **ปริโยทาโต**ติ ปภสฺสโร ฯ **สาระ ปติฏฺฐิตโต**ติ สารีโรติ วุจฺจนฺติ สิลสมานิปญฺญาวิมุตติวิมุตติญาณ-ทสฺสนคฺคณา ฯ **ตสฺมี** สาระ ปติฏฺฐิตตฺตา สาระ ปติฏฺฐิตโต ฯ **เอวํ** สาระ ปติฏฺฐิตภาวํ วตฺวา ปุน โส จสฺส สาระ ปติฏฺฐิตภาวํ เอวํ เวทิตฺตพฺโพติ ทสเสนฺโต **อิเมสฺ ทิ สาริปุตฺต**อาทิมาห ฯ

ตตฺตฺรายํ สงฺเขปวณฺณนา ยานิมานิ เวรณฺชชายํ วสฺสวาสาสํ อุกคตานิ ปญฺจ ภิกฺขุสฺตานิ อิเมสํ โย คฺคณวเสน ปจฺฉิมโก สพฺพปริตฺตคฺคฺโข ภิกฺขุ โส โสตาปนโนติ ฯ (๒๒๖) **โสดาปนโน**ติ โสโต อापฺนโน ฯ

กระแล. ก็คำว่า **โสโต** นี้ เป็นชื่อของมรรค. คำว่า **โสตาปนโน** เป็นชื่อของบุคคลผู้ประกอบด้วยมรรคนั้น. เหมือนอย่างที่เราได้รู้ไว้ว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า) สารีบุตร ! ที่เรียกว่า โสตะ โสตะ นี้ โสตะ เป็นไหนหนอแล สารีบุตร ? (พระสารีบุตรกราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อริยมรรคมีองค์แปดนี้แล คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า โสตะ. (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) สารีบุตร ที่เรียกว่า โสตาบัน โสตาบัน นี้ โสตาบันเป็นไหนหนอแล สารีบุตร ? (พระสารีบุตรกราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บุคคลผู้ซึ่งประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้ เรียกว่า โสตาบัน ท่านผู้มีอายุนี้ มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้. ก็ในบทนี้พึงทราบ ว่า มรรคให้ชื่อแก่ผล เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ชื่อว่า โสตาบัน. บทว่า **อวินิปาตธมโม** มีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่ชื่อว่า วินิปาต เพราะอรรถว่า ให้ตกไป. พระโสดาบันชื่อว่า อวินิปาตธรรม เพราะอรรถว่า ท่านไม่มีวินิปาตธรรม. มีคำอธิบายว่า ท่านไม่มีการยังตนให้ตกไปในอบายเป็นสภาพ. เพราะเหตุไร ? เพราะความสิ้นไปแห่งธรรมเป็นเหตุนำไปสู่อบาย. อีกอย่างหนึ่ง การตกไป ชื่อว่าวินิปาต. พระโสดาบัน ชื่อว่าอวินิปาตธรรม เพราะอรรถว่า ท่านไม่มีธรรมที่ตกไป. มีคำอธิบายว่าความตกไปในอบายเป็นสภาพ ไม่มีแก่ท่าน.

ชื่อว่า เป็นผู้เที่ยง เพราะเป็นผู้แน่นอนด้วยมรรคที่กำหนดด้วยความเป็นธรรมถูก. ชื่อว่าเป็นผู้ที่จะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้า เพราะอรรถว่า พระโสดาบันนั้น มีความตรัสรู้เป็นไปในเบื้องหน้า คือเป็นคติข้างหน้า. อธิบายว่า พระโสดาบันนั้น จะทำตนให้ได้บรรลุถึงมรรค ๓ เบื้องบนแน่นอน. เพราะเหตุไร ? เพราะท่านได้ปฐมมรรคแล้วแล.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงยังพระธรรมเสนาบดี ให้ยินยอมอย่างนั้นแล้ว ทรงยับยั้งอยู่ตลอดพรรษานั้นในเมืองเวรัญชา เสด็จออกพรรษา ปวารณาในวันมหาปวารณาแล้ว จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์มา.

บทว่า **อามนฺเตสิ** ความว่า ได้ทรงเรียก คือให้ทรงตรัสเรียก ได้แก่ ทรงเตือนให้รู้.

ถามว่า ทรงเตือนให้รู้ว่อย่างไร ? . แก้วว่า ทรงเตือนให้รู้เรื่องมีอาทิอย่างนี้ว่า **อาจิณฺณํ โข ปเนตํ.**

โสโตติ จ มคฺคสุเสตํ อธิวณฺํ ฯ **โสตาปนโน**ติ เตน สมณฺนาคตสฺส ปุคฺคสฺส ฯ ยถาท ฯ **โสโต** **โสโต**ติ ทิทฺํ สารีปุตฺต วุจฺจติ กตโม นุโข สารีปุตฺต โสโตติ ฯ อยเมว ทิ ฆนฺเต อริโย อฏฺฐจฺจิกโก มคฺโค เสยฺยถิทฺํ สมฺมาทิฏฺฐิ ฯ เปฯ สมฺมาสมาธิติ ฯ **โสตาปนโน** **โสตาปนโน**ติ ทิทฺํ สารีปุตฺต วุจฺจติ กตโม นุโข สารีปุตฺต โสตาปนโนติ ฯ โย ทิ ฆนฺเต อิมินา อริเยน อฏฺฐจฺจิกเกน มคฺเคน สมณฺนาคโต อยํ วุจฺจติ โสตาปนโน โสยมายสฺมา เอวณฺนาโม เอวโคตโตติ ฯ อิธ ปน มคฺเคน ผลสฺส นามํ ทินฺนํ ตสฺมา ผลฏฺโฐ โสตาปนโนติ เวทิตพฺโพ ฯ **อวินิปาตธมโม**ติ วินิปาเตตฺติติ วินิปาโต ฯ นาสฺส วินิปาโต ธมฺโมติ อวินิปาตธมฺโม ฯ น อุตฺตทานํ อปาเยสุ วินิปาตนสฺภาโวติ วุตฺตํ โหติ ฯ กสฺมา ฯ เย ธมฺมา อปายคฺมนิยา เตสํ ปริกฺขยา ฯ วินิปาตํ วา วินิปาโต ฯ นาสฺส วินิปาโต ธมฺโมติ อวินิปาตธมฺโม ฯ อปาเยสุ วินิปาตนสฺภาโว อสฺส นตฺถิติ วุตฺตํ โหติ ฯ

สมฺมตฺตนิยาเมน มคฺเคน นียตฺตทา นียโต ฯ สมฺโพธิ ปรี อยนฺํ ปรา คติ อสฺสาติ สมฺโพธิปฺรายโน ฯ อูปริมคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปโกติ อตฺโถ ฯ กสฺมา ฯ ปฏฺฐิทฺุชฺชมฺมคฺคตฺตาทิ ฯ

เอวํ ธมฺมเสนาปตี สฺยญาเปตฺวา เวรณฺชชา ยํ ตํ วสฺสวาสา วีดินาเมตฺวา วุจฺจวสฺโส มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา อถโข ภควา อายสมฺนตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ ฯ

อามนฺเตสิติ อาลปิ อภาสิ สมฺโพเธสิ ฯ

(๒๒๓) กิณฺติ ฯ **อาจิณฺณํ** โข **ปเนตฺ**-
เอวมาทึ ฯ

บทว่า **อาจิณณ** คือเป็นความประพฤติ เป็น
ธรรมเนียม ได้แก่ เป็นธรรมดา.

อาจิณณนฺติ จริตํ วตตมฺนุชฺชมฺตา ฯ

อาจิณณะ ความเคยประพฤติมี ๒ อย่าง

ก็ความเคยประพฤตินั้นนั่นแล มี ๒ อย่าง คือ
พุทธาจิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระพุทธเจ้า) ๑
สาวกาจิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระสาวก) ๑.

พุทธาจิณณะ (ความเคยประพฤติมาของ
พระพุทธเจ้า) เป็นไฉน ? ข้อว่า พระตถาคตทั้งหลาย
ยังมีได้บอกลา คือยังมีได้อำลาผู้ที่นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา
แล้ว จะไม่หลีกไปสู่ที่จาริกในชนบท ดังนี้ นี้เป็นพุทธา-
จิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระพุทธเจ้า) ข้อหนึ่ง
ก่อน. ส่วนพระสาวกทั้งหลาย จะบอกลาหรือไม่บอกลา
ก็ตาม ย่อมหลีกไปได้ตามสบาย.

ยังมีพุทธาจิณณะแม้อื่นอีก คือ :- พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเสด็จอยู่จำพรรษาปวารณาแล้ว ย่อมเสด็จไปสู่ที่
จาริกในชนบททีเดียว เพื่อทรงสงเคราะห์ประชาชน.

ตํ โข ปเนตํ อาจิณณํ ทฺวิธํ โหติ **พุทธาจิณณํ**
สาวกาจิณณนฺติ ฯ

กตมํ พุทธาจิณณํ ฯ อิณฑาว เอกํ เยหิ
นิมนตฺตา วสฺสํ วสฺนฺติ น เต อนปฺโลเกตฺวา
อนาปฺจุจฺฉิตฺวา ชนปทจาริกํ ปกฺกมฺนฺติ ฯ สาวกา ปน
อปฺโลเกตฺวา วา อนปฺโลเกตฺวา วา ยถาสฺขํ
ปกฺกมฺนฺติ ฯ

อปรมฺปิ พุทธาจิณณํ วุฏฺฐวสฺสา ปวาเรตฺวา
ชนสงฺคหตฺถาย ชนปทจาริกํ ปกฺกมฺนฺติเยว ฯ

พระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปเฉพาะ ๓ มณฑล

ก็พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะเสด็จเที่ยวจาริกไป
ในชนบท ย่อมเสด็จเที่ยวไปในมณฑลใดมณฑลหนึ่งบรรดา
มณฑลทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ:- มหามณฑล (มณฑลใหญ่) ๑
มัชฌิมมณฑล (มณฑลปานกลาง) ๑ อันติมมณฑล
(มณฑลเล็ก) ๑.

บรรดามณฑลทั้ง ๓ นั้น มหามณฑล ประมาณเก้า
ร้อยโยชน์. มัชฌิมมณฑล ประมาณหกหรือโยชน์.
อันติมมณฑล ประมาณสามร้อยโยชน์.

ในกาลใด พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระประสงค์จะ
เสด็จเที่ยวจาริกไปในมหามณฑล ในกาลนั้น ทรง
ปวารณาในวันมหาปวารณาแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็น
บริวาร เสด็จออกในวันปาฏิบพ เมื่อจะทรงอนุเคราะห์
มหาชนในบ้านและนิคมเป็นต้น ด้วยการทรงรับอำมิส
และเมื่อจะทรงเพิ่มพูนกุศล อันอาศัยวิวิธกุฏคามินี แก่

ชนปทจาริกํ จรฺนฺตา จ **มหามณฑล**
มัชฌิมมณฑล **อนฺติมมณฑลนฺติ** อิเมสํ ติณฺณํ
มณฑลानํ อภฺยตรสฺมี มณฑลฺเล จรฺนฺติ ฯ

ตตฺถ มหามณฑลํ นวโยชนสฺตีกํ ฯ
มัชฌิมมณฑลํ ฉโยชนสฺตีกํ ฯ อนฺติมมณฑลํ ตโยชนสฺตีกํ ฯ

ยทา มหามณฑลฺเล จาริกํ จริตฺตุกามา โทหนฺติ,
มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ปาฏิปททิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆ-
ปริวาราว นิกฺขมิตฺวา ความนิคมมาทิสฺสุ มหาชน
อามิสปฏิกฺคเหน อนฺนุคฺคหนฺตา ธมฺมทานเนน จสฺส
วิวิธฺกุฏปนิสฺสิตํ กุสลํ วทฺเตนฺดา นวทฺติ มาเสหิ
ชนปทจาริกํ ปรีโยสาเปนฺติ ฯ

มหาชนนั้นด้วยธรรมทาน ทรงยังการเสด็จเที่ยวจาริกไป
ในชนบทให้เสร็จสิ้นลงโดย ๙ เดือน.

ก็ถ้าภายในพรรษา สมณะและวิปัสสนาของภิกษุทั้งหลายยังอ่อนอยู่, พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงปวารณาในวันมหาปวารณา ทรงประทานปวารณาสงเคราะห์ ไปปวารณาในวันเพ็ญเดือนกัตติกา (กลางเดือน ๑๒) เสร็จแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกไปในวันต้นแห่งเดือน มิคลิสระ (เดือนอ้าย) แล้วยังการเสด็จเที่ยวจาริกไปในมัชฌิมมณฑล ให้เสร็จสิ้นลงโดย ๘ เดือนตามนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ก็ถ้าเวไนยสัตว์ทั้งหลายของพุทธเจ้าผู้เสด็จออกพรรษาแล้วเหล่านั้น ยังมีอินทรียังไม่แก่กล้า. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ทรงรอคอยให้เวไนยสัตว์เหล่านั้นมีอินทรีแก่กล้า เสด็จพักอยู่ในสถานที่นั้นนั่นเอง แม้ตลอดเดือนมิกลิสระแล้ว มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกไปในวันต้นแห่งเดือนปุลสະ (เดือนยี่) แล้ว ทรงยังการเสด็จเที่ยวจาริกไปในอันติมมณฑล ให้เสร็จสิ้นลงโดย ๗ เดือน ตามนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้เมื่อเสด็จเที่ยวไปในบรรดามณฑล เหล่านี้แห่งใดแห่งหนึ่ง ทรงปลดเปลื้องสัตว์เหล่านั้นๆ ให้พ้นจากกิเลสทั้งหลาย ทรงประกอบสัตว์เหล่านั้นๆ ไว้ ด้วยอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น เสด็จเที่ยวไปอยู่ด้วยอำนาจแห่งเวไนยสัตว์เท่านั้น ดุจทรงเก็บดอกไม้เบญจพรรณนานาชนิดอยู่ฉะนั้น.

ยังมีพุทธาภิณะแม้อื่นอีก คือ:- ในเวลาจวนรุ่งสว่างทุกๆ วัน การทำพระนิพพานอันเป็นสุขสงบให้เป็นที่อารมณ์ เสด็จเข้าผลสมาบัติออกจากผลสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสมาบัติอันประกอบด้วยพระมหากรุณา ภายหลังจากนั้นก็ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ ผู้พอจะแนะนำให้ตรัสรู้ได้ใน همینจักรวาล.

ยังมีพุทธาภิณะแม้อื่นอีก คือ:- การทรงทำปฏิสันถารกับพวกอากันตูกะเสียก่อน ทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจเรื่องที่เกิดขึ้น ครั้นโทษเกิดขึ้น ทรงบัญญัติสิกขาบท. นี้เป็นพุทธาภิณะ (ความเคยประพฤติมาของพระพุทธเจ้า) ดังพรรณนามาฉะนี้แล.

สเจ ปน อนฺโตวสุเส ภิกฺขุณฺโณ สมณฺวิปัสสนา
ตรุณา โหนฺติ, มหาปวารณาย อปฺปวาเรตฺวา
ปวารณาสงคฺหํ ทตฺวา กตฺติกปฺปณฺณมาย ปวาเรตฺวา
มิกลิสฺส ปจฺมทิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาราว นิกฺขมิตฺวา
วุตฺตนเยเนว มชฺฌิมมณฑลเ อฏฺฐทฺธิ มาเสทฺธิ จาริกํ
ปริโยสาเปนฺติ ฯ

สเจ ปน เนลฺลํ วุฏฺฐวสุสฺสานํ อปริปกฺกิทฺริยา
เวเนยฺยสฺตดา โหนฺติ ฯ (๒๒๘) เตลฺลํ อินฺทฺริยปริปากํ
อากเมฺนตา มิกลิสฺมาสมฺปิ ตตฺถเว วลิตฺวา ปุสฺสมาสฺส
ปจฺมทิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาราว นิกฺขมิตฺวา วุตฺตนเยเนว
อนฺติมมณฑลเ สตฺตทฺธิ มาเสทฺธิ จาริกํ ปริโยสาเปนฺติ ฯ

เตสุ จ มณฑลฺลสุ ยตถ กตฺถจฺจิ จรฺนตาปี
เต เต สฺตเต กิเลเสทฺธิ วิโยเชนฺตา โสตาปตฺติผลาทฺธิ
สฺโยเชนฺตา เวเนยฺยวเสเนว นานาวณฺณานิ ปุปฺพานิ
โอจฺฉินฺนตา วิย วิจฺรฺนติ ฯ

อปรมฺปิ พุทฺธานํ อาจฺฉณฺโณ เทวสิกํ ปจฺจุสฺสมเย
สนฺตํ สุขํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ผลสฺมาปตฺติ-
สฺมาปชฺชนํ ผลสฺมาปตฺติยา วุฏฺฐทฺธิตฺวา มหากรุณา-
สฺมาปตฺติยา สฺมาปชฺชนํ ตโต ทสฺสทสฺสจกฺกวาเท
โพธเนยฺยสฺตตฺสโมโลกนํ ฯ

อปรมฺปิ พุทฺธานํ อาจฺฉณฺโณ อากนฺตูกะทฺธิ สทฺธิ
ปจฺมตรํ ปฏิสฺนถารกรณํ อตฺตูปฺปตฺติวเสเน ฐมฺมเทสนา
โอตฺธิณฺเณ โทเส ลิกฺขาปทฺทปฺปณฺญาปนฺนติ ฯ อิทํ
พุทฺธาจฺฉณฺโณ ฯ

สาวกาคิณณะ ความประพฤติมาของพระสาวก

สาวกาคิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระสาวก) เป็นไฉน ? คือ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า (ยังทรงพระชนม์อยู่) มีการประชุม (พระสาวก) ๒ ครั้ง คือ เวลาก่อนเข้าพรรษาและวันเข้าพรรษา เพื่อเรียนเอากรรมฐาน ๑ เพื่อบอกคุณที่ตนได้บรรลุแก่ภิกษุผู้ออกพรรษามาแล้ว ๑ เพื่อเรียนเอากรรมฐานที่สูงๆ ขึ้นไป ๑. นี่เป็นสาวกาคิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระสาวก).

ส่วนในอธิการนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงพุทธานุชาธิณณะ (ความเคยประพฤติมาของพระพุทธานุชาธิณณะ) จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **อาจิณณํ โข ปเนตํ ปานนท ตถาคทานํ** ดังนี้.

บทว่า **อายาม** แปลว่า เราเข้าไปกันเกิด.

บทว่า **อบโลเกสสาม** แปลว่า เราจักบอกลา (เวรัญชพรหมณ์) เพื่อต้องการเที่ยวไปสู่ที่จาริก.

ศัพท์ว่า **เอวํ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ยอมรับ.

คำว่า **ภนฺเต** นั้น เป็นชื่อเรียกด้วยความเคารพ. จะพูดว่า ถวายคำทูลตอบแต่พระศาสดา ดังนี้บ้าง ก็ใช้ได้.

สองบทว่า **ภควโต ปจฺจสฺสึ** ความว่า ท่านพระอานนท์ทูลรับฟัง คือตั้งหน้าฟัง ได้ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดี. มีคำอธิบายว่า ทูลรับด้วยคำว่า เอวํ นี้.

ในคำว่า อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา นี้ ท่านพระอุบาลีมิได้กล่าว ไว้ว่า เป็นเวลาเช้า หรือเป็นเวลาเย็น.

แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำภักติกเสริจแล้ว ทรงยับยั้งอยู่ตลอดเวลาเพียงวัน ให้ท่านพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะ ทรงให้ถนอมในพระนคร ตั้งตั้งแต่ประตูพระนครไป รุ่งเรืองไปด้วยพระพุทธรักษิ ซึ่งมีช่อดุจสายทอง เสด็จเข้าไปโดยทางที่นิเวศน์ของเวรัญชพรหมณ์นั้นตั้งอยู่. ส่วนปรีชนเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พอประทับยืนอยู่ที่ประตูเรือน ของเวรัญชพรหมณ์เท่านั้น ก็ได้แจ้งข่าวแก่พรหมณ์. พรหมณ์หวนระลึกได้ แล้วก็เกิดความสังเวช จึงรีบลุกขึ้น สั่งให้จัดปูอาสนะ

กตมํ สาวกาคิณณํ ฯ พุทฺธสฺส ภควโต กาลे ทฺวิกฺขตฺตํ สนนฺิปาโต ปุเร วสฺสฺสนายิกาย จ กมฺมฏฺฐานคฺคหตฺถํ วุฏฺฐวสฺสณญจ อธิคตฺคฺคณาโรจนตฺถํ อุปริกมฺมฏฺฐานคฺคหตฺถญจ ฯ อิทํ สาวกาคิณณํ ฯ

อิธ ปน พุทฺธาจิณณํ ทสฺเสนฺโต อาห **อาจิณณํ โข ปเนตํ ปานนท ตถาคทานนฺติ** ฯ

อายามาติ อากจฺฉยาม ฯ

อบโลเกสสามาติ จาริกญจฺรณตฺถาย อาปุจฺฉิสฺสาม ฯ

เอวนฺติ สมฺปฏฺิจฺจนตฺเถ นฺิปาโต ฯ

ภนฺเตติ คารวาทิวจฺนเมตํ ฯ สตฺถุโน ปฏฺิจฺจนทานนฺติปิ วฏฺฐติ ฯ

ภควโต ปจฺจสฺสึ ภควโต วจฺนํ ปฏฺิจฺจสฺสึ อภิมุโข หุตฺวา สฺฐนิ สมฺปฏฺิจฺฉิ ฯ **เอวนฺติ** อิมินา วจฺเนน ปฏฺิจฺคฺคเหสิติ วุตฺตํ โหติ ฯ

(๒๒๙) **อถ โข ภควา นิวาเสตฺวาติ** อิธ ปุพฺพญฺหสมยฺนติ วา สายญฺหสมยฺนติ วา น วุตฺตํ ฯ

เอวํ สนนฺเตปิ ภควา กตภตฺตกฺิจฺโจ มชฺฌนฺตฺกํ วิตฺตนาเมตฺวา อายสมฺนตํ ปานนทํ ปจฺฉาสมณํ กตวานนฺครทวารโต ปฏฺิจาย นนฺครวิถิโย สฺวณฺณรลปิฏฺชราหิ พุทฺธรฺสิหิ สมฺมุชฺโชตยมาโน เยน เวรญชสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเวสนํ เตนฺอุปสงฺกมิ ฯ มรทฺวาเร จิตมตฺตเมว จสฺส ภควนฺตํ ทิสฺวา ปรีชนํ อาโรเจสิ ฯ พฺราหฺมโณ สตี ปฏฺิลภิตฺวา สฺวเคชาโต สหสา วุฏฺฐาย มหารทํ อาสนํ ปณฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ ปจฺจคฺคมฺม อีโต ภควา อุปสงฺกมฺตฺติ อาห ฯ ภควา อุปสงฺกมิตฺวา

ที่ควรแก่ค่ามาก ออกไปต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเสด็จเข้ามาทางนี้เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปประทับนั่งบนอาสนะ ที่เขาจัดปูไว้แล้ว. ลำดับนั้นแล เวรณชพรหมณ์มีความประสงค์จะเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้เข้าไปเฝ้าโดยทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ จากที่ๆ ตนนอนอยู่. คำเบื้องต้นแต่ไปมีใจความกระจ่างแล้วทั้งนั้น.

ปณตเต อาสเน นิสิติ ฯ อถโข เวรณช พุราหมโณ ภควนตํ อุปนินิสิติตุกาโม อตตนา จิตปฺปเทสโต เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ ฯ อิตฺ ปรี อุตฺตานตฺถเมว ฯ

เวรณชพรหมณ์ทูลเรื่อง ที่มีได้ถวายทานตลอดไตรมาส

ก็ในคำที่พรหมณ์กราบทูลว่า ‘อนึ่ง ไทยธรรมที่ควรจะถวายข้าพเจ้า มิได้ถวาย’ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ :- ข้าพเจ้ายังไม่ได้ถวาย ไทยธรรม ที่ควรจะถวาย มีอาทิอย่างนี้คือ ทุกๆ วันตลอดไตรมาส เวลาเช้าควรถวายยา และของควรเคี้ยว เวลาเที่ยงควรถวายขาทนียะ โภชนียะ เวลาเย็นควรถวายบุชาสัการะ ด้วยวัตถุมีน้ำปานะที่ปรุงชนิดต่างๆ มากมาย ของหอมและดอกไม้เป็นต้น แก่พระองค์ผู้ซึ่งข้าพเจ้านิมนต์ให้อยู่จำพรรษาแล้ว. ก็ในคำที่ว่า **ตณฺจ โข โน อสนนฺตํ** นี้ ฟังทราบว่าเป็นลึงควิลลาส. ก็ ในคำนี้มีใจความดังนี้ว่า ก็แล ไทยธรรมนั้นไม่มีอยู่แก่ข้าพเจ้าก็หา มิได้. อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นใจความในคำนี้ว่า ข้าพเจ้าถึงถวายของใดๆ แก่พระองค์ ก็แล ของนั้นมีใช้จะไม่มี. คำว่า **โน ปิ อทาทุกมฺยตา** ความว่า แม้ความไม่อยากถวายของข้าพเจ้า เหมือนของเหล่าชนผู้มีความตระหนี่ ซึ่งมีอุปกรรมแก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมายไม่อยากถวาย ฉะนั้น ก็ไม่มี. ภายในไตรมาสนี้ พระองค์จะพึงได้ ไทยธรรมนั้นจากไหน เพราะฆราวาสมีกิจมาก มีกรรมียะมาก.

ยํ ปน พุราหมโณ อาห ‘อปีจ โย เทยฺยธมฺโม โส น ทินฺโนติ ตตฺตรายมธิปาย, มยา นิมนฺติตานํ วสสํ วุฏฺฏจันํ ตุมหากํ เตมาสํ ทิวเส ทิวเส ปาโต ยาคุชฺชกํ มชฺฌนฺติเก ขาทนียํ โภชนียํ สายณฺทกาเล อเนกวิธปानวิกิตคณฺอุปฺปาตํ ปุชฺสาสกุกาโรติ เอวมาทิกโย เทยฺยธมฺโม ทาทพฺโพ อสฺส โส น ทินฺโนติ ฯ **ตณฺจ โข โน อสนนฺตํ** เอตถ ปน ลิงฺควิลลาโส เวทิตพฺโพ ฯ โส จ โข เทยฺยธมฺโม อุมหากํ โน อสนนฺตํ อยํ เหตุถ อตฺถโถ ฯ อถวา ยํ ยํ มยํ ตุมหากํ ทเทยฺยาม ตณฺจ โข โน อสนนฺตํ เอวเมตถ อตฺถโถ เวทิตพฺโพ ฯ **โนปิ อทาทุกมฺยตา** อทาทุกมฺยตาปิ โน นตฺถิ ยถา ปทุตฺตวิตฺตูปกรณานํ ฯ (๒๓๐) ตํ กุเตตถ ลพฺภา พหุกิจฺจา ฆราวาสาติ ฯ

ในคำว่า **ตํ กุเตตถ ลพฺภา พหุกิจฺจา ฆราวาสา** นั้นมีการประกอบความ ดังต่อไปนี้:-

ตตฺตรายํ โยชฺนา ฯ

พรหมณ์เมื่อจะตำหนิการอยู่ครองเรือน จึงได้กราบทูลว่า เพราะการอยู่ครองเรือนมีกิจมาก ฉะนั้น ภายในไตรมาสนี้ เมื่อ ไทยธรรมและความประสงค์จะ

ยสฺมา พหุกิจฺจา ฆราวาสา ตสฺมา เอตถ สนฺเตปิ เทยฺยธมฺเม ทาทุกมฺยตาย จ ตํ กุโต ลพฺภา กุโต ตํ สกฺกา ลหฺกฺฏํ ยํ มยํ ตุมหากํ

ถวายแม่มีอยู่ พระองค์ฟังได้ไทยธรรมที่ข้าพเจ้าจะฟังถวายแก่พระองค์แต่ที่ไหน คือพระองค์อาจได้ไทยธรรมนั้นจากที่ไหน. ได้ยินว่า เจริญพรพราหมณ์นั้นยอมไม่รู้จักความที่ตนถูกมารดลใจ จึงได้ล้าคัญว่า เราเกิดเป็นผู้มีสติหลงลืม เพราะกังวลอยู่ด้วยการครองเรือน. เพราะฉะนั้น พราหมณ์จึงได้กราบทูลอย่างนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า **ตัม กุเตตถ ลพฺภา** นี้ ฟังทราบการประกอบความอย่างนี้ ภายในไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าจะฟังถวายไทยธรรมอันใดแต่พระองค์ ไทยธรรมอันนั้น ข้าพเจ้าจะฟังได้จากไหน ? เพราะว่า การอยู่ครองเรือนมีกิจมาก.

เจริญพรพราหมณ์ทูลอาราธนาพระพุทธรเจ้า เพื่อเสวยภัตตาหาร

ครั้งนั้น พราหมณ์ดำริว่า โฉนหนอ ไทยธรรมอันใด เป็นของอันเราจะฟังถวายโดย ๓ เดือน เราควรถวายไทยธรรมอันนั้นทั้งหมด โดยวันเดียวเท่านั้น แล้วจึงได้กราบทูลคำเป็นต้นว่า ขอพระโคตมผู้เจริญ ทรงพระกรุณาโปรดรับภัตตาหารของข้าพเจ้าเถิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สฺวตนาถ** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่บุญกุศล และปิตุปรามิത്യซึ่งจะมีในวันพรุ่งนี้ ในเมื่อข้าพเจ้าได้กระทำสักการะในพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำอาราธนา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตถาคตทรงพระราฟิ่งว่า ถ้าเราจะไม่รับคำอาราธนาไซ้ พราหมณ์และชาวเมืองเจริญพรจะฟังดีเตียนอย่างนี้ว่า พระสมณะองค์นี้ ไม่ได้อะไรๆ ตลอดไตรมาส ชะรอยจะฟังไกรธกรรมมัง เพราะเหตุนั้น เราอ่อนนอนอยู่ ก็ไม่ทรงรับภัตตาหารครั้งหนึ่ง, ในพระสมณะองค์นี้ ไม่มีอริวาสนขันติ พระสมณะองค์นี้ไม่ใช่สัตพัญญู ก็จะไม่ฟังประสปลิงที่มีไชบุญเป็นอันมาก, การประสปลิงที่มีไชบุญนั้น อยาได้มีแก่ชนเหล่านั้นเลย ดังนี้แล้ว จึงทรงรับคำอาราธนาเพื่ออนุเคราะห์แก่ชนเหล่านั้น โดยดูษณภาพ.

เทยยธมมํ ทเทยยามาติ ชฺรราวาสํ ครหนฺโต อาห ฯ
โส กิร มาเรณ อวภูฏิตถาวํ น ชานาติ
ชฺรราวาสปฺลิโพเธณ เม สติสมฺโมโส ชาโตติ มณฺณี ฯ
ตสฺมา เอวมาท ฯ

อปิจ **ตัม กุเตตถ ลพฺภา**ติ อิมสฺมี เตมาสพฺภนฺตเร
ยมห์ ตุมหากํ ทเทยยํ ตัม กุโต ลพฺภา พหุภิจฺจา
ติ ชฺรราวาสาติ เอวเมตถ โยชฺนา เวทิตพฺพา ฯ

อล พฺราหฺมโณ ยนฺนุนาหํ ยํ เม ตีหิ มาเสหิ
ทาทพฺพิ ลียา ตัม สพฺพิ เอกทิวเสเนว ทเทยฺยนฺติ
จินฺเตตฺวา อธิวาเสตุ เม ภวํ โคตฺโมติอาทิมาท ฯ

ตตถ **สฺวตนาถา**ติ ยํ เม ตุมहेสุ สกฺกาเร
กเต เสว ภวิสฺสติ ปุณฺณญฺเจว ปิตฺปามุชฺชญจ
ตทตฺถาย ฯ

อล ตถาคโต สเจ อหํ นาธิวาเสยฺยํ อยํ
เตมาสํ ภิจฺฉิ อลทฺธา กุปีโต มณฺเญ เตน เม
ยาจฺยมาโน เอกภตฺตมปี น ปฏิกฺคณฺหาติ นตฺถิ
อิมสฺมี อธิวาสนกฺขนฺติ อสพฺพณฺญํ อยนฺติ เอวํ
พฺราหฺมโณ จ เวรฺยชฺราวาลีโน จ ครหิตฺวา พหุ
อปฺยุณฺมํ ปสเวยฺยํ ตัม เตสํ มา อโหสิตี เตสํ
อนุกมฺปาย อธิวาเสสิ ภควา ตฺถุหิภาเวน ฯ

ก็ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงรับ อาราธนาแล้ว ได้ทรงเตือนเวรณชพรหมณ์ ให้สำนึกตัว ว่า ไม่ควรคิดถึงความกังวลด้วยการอยู่ครอบครองเรือน เลย แล้วทรงชี้แจงให้เวรณชพรหมณ์ เห็นประโยชน์ ปัจจุบัน และประโยชน์ภายภาคหน้า ให้สมათาน คือให้ รับเอากุศลธรรม และให้เวรณชพรหมณ์นั้นอาจหาญ คือทำให้มีความอุตสาหะในกุศลธรรมตามที่ตนสมათาน แล้วนั้น และทรงปลอบให้ร่าเริง ด้วยความเป็นผู้มี อุตสาหะนั้น และด้วยคุณธรรมที่มีอยู่อย่างอื่น ด้วยธรรมมี กถาอันสมควรแก่ขณะนั้น ได้ทรงยังฝน คือพระธรรมรัตนะ ให้ตกลงแล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะกลับไป

อธิวาเสตฺวา จ อถโข ภควา เวรณฺชํ พฺราหฺมณํ อลํ ชฺรราวาสปลิโพธิจินตยาติ สญฺญาเปตฺวา ตํ ชณฺณรूपาย ฐมฺมिया กถาย ทิฏฺฐฐมฺมิกสมฺปรายิกํ อตถํ นํ สมฺมุเตเชตฺวา (๒๓๑) สนฺทสฺเสตฺวา กุสเล ฐมฺเม สมฺมาทเปตฺวา คณฺหาเปตฺวา ตตถ จ สอุสฺสาหํ กตฺวา ตาย สอุสฺสาหตฺตาย อญฺเวยทึ จ วิชฺชมานคฺเณทึ สมฺปทํเสตฺวา ฐมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิตฺวา อุกฺกุจฺยาสาณา ปกฺกามิ ฯ

เวรณชพรหมณ์สั่งให้เตรียมภัตตาหาร

ก็แล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับไปแล้ว เวรณชพรหมณ์ได้เรียกบุตรและภรรยาว่า แปะ พนาย เราได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า (ให้อยู่จำพรรษา) ตลอดไตรมาสแล้ว ในวันหนึ่ง ก็ได้ถวายภัตตาหารลัก ก้อนเดียวเลย เอาเถิด บัดนี้ พวกท่านจงเตรียมทาน ให้เป็นเหมือนไทยธรรม แม้ที่ควรถวายตลอดไตรมาส เป็นของอาจถวายในวันพรุ่งนี้ได้ โดยวันเดียวเท่านั้น

ปกฺกนฺเต จ ปน ภควติ เวรณฺชโฆ พฺราหฺมโณ ปุตฺตทวารํ อามนฺเตสิ มยํ ภเณ ภควนฺตํ เตมาลํ นิมนฺเตตฺวา เอกทิวสํ เอกภตฺตมฺปิ นาทมฺหา หนฺท ทานิ ตถา ทานํ ปฏฺิยาเทถ ยถา เตมาลํโกปิ เทยฺยธฺมฺโม เสว เอกทิวเสเนว ทาตุํ สกฺกา โหตีติ ฯ

ต่อจากนั้น เวรณชพรหมณ์สั่งให้ตระเตรียมทานที่ ประณีตตลอดวัน ที่ตนนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ โดย ล่วงไปแห่งราตรีนั้น ก็ได้สั่งให้ประดับที่ตั้งอาสนะ ให้ปู อาสนะทั้งหลายที่ควรค่ามากไว้ จัดแจงการบูชาอย่างใหญ่ อันวิจิตรด้วยของหอม รูป เครื่องอบ และดอกโกสุมเสร็จ แล้ว จึงสั่งให้เจ้าพนักงานไปกราบทูลเผด็จกาลแด่พระผู้ มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุานั้น ท่านพระอุบาลีเถระจึงได้ กล่าววว่า **อถโข เวรณฺชโฆ พฺราหฺมโณ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ฯเปฯ นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ**

ตโต ปณฺนิตทานํ ปฏฺิยาทาเปตฺวา ยํ ทิวสํ ภควา นิมนฺตโต ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน อาสนญฺจานํ อลงฺการาเปตฺวา มหารทานิ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา คนฺธธูปวาสกฺกุสมฺวิจิตฺรํ มหาปฺุชฺชํ สชฺชิตฺวา ภควโต กาลํ อโรจฺยาเปสิ ฯ เตน วุตฺตํ **อถโข เวรณฺชโฆ พฺราหฺมโณ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ฯเปฯ นิฏฺฐิตํ ภตฺตนฺติ ฯ**

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ได้ เสด็จไปที่นิเวศน์ของพรหมณ์นั้น เพราะเหตุนั้น ท่าน พระอุบาลีเถระจึงได้กล่าวว่า **อถโข ภควา ฯเปฯ นิสฺสิทึ สทฺธิ ภิกฺขุสงฺฆเณ**

ภควา ภิกฺขุสงฺฆมฺปริวุโต ตตถ อคฺมาสิ ฯ เตน วุตฺตํ **อถโข ภควา ฯเปฯ นิสฺสิทึ สทฺธิ ภิกฺขุสงฺฆนฺติ ฯ**

บทว่า **พฺุทฺธปฺมุขํ** ในคำว่า **อถโข เวรณฺชโฆ พฺราหฺมโณ พฺุทฺธปฺมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ** นี้ แปลว่า

อถโข เวรณฺชโฆ พฺราหฺมโณ พฺุทฺธปฺมุขํ ภิกฺขุสงฺฆนฺติ พฺุทฺธปฺมุขนฺติ พฺุทฺธปริณายกํ ฯ พฺุทฺธ

มีพระพุทเจ้าเป็นปริณายก. มีคำอธิบายว่า ผู้นั่งให้ สงฆตเถร กตวา นิลินนุนติ วุตต์ โหติ ฯ
พระพุทเจ้าเป็นพระสังฆเถระ.

บทว่า **ปณฺเฑน** แปลว่า อันดีเยี่ยม.

ปณฺเฑนาติ อุตฺตเมน ฯ

บทว่า **สทฺตถา** แปลว่า ด้วยมือตนเอง.

สทฺตถาติ สทฺตเถน ฯ

บทว่า **สนฺตปฺเปตฺวา** ความว่า ให้อ้อมหน้าด้วยดี คือให้บริบูรณ์ ได้แก่ เกื้อกูลด้วยดีจนพอแก่ความต้องการ.

สนฺตปฺเปตฺวาติ สุภฺจฺจ ตปฺเปตฺวา ปรีปฺณณฺตี สฺหิตํ ยาวทตฺถํ กตฺวา ฯ

บทว่า **สมฺปวาเรตฺวา** ความว่า ให้ทรงห้ามเสีย ด้วยดี คือให้ทรงคัดค้าน ด้วยหัตถลัญญา मुखลัญญา และวจีเภทว่า พอละ พอละ.

สมฺปวาเรตฺวาติ สุภฺจฺจ ปวาเรตฺวา อลฺลํ อลฺลนฺตี ทตฺถสญฺญาย จ मुखสญฺญาย จ วจฺยีเภทเณ จ ปฏิกฺขิปาเปตฺวา ฯ

บทว่า **ภฺตฺตาวี** แปลว่า ผู้สวดยเสร็จแล้ว.

ภฺตฺตาวินฺตี ภฺตฺตวณฺตํ ฯ

บทว่า **โณนิตปตฺตปาณิ** แปลว่า ทรงนำ พระหัตถ์ออกจากบาตร, มีคำอธิบายว่า ทรงชักพระ หัตถ์ออกแล้ว (ทรงล้างพระหัตถ์แล้ว).

(๒๓๓) **โณนิตปตฺตปาณินฺตี** ปตฺตโต โอนิตปาณิ อปนิตทตฺถนฺตี วุตฺติ โหติ ฯ

**พราหมณ์ถวายไตรจีวรแต่พระผู้มีฯ
และคณะสงฆ์**

สองบทว่า **ติจิวเรน อจฺฉาเทสิ** ความว่า (พราหมณ์) ได้ถวายไตรจีวร แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ คำว่า **ติจิวเรน อจฺฉาเทสิ** นี้ เป็นเพียงโวหารพจน์ *** ก็ในบรรดาไตรจีวรนั้น ผ้าสาฎกแต่ละผืนก็มีราคาผืน ละหนึ่งพัน (กหาปณะ). พราหมณ์ได้ถวายไตรจีวรชนิดดี เยี่ยม เช่นกับผ้าแคว้นกาลิ มีราคาถึงสามพัน (กหาปณะ) แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้. ***

ติจิวเรน อจฺฉาเทสิติ ติจิวโร ภควโต อทาลี ฯ อิหํ ปน โวหารวจนมตฺตํ โหติ **ติจิวเรน อจฺฉาเทสิติ** ฯ ตสฺมี จ ติจิวเร เอกเมโก สาฎกโก สทสฺสํ อคฺขติ ฯ อิติ พฺราหฺมโณ ภควโต ติสทสฺสคฺชนกํ ติจิวรมทาลี อุตฺตมํ กาลียวตฺถสทิสํ ฯ

หลายบทว่า **เอกเมกญจ ภิกฺขุํ เอกเมเกน ทฺสฺสยฺเคน** ความว่า พราหมณ์ได้ให้ภิกษุรูปหนึ่งๆ ครอง ด้วยผ้าคู่หนึ่งๆ. ***บรรดาผ้าเหล่านั้น ผ้าสาฎกแต่ละ ผืน มีราคาผืนละห้าร้อย (กหาปณะ). พราหมณ์ได้ถวาย ผ้ามีราคาห้าแสน (กหาปณะ) แก่พระ ๕๐๐ รูป ด้วย ประการฉะนี้. พราหมณ์ได้ถวายแล้วถึงเพียงเท่านั้น ก็ยัง ไม่อ้อมใจ จึงใช้พวกบริษัทบริวาร ให้ช่วยๆ กันตัดแบ่ง ผ้ากัมพลสีแดง ผ้าปัตตุนณะ และผืนผ้าหลากหลาย ซึ่ง มีราคาเจ็ดแปดพัน (กหาปณะ) แล้วได้ถวายเพื่อเป็น ประโยชน์แก่สายโยค อังสะ ประคตเอา และผ้ากรองน้ำ

เอกเมกญจ ภิกฺขุํ เอกเมเกน ทฺสฺสยฺเคนาติ เอกเมเกน ทฺสฺสยฺเคนเณ ฯ ตตร เอกสาฎโก ปญจ สตานิ อคฺขติ ฯ เอวํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสฺตานํ ปญจสทสฺสคฺชนกานิ ทฺสฺसानิ อทาลี ฯ พฺราหฺมโณ เอตตคฺกมฺปิ ทตฺวา อตฺถุจฺโจ ปุณฺ สตตฺถุจฺจสทสฺสคฺชนเก อนเเก รตตคฺกมฺพลे จ ปตฺตตฺถุณฺนปฺปฏฺเฐ จ ผาเลตฺวา ผาเลตฺวา อาโยคํสวทฺธกกายพนฺธนปรีสุสวานาทินํ อตฺถาย อทาลี ฯ สตปากสทสฺสปากานญจ เกสชฺช- เตลานํ ตุมฺพานิ ปุเรตฺวา เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน อพฺภยชนตฺถาย สทสฺสคฺชนกํ เตลมทาลี ฯ ก็

เป็นต้น ซ้ำอีก. อนึ่ง พราหมณ์เอาทหรานดวงน้ำมันยา ซึ่งหุงแล้วตั้งร้อยครั้งพันครั้ง ให้เต็มเปี่ยม ได้ถวายน้ำมัน ซึ่งมีราคาถึงหนึ่งพัน (กหาปณะ) เพื่อประโยชน์สำหรับทา ตัวแก่พระแต่ละรูป. ในปัจจุยตี พุดมากไปจะมีประโยชน์ อะไร. บริหารอะไรๆ อันเป็นเครื่องใช้สอยของสมณะ ชื่อว่าพราหมณ์มิได้ถวายแล้ว มิได้มี. แต่ในพระบาลี ตรัสไว้เฉพาะเพียงจิวรเท่านั้น.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบังนดาลฝนคือ อมตธรรมตกแล้ว ทรงทำเวรณชพราหมณ์ผู้เสื่อมจากการ บริโภคอมตรสคือการฟังธรรม เพราะถูกมารดลใจตลอด เวลาสามเดือน ผู้บูชาอย่างใหญ่หลวงอย่างนั้นแล้ว นั่ง ถวายบังคมพร้อมทั้งลูกและเมีย ให้เป็นผู้มีความดำริเต็ม เปี่ยม โดยวันเดียวเท่านั้น ทรงยังเวรณชพราหมณ์ให้เห็น แฉ่ง ให้สมทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมีกถา แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป.

ฝ่ายพราหมณ์พร้อมทั้งลูกและเมีย ก็ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้า และไหว้พระสงฆ์ ติดตามส่งเสด็จ กราบทูลถ้อยคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอ พระองค์ ฟังทำความอนุเคราะห์แก่พวกข้าพระพุทธเจ้า แม้อีกเกิด ดังนี้ เติมน้ำตาไหลพรามกลับไปแล้ว.*** (ส.๘/ ๒๕๓๒)

**พระผู้มีฯ เสด็จจากเมืองเวรณชา
ไปประทับที่เมืองไพศาล**

***หลายบทว่า **อลโข ภควา เวรณชชา ยถาภินนต์ วิหริตวา** มีความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ตามพระอัชยาคัย คือตามความพอพระทัยแล้ว เสด็จออกจากเมืองเวรณชา มีพระพุทธประสงค์จะทรงละ พุทธวิธี ที่จะพึงเสด็จไป ในเวลาเสด็จเที่ยวจาริกไปใน มณฑลใหญ่ ทรงพาภิกษุสงฆ์ผู้ลำบาก เพราะโทษคือ พุทฺธิกชภัย เสด็จไปทางตรง จึงมิได้ทรงแวะเมืองทั้ง หลาย มีเมืองโสเรยยะเป็นต้น เสด็จไปยังเมืองปยาก ประดิษฐาน ข้ามแม่น้ำคงคาที่เมืองปยากประดิษฐานนั้น แล้วเสด็จตรงไปยังเมืองพาราณสี. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปทางเมืองพาราณสีนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า

พหุณา จตฺตปจฺจเยสุ ฯ น โกลิ ปริกฺขารโ สมนปรีโกโค อทินโน นาม อโหสิ ฯ ปาลีโย ปน จิวรมตฺตเมว วุตฺตํ ฯ

เอวํ มหายาคํ ยชิตฺวา สปุตฺตทารํ วนทิตฺวา นิลินฺนํ อลโข ภควา เวรณชํ พฺราหมณํ เตมาสํ มาราวภูฏเนน ธมฺมสฺสวนามตรสปริโกคปริทินํ เอกทิวเสเนว ธมฺมามตฺตวสุสํ วสฺสิตฺวา ปรีปฺถุณฺณสงกปปี กุรุมาโน ธมฺมียา กถาย สนฺทลฺเสตฺวา ฯเปฯ อุกฺขายาสนา ปกุกามิ ฯ

พฺราหมโณปิ สปุตฺตทารโ ภควนฺตณฺจ ภิกฺขุสงฺฆณฺจ วนทิตฺวา ปุณฺปิ ภนฺเต อมฺหากํ อนุคฺคหิ กเรยฺยาถาติ (๒๓๓) เอวมาทีนิ วนฺโท อานุชิตฺวา อสฺสูนิ ปวตฺตยมาโน นิวตฺติ ฯ

อลโข ภควา เวรณชชา ยถาภินนต์ วิหริตวาติ ยถาอชฺฌาสนํ ยถารุจิตํ วาสํ วสฺสิตฺวา เวรณชชา ยนิชฺฌมิตฺวา มหามณฺฑลจาริกจรณกาเล คนฺตพฺพํ พุทฺธวิธี ธิ ปทาย พุทฺธิกชโทเสเน กิลนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆํ อชฺฌนา มคเคน คเหตุวา คนฺตูกาโม โสเรยยาทีนิ อนุปคฺมม ปยากปติฏฺฐานํ คนฺตวา ตตถ คจฺคํ นที อุตฺตริตฺวา เยน พาราณสี ตทวสฺริ ฯ **เตน อวสฺริติ** ตทวสฺริ ฯ ตตราปิ ยถาอชฺฌาสนํ วิหริตฺวา เวสาลี อคมาสิ ฯ **เตน** วุตฺตํ อนุปคฺมม โสเรยฺยํ ฯเปฯ เวสาลีโย วิหริติ มหาวเน ภูฏาการสาลายนฺติ ฯ

เสด็จตรงไปยังเมืองพาราณสีนั้น. แม้ที่เมืองพาราณสีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับอยู่ตามพระอัยยาคัย แล้วได้เสด็จไปยังเมืองไพศาลี. เพราะเหตุนั้น พระธรรมสังคหการจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแวะเมืองโสเรยยะ ฯลฯ (เมืองสังกัสสะ เมืองกัณณกุชชะ) เสด็จไปทางเมือง ปยากประติชฐาน แล้วเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาที่เมืองปยากประติชฐาน ไปโดยทิศภาคทางเมืองพาราณสี. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับแรมในเมืองพาราณสีตามพอพระทัยแล้ว ทรงหลีกจาริกไปทางเมืองไพศาลี เมื่อเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ได้ทรงแวะเมืองไพศาลี. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ในป่ามหาวัน ใกล้เมืองไพศาลีนั้น.

พรรณนาความตอนว่าด้วยเวรัญชพราหมณ์ ในอรรถกถาพระวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา จบแล้ว. *** (ส.๘/๒๕๓๒)

ในข้อที่อรรถกถาชื่อสมันตปาสาทิกาในวินัยนั้น ชวนให้เกิดความเลื่อมใสโดยรอบด้าน มีคำอธิบายดังจะกล่าวต่อไปดังนี้ว่า

“เมื่อวิญญูชนทั้งหลายสอดส่องอยู่ โดยลำดับ แห่งอาจารย์ โดยการแสดงประเภทแห่งนิทานและวัตถุ โดยความเว้นลัทธิอื่น โดยความหมัดจดแห่งลัทธิของตน โดยการชำระพยัญชนะให้เรียบร้อย โดยใจความเฉพาะบท โดยลำดับแห่งบาลีและโยชนาแห่งบาลี โดยการวินิจฉัยสิกขาบท และโดยการชี้แจงความต่างแห่งนัยในวิภังค์ คำน้อยหนึ่งซึ่งไม่ชวนให้เกิดความเลื่อมใส ย่อมไม่ปรากฏในสมันตปาสาทิกานี้, เพราะเหตุนี้แล จึงเป็นไปโดยชื่อว่า ‘สมันตปาสาทิกา’ แล.”

สมนตปาสาทิกาย วินยสํวณณาย เวรัญช-
กณทวณณนา นิฎฺฐิตา ฯ

ตตฺริทํ สมนตปาสาทิกาย สมนตปาสาทิกตตฺสมี

อาจารย์ปรมฺปรโต นิตานวตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ปรสมยวิวชฺชนโต สกสมยวิสุทฺธิโต เจว
พฺยณฺชนปรีโสธฺนโต ปทตฺถโต ปาลีโยชนาทุกฺมโต
สิกฺขาปทวินิจฺฉยโต วิภังคฺนยเภททสฺสนโต
สมฺปสฺสโต น ทิสฺสติ กิณฺณิ อปาสาทิกํ ยโต เอตฺถ
วิญญูณมยํ ตสฺมา สมนตปาสาทิกาเตว
สํวณณนา ปวตฺตา วินยสฺส เวนฺนยฺยทมนกฺุสเลน
วตฺตฺสส โลกนาเถน โลกมนุญฺจมาเนนาติ ฯ